ANTONIA FRASER

Cromwell

EDITURA POLITICĂ

ANTONIA FRASER

Cromwell

vol. II

Prefață și control științific :
CAMIL MUREȘAN

Traducere din limba engleză și versificare :
MIHAI LIVESCU

1982

EDITURA POLITICĂ
București

Coperta : CONSTANTIN NIȚULESCU

ANTONIA FRASER

CROMWELL
Our Chief of Men

Weidenfeld and Nicolson
Londra, 1973

Cuprins

Partea treia : REPUBLICA ANGLIEI

12 Totul se înnoieşte 9
13 Irlanda : vărsarea de sînge 44
14 Scoţia : deciderea cauzei 84
15 Aşezarea naţiunii 127
16 La hotarul profeţiilor 169

Partea a patra : LORD-PROTECTOR

17 Puterea 207
18 Spini şi mărăcini 246
19 La lucru în lume 293
20 Evreii şi generalii-maiori 338
21 Sceptrul regal 378
22 Bătrînul Oliver vine cu idei noi . 421
23 Căpetenia cea mare . 465
24 Ţărîna lui Cromwell 495

Indice de autori şi lucrări . . . 533

PARTEA A TREIA

Republica Angliei

Declar şi făgăduiesc că voi fi devotat
şi credincios Republicii Angliei, aşa cum este aşezată ea acum,
fără rege şi fără Camera Lorzilor

Jurământ de angajament din 1649

12

Totul se înnoieşte

... aceşti noi creştini s-au îngrijit ca toate lucrurile vechi să piară şi ca totul să se înnoiască pentru a susţine noul aparat al Republicii.

Mercurius Pragmaticus, iunie 1649

Şi acum în statul englez au început să fie introduse o mulţime de lucruri noi. Natura lor se extindea de la impozantele măsuri luate cu scopul de a înlătura oficial monarhia şi rubedenia ei, Camera Lorzilor, pînă la preocupări mult mai mărunte ca aceea privind noul pavilion ce trebuia arborat de marina militară. Încă înainte de moartea regelui, Camera Comunelor pusese în lucru un nou mare sigiliu al ţării, în care scop se făcuse apel la serviciile lui Thomas Simon, acea perlă a gravorilor care fusese mai înainte în slujba lui Carol, ca să execute această pecete la preţul total de 200 de lire sterline, în care intrau materialele şi toate celelalte cheltuieli. Ca înfăţişare, noul sigiliu — al cărui model fusese stabilit de un comitet al Camerei Comunelor — preciza în mod conştiincios schimbarea produsă în sediul puterii. Pe avers, era arătată Camera Comunelor aflată în plină şedinţă, cu preşedintele pe fotoliul său, şi, firesţe, fără nici un indiciu al Camerei Lorzilor, iar de jur împrejur erau gravate cuvintele : „*In the First Year of Freedom by God's blessing restored 1648* *. Reversul înfăţişa harta Angliei, retezată, firesţe, la hotarul cu Scoţia, precum şi aceea a Irlandei,

* În primul an al libertăţii restabilite cu binecuvîntarea Domnului în anul 1648 (în engl. în text). — M.L.

În Anglia, anul începea, în secolul al XVII-lea, la 25 martie. Potrivit acestui calendar, regele fusese executat la 30 ianuarie 1648.

împreună cu stemele lor. La 7 februarie, noul sigiliu a fost gata pentru a fi adus în Camera Comunelor și încredințat împuterniciților ei. Dintre foștii titulari ai acestei sarcini, unul din ei, sir Thomas Widdrington, a rugat să fie dispensat de acest lucru și de aceea a fost înlocuit de John Lisle, un regicid, și de Sergeant Keeble, un jurist adept al Parlamentului. Celălalt titular, Bulstrode Whitelocke, s-a lăsat convins să accepte, explicîndu-și astfel gestul : „Deși cu greu se poate constata, din partea uneia sau celeilalte părți, în vreuna din ultimele acțiuni, o conformare strict legală la normele comune ale legii... totuși o necesitate de neocolit ne-a îndrumat pe aceste căi, pe care altfel n-am fi mers"[1]. Avem de-a face cu vechiul, sau, mai degrabă cu noul argument.

Simon făcuse o treabă extrem de bună în timpul pe care îl avusese la dispoziție. În pofida grabei cu care se făcuseră toate acestea, peste un an s-a ajuns la un sigiliu executat cu mai multă migală, avînd amănuntele hărții mai deslușite și data schimbată. Celelalte sigilii care fuseseră modificate, ca, de pildă, sigiliul Curții penale supreme, sigiliul ducatului Lancaster și sigiliul Parlamentului erau copiate, în linii mari, după marele sigiliu. Sceptrul a fost modificat la timpul cuvenit, iar blazonul regelui a fost înlocuit cu stemele Angliei și Irlandei. În locul crucilor de pe marginea sigiliului au fost introduși stejari, lucru care i-a oferit unei gazete săptămînale regaliste ocazia să observe cu răutate că, întrucît Absalom fusese spînzurat de un copac, Republica își alesese desigur un simbol cît se poate de potrivit pentru răzvrătire. A trebuit să fie puse în discuție chiar noile uniforme ale vîslașilor, care treceau pe membrii Parlamentului de pe un mal al Tamisei pe celălalt, după cum de pe cuverturile bărcilor a fost scos blazonul regelui și pus cel al Republicii[2].

La un nivel mai înalt, se punea problema baterii monedei, fiindcă banul era una din necesitățile imediate ale regimului. Un ordin dat la 13 februarie prevedea baterea unei serii de monezi de o oarecare eleganță și reprezentînd variații ale unui model ce cuprindea stema Angliei și a Irlandei, o ramură de palmier și una de laur, precum și cele două inscripții : *The Commonwealth of England* și *God With Us*. Alte măsuri au avut nevoie de mai mult timp ca să fie puse în aplicare : de-abia în luna februarie a anului următor s-au dat dispoziții ca blazonul regelui să fie îndepărtat din toate locurile publice și înlocuit cu

stema Republicii, operație care trebuia supravegheată de judecătorii de pace și de epitropii bisericii. Cam pe aceeași vreme, Parlamentul și-a dat seama că corăbiile *Prince, Mary* și *Elizabeth* trebuiau să fie rebotezate, dacă se voia ca ele să servească în modul cuvenit drept bastioane de apărare a Republicii. O nouă corabie, construită mai tîrziu, în 1649, de frații Pett, a fost numită, mai puțin regește, *Președintele*. În general însă, noutățile exterioare se înfăptuiau repede și fără remușcări în văzul tuturor. De aceea, în cursul verii *Mercurius Pragmaticus* cugeta că „acești noi creștini s-au îngrijit ca toate lucrurile vechi să piară și ca totul să se înnoiască pentru a susține noul aparat al Republicii, astfel că — continua el cu tristețe — vechea Anglie s-a înnoit complet, iar noi trăim într-o altă lume"[3].

Însă unele aspecte ale noului iconoclasm puteau oferi beneficii, precum și plăcere. Carol Stuart se lăsase din plin în voia gustului său pentru tot ce era mai rafinat și mai regesc în arte : accesoriile acestui stil grandios de viață, rămase de pe urma lui, erau suficiente ca să reprezinte prețul de răscumpărare a unui rege, sau — așa cum se propunea cu încredere acum — să umple vistieria Republicii. Cel puțin aceasta era intenția ce stătea la spatele anevoioaselor vînzări de tablouri, tapițerii, cărți, juvaeruri și medalii ale defunctului rege. Așa cum scria *Mercurius Elenticus* în legătură cu ordinul din 20 februarie privind asemenea vînzări, „acești vampiri lacomi vor vinde probabil coroana și tot ce-a aparținut regelui", insinuînd în același timp, printr-un calambur dezagreabil, că oamenii lui Cromwell și-ar fi păstrat „draperiile"* pentru ei. Însă ceea ce conducea la fărîmițarea acestei neasemuite colecții regale nu era filistinismul furibund, ci necesitățile bănești. A fost numită o echipă de curatori care să repereze, să inventarieze, să evalueze și să apere de sustragere bunurile regale. Totuși, chiar în aceste împrejurări crunte, au existat oameni care s-au încăpățînat să ceară păstrarea vechilor valori. În luna octombrie 1651, John Dury urma să publice un protest violent în legătură cu starea bibliotecii fostului rege, în care cărțile stăteau răspîndite pretutindeni pe podea, pradă nu numai ploii și prafului, dar și șobolanilor și șoarecilor. Whitelocke a

* *Hangings* (în engl.) înseamnă și „draperii", și „spînzurători". — M.L.

pretins că lui personal i se datora faptul că unele din cărţile şi medaliile din palatul St James n-au fost vîndute în străinătate. Mai tîrziu lui Milton i s-a încredinţat sarcina să selecteze aceste obiecte[4].

Printr-o ironie a sorţii, unele obiecte de mare valoare şi-au datorat păstrarea crescîndei încrederi de sine şi înclinaţii spre viaţă îmbelşugată a oamenilor noului regim pe măsură ce trecea vremea. Anumite tapiţerii au fost excluse de la vînzare şi folosite pentru decorarea apartamentelor oficiale ale membrilor noului Consiliu de stat, iar bunuri regale în valoare de 10 000 de lire sterline au fost indicate ca fiind rezervate pentru serviciul statului. Dintre proprietăţile personale ale regelui, un număr destul de însemnat au fost reţinute pentru uzul Republicii, printre acestea fiind palatul şi parcul St James, precum şi castelul Windsor. La drept vorbind, folosirea de către noii cîrmuitori ai Angliei a privilegiilor lăsate ca moştenire de cîrmuitorii vechi ar trebui să ne bucure : oricît de dezagreabil a fost acest lucru pentru regalişti, şi indiferent dacă era inspirat de un gust artistic autentic sau doar de vanitate, el a avut cel puţin efectul de a scăpa de la vînzare, altcum catastrofală, unele opere de artă de un gust rafinat. Se spunea că cardinalul Mazarin începuse să adulmece posibilităţile de a cumpăra unele opere artistice încă dinainte ca regele să fi fost înmormîntat. Este mai mult ca sigur că de Croullé, reprezentantul mai umil lăsat în Anglia după plecarea ambasadorului francez, s-a ocupat curînd de cumpărături pentru cardinal[5]. Mai tîrziu, o bună parte din timpul ambasadorului Bordeaux, care se înapoiase, s-a consumat, în anii '50, în tratative pentru asemenea chiverniseli galice de bun gust.

Mulţimea acestor schimbări, precum şi preocuparea dărilor de seamă contemporane pentru amănuntele peceţilor şi blazoanelor, dezvăluie, toate, natura *ad hoc* a Commonwealthului*. Totul trebuia făcut repede şi — spre deosebire de felul în care se formase corpul englez de legi cutumiare — juriştii nu se uitau acum înapoi după

* Cuvîntul acesta, care la origine a avut înţelesul de „bunăstare publică" sau de „bine obştesc", a ajuns să însemne, la începutul secolului al XVI-lea, „statul", considerat în special ca o colectivitate în care întregul popor avea un cuvînt de spus sau un interes de apărat, pentru ca în cursul secolului al XVII-lea să ajungă să însemne şi „republică" [6].

precedente, fiindcă fiecare acțiune izolată executată era fără precedent. Schimbările cu adevărat radicale, ca, de pildă, abolirea formală a monarhiei, au trebuit să aștepte ziua de 17 martie. Republica însăși n-a fost legiferată formal de către Parlament decît în luna mai, deși, după moartea regelui, nu se produsese vreun vid constituțional, deoarece Camera Comunelor se erijase ea singură, cu cîteva săptămîni înainte, în cea mai înaltă autoritate a țării. De fapt, nici Camera Lorzilor n-a fost abandonată fără discuții : mulți membri ai Camerei Comunelor doreau s-o păstreze ca organ pur consultativ, și — potrivit lui Ludlow — Cromwell a stăruit să-i apere, ca și mai înainte, poziția, votînd pentru menținerea ei cel puțin sub o formă oarecare. Crezîndu-l pe Cromwell în strîns contact cu mulți dintre nobili, Ludlow bănuia că acesta intenționa să-i folosească pe mai departe „în acele proiecte, pe care el se hotărîse să le aducă la îndeplinire". Însă Cromwell nu și-a putut impune voința. La 19 martie, Camera Lorzilor a fost desființată oficial, fiind calificată de Camera Comunelor drept „o mare piedică" din cauza dreptului ei de a se opune hotărîrilor acesteia din urmă, drept pe care nobilii căutau să-l exercite „asupra poporului, pe care nu-l reprezentau cîtuși de puțin." În același timp, au fost suprimate și funcțiile ei judiciare[7].

Însă suprimarea era una, în timp ce înlocuirea era altă poveste. Lichidarea fusese făcută, într-adevăr, cu toată energia. Consiliul privat dispăruse, departamentul vistieriei și al amiralității nu mai existau, după cum nu mai existau Camera Înstelată, Curtea de tutelă, Curțile de grațiere regală și, de fapt, lordul-cancelar, cancelarul finanțelor și secretarii de stat. Ceea ce rămăsese în urma acestui măcel al puterii executive era doar Parlamentul sub forma Camerei Comunelor (sau ceea ce mai rămăsese din ea după epurarea executată de Pride), cu președintele ei înălțat astfel la rangul de cea mai importantă personalitate din țară, lucru care nu rezolva însă prin el însuși problema guvernării executive a statului, fiindcă în general Camera Comunelor aproape că nu putea guverna. Soluția a fost găsită într-un nou și puternic Consiliu de stat, instituit printr-o lege votată de Parlament și înzestrat cu puteri executive extinse. La rîndul său, acest Consiliu dădea ordine unei serii de comitete, dintre care cele mai de seamă erau menite să fie cel al afacerilor străine, al armatei și marinei și al Irlandei, în timp ce

pentru nevoia mereu urgentă de strîngere a banilor existau deja, firește, acele comitete înființate, în diferite stadii, în decursul războiului, pentru sechestrarea moșiilor sau plata unei sume de bani pentru încetarea urmăririlor penale, comitete care continuau să funcționeze, deși erau stînjenitoare și adesea ineficace[8].

După unele discuții în Camera Comunelor, numărul definitiv al membrilor Consiliului de stat a fost fixat la 41 (deși propunerile se ridicaseră pînă la 100), iar cvorumul a fost stabilit la 9 membri. Prima selecție a membrilor a fost făcută la 14 februarie, printre cei numiți fiind, firește, și Cromwell, selecție care a rămas practic intactă în lista definitivă. O excepție semnificativă a reprezentat-o Ireton, care a fost probabil înlăturat din cauza sforțărilor sale mai vechi de a obține dizolvarea Parlamentului. Primul președinte delegat a fost Cromwell (deși, după o lună, cel care a fost ales să ocupe această funcție a fost John Bradshaw), care a jucat un rol împăciuitor în complicatele discuții asupra formei jurămîntului, sau angajamentului, pe care trebuiau să-l depună, sau să și-l ia, toți membrii Consiliului. În ceea ce privea Camera Lorzilor, Cromwell socotea că noua și plăpînda Republică trebuia să se sprijine, în condițiile date, pe cea mai largă bază posibilă, care însă, cinstit vorbind, era deocamdată destul de îngustă. Forma definitivă a angajamentului îi obliga pe membri să susțină noua formă de guvernare și să aducă la îndeplinire dorințele Parlamentului, în timp ce, potrivit primei versiuni, propuse de Ireton, ei erau obligați formal să sprijine Înalta Curte de Justiție și execuția regelui. Se pare că ideea inițială a înființării Consiliului de stat se datora într-o oarecare măsură existenței altor două comitete anterioare instituite ca să guverneze, adică Comitetului celor două regate și următorului Comitet al siguranței publice. Parlamentul a emis o ordonanță limitînd la un an durata Consiliului de stat, care a și început să funcționeze, ținîndu-și ședințele în ambianța familiară de la Derby House*, pînă cînd mutarea lui, din luna mai, la Whitehall, a indicat creșterea puterii acestui nou organ.

Magistratura, ca și puterea executivă, trebuia să fie și ea restructurată pentru a se adapta la noile condiții. În februarie, a fost numit un comitet, cuprinzîndu-l

* Ambianță familiară, deoarece tot la Derby House își avusese reședința și fostul Comitet al siguranței publice. — C.M.

și pe Cromwell, ca să revizuiască lista judecătorilor de pace din întreaga Anglie și din ținutul Wales. Denumirea Curții penale supreme a fost schimbată în Curtea superioară, numele regelui fiind omis din formula jurămîntului. Nu toți membrii justiției s-au angajat pe linia de minimă rezistență a lui Whitelocke : din cei 12 judecători ai Tribunalului pentru dreptul cutumiar 6 au acceptat și 6 au refuzat noile funcții. Atunci cînd s-a ajuns la judecarea făptașilor de categoria a II-a, care mai lîncezeau în închisori după moartea stăpînilor lor, s-a socotit necesar să se înființeze din nou o Curte specială, ca și în cazul lui Carol. Această nouă Înaltă Curte de Justiție i-a găsit fără prea mare greutate vinovați pe cei 5 deținuți — Hamilton, lordul Capel, contele de Holland, lordul Norwich (fostul lord Goring) și sir John Owen — cu toate că, spre propria lor apărare, aceștia au argumentat că li se promisese iertare atunci cînd s-au predat. Lilburne a descris cum condamnații au fost duși pe străzi ca „niște robi supuși de două ori"[9]. Trei dintre robi au trebuit să moară. Lui Hamilton i s-a respins excepția legală că era de naționalitate scoțiană, însă a murit sperînd că sîngele său va fi ultimul ce va fi vărsat. Capel a pierit ca un adevărat viteaz, lui Goring și Owen li s-a comutat pedeapsa capitală, deși este de remarcat că atît Cromwell cît și Ireton au votat pentru executarea lor. În felul acesta, vărsarea de sînge din cel de-al doilea război civil a fost pînă la urmă răzbunată.

În primele luni ale Republicii, faptele grăiau în general mai puternic decît vorbele, astfel că n-au fost formulate prea multe argumente politice noi în sprijinul regimului. Primele comentarii, cum au fost cele ale procurorului John Cook, care a publicat, după execuția regelui, lucrarea *King Charles His Case,* se sprijineau pe binecunoscutul argument că orice om căruia i se încredințează sabia ca să-și apere poporul și care își încalcă această îndatorire este pasibil de pedeapsa maximă. Cel care urma să fie cel mai vestit propagandist al Republicii, adică John Milton, și-a publicat, din proprie inițiativă, la 13 februarie, prima lui răbufnire în apărarea ei, într-o broșură cu titlul *The Tenure of Kings and Magistrates : Proving that it is lawfull, and hath been Held so through All Ages, for Any, who Have the Power, to Call to Account a Tyrant or Wicked King, and after Due Conviction to Depose and put him*

*to death**. Milton se mîniase din cauza atacurilor pastorilor prezbiterieni din timpul judecării regelui şi aceasta era răzbunarea lui. Broşura se concentra asupra multiplelor exemple de ucidere eroică a tiranilor, începînd cu grecii şi romanii şi pînă la precedentele din istoria Angliei, referindu-se nu numai la dreptul divin al poporului de a judeca un tiran, dar şi la „măreţia şi fala" unei asemenea fapte. Broşura a avut urmări remarcabile, fără legătură cu conţinutul ei : noul Consiliu de stat avea, evident, nevoie de un secretariat, astfel că, pe baza acestei dovezi clare a bunelor sale intenţii faţă de Republică, lui Milton i s-a făcut — probabil datorită recomandaţiei lui Bradshaw — propunerea să devină „secretar pentru limbi străine"**. Avînd modestul salariu de 288 de lire sterline pe an (faţă de aproximativ 730 de lire sterline cît era al secretarului-şef), cel mai mare poet al epocii lui a intrat astfel în serviciul statului, mutîndu-se spre sfîrşitul anului într-un apartament de la Whitehall. Legătura lui personală exactă cu Cromwell rămîne chinuitor de obscură : printr-o întîmplare duşmănoasă, în nici una din scrisorile sau cuvîntările lui Cromwell nu este menţionat numele lui Milton. Ziua probabilă cînd cei doi s-ar fi întîlnit pentru prima oară este presupusă a fi fost 20 martie 1649, în care Milton a venit să-şi ia în primire funcţia. Cel care a fost pus să răspundă agitaţiei populare crescînde, provocată de *Eikon Basilike*, presupusa relatare de către rege a suferinţelor sale, a fost Milton. Totuşi, în pofida memorabilei sale expresii în legătură cu această temă — că „în locul regelui Carol" ar fi preferat-o „pe regina Adevărului" —, contralovitura lui, *Eikonoklastes*, era lipsită atît de succesul, cît şi de vigoarea, care stîrneau simpatia celei dintîi [10].

Noile teorii asupra lealităţii politice au trebuit să aştepte creşterea stabilităţii recentei ocîrmuiri. Deocamdată lovitura dată de moartea regelui produsese în multe

---

* Funcţia de rege şi de judecător : se dovedeşte că este îngăduit, şi că a fost socotit astfel în toate vremurile, că cei ce au puterea pot să tragă la răspundere un tiran sau un rege nemernic şi, după condamnarea cuvenită, să-l demită şi să-l execute. — M.L.

În secolul al XVI-lea scrierea cu majuscule nu era încă rînduită în Anglia, astfel că fiecare folosea majuscula unde i se părea lui că-i mai bine. — M.L.

** Mai tîrziu a ajuns să fie cunoscut drept secretarul latin, fiindcă, deşi putea traduce din franceză, italiană, spaniolă şi portugheză, răspundea în latină.

cercuri regaliste un fel de apatie a groazei, astfel că opoziția conspirativă propriu-zisă a trebuit să mai aștepte cîtăva vreme. Anne lady Halkett, fiica secretarului lui Carol I, scriind despre deprimarea care, în urma execuției, își pusese pecetea pe toate intențiile partidului regalist, spunea că : „un timp, tuturor li se părea că visează". William Sancroft, viitorul arhiepiscop de Canterbury, descria descurajarea stearpă a adunărilor lor : „Cînd ne întîlneam, era doar ca să ne sfătuim în ce colonie străină să fugim !" În această atitudine putea fi întrezărită încă de pe atunci umbra acelei întristări care va bîntui Republica asemenea unei stafii a vremurilor trecute, arătînd cu un deget fantomatic înapoia ei și îndemnînd nu la acțiune, ci la pasivitate și tristă izolare. Chiar și un puritan declarat ca Ralph Josselin, vicarul din Earl's Colne, scria în jurnalul său de însemnări : „Mă simțeam foarte tulburat din cauza diabolicului destin care dusese la uciderea regelui și nu-mi puteam reține lacrimile citind pasajele despre moartea lui...". Însuși Lilburne mărturisea, dintr-un punct de vedere cu totul diferit, același sentiment de resemnare apatică și își exprima intenția de a pleca în Olanda. „Trăiam într-un fel de visare lăuntrică intensă, întrebîndu-mă ce să fac cu mine însumi : eram ca o bătrînă corabie bătută de vînturi care ar fi intrat bucuroasă într-un liman de pace și odihnă" [11].

Aflați în fața acestui spirit general de izolare, nu-i de mirare că la început noii cîrmuitori n-au întîmpinat decît puțină împotrivire efectivă față de încercările lor entuziaste, deși cîteodată neîndemînatice, de a face ca „totul să se înnoiască". Starea lor de spirit era foarte diferită. Pe vremea cînd lui Lilburne i se făcuse vremelnic scîrbă de viață, Cromwell și Ireton dădeau dovadă de o energie optimistă. Caracteristică pentru felul de voioșie grosolană pe care o etala atunci Oliver este povestea retransmisă, cu o aversiune plină de bucurie, de către extrem de ostila gazetă *Mercurius Elenticus,* precum că acesta, mîngîind capul micului duce de Gloucester, i-ar fi oferit să-l plaseze ca ucenic la un cizmar sau berar, în timp ce prințesei Elizabeth urma să-i dea drept soț pe unul din fiii săi sau pe băiatul colonelului Pride. Atunci cînd acest duce, în vîrstă de opt ani, i-a răspuns, cu oarecare curaj, că spera, dimpotrivă, ca Parlamentul să-i aloce ceva bani din ve-

niturile răposatului său tată şi nu să-l bage ucenic ca pe un rob, Cromwell i-ar fi ripostat : „Băiete, trebuie să te fac ucenic, fiindcă toate veniturile tatălui tău nu pot compensa nici pe jumătate răul pe care l-a făcut ţării".

Pare totuşi mult mai probabil că acest incident, relatat din auzite, a fost mai degrabă din partea lui Cromwell un fel de glumă proastă, sau de încercare de a tachina, decît o străduinţă serioasă de a umili familia regală prin copiii ei. Cromwell era un om generos şi tandru cu copiii. Ducele de Gloucester fusese menţionat din cînd în cînd drept candidatul său la tron, ca să guverneze cu ajutorul unei regenţe, iar în realitate micii prizonieri erau trataţi cu bunătate. Deşi Parlamentul dăduse dispoziţii doamnei Leicester, care-i avea în grijă, ca ei să nu fie trataţi cu mai multă deferenţă decît aceea folosită în mod obişnuit faţă de copiii nobililor, măsura aceasta nu putea fi considerată prin ea însăşi o asuprire, astfel că nu justifica aproape deloc suspinele scandalizate ale lui *Mercurius Pragmaticus* : „Nu v-am spus că în curînd veţi ajunge să fiţi doar Betty şi Harry ?"[12] Ceea ce îi mîhnea pe bieţii captivi era moartea tatălui şi nu micşorarea rangului lor.

În ceea ce priveşte starea de spirit voioasă şi plină de încredere a lui Cromwell de pe timpul acela, scena din 24 februarie descrisă de Whitelocke este şi mai convingătoare, fiind mai mulţumitor dovedită. Cromwell, împreună cu Ireton, s-au întîlnit cu Whitelocke ca să ia cina după o şedinţă a Consiliului de stat. Primii doi erau bine dispuşi, arătîndu-se „extrem de încîntaţi" de felul cum mergeau lucrurile. O indicaţie remarcabilă a convingerii lui Cromwell că din fericire cursul normal al vieţii putea fi acum continuat a fost faptul că a reluat amănunţitele tratative pentru îndelung amînata căsătorie a lui Richard Cromwell cu Dorothy Mayor. Între cei doi părinţi se iviseră unele neînţelegeri privind condiţiile financiare, însă la 1 februarie, doar la două zile după moartea regelui, Oliver îi scria din nou lui Richard Mayor prima serie de zece scrisori pe această temă, din care majoritatea erau foarte lungi şi conţineau obligaţii detaliate asupra condiţiilor tranzacţiei, precum şi unele reflecţii potrivite în legătură cu viaţa conjugală ca atare[13].

De fapt, în afară de dorinţa firească a părintelui de a-şi vedea odrasla căpătuită, se pare că Oliver era îngrijorat în mod deosebit de Richard, bănuindu-l că ar fi un om pe care nu se putea bizui. Încă de la început, Dorothy

îl atrăsese nu prin averea ei, ci prin „meritele ei de doamnă" — cum s-a exprimat el. Socotea, desigur, deosebit de necesar ca firea domoală și docilă a lui Dick să fie sprijinită de un partener cu calități ferme, așa că, după ce căsătoria a fost celebrată cu bine, la sfîrșitul lui aprilie, Oliver a prins față de nora sa „Doll" — cum o numea el — o afecțiune duioasă, una din acele afecțiuni paterne față de o tînără fermecătoare pentru care avea o slăbiciune crescîndă, pe măsură ce îmbătrînea. Prin luna iulie, Oliver dădea, de asemenea, dovadă de calitățile unui viitor bunic căzut în mintea copiilor. Auzind că tînăra pereche găsise răgazul să plece undeva ca să mănînce cireșe, o ierta pe Dorothy cel puțin pentru ceea ce spera el să fie o poftă de femeie însărcinată : „Fiica mea este cît se poate de scuzabilă și sper că are un motiv foarte puternic să facă ce-a făcut..."[14] Richard Mayor, fostul lui adversar în tocmelile financiare, deveni prietenul scump și confidentul său.

Și totuși, grijile lui Cromwell în legătură cu Dick erau probabil justificate. Portretul fiului ne arată o față ale cărei trăsături sînt mult mai molatece decît cele ale tatălui : uimitorii ochi visători au dispărut, gura este mult prea emotivă, iar întreaga expresie plăcută și un pic timidă. Contemporanii săi din vremea tinereții aveau despre el părerea că era un tînăr întrucîtva lipsit de fermitate și manierat, pe care Lucy Hutchinson îl socotea țăran din fire, deși cuvîntul nobil de țară ar fi fost poate un mod mai amabil de a spune același lucru. Avusese poate nenorocul să-și trăiască adolescența tocmai în perioada ridicării meteorice a tatălui său spre faima națională, ca șef militar, spre deosebire de cei doi frați ai săi morți, care crescuseră mari înainte ca Oliver să fi ieșit din obscuritate. În orice caz, tatăl a continuat să reflecteze asupra metehnelor fiului său și după ce ceremonia căsătoriei îi despărțise oficial. Pe Oliver îl obsedau în special lecturile lui Dick. În decursul verii, l-a rugat stăruitor pe Richard Mayor să-l facă pe noul său ginere să citească mai mult, sugerînd că istoria și geografia ar putea avea efectul scontat. Un an mai tîrziu, pe cînd se afla în Irlanda, Oliver a insistat personal pe lîngă Dick să citească *History of the World* a lui Raleigh, o carte al cărei conținut ne permite să înțelegem de ce Cromwell, care nu era, la prima vedere, un om deosebit de studios, o alesese pentru această reco-

mandare specială. Mesajul lui Raleigh se potrivea cum nu se poate mai bine cu propriile păreri ale lui Oliver.

Dealtminteri, stimulîndu-l pe Dick să continue corespondența („Primesc cu bucurie scrisorile tale : îmi plac expresiile care izvorăsc cu adevărat din inimă, fără să fie forțate sau afectate"), Cromwell se preocupa și de sfaturi mai materiale, pe care îi plăcea să le împărtășească copiilor săi, pe măsură ce creșteau. Dick era conjurat „să-l roage mereu pe Domnul pentru călăuzire și milă", așa cum făcuse cîndva și Bridget. Ca și în cazul lui Bridget, Oliver se referea la tema căsătoriei, deși observațiile lui erau prezentate cu ceva mai mult tact din respect față de Richard, care era bărbat. „Vei socoti poate că nu-i nevoie ca eu să te sfătuesc să-ți iubești soția. Domnul te va învăța cum să faci acest lucru, fiindcă altfel ce vei face nu va fi bine primit. Deși căsătoria nu este o taină instituită*, totuși patul nepîngărit și dragostea reprezintă o legătură care se aseamănă pe bună dreptate cu aceea dintre Hristos și biserica Lui. Dacă tu îți poți iubi sincer soția, atunci cît de mare trebuie să fie dragostea pe care Hristos o poartă bisericii Lui și fiecărei biete făpturi din ea"[15]. Făcînd legătura cu comparațiile, oarecum similare, formulate față de Bridget ca în mirele ei să vadă imaginea lui Hristos, precum și viul interes personal pe care Oliver continua să-l arate relațiilor dintre Dick și Doll, ajungem la părerea că lui Oliver Cromwell îi plăcea foarte mult rolul acesta de pețitor și de tată puritan.

Interesul dovedit de Oliver în această corespondență premaritală cu Mayor este cu atît mai remarcabil cu cît, începînd de la finele lunii februarie, în afacerile de stat nivelul primejdiei începea să urce din nou, lucru care ar fi trebuit, desigur, să pună capăt activei sale dispoziții domestice și să-i potolească voioșia. Firește nu era de așteptat ca apatia regaliștilor, în special a celor din străinătate, să dureze o veșnicie. Întregii Europe i se tăiase răsuflarea la aflarea știrii despre moartea regelui Carol. Contactele diplomatice deschise noii Republici erau minime pe un continent în care mult prea multe țări erau cîrmuite de capete încoronate, pentru ca întîmplările din Anglia să fi fost privite cu nepăsare. O bucată de timp, Republica a fost — ca să spunem așa — pusă în carantină

* La protestanți, căsătoria nu este considerată, ca la ortodocși, o taină. — M.L.

diplomatică. Mai circulau, de asemenea, zvonuri stăruitoare despre o intervenţie militară din străinătate, condusă eventual de ducele de Lorena*. Între timp, în Scoţia fusese proclamat rege — imediat după primirea ştirii despre moartea tatălui său — Carol al II-lea, iar semeţul Montrose** făgăduise solemn, într-un poem înflăcărat, să jelească funeraliile răposatului său stăpîn „în sunete de trompete şi să-i scrie epitaful cu sînge şi durere". Însă pericolul faţă de noul stat părea să se întrezărească de fapt, în modul cel mai direct, dinspre Irlanda.

În această ţară, se încheiase în sfîrşit la Kilkenny, în ianuarie, între Ormonde, în numele regelui, şi catolicii irlandezi un tratat. Cu o săptămînă înainte de moartea tatălui său, viitorul rege Carol al II-lea fusese invitat să vină acolo pentru a-i strînge în jurul său pe sprijinitorii regalişti. Acum Irlanda era neîndoielnic cea mai probabilă direcţie din care putea fi aşteptată o intervenţie regalistă, mai ales că, din punct de vedere geografic, ea oferea, ca întotdeauna, o excelentă trambulină pentru o invazie a Angliei. În afară de aceasta, prinţul Rupert înjghebase o mică, dar capabilă escadră de 8 corăbii, care îşi aveau drept bază insulele Scilly şi puteau lega uşor Irlanda cu ţărmul englez. Însă simpla idee a unui atac preventiv împotriva Irlandei din partea armatei parlamentare a scos la iveală toate vechile probleme pe care o asemenea expediţie le ridicase cu doi ani mai înainte, în 1647. Şi de această dată, au ridicat capul eternele teme ale lăsării la vatră, restanţelor de plată şi, în primul rînd, a lipsei de dorinţă a oştenilor de a participa la expediţie, iar dintr-un anumit punct de vedere situaţia era şi mai gravă decît în 1647, fiindcă atitudinea ostilă a armatei avea acum, în nivelatori, o sursă permanentă de purtători de cuvînt. Departe de a fi fost domolit de moartea regelui, grupul nivelatorilor devenea, dintr-un flanc, tot atît de zgomotos în cri-

---

* Carol IX, duce de Lorena (1604—1675) — mare nobil francez, cu o viaţă aventuroasă. Ajungînd în conflict cu regele Franţei şi fiindu-i — din acest motiv — confiscate domeniile, s-a amestecat în felurite intrigi politice pe la Curţile europene, printre care şi într-un plan de intervenţie în favoarea regaliştilor din Anglia. — C.M.

** James Graham, marchiz de Montrose (1612—1650) — nobil şi general scoţian, regalist înfocat. Învins şi făcut prizonier de partida adversă în cursul unei intervenţii armate în Scoţia — cu sprijin din afară —, a fost condamnat şi executat pentru trădare. Figură frecvent cultivată de literatura romantică. — C.M.

ticile lui împotriva nou instituitei ocîrmuiri pe cît de zgomotoşi fuseseră dintotdeauna regaliştii de pe cealaltă latură. Cromwell se vedea astfel ferecat în triunghiul format de pericolul regalist din Irlanda, de necesitatea de a trimite acolo o armată şi de creşterea opoziţiei nivelatorilor.

Principala teză susţinută de nivelatori era aceea că mai marii armatei trădau ţelurile revoluţiei, fiindcă nu puneau în aplicare reformele sociale, pe care ei le consideraseră drept subînţelese în toate convenţiile lor. Pe la începutul lui martie, *Mercurius Pragmaticus* anunţa încîntat că între Cromwell şi Henry Marten, cu „gaşca lui de nivelatori", avusese loc o ceartă în cursul căreia „Nasul stacojiu", Cromwell, scosese sabia[16]. O broşură a nivelatorilor, intitulată ***England's New Chains Discovered,*** a scos din fire noile autorităţi. Numirea formală, la 15 martie, a lui Cromwell ca nou comandant şef al expediţiei din Irlanda, pentru care Consiliul de stat a propus o armată de 12 000 de oameni, a fost făcută pe fundalul furiei crescînde a nivelatorilor. O altă broşură, apărută la 21 martie şi intitulată *The Hunting of the Foxes from Newmarket and Triploe Heath to Whitehall by Five Small Beagles**, se referea, mînioasă, la Cromwell, ca la „noul rege", adăugînd şi cîteva critici înveninate împotriva lui. Ori de cîte ori i te adresezi „îşi pune mîna pe piept, ridică ochii în sus şi cheamă drept martor pe Dumnezeu : plînge, urlă şi se căieşte, chiar dacă în acest timp te înjunghie". „O, Cromwell ! — strigau autorii — la ce năzuieşti ?" Poate la o nouă regalitate ?

În faţa acestor atacuri şi mai ales că — drept culmea ironiei — era acuzat acum din două părţi că ţinteşte la Coroană n-a fost deloc surprinzător că reacţia lui Cromwell la cererea din 23 martie a Consiliului de stat de a prelua comanda supremă a fost aparent extrem de prudentă. Era, poate, „cel mai trufaş rebel din haită" — cum îl califica *Mercurius Elenticus,* dar Cromwell nu putea să nu ştie că haita din spatele lui era extrem de dezbinată. Absenţa sa pe timpul cît va fi în Irlanda va oferi, desigur,

---

* ***Vulpile*** sînt granzii — comandanţii armatei ; *Newmarket* şi *Triploe Heath* — localităţi în care armata îşi avusese cartierul general după sfîrşitul războiului civil (1646) şi pînă la intrarea ei în Londra (august 1647) ; *Whitehall* este zona rezidenţială a instituţiilor guvernamentale din Londra, semnificînd deci, aici, puterea politică, iar cei *cinci căţeluşi* sînt autorii pamfletului. — C.M.

adversarilor săi un prilej excelent de a-i destrăma poziția. Însăși faima lui putea să nu supraviețuiască unei campanii în Irlanda, din care puțini generali ai trecutului ieșiseră cu altceva decît cu aureola întinată. Din această cauză, cuvîntarea lui Cromwell a fost lungă și întortocheată, ca să nu spunem chinuită.

Pe de altă parte, n-a încetat nici un moment să invoce voința Domnului și să reamintească ascultătorilor că dacă El îi va cere să se ducă în Irlanda, atunci se va duce negreșit. S-a exprimat, de asemenea, în cuvinte tari în legătură cu poporul irlandez, dovedind că prejudecățile lui în această privință nu se ogoiseră nicidecum de la începutul anilor '40 încoace. „Prefer să fiu năpădit de o forță regalistă decît de una scoțiană și prefer să fiu năpădit de o forță scoțiană decît de una irlandeză, fiindcă socotesc că, din toate acestea, ea este cea mai primejdioasă... toată lumea știe că sînt niște barbari". Trebuia însă ridicată tema mai lumească a proviziilor, fiindcă „armata cere proviziile pe care se cuvine să le ceară oamenii cinstiți". Acesta era de fapt miezul problemei : Cromwell nu ținea să conducă în Irlanda o expediție lipsită de posibilități de izbîndă fiindcă era prost echipată. După ce se va aranja această chestiune, atunci „să mergem, dacă va vrea Dumnezeu..."[17].

Este perfect adevărat că echiparea armatei pentru Irlanda punea Consiliul de stat în fața unei reînnoite probleme financiare într-o vreme cînd în zadar întindea mîna în toate părțile după bani. În afară de aceasta, anul 1649 fusese marcat printr-o depresiune economică. Erau necesare încasări imediate și de aceea, înainte ca diferitele expediente, ca, de pildă, vînzările, să fie puse în aplicare, s-a hotărît să se ceară cercurilor de afaceri din Londra suma de 120 000 de lire sterline, garantată prin feudele regale ce urmau să fie vîndute. Însă lumea de afaceri avea, cum este ușor de înțeles, îndoielile ei și, fiindcă ambianța vremii era în general atît de nefavorabilă procurării banilor, a trebuit să se recurgă la vînzări. A fost votată o lege pentru punerea în vînzare a pămînturilor vicarilor și *capitlurilor* * cu scopul de a obține fondurile necesare pentru Irlanda. Toate acestea însemnau însă întîrzieri, un răstimp de deceptii enervante și de negocieri

* Capitlu — corpul de canonici ai unei catedrale catolice. — M.L.

pentru toți cei în cauză, mai ales că gura nivelatorilor nu putea fi astupată.

Cîteva zile după cuvîntarea lui Cromwell în fața Consiliului de stat, unii nivelatori de căpetenie, printre care Lilburne și Richard Overton, au fost aduși în fața aceluiași Consiliu, fiindcă broșura *England's Chains* fusese declarată de Camera Comunelor ca sediționasă și în stare să ducă la un nou război civil. La interogatoriul în contradictoriu, Lilburne și-a menținut ca de obicei atitudinea lui sfidătoare. Răsplata a fost că, după ce a părăsit încăperea, l-a auzit pe Cromwell strigînd și bătînd cu pumnul în masă : „Vă spun, domnilor — striga el —, că n-aveți altă cale de a vă purta cu acești oameni decît zdrobindu-i, fiindcă altfel vă vor zdrobi ei pe voi, aruncînd pe capetele și pe umerii voștri toată vina pentru sîngele vărsat și avuțiile irosite în această țară, zădărnicind și distrugînd întreaga operă pe care ați realizat-o prin hărnicia, truda și suferințele atîtor ani, pentru ca să vă prezinte față de toți oamenii dotați cu rațiune din lume drept cea mai vrednică de dispreț generație de oameni nătîngi și josnici aflați pe pămînt, care urmează să fie înfrîntă și pusă pe fugă de această generație de oameni mîrșavi și ticăloși care sînt ei. V-o spun din nou, sînteți obligați să-i zdrobiți"[18].

Răsună în această cuvîntare o bună parte din înverșunata mînie de mai tîrziu a lui Cromwell împotriva nivelatorilor și a vlăstarelor lor ca oameni care stricau legile sfinte. Cu toate acestea, nivelatorii n-au fost condamnați la închisoare decît cu o majoritate de un singur vot.

Cîteva zile mai tîrziu, Cromwell a acceptat în principiu să comande armata pentru Irlanda, iar la 30 martie numirea lui a fost aprobată de Camera Comunelor. Dar faptul că el continua să fie foarte tulburat sufletește și șovăitor în legătură cu întreaga chestiune poate fi văzut din relatarea lui Clement Walker în *History of Independency*, o sursă cît se poate de ostilă. După spusele lui Walker, Cromwell își luase obiceiul să se retragă pentru un sfert sau o jumătate de oră înainte de discutarea vreunei probleme importante, pentru ca apoi să se înapoieze ca să împărtășească și celorlalți „cuvîntul Domnului"[19]. Lăsînd la o parte antipatia lui Walker față de Cromwell, imaginea pe care el ne-o oferă este aceea a unui om care nu mai era chiar atît de sigur încotro îl îndreptau Dumnezeu sau oamenii.

Chestiunea care se punea acum era aceea a alegerii regimentelor care urmau să plece în Irlanda, în afara regimentului lui Cromwell și a altor două deja desemnate. A fost adus în acest scop un copil ca să scoată dintr-o pălărie patru bucățele de hîrtie cuprinzînd cuvîntul „Irlanda" pentru călărași și, respectiv, pedestrași. Restul hîrtiilor erau nescrise. Printre regimentele de călărași alese era acela al lui Ireton, Lambert și Scrope, iar cele de pedestrași includeau regimentul lui Hewson, Ewer și Deane. Urmau să plece, de asemenea, cinci detașamente de dragoni *. Deocamdată, totul era în regulă. Însă starea de spirit a oștenilor nu era nici pe departe tot atît de supusă cum va fi fost aceea a copilului. Suspiciunile nivelatorilor față de căpeteniile armatei, asociate cu foarte reala neplată a soldelor, începuseră să dea naștere unei stări de spirit extrem de periculoase, care a răbufnit acum într-o răzvrătire. Regimentul lui Whalley, care urma să rămînă în Anglia, a trebuit să fie mituit cu bani dați de ofițeri ca să părăsească Londra, în timp ce oamenii lui Hewson și-au aruncat armele. Lucrul cel mai prost din punctul de vedere al guvernului era respingătoarea gloată de petiționari nevoiași, înghesuită în fața Camerei Comunelor, care cerea, cu ajutorul a 10 000 de semnături, ca conducătorii nivelatori să fie eliberați din închisoare. Cîțiva oșteni aflați în gloată au pus — ca niște stafii ale celor din vara anului 1647 — pistolul în pieptul unora din membrii Parlamentului, iar pînă la urmă vreo 20 de agitatori au reușit să intre pe culoarele Camerei. Aici, un deputat nechibzuit a încercat să-i spună unei petiționare că „nu se cădea ca femeile să facă petiții, ci să stea acasă și să spele vasele". Zurbagioaica avea însă și duh și minte, astfel că i-a răspuns prompt : „Domnule, aproape că nu ne-au mai rămas vase de spălat, iar pe cele ce le avem nu sîntem siguri că le vom putea păstra". Un alt deputat a riscat observația mai blajină că era cel puțin ciudat ca niște femei să vină cu petiții, pentru ca să primească grăitoarea ripostă că un lucru ciudat nu-i în mod necesar și nelegal : „E ciudat că i-ați tăiat regelui capul, însă presupun că vă veți dezvinovăți".

De altfel, nici lui Cromwell nu i-a mers mai bine. Aceeași femeie isteață l-a prins de haină cînd pleca, reproșîndu-i că îi păsa atîta de puțin de oamenii de rînd,

* Unități de cavalerie ușoară, astfel echipate și înarmate încît, la nevoie, să poată lupta ca trupele de infanterie. — C.M.

încît nici nu voia să le asculte cererile. Fusese o vreme cînd îi asculta bucuros fiindcă puteau să-i dea bani pentru război : „Acum crezi că nu mai avem parale, dar ne-au mai rămas cîteva, însă nu pentru tine, după cum ne-a rămas şi sînge pe care ni-l vom vărsa împotriva ta". „Şi ce doriţi să aveţi ?" — a întrebat-o Cromwell după acest potop de cuvinte. „Drepturile şi libertăţile poporului, pe care ni le-ai făgăduit..." — a fost răspunsul, după care femeia a continuat cerînd eliberarea căpeteniilor nivelatorilor, întemniţate împotriva legii. În zadar i-a demonstrat Cromwell că pentru judecarea lor fusese emisă o ordonanţă a Parlamentului. Cromwell îşi găsise naşul. „Domnule — i-a răspuns ea —, dacă veţi lua viaţa acestora sau a altora împotriva legii, nimic n-are să ne mulţumească decît vieţile acelora care vor face acest lucru, şi îţi vom lua şi domniei tale, domnule, viaţa, dacă le-o veţi lua pe a lor" [20].

Mişcarea nivelatorilor începuse să producă încă de pe atunci diferite vlăstare disidente. Grupul chiliaştilor aderenţi la „cea de-a cincea împărăţie" *, care credeau că Imperiul roman va fi înlocuit în curînd prin Împărăţia lui Hristos şi ale căror calcule în această privinţă erau sprijinite de moartea regelui, a dat întîiul lui semn de acţiune în luna februarie. Prima lor petiţie, numită *Certain Quacres*, venită de la Norwich, iar cea de-a doua, din martie, de la Norfolk, cerea „propăşirea lui Iisus Hristos" şi „extinderea Împărăţiei Lui aici pe pămînt", iar la un nivel mai lumesc — epurarea clerului şi desfiinţarea dijmelor [21]. O altă ţandără a mişcării nivelatorilor erau „diggerii" **, numiţi astfel fiindcă cereau ca pămîntul să fie liber ca să-l lucreze toată lumea, care şi-au început activitatea la St George's Hill, în apropiere de Windsor. Pare destul de probabil ca Cromwell să fi îngăduit, în luna martie, unor bieţi oşteni aflaţi în nevoie să desţelenească, după cererea lor, vreo bucată de pămînt. Activitatea organizată a diggerilor era însă mai primejdioasă nu numai fiindcă ameninţa drepturile existente ale micilor proprietari, ci şi fiindcă teoriile pe care le expuneau ca să-şi sprijine activităţile ar fi ameninţat — dacă ar fi fost puse în aplicare — întregul fundament al proprietăţii, aşa cum soco-

* Sectă din secolul al XVII-lea care credea în imediata venire, pentru a doua oară, a lui Hristos pe pămînt. Adepţii ei se mai numeau milienişti sau chiliaşti. — M.L.

** *digger* (în engl.) înseamnă „săpător". — M.L.

tise cîndva Ireton că îl va putea ameninţa dreptul de vot pentru bărbaţii majori.

Whitelocke ne dă o descriere cît se poate de plastică a unui grup de diggeri. După ce au săpat pămîntul şi l-au semănat cu rădăcinoase şi fasole, „i-au chemat pe toţi să vină să-i ajute, promiţîndu-le mîncare, băutură şi îmbrăcăminte ; ameninţau să doboare la pămînt parii de împrejmuire, să desţelenească totul şi să-i silească în curînd pe vecini să urce pe colină şi să lucreze". Ţinta conducătorilor lor, William Everard şi Gerard Winstanley, era de fapt să restituie poporului lui Dumnezeu roadele şi foloasele pămîntului, operă generoasă spre care Everard fusese inspirat de o viziune. Însă, printr-o petiţie adresată lui Fairfax, diggerii îi aduceau aminte că nu primiseră încă cîştigul izbînzilor lor asupra regelui, că nu fuseseră eliberaţi de străvechea povară a jugului normand şi că pămînturile lor continuau să fie reţinute „de către stăpînii moşiilor care mai stau încă pe tronul normand" [22]. În acest chip, nemulţumirea socială, inspiraţia vizionară şi teoria politică erau amestecate, toate, talmeş-balmeş, într-un *mélange* *, care, dacă ar fi cuprins doar unul din aceste elemente, nu putea fi socotit mai puţin primejdios. La 19 aprilie, diggerii au fost împrăştiaţi de oşteni, iar răsadurile au fost smulse după aceea de proprietarii indignaţi. Însă atunci cînd conducătorii lor au fost aduşi în faţa lui Fairfax, la Whitehall, aceştia şi-au dezvăluit atitudinea pe care o aveau faţă de autoritate, refuzînd să-şi scoată pălăriile. Totuşi, pînă la urmă, mişcarea lor n-a putut fi înăbuşită.

Cromwell avea şi el vizitatorii lui : o „sibilă din nord", apărută pe vremea aceea la Londra, i-a prezentat un document în care erau prezise suferinţe crunte pentru Anglia, dacă „bieţilor oameni de rînd" nu li se vor da libertăţile cuvenite. În aceste împrejurări, cînd avea de-a face cu nemulţumirea militarilor, pe de o parte, şi cu frămîntările populare, pe de alta, cu lipsa de mijloace băneşti şi cu opoziţia regalistă, care nu voia să se potolească, Cromwell era îndreptăţit să tragă concluzia că Anglia avea de pe atunci destule necazuri. Se crede că Bradshaw ar fi remarcat cu melancolie spre sfîrşitul lunii aprilie : „Mă miră mult faptul că, în pofida mijloacelor cinstite sau necinstite pe care le putem folosi, nici un re-

* Amestec (în franc. în text). — M.L.

galist n-a trecut din toată inima de partea noastră“ [23]. Problema era mult mai amplă : ceea ce îi îngrijora cel mai mult pe conducători era treptata pierdere a puținelor și fragilelor puncte de sprijin pe care le mai avea noua Republică.

Ținînd seama de starea de spirit atinsă de nivelatori s-a considerat că o acțiune de îndepărtare a lor din rîndurile regimentelor destinate plecării în Irlanda era un accesoriu esențial pentru reușita expediției, ceea ce a condus însă la o răzvrătire pe față. Robert Lockier, căpetenia, în vîrstă de 23 de ani, a răzvrătiților, care servise deja 7 ani în armată, a fost prins și împușcat, iar revolta a fost înăbușită. Însă Lockier era iubit de oșteni și cunoscut ca o fire pioasă și nicidecum ca o brută turbulentă. De aceea, moartea lui le-a oferit nivelatorilor acel element esențial al oricărei campanii populare, adică cel dintîi martir, astfel că la înmormîntarea lui au defilat ostentativ, cu cocarde de culoarea propriei lor flamuri, adică verde-albăstriu*, și cu mănunchiuri de rozmarin prinse la pălării, pentru a arăta de ce parte le era credința. Deși înlăturarea nivelatorilor din rîndurile armatei pentru Irlanda fusese o măsură de precauție militară ușor de înțeles, totuși atitudinea lor față de poporul irlandez, observată în forma ei de început, cu doi ani înainte, la Saffron Walden **, era în contrast izbitor cu aceea a contemporanilor lor englezi cu vederi mai puțin radicale. Nu ne putem împiedica să regretăm lipsa forțată din campania irlandeză a acelor oameni care hotărîseră, în felul de a vorbi al nivelatorilor, că „această cauză a băștinașilor irlandezi cerîndu-și dreptele lor libertăți este foarte asemănătoare cu a noastră de aici, care năzuim spre propria noastră salvare și eliberare de sub puterea asupritorilor“. Era o abordare a problemei irlandeze care se deosebea cu totul de atitudinea colonialistă sau misionară a agresorilor lor : de exemplu, atunci cînd cercurilor financiare ale Londrei li s-au cerut bani pentru expediția în Irlanda au fost citate

---

* Pe timpul acela, verdele de diferite nuanțe era culoarea revoluționarilor, așa cum este acum roșul.

** Localitate la nord de Londra, în comitatul Essex, unde la 15—16 mai 1647 avusese loc o confruntare între reprezentanții Parlamentului și ofițerilor, pe de o parte, și cei ai oștenilor, pe de altă parte. Ultimii refuzau ideea de a se întoarce la vatră în condițiile propuse de Parlament, precum și oferta de înrolare voluntară pentru campania împotriva Irlandei. — C.M.

aprobativ faimoasele cuvinte ale regelui Iacob I în legătură cu această temă : „Colonizați Irlanda cu puritani, stîrpiți-i pe papistași și apoi întăriți-o“ [24].

În ceea ce-l privea pe Cromwell, ambianța bătăioasă în care trăia poate fi dedusă nu numai din observațiile sale, făcute cu cîteva săptămîni înainte, în Camera Comunelor cu privire la irlandezi, dar și din prima lui întîlnire de mare însemnătate cu John Owen, capelanul hărăzit să mărească, începînd din luna aprilie, cercul său de prieteni cucernici. S-au întîlnit în locuința lui Fairfax unde, la 19 aprilie, Owen a ținut o predică despre necesitatea descotorosirii de „mortarul anticreștin“, care cimenta structura de atunci a ocîrmuirii popoarelor, identificat de Owen cu sistemul papal. Apoi, pentru a-i face pe ascultători să înțeleagă mai bine problema, a descris bătălia cu catolicismul ca fiind de natură atît religioasă, cît și civilă. Cînd Owen a venit să-și ia rămas bun după predică, Oliver s-a dus drept la el și l-a bătut pe umăr, spunîndu-i „Domnule, sînteți o persoană pe care trebuie s-o cunosc“. „Aceasta ar fi mai mult în avantajul meu decît în al domniei tale“ — i-a răspuns politicos Owen. „Vom vedea“ — i-a răspuns Oliver, pentru ca după aceea să-i ceară să-l însoțească în Irlanda în calitate de capelan, adăugînd, ca să-l convingă, că fratele lui Owen venea și el ca stegar [25].

Owen era predicatorul care exclamase cîndva : „Unde este Dumnezeul de la Marston Moor și cel de la Naseby ?“, expresie socotită de el drept „o mustrare potrivită pentru o zi mohorîtă“. Credea, în aceeași măsură ca și Cromwell, în izbînda militară drept semn de nezdruncinat al grației divine. Alegerea lui Owen de către Cromwell nu numai că arată în ce direcție i se îndreptau încă de pe atunci gîndurile în legătură cu Irlanda, dar însăși prezența lui Owen, precum și strînsa prietenie la care acesta a ajuns cu ocrotitorul său trebuie să fi contribuit la întărirea acestei tendințe în mintea lui Cromwell. În dedicația uneia din cărțile sale, Owen a confirmat „înviorarea și sprijinul spiritual de fiecare zi“ pe care le primea de la Cromwell, precum și faptul că fusese călăuzit de el să descopere „vrerile profunde și tainice ale Domnului cu privire la semnele Lui secrete, pe care mintea mea a fost învățată să le respecte. [26] Fără doar și poate că, odată ajunși în Irlanda, Owen și Cromwell urmau să aibă de-a face cu destule semne de acest fel încît să-i pună în încurcătură.

Pe la începutul lunii mai, mai multe regimente cuprinse de mînie ajunseseră la capătul răbdării în legătură cu expediția în Irlanda, astfel că a izbucnit o răscoală mai extinsă decît neizbutita insurecție a lui Lockier, ale cărei centre principale erau Salisbury și Banbury. La Salisbury, regimentul lui Ireton și al colonelului Scrope și-au făcut cunoscut intenția de a rămîne în Anglia pînă cînd vor fi obținute libertățile poporului, acțiune la care fuseseră încurajate fără îndoială de publicarea, de către Lilburne, a ultimului său *Acord al poporului,* prin care se cerea un Parlament bazat pe dreptul electoral universal pentru bărbați. Insurecția de la Banbury era condusă de căpitanul William Thompson din regimentul colonelului Reynolds. La Londra, printr-o cuvîntare ținută în Hyde Park în ziua de 9 mai, Cromwell a dovedit că își dădea seama de gravitatea situației, precum și de dreptatea multiplelor motive de nemulțumire pe chestiuni bănești ale oștenilor. A insistat nu numai asupra acțiunilor trecute în legătură cu libertatea, ca „aplicarea dreptății împotriva marilor vinovați", dar și — la un nivel mai de rînd — asupra diferitelor măsuri inițiate pentru tratarea problemei restanțelor de plată ale oștenilor. De altfel, Cromwell a fost în stare să-și țină cuvîntul atunci cînd se interesa de banii lor, fiindcă, spre mînia lui sir Harry Vane din Comitetul amiralității, pusese mîna pe 10 000 de lire sterline destinate inițial marinei. Dar chiar și așa, la pălăriile „oamenilor de culoare verde-albăstrui" — așa cum îi numea *Perfect Diurnall* — au putut fi văzute cocarde, pe care Cromwell i-a pus mînios să le scoată, așa cum făcuse odinioară la Putney [27].

Cîteva zile după aceea, Cromwell și Fairfax au pornit-o la drum ca să se ocupe de insurecția militară care încolțea în sud-vest. La Andover, Cromwell a ținut o altă cuvîntare patetică înaintea oștenilor, reamintindu-le că era „hotărît să trăiască și să moară împreună cu ei" și îndemnîndu-i să i se alăture ca să-i aducă în fața judecății cuvenite pe acei „insurgenți" care erau nivelatorii. [28] Deocamdată, partea principală a ambelor rebeliuni fusese înăbușită fără prea mari greutăți și folosind o anumită doză de compromis față de cei ce erau categoric hotărîți să nu plece în Irlanda, astfel că amenințarea care mai subzista era cea reprezentată de regimentul lui Reynolds, aflat acum sub comanda căpitanului Thompson, care se eschivase reglementării și acum era pe drum, ca să se unească cu răsculații din Salisbury. În ziua de duminică 13 mai, aceste

rămăşiţe ale insurgenţilor treceau prin localitatea Burford din Oxfordshire în calea lor spre locul de întîlnire, unde s-au hotărît să facă popas peste noapte în sat şi în jurul lui. Între timp, un anume maior White fusese trimis la ei de către cei doi generali cu o misiune paşnică de mediere, după cum era ea gîndită, evident, la început. White fusese împuternicit să le spună oştenilor că „deşi Cromwell şi Fairfax le trimeteau soli, ei nu se vor ţine cu oastea pe urmele lor", înştiinţare pe care White reuşise să le-o transmită la timp în dimineaţa zilei precedente, în apropiere de Abingdon. Însă ceea ce făcea în realitate Cromwell era să-i urmărească îndeaproape şi cu toată stăruinţa *.

Chiar în aceeaşi duminică, şi încă înainte de miezul nopţii, Cromwell a făcut un marş fulgerător de 45 de mile, ceea ce înseamnă că acoperise distanţa uluitor de repede, luîndu-i pe neaşteptate pe oştenii ce se odihneau la Burford. Fie că erau buimăciţi de somn, fie de spaimă sau pur şi simplu fiindcă săriseră la bătaie de uimiţi ce erau la ivirea neaşteptată a unei forţe potrivnice în mijlocul nopţii, răzvrătiţii au opus o oarecare rezistenţă. Cîţiva din ei au fost ucişi, iar restul închişi ca prizonieri în biserica din Burford. Cea mai verosimilă explicaţie a faptului că Cromwell îşi schimbase planul este aceea că generalii primiseră între timp ştirea că rebelii refuzau „în mod semeţ şi irevocabil" să renunţe la intenţia de a se reuni cu tovarăşii lor, iar ceea ce se hotărîse Cromwell să împiedice era tocmai joncţiunea dintre cele două grupări. S-a considerat de aceea că propunerea de mediere fusese anulată prin faptul că rebelii căutaseră să-şi pună în aplicare vechiul lor plan. Cu toate acestea, oştenii au socotit mai tîrziu că fuseseră înşelaţi de Cromwell şi că, prin misiunea lui, White le promisese iertarea care nu le-a fost acordată după aceea, părere pe care atacul de noapte dat prin surprindere, şi care nu putea în nici un caz înlesni buna înţelegere, o face să pară oarecum plauzibilă.

În definitiv, consecinţele pe care au trebuit să le sufere răzvrătiţii n-au fost nici prea plăcute, dar nici prea aspre după normele timpului. Aproape 400 dintre ei au fost ţinuţi închişi în biserică de duminică noaptea şi pînă marţi dimineaţa, cînd capii răscoalei au fost executaţi. Că-

* Vezi R. H. Gretton, *The Levellers at Burford*, p. 233—256 în *Studies in Burford History*.

pitanul William Thompson, instigatorul inițial, reușise să fugă în decursul acelei *mêlée* * de la miezul nopții, însă a fost ucis cîteva zile mai tîrziu într-o ambuscadă. Totuși, unul din cei executați prin împușcare în cimitirul bisericii a fost fratele său, stegarul Thompson, în legătură cu care un contemporan a scris oarecum patetic : „Moartea a fost o mare spaimă pentru el, precum și pentru cei mai mulți" [29]**. Unui caporal numit Dunne i s-a comutat în ultimul moment pedeapsa capitală datorită probabil faptului că, în timp ce era închis, s-a apucat cu înțelepciune să scrie un pamflet împotriva insurecției.

În ceea ce-l privea pe Cromwell, se pare că el a aruncat o bună parte din vină pentru această întîmplare supărătoare în spinarea lui John Lilburne, iar — după cum a relatat White — atunci cînd acesta a sugerat că toată treaba putea fi „aplanată", reacția lui Cromwell a fost aproape paranoică : s-a înfuriat, „manifestînd o mare nemulțumire" și spunînd că era ridicol să se vorbească de cocoloșirea acestei întîmplări. La auzul numelui lui Lilburne, a lovit din nou cu pumnul în masă strigînd : „Unul din noi trebuie să moară pentru asta" [30]. Era un indiciu al convingerii sale din ce în ce mai puternice că Lilburne și tovarășii săi erau acum cei care primejduiau tot ce se cîștigase cu atîta trudă prin război. Între timp, două legi votate și puse la cale la Londra arătau cît de puțină încredere avea Parlamentul în poporul englez atunci cînd era vorba ca acesta să se bucure cum se cuvine de noile lui libertăți. Legea din 11 mai, referitoare la trădarea de țară, nu numai că acorda Parlamentului toate puterile și competențele care-i aparținuseră mai înainte, din acest punct de vedere, regelui, dar califica drept trădare faptul că un civil îi atîța la răzvrătire pe oșteni. Peste o săptămînă au început să se facă pregătiri pentru elaborarea unei legi prin care se interzicea tipărirea cărților și broșurilor defăimătoare, deși legea mai importantă, emisă sub Republică, prin care se instituia cenzura totală, n-a apărut decît în toamnă.

În decursul stînjenitoarei întîmplări de la Burford, Cromwell și Fairfax au avut cel puțin posibilitatea să-și

* Învălmășeală.

** Mai poate fi văzută și astăzi, în biserica din Burford, semnătura săpată în piatră a unui oștean, Antony Sedley, în timp ce era închis acolo, iar o notă din registrul parohial consemnează numele a trei oșteni uciși prin împușcare la 17 mai 1649 și îngropați în cimitirul din Burford.

petreacă nopțile în mod plăcut la mănăstirea din apropiere de Burford, care era acum locuința președintelui Lenthall, cumpărată de el înainte de război, de la lordul Falkland. Apoi s-au îndreptat spre Oxford, unde au fost cantonați, la fel de plăcut, în apartamentele ocupate de custodele colegiului „All Souls" și unde primirea a fost mult mai prietenească. Deși Oxfordul fusese în decursul războiului cartierul general al regelui, era limpede că nu demnitarii regaliști ai Universității aveau să fie trimiși să ureze bun-venit conducătorilor armatei în sînul lor academic și să-i instaleze ca doctori în drept civil. „N-au fost făcuți mai întîi profesori și apoi doctori?" — așa suna dialogul din *Behemoth* al lui Hobbes. [31] Totuși în întrebarea aceasta sarcastică era o umbră de adevăr, fiindcă în locul vechilor monarhiști fuseseră puși oameni noi, printre care Jerome Sankey, vice-custode al colegiului „All Souls", instalat în locul custodelui anglican Gilbert Sheldon, viitorul arhiepiscop de Canterbury, care i-a întîmpinat pe generali. Că simpatiile lui Sankey erau extrem de împărțite se poate deduce din faptul că, mai tîrziu, l-a urmat pe Cromwell în Irlanda. A doua zi, generalilor li s-a urat bun-venit prin cuvîntări pe care Antony à Wood a preferat să le califice drept „proaste, însă destul de bune pentru niște catane" [32].

Fuseseră, poate, proaste cuvîntările de bun-venit, însă prin răspunsul său — o cuvîntare plină de sentimente binevoitoare și desăvîrșite — Cromwell a dovedit că, din anumite puncte de vedere cel puțin, mantaua regalității se așezase cu ușurință pe umerii săi. S-a referit la faptul că Republica nu putea înflori fără educație și că noii ei conducători aveau de gînd să încurajeze învățătura din toate puterile și în pofida oricăror împotriviri. După aceea, la colegiul Magdalen, li s-au oferit și mai multe mîncăruri bune, precum și mai multe cuvîntări proaste, compensate, după masă, printr-o partidă de bile pe peluză. Petrecerea s-a încheiat prin acordarea de către Consiliul universitar a faimoaselor doctorate în drept civil. Cu acest prilej, Sankey și-a exprimat deosebita bucurie că Universitatea avea în mijlocul ei niște patrioți eminenți, iar toți ceilalți vorbitori „s-au întrecut unul pe altul prin ardoarea cuvîntărilor" lor de bun-venit. În sala Consiliului au fost admiși — împotriva obiceiului, însă numai în spatele barei — chiar și studenții, pentru ca „privelișteа unei asemenea ceremonii să-i stimuleze" în modul cuvenit. La sfîrșit, Crom-

well şi Fairfax au defilat pe străzile oraşului Oxford îmbrăcaţi în robele stacojii proaspăt primite. Pentru cei ce-şi reaminteau de Oxfordul regalist din vremea războiului, priveliştea aceasta trebuie să fi fost înspăimîntătoare.

În jur de 25 mai, Cromwell era din nou la Londra, unde a raportat cu mulţumire Camerei Comunelor că perversul ţel al nivelatorilor fusese „împiedicat, cu ajutorul lui Dumnezeu, de a se răspîndi mai departe în ţară" [33]. Lunile de vară rămase au fost petrecute cu înfriguratele pregătiri pentru expediţia din Irlanda, proiect de o urgenţă din ce în ce mai mare acum cînd sorţii de izbîndă ai Republicii în Irlanda descreşteau. Ormonde, în alianţă cu catolicii irlandezi, obţinuse biruinţe neaşteptate, iar faptul că venirea lui Cromwell continua să pară celor din afară cu totul nesigură nu făcea decît să încurajeze cauza regalistă. Lui Ormonde i se raportase, de exemplu, din Paris, că acolo puţini erau aceia care credeau că Cromwell va porni cu adevărat vreodată la drum.

Însă tot atît de adevărat era că boala dezbinării care bîntuia Irlanda continua să-şi manifeste contagioasa ei prezenţă sub noua distribuţie a forţelor : Owen Roe O'Neill, căpetenia celţilor din Irlanda, era extrem de nemulţumit din cauza concesiilor religioase disproporţionate făcute de Ormonde, care, la începutul lunii mai, i-au îngăduit să încheie cu generalul parlamentar George Monk un acord potrivit căruia Ormonde făgăduia să nu cadă la înţelegere cu adversarii Republicii vreme de trei luni. Acest acord, încheiat probabil cu ştiinţa lui Cromwell, a fost menţinut, în linii mari şi pentru moment, secret. În alte privinţe situaţia Republicii în Irlanda era primejdioasă, fiindcă Monk se menţinea doar cu greutate în Ulster, iar colonelul Michael Jones, guvernatorul Dublinului, era ameninţat cu încercuirea de către armatele unite ale lui Ormonde şi lordului Inchiquin. În această situaţie, Jones, strîmtorat în mare măsură de lipsa de muniţii, precum şi de faptul că mulţi din oamenii săi dezertau, putea fi înfrînt cu uşurinţă de Ormonde. Acesta însă, neputînd probabil să creadă în perspectiva venirii lui Cromwell, a lăsat să-i scape prilejul de a da o lovitură rapidă. Deocamdată, Drogheda, Dundalk şi Trim căzuseră toate în luna iulie în stăpînirea regaliştilor, iar între timp în dreptul localităţii Kinsale, de pe coasta de sud a Irlandei, prinţul Rupert şi mica sa escadră de corăbii repurtase o victorie dătătoare de speranţă.

Pentru Republică, perioada aceasta a fost plină de greutăți, iar oamenii pe care i-a pierdut în această vară de pomină n-au murit cu toții pe cîmpul de bătaie. În luna mai, doctorul Dorislaus, nou numitul ambasador în Olanda, a fost asasinat de un grup de regaliști. Numele lor ajunsese la urechile guvernului olandez, însă toate eforturile făcute pentru a-i pedepsi au fost mai mult de mîntuială și ca atare lipsite de succes. La Londra, întregul Parlament s-a îngrozit. Lui Dorislaus i s-au făcut funeralii publice cît se poate de solemne, iar trupul lui a fost înmormîntat chiar la Westminster Abbey, deși prezența la ceremonie a unei mari mulțimi de oșteni părea menită să ocrotească căpeteniile rămase ale Republicii și totodată să-l onoreze pe defunctul lor tovarăș. Asasinatul putea și urma să fie o armă periculoasă în mîinile adversarilor guvernului, în deosebi din cauză că guvernul însuși se sprijinea evident doar pe tăria și personalitatea unui mănunchi de oameni. Drept urmare, s-au răspîndit fel de fel de zvonuri, cum a fost acela că însuși Cromwell era amenințat și în special că era cît pe ce să fie prins și întemnițat chiar de oamenii lui, iar altul că Ireton se certase cu socrul său din cauza reprimării nivelatorilor. Ambele povești erau de fapt neadevărate, prima fiindcă oștenii distribuiseră o broșură oficială prin care le dezmințeau și îl încredințau pe Cromwell de lealitatea lor, iar cealaltă fiindcă nu mult după aceea Ireton a fost răsplătit cu funcția de general-maior în armata pentru Irlanda, funcție care, după cum credea toată lumea, ar fi urmat să-i fie dată lui Lambert. [34] Dar simplul fapt că asemenea povești puteau prospera era semnificativ pentru vremurile grele în care trăiau oamenii.

În toiul acestor incertitudini, a fost pus în scenă un fastuos spectacol sub forma unui ospăț măreț oferit autorităților la 7 iunie de către cercurile financiare și comerciale ale Londrei în semn de mulțumire oficială adusă guvernului pentru că pusese capăt tulburărilor cauzate de nivelatori. Scopul era să se facă o demonstrație de încredere și de solidaritate, ca să nu mai vorbim și de pură forță militară, pentru a-i înspăimînta pe cei slabi din fire din opoziție. Însă în ciuda splendorii desfășurării lui rituale, ospățul și împrejurările care l-au însoțit au avut mai degrabă rezultatul de a dovedi cît de extrem de subțire era ghiața sprijinului popular pe care patinau acum armata și Consiliul de stat. În drumul lor de la Westminster spre centrul

Londrei, căpeteniile din greoaiele caleşti au fost însoţite atît de batjocuri, cît şi de urale, iar întreaga procesiune s-a oprit scîrţiind atunci cînd un ins uşuratic sau năbădăios a scos cuiul de la capătul unei osii a caleştii lui Cromwell.

La acest ospăţ, la care au participat toţi ofiţerii cu grad mai mare decît cel de locotenent, membrii Consiliului de stat, precum şi cei trei păstrători ai marelui sigiliu, „ospitalitatea a fost foarte generoasă şi voioasă", iar pe steguleţele înfipte în fiecare din numeroasele farfurii cu mîncare era înscris cuvîntul „Bun-venit". O parte din mîncăruri au fost distribuite după aceea mai multor închisori din Londra, firește cu inscripţia „Bun-venit" ştearsă, iar pentru calmarea spiritelor, o sumă de 400 de lire sterline a fost împărţită săracilor oraşului. Gazeta pro-guvernamentală *Perfect Diurnall* medita satisfăcută că „fusese, într-adevăr, un ospăţ de creştini şi căpetenii", spre deosebire de recepţiile similare din trecut pe care le compara cu cele ale „idioţilor şi hrăpăreţilor" [35]. Dar chiar dacă lăsăm la o parte aspectul militar al adunării, semnificativ a fost şi faptul că singura muzică auzită a fost aceea de tobe şi trompete — cîntări oarecum războinice pentru un ospăţ paşnic.

În zilele acelea neliniştitoare, Cromwell a fost unul din cei ce s-au împotrivit unei rezoluţii a Parlamentului potrivit căreia depopulatei Camere a Comunelor urmau să i se adauge încă 100 de membri. El îşi dădea bine seama de slaba eventualitate de a găsi în zilele acelea 100 de membri care să aibă o atitudine favorabilă politicii lui. În loc de aceasta, Cromwell a propus ca Parlamentul să-şi suspende şedinţele timp de trei luni şi ca alegerile să fie amînate. În octombrie, a fost prezentată soluţia provizorie conform căreia toţi membrii existenţi sau viitori ai Parlamentului erau obligaţi să depună jurămîntul de angajament cerut pînă atunci numai membrilor Consiliului de stat. Jurămîntul avea următorul text: „Declar şi făgăduiesc că voi fi sincer şi credincios Republicii Angliei, aşa cum este aşezată ea acum, fără rege şi Camera Lorzilor", iar semnatarul se angaja să continue a-i împiedica pe foştii regalişti să se amestece în treburile ţării. La 20 iunie, Camera Comunelor l-a numit oficial pe Cromwell nu numai comandant suprem, dar şi vicerege al Irlandei, urmînd ca atît puterea civilă, cît şi cea militară să treacă, începînd de la sosirea sa acolo, sub conducerea lui. Potrivit celor spuse de Clarendon, Cromwell a celebrat momentul printr-o cuvîntare în care s-a umilit mai mult ca deobicei,

afirmîndu-şi în primul rînd nevrednicia, în al doilea, întreaga lui supunere faţă de poruncile Camerei şi, în al treilea rînd — aşa cum îi stătea în fire —, „deplina lui încredere în Providenţa şi binecuvîntarea divină, din partea cărora primise multe dovezi de bunăvoinţă". Ţinînd seama de toate acestea, se supunea voinţei Camerei, exprimîndu-şi speranţa, oarecum întristată, că şi-ar da pînă şi viaţa, dacă lucrul acesta ar putea ajuta, la îngrădirea izbînzilor adversarilor Republicii din Irlanda [36].

Totuşi, de data aceasta, accentele lui convenţionale de tristeţe şi abnegaţie puteau fi pe deplin explicate. Lui Oliver i se aprobase un venit important pentru funcţiile sale reunite : 5 000 de lire sterline pe an ca viceregе, cîte 10 lire sterline pe zi pînă cînd va pleca din Anglia şi cîte 8 000 de lire sterline pe an după ce va sosi în Irlanda [37]. S-a calculat că, după ajungerea lui acolo, venitul lui total se va ridica la aproximativ 13 000 de lire sterline pe an. Însă problema banilor şi a aprovizionării pentru întreaga armată, fără de care era ferm hotărît să nu se îmbarce, a rămas nerezolvată în tot decursul lunii iunie şi începutul lunii iulie. La 27 iunie, lui Cromwell i s-a dat oficial permisiunea de a încerca să obţină banii de care avea nevoie de la oamenii de afaceri din Londra, punînd drept garanţie sumele de bani ce urmau să fie încasate în viitor din accize *, însă nici acest expedient nu s-a dovedit a fi bagheta fermecată care să prefacă totul în aurul aşteptat. La începutul lui iulie, se mai găseau încă în City oameni care să pună rămăşag pe 20 de lire contra 1 că Cromwell nu va ajunge niciciînd în Irlanda.

Pe o cale sau alta, prin folosirea unei părţi din cele 30 000 de lire sterline provenite din recenta vînzare a pămînturilor vicarilor şi capitlurilor, precum şi a feudelor regale, prin gajurile depuse de „aventurieri" ** la casa breslei aurarilor, de unde banii au fost obţinuţi în schimbul făgăduielii unor pămînturi ce vor fi dobîndite în viitor, în speranţa că vor mai veni şi altele, şantajînd, pledînd şi linguşind, Cromwell a ajuns în cele din urmă la punctul în care s-a simţit îndreptăţit să-şi expedieze artileria şi muniţiile în Irlanda. Ameninţat de forţele irlandeze reu-

* Impozite comerciale asupra unor mărfuri de larg consum. Modul de încasare şi categoriile de mărfuri afectate au variat după ţară şi epocă. — C.M.

** „Adventurers", companie comercială cu acest nume, care făcea negoţ cu vestul Europei. — C.M.

nite, situația lui Jones, închis între zidurile Dublinului, era pe cale să devină catastrofală, dacă nu era despresurat. Or după cum o înfățișa gazeta satirică *Man in the Moon*, Jones pîndea cu nerăbdare de pe cetățuia Dublinului lucirea nasului lui Cromwell care să-i semnalizeze apropierea ajutorului de peste mare. Gazeta mai prorocea în același timp că jilavul climat irlandez îi va stinge lucirea nasului [38]. Dar a trebuit să mai treacă o bucată de vreme pînă cînd acesta să dea ospățul de rămas-bun și să se pregătească să părăsească Londra, deși, chiar în aceste condiții, cele 70 000 de lire sterline din suma de 100 000 de lire sterline, de care avea nevoie, obținute prin amanetarea accizelor, au trebuit să fie trimise după plecarea lui. În pofida și a altor zăboviri pe insulele engleze, cu scopul de a obține fonduri, Cromwell nu și-a putut ține pe deplin făgăduiala dată oamenilor săi că nu va pleca pînă cînd banii nu vor fi cu adevărat primiți.

Însă nu toate pregătirile lui Cromwell erau de natură financiară. Înainte de a părăsi Londra, și-a asigurat, printr-o lovitură strălucită, serviciile unui foarte important aliat în persoana lui Roger Boyle, lord Broghill, membru al unei foarte distinse familii anglo-irlandeze și fiu al vestitului conte de Cork, în legătură cu care Cromwell spunea că dacă în fiecare provincie ar fi existat un Boyle, irlandezii n-ar fi putut dezlănțui revolta. Broghill era un om cu calități multiple, care scria romane cavalerești și tragedii, după cum știa să conducă o bătălie. Exista cu siguranță un geniu eclectic în familia Boyle : imensa droaie de frați și de surori a lui Roger îl cuprindea nu numai pe Robert Boyle *, omul de știință, dar și pe Catharine, vicontesa de Ranelagh, mult admirata doamnă puritană de pe vremea aceea. Mai tîrziu, sub Protectorat, Broghill urma să fie unul din grupul acela privilegiat de prieteni ai lui Oliver față de care acesta își lăsa la ușă măreția. Însă în 1649 a invita un asemenea om să preia o comandă în armata parlamentară, bazîndu-te numai pe cuvîntul lui că va fi credincios, însemna a lua o decizie temerară. Împrejurările în care a fost făcută numirea lui Broghill au dovedit și ele că intervenția se datora inițiativei lui Cromwell, fiindcă Broghill, după ce se dăduse la fund în urma campaniei lui inițiale

* Robert Boyle (1627—1691) — fizician și chimist. A descoperit, cam în același timp cu fizicianul francez Edmé Mariotte, una din legile compresiunii gazelor și a elaborat metodologia analizei chimice cantitative. — M.L.

de partea regelui în Irlanda, se îndrepta acum, în taină, prin Londra, spre continent ca să-şi ofere sabia regelui Carol al II-lea. Cromwell a pus însă mîna pe el, i-a spus că planurile lui îi erau cunoscute şi că îl scăpase de Turnul Londrei, unde Consiliul de stat l-ar fi aruncat la iuţeală, convingîndu-l ca, în schimb, să se alăture cauzei lui. Broghill reprezenta tocmai acea categorie de interese anglo-irlandeze pe care Cromwell trebuia să le atragă de partea sa, dacă dorea să pacifice Irlanda, iar prin darul lui, adesea straniu, de a-şi alege oamenii, Cromwell nu făcuse niciciînd o afacere mai bună decît cu această numire cutezătoare. Tragic a fost faptul că n-a ajuns să vadă şi alte sectoare ale comunităţii irlandeze în aceeaşi lumină intuitivă.

Plecarea lui Cromwell din Londra, la 11 iulie, a cuprins toate elementele acelui fast auster, dar impresionant, care urma să distingă stilul noii Republici. La solemna festivitate a plecării erau prezenţi trei pastori, care au cerut binecuvîntarea Domnului asupra celor ce urmau să se întîmple, iar însuşi Cromwell a înfăţişat cîteva texte biblice potrivite. Datorită acestor zaiafeturi sacre, s-a făcut ora 5 după masă pînă cînd Cromwell s-a urcat în caleaşca lui trasă de şase iepe flamande albe şi deasupra căreia flutura un steag alb — culoarea păcii. Caleaşca era înconjurată de ofiţeri, care l-au petrecut călare o bucată de drum, astfel că *Moderate Intelligencer,* o gazetă credincioasă guvernului, s-a arătat deosebit de încîntată de priveliştea gărzii personale a lui Cromwell alcătuită din 80 de oşteni, toţi ofiţeri, iar despre unii se spunea că erau cu toţii colonei. „Şi-acum, ţine-te bine, lord Ormonde...", exclama gazeta. „Dacă domnia ta spui «Sau Cezar, sau nimic», ei îţi vor răspunde «Sau Republică, sau nimic»". Trompetele au sunat atît de puternic, încît cineva şi-a exprimat pioasa părere că însăşi crucea din piaţa Charing Cross s-ar fi cutremurat din temelie din pricina larmei, şi de aceea fusese, poate, mai bine că iconoclaştii o scăpaseră de această soartă, dărîmînd-o la începutul războiului civil [39]. Ziua de miercuri 1 august a fost zi de post în întreaga Anglie, pentru a se cere binecuvîntarea Domnului asupra acestei expediţii.

Cromwell s-a dus mai întîi la Bristol, unde ziua în care a sosit a fost declarată sărbătoare publică, şi de acolo mai departe, prin ţinutul Wales — trecînd peste locuri pe care le călcase odinioară cu piciorul — spre Tenby, unde a lă-

sat 10 lire sterline ca să fie împărțite săracilor, pentru a ajunge în cele din urmă la Milford Haven, portul fortăreței pe care o asediase cîndva. Totuși, aici s-a oprit, astfel că, spre sfîrșitul primei săptămîni a lunii august, *Mercurius Pragmaticus* continua să ciripească vesel :

Noll n-a plecat. În Wales el este încă,
Cu vorbe sfinte și povești
Băieții și-i îndeamnă, promițînd
Plăceri și bunuri pămîntești [40].

În decursul acestei șederi prelungite, în care Cromwell a așteptat sosirea fondurilor făgăduite, i-au parvenit două informații de mare însemnătate, deși de ordin foarte diferit, în legătură cu situația din Irlanda. Reacția lui Cromwell față de fiecare din ele ne oferă posibilitatea să aruncăm o ochire utilă asupra stării lui de spirit din ajunul acestei expediții, care urma să se dovedească mai tîrziu atît de primejdioasă pentru cauza regalistă cît și pentru propria lui reputație. Pe de o parte, Monk fusese silit să capituleze în fața lordului Inchiquin, ceea ce însemna că acordul din luna mai, încheiat cu Owen Roe O'Neill, urma să fie dat în vileag și supus privirilor cercetătoare ale opiniei publice puritane. Din punctul de vedere al opiniei publice, nimic nu putea fi mai catastrofal pentru întregul prestigiu al expediției în Irlanda decît ideea acestei alianțe cu un celt catolic, care, după cum s-a descoperit cînd a murit, purta sub armură rasa de călugăr dominican. Deși la vremea lui acordul fusese pe deplin justificat sub aspect militar — și pare foarte probabil că Cromwell știa despre el mai dinainte și îl aprobase —, era de neconceput să fie confirmat acum pe față. Cea mai bună soluție era ca Monk să fie lăsat să preia el vina pentru întreaga afacere.

Deși nu se știe dacă Consiliul de stat ajunsese la această concluzie din proprie inițiativă, ideea a fost susținută cu zel de Cromwell, din Milford Haven, unde a avut o întrevedere cu Monk în această privință. Cromwell avea și așa destule necazuri personale din cauza oștenilor, care cereau banii înainte de a pleca pe mare, ca să-și vadă acum cruciada mînjită de presupusă lipsă de ortodoxie. A expediat, de aceea, la iuțeală în ziua de 4 august o scrisoare către Consiliul de stat plîngîndu-se că mulți din oamenii săi dezertau în urma știrii în legătură cu Monk și că acesta nu numai că trebuia să-și asume răspunderea, dar că „era gata

să facă acest lucru", după cum socotea el. Camera Comunelor a fost lăsată să declare cu ipocrizie că dezaproba cu toată hotărîrea tratativele lui Monk cu O'Neill şi că „detestă şi priveşte cu scîrbă" orice gînd de negociere cu rebelii papistaşi din Irlanda, „care au luat parte la vărsarea de sînge nevinovat acolo". Era limpede că expediţia nu numai că trebuia să fie cuvioasă, dar şi considerată ca atare [41].

Însă ştirea cea mai importantă care i-a parvenit lui Cromwell la Milford Haven era de un soi mult mai prielnic. La 2 august, colonelul Jones străpunsese încercuirea şi îl înfrînsese pe Ormonde la Rathmines, imediat în afara Dublinului. Avînd cu el doar ceva mai mult de 5 000 de oameni, faţă de cei 19 000 ai lui Ormonde, deşi lipsit de multă vreme de hrană, muniţii şi provizii, Jones făcuse cu adevărat o treabă foarte bună, folosind vechea tactică de cutezanţă şi surpriză a armatei noului model. Fuseseră luaţi peste 2 000 de prizonieri şi se pretindea că fuseseră ucişi 4 000 de regalişti, cifră care era, probabil, exagerată. Însă diferenţa numerică dintre învingători şi învinşi, întîmplarea cu David şi Goliat, care putea fi recunoscută în această încăierare, precum şi lungile luni de aşteptare plină de nelinişte în timp ce ştirile despre situaţia lui Jones deveneau din ce în ce mai proaste, se încheiau toate acum prin această bucurie uriaşă şi neaşteptată, elemente care dădeau bătăliei de la Rathmines ceva din savoarea acelor izbînzi norocoase din timpul războiului, cînd, pînă la sfîrşit, totul se termina cu bine pentru cauza parlamentară şi cucernică. Se mai adăuga, firește, situaţia complet schimbată a expediţiei lui Cromwell, care putea acum să se îndrepte în siguranţă direct spre Dublin, în loc să ocolească prin Sud cu scopul de a încerca să pătrundă fără primejdie acolo.

Bucuria curată şi plină de voioşie pe care i-o aduseseră toate aceste întîmplări a fost dezvăluită într-o scrisoare extaziată, pe care Cromwell nu s-a putut abţine să n-o scrie, la 13 august, cu scopul special de a-i aduce la cunoştinţă „iubitului său frate", Richard Mayor, „fericita veste", deşi se afla deja la bordul corăbiei *John*, gata să iasă în larg.

Această izbucnire de entuziasm şi bucurie a lui Cromwell este uşor de înţeles. Cele şase luni care trecuseră de la moartea regelui au văzut cum bucuria îndreptăţită păleа în faţa problemelor viforoase ce se iveau neîncetat. Pentru un om căruia îi plăcea să analizeze semnele şi să afle în

izbînzi cunoașterea grației divine, perioada aceasta fusese cu desăvîrșire pustie, fiindcă în decursul ei foarte puține lucruri merseseră cum trebuie și se putea desluși că multe din ele mergeau prost. Atacurile personale împotriva lui Cromwell n-aveau cum să-i sporească tihna, chiar dacă le trata cu indiferență. Gazetele regaliste, a căror patimă n-a putut fi domolită oficial decît odată cu introducerea, în toamnă, a cenzurii, continuau să-l facă săptămînal de ocară într-un limbaj care putea fi surprinzător de dezmățat. Se adăugau apoi învinuirile crescînde în legătură cu ambițiile sale personale : chiar la 30 ianuarie fusese publicată o caricatură olandeză avînd subtitlul *Încoronarea lui Oliver Cromwell,* iar un atac din aprilie era intitulat *Un sicriu pentru regele Carol, o coroană pentru Cromwell și o groapă pentru popor.*

Cu oarecare timp înainte de plecarea lui Cromwell în Irlanda, a apărut, sub forma unei predici închipuite, o pastișă sarcastică și nedreaptă a felului său confuz de a vorbi [42]. Erau amestecate laolaltă diferite teme favorite ale bîrfitorilor în legătură cu înfățișarea Protectorului : „E drept că am un temperament aprins, din care cauză obrazul și nasul îmi sînt roșii, fiindcă vitejia mea se trage din ficat", pînă la zvonuri privind o intrigă amoroasă cu soția lui Lambert și chiar cu o hangiță de-a lui din afara fortăreței Pembroke. Pe un plan diferit, predica parodia cu dibăcie umilirea de sine a lui Cromwell față de Dumnezeu: „O spun spre slava Lui, că s-a milostivit să-și afle găzduire într-un locaș netrebnic, ticălos, dezonorat, murdar și urît, așa cum este acest nevrednic trup al meu". Pînă și Lilburne se apucase să-și întețească atacurile împotriva persoanei lui Cromwell. În ceea ce-i privea pe pastorii prezbiterieni, atacurile lor verbale, lansate de pe amvoane, atinseseră un asemenea grad, încît Cromwell, care fusese pînă atunci bastionul libertăților religioase de acest fel, a încercat și el, printre alții, să le îngrădească, prin mijloace legale, activitatea, pentru a li se interzice să se roage pe față fie împotriva ocîrmuirii, fie spre binele regelui Carol al II-lea. A mai trebuit să îndure de altfel și supărări mai neînsemnate, ca, de pildă, amestecul lui Robert Spavin, secretarul său, într-o afacere necurată, însă bănoasă, de vînzare a unor pașapoarte plăsmuite, eliberate în numele lui Cromwell și întărite cu sigiliul lui. Spavin a fost dat afară și silit să meargă călare, cu fața spre coada calului și cu o tablă atîrnată de gît ca să-i vestească nelegiuirea. După cum se

vede, în Anglia tot ce venise nou dispăruse, în timp ce greutăţile şi încurcăturile rămîneau aceleaşi.

Şi totuşi, poate că în Irlanda lucrurile se vor prezenta altfel. Cu siguranţă că acolo Cromwell va redescoperi că are o menire, sentiment care îl însufleţise atît de puternic odinioară, în vremurile de început ale războiului civil, sau va fi cuprins iarăşi de strania senzaţie de a fi călăuzit de Dumnezeu, care l-a împins pînă la urmă spre măsurile acelea de importanţă extremă, terminate cu execuţia regelui. Izbînda lui Jones era acum o minunată îndurare care arăta calea spre noul război sfînt. Vreme de opt ani, Cromwell urmărise din depărtare şi cu mare interes situaţia din Irlanda, chiar dacă felul lui de a vedea lucrurile era deformat de ideile religioase şi naţionaliste ale timpului său. Unele din ultimele măsuri administrative luate de el înainte de a fi plecat din Anglia a fost spre folosul celor ce suferiseră în Irlanda de pe urma rebelilor, prezentînd plîngeri în numele lor. Investise şi el o mulţime de bani în Irlanda sub formă de împrumuturi care urmau să fie achitate cîndva prin pămînturi irlandeze. Va vedea acum cu proprii săi ochi ţara aceea a feluritelor sale închipuiri, iar în mintea lui cel puţin toate semnele arătau spre o cruciadă, urmată, poate, de o nouă aşezare a celor cucernici, care va da numelui străvechi al Irlandei, insula celor drepţi, un înţeles cu totul diferit.

13

Irlanda: vărsarea de sînge

Dreapta pedeapsă a lui Dumnezeu s-a abătut asupra acestor nemernici crinceni, care şi-au mînjit mîinile cu sînge nevinovat... ea va duce în viitor la stăvilirea altor vărsări de sînge, ceea ce este un temei îndestulător pentru asemenea fapte care, în alte condiţii, nu pot pricinui decît mustrări de cuget şi păreri de rău.

Oliver Cromwell după luarea cu asalt
a oraşului Drogheda

Marea Irlandei era frămîntată, traversarea fusese supărătoare, iar Cromwell dovedise că suferea de rău de mare. Potrivit lui Hugh Peter, care îl însoţea, Cromwell începuse să aibă, chiar înainte de a fi părăsit portul, asemenea greţuri, cum nu mai văzuse nimeni în viaţa lui.[1] S-a susţinut cîteodată, în mod uşuratec sau în alt fel, că această încercare neplăcută ar fi influenţat întreaga atitudine a lui Cromwell faţă de băştinaşii insulei pe care se pregătea să o viziteze. Este adevărat că, în tot decursul celor nouă luni şi ceva petrecute în Irlanda, sănătatea lui a fost şubredă, lucru care a avut, fără îndoială, obişnuitul efect al acestor necazuri, adică acela de a-l deprima sau de a-i îndîrji starea de spirit. Prima lui declaraţie publică în faţa oamenilor din Dublin n-a făcut decît să dezvăluie atitudinea pe care el şi poporul englez în întregimea lui o aveau în mod firesc şi de multă vreme faţă de Irlanda. Cromwell a debarcat în ziua de 15 august, la Ringsend, în apropiere de Dublin, cu 35 de corăbii, iar conştiinciosul Henry Ireton l-a urmat peste două zile cu alte 77 de corăbii, care s-au îndreptat spre sud. Pe urmele lui Cromwell au mai plecat şi alte corăbii, aşa că, socotindu-le pe toate, canalul Irlandei a fost traversat de o adevărată armada.

Ajuns la Dublin, Cromwell a fost „primit foarte eroic", în ecourile răsunătoare ale marilor tunuri din jurul ora-

şului — scria Whitelocke (o sursă utilă pentru atitudinea englezilor faţă de expediţia din Irlanda, fiindcă fiul său, James, se înrolase ca să se ducă şi el acolo). Stînd în picioare, într-o atitudine binevoitoare şi cu pălăria în mînă, Cromwell a început prin a prezenta în linii generale natura misiunii sale în faţa imensei mulţimi de oameni care veniseră să-l vadă, fiindcă „auziseră atît de multe despre el". Descrisă de o gazetă săptămînală englezească drept „foarte amabilă şi plauzibilă", cuvîntarea a stăruit cu putere asupra necesităţii unei cruciade protestante.

Această cuvîntare a fost ovaţionată în mod viguros. Ar trebui subliniat poate faptul că ascultătorii erau în majoritate protestanţi, fiindcă colonelul Jones făcuse tot posibilul ca să-i izgonească pe catolici din Dublin, iar pedeapsa pentru adăpostirea unui preot catolic, chiar timp de un ceas, era moartea sau pierderea averii *. Mulţi au jurat că vor vieţui şi vor muri alături de omul care intenţiona atît de categoric să facă iarăşi din Irlanda acel mijloc paşnic şi rentabil de autoafirmare engleză, aşa cum fusese socotită întotdeauna (de către englezi) că este. Accentul pus pe pacea de care se bucurase mai înainte Irlanda, precum şi pe faptul că ultimii ani de tulburări nu erau o regulă la acest popor stăteau, desigur, în bună parte la baza concepţiei despre Irlanda a lui Cromwell. La Bristol le spusese oamenilor săi că erau ca israeliţii care se pregăteau să-i stîrpească pe idolatrii locuitori ai Canaanului, ceea ce era un punct de vedere caracteristic englez. Poetul Payne Fisher, care servise în regimentul lui sir Clotworthy pe timpul răscoalei din 1641, adresa unui confrate ofiţer următoarele versuri prin care îşi arăta părerea de rău că Irlanda nu mai era ceea ce fusese :

Cînd ne vom întîlni, făcînd să reînvie
Străvechile petreceri ce le-am găsit aici ?

---

* Se pare totuşi că unii preoţi reuşiseră să treacă prin plasă. Părintele iezuit Nicholas Netterville pretindea că cinase şi jucase şah cu Cromwell, folosind mai tîrziu această poveste ca să afirme că-i propusese să oficieze, fără urmări neplăcute, liturghia : „Sînt preot, şi comandantul suprem ştie acest lucru. Chiar dacă aţi spune-o întregului oraş, eu tot am să oficiez liturghia în fiecare zi". Povestea este, probabil, falsă, dar, lucru curios, Cromwell a avut totdeauna o slăbiciune pentru toleranţa romano-catolicilor, deşi pe faţă îi înfiera în general pe toţi [2].

Se socotea oarecum că această Arcadie fusese tulburată silnic prin acțiunile dușmănoase ale populației irlandeze băștinașe, care merita astfel pedeapsa ce se abătea acum asupra ei, sau — cum urma să spună Milton — că, din cauza comportării nevrednice și a provocărilor lor, irlandezii „au fost făcuți pe drept vasalii Angliei". Așa se explică enorma importanță dată pe atunci născocirii, amplificată cu timpul, despre masacrele irlandeze din 1641 * ; în cei 8 ani ce au urmat legenda nu și-a pierdut nimic din efect și, așa cum se va vedea — atunci cînd era istorisită, era crezută, pe lîngă alții, și de Cromwell. Ea oferea temeiul moral al noii colonizări englezești ce se punea acum la cale și care urma să fie făcută în condițiile expuse elocvent în declarația din februarie 1642 a Parlamentului, care spunea că „această țară va fi colonizată din nou cu numeroase familii nobile de origine engleză și de religie protestantă" [3].

Însă, firește, această atitudine a Angliei se manifestase, din punct de vedere istoric, cu mult mai înainte de anul 1641, iar acea Arcadie pașnică a lui Payne Fisher nu existase niciodată în realitate. În lucrarea sa *View of the State of Ireland*, Edmund Spenser ** nu uitase să exprime punctul de vedere prin esență agresiv al englezului elisabetan. Meditînd cum nu se poate mai profetic asupra „fatalei soarte" a Irlandei, care nu se știe dacă era legată de specificul gliei ei sau de influența stelelor, Spenser observa, cu încrederea de sine a englezului, că „nici un plan întocmit spre binele ei nu va izbuti și nici nu va da rezultate bune". Era deci necesar ca relele din Irlanda să fie smulse din rădăcină cu toată energia, înainte de a se sădi acolo ceva bun, „tot așa cum ramurile putrede și crengile nesănătoase trebuie mai întîi curățate, iar mușchiul putred desprins și răzuit mai înainte ca pomii să poată da poame bune". În agresivele sale cuvîntări și scrisori, Cromwell nu exprima numai modul de a gîndi al contemporanilor săi protestanți, ci și pe cel al gloatelor de englezi venite acolo dinaintea lui. De aceea, acum cînd aveau în față perspectiva multor „poame bune", care urmau să se coacă datorită diferitelor valuri de plasamente în bani englezești, făcute

---

* Vezi capitolul 4.

** Edmund Spenser (1552—1599) — supranumit „prințul poeților vremii sale", a susținut în această lucrare că Irlanda trebuia subjugată cu armele, iar organizarea ei restructurată complet după modelul Angliei. — C.M.

de către „aventurieri" începînd din primele luni ale anului 1642, nu-i de mirare că nu numai Cromwell, dar și întreaga armată engleză pornise la drum, în iulie 1649, cu o „minunată încredere" — așa cum observa Ralph Josselin în jurnalul său de însemnări. Această combinație de zel religios în căutarea de prozeliți și de viitor profit bănesc era ca o băutură ce se urcă la cap. Din această cauză — scria *Mercurius Elenticus* —

În marțiala sa trăsură de gală
*Ca Guy of Warwick * Cromwell se plimbă,*
Sperînd ca din ale sale coaste de fier
Epoca de aur s-o scoată.

Și tot din această pricină — scria mai prietenos *Moderate Intelligencer* — „în amvoanele Dublinului, în locul sutanelor negre au apărut pieptarele de piele, fiindcă a folosi la fel de bine două săbii este un lucru demn de laudă...". O a doua declarație către populația Dublinului interzicea pe viitor hulirea, înjurăturile, beția și blestemele, considerate a fi obiceiuri de fiecare zi ale localnicilor și, în locul acestor deprinderi ale „sîngerosului dușman", căuta să introducă obiceiuri socotite a se potrivi cu Anglia puritană [4].

Cu toate acestea, Cromwell, ca o catană bătrînă ce era, n-a mers nici o clipită atît de departe în zelul său religios încît să uite că era un luptător ce avea de executat o operație militară. Irosise aproape jumătate de an în stăruințele lui ca armata să fie bine aprovizionată și bine plătită. Prima lui declarație către poporul întregii Irlande îi arăta hotărîrea ca succesele pe care le obținuse în această privință să dea rezultatele dorite : oștenilor englezi li s-a interzis categoric să năpăstuiască țărănimea, căreia i s-a pus la dispoziție o piață liberă ca să-și vîndă produsele.[5] Urmau să fie înlăturate, de asemenea, nemulțumirile și vrăjmășia provocate de încartiruirile gratuite, datorită cărora oștenii trăiau pe spinarea țării, fără să plătească. În același timp, armata engleză nu mai urma să depindă permanent, pentru aprovizionări, de orașul Dublin, fapt care reprezentase marea slăbiciune a armatelor dinainte. Această declarație s-a dovedit a fi o măsură judicioasă și dibace.

* E vorba, probabil, de Guy of Warwick (1278—1315) — nobil englez de origine normandă, care a primit întinse domenii în Scoția, după supunerea temporară a acesteia de către regii Angliei, la începutul secolului al XIV-lea. — C.M.

După ce și-a îndreptat atenția asupra dublei teme a stîrpirii revoltei ereticilor și a posibilității practice de punere a ei în aplicare, problema imediată pentru Cromwell era de a se repezi spre Nord pe urmele lui Ormonde. Era adevărat că izbînda de la Rathmines fusese o lovitură puternică dată regaliștilor aliați. Cînd Ormonde i-a scris după aceea lui Jones cerîndu-i o listă a prizonierilor, acesta i-a răspuns cu batjocoritoarea glumă : „Domnule, odată ce v-am pus pe fugă armata, nu pot avea fericirea să știu unde vă aflați ca să vă pot servi [cu lista]". Însă spre nord, în Ulster, forțele aliate erau încă extrem de puternice, fără să mai vorbim și de agresiva influență pe care protestanții anglo-irlandezi și irlandezii catolici uniți între ei ca să apere cauza regelui o exercitau de fapt asupra întregului sud. Cheia regiunii de Nord era orașul Drogheda, aflat la 30 de mile nord de Dublin, spre care Cromwell a pornit la 31 august cu armata lui avînd o înfățișare neînfricată în uniformele ei de un „roșu venețian" — cum a descris-o Ludlow în memoriile sale [6] — și îndreptîndu-se cutezătoare către întinsul și fertilul ținut de pășuni al fîșiei nordice de coastă dinspre Swords, acoperită în august de un verde intens, adică de acea culoare proaspătă și deosebit de vie a ierbii irlandeze udate de ploaie în tot decursul anului. Englezii mărșăluiau printr-o țară străină.

Cu toate rapoartele mulțumite de mai tîrziu ale lui John Owen, rămas la Dublin, informațiile lui se aplicau de fapt doar unui cerc restrîns de oameni din orașul Dublin * [8], deoarece capitala Irlandei, cu bogățiile și deprinderile ei englezești, nu putea fi un criteriu de comparație pentru felul de a fi al întregii țări. De altfel, în pofida închipuirilor englezilor privind beatitudinea în care se trăia acolo mai înainte, Irlanda era în realitate o țară cu totul deosebită de Anglia. Natura străină a acestei țări nu consta doar în faptul că marea majoritate a populației ei truditoare credea în religia proscrisă, pe care încerca să o practice. Însuși spiritul locului reprezenta ceva cu totul străin pentru un om ca Cromwell, care nu părăsise niciodată tărîmurile engleze și nici nu le-a părăsit vreodată după aceea, astfel că Irlanda îi dădea pentru prima dată sentimentul de a fi în străinătate. Din acest punct de vedere, Irlanda se deosebea prin forța lucrurilor de Scoția,

* În lucrarea *Irish Life in the Seventeenth Century*, dr. Edward MacLysaght compară Dublinul cu Hong Kongul de astăzi [7].

unde — așa cum s-a văzut — cel puțin vorbirea religioasă era foarte asemănătoare, iar prioritățile și valorile nu prea deosebite de cele din Anglia.

Fiindcă — așa cum scrisese Edmund Campion * cu 80 de ani înainte — Irlanda se afla „departe, în oceanul de vest", iar izolarea ei geografică era un fapt comentat de toți călătorii epocii și, odată cu ea, întinsele spații deschise și neîngrădite din care părea că este formată țara. „Deoarece orașele sînt rare și foarte îndepărtate unele de altele" — scria acel neobosit observator care era Fynes Morison ** — călătorul „trebuie să aibă o călăuză care să-l poată informa fără prea multă osteneală". Luke Gernon, un german care vizitase Irlanda în 1620, o asemăna cu o nimfă, „o fetișcană care suferă de cloroză din lipsă de ocupație". Și continua lansînd o serie de comparații gastronomice stranii, dar de efect : ici și colo spațiile goale erau întrerupte de cîte un castel ruinat semănînd cu rămășițele unui pateu cu vînat, de forturi dărîmate, împrăștiate în dezordine ca niște plăcinte cu carne, precum și de vechi mănăstiri cu turlele înălțîndu-se ca stîrvurile unor gîște. [9] Nu-i de mirare că drumurile erau groaznice, iar poșta atît de nemaipomenit de înceată și de puțin sigură. Aproape că nu existau diligențe, care, în orice caz, cu greu ar fi putut face față terenului, astfel că trebuiau folosiți cai cu poveri ușoare. Din cauza șirului de obstacole muntoase, legăturile cele mai bune dintre orașe erau cele de pe mare, deși aici marea nu era fără primejdii, fiindcă pirateria era în floare, astfel că de-a lungul coastei de sud oameni de rînd fuseseră prinși și vînduți ca sclavi.

Firește că această natură sălbatecă avea și avantajele ei. Într-adevăr, Irlanda era o țară fără seamăn pentru vînătoare. Vînatul cu șoimul era tot atît de răspîndit ca și în Anglia, fazanii, potîrnichile și iepurii se prăseau cu repeziciune, iar sitarii zburau printre copacii pipernicițI care înlocuiau vechile păduri. Poate că nu existau la drept vorbind nici privighetori și nici ciori, corbi sau coțofene, care

* Edmund Campion (1540—1581) — iezuit englez, autor al unor lucrări teologice și istorice, printre care *Istoria Irlandei*, scrisă în 1569 și publicată de-abia în 1633. A fost executat sub acuzația de complot împotriva reginei Elisabeta I. — C.M.

** Fynes Morison (1566—1614, după unele surse 1630) — călător englez prin mai multe țări europene, care și-a redactat impresiile de călătorie, apărute în 1617 la Londra, sub titlul *Itinerary containing his ten years Travel.* — C.M.

să-i dea oşteanului englez simţămîntul că este la el acasă, însă vulturii cu coadă albă şi vînturei, atît de rari în Anglia, puteau fi văzuţi şi unii şi alţii pretutindeni. În primul rînd însă, lupi erau din belşug, iar numărul lor crescuse de fapt în perioada războaielor civile. La Castleknock, acum o suburbie a Dublinului, s-a făcut, în 1652, o vînătoare de lupi, dîndu-se cîte 6 lire sterline de fiecare lup ucis, iar înmulţirea lupilor i-a oferit mai tîrziu lui Cromwell posibilitatea să facă o comparaţie plină de venin privind răspîndirea clerului romano-catolic în Irlanda. Una peste alta, punînd la socoteală şi cîinii-lupi, Irlanda oferise micii nobilimi anglo-irlandeze, în calitatea ei de colonie, un adevărat paradis al vînătorii de care să se bucure, precum şi cai, curse de cai şi partide de vînătoare la care doamnele trăgeau vitejeşte cu puşca alături de soţii lor, cum a fost cazul cu lady Broghill despre care se spunea că întrecea cea mai mare parte a bărbaţilor la arma uşoară de vînătoare. Oştenii englezi urmau să se împărtăşească curînd şi ei din aceste desfătări.

Oamenii care trăiau în această pustietate erau străini şi ca înfăţişare, datini şi obiceiuri, precum şi ca religie. Vieţuiau în bordeie săpate adesea în povîrnişul unui deal, pe care sir William Brereton, care călătorise prin Irlanda în cel de al treilea deceniu al secolului, le numea „cele mai nenorocite cocioabe pe care le-am văzut vreodată...". Erau nişte sălaşe mizerabile ce puteau fi ridicate repede şi mutate repede, avînd la mijloc o vatră deschisă în care ardea un combustibil făcut din pămînt şi balegă de vacă. Femeile irlandeze purtau bonete de in şi adesea — aşa cum notase sir William — între sînii lor putea fi văzut atîrnînd un crucifix legat cu un şnur negru, astfel că „se părea că nu le este ruşine de religia pe care o aveau". Bărbaţii se înfăşurau în sarici de dimie. Ciudat era însă că, datorită contactului prelungit cu obiceiurile băştinaşilor, nici atît de deosebitul mod de viaţă englezesc nu rămăsese neatins, fiind adesea denaturat, după cum li se părea celor care veniseră după ei din Anglia. Existau gentilomi anglo-irlandezi care nu se deranjau să-şi scoată îmbrăcămintea de modă irlandeză decît atunci cînd veneau la Dublin. Sir Henry Piers, un baronet din Westmeath, socotea că „degenerarea multor familii engleze" era o mare piedică în readucerea poporului irlandez la adevărata bună-creştere. Drept factori care contribuiau la acest rezultat nedorit, sir

Henry enumera îngrijirea copiilor de vîrstă fragedă de către irlandeze şi, mai presus de toate, căsătoriile dintre persoane de origine engleză şi irlandeză. Chiar numele de familie căpătau o rezonanţă irlandeză. „Fitzsimmons, McKuddery, Weysley, McFalrene" — scria el mînios — „la ce ne putem aştepta de la nişte oameni astfel metamorfozaţi ? [11].

Adevărul era că irlandezii, ca popor, aveau multe însuşiri fermecătoare : erau generoşi şi ospitalieri, aveau o fire veselă, le plăcea muzica de harpă, să danseze şi să spună poveşti care, la aceşti oameni preocupaţi de obîrşia şi genealogia lor, se îndreptau cu plăcere spre trecut. Partea lor slabă era însă băutura şi jocurile de noroc, nişte păcate scuzabile, iar generalizarea turnării fără întrerupere a rachiului în pahare putea fi explicată eventual prin ceea ce englezii numesc „vreme urîtă", pentru ca rachiul să explice, la rîndul lui, apucăturile neîndoios arţăgoase ale irlandezilor. De fapt, multe dintre năravurile de care erau învinuiţi prin tradiţie de către englezi decurgeau din împrejurări asupra cărora irlandezii n-aveau nici o putere. Lenevia, precum şi părerea că erau din fire indolenţi şi neciopliţi, îşi avea adesea obîrşia în lipsa de ocupaţie, iar învinuirea de „indecenţă" pentru felul în care se îmbrăcau poate fi explicată prin sărăcia lor sau prin obiceiul lor naţional de a dormi în pielea goală. În ceea ce priveşte moravurile lor, acestea nu erau mai decăzute decît în restul Europei şi este de remarcat că, printre învinuirile aduse de englezi irlandezilor pe timpul masacrelor din 1641, n-a fost şi violul. Felul lor de viaţă nu numai că se deosebea ca de la cer la pămînt de cel introdus prin reforma puritană şi răspîndit cu de-a sila în Anglia, dar era şi un fel de viaţă care îi ademenise pe mulţi dintre englezi să se aşeze acolo.

Însă această vrajă avea nevoie de timp ca să-şi producă efectul, iar Oliver Cromwell nu dispunea de un asemenea răgaz. Aflat în capul unei expediţii înarmate, el mărşăluia spre nord convins fiind că întreprindea o cruciadă împotriva unei şleahte de oameni influenţaţi de biserică, beţivi, barbari şi depravaţi. Aceasta era starea lui de spirit cînd a început asediul oraşului Drogheda, numit pe atunci de englezi Tredagh, iar în irlandeză *Droched Atha*, adică „podul şi vadul". Ca o ironie a sorţii, Drogheda era în

mare măsură un oraş în stil englezesc, aşa cum era aşezat la gura rîului Boyne. Sir William Brereton îl numise „frumos şi spaţios", iar străzile şi canalele lui îi aduceau aminte de Olanda. Ormonde se retrăsese, însărcinîndu-l încă pe sir Arthur Aston ca, împreună cu aproape 2 000 de oameni, să rămînă la Drogheda şi să-l ţină în loc cît mai mult posibil pe Cromwell, pentru ca să nu prade mai departe regiunea dinspre Dundalk şi dinspre Nord. Aston era englez şi pe deasupra catolic, oştean de meserie, care luptase în Polonia împotriva turcilor înaintea războiului civil, precum şi la Edgehill, de partea regelui. Deşi Aston îşi dădea perfect de bine seama că Cromwell, care avea de fapt aproape 8 000 de pedestraşi şi aproximativ 4 000 de călăraşi, trebuia să-i fie cu mult superior ca număr de oameni, era totuşi convins că excelenta poziţie a Droghedei îi va da posibilitatea să reziste asalturilor oştenilor lui Cromwell, fiindcă nu putea spera să-l înfrîngă pe viceregе într-o încleştare deschisă, sau — aşa cum s-a exprimat el colorat — „cine poate cuceri Drogheda, poate cuceri şi iadul". Aston se aştepta ca mai pe urmă cele două ameninţări gemene ale oricărui asediu, colonelul Foamete şi maiorul Boală — după cuvintele lui Ormonde —, să preia comanda şi să ducă la bun sfîrşit, în folosul irlandezilor, utila operă, vlăguind definitiv armata parlamentară.

Hotărîtoare pentru asediu era aşezarea Droghedei. Oraşul propriu-zis era înconjurat în întregime de un formidabil val de pămînt, lung de o milă şi jumătate şi înalt de 20 de picioare şi a cărui lăţime ajungea la bază pînă la 6 picioare, pentru ca să se îngusteze la partea de sus la 2 picioare, astfel că un oştean putea să stea acolo în picioare. Partea principală a oraşului se afla la nord de rîu, deşi înspre sud, şi cuprinsă în interiorul acestei întăriturі impozante se afla o întinsă zonă urbană suplimentară, situată pe o colină, care trebuia luată cu asalt mai întîi de orice armată venind dinspre sud, înainte de a putea ajunge la oraşul propriu-zis. În colţul extrem se afla biserica St Mary, practic încorporată în valul de pămînt al oraşului, din a cărei clopotniţă înaltă apărătorii nu numai că aveau o vedere splendidă asupra oraşului, dar puteau executa şi trageri ucigătoare. Apărînd, dintr-o margine, biserica, în partea dinspre oraş se afla o viroagă foarte abruptă cunoscută sub numele de Dale. Tot acolo se afla şi puternic apărata poartă Duleek, prin care se intra în avan-

postul de sud, iar în spatele ei marea movilă artificială numită Movila Morii *.

De aceea, ajungînd în apropiata localitate Tecroghan, Cromwell n-a putut face altceva decît să-şi orînduiască linia de bătaie şi să-şi instaleze tunurile în partea de sud a oraşului. Norocul lui era că, datorită grijii pe care o dăduse pregătirilor, avea la dispoziţie un parc de artilerie deosebit de puternic. Consiliul de stat îi acordase la 12 iulie nu mai puţin de 11 tunuri de asediu şi 12 tunuri de cîmp puse sub comanda căpitanului Eduard Tomlins, inspectorul artileriei. Cu toate avantajele pe care le avea şi cu toată superioritatea lui numerică, Cromwell spera totuşi să cucerească Drogheda prin mijloace autoritare, dar paşnice. Era încurajat în această intenţie de faptul că unii oşteni din armata căpeteniei irlandeze, lordul Inchiquin, dezertaseră în armata parlamentară. Îşi ţinea în acest scop oamenii sub cea mai strictă disciplină posibilă, astfel că doi oşteni care au fost prinşi furînd, pe drumul spre Dublin, găini de la nişte femei irlandeze, au fost spînzuraţi. [12] Pînă una-alta, fiindcă primeau plată bună, ţăranii erau gata să vină cu grămada să-i vîndă armatei parlamentare alimente, aşa cum arătase dinainte că are să se întîmple *Declaraţia de la Dublin.*

La 10 septembrie, Cromwell, ridicînd steagul alb, a făcut cunoscută prima lui somaţie oficială către sir Arthur Aston ca să-i predea oraşul, deoarece — după propriile lui cuvinte — „adusese armata aparţinînd Parlamentului Angliei în faţa lor pentru a-i sili la ascultare şi pentru a preîntîmpina astfel o vărsare de sînge...". „Iar dacă somaţia va fi respinsă — continua el ameninţător —, nu veţi avea dreptul să mă învinovăţiţi pe mine". Totuşi, Aston a refuzat să capituleze, astfel că steagul alb al lui Cromwell a fost înlocuit cu unul roşu, de culoarea sîngelui, iar tunurile grele instalate în Sudul oraşului pe colina numită acum Colina lui Cromwell au început să piseze valul de pămînt care, oricît era de straşnic construit, a început să se prăvălească şi să se sfărîme. Fără îndoială că în momentele acelea Aston avea de făcut faţă unor probleme foarte grave. Portul fusese blocat de corăbiile inamice de

* Biserica St Mary, viroaga, Movila Morii şi chiar valul de pămînt al oraşului, surpat în bună parte, pot fi văzute şi astăzi. Vizitarea lor contribuie mult la înţelegerea felului în care s-a desfăşurat asediul Droghedei, fiindcă arată poziţia defensivă, deosebit de puternică, prezentată de capătul de sud al oraşului.

sub comanda lui sir George Ayscough. Avea în total doar vreo 2 200 de pedestraşi şi 320 de călăraşi, din care cea mai mare parte erau catolici. Ormonde nu-i mai putea trimite întăriri, armele şi proviziile erau pe sfîrşite, iar lipsa de armament în special îngreuia executarea unor ieşiri de represalii. Mai prost decît toate era faptul că Drogheda nu era unită în jurul său. Ca într-un microcosm al necazurilor Irlandei din ultimii şapte ani, cînd diferitelor clici le venise greu să se unească împotriva adversarului comun din cauza intereselor lor opuse, în oraş se găseau unii care preferau să se alăture armatei parlamentare engleze. Însăşi bunica lui Aston, lady Wilmot, o femeie căreia anii bătrîneţii nu-i slăbiseră agerimea minţii, s-a pus în capul unei uneltiri a doamnelor de a preda Drogheda, prin trădare, duşmanului. Atitudinea lui Aston faţă de această treabă a fost energică şi lipsită de sentimentalisme. Dînd-o afară din oraş pe lady Wilmot împreună cu rubedeniile ei, a ameninţat-o „că o va face praf şi pulbere" oricît de bunică îi era. Mai pe urmă, Ormonde, procedînd mai manierat decît trădatul nepot, s-a mulţumit s-o surghiunească pe lady Wilmot la Mellefont „din consideraţia şi respectul pe care îl avem pentru vîrsta şi poziţia ei socială...". [13] Acest incident arăta însă în ce situaţie încurcată se găsea Aston.

Pe timpul acela, regulile războiului în privinţa asediilor erau limpezi. Dacă un comandant refuza să se supună unei somaţii de capitulare, iar oraşul era luat cu asalt, el punea în primejdie nu numai viaţa tuturor oamenilor săi, dar şi a tuturor celor care puteau fi socotiţi combatanţi. Momentul hotărîtor era acela în care valul de apărare era străpuns de partea adversă, după care nu se mai putea cere cruţare. Raţiunea acestei reguli era şi ea la fel de limpede : lucrurile se petreceau într-o epocă în care asediile erau îndelungate, ceea ce ducea la pierderi de oameni din cauza bolilor, la risipă de provizii, precum şi la vlăguirea din toate privinţele a oştenilor siliţi să stea vreme îndelungată în faţa unei fortăreţe. De fapt, Aston şi Ormonde prevăzuseră acest lucru atunci cînd îşi făcuseră planul de a nu preda Drogheda, iar Cromwell a recunoscut, îndată după asediu, că oştenii săi, siliţi să stea în corturile lor jilave şi reci, avuseseră de suferit de pe urma scurtei perioade de vreme friguroasă. Din acest motiv, adeseori era bine ca un comandant asediat să reziste

cît mai mult posibil, în afară de cazul cînd avea un temei important să capituleze, iar temeiul acesta important era prezentat tocmai de regula că, după străpungerea apărării, nu mai exista cruțare. Se spera că, datorită ei, vor fi salvate cu timpul vieți, garnizoanele se vor preda mai repede, asediile vor fi mai scurte, iar izbînzile rapide, fără să fie și sîngeroase. Pe vremea aceea, regula era bine pricepută. Peste cîteva luni, tot în Irlanda, lordul Broghill, care nu era nicidecum un om lipsit de omenie, a ordonat ca ofițerii din Castleton să fie împușcați „pentru ca, de frică, aceste mici fortărețe să nu se opună atît de hotărît". De altfel, această regulă urma să fie respectată și după 150 de ani, pe timpul lui Wellington *, cînd însuși ducele a declarat că „practica de a refuza cruțarea unei garnizoane care rezistă atacurilor este dictată de necesitatea de a se evita o vărsare inutilă de sînge".[14]

De aceea, atunci cînd Aston i-a spus lui Ormonde că „erau cu toții de acord cu hotărîrea de a muri mai degrabă decît de a preda orașul", el făcea pe eroul cu un lucru pe care putea fi obligat să-l înfăptuiască. De altfel, nici populația civilă a orașului nu era apărată în mod necesar de urmările năpraznice ale refuzului de a se preda al comandantului, ceea ce poate explica într-o oarecare măsură conflictul cu lady Wilmot. Exista, în primul rînd, pericolul vădit ca, în învălmășeala din timpul jafului, necombatanții să fie confundați cu combatanții, iar concepțiile timpului nu prea țineau seama în mod deosebit de drepturile umanitare ale celor slabi și lipsiți de apărare. Grotius **, în lucrarea sa *De Jure Belli ac Pacis*, tipărită pentru prima dată în 1625, prin care încerca să impună anumite limite spiritului de răzbunare izvorît de pe urma cumplitelor măceluri din cursul războiului de 30 de ani, continua să admită că uciderea prizonierilor de război era legală, ba, ceva mai mult, că „uciderea femeilor și copiilor poate rămîne nepedepsită, fiind inclusă în dreptul războiului și în cel de al 137-lea psalm : «Fericit este cel care va lua și va

* Arthur Wellesley, duce de Wellington (1769—1852) — general și om de stat englez. A condus armatele engleză, spaniolă și portugheză în războiul din Peninsula iberică (1808—1814) împotriva francezilor comandați de Napoleon, pe care l-a învins apoi, în 1815, la Waterloo — M.L.

** Hugo Grotius (1583—1645) — om de stat și jurist olandez, vestit datorită tratatului mai sus menționat privind dreptul internațional. — M.L.

zdrobi de stînci pruncii săi !»“ De la masacrul din Magdeburg * nu trecuseră nici 20 de ani, iar de la cel din Philiphaugh **, unde chiar Montrose se dedase la măceluri cel puţin la fel de crunte, doar patru. De altfel, Monk a săvîrşit mai tîrziu, la Dundee ***, cruzimi fără să-şi păteze reputaţia. Primele reglementări asupra războiului erau destinate să-i apere pe soldaţi, şi nu pe civili. În general vorbind deci, nu era o epocă potrivită ca cineva să se lase atras vrînd-nevrînd într-un asediu, aşa că situaţia din luna septembrie 1649 a locuitorilor civili din Drogheda putea fi considerată în cel mai bun caz extrem de primejdioasă.

Primul rezultat al canonadei lui Cromwell a fost doborîrea clopotniţei bisericii St Mary, precum şi a turnului aflat la colţul valului de pămînt. S-a hotărît apoi — după propriile cuvinte ale lui Cromwell — „ca a doua zi să facem tot ce ne va sta în putinţă ca să lărgim breşele şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, să le luăm cu asalt“. Locul ales pentru prima năvală a fost însăşi biserica. Aşa cum a spus Cromwell, alegerea se datora nu atît faptului că poziţia ar fi fost uşor de cucerit (şi evident că nu era), cît faptului că, odată luată cu asalt de pedestraşi, putea fi menţinută cu succes împotriva călăraşilor şi pedestraşilor vrăjmaşi pînă cînd propria lui cavalerie putea s-o ocupe. Nici un alt punct din oraş nu prezenta un avantaj asemănător. Asaltul a venit la ora 5, în seara zilei de 11 septembrie. La început însă, planul nu s-a desfăşurat conform prevederilor. În primul rînd, breşele erau prea înguste pentru a permite călărimii să intre prin ele, astfel că lucrul acesta au trebuit să-l facă pedestraşii armatei parlamentare în luptă cu trupele reunite de călăraşi şi pedestraşi ale părţii adverse care opunea o rezistenţă nemaipomenit de dîrză. Partea cea mai proastă a fost moartea colonelului James Castle, comandantul regimentului de pedestraşi, care a fost împuşcat în cap şi a murit curînd după aceea, în timp ce mulţi alţi ofiţeri şi oşteni au fost ucişi „făcîndu-şi dato-

* În cursul războiului de 30 de ani, în mai 1631, oraşul Magdeburg (azi în R.D.G.) a fost luat cu asalt, incendiat şi devastat îngrozitor de către o armată imperială comandată de generalul Tilly. Episodul a impresionat întreaga Europă. — C.M.

** Localitate din sudul Scoţiei unde, la 13 septembrie 1645, marchizul Montrose şi forţele sale regaliste au suferit o nimicitoare înfrîngere din partea prezbiterienilor scoţieni. — C.M.

*** Oraş din Scoţia, a cărui populaţie a fost parţial masacrată în 1651 din ordinul generalului englez Monk drept represalii pentru rezistenţa opusă. — C.M.

ria" — după cuvintele lui Cromwell. Drept urmare a acestor pierderi și din cauza curajului neînfricat al apărătorilor (în legătură cu care Cromwell observa, pe un ton mai degrabă enervat, că Dumnezeu li-l dăruise), precum și datorită „avantajelor naturale ale locului", forțele parlamentare au fost silite să se retragă și să părăsească deocamdată cu totul spărtura. [15]

Este firesc să presupunem că această respingere neașteptată, chiar de la început, într-un moment cînd întreaga politică militară a lui Cromwell în legătură cu Irlanda mai era încă în cumpănă, a fost greutatea care a făcut ca balanța să încline spre violență. Deși cîțiva din oamenii săi reușiseră să pătrundă pînă în apropierea porții Duleek și să ucidă 40 sau 50 de adversari, ei n-au putut să ajungă pînă în orașul propriu-zis. Venise vremea celui de-al doilea atac asupra bisericii, și mai sîngeros decît primul, dacă acest lucru era posibil, iar lupta continua să fie extrem de aprigă, astfel că englezii au fost împinși înapoi și de această dată. Cînd a văzut descurajarea oștenilor săi, Cromwell s-a năpustit în breșă, pe care a menținut-o pînă la sosirea întăririlor de sub comanda colonelului Ewer. Pînă la urmă, cu pierderi mari și cu ajutorul a 7—8 000 de oameni ai armatei lui Cromwell care se revărsau în sfîrșit prin valul de pămînt, biserica și întăriturile ei au fost luate în stăpînire.

Potrivit mărturiei depuse mai tîrziu de Ormonde, se pare că în această fază a luptei unor ofițeri și oșteni irlandezi li s-ar fi oferit iertarea, propunere pe care ei ar fi acceptat-o, consimțind să depună armele. Această împrejurare a rămas nelămurită, ceea ce nu-i de mirare, fiindcă totul se petrecea în focul bătăliei. Este adevărat că colonelul Wall, comandantul irlandez, a fost ucis, astfel că moartea lui a fost urmată, poate, de unele oferte individuale de iertare și că unii ofițeri irlandezi au depus armele, crezînd cu adevărat că li se va cruța viața. Totuși, două lucruri sînt sigure. În primul rînd, că, în acest stadiu al bătăliei, nimeni nu se mai putea aștepta, după regulile războiului, la îndurare și, în al doilea rînd, că, oficial, nu a fost făcută, la un moment dat, o asemenea propunere. În memoriile sale, Ludlow tăgăduiește categoric că s-ar fi făcut. Whitelocke aflase că „toți fuseseră de acord să nu se ofere cruțare", [16] iar în ceea ce-l privea pe Cromwell, este cu totul improbabil ca el să fi acceptat așa ceva, chiar dacă i s-ar fi propus.

Fiindcă Cromwell era în acele momente într-o stare de mînie furibundă. După ocuparea bisericii, Aston și acei apărători cărora le mai rămăsese încă putere și curaj fugiseră peste parapetul colinei spre Movila Morii, pitindu-se din nou în uriașa și scunda lui fortificație. Urmăriți de trupele parlamentare, fugarii făcuseră unele propuneri de începere a tratativelor de capitulare. Însă în aceste momente critice, înfuriatul Cromwell veni în goana mare și ordonă ca toți să fie trecuți prin tăișul sabiei, astfel că au fost uciși aproape pînă la unul, inclusiv sfidătorul Aston, care a murit ciomăgit cu propriul său picior de lemn, despre care oștenii credeau în mod greșit că era umplut cu bani de aur. Și atunci asupra oștirii parlamentare se revărsă acea teribilă tulburare umană care se cheamă setea de sînge, fără ca comandanții ei să fi făcut ceva ca s-o înăbușe și de altminteri, poate, fiindcă în acele împrejurări cumplite nici nu era de așteptat altceva. Și astfel, în timp ce gloatele parlamentare se revărsau pe străzile Droghedei — fiindcă acum era prea tîrziu să se mai izoleze tihnita parte de nord a orașului prin podul ei basculant —, au pierit pe caldarîmuri 1 000 de oameni. Se dăduseră ordine să fie uciși toți cei ce purtau arme, dar, deși în felul acesta civilii erau oficial cruțați *, nu-i nici o îndoială că au pierit mulți din ei, fie întîmplător, fie din cauză că, în înfrigurarea de a jefui orașul, cînd era firesc ca orice bărbat, civil sau nu, să poarte o armă în mînă, ar fi fost imposibil să se tragă o linie de demarcație între combatanți și necombatanți.

Cu totul altfel au stat lucrurile cu călugării și preoții din Drogheda. Soarta lor a fost extrem de grea. Nu s-au dat ordine să fie cruțați, astfel că au fost tratați drept combatanți, deși poate că, într-adevăr, unii dintre acești nenorociți luptaseră ca să-și apere cauza și de aceea au pierit pînă la unul. Și mai groaznică a fost soarta apărătorilor celeilalte biserici, St Peter, din nordul orașului, care n-au consimțit să se predea. Îngrămădiți în clopotniță, cei aflați acolo și-au văzut adăpostul prefăcut într-un uriaș rug funerar atunci cînd stranele de lemn ale biseri-

---

* Trebuie subliniat că Cromwell n-a dat ordine anumite ca locuitorii civili să fie uciși. Atunci cînd a raportat Parlamentului, într-o scrisoare, pierderile de vieți omenești, el nu i-a menționat, și doar tipograful oficial, care a pregătit acest raport sub formă de broșură, pentru răspîndirea lui în public, a adăugat la sfîrșit cuvintele „și mulți locuitori" [17].

cii au fost strînse dedesubtul lor și aprinse. Din clopotniță s-a auzit glasul unei nefericite torțe umane strigînd : „Dumnezeu să mă afurisească ; ard, ard !", vorbe pe care Cromwell le-a repetat, fără nici o emoție, în raportul asupra bătăliei trimis de el Parlamentului. Totuși, l-a cruțat pe unul care s-a aruncat în gol, rupîndu-și doar un picior, „pentru caracterul extraordinar al faptei". La căderea nopții, pe creasta valului de pămînt al orașului mai stăteau ascunși oameni care urmau să fie lăsați de capul lor ca să se predea cînd avea să-i răzbească foamea. Însă atunci cînd unii din ei s-au dovedit a fi atît de nechibzuiți încît să tragă de la înălțime și să ucidă cîțiva oșteni parlamentari, Cromwell a ordonat ca ofițerilor aflați printre ei să „li se dea la cap", ca fiecare al zecelea soldat să fie ucis * și ca ceilalți să fie trimiși pe insula Barbados**. Totuși, potrivit memoriilor familiei Verney, unii dintre ofițerii de pe Movila Morii au fost omorîți într-un mod mai deosebit. Sir Edmund Verney, socotit unul dintre cei cărora li se acordase iertare, a fost îndepărtat din fața lui Cromwell și străpuns cu sabia, iar în timp ce colonelul Boyle cina, a doua zi, cu lordul More, unul din oștenii lui Cromwell i-a șoptit la ureche să vină afară ca să-și dea obștescul sfîrșit. Atunci cînd Boyle s-a ridicat de la masă, lady More l-a întrebat surprinsă unde se duce, la care el s-a întors și i-a răspuns : „Ca să mor, doamnă".[18]

La Drogheda au murit atunci în total 2—4 000 de oameni : Cromwell a indicat 2 000, doctorul Bate 4 000, iar versiunea oficială a fost de aproape 3 000. Oricum, nu poate fi nici o discuție despre felul în care a apreciat Cromwell mai tîrziu întreagă această treabă. În scrisoarea sa către Parlament, prezentată președintelui Camerei Comunelor, în legătură cu bătălia, el scria : „Sînt convins că dreapta pedeapsă a lui Dumnezeu s-a abătut asupra acestor nemernici crînceni, care și-au mînjit mîinile cu atît de mult sînge nevinovat, și că ea va duce în viitor la stăvilirea altor vărsări de sînge, ceea ce este un temei îndestulător pentru asemenea fapte care, în alte condiții, nu pot pricinui decît mustrări de cuget și păreri de rău". Continua apoi cu pro-

---

* Cuvîntul „decimare" se trage de la acest fel de represalii, deși în limbajul comun a ajuns să însemne nimicirea unui mare număr de oameni. La origine însemna, dimpotrivă, uciderea unui singur om din 10 oșteni răzvrătiți, lași sau refractari.

** Insulă din grupul Antilelor Mici în apropierea coastei Venezuelei. — M.L.

verbialele sale îndemnuri ca Parlamentul să atribuie Domnului întreaga slavă a acestei izbînzi, observînd totuşi că de această dată îndurarea Domnului urmase o cale oarecum şovăitoare : „Ceea ce i-a făcut pe oamenii voştri să atace cu atîta bărbăţie a fost spiritul Lui, care le-a dat oamenilor voştri curaj şi l-a luat înapoi, dîndu-i astfel duşmanului curaj pe care iar i l-a luat, pentru ca pînă la urmă să-l dea din nou oamenilor voştri şi totodată această norocoasă izbîndă. Se cuvine aşadar ca toată slava să fie numai a Lui". [19] Aşa a rezumat Cromwell, din punctul său de vedere, fără nici un înconjur, ba chiar brutal, toate cele întîmplate. Rezulta în primul rînd că irlandezii, autorii masacrului din 1641, care — după cum se convinsese într-un fel sau altul Cromwell — se adunaseră cu toţii între zidurile Droghedei, îşi meritaseră soarta şi că — aşa cum se zice că s-ar fi făli anticipat Jones — Cromwell era gata să jertfească floarea armatei irlandeze sufletelor englezilor pe care aceasta îi răpusese. În al doilea rînd, masacrul de la Drogheda fusese în orice caz o acţiune admirabilă şi utilă, care urma să contribuie la propăşirea păcii în întreaga Irlandă.

Lăsînd la o parte inexactitatea istorică a primului argument al lui Cromwell, cel de-al doilea, deşi sinistru, avea într-adevăr mai multă tărie. Această lecţie a asediului şi asaltului administrate Droghedei a determinat, fără îndoială, multe alte garnizoane mai mici să se supună de frică fără luptă. De aceea, în mesajul prin care soma, curînd după Drogheda, oraşul Dundalk să capituleze, „pentru a se împiedica astfel vărsarea de sînge", Cromwell aproape că nu a avut nevoie să sublinieze esenţialul, fiindcă înfricoşata garnizoană a acestui oraş, ca şi cea a oraşului Trim şi-au părăsit pur şi simplu poziţiile. După cum comenta Ludlow în memoriile sale, „presupun că această severitate extraordinară era folosită pentru a-i convinge pe alţii să nu opună rezistenţă". Din tabăra adversă, Ormonde susţinea acelaşi lucru în scrisoarea lui către regele Carol al II-lea : „Este de neînchipuit ce mare este groaza pe care aceste succese, precum şi puterea rebelilor [adică a englezilor] au băgat-o în oameni... care sînt încă atît de înspăimîntaţi, încît cu mare greutate pot să-i conving să facă ceva ca bărbaţi pentru propria lor conservare". În relativ cumpănita biografie a lui Cromwell, scrisă în secolul al XVII-lea, Henry Fletcher îşi apără subiectul de învinuirea de cruzime cu aceleaşi argumente :

acționase doar ca un chirurg, care deschide o rană pentru a apăra „întregul trup al națiunii". Rezultă deci că, din punct de vedere militar, se poate spune cu nepărtinire că pustiirea Droghedei avusese rezultatul dorit de Cromwell și că, pe deasupra, această reușită venise la începutul expediției lui. Cu toată victoria de la Rathmines, în luna septembrie 1649 situația englezilor era încă departe de a fi sigură în Irlanda, astfel că Drogheda a arătat de la început că, pe o cale sau alta, Cromwell avea de gînd ca el să fie stăpînul. Așa cum observa Whitelocke în legătură cu această perioadă critică, „dacă Parlamentul ar fi pierdut doar o singură bătălie, toți cei care i se alăturaseră erau în pericol de a fi nimiciți."[20]

Din păcate însă, cu aceasta povestea nu se terminase, și asta nu numai din cauză că în acest stadiu a început în Irlanda războiul de propagandă împotriva lui Cromwell, condus de Ormonde, care descria rezultatele masacrului ca „reprezentînd tot atîtea exemple de neomenie cîte sînt cuprinse în *Cartea martirilor* sau în *Relatarea* despre Amboyna" *[21], două comparații extrem de impresionante pentru englezii secolului al XVII-lea. Era vorba, respectiv, despre faimoasa *Carte a martirilor* (protestanți) a lui Foxe și de broșura sau *Relatarea* descriind atrocitățile din 1619 ** ale olandezilor împotriva coloniștilor englezi din Indiile de est ***, care avuseseră o mare înrîurire asupra opiniei publice engleze. Multe și înfiorătoare au fost poveștile irlandeze care s-au născut și au luat amploare de pe urma înfricoșătoarelor fapte din ziua și noaptea aceea de la Drogheda : povești despre tinere fecioare ucise de oșteni, despre preoți iezuiți trași în țeapă în piața orașului, despre copii folosiți drept pavăză de cei ce atacau biserica, deși se spunea în același timp că vederea unui copilaș care încerca zadarnic să sugă la sînul mamei sale moarte stîrnise mila lui Oliver. Însă propaganda este una, vinovăția personală alta, iar ceea ce îl interesează pe biograf este tocmai vinovăția personală. Nu putem ocoli concluzia că, după nereușita primului asalt de la Drogheda, Cromwell și-a pierdut stăpînirea de sine, că, fără doar și poate,

---

* Oraș și insulă din arhipelagul Molucelor. — M.L.

** Anul exact este 1623. — C.M.

*** Nume colectiv dat pe atunci oarecum abuziv insulelor din largul coastei de sud-est a Asiei, Indiei și Peninsulei Malacca. — M.L.

„a văzut roşu", roşul sîngelui camarazilor săi, şi că a fost cuprins de unul din acele accese de furie bruşte, de scurtă durată şi groaznice, care îl vor face mai tîrziu să dizolve cu forţa Parlamentul şi să suprime acest moft istoric. Desigur că existau raţiuni militare întemeiate ca să se poarte aşa cum făcuse, însă nu ele l-au animat în decursul acelei zile şi nopţi de măcel nesăbuit. Vărsarea de sînge nu se potrivea deloc cu obişnuita lui reputaţie de oştean îndurător şi plin de grijă, faptă care — aşa cum spusese el însuşi — ar fi dat naştere în alte împrejurări la „mustrări de cuget şi păreri de rău".

Această întîmplare sfîrşită atît de repede, care a pătat numele lui Oliver Cromwell în decursul istoriei vreme de peste 300 de ani, s-a petrecut într-un moment de furie şi într-o ţară străină. Dar chiar aşa stînd lucrurile, este important să ne aducem aminte că reacţia pe care a produs-o ştirea pe timpul acela în Anglia a fost una de plăcere şi bucurie. Pastorii au anunţat fericita veste din amvoane, ziua de 30 octombrie a fost hotărîtă zi de mulţumiri publice, iar ca măsură practică s-a ordonat trimiterea unei unităţi suplimentare de oşteni peste canalul St George *. Reacţia obştească a fost de aprobare şi satisfacţie : mîrşavii rebeli irlandezi îşi primiseră răsplata cuvenită.

Acum, cînd Drogheda, Dundalk şi Trim erau sleite de puteri, Cromwell, în aşteptarea ştirilor din partea colonelului Venables aflat în Ulster, a mai pustiit cîteva localităţi din comitatele Meath şi Westmeath. A vizitat, poate, oraşul Trim, poate şi Ballinlough, dar mai mult ca sigur Trubly Castle. În această perioadă s-au iscat o mulţime de legende, cea mai remarcabilă fiind aceea despre lordul Plunkett care îşi adăpa în acelaşi timp cu Cromwell calul într-un vad şi care, văzînd dintr-odată în apă temuta imagine reflectată a englezului, a aruncat spada goală asupra tiranului, însă fără să-l nimerească : lordul Plunkett, fiul contelui de Louth, a fost prins şi condamnat la moarte. Totuşi, cînd acesta a cerut să moară cu vrednica lui spadă în mînă, luptînd împotriva a doi ofiţeri de-ai lui Cromwell, oricare ar fi fost ei, generalul s-a arătat mişcat de curajul lui şi i-a cruţat viaţa cu condiţia ca un membru al familiei Plunkett să poarte întotdeauna numele de Oliver. Desigur că nu toate amănuntele acestei poveşti captivante sînt

* Canalul care desparte Anglia de Irlanda. — M.L.

exacte, fiindcă printre cei din familia Louth fuseseră și pînă atunci diferiți Oliveri, încă de pe timpul contelui de Louth, care trăise cu 100 de ani mai înainte[22]. Totuși dedesubtul straturilor de povești mai brutale ivite în tot timpul cît Cromwell a stat în Irlanda există un strat neîntrerupt de povestiri privind clemența lui în fața curajului personal și din această tradiție simpatică face parte și povestirea de față. Peste puțin timp Cromwell a aflat cu plăcere că Venables cucerise, cu pierderi puține, orașele Carlingford și Newry, iar mai tîrziu și Belfastul, astfel că, acum, cînd sir Charles Coote se instalase la Down în comitatul Antrim, Nordul Irlandei era asigurat. Venise timpul ca Cromwell să se îndrepte spre Sud, unde trebuia să se aștepte la o rezistență mult mai puternică din partea regiunilor Leinster și Munster, sprijinite de bogatele lor porturi maritime.

Mai înainte însă, Cromwell a trecut din nou prin Dublin, pentru a se întîlni acolo cu doamna Cromwell, care adusese cu ea nu numai plăcuta ei tovărășie, ci și o mulțime de lucruri casnice și piese de mobilier. Potrivit ambasadorului venețian, doamna Cromwell avea de gînd „să se bucure din plin... de titlul și autoritatea unei soții de vicerege, dacă planul [de subjugare a Irlandei] avea să reușească". Poate că tocmai din acest mobilier a fost capturată o parte în decursul marșului spre Sud al lui Cromwell, în urma unei incursiuni pornite din trecătorile accidentate ale munților Wicklow și executate de aventurierul Christopher Tothill. Una din prăzi a fost și calul lui Cromwell, deși stăpînul său nu era călare pe el în clipele acelea, cal pe care mai tîrziu Tothill nu s-a învoit să-l dea nici pe 100 de lire sterline, fiindcă îl considera o amintire folositoare[23]. Din alte puncte de vedere, expediția de-a lungul plăcutului comitat Wicklow a fost tihnită. Cromwell avea o armată nemaipomenit de bine echipată, iar flota plutea maiestuoasă în preajma ei ca s-o sprijine. În drum spre Wexford, armata a făcut o oprire ca să ia Enniscorthy Castle, o mică fortăreață bine îngrijită dintr-un orășel liniștit de pe malul mării, care părea o versiune în miniatură a Droghedei și care a capitulat fără să se tragă nici o lovitură de tun. Apoi Cromwell și-a continuat înaintarea de-a lungul drumului de coastă împădurit, spre portul Wexford, aflat în apropierea extremității de sud-est a Irlandei.

Pentru năvălitori, Wexfordul, cu „portul său cuprinzător și măreț" — după cuvintele lui sir William Brereton — „în care puteau intra mai multe mii de corăbii", avea o dublă importanță. Era, în primul rînd, o bază naturală avansată spre și dinspre Europa și ca atare trebuia distrusă, mai ales că se bănuia că locuitorii ei își vîrîseră mîna pînă la cot în apele murdare ale pirateriei. În al doilea rînd, anotimpul rece, acel factor de neînlăturat al tuturor campaniilor în țări străine, se apropia, astfel că vremea devenise deosebit de umedă și vîntoasă. Drept urmare, starea sănătății oștenilor nu se ameliora, iar „boala țăranilor", sau dizenteria, făcea ravagii îngrozitoare. Trebuiau luate măsuri pentru încartiruirea de iarnă, iar Wexfordul oferea un centru evident de adunare. Avangarda armatei a ajuns la Wexford la 1 octombrie, iar restul a urmat-o a doua zi, astfel că în colțul de nord-vest al orașului erau cantonați acum peste 7 000 de pedestrași și 2 000 de călărași. Tabăra lor era „aproape înecată în ploaie și ceață", în timp ce așteptau ca furtunile dezlănțuite să se potolească pentru a-și putea descărca tunurile de asediu și munițiile de pe corăbiile care blocau portul, cum istorisea deputatul Robert Wallop, care însoțea expediția, într-o relatare anonimă, dar atribuită lui [24].

În Wexford, dezbinarea dintre guvernatorul militar și populația orașului, observată și mai înainte în cazul lui Aston și al locuitorilor Droghedei, luase proporții și mai mari. De fapt locuitorii își și exprimaseră dorința să capituleze, așa că numai sosirea, din ordinul lui Ormonde, a guvernatorului în persoana colonelului David Sinnott împreună cu o forță suplimentară de 1 500 de oameni le-a întărit curajul pe cale de slăbire. Dar chiar în aceste condiții, înalții dregători ai orașului înclinau mai mult spre pace decît spre război, după cum îi comunica Sinnott lui Ormonde : „Pentru a vă spune adevărul adevărat, îi socotesc și îmi dau seama că sînt predispuși mai degrabă să capituleze și să accepte condițiile puse de inamic". În Wexford se aflau chiar mulți catolici care preferau perspectiva ocupării orașului de către Cromwell decît de către liga lui Ormonde. Unii locuitori, conduși de Hugh Rochford, au încercat să negocieze cu Cromwell, iar primarul și consilierii săi și-au dat pe față adevăratele sentimente oferindu-i în dar lui Cromwell, în semn de împăciuire, în tot decursul negocierilor cu Sinnott, vin de Canare, băuturi spirtoase și bere tare. De aceea, atunci cînd fortul Rosslare, care apăra

portul, a fost evacuat „prin mila Domnului" de către apărători, Cromwell avea motive să spere că va pune mîna pe oraș pe cale pașnică.

Totuși, Sinnott era optimist. Ca oraș, Wexfordul se întindea pe întreaga lungime a portului și era înconjurat de un val de pămînt de o rezistență excepțională, înalt de 22 de picioare și întărit cu metereze de pămînt groase de 15 pînă la 20 de picioare, iar la capătul de sud al orașului, imediat în afara valului de pămînt, se afla o fortăreață. Ceva mai mult, locul de trecere spre lumea exterioară din Nord, prin care Sinnott spera să primească de la Ormonde noi întăriri pentru a compensa uriașul avantaj numeric al lui Cromwell, era încă liber. Din această cauză prima somație, din 3 octombrie, a lui Cromwell, conținînd obișnuitele cuvinte „cu scopul de a împiedica vărsarea de sînge și a feri de distrugere orașul și regiunea din jurul lui", a fost întîmpinată cu un răspuns în doi peri al lui Sinnott, care propunea doar încetarea generală a ostilităților. Cromwell nu voia însă să audă de așa ceva și de aceea ceru o propunere mai precisă pînă la amiază, adăugînd cu sarcasm : „Corturile noastre nu ne oferă un acoperămînt atît de bun ca locuințele voastre...". Accepta totuși să trimită delegați să trateze, atîta vreme cît era vorba să trateze numai asupra capitulării. În răspunsul său, Sinnott cerea „condiții onorabile", fiindcă altfel va muri cu cinste, și propunea o nouă amînare pînă la ora 8 a zilei următoare, la care Cromwell a ripostat descărcîndu-și tunurile de pe corăbiile din port [25].

Iată însă că în aceste momente critice prin locul liber de trecere sosi lordul Castlehaven cu 1 500 de călăreți ca să complinească slabele mijloace ale lui Sinnott, care s-a grăbit să tăgăduiască față de Cromwell că tărăgăna anume lucrurile fiindcă se aștepta la această desfășurare a evenimentelor și a cerut un nou termen pentru ca și Castlehaven să poată examina condițiile de capitulare. Din tonul răspunsului din 6 octombrie al lui Cromwell rezultă clar că începuse să se înfurie din cauza amînărilor evidente ale lui Sinnott. De aceea, peste trei zile, și-a mutat întreaga tabără în sudul orașului, amplasîndu-și tunurile grele pe o ridicătură numită acum Fortul lui Cromwell, care se înalță acolo deasupra localității, dominînd vederea panoramică asupra apelor și clădirilor de dedesubtul ei. Mai multe stînci descoperite, printre care și una deosebit de

falnică, numită Stînca Trespan, oferea o temelie deosebit de rezistență pentru executarea unei canonade. * Tunurile lui Cromwell au făcut cîteva găuri dăunătoare în zidurile fortăreței aflate dedesubt la discreția lor, după care — cum a scris mai tîrziu Cromwell — „curajul guvernatorului a slăbit", astfel că a început să negocieze din nou[26].

Totuși, apariția lui Ormonde în interiorul orașului și trimiterea altor 500 de pedestrași și 100 de călărași în orașul asediat au introdus un nou element în calculele lui Sinnott. Potrivit unui contemporan, Sinnott a refuzat din nou să capituleze fără condiții, lucru pe care — după părerea aceluiași martor — avusese de gînd să-l facă de la început. Însă între timp, înainte de sosirea acestor întăriri proaspete, Sinnott ceruse unele condiții generoase pentru el și pentru orășeni, printre care libera exercitare a religiei catolice, evacuarea totală a garnizoanei împreună cu întregul ei echipament, precum și amnistia generală a locuitorilor orașului pentru acțiunile lor anterioare, lucru care se referea, fără îndoială, și la piraterie. Drept urmare, Cromwell, arătîndu-și pe mai departe supărarea față de cutezanța lui Sinnott de a se aștepta la condiții atît de favorabile, atunci cînd se afla într-o poziție incontestabil inferioară, a făcut totuși unele contrapropuneri. Oștenii și subofițerii urmau să plece slobozi, cu ceea ce aveau pe ei, după ce vor fi făgăduit sub jurămînt că nu vor mai lua în viața lor armele împotriva Parlamentului, ofițerilor li se va da cruțare, însă vor fi reținuți ca prizonieri, iar în ceea ce-i privea pe orășeni „mă voi angaja ca bunurile să nu le fie luate cu forța și ca orașul să fie ocrotit împotriva jafului". După normele timpului, condițiile erau generoase și Cromwell avusese desigur de gînd să le respecte atunci cînd le pusese pe hîrtie[27].

Însă, în stadiul acesta critic, s-a produs un eveniment surprinzător, pe care Cromwell l-a descris după aceea, printr-un eufemism, drept „un act neașteptat al Providenței". Ceea ce s-a întîmplat în realitate a fost că un căpitan pe nume Stafford, care comanda fortăreața Wexford, descris drept „un tînăr înfumurat și trîndav, fără nici o practică în arta militară", fie că a pierdut curajul într-o măsură mai mare decît guvernatorul Sinnott, fie că a vrut să se bucure de un „tratament corect" din partea oameni-

* Stînca mai poate fi văzută și astăzi. Pe ea se joacă copii din apropiatele blocuri de locuințe.

lor lui Cromwell. În orice caz, Stafford a profitat de negocierile pentru încheierea tratatului de capitulare ca să predea prin trădare întreaga fortăreață lui Cromwell. Fiindcă fortăreața se mărginea cu valul de apărare, care domina la rîndul lui partea de sud a orașului, trupelor parlamentare li s-a prezentat neasemuitul prilej de a trece în fuga mare valul și de a năvăli în oraș, ca să pună mîna pe recalcitranții săi locuitori. După cum rezultă limpede din propria lui povestire, Cromwell, care nu încearcă să cocolosească cele întîmplate, mai analiza încă în acele momente cum să profite cel mai bine de pe urma așezării, astfel că, ferind-o de prădăciune, să o folosească drept cartier de iarnă.

Dar să-l lăsăm pe Cromwell să ne spună cu propriile sale cuvinte cele ce au urmat[28]. Atunci cînd oamenii lui s-au arătat pe acoperișul fortăreței, adversarii au părăsit imediat valul de apărare și au început să fugă. Văzînd aceasta, oștenii parlamentari „s-au năpustit cu scările lor spre oraș și l-au luat cu asalt. Cînd au pătruns în piață, inamicii le-au opus o rezistență dîrză, însă trupele noastre i-au înfrînt și i-au ucis pe toți cei ce le-au ieșit în cale. Două șalupe cu dușmani care încercau să scape, fiind supraîncărcate, s-au scufundat, din care cauză aproape 300 din ei s-au înecat. Socotesc că în total dușmanul a pierdut nu mai puțin de 2 000 de oameni, în timp ce, după credința mea, din oamenii noștri n-au fost uciși de la începutul pînă la sfîrșitul asediului nici măcar 20".

Prin aceste cuvinte dure Cromwell relata o acțiune care era, după cum se poate dovedi, o pată mai mare asupra carierii sale de general decît aceea de la Drogheda, unde a avut cel puțin scuza unei rezistențe înverșunate, a unei duble respingeri, precum și aceea a morții cîtorva din ofițerii săi. Însă acțiunea de la Wexford a avut loc nu la ordinele sale, ci împotriva lor. Oamenii săi au fost cuprinși de o furie ucigașă, fără ca Cromwell sau vreunul din subalternii lui să facă vreo sforțare de a-i înfrîna. S-au mulțumit să mediteze mai pe urmă la cele săvîrșite nu de mult de perfizii catolici din Wexford în materie de piraterie, torturînd familii întregi, astfel că „drept urmare au fost puși să răspundă cu sîngele lor de cruzimile asupra mai multor sărmani protestanți".

Cromwell, care nu-și pierduse predilecția pentru atrocitățile catolice, relata alte două acte de cruzime mai

proaspete, „despre care am aflat de curînd". Potrivit uneia din povestiri, şapte sau opt protestanţi fuseseră îmbarcaţi într-o luntre găurită şi drept urmare s-au înecat în port, iar potrivit alteia cîţiva protestanţi fuseseră lăsaţi să moară de foame într-o capelă. Totuşi acest Cromwell, care istorisea cu atîta repulsie bigotă poveşti de groază, era acelaşi om care descrisese moartea a sute de catolici fără nici o strîngere de inimă. Parţialitatea atitudinii lui era totală, iar refuzul său de a lua în considerare drepturile umane legale ale acestor oameni, pe care îi considera nişte barbari cîinoşi, categoric. Dumnezeu fusese acela care „abătuse această pedeapsă dreaptă asupra lor (locuitorilor din Wexford), făcîndu-i să cadă pradă ostaşilor...". Singurul regret pe care îl exprima era că, jefuind oraşul, oştenii merseseră în mod nepotrivit atît de departe încît îl distruseseră. „Aş fi dorit ca, spre binele lor şi al garnizoanei, să fi fost mai cumpătaţi". Aceste ultime vorbe ale lui erau deosebit de revelatoare, fiindcă Wexford era într-adevăr un oraş frumos, „plăcut aşezat şi puternic", cu meterezele şi cu profitabilul lui comerţ cu peşte. Fiindcă majoritatea foştilor locuitori fugiseră sau fuseseră ucişi, „ar fi de dorit ca aici să vină şi să se aşeze oameni cinstiţi", care să folosească multele proprietăţi admirabile aflate acum fără stăpîn.

Firește că mai tîrziu au fost date la iveală multe amănunte asupra pustiirii Wexfordului, care au completat scurta dare de seamă a lui Cromwell. Există mărturia episcopului de Ferns, doctorul Nicholas French, despre paracliserul şi totodată grădinarul său, un băiat de 16 ani, care, după cum auzise el, fusese ucis în palatul episcopal, despre preoţi bătuţi cu biciul şi aruncaţi în canalele de scurgere, precum şi despre capelanul său, străpuns de şase ori cu sabia şi lăsat să moară într-o baltă de sînge. [29] Cu siguranţă că la Wexford preoţii şi călugării au fost trataţi pur şi simplu ca ostaşi inamici, poate ca ostaşi în uniformă ai unei credinţe detestate, şi căsăpiţi odată cu ceilalţi. În măcelul care a avut loc la Market Cross, în partea de nord a oraşului, spre care mulţi nenorociţi fugiseră prin străzile înguste ca să se adăpostească, fuseseră ucise fără îndoială şi multe femei. Chiar dacă numărul lor a fost exagerat, faptul este confirmat nu numai de relatările de mai tîrziu ale irlandezilor, ci şi de broşurile engleze ale timpului. În biografia lui din 1663, Heath descrie tabloul îngrozitor al celor 200 de femei, din care multe de rang înalt, cerînd

îndurare „cu puterea ochilor lor fermecători și a lacrimilor lor înduioșătoare", îndurare care nu le-a fost acordată însă *[30]. În ceea ce privește numărul total al victimelor, pare probabil, potrivit unei petiții prezentate din Wexford după Restaurație, că, în afara ostașilor irlandezi, au murit 1 500 de locuitori ai orașului **.

Totuși, religia catolică, deși adusese pe urmele ei la Wexford pieirea în ziua de 11 octombrie 1649, a venit mai tîrziu și cu propriile ei răsplăți. Circulau povești [32] consolatoare care contrastau în mod straniu cu atitudinea agresorilor puritani și cu planurile lor de viitor în privința Wexfordului. La 22 octombrie, Hugh Peter scria entuziasmat că Wexfordul, „ale cărui case și pămînturi își așteaptă locuitorii și stăpînii, este un loc splendid pentru o comunitate religioasă cucernică... Mă mir că nu vin din Anglia cu miile să vadă această lucrare care, nădăjduiesc, este îndeplinirea prorocirilor." [33] O broșură englezească privind aceeași temă, tipărită la Londra pe la sfîrșitul anului 1649, repeta cuvintele lui Cromwell că „trebuie considerată o minune întîmplarea că tocmai cînd erau pe punctul de a accepta condițiile, ele au fost atît de uimitor respinse". Drept altă minune era considerată oarecum chiar situația că acum Wexfordul era cu totul nepotrivit pentru încartiruirea de iarnă. Deși recunoștea că pustiirea orașului fusese contrară intenției lui Cromwell și „inoportună pentru noi", Wallop trăgea din toate acestea următoarea concluzie : „Și astfel avem dreptul să presupunem că Dumnezeu avea (cu locuitorii Wexfordului) și o altă pri-

---

* Pe locul numit acum Bull Ring din Wexford poate fi văzută azi o placă ce reamintește de măcel cu aceste cuvinte : „Se cuvine ca această placă să fie așezată în acest loc pentru a reaminti de cei cinci preoți franciscani, de cei doi frați franciscani și de numeroșii cetățeni ai acestui oraș care au fost măcelăriți aici de Oliver Cromwell la 11 octombrie 1649". Pe peretele bisericii franciscane este expusă într-un loc vizibil o dare de seamă a măcelului, precum și numele celor șapte călugări franciscani uciși, unii îngenuncheați în fața altarului, alții ascultînd spovedania. Doi din călugări se numeau Sinnott, iar doi purtau mai puțin faimosul nume de Stafford.

** Documentele oficiale, Seriile irlandeze, Carol al II-lea. vol. 307, nr. 65, P.R.O. : „cînd și-au pierdut viața printre alții numitul guvernator și unii dintre oșteni, iar dintre locuitori 1 500 de persoane". În documentele oficiale irlandeze, cifra este înscrisă greșit, astfel că dă impresia că au murit în total 1 500 de oameni. Însă originalul lămurește situația [31].

cină decît aceea a noastră, drept care a hotărît ca deznodămîntul să fie altul", ceea ce înseamnă că vrerea divină fusese ca englezii să nu folosească oraşul pentru „retragerea de iarnă". [34] Era un mod de a gîndi împărtăşit pe deplin şi de Cromwell. Intenţia lui nu fusese ca Wexfordul să fie pustiit şi se poate susţine că Sinnott, tărăgănînd tratativele, deşi cunoştea situaţia slabă în care se afla, precum şi bine-ştiuta lipsă de lealitate a aşa-zişilor săi sprijinitori, a procedat cu o periculoasă nesocotinţă. Însă acum, cînd fapta fusese săvîrşită, ura pe care Cromwell o avea faţă de irlandezi, precum şi convingerea lui în fărădelegile de odinioară ale acestora coborau ca o mantie comodă spre a acoperi cu faldurile primitoare ale „aşteptatului act al Providenţei" toate cele întîmplate.

Fiindcă din fericire vremea se îndreptase trecător, Cromwell a pornit de la Wexford spre Vest, la New Ross, unde somaţia cu binecunoscuta ei referire la „vărsarea de sînge", precum şi via dorinţă a lui Cromwell de a ocoli o asemenea urmare, a fost transmisă de un gornist lui sir Lucas Taaffe, guvernatorul oraşului. Tunurilor parlamentare le-a fost deajuns să tragă din joacă cîteva lovituri asupra oraşului pentru ca sir Lucas să anunţe în grabă că era gata să capituleze în condiţii onorabile, iar Cromwell, dovedind că nu glumea atunci cînd vorbea de avantajele capitulării, le îngădui oştenilor inamici să iasă din oraş cu arme şi bagaje, garantîndu-le locuitorilor că vor fi apăraţi de „ultragii şi violenţă din partea oştenilor" săi. Momentul critic a venit însă cînd Taaffe a cerut şi libertatea de conştiinţă pentru oamenii săi, la care Cromwell i-a răspuns cu hotărîre : „În legătură cu cele spuse de domnia ta despre libertatea de conştiinţă, eu nu mă amestec în conştiinţa nimănui. Însă dacă prin libertate de conştiinţă înţelegeţi libertatea de a practica slujbe religioase, socotesc că e mai bine să procedez cinstit şi să vă înştiinţez că acolo unde puterea o are Parlamentul englez acest lucru nu va fi îngăduit". [35] Firește că pentru urechile contemporanilor cuvintele lui Cromwell au poate o rezonanţă ironică, fiindcă arată că laudele lui în legătură cu toleranţa aveau, evident, o limită. Se cuvine să subliniem totuşi că pe vremea aceea ironia ar fi fost mult mai puţin evidentă, fiindcă liturghia catolică nu era, firește, permisă în Irlanda, ca şi în Anglia, astfel că vorbele lui Cromwell,

luate literal, erau corecte. Distincția dintre libertatea de gîndire și libertatea de acțiune, care aducea imediat după sine problema legii și deci a ordinii, era reală, iar din acest punct de vedere Cromwell s-a dovedit a fi oarecum înaintea multora dintre contemporanii săi, în special dacă ținem seama cum au fost tratați catolicii englezi sub Protectorat.

În pofida „binevenitei îndurări" a capitulării orașului Ross — așa cum a numit-o Cromwell —, socotită drept un semn bun pentru recucerirea Munsterului, expediția din Irlanda începuse nu numai să facă victime printre oamenii săi, dar să-i atace și propria lui constituție fizică. La Ross, Cromwell a căzut grav bolnav, cu sănătatea complet „zdruncinată", cum a descris-o el într-o scrisoare trimisă de acolo lui Richard Mayor. E pe deplin posibil să fi suferit primul acces de friguri paludice ușoare, care aveau să-l chinuie mai tîrziu *.

Mersul campaniei din Irlanda se desfășura cît se poate de bine. Moartea căpeteniei irlandeze Owen Roe O'Neill făcuse ca armata lui să nu știe cui să dea ascultare, iar prezența, de partea lui Cromwell, a lordului Broghill avea în același timp așteptatul efect salutar asupra provinciei Munster.

În decursul lunii octombrie, garnizoana din Cork s-a revoltat într-o noapte împotriva confederaților ; dimineața, la deșteptare, guvernatorul orașului, sir Robert Starling, s-a pomenit că-și pierduse comanda sau, după cum se spunea pe atunci cu umor irlandez, „se poate zice că a fost prins moțăind" **. Lady Ann Fanshawe, o englezoaică regalistă, istorisea în memoriile ei că auzise din port țînguitoarele strigăte ale irlandezilor în timp ce erau alungați, „despuiați și răniți", din oraș. Prevenindu-l pe soțul ei, care se afla în localitatea apropiată numită Kinsale, și-a făcut în grabă bagajele și, obținînd la 3 dimineața din partea unui prieten, drept răsplată pentru unele amabilități din trecut, un permis de liberă trecere, a reușit să iasă pe furiș din Cork la ora 5 dimineața, împreună cu copiii săi, într-o căruță aparținînd unui vecin. Însă orașul Cork n-a fost decît primul pas al luării în stăpînire de către armata parlamentară a prețioaselor garnizoane din provincia Munster, astfel că lordul Inchiquin a început să facă și el

* O formă de malarie extrem de răspîndită în secolul al XVII-lea din varietatea terțiară benignă, care nu era totuși mortală.

** În sensul că a fost luat pe neașteptate. — M.L.

propuneri de capitulare cu scopul de a-şi asigura propria imunitate. La începutul lui noiembrie, s-a răzvrătit cu succes şi garnizoana din Youghal, iar garnizoanele din Cappoquin, Mallow, precum şi alte garnizoane învecinate le-au urmat exemplul. De altfel, aceste schimbări de credinţă nu erau chiar atît de radicale după cum păreau, fiindcă în primele stadii ale războiului civil din Irlanda multe fortăreţe fuseseră de partea Parlamentului şi trecuseră la confederaţia regalistă de-abia în 1648. Atunci cînd Cromwell a scris în Anglia făcînd o dare de seamă a desfăşurării evenimentelor şi cerînd provizii suplimentare a avut putinţa să adauge : „datorită aceleiaşi binecuvîntate Prezenţe care ne-a însoţit pînă acum, sper să văd în curînd că Irlanda nu va mai fi o povară pentru Anglia, ci o parte folositoare a Republicii" [36].

Cu toate acestea, a trebuit să se apropie sfîrşitul lunii noiembrie pentru ca Cromwell, care se însănătoşise, să se simtă în stare să plece în marş spre Waterford. Fortul numit Passage, care păzea portul, a fost cucerit la iuţeală de dragonii săi, astfel că şi de astă dată Cromwell se aştepta la o izbîndă rapidă şi paşnică. Totuşi vremea devenise din nou groaznică, iar boala secera rîndurile oamenilor săi cu o iuţeală înspăimîntătoare. Se menţiona o cifră nu mai mică de 1000 de morţi, printre care colonelul Horton, acel veteran al armatei noului model, precum şi propriul văr al viceregelui, un alt Oliver Cromwell, fiul unchiului său sir Philip. În aceste împrejurări, s-a considerat prudent ca Waterfordul, care continua să opună rezistenţă, să fie lăsat deoparte şi ca armata să se îndrepte spre Dungarvan la 2 decembrie, „o zi atît de groaznică, cum n-a fost alta în care să mărşăluiesc în toată viaţa mea". [37] Pînă la urmă, armata a ajuns la Youghal, tihnitul oraş de pe malul mării, aflat la aproape 20 de mile est de Cork, unde i s-a îngăduit într-un tîrziu să se odihnească în cartierul ei de iarnă, acum, cînd toamna era pe sfîrşite.

Aici, la Youghal, visase la lumea de dincolo şi citise sub nucul său *The Faerie Queen* sir Walter Raleigh şi tot aici a murit acum de răspîndita boală Michael Jones, eroul de la Rathmines. În pofida zvonurilor duşmănoase că Cromwell îl otrăvise din invidie şi că Jones îl acuzase de aceasta înainte de a-şi da ultima suflare, viceregele a fost acela care a pronunţat la biserica St Mary oraţia funebră şi l-a omagiat apoi în mod mişcător în scrisorile sale. Cromwell s-a instalat la mănăstirea St John, o clădire mo-

destă din secolul al XIV-lea aflată pe îngusta stradă principală *. Cu toate acestea, refugiul său de iarnă avea să fie de scurtă durată, fiindcă în decursul lui a părăsit Youghalul pentru a se duce la Cork, unde a fost primit în mod agreabil, iar de acolo la Kinsale, pentru ca apoi să se repeadă pînă la capătul de sud-est al insulei. Circula la Kinsale o poveste semnificativă potrivit căreia Cromwell ar fi predat comanda orașului unui anumit colonel Stubber, în pofida zvonurilor că acesta nu respecta cu strictețe regulile religioase. Termenii replicii lui Cromwell reaminteau de felul în care luase mai de mult apărarea anabaptiștilor : „Poate că nu le respectă, însă este oștean, este om de onoare, așa că de data aceasta să-i lăsăm în pace religia". [38]

În ciuda sănătății sale șubrede, sentimentul finalității acțiunii lui în Irlanda rămăsese tot atît de ferm ca totdeauna, ba, ceva mai mult, la intenția lui inițială de a înfrînge puterile catolice din Irlanda se adăuga noua lui preocupare pentru populația băștinașă, pe care o separa oarecum în minte de vrăjmașii săi. Într-o scrisoare trimisă Parlamentului la sfîrșitul lunii noiembrie, Cromwell prezenta sănătatea precară a armatei drept o nouă dovadă a călăuzirii divine, fiindcă dezbinații irlandezi nu reușiseră să profite de ea. „Vă spun că o parte însemnată a armatei este mai potrivită pentru lazaret decît pentru cîmpul de luptă. Poate că, dacă inamicul n-ar ști acest lucru, aș fi socotit că e nechibzuit să vi-l comunic în scris. El îl știe, dar nu știe ce să facă". Însă scriind în decursul iernii prietenului său John Sadler pentru a-l convinge să preia funcția de președinte al Curții criminale din Munster, Cromwell îi descria pe irlandezii de rînd ca fiind „foarte dornici să asculte cuvîntul Domnului" și ca venind cu grămada la adunările „creștinești", „un semn plăcut, dacă nu și o anticipare a binelui la care ne așteptăm". Cromwell se arăta dornic să ia locul fostei autorități, acum desființată, din această țară anarhică, pe care Domnul avea grijă să o predea în mîinile lor, și îl ruga stăruitor pe Sadler să i se alăture în această operă pioasă : „Mi se pare, domnule, că ni se prezintă o mare ocazie să stabilim o cale de a face dreptate acestor sărmani oameni pînă cînd Parlamentul va hotărî în alt fel". [39]

---

* Clădirea, marcată de o placă, este folosită acum ca magazin de produse electrotehnice.

Acest sentiment era în contrast vădit cu sentimentele lui față de clerul irlandez care, la adunarea de la Clacmanoise din 4 decembrie, proclamase un fel de război sfînt propriu împotriva englezilor. Această atitudine prezenta dezavantaje chiar pentru irlandezi, fiindcă din cauza ei comunitatea anglo-irlandeză a regaliștilor protestanți era în bună măsură izolată. Cromwell a răspuns la 14 ianuarie printr-o *Declarație* usturătoare care, oricum ar fi interpretată, nu putea echivala decît cu expresia unei uri nelimitate împotriva unui mod de viață. Frazele ei mai violente merg și mai departe, indicînd din partea lui Cromwell o atitudine apropiată de demență față de clerul catolic.[40] Țelul declarat al catolicilor era unirea, față de care Cromwell a luat următoarea poziție : „Prin mila Domnului, nu ne temem și nu ne pasă de unirea voastră. Însă voi v-ați aliat cu moartea și cu iadul. Afirmați că v-ați unit împotriva unui inamic comun. Ei bine, în această privință, dacă veți continua să vorbiți de unire, am să vă dau să mușcați pelin, ceea ce are să vă arate că Domnul nu este cu voi. Cine este cel ce l-a creat pe acest inamic comun ? Presupun că vă gîndiți la englezi. Englezii ! Aduceți-vă aminte, ipocriților, că Irlanda a fost cîndva unită cu Anglia. Englezii au proprietăți mari, pe care mulți dintre ei le-au cumpărat cu banii lor, ei sau strămoșii lor, de la mulți dintre voi și strămoșii voștri... Trăiau în pace și cinste printre voi... Voi sînteți cei ce au sfărîmat această unire ! Neprovocați de nimeni, i-ați supus pe englezi celui mai nemaipomenit și barbar masacru din cîte s-a văzut vreodată sub soare, fără să țineți seama de sex sau vîrstă. Și asta într-un timp cînd în Irlanda era pace deplină și cînd, mulțumită exemplului dat de hărnicia engleză și datorită comerțului și navigației, ceea ce era în mîinile băștinașilor le aducea mai multe foloase decît dacă toată Irlanda ar fi fost în stăpînirea lor, fără să cuprindă vreun englez... Ce credeți acum ? Nu este adevărat ce spun ? Este sau va fi vreodată Dumnezeu cu voi ? Sînt convins că nu". Și pornind de la această introducere uluitoare, pe care trebuie să o considerăm drept expresia sinceră a atitudinii Angliei din secolul XVII față de Irlanda, Cromwell continua atacînd religia romano-catolică într-un limbaj și mai violent. „Intrușii" în Irlanda și „cei ce încălcau legile cunoscute" erau preoții cu liturghia lor. Iar în privința învinuirii că armata engleză trecuse marea doar ca să revendice pămîn-

turi irlandeze Cromwell afirma : „Nu ! Pot să vă ofer un motiv mai bun decît acesta pentru venirea armatei aici. Anglia s-a bucurat de binecuvîntarea Domnului atunci cînd a urmărit cauze drepte şi justificate, oricît de mari au fost pagubele sau pericolele pe care le-a întîmpinat. Iar dacă a existat vreodată pe lumea aceasta o cauză dreaptă pentru care au intrat în luptă oamenii, atunci desigur că n-a mai fost una ca aceasta. Am venit să cerem socoteală pentru sîngele nevinovat care a fost vărsat... Am venit să nimicim puterea unei întovărăşiri de rebeli nelegiuiţi... Am venit cu ajutorul Domnului să apărăm şi să păstrăm strălucirea şi slava libertăţii engleze la un popor faţă de care avem un drept neîndoios de a face acest lucru..."

Totuşi, trebuie notat că şi aici Cromwell a continuat să facă o distincţie între oamenii de rînd şi preoţi, astfel că cel puţin cei dintîi urmau să beneficieze de felul în care înţelegea Cromwell toleranţa personală : „N-am de unde să ştiu ce gînduri au în sufletul lor în materie de religie. Socotesc însă că este de datoria mea ca, dacă trăiesc cinstit şi paşnic, să nu-i fac să sufere cîtuşi de puţin din pricina aceasta". Ca şi mai înainte, la Ross, accentul era pus pe ordinea civilă şi nu pe conformismul personal.

Pe la 29 ianuarie, Cromwell era gata să înceapă din nou lupta, şi, deoarece scrisese Parlamentului că regimentele care număraseră nu de mult doar 400 de oameni capabili să mărşăluiască reuneau acum între 800 şi 900 de oşteni, trebuie să presupunem că cei bolnavi erau pe cale de însănătoşire. Obiectivul său imediat era de a elimina influenţa lui Ormonde asupra bogatelor teritorii din interiorul Munsterului printr-o serie de operaţiuni împotriva fortăreţelor de pe minunata vale de la răsărit de Tipperary, unde cetăţuile Cahir, Cashel, Fethard şi Clonmel, aflate în medie la o distanţă de 12 mile una de alta, formau un fel de pătrat, extinzîndu-se din Cork peste munţii Comeragh. Au existat şi unele momente de relaxare în decursul acestei campanii care, datorită castelelor şi rîurilor învecinate, precum şi oştenilor şi generalilor aflaţi în marş, luase aspectul unei partide de şah. Fortăreaţa Newcastle, reşedinţa familiei Prendergast, a scăpat prin capitulare de distrugere cu condiţia de a nu mai fi întărită pe mai departe, iar cîţiva oşteni parlamentari au fost lăsaţi acolo spre a supraveghea îndepărtarea armamentelor. S-a întîm-

plat însă ca haita de ciini de vînătoare pentru vînat mare a proprietarului să înceapă dintr-o dată să latre, astfel că trupele în retragere s-au înapoiat în goană crezînd că oștenii lor erau atacați și strigau după ajutor. Pînă la sfîrșit, ciinii și proprietarul au trebuit să fie aduși în fața lui Cromwell ca să-l convingă de inofensivul adevăr. Cît se poate de bucuros, fără îndoială, de a-și îmbunătăți condițiile șederii în Irlanda prin îndeletnicirea lui preferată în aer liber, Cromwell s-a apucat să facă cîteva partide de vînătoare minunate cu haita, iar ca Protector a scris personal o notă ca același Prendergast să nu fie strămutat [41].

În general, fortărețele care au dat dovadă de înțelepciune capitulînd și-au primit promisa răsplată de a fi cruțate. Înțelegerea cu Fethard, de exemplu, cuprindea decisiva clauză a apărării locuitorilor de jefuirea proprietăților și a bunurilor de atunci încolo, iar peste cinci ani, cînd Cromwell era Protector, aceiași locuitori i-au înaintat cu succes o petiție împotriva strămutării lor, „fiind ocrotiți prin alăturatele și milostivele Domniei-voastre îngăduințe". Rezultatul a fost o notă semnată Oliver P * : „Voia și dorința Noastră este ca condițiile acordate de Noi locuitorilor orașului Fethard din Irlanda să fie respectate și aplicate cum se cuvine și cu dreptate în toate privințele potrivit adevăratului lor scop și înțeles". Au fost cruțate și viețile preoților. Cahir, o fortăreață deosebit de falnică de pe rîul Suir, a opus într-adevăr o oarecare rezistență. În darea lui de seamă către Parlament, Cromwell nu s-a putut abține să nu scoată în relief faptul că fortăreața aceasta îi luase contelui de Essex, pe timpul reginei Elisabeta, opt săptămîni ca s-o asedieze, pentru ca acum să cadă în mîinile Parlamentului fără să se piardă un singur om. Dar chiar în această situație, condițiile acordate Cahirului, erau generoase, iar clerul a fost cruțat. Există o legendă potrivit căreia Cromwell, stînd în picioare pe o colină, ar fi spus : „Iată cu adevărat o țară pentru care merită să te lupți", și, cu toate că aceeași poveste s-a spus și despre Wilhelm de Orania * *, este ușor de înțeles cît de sedus a

---

* Protector. — M. L.

** Wilhelm al III-lea, prinț de Orania (1650—1702) — căsătorit cu Mary, fiica lui Iacob al II-lea. A domnit împreună cu soția din 1689 pînă în 1694 și apoi singur, după moartea ei, pînă în 1702. În 1690—1691 a întreprins și el o campanie de supunere a irlandezilor răsculați. — M.L

fost Cromwell de blînda frumusețe a cîmpiilor de la Tipperary, care se întindeau ca o mare verde în jurul lui Rock of Cashel. Povestea devine și mai verosimilă dacă ținem seama de faptul că Cromwell și-a ales pentru el o bună parte din ținutul Tipperary în loc s-o lase pe seama speculanților și oștenilor. [42]

Reunindu-și din nou armata cu cea a lui Ireton, Cromwell s-a îndreptat spre Kilkenny, la nord de Callan, unde magnificul castel al familiei Ormonde domina orașul cățărat pe stînci, un palat — după cum scrie un francez de pe vremea aceea — care putea rivaliza prin ornamentele sale de marmoră cu unele palate din Italia. Cromwell avea mari speranțe să pună mîna pe Kilkenny fără luptă, mai ales că se aștepta ca un anume Tickle să i-l predea prin trădare, astfel că a sosit acolo fără echipamente de asediu. Însă Tickle fusese dibăcit de guvernatorul sir Walter Butler, astfel că negocierile care au urmat în privința capitulării au fost îndelungate și o bucată de vreme nerodnice, în primul rînd deoarece castelul era „extraordinar de bine întărit prin sîrguința adversarului" și ar fi necesitat „mult sînge și timp" pentru a fi cucerit și, în al doilea rînd, deoarece guvernatorul își exprimase intenția de a muri mai degrabă împreună cu întreaga garnizoană decît să se predea.

Însă cu toată încăpățînarea lui Butler, Cromwell, atunci cînd se afla într-o stare de spirit lucidă, era un ins cu totul deosebit de Cromwell mîniosul. Primul asalt al armatei sale a fost neobișnuit de slab, astfel că Butler n-a propus condiții de capitulare decît după ce a început cel de-al doilea asalt. Deși, cum este ușor de înțeles, Cromwell a refuzat să-i acorde lui Butler condiții la fel de favorabile ca orașelor precedente, așa cum ceruse acesta, el a propus totuși un plan de compromis care ocrotea locuitorii orașului de efectele firești ale jefuirii. Fiindcă oștenilor li se promisese dreptul de jaf dacă luau Kilkenny cu asalt, Cromwell, subliniind că orășenii trebuiau să-l învinuiască pe Butler pentru strîmtoarea în care se aflau, i-a cerut să plătească în schimb 2 000 de lire sterline drept dar făcut „excelentei sale armate". Totuși, chiar în aceste condiții, oștenilor lui Butler li s-a îngăduit să plece liberi cu tobele bătînd și steagurile fluturînd și să păstreze din armele confiscate cel puțin 100 de muschete și 100 de suliță ca să se apere

împotriva torilor *, niște briganzi irlandezi care prădau pe oricine le ieșea în cale [43].

Primăvara bătea acum spre aprilie, iar Cromwell — așa cum recunoștea el însuși — își dădea bine seama că prezența lui începe să fie reclamată urgent în Anglia. Încă de la 11 ianuarie, președintelui Camerei Comunelor i se ceruse să-i scrie ca să vină pentru a se consfătui asupra Irlandei și așezării acolo a unei guvernări civile, fiindcă situația din Scoția scăpa rapid de sub controlul Parlamentului. Totuși, în raportul trimis acestuia în legătură cu Kilkenny, Cromwell se referea doar la „unele comunicări particulare", astfel că, fără o cerere oficială a președintelui, socotea că ar fi fost o „prea mare îndrăzneală" din partea lui să-și părăsească sarcina pe care o avea în Irlanda. Iar ca răspuns, a luat atitudinea nelsoniană de a nu ține seama de ordine și de a nu le accepta în litera lor. Desigur, Cromwell cunoștea dorința oficială ca el să se întoarcă, chiar dacă nu-i parvenise o solicitare propriu-zisă. Totuși, ca oștean de profesie, Cromwell ținea neapărat să nu părăsească Irlanda pînă cînd campania nu se încheia din toate punctele de vedere. Deocamdată, singurele fortărețe care mai rămăseseră cauzei regaliste erau Clonmel, Waterford și Limerick, iar aceea spre care își îndrepta acum atenția Cromwell era Clonmel. Îi parvenise deja încurajatoarea veste că confederația regalistă începuse să se destrame în posomorîta atmosferă de după Clacmanoise și că fuseseră inițiate negocieri pentru lăsarea la vatră a armatei regaliste din Irlanda cu condiția ca oștenii să poată pleca peste mare. În ziua de 26 aprilie, a fost semnat de Cromwell, la Carrick, *Pactul pentru partidul protestant din Irlanda* și, deși atît Ormonde, cît și Inchiquin au refuzat să se lase incluși personal în el, Cromwell cel puțin a făcut tot ce i-a stat în putință ca să le impună acceptarea unor permise de liberă trecere, fiindcă avea mai mult de cîștigat prin dispariția lor în străinătate. Pînă la urmă, doar lady Ormonde a fost de acord să primească un pașaport oficial din partea viceregelui, care i-a permis atît ei, cît și familiei și servitorilor să plece cu o corabie.

* Acest cuvînt, provenind din irlandeză *(tóraidhe)* și însemnînd „urmăritor", „gonaci", a fost aplicat în secolul al XVII-lea bandiților irlandezi care jefuiau și ucideau coloniștii și oștenii englezi, pentru ca să devină, prin anii 1670—1680, numele partidului politic al aristocrației engleze partizană a ultimilor reprezentanți ai dinastiei Stuart, iar, mai tîrziu, denumirea partidului conservator englez. — C.M.

La Clonmel, un alt oraş flancat de şerpuitorul Suir, Cromwell a dat peste Hugh O'Neill. Poreclit uneori de irlandezi „oacheşul", el era nepotul lui Owen Roe O'Neill prin Art Oge, fratele mai mare al acestuia. Se născuse în Ţările de jos spaniole * şi servise în armata spaniolă, iar acum, întovărăşit de 1 200 de oameni, se instalase din februarie la Clonmel, astfel că, spre sfîrşitul lui aprilie, tunurile lui Cromwell erau ocupate din nou cu obişnuitul lor bombardament asupra pietrelor irlandeze. Însă în Hugh O'Neill Cromwell dăduse peste un adversar viclean, care nu era nici fricos, nici lipsit de iniţiativă. Prima mişcare a lui O'Neill a fost să ridice pe partea dinăuntru a zidurilor oraşului întărituri uriaşe din pietre îngrămădite una peste alta, formînd între ele poteci în spatele cărora şi-a instalat tunurile. Drept rezultat, prima încercare de atac a lui Cromwell, întovărăşită de înfocate cîntări religioase, s-a transformat într-un dezastru ireparabil, fiindcă oamenii săi s-au pomenit prinşi într-o capcană deosebit de neplăcută. Cînd şi-au dat seama de situaţie, cei din frunte s-au grăbit să strige : „Opriţi ! Opriţi !", însă, ca şi în *Lays of Ancient Rome* * *, atunci cînd cei din spate strigau : „Înainte", iar cei din faţă : „Înapoi", cei ce veneau din urmă continuau să zbiere : „Înaintaţi ! Înaintaţi !", fără să ţină seama de cele ce se întîmplau. Rezultatul a fost un masacru. După unele estimări, numărul morţilor s-a ridicat la peste 2 000. Cromwell, care aştepta zadarnic la poarta principală să fie lăsat să intre, s-a simţit — după spusele unui oştean care era de faţă — atît de jignit „cum nu mai fusese vreodată de cînd îşi pusese pentru prima dată pe cap coiful împotriva regelui, deoarece nu era obişnuit să fie respins în aşa măsură". A stăruit de aceea să se mai dea şi un al doilea atac, dar şi de această dată alte cîteva sute de oşteni au fost ucişi de dibacii apărători, deşi unii din oamenii săi reuşiseră să pătrundă în oraş. A fost deci necesar să se retragă.

Firește că O'Neill ştia că, din cauza inferiorităţii sale numerice şi a lipsei prafului de puşcă, această retragere nu putea fi decît vremelnică, aşa că, după ce se comportase — potrivit spuselor lui sir Lewis Dyve — „pe cît de pru-

---

* Partea Olandei aflată sub stăpînire spaniolă, adică Belgia de astăzi. — M.L.

** Lucrare a istoricului Thomas Babington Macaulay (1800—1859), publicată în 1842, în care sînt evocaţi eroi şi episoade semilegendare din istoria Romei antice. — C.M.

dent, pe atît de vitejește" în apărarea orașului, se hotărî s-o șteargă cu toți oamenii lui în toiul nopții, dînd libertate primarului orașului să trateze a doua zi condițiile de capitulare. În felul acesta, atunci cînd Cromwell intră în sfîrșit în Clonmel, după ce acordase primarului obișnuitele condiții moderate, află că păsările înarmate zburaseră. Se spune că Cromwell s-a înfuriat și, întorcîndu-se spre primar, i-ar fi spus : „Ticălosule, mi-ai făcut-o. De ce nu mi-ai spus mai înainte ?" „Dacă Excelența voastră m-ar fi întrebat — i-a răspuns blajin primarul — i-aș fi spus-o mai înainte", reamintindu-i lui Cromwell, în legătură cu tratatul de capitulare, că avea reputația de a-și ține făgăduielile în această privință. Cromwell s-a domolit și s-a conformat condițiilor. A crezut totuși că merita să întrebe ce fel de om era O'Neill. Primarul i-a răspuns că O'Neill, era un „oștean străin, născut în Spania", ceea ce a provocat o altă explozie din partea generalului : „Dracu' să vă ia pe voi și străinătatea voastră", amenințînd că îl va urmări pe O'Neill și îl va nimici. [44] Totuși, O'Neill a continuat să se ferească cu iscusință de răzbunarea lui Cromwell. Mai apoi, tot el a apărat fortăreața Limerick împotriva lui Ireton, iar cînd a capitulat și ea pînă la urmă, în 1651, s-a prevalat cu succes de naționalitatea lui spaniolă ca să scape de pedeapsa cu moartea. Închis în Turnul Londrei, a fost eliberat la intervenția regelui spaniol și a răposat în pace în Spania. A meritat să supraviețuiască fiindcă făcuse isprava unică de a păcăli bătrînele Coaste de fier.

În fond, din punctul de vedere al lui Cromwell, fortăreața Clonmel se dovedise a fi o afacere proastă. Pentru reputația lui militară, ea trebuie socotită, alături de cea de-a doua bătălie de la Newbury (unde, firește, el nu avea comanda supremă), drept una din foarte puținele sale înfrîngeri. S-ar putea susține că, deși în 1645 el fusese acela care avusese comanda în comitatele de sud-vest ale Angliei, Cromwell n-a fost niciodată un mare meșter al asediilor, fiindcă se bizuia mai mult pe efectele îndrăznelii și ale surprizei, astfel că, atunci cînd a dat peste îndrăzneală și surpriză în tabăra cealaltă, personificate de Hugh O'Neill, avantajul n-a mai fost nicidecum de partea lui. De fapt, din punct de vedere militar, adevăratul său triumf din Irlanda a fost acela că a reușit să pună pe picioare o armată atît de excepțional de bine plătită, de bine echipată și de bine instruită, cum nu mai fusese văzută una asemă-

nătoare înainte. Înzestrată cu tunuri ca „fiii lui Marte", după cum scrisese un contemporan [45], nu-i nici o mirare că atîtea fortăreţe irlandeze se prăbuşiseră cînd au venit în contact cu ea. În rest, Irlanda nu i-a adus victorii şi nici noi stele pe care să le alăture măreţei constelaţii formate de Marston Moor, Naseby şi Preston.

Acum însă, zilele lui Cromwell în Irlanda erau definitiv numărate. La 9 aprilie, Consiliul de stat i-a expediat un mesaj prin care i se ordona să se întoarcă imediat, iar noua fregată *President,* construită la comanda Comitetului amiralităţii în toamna precedentă, a fost trimisă ca să-l readucă. În jur de 13 mai s-a poruncit ca trupe de călăraşi să aştepte întoarcerea biruitorului fie la Barnstaple, fie la Bristol. Deşi Cromwell s-a îndreptat încă o dată spre sud şi s-a oprit un scurt răstimp în faţa încăpăţînatului oraş Waterford, o nouă scrisoare din partea Consiliului, prin care era înştiinţat că acasă îl aşteptau treburi importante, rezolva definitiv problema întoarcerii sale. Lăsînd Irlanda în grija lui Henry Ireton, Cromwell a părăsit la 26 mai oraşul Youghal plecînd spre Anglia prin portul aflat dincolo de zidurile medievale ale acestui oraş. Riscanta întreprindere din Irlanda se terminase. Cromwell stătuse în Irlanda nouă luni şi patrusprezece zile.

Însă noroiul care îi mînjise reputaţia în Irlanda nu era uşor de înlăturat şi asta nu din cauza că s-ar fi purtat mai rău decît alţi cuceritori. Cromwell nu era un Macbeth *. Nu se simţea chiar atît de pătat după Drogheda şi Wexford încît să nu-i mai rămînă altceva de făcut decît să se afunde şi mai adînc în sînge. După cum s-a văzut, condiţiile de capitulare pe care le-a acordat au fost blînde, iar iertarea preoţilor şi călugărilor contrasta în mod straniu cu vorbele vrăjmaşe prin care acuza în *Declaraţia* sa întregul cler romano-catolic. Însă Cromwell avea de luptat cu un adversar periculos, şi anume cu memoria unui popor tenace, viteaz, romantic şi războinic, care era acela al Irlandei. Aceasta va fi forţa, mai puternică decît aceea a evlavioaselor Coaste de fier, care va hăitui în viitor memoria lui Cromwell cu tot atîta neîndurare cum au fost urmăriţi şi ucişi preoţii din Drogheda şi Wexford. Desigur că unele din poveştile irlandeze referitoare la Cromwell sînt, aşa

* Rege al Scoţiei, mort în anul 1057. S-a urcat pe tron după ce l-a ucis în 1040 pe regele Duncan. Personajul principal din tragedia cu acelaşi nume a lui Shakespeare. — M.L.

cum se poate presupune, fantaste şi stranii *, iar numele său este legat de basme incredibile. Iată-l cîrpaci englez care se ridică şi ajunge rege al întregii Irlande şi al cărui trup, aşezat la moarte în trei coşciuge, este aruncat în mare acolo unde se întîlnesc trei ape, pentru ca, în alte poveşti, fiul regelui Franţei să o peţească pe fiica lui Cromwell * *. Mai circulă, firește, ca şi în Anglia, inevitabilele poveşti privind iconoclasmul şi, la fel ca în Anglia, o foarte mare parte se referă la locuri pe care Cromwell nu le-a văzut de fapt niciodată. Mult recitatul vers în legătură cu cetăţuia pe care „Oliver Cromwell în bătăi a snopit-o" poate ilustra întreaga serie a poveştilor de necrezut spuse de călăuze. [46] Adevărat este totuşi că „blestemul lui Cromwell" rămîne şi acum în gura catolicilor irlandezi o afurisenie care nu va fi niciodată uitată.

Ne mai rămîne acum să cercetăm în ce măsură a meritat Oliver Cromwell această răzbunare care s-a abătut asupra lui. S-a văzut că, de bine de rău, ideile pe care le exprima erau cele obişnuite ale Angliei de pe timpul său. La întoarcerea din Irlanda în Anglia a fost sărbătorit ca un erou şi — după cum nota Whitelocke — în tot decursul şederii în Irlanda renumele său crescuse în propria-i ţară odată cu succesele sale. Pentru a-i face cunoscută rechemarea în ţară, Marvell l-a preaslăvit prin măreaţa lui *Odă de bun-venit,* iar *Perfect Diurnall* a hotărît că irlandezii au fost bine trataţi din toate punctede de vedere, în afară de tolerarea „idolatriei lor papistaşe", lucru pe care nu-l puteau pretinde. *Mercurius Politicus* se referea cu linguşire slugarnică şi lipsită de orice spirit critic la „celebrele servicii aduse în Irlanda, care, adăugate la ghirlanda victoriilor sale din Anglia, îl proclamau, după părerea întregii lumi, drept unul din cei mai înţelepţi şi desăvîrşiţi conducători din generaţia prezentă şi trecută" [47]. A fost stabilită o zi de slujbe de mulţumiri publice. Odată pacea

---

* Lucrarea *Kiltartan History Book* a doamnei Gregory citează patru, dintre care cea mai specifică este aceea intitulată *Ceva mai rău decît Cromwell.* „Cromwell a fost foarte rău, însă băutura este şi mai rea, fiindcă o sumedenie din cei pe care i-a ucis Cromwell vor ajunge în rai, în timp ce beţivii nu vor vedea niciodată raiul".

** Oricît ar părea de surprinzător, impresia generală pe care o emană legendele culese de Comisia de folclor irlandeză în dosarul despre CROMAIL este mai degrabă aceea a unei mari forţe decît a unui mare rău. Deşi mai puţin surprinzător, este totuşi de notat faptul că puţine poveşti puteau avea la bază fapte reale.

stabilită în Irlanda, calea pentru colonizarea ei în continuare de către englezi era acum liberă. Această perioadă a fost cunoscută în istoria Irlandei drept perioada strămutărilor. Iată felul în care Cromwell a ajuns să simbolizeze o politică detestată.

Nu el a fost cel care inițiase această politică, fiindcă ea fusese în plină desfășurare încă de pe timpul domniei reginei Elisabeta, iar teoria despre dreptul Angliei de a coloniza Irlanda existase cu secole mai înainte. La drept vorbind, Cromwell nici n-a avut prea mult de-a face cu punerea ei în aplicare, astfel că mulți din criticii săi irlandezi ar rămîne poate surprinși dacă ar afla, atunci cînd evocă „blestemul lui Cromwell", că el nu s-a mai întors niciodată acolo după luna mai a anului 1650 și că, deși strămutările și colonizarea „aventurierilor" au fost traduse în faptă sub Republică și Protectorat, intervențiile personale ale lui Cromwell au fost întotdeauna de partea clemenței față de oameni luați izolat. Cu toate acestea, el a ajuns să întruchipeze o politică pe care istoricul Lecky din secolul al XVIII-lea a descris-o drept „principala cauză a relelor politice și sociale de care suferea Irlanda".

Există totuși o justiție necruțătoare chiar atunci cînd e vorba de o învinuire falsă. Cromwell a fost un oștean genial, care a concentrat asupra sa atenția tuturor ca general victorios. Gloria a cărei urmă a rămas în mințile englezilor a fost gloria militară și tot prin putere militară a fost el în stare să înfăptuiască acele obiective politice care i s-au părut juste. În Irlanda, în schimb, el a coborît, în calitate de cuceritor, sub înaltul nivel pe care îl avea ca oștean, la Drogheda din pricina sîngelui său clocotitor de mînie, iar la Wexford din pricina sîngelui său rece. Deși a fost judecat cu asprime pentru aceste două rătăciri, el s-a bucurat totuși mai degrabă de puterea și prestigiul pe care le conferă victoria. Fie că a vrut sau nu, Cromwell s-a ridicat prin sabie, pentru ca apoi reputația să-i fie spulberată tot prin sabie. N-a fost, desigur, just, dar poate că, cel puțin într-un anume sens amar, a fost mai bine că ceea ce ar fi trebuit să fie, pe bună dreptate, blestemul Angliei s-a prefăcut în blestemul lui Cromwell.

14

Scoţia: deciderea cauzei

Amîndouă părţile i-au încredinţat lui Dumnezeu deciderea cauzei lor, cerîndu-i ca El să hotărască în ziua bătăliei, pentru ca astfel fiecare parte şi toţi sprijinitorii ei să afle voia Domnului în ceea ce priveşte dreptatea cauzei lor...

Scrisoare adresată lui Cromwell după înfrîngerea scoţienilor de către englezi

Oliver Cromwell a stat la Londra doar patru săptămîni înainte de a porni din nou la drum, spre un alt ungher al Insulelor britanice, drept urmare a „caracterului agresiv al firii umane şi a puţinei linişti la care ne putem aştepta pe lumea aceasta", fapt asupra căruia Whitelocke atrăsese pe bună dreptate atenţia în vremea aceea. Mişcarea regalistă conspirativă era în Anglia încă extrem de plăpîndă, deşi în aprilie 1650 se ţinuse în cele din urmă, la Salisbury, sub masca prezenţei la un concurs hipic [1], adunarea inaugurală a Asociaţiei de apus (pentru restaurarea monarhiei), la care au participat figuri proeminente ca sir John Paulet şi colonelul Francis Wyndham. În general însă, mişcarea n-avea o conducere, fiindcă personajele reprezentative, nobili şi moşieri, îşi consacrau energia problemei urgente, mai personale, de a-şi salva proprietăţile de la sechestrare. Cei care reprezentau o ameninţare imediată pentru pacea Republicii erau însă scoţienii. Dacă ţinem seama că noul rege fusese proclamat în Scoţia la numai cîteva zile de la moartea tatălui său, rezultă că această ameninţare avusese nevoie de un timp exagerat de mare ca să se concretizeze. Întîrzierea se datora dezbinărilor persistente din însăşi structura socială a ţării, care puteau fi rezumate cel mai bine prin cele trei strigăte de raliere posibile ale armatei scoţiene :

„Prezbiterianismul și regele", „Prezbiterianismul fără rege" și „Regele fără prezbiterianism".

Însă supunerea de către Cromwell a Irlandei pusese capăt speranțelor lui Carol al II-lea bazate pe această parte a Angliei. Expediția exclusiv regalistă în Scoția, condusă de Montrose, sub deviza „Regele fără prezbiterianism", s-a prăbușit. Tînărul rege și-a dat treptat seama că singurii de la care se putea aștepta la un ajutor util în vederea restaurării erau prezbiterienii, astfel că, fără nici o tragere de inimă, ajunse nu numai să îngăduie sacrificarea lui Montrose, executat în luna mai de adepții Covenantului, ci și să tolereze, încetul cu încetul, însuși Covenantul. De aceea la 10 iunie s-a îndreptat spre Scoția, unde a depus, la bordul corăbiei, imediat înainte de debarcare, jurămîntul de sprijinire a Covenantului. Nu era nicidecum vorba de o convertire, astfel că cel puțin unul dintre prezbiterienii înflăcărați care medita dezgustat mai tîrziu asupra nefericirilor Scoției nu și-a scutit propriul partid de învinuirea de a fi impus cu de-a sila un asemenea tîrg nepotrivit. Carol — a scris el — „s-a învoit în mod condamnabil cu ceea ce noi i-am impus în mod condamnabil". Totuși, teribilele consecințe ale acestei ipocrizii nu ieșiseră încă la iveală. La sosirea regelui, toată lumea s-a bucurat, iar precupețele din piața Cîntarelor a portului Garmouth on the Spey au mers atît de departe, încît și-au sacrificat coșurile și scăunelele pe rugul de sărbătorire. Fericiții scoțieni remarcau că, la fel cum se întîmplase cu străstrăbunica sa, Maria Stuart, la înapoierea ei din Franța în Scoția, Carol scăpase de a fi prins de englezi datorită unei prielnice ceți scoțiene : fusese — strigau ei — „o intervenție asemănătoare Providenței". A rămas pe seama unui corespondent al secretarului Nicholas, care descrie această scenă, să adauge un mîhnit comentariu.

Este adevărat că Argyll * a profitat imediat de ocazie ca să-l despartă pe tînărul monarh de însoțitorii lui, înlocuindu-i cu prezbiterieni mai duri, ale căror nume îi reaminteau lui Carol — după cît se spunea — de trădarea și moartea tatălui său. Pe timpul acela, puterea lui

* Archibald VI, conte și marchiz de Argyll (1598—1661) — unul din șefii partidei prezbiteriene moderate din Scoția, trecut de partea dinastiei Stuart în 1649, ceea ce nu l-a salvat de la decapitare după restaurarea lui Carol al II-lea Stuart pe tronul Angliei, reproșîndu-i-se relațiile sale cu Cromwell. — C.M.

Argyll era imensă, iar el spera chiar să-i dea o formă definitivă căsătorindu-şi fiica, lady Anne Campbell, cu regele holtei. Carol s-a dovedit suficient de interesat de această propunere pentru ca să tatoneze, la începutul anului următor, reacţia mamei sale, aflată la Paris. În definitiv — sublinia el — pentru moment în străinătate nu era posibilă o căsătorie mai bună, Argyll era fără doar şi poate un om cu mare influenţă, iar o Scoţie unită, pe care ar putea-o crea această legătură, s-ar putea dovedi un stimulent pentru Anglia. Însă şi de această dată, instinctul matern al Henriettei Maria şi-a arătat întreaga lui măsură atît ca prudenţă, cît şi ca bun-simţ. Nu era într-adevăr „nimic nou sau extraordinar" ca o persoană de neam atît de mare cum era fiica lui Argyll să se căsătorească cu un rege — spunea ea. Însă fiindcă aşezarea Scoţiei trebuia considerată permanent în contextul redobîndirii Angliei, nu era oare o greşeală ca Anglia să fie exclusă cu totul din problema căsătoriei regelui ? Aceste sfaturi prudente au avut cîştig de cauză, aşa că ideea căsătoriei a căzut. De altfel, fiindcă tînăra doamnă în cauză dezvăluia în corespondenţa ei o oarecare predispoziţie spre înfumurare (deşi înfăţişarea ei plăcută o impresionase pe Anne lady Halkett, care vizitase Scoţia, ca fiind deopotrivă cu ceea ce se putea vedea la Curtea Angliei), poate că nu s-ar fi dovedit o mireasă prea potrivită pentru Carol al II-lea [2].

Prezbiterianismul începuse fără doar şi poate să întreacă măsura, fiindcă *Actul claselor,* votat cu un an înainte, interzicea folosirea fie în funcţiile publice, fie în armată a oricăror altor persoane decît a celor mai riguroşi sprijinitori ai Covenantului. Firește că pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri a trebuit să fie scoasă din slujbă multă lume, astfel că numeroşi războinici destoinici au fost pierduţi din cauza ei. Totuşi, deocamdată, adepţii Covenantului îl aveau pe suveranul lor cu ei şi sub controlul lor şi de aceea în Scoţia deviza era vremelnic „Prezbiterianismul şi regele". Primul ameninţa însă aşezarea religioasă, iar cel de-al doilea aşezarea politică a Republicii engleze ; a fost doar o chestiune de timp pentru ca sprijinitorii scoţieni ai regelui să facă acest lucru prin forţa armelor.

Deşi perspectiva unui conflict militar era limpede pentru Republică, mai puţin limpede era cine urma să con-

ducă expediția engleză atunci cînd avea să fie făcută. Popularul, dar din ce în ce mai mult retrasul Fairfax era încă, teoretic, comandant-șef al armatei engleze, iar dovada că Cromwell n-a acceptat comanda acestei expediții decît atunci cînd s-a convins personal că Fairfax nu voia s-o preia este sprijinită de mărturia colonelului Hutchinson. Cromwell — a spus el — s-a trudit aproape toată noaptea (de față cu Hutchinson) să-l ademenească pe fostul comandant. Dialogul lor a dezvăluit imensa diferență de caracter dintre cei doi oameni. Fairfax socotea plănuitul caracter ofensiv al expediției drept contrariu echității ei, la care Cromwell i-a răspuns : „Mă tem că războiul dintre noi și ei este de neînlăturat. Excelența voastră va trebui să hotărască în curînd dacă va fi mai bine să ducem acest război în inima altei țări sau în inima țării noastre. Cred, fără nici o mustrare de cuget, că în una din ele va fi război". Răspunsul lui Fairfax a fost că „eventualitățile umane nu sînt un temei suficient de a duce un război împotriva unui popor învecinat". [3] Cu toate apelurile lui Cromwell ca Fairfax să se gîndească cel puțin la credincioșii săi oșteni, acesta și-a susținut dreptul de a face ceea ce-i dicta conștiința.

În felul acesta, comanda armatei, care era plănuită să cuprindă 25 000 de oameni (deși numărul real nu a corespuns acestei prime previziuni), a fost dată lui Cromwell. Această proaspătă înălțare în rang a fost anunțată printr-un omagiu înflăcărat apărut în primul număr al noului purtător de cuvînt al guvernului, *Mercurius Politicus*. Scos de flușturaticul Marchament Nedham, care mai înainte făcuse propagandă pentru tabăra adversă, omagiul începea cu vesela întrebare adresată propriilor săi patroni : „De ce să n-aibă și Republica un bufon, așa cum a avut regele ?" Însă renumele lui Cromwell era o problemă mult mai serioasă. „În ceea ce mă privește — scria redactorul —, dacă arunc o privire asupra acțiunilor sale, de la cea dintîi pînă la cea din urmă, l-aș proclama (fără lingușire) ca fiind singurul *Novus Princeps** pe care l-am întîlnit vreodată pe meleagurile istoriei". În realitate, se iscaseră unele discuții privitoare la titlul cel mai potrivit ce trebuia dat noii funcții a lui Cromwell, pentru ca pînă la sfîrșit — deși se poruncise în mod oficial ca el să se numească „general al armatei Republicii

* Noul principe (în lat. în text). — M.L.

Angliei" — să i se permită să-şi aleagă singur titlul. În felul acesta, titlul său obişnuit a ajuns să fie acela de „comandant suprem". O altă gazetă săptămînală nou creată, *Nouvelles Ordinaires* *, tipărită în Anglia, dar scrisă în franceză pentru difuzarea în străinătate, îl saluta entuziastă, în primul ei număr, drept *„généralissime"* al întregii armate engleze. [4]

Chiar dacă francezii nu voiau să se lase impresionaţi de acest instrument de propagandă evidentă, existau totuşi rapoartele lui de Croullé către Mazarin, în care trimisul plenipotenţiar francez vorbea despre puternicul sentiment public de încredere privind întreaga expediţie, precum şi despre minuţioasele pregătiri făcute pretutindeni în vederea ei. Partea negativă a ducerii războiului în ţări străine (pentru a fi cruţat Nordul Angliei de o altă invazie scoţiană cumplită) era veşnica problemă a proviziilor. Se spera că marina militară va juca şi ea un rol important, sprijinind armata de-a lungul liniei de coastă, mai ales că marina scoţiană era deocamdată practic inexistentă, astfel că nu era de aşteptat cine ştie ce rezistenţă din partea ei. Dar, chiar în aceste condiţii, comandantul care ar fi neglijat să aducă cu el provizii suficiente pentru oştenii săi trebuia fie să-şi hrănească oamenii din resursele locale, ceea ce se putea dovedi o problemă serioasă în Scoţia, fie să-i lase să moară de foame. Raportul comandantului trupelor de cercetaşi William Rowe cu privire la proviziile pentru Scoţia includea „pîine foarte bine coaptă", un aliment care nu se sfărîma şi care se păstra multă vreme, „cuptoare de pesmeţi" pentru coacerea unor pesmeţi aproape asemănători acelora cu care era deprinsă armata să se hrănească, împreună cu brînză, atunci cînd era în campanie, potcoave şi caiele, precum şi păturí, fiindcă se socotea că confiscarea lor prin constrîngere în Newcastle putea stîrni prea multă agitaţie. Trebuiau expediate fasole şi ovăz, iar merele şi perele, această binevenită întrerupere în folosirea pesmeţilor, urmau să vină pe mare din Kent [6].

---

* Numerele următoare ale acestei gazete săptămînale, care a dăinuit în această formă pînă în mai 1658, ne permit să ne facem o părere asupra felului în care guvernul englez dorea să fie privit în străinătate, în acea perioadă. Se pare că ea a făcut o impresie suficient de puternică pe continent din moment ce şi cardinalul Mazarin o citea din cînd în cînd [5].

Deşi lipsa de corturi pentru folosinţa generală a oştenilor englezi urma să se dovedească unul din neajunsurile majore ale următoarei campanii, fiindcă cea mai mare parte a oştenilor s-au pomenit că trebuia să facă faţă tradiţionalei asprimi a verii scoţiene dormind sub cerul liber, s-au luat cel puţin măsuri de procurare a unui cort „pentru uzul personal al Excelenţei sale" la preţul de 46 de lire sterline, precum şi a altor corturi la preţul mai modest de o liră sterlină fiecare. N-a fost neglijată nici partea spirituală a activităţii, căreia i s-a atribuit un rol important, ca şi în Irlanda, dar într-o altă direcţie. Thomas Harrison de exemplu, care urma să fie principalul comandant militar în Anglia în absenţa lui Cromwell, s-a dovedit atît de zelos, încît a propus anumite aranjamente datorită cărora Cromwell putea să ducă o viaţă cucernică chiar în decursul marşului.

La 28 iunie, Cromwell a părăsit din nou Londra, iar ochii Angliei erau aţintiţi asupra lui. La Oxford, colecţionarul de antichităţi Elias Ashmole a avut grijă să noteze ora exactă a plecării sale — ora cinci şi şase minute — pentru a trasa din punct de vedere astrologic posibilităţile expediţiei. * Printre cei care au călărit alături de Cromwell în prima etapă a călătoriei a fost şi John Lilburne, nivelatorul, care se împăcase vremelnic cu comandantul suprem. În timpul afectuoaselor salutări de bun-rămas, el a continuat pioasa operă a lui Harrison, rugîndu-l stăruitor pe Cromwell să aibă grijă în Scoţia atît de trupurile, cît şi de sufletele oamenilor. Cromwell a trecut prin Ware şi Cambridge, unde a încercat să-i convingă din nou pe doctorii şi pe prorectorul Universităţii că n-avea de gînd să exercite presiuni asupra lor ca să adere la religia oficială a ţării după ce va fi terminat cu treburile din Scoţia, manevră calificată sarcastic de unul din cei prezenţi drept un exemplu al obişnuitei dorinţe a lui Cromwell ca, „prin oferte curtenitoare, să linguşească şi să incite toate părţile atunci cînd pune la cale o acţiune discutabilă". Îndreptîndu-se spre Northampton, marile

* Ceea ce nu presupune însă că însuşi Cromwell i-ar fi cerut această informaţie şi cu atît mai puţin cea cuprinsă în horoscopul următor, calculat de Ashmole, pentru momentul exact al intrării lui Cromwell în Scoţia, la 22 iulie. Ca astrolog pasionat, Ashmole îşi îndrepta, firește, atenţia spre personalităţile şi evenimentele de importanţă naţională. Şase săptămîni mai tîrziu, se informa, pe baza configuraţiei stelelor, dacă „ştirea despre punerea pe fugă a scoţienilor era sau nu adevărată" [7].

mulțimi care îl aclamau acolo i-au sugerat sincera remarcă făcută față de Lambert și Ingoldsby că „aceleași persoane ar urla la fel de tare dacă ar fi să fim spînzurați". Era o profeție pe care Lambert urma să i-o reamintească lui Ingoldsby doi ani mai tîrziu, cînd va intra din nou în același oraș, însă de această dată luat în bătaie de joc ca prizonier al lui Ingoldsby. [8] Și-au continuat apoi drumul spre Durham, unde Cromwell s-a întîlnit cu coloneii Pride și Hacker, și, în sfîrșit, spre Newcastle, unde în jur de 10 iulie a făcut o haltă ca să-și tragă sufletul (și ca să poștească) pentru ca apoi să inspecteze cele 16 regimente alcătuite în părți egale din călărași și pedestrași, însumînd aproape 16 000 de oameni și care urmau să fie opuse scoțienilor.

Deși la această adunare a armatei s-au auzit obișnuitele asigurări de credință prin care oamenii făgăduiau solemn să viețuiască și să moară alături de generalul lor (fiindcă Cromwell urma să ia cu el în Scoția doar oșteni călîți și disciplinați), ea n-a fost lipsită de unele întîmplări mai supărătoare. Una din ele s-a învîrtit în jurul lui George Monk, ale cărui fapte în Ulster îl impresionaseră într-o asemenea măsură pe Cromwell, încît îi oferi funcția de colonel al regimentului lui John Bright, la care acesta tocmai renunțase. Vechi puritan din Yorkshire, Bright își dăduse demisia nu din cauză că n-ar fi fost de acord cu regimul, ci pentru vulgarul motiv că avea ocazia să cumpere o moșie regalistă sechestrată, la care rîvnea.[9] Însă oștenii în cauză nu erau la fel de dispuși ca și Cromwell să tolereze schimbarea de credință a lui Monk. Își aduceau bine aminte că îl biruiseră și sfîrșiseră prin a-l lua prizonier la Nantwich, în 1644, cînd lupta de partea regaliștilor. Fiindcă oștenilor le venea mult prea greu să înghită această trecere de colo-colo, cel care a primit pînă la urmă comanda și, în afară de ea, încă un regiment de călărași a fost Lambert, pe care oamenii l-au ovaționat fericiți strigînd : „Lambert ! Lambert !" Pentru Monk a fost alcătuit un nou regiment cu oameni din Newcastle și Berwick, care și-a luat în cele din urmă numele de la alăturatul oraș Coldstream, astfel că, datorită mîndriei unui regiment, s-a născut un altul, al cărui nume s-a acoperit de glorie în istoria militară a Angliei.*

* În armata engleză există și astăzi un regiment de gardă care poartă acest nume. — M.L.

Şi-acum venise timpul ca Scoţia să fie „somată". Deşi de formă somaţia era adresată unei ţări întregi, şi nu doar unei fortăreţe, totuşi practica observată era aceeaşi. Comandantul suprem spera în mod evident să evite chiar în ultimul moment o confruntare militară. După Dunbar (unde confruntarea avusese loc pînă la urmă, fiindcă nu putuse fi ocolită), Cromwell şi-a confirmat pe faţă vechea atitudine : „Din clipa cînd am venit în Scoţia voinţa şi dorinţa noastră a fost să evităm vărsarea de sînge în această chestiune". [10] Motivul era limpede şi oferea o indicaţie importantă asupra relaţiilor sale cu scoţienii : „Dumnezeu are aici un popor care îi venerează numele, deşi este indus în eroare". Era, firește, un mod de a gîndi care contrasta în mod izbitor cu acela care îl animase în Irlanda, după cum un contrast la fel de izbitor putea fi găsit între limbajul *Declaraţiei* sale preliminare adresate scoţienilor şi prima lui proclamaţie din Irlanda. Se vede în această *Declaraţie* o dorinţă aproape disperată de a discuta mai degrabă problemele în litigiu, indiferent dacă erau teologice sau de altă natură, decît de a lupta pentru ele, ca şi cînd Cromwell ar fi avut o repulsie patologică să accepte ideea că două grupări de aleşi ai Domnului aveau de gînd să se lupte una cu alta, şi asta pentru a doua oară.

Prima din aceste *Declaraţii* era adresată în mod special „tuturor celor care sînt drept-credincioşi şi împărtăşesc credinţa aleşilor Domnului din Scoţia". *Declaraţia* era plină de referiri, fără îndoială afectuoase, la scoţieni, pe care „îi considerăm fraţii noştri". Era prezentată o justificare nespus de lungă a năvălirii englezilor, în care erau dezbătute din nou toate conflictele anilor precedenţi dintre scoţieni şi englezi, inclusiv uciderea regelui. Era explicată, în special, amănunţit, semnarea de către englezi a Covenantului. Era adevărat că Covenantul îi obliga să susţină interesele regelui pentru „apărarea religiei şi a libertăţii", însă atunci cînd mijloacele nu mai corespundeau scopului „trebuia preferat scopul". *Declaraţia* se termina cu asigurări de dragoste faţă de cei cu frica lui Dumnezeu, adică faţă de scoţienii vrednici comparaţi cu netrebnicii lor camarazi, pentru ca apoi s-o cotească spre ameninţarea oficială cu războiul.

Mai există şi o altă dovadă a încurcăturii spirituale în care se afla Cromwell în momentele acelea şi anume una din periodicele lui meditaţii asupra propriei sale persoane

făcînd parte dintr-o scrisoare adresată lui Richard Mayor și avînd ca obiect, și de această dată, propășirea spirituală a fiului său Dick. Fiindcă Dorothy își neglijase din nou datoria de corespondent, Cromwell începea prietenește prin a cere informații despre unica lui nepoțică, Elisabeta. „M-ar bucura mult să aflu ce face micuța puștoaică. I-aș putea dojeni atît pe tată cît și pe mamă fiindcă mă neglijează : știu că fiul meu este leneș, însă am o părere mai bună despre Doll. Bănuiesc că soțul ei a răsfățat-o. Te rog să-i spui asta din partea mea. Dacă aș avea atîta răgaz ca ei, aș mai scrie din cînd în cînd. Dacă fiica mea ar fi pe cale să nască, aș scuza-o, însă nu și acum cînd alăptează". Avem de-a face cu atitudinea critică obișnuită a omului ocupat față de cei presupuși a fi mai puțin prinși, iar dacă scrisoarea subestimează poate grijile alăptării, atunci Cromwell nu era desigur primul bărbat care făcea acest lucru. Însă atunci cînd trecu la preocuparea lui obișnuită privind lipsurile lui Dick („Este într-o perioadă periculoasă a vîrstei și trăim într-o lume cît se poate de stupidă"), Cromwell luă un alt ton. Mayor trebuia să-și sfătuiască ginerele. Firește că, de fapt, era de datoria lui Cromwell să facă acest lucru, însă „vezi cît sînt de ocupat. Ar trebui să vă fie milă de mine, căci numai eu știu ce simt. În lumea aceasta nu merită să umbli după situații și treburi înalte..." [14].

Îi prindea bine, desigur, lui Cromweli, că, după propria lui mărturisire, nu era cel puțin lipsit de speranța că Domnul îi va îngădui „bietului său vierme și nepriceputei sale slugi să-i împlinească vrerea". Din nefericire, scoțienii sufereau, sau erau animați, de aceeași certitudine apocaliptică. Primul adversar pe care l-a avut de înfruntat Cromwell a fost de fapt abila campanie de propagandă desfășurată de scoțieni că englezii vor săvîrși cruzimi înspăimîntătoare de îndată ce vor trece granița, posibilitate la care își dădeau firește contribuția și știrile venite din Irlanda. O perspectivă adesea menționată, deși n-avea alt scop decît intimidarea, era aceea că oștenii englezi tăiau sînii femeilor. John Nicoll, un avocat din Edinburgh, care credea orbește în aceste odioase apucături englezești, consemna cazul unor prizonieri scoțieni puși goi în lanțuri, acela al unui oștean căruia i s-au scos ochii fiindcă avea scris pe spate cu creta „Sînt pentru regele Carol", precum și cel al unor femei care căzuseră în genunchi în fața năvălitorilor cerînd îndurare, deși nu sperau să o capete.

În zadar a încercat Cromwell prin cea de-a doua *Declarație,* care le interzicea englezilor să prade și le reamintea scoțienilor de pașnica „ținută și comportare" a englezilor cu doi ani înainte : „Ce pagubă sau nedreptate au făcut ei fie indivizilor, caselor sau bunurilor cuiva ? A cărui vită am luat-o noi ?". Comportarea cinstită a armatei față de populația locală îi preocupa mintea încă de pe timpul cînd se apropia de frontiera celor două țări. Doamnei Anne Thornton, o regalistă care fusese fără voie gazdă a oștenilor lui Cromwell din tabăra așezată în parcul ei de la Netherwitton, i s-au dat, la 17 iulie, scrisori speciale de protecție, semnate de el, prin care li se interzicea „tuturor ofițerilor și oștenilor de sub comanda mea, precum și tuturor acelora pe care acest lucru ar putea să-i privească" să „prejudicieze" numita doamnă „fie dedîndu-se la violențe împotriva persoanei sale, fie luîndu-i fără ordin special cai, vite sau orice fel de bunuri". Cîteva săptămîni mai tîrziu, doamnei Anne i s-au restituit, printr-un alt ordin semnat de Cromwell * [11], 95 de lire sterline și ceva, ce i se datorau cu același prilej pentru niște grîu și iarbă. În ceea ce-i privea însă pe scoțieni, necazul era că sub comanda lui Leslie se aflau în minunata situație de a duce ceea ce s-ar numi astăzi un război de gherilă în dificila cîmpie joasă a Scoției de la sud de Edinburgh, iar într-o asemenea operațiune frica de năvălitori a băștinașilor era o armă prețioasă, la care nu se putea renunța cu ușurință.

Cromwell a trecut, în sfîrșit, în Scoția la 22 iulie, iar după 6 zile, într-o duminică, lucru care l-a scandalizat pe John Nicoll, a făcut prima încercare de a angaja armata scoțiană la Haddington, localitate aflată între Edinburgh și coasta de est a mării. Acesta a fost prilejul cînd Cromwell a gustat pentru prima dată doctoria pe care David Leslie avea de gînd să i-o administreze în următoarele cîteva săptămîni. Într-adevăr, Leslie, în loc să lupte, s-a retras pur și simplu spre Edinburgh care, ca și învecinata fortăreață din Leith, fusese foarte puternic întărit. La prima vedere hotărîrea lui Leslie poate părea surprinzătoare, fiindcă oștirea scoțiană avea pe propriul ei pămînt mari posibilități de ordin numeric, iar acum, cu zece ani de războaie în spatele ei, putea întruni într-un fel sau

* Manuscrisul Trevelyan (Longwitton). Nu este reprodus în W. C. Abbott.

altul tot atîția oșteni instruiți și experimentați ca armata noului model a lui Cromwell. Totuși realitățile erau oarecum diferite fiindcă armata scoțiană suferise în mare măsură de pe urma epurărilor făcute de adepții Covenantului, pierzînd astfel mulți oameni pricepuți. Muntenii începeau să nu dea ascultare chemărilor la război ale celor de la șes, în timp ce unele cătane bătrîne, aflate acum sub arme, continuau să fie angajate în Nord ; așa se face că, deși Carol al II-lea reușise pînă la urmă să treacă în revistă peste 20 000 de oameni, mulți dintre ei erau cu totul nedeprinși cu războiul și ageamii. Leslie, acest vechi oștean instruit de Gustav Adolf și scoțian de baștină, n-avea nevoie să se uite la harta Scoției cu rețeaua ei de lanțuri de coline înșiruite între Edinburgh și hotare, la povîrnișurile munților Pentland sau la munții Lammermuir, nici să privească pe fereastră la ploaia care cădea șiroaie (fiindcă vara scoțiană ținea la reputația ei), pentru a-și da seama că, la fel ca Ormonde în Irlanda, avea împotriva năvălitorului doi apărători potențiali, foamea și boala, care puteau bîntui armata Republicii.

Sfîrșitul jalnic al campaniei lui Leslie nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere mijloacele desăvîrșite prin care a exploatat în prealabil posibilitățile pe care le oferea situația lui. Așa cum scria, în disperare de cauză, Charles Fleetwood către sfîrșitul lunii august, principala problemă a englezilor era „imposibilitatea de a-i sili pe scoțieni să lupte, fiindcă trecătorile sînt atît de multe și de mari, încît, de îndată ce noi înaintăm pe o parte, ei trec de partea cealaltă".[12] Deși Cromwell l-a urmărit pe Leslie pînă la Edinburgh și a bombardat orașul atît de pe Jilțul lui Arthur, de la poalele colinei Salisberry, cît și de pe corăbiile engleze aflate în largul țărmului, Leslie n-a putut fi scos din fortificatul său bîrlog, iar atunci cînd a bătut în retragere spre Musselburgh, localitate aflată pe coasta de răsărit, la cîteva mile sud de Leith, Cromwell a avut d pătimit fiindcă scoțienii i-au hărțuit ariergarda. Noua *Declarație*, lansată de aici către scoțieni, era făcută pe un to mai violent și se referea la religia lor națională ca la „l gămîntul cu moartea și cu iadul", expresie care, deși repet fulminanta lui denunțare de la Clacmanoise a clerului catolic, era atribuită acum în mod special sursei ei — un subcapitol din Isaia. [13]

Cromwell îi ruga stăruitor pe scoțieni să citească osîndirea poporului lui Iuda care urma să fie șters de pe

fața pământului de „Dumnezeul oștirilor" fiindcă fusese dus pe calea pierzaniei de preoții trădători *. Apoi, silit de vremea ploioasă și de ținutul muntos să caute noi provizii, Cromwell a bătut în retragere spre răsărit înspre mai utilul port Dunbar.

În felul acesta, englezii și-au petrecut luna august într-un șir de înaintări și retrageri, în decursul cărora mulți din oamenii lor s-au îmbolnăvit, fiindcă, după cum ne reamintim, oștenii erau lipsiți de corturi. *Mercurius Politicus* menționa la un moment dat că 2 000 dintre ei erau nefolositori lor. Proviziile lor vitale se epuizau treptat, înainte de a fi dat încă o adevărată luptă hotărîtoare cu scoțienii. Totuși avusese loc un contact, oarecum limitat, care provocase cel puțin un incident amuzant. Cromwell luase cu el un mic detașament, probabil în apropiere de Coltbridge, care a dat peste un avanpost scoțian. Acesta s-a retras în grabă, însă nu înainte ca un oștean solitar să-și fi descărcat carabina. Cromwell le-a strigat în gura mare că, dacă unul din oamenii săi ar trage de la o asemenea distanță, l-ar da afară din armată. Omul i-a răspuns însă că nu trăsese la întîmplare, fiindcă fusese cu Leslie la Marston Moor și își recunoscuse ținta ca fiind Cromwell în persoană. În general însă, pentru Cromwell tot răstimpul acesta a fost plin de decepții. Îl mai scoteau, printre altele, din fire criticile venite de la Londra, unde socoteau că procedează prea moale cu scoțienii, fiindcă armata nu se întreține din resurse locale, pe care să le confiște fără menajamente. William Rowe arăta că Cromwell era de asemenea învinovățit că îmbogățește o națiune prin avuțiile altora. Că această acuzație avea un oarecare fond se poate vedea nu numai din relatările unui om ca Nicoll, care atribuia mai tîrziu înfrîngerea scoțienilor aurului englezesc, ci și din sincera și necurmata dorință a lui Cromwell de a-i cîștiga pe scoțieni prin convingere, dacă era posibil [14]. Scopul lui era alianța, și nu nimicirea, iar aurul englezesc putea fi util în prima privință, dar nu și într-a doua. De aceea, nu scăpa nici un prilej de a negocia cu ofițerii scoțieni.

* Isaia, capitolul 28, versetele 1—15. Citatul lui Cromwell era oarecum greșit. De fapt, profetul scrisese : „Voi ziceți : noi am făcut legămînt cu moartea și cu iadul învoială ;...". Probabil că Cromwell se referea și în Irlanda la același pasaj, dar n-a socotit că merită să ofere clerului romano-catolic această referință biblică.

La 27 august a avut totuși loc o așa-zisă luptă la Gogar, în comitatul Midlothian, în care reușita folosire de către Leslie a unui teren deosebit de mocirlos l-a împiedicat pe Cromwell să-și pună în acțiune cavaleria, deși pînă la urmă englezii au ieșit oarecum biruitori. După aceea, Leslie a bătut din nou în retragere, fiindcă, pe cît se pare, socotea necesar să-l despartă pe Cromwell de Edinburgh, în timp ce englezii o luau înapoi spre țărmul mării, probabil cu gîndul de a se descotorosi de oștenii betegi al căror număr creștea într-una, trimițîndu-i în patrie pe mare din Musselburgh. De data aceasta însă, Leslie se hotărî în sfîrșit să se ia după englezi. După ce le-a hărțuit ariergarda și i-a provocat din nou la Haddington, i-a obligat, în jur de 31 august, să mărșăluiască de-a lungul îngustei fîșii de țărm, lată de aproape 8 mile, care se întindea dinspre mare pînă acolo unde începeau să se înalțe nedeslușitele forme ale întinsului lanț de munți Lammermuir. La rîndul lor, scoțienii, care dispuneau de o armată mare de 23 000 de oameni, aveau putința să se deplaseze paralel cu acest convoi, lucru care, pentru necunoscători, lua desigur aspectul unei retrageri. În sfîrșit, luni 2 septembrie, scoțienii au ocupat o poziție extraordinar de puternică pe o înălțime din lanțul munților Lammermuir, cunoscută sub numele de Doon Hill și care se întrezărea nedeslușit deasupra capetelor oștenilor englezi, bolnavi și istoviți, așezați dedesubtul ei în tabără la Dunbar. Situația englezilor, cu cei aproape 11 000 de oameni încă în stare să lupte și care erau și ei la capătul unei campanii istovitoare, era extrem de periculoasă, iar starea lui Cromwell, generalul lor, cu glaciala Mare a Nordului într-o parte, cu puternica armată scoțiană instalată pe povîrnișul muntelui și privind amenințătoare ca o haită de lupi flămînzi la acești oameni răzbiți de boală și cu drumul care ducea spre sud, la Berwick, prin Copperspath, blocat cu grijă de Leslie, putea fi comparată doar cu aceea a eroului unui film serial de aventuri care, la capătul fiecărui episod, pare că a ajuns definitiv și invariabil într-o situație fără scăpare.

Însă, la fel cu acest erou, Cromwell și-a sfărîmat de fapt cătușele și a reușit să se elibereze ca să se pregătească pentru următorul episod al carierei sale. Trecînd totuși de la improbabilitățile imaginației la probabilitățile istoriei, trebuie să ne punem întrebarea : care erau intențiile lui acum cînd se afla în capcana de la Dunbar ? Avea el

de gînd să se retragă, expediindu-şi oamenii pe mare din această încă neînvinsă ţară a Scoţiei, înfrînt vremelnic tocmai de acele arme pe care se baza Leslie, adică foamea şi boala ? A fost atunci ieşirea din încercuirea de la Dunbar doar o lovitură norocoasă, una din numeroasele întorsături de acest fel din cariera lui, în care norocul a jucat, desigur, şi el un rol, bazată pe o greşeală a lui Leslie ? Hotărîrea de a se retrage ar fi însemnat recunoaşterea unei nemaipomenite înfrîngeri, deoarece o altă armată nu putea fi trimisă împotriva Scoţiei pînă în primăvara următoare. Însemna ca, deocamdată, „disputa prin sabie" să fi fost decisă, prin arbitrajul divinităţii, în favoarea scoţienilor, cu toate că cele două săbii nu se izbiseră încă una de alta. Era, de asemenea, improbabil, din punct de vedere temperamental, ca Cromwell să fi luat în considerare o asemenea cale lașă, fiindcă una din netăgăduitele lui calităţi era tocmai acest tip de optimism militar. De aceea, încrezător în veşnica posibilitate a victoriei, el a preluat exact acele riscuri care erau necesare pentru a o obţine. Acţiunea de la Dunbar se încadrează de aceea mai degrabă într-un plan strategic prin care Cromwell spera să-l atragă pe Leslie să lupte. Fusese chemat în acest scop din Anglia Richard Deane, specialistul în artilerie, iar Cromwell îi aştepta nerăbdător sosirea, ceea ce arată din nou că n-avea de gînd să plece pe mare. Atunci cînd Cromwell i-a scris, la 2 septembrie, lui Haselrig, la Newcastle, cerîndu-i urgent întăriri, el îşi dădea seama cu siguranţă de situaţia grea în care se afla : „N-aş vrea ca lucrul acesta să-l ştie şi alţii pentru ca nu cumva să rezulte vreo primejdie din această cauză".

Împresurat cum era, Cromwell avea totuşi un mare avantaj de care un general de talia lui nu putea să nu-şi dea seama. Dacă Leslie voia să atace, nu putea face acest lucru decît coborînd povîrnişul, şi asta cu atît mai mult cu cît oamenii lui Cromwell erau la Dunbar în afara bătăii tunurilor lui Leslie. Trupele Republicii erau grupate unele în oraş, iar altele la sudul lui, în jurul lui Broxmouth House, o proprietate aparţinînd contelui de Roxburgh, ale cărui pămînturi coborau pînă la mare. Tot spre mare curgea şi rîul numit Broxburn. Deşi prins într-o vale îngustă şi împădurită şi avînd puţină apă, totuşi malurile lui erau atît de povîrnite încît într-un peisaj de coastă mai întins ar fi avut aspectul unei rîpe. Cromwell

se afla la Broxmouth House, sfătuindu-se cu Lambert şi cu alţi ofiţeri, cînd, cu ajutorul ocheanelor, au observat o uşoară mişcare în tabăra scoţiană, care părea că atîrnă deasupra capetelor lor, atît era de aproape şi totuşi atît de sus. Era într-o luni, la ora 4 după amiază. Potrivit unei poveşti, pe care Cromwell o spunea după aceea cu plăcere, de-abia terminase rugăciunea şi primise suficientă mîngîiere pentru ca, drept urmare, să-i roage „pe toţi din jurul său să prindă curaj, fiindcă Domnul i-a ascultat cu siguranţă şi se va înfăţişa înaintea lor". Atunci, ca un fel de răspuns nemijlocit la rugăciunea lui, i-a văzut pe scoţieni că încep să-şi părăsească poziţiile, pregătindu-se să coboare spre poalele muntelui. Reacţia lui a fost rapidă : „Dumnezeu ni-i predă în mîinile noastre : coboară spre noi". [15]

Şi, într-adevăr, pe înălţimile acelea aparent inaccesibile se luase hotărîrea — nu de către Leslie, ci de Comitetul stărilor, reprezentat, de fapt, de comandamentul scoţian al aderenţilor la Covenant — ca scoţienii să coboare, să se aşeze în tabără la poalele povîrnişului şi să se pregătească de atac. Această hotărîre ilustrează bine cusururile conducerii prin comitete, deşi este posibil ca Leslie să fi avut un amestec mult mai mare în luarea ei decît s-a recunoscut mai tîrziu, fiindcă va fi socotit desigur că aceasta urma să fie acea bătălie decisivă, dată în condiţiile cele mai favorabile pentru scoţieni, în vederea căreia evitase toate celelalte angajamente mai îndoielnice. Anotimpul se scurgea anevoie şi pentru el, mai ales că — după cum se ştia — oştenii scoţieni aveau prostul obicei s-o şteargă la vremea secerişului ca să-şi strîngă recolta. O întîmplare povestită de un oştean englez luat prizonier înaintea bătăliei, interogat de Leslie şi apoi lăsat să se alăture camarazilor săi, ne face să presupunem că Leslie avea o părere cu totul falsă despre forţa numerică a lui Cromwell şi că habar n-avea de intenţiile acestuia. Leslie l-a întrebat pe oştean dacă englezii aveau de gînd să lupte. „Atunci de ce credeţi că am venit aici" — a răspuns ferm oşteanul. „Dar cum o să luptaţi" — i-a replicat Leslie — „de vreme ce v-aţi îmbarcat jumătate din oameni şi toate tunurile grele ?" Deşi oşteanul i-a ripostat că, dacă cobora muntele, putea să vadă că Cromwell avea din belşug şi oameni şi tunuri, se pare că Leslie n-a acceptat rectificarea [16].

Și astfel scoțienii executară fatala lor coborîre, refăcîndu-și linia de bătaie într-un arc imens ca deschiderea unui evantai uriaș, care se întindea înspre sud de la țărmul mării și înspre est pînă la Broxburn, însă așezîndu-și acum majoritatea călărașilor care fuseseră la aripa stîngă pe partea dreaptă, acolo unde rîul era mai îngust, ca să împiedice traversarea lui de către englezi. Depășindu-și ca număr adversarii într-un raport de aproape doi la unul, scoțienii s-au lungit pe ogoare în lanurile de ovăz ca să tragă un pui de somn, cu fitilurile de la muschete și tunuri stinse și cu caii neînșeuați, în vreme ce, în unele cazuri, ofițerii se despărțiseră de oamenii lor și se adăpostiseră pe la gospodăriile țăranilor, așteptînd pentru a doua zi o izbîndă magnifică și deci deciderea cauzei. Însă Cromwell nu era dispus să aștepte ziua de mîine. Așezarea scoțiană a fost examinată în amănunt și cu atenție într-o consfătuire ținută la Broxmouth House de către comandantul suprem, asistat de Lambert. Potrivit propriei relatări a lui Cromwell, starea lor de spirit era hotărîtă, iar Henry Fletcher a confirmat mai tîrziu legenda că în ajunul acestei bătălii, care, după propria sa părere, trebuia să fie „capodopera sau nenorocirea lui", Cromwell a rămas calm. Destul de mulți dintre ofițerii săi — scria Cromwell — îi împărtășeau credința „că datorită numărului oștenilor lor, datorită avantajelor lor, datorită încrederii lor, datorită slăbiciunii noastre și totodată faptului că ne aflam la ananghie, noi eram cei de pe munte, iar pe munte îl vom vedea pe Domnul, iar El va găsi pentru noi o cale de izbăvire și de salvare..." [17]

Calea pe care Domnul a ales-o a fost aceea de a face să încolțească — după cîte se pare în același moment — în mintea lui Cromwell și a lui Lambert ideea importanței noii așezări a vrăjmașului care, deplasîndu-și două treimi din aripa stîngă pe dreapta și deci „împingîndu-și de asemenea mult spre dreapta pedestrașii și coloanele de transport", făcuse ca aripa dreaptă a cavaleriei să se înghesuie în mod neliniștitor spre mare, astfel că nu mai avea teren suficient pentru manevră. „I-am spus că, după socoteala mea, situația aceasta ne oferea prilejul și avantajul de a-l ataca pe inamic" — scria Cromwell — la care Lambert i-a răspuns imediat că „se gîndise să-mi spună și el același lucru". Au trimis apoi după Monk și i-au expli-

cat planul, comunicîndu-l după aceea și altor colonei „care au fost bucuroși de aceeași părere" *.

Acesta a fost felul în care a fost conceput îndrăzneţul plan de străpungere, iar un oștean și-l reamintea după aceea pe Cromwell cum și-a petrecut noaptea trecînd călare pe un căluț scoțian, la lumina unei facle, printre diferitele regimente și „mușcîndu-și buzele pînă cînd sîngele a început să-i curgă pe bărbie, fără ca el să bage de seamă", cu gîndurile hăt departe la importantele lui planuri în vederea tăinuitului atac. Și așa s-a întîmplat că la ivirea zorilor, sau, după cum s-a dovedit mai tîrziu, cu foarte puțin înainte, probabil pe la 4 dimineața, abruptele maluri ale văii înguste de la Broxburn au fost traversate, astfel că englezii erau acum în stare să se năpustească asupra nebănuitorilor scoțieni, care intenționau să atace ceva mai tîrziu, în decursul zilei. Era, desigur, încă întuneric atunci cînd a avut loc manevra, fiindcă o relatare vorbește de „lumina lunii". În felul acesta, 6 regimente de călărași, sub comanda lui Fleetwood, Lambert și Whalley, precum și trei regimente și jumătate de pedestrași au traversat rîul în tăcere, depășind astfel cu succes aripa dreaptă scoțiană. O altă brigadă de infanterie, comandată de Overton, a rămas pe partea cealaltă a viroagei, unde priceputul Richard Deane își aranjase cu dibăcie tunurile, iar bătălia a fost începută probabil de dragonii lui Okey, care îi sprijineau aici și pe tunari. Zorile începuseră să răsară cînd detașamentul de asalt, care își refăcuse tot în taină șirurile pe partea cealaltă a rîului, a dat primul lui atac înverșunat. Dar, deși cavaleria urma să-și croiască pînă la urmă și ea drumul, scoțienii o țineau deocamdată în șah cu lungile lor suliți spaniole, în timp ce ceilalți se luptau cu înfocare și înverșunare — așa cum a spus mai tîrziu Cromwell. Pedestrașii lui Monk au întîlnit la centru o rezistență și mai dîrză, ba chiar au început să dea înapoi în fața suliților vrăjmașului. Acesta a fost momentul în care Cromwell, acest desăvîrșit cunoscător al artei războ-

* În lucrarea sa *Cromwell's Generals*, p. 38, Maurice Ashley sugerează că ceea ce a atras atenția generalilor n-a fost poziția înghesuită a aripei drepte, cît așezarea dezordonată a armatei scoțiene, care prezenta mai multe deschideri. Deși Cromwell urma să folosească într-adevăr în mod primejdios o asemenea deschidere, în scrisoarea sa Cromwell vorbește despre „împingerea aripii drepte" ca fiind particularitatea care le-a atras atenția. În darea lui de seamă amănunțită asupra bătăliei, Cromwell nu menționează „deschiderile".

iului, se folosi de una din deschiderile rămase în arcul scoțienilor, aruncîndu-și „cu foarte multă chibzuință" propriul său regiment, comandat de Goffe și White, la stînga centrului, unde scoțienii și Monk își continuau atît de violent înfruntarea. *[18]

Strigătul de luptă al englezilor era „Dumnezeul oștirilor", adică mărețul sfîrșit culminant al celui de al 46-lea psalm : „Dumnezeul oștirilor este cu noi, iar Dumnezeul lui Iacob este adăpostul nostru". Dimpotrivă, strigătul de luptă al scoțienilor era foarte simplu : „Covenantul". Poate că, gîndindu-se încă la al 58-lea capitol din Isaia, Cromwell și-a adus aminte și de un alt verset : „Iar în acea zi, Dumnezeul oștirilor va fi pentru rămășițele poporului său cununa slavei și diadema frumuseții". În jur de 6,30, tocmai cînd soarele răsărea deasupra Mării Nordului, Cromwell a fost auzit de sir John Hodgson salutînd triumfător astrul și cîntînd cuvintele celui de al 158-lea psalm : „Și acum să se înalțe Domnul, iar dușmanii să se risipească". Deoarece călărașii, după ce fuseseră respinși vremelnic prima dată, străpunseseră liniile inamice și „năvăleau ca Furiile din toate părțile, făcînd un prăpăd uluitor". În ceea ce-i privea pe scoțieni, după propriile cuvinte ale lui Cromwell, „Dumnezeul oștirilor îi făcea să cadă ca paiele sub săbiile lor" sau, după expresia de mai puțin efect a lui Whitelocke, „scoțienii au fost fugăriți ca niște curci de către oștenii englezi".[19]

Rezultatul pentru scoțieni a fost într-adevăr cea mai groaznică învălmășeală. Unii au fost fugăriți nu mai puțin de 8 mile. Se crede că au fost uciși 3 000, iar 10 000 luați prizonieri. Atît de mare era restriștea ambelor tabere în ceea ce privea proviziile, încît soarta celor dintîi era aproape de preferat. În decursul marșului lor forțat spre sud, prizonierii au suferit lipsuri înfricoșătoare : se spunea că, deznădăjduiți, unii din ei smulgeau varza crudă din grădinile de la Morpeth. Pentru Cromwell însă, bătălia de la Dunbar s-a dovedit a fi o adevărată capodoperă. Trebuie să-i recunoaștem meritul, fiindcă i se cuvine, de

* Pe locul aproximativ de unde Cromwell și-ar fi băgat în luptă rezervele este așezat un monument din piatră cioplită brut, care reamintește de lupta de la Dunbar prin cîteva vorbe din Carlyle : „Aici a fost toiul de cumplită durere al bătăliei de la Dunbar". Cîmpul de luptă, dominat de Doon Hill, poate fi văzut și astăzi aproape sub aspectul lui original (cu excepția unor uzine moderne de ciment).

a fi alcătuit această superbă mașină de război pe care o reprezenta acum armata engleză, suficient de bine instruită ca să execute acea dificilă acțiune care fusese tăcuta și periculoasa manevră din zorii zilei, la capătul unei campanii remarcabile pe cîmpul de luptă și împotriva unor forțe cu mult superioare. Unul din eroii bătăliei a fost Lambert, care a făcut o treabă excepțională atît în planuirea ei, precum și mai tîrziu, cînd, prin curajul său personal, și-a regrupat călărașii într-un moment hotărîtor. S-au adăugat apoi slăbiciunile comandamentului scoțian, discutabila hotărîre a pastorilor care a determinat Comitetul scoțian al stărilor să ordone ca armata să coboare de pe podiș și să-și refacă tabăra, folosind ceea ce Cromwell a numit cu dispreț „uneltele păstorului nechibzuit care s-a amestecat în treburile lumești". În general însă, ziua bătăliei de la Dunbar a fost pentru Cromwell ziua decisivă, iar victoria lui una din cele mai mari din măreața lui carieră.

Cromwell a fost cel care a dat ideea asaltului și tot el a aruncat în luptă rezerva în momentul hotărîtor și în locul hotărîtor. Nu acționa de pe o poziție de forță, ci dintr-o situație pe care cei mai pizmași dușmani n-o puteau socoti drept prielnică. Așa cum i-a scris sincer Sadrach Simpson din Londra, Cromwell își datorase mai înainte izbînzile faptului că avusese, atunci cînd lupta, o oștire „prea numeroasă și prea puternică", în timp ce la Dunbar fusese pus în fața supremei încercări de a simți „pămîntul rece sub picioare și lipsa de provizii într-o țară străină". Nu-i nici o mirare că însuși Cromwell descria, în lungul său raport către Parlament, bătălia de la Dunbar drept una „din cele mai mari îndurări pe care Domnul le-a arătat Angliei și poporului ei : războiul acesta". La 4 septembrie, a doua zi după bătălie, a așternut în grabă scrisori nu numai către Parlament, către președintele Consiliului și către Haselrig la Newcastle, ci și către Ireton, în Irlanda, „iubita sa soție" la Londra, „iubitorul său frate" Richard Mayor din Hampshire și chiar către lordul Wharton. Toate dovedeau o stare de bucurie intensă, aproape delirantă. Ultima scrisoare începea într-adevăr prin cuvintele : „Bietul de mine, te iubesc !" Potrivit celor spuse de episcopul Burnet, lui Cromwell îi plăcea grozav să vorbească după aceea despre bătălie și, datorită acestui fapt, amă-

nuntele comportării sale acolo ne-au parvenit cu toate garanțiile de autenticitate.[20] Ziua de 3 septembrie făcuse primul pas ca să devină „ziua lui cea mai prielnică".

Diferitele sectoare ale opiniei publice contemporane s-au profilat prin reacțiile lor față de bătălia de la Dunbar. Opinia publică din Anglia, așa cum se poate presupune, era cuprinsă de extaz. În timp ce se afla în caleașca lui în drum spre Chelsea și ajunsese pînă la Charing Cross, de Whitelocke s-a apropiat un mesager, care i-a spus gîfiind : „O, domnule, Dumnezeu ni s-a înfățișat în toată slava lui în Scoția, o zi glorioasă, domnule, la Dunbar, în Scoția". Însă fiindcă mesagerul era mult prea grăbit să ajungă la Camera Comunelor ca să-i mai poată da și alte amănunte, Whitelocke s-a văzut silit să-și schimbe direcția și să-l urmeze, ca să-l audă citindu-și cu glas tare raportul. Camera Comunelor a hotărît să se bată o medalie pentru Dunbar, care să fie conferită în mod egal atît ofițerilor, cît și ostașilor de rînd. * Au fost angajate de aceea serviciile gravorului oficial, Thomas Simon, care, pentru a prinde portretul lui Cromwell, propus să apară pe medalie, a făcut în acest scop, la începutul anului următor, o călătorie specială la Edinburgh și asta în pofida modestelor proteste ale lui Cromwell, care a scris în legătură cu această chestiune la Londra : „Vă spun sincer că v-aș fi foarte recunoscător dacă m-ați scuti de obligația ca figura mea să apară pe medalie..." O înfățișare a Parlamentului pe o față a medaliei „s-ar potrivit deosebit de bine", iar pe cealaltă față Cromwell dorește să fie înfățișată armata, avînd scris deasupra ei ***Dumnezeul oștirilor***, „care a fost lozinca noastră în acea zi". Simon reuși totuși să înghesuie cu multă îndemînare pe o față o încăierare simbolică, deasupra căreia apărea bustul în profil al lui Cromwell, precum și strigătul de război. Cromwell a fost îndeajuns de mulțumit de rezultat pentru a-i comanda, cu ocazia aceleiași vizite, lui Simon o medalie similară, reprezentîndu-l pe el că comandant suprem al armatei, ceea ce înseamnă că fie Simon, fie trecerea timpului au reușit să-i biruie scrupulele.[21]

* A fost prima medalie, acordată ostașilor de toate gradele, care a fost bătută. O altă medalie de acest fel n-a mai fost bătută decît după bătălia de la Waterloo, adică peste mai bine de 150 de ani.

În timp ce la Londra scoțienii se îngălbeneau la față și începeau să fie luați în bătaie de joc pe măsură ce se răspîndea știrea înfrîngerii, de Croullé îi scria lui Mazarin arătîndu-se jignit de îndelungatele laude aduse Domnului de Cromwell în raportul său asupra bătăliei de la Dunbar, ceea ce dezvăluia — spunea el — întreaga măsură a firii ipocrite a acestuia și a întregii lui bande. Mai în strînsă legătură cu tema scrisorii, Croullé medita alarmat asupra spiritului războinic dezlănțuit în Anglia de această victorie : se vorbea acum de răsturnarea *tuturor* monarhiilor, caz în care Franța urma să fie desigur prima care va fi atacată. Ca și cînd ar fi vrut să-i confirme vorbele, gazeta oficială *Nouvelles Ordinaires* își dedica întregul ei ultim număr, care urma să fie difuzat în Europa, raportului asupra bătăliei de la Dunbar. Într-o scrisoare sentimentală trimisă din Londra vărului său Cromwell, Oliver St John exprima o bună parte din sentimentul predominant al englezilor că această izbîndă uimitoare justifica pe deplin ultima lor atitudine față de scoțieni : „...amîndouă părțile i-au încredințat lui Dumnezeu deciderea cauzei lor — scria el —, cerîndu-I ca El să hotărască în ziua bătăliei, pentru ca astfel fiecare parte și toți sprijinitorii ei să afle voia Domnului în ceea ce privește dreptatea cauzei lor... El este Dumnezeul dreptății — exclama el — și atunci cînd I se cere preia judecata asupra Lui". [22]

Era o atitudine pe care mulți dintre nefericiții scoțieni aderenți ai Covenantului o împărtășeau, fiindcă nimeni nu privea cu mai multă seriozitate înfrîngerea decît ei înșiși și asta nu numai din cauză că floarea armatei lor fusese înfrîntă în mod înfricoșător, lăsînd partea de sud a Scoției sub ceea ce era practic o ocupație militară engleză. Ceea ce îi tulbura și chinuia pe mulți dintre ei era faptul că Dumnezeu le respinsese în mod limpede, evident și incontestabil, cauza, adică această hotărîre a arbitrajului divin. Dintr-un anumit punct de vedere, scoțienii dovedeau o ținută admirabil de cinstită față de înfricoșătorul act al Providenței, fiindcă nu încercau să-și ascundă faptul că această respingere putea să se datoreze într-un fel propriei lor căderi în păcat. În felul acesta, sprijinitorilor regelui le venea mai ușor, din punct de vedere psihologic, decît prezbiterienilor, să accepte înfrîngerea. Ceea ce pentru tînărul rege Carol al II-lea era doar cumplita lovitură de la Dunbar, devenea, în jurnalul

de însemnări al lui Nicoll, un exemplu al răzbunării divine asupra scoțienilor, un alt exemplu fiind vremea proastă din timpul culesului recoltei, astfel că lucrurile nu puteau fi împăcate decît prin post și umilință, care au și început să fie practicate din ce în ce mai des în Scoția după bătălia de la Dunbar. Mai tîrziu, Nicoll urma să vadă în bătălia de la Worcester o altă dovadă a „mîniei și indignării Domnului împotriva regatului Scoției" și să ajungă la mohorîta concluzie că „masca pietății" trebuie să fi acoperit „multă ticăloșie" pe vremea aceea.[23]

Firește că rezistența scoțienilor nu se terminase odată cu bătălia de la Dunbar. Leslie a scăpat prin fugă la Stirling, fortăreața care era poarta de intrare spre nordul și nord-vestul Scoției, unde a adunat o armată de 4—5 000 de oameni. Strachan și Kerr, foștii confrați ai lui Cromwell și amîndoi prezbiterieni înfocați, s-au îndreptat spre vestul Scoției unde sperau să recruteze mulți oameni. Regele Carol era la Perth, de unde avea de gînd să obțină trupe de la monarhiștii aflați mai spre nord, sub comanda regalistului Middleton, la a cărui armată a încercat mai tîrziu să se alăture în decursul neizbutitei expediții cunoscute sub numele de „Începutul", fiindcă o prefera față de aceea a adepților Covenantului. Însă nevoia de a înghiți și mistui umilința de la Dunbar continua să-i dezbine și mai mult pe scoțieni în „protestatari" riguroși, care voiau ca Covenantul să fie respectat cu strictețe și n-aveau încredere în atitudinea regelui Carol față de această declarație (socotind poate că slăbiciunea, din acest punct de vedere, fusese greșeala scoțienilor), și partizanii bisericii scoțiene, care erau mai îngăduitori și se simțeau împinși de îndărătnicia celor dintîi să se alieze cu regaliștii, cunoscuți mai înainte sub numele de „perfizii". Această stare de lucruri reprezenta un avantaj firesc pentru Cromwell, fiindcă însemna că partidul naționalist scoțian va înclina în viitor mult mai mult spre rege, ceea ce îi putea îngădui lui Cromwell să facă propuneri și să ducă discuții individuale cu foștii adepți ai Covenantului, încercînd să-i convingă că, odată ce Domnul se arătase limpede în favoarea englezilor, El trebuia să favorizeze, de asemenea, și o formă mai liberă de religie. Firește că această înclinație spre convertire și discuție frațernă coincidea cu simpatia sa dintotdeauna față de scoțieni. Ea se potrivea de asemenea cu rudimentarele sale idei de politică socială față de scoțieni, astfel că în

Scoția nu urmau să se facă confiscări masive de pămînturi, ca în Irlanda, ci să se încerce, oricînd era posibil, să se ajungă la o înțelegere.

La 7 septembrie, Cromwell a intrat în Edinburgh. Orașul aflase vestea despre bătălia de la Dunbar într-un mod deosebit de potrivit, fiindcă tocmai cînd un oarecare domn Haig îi denunța de pe amvon pe sectari și le descria în linii generale înfrîngerea un oștean istovit a intrat clătinîndu-se în spatele bisericii și a început să descrie cum fuseseră măcelăriți compatrioții săi. Cromwell a fost primit la Nether Bow de trei cetățeni fruntași, un avocat, un medic și un ciubotar, veniți să negocieze în privința securității orașului. Generalul a început prin a se instala și de această dată în casa contesei de Moray din Canongate, în care locuise cu doi ani înainte. Însă aproape îndată după aceea, alte trebuințe ale campaniei scoțiene l-au condus mai întîi de jur împrejurul regiunii West Lothian și apoi, prin Linlithgow și Falkirk, în direcția fortăreței Stirling, aflată în stăpînirea inamicului. O noapte și-a petrecut-o la biserica St Ninian, în apropiere de Stirling, fiindcă ploua foarte tare și nu găsise altă locuință. Însă fortăreața a refuzat să dea ascultare îndemnurilor trîmbițașului venit cu somația de capitulare, deși garnizoana ei era inferioară ca număr englezilor. Cromwell n-a luat vreo altă măsură, fie din cauză că spera ca scoțienii să i se alăture de bunăvoie, fie pentru că îi era teamă să nu-i împingă și mai spre nord, în ținutul muntos, de unde i-ar fi venit extrem de greu să-i mai scoată. A pus în schimb să fie întărită cetățuia Linlithgow, cu ajutorul eminentului inginer olandez Joachim Hane, iar pe la 21 septembrie s-a întors la Edinburgh.

Spre deosebire de oraș, fortăreața Edinburgh nu capitulase. Aflată sub comanda guvernatorului ei, sir Walter Dundas, această uriașă, falnică și bine întărită cetățuie, care, din extraordinara ei poziție de pe o stîncă ce domina întregul oraș, prezenta, evident, pentru Cromwell una din cele mai urgente probleme, mai ales că se putea dovedi a fi una din cele mai greu de supus. Într-adevăr, un scoțian contemporan prorocea că această fortăreață va fi osul în care își va rupe dinții Cromwell. Aici își căutaseră adăpost, după bătălia de la Dunbar, cîțiva pastori protestanți, care nu voiseră să aștepte sosirea biruitorului și pe care Cromwell, prin cuprinsul somației de capitulare, un document lung și strîns argumentat, îi admonesta cu

patimă că nu se supuneau arbitrajului divin de la Dunbar : „N-aţi apelat solemn la El şi nu v-aţi rugat ? Şi n-am făcut şi noi la fel ? Şi n-au fost reînnoite cînd speranţele noastre, cînd ale voastre, în timp ce îi aşteptam poruncile ca să vedem pe ce cale îşi va face cunoscută vrerea în faţa rugăciunilor noastre ?“ Cum puteau deci refuza să considere drept probă a dreptăţii aceste fapte socotindu-le doar simple „întîmplări“ ? Apela de aceea la ei să nu îngăduie ca prejudecăţile lor personale să stea în calea unei înţelegeri reînnoite.[24] Însă deoarece atît somaţia, cît şi argumentele n-au fost ascultate, bombardamentul a început în modul cuvenit, în timp ce Cromwell lua ţara în curmeziş ca să viziteze oraşul Glasgow.

Acum, la jumătatea lui octombrie, englezii se arătau foarte impresionaţi de acest mic, dar plăcut oraş, pe care îl preferau Edinburghului. Faptul că Cromwell a avut grijă ca armata engleză să se comporte, în totalitatea ei, cu mare bună-creştere în decursul şederii ei la Glasgow era în concordanţă cu speranţele lui de a-i tămădui pe scoţieni, şi în special pe scoţienii din sud-vest, care erau aderenţi rigizi ai Covenantului, prin blîndeţe. Robert Baillie vorbea despre amabilitatea lui Cromwell şi îşi exprima părerea că drept rezultat trupele engleze produseseră „mai puţine neplăceri la Glasgow, decît dacă ar fi fost la Londra“. Această reţinere era cu atît mai lăudabilă cu cît conducătorii armatei erau siliţi să-l suporte pe pastorul prezbiterian Zachary Boyd vociferînd împotriva lor într-o aripă a bisericii anglicane din acest oraş, în timp ce ei ascultau într-un alt colţ, cu mai multă discreţie, cuvintele unui capelan englez. Nicidecum impresionat de Boyd, Cromwell l-a căutat ca să discute cu el, şi putem socoti că şi-a luat într-o măsură oarecare revanşa punîndu-l să asiste la o rugăciune improvizată care a durat două-trei ore. Aceste tatonări interconfesionale au fost caracteristice timpului petrecut de Cromwell în Scoţia. După sosirea sa la Edinburgh, a mărturisit că sperase ca în decursul iernii „să-i facă pe oameni să înţeleagă atît de bine justeţea cauzei noastre... încît cei mai buni dintre ei să se lase convinşi“, deşi a continuat, adăugînd cu o indignare hazlie : „Gîndeam că am să găsesc în Scoţia un popor cinstit şi o ţară stearpă. Cînd colo, în împrejurimile Edinburghului rodeşte tot atîta grîu ca în orice altă parte a Angliei, în timp ce oamenilor le place, în majoritatea lor,

să mintă şi să înjure într-una fără nici o ruşine, încît aproape nu-ţi vine să-ţi crezi urechilor..." [25]

Totuşi aceste lipsuri puteau fi tămăduite prin discuţii cinstite de felul acelora care au avut loc cu mai multe prilejuri între Cromwell, Owen şi Alexander Jaffray, luat prizonier la Dunbar. După propria lui mărturisire, Jaffray se convinsese că scoţienii s-au înşelat asupra ţelurilor Domnului privind atribuţiile puterii civile de a reglementa practicarea religiei. În luna aprilie a anului următor, cu prilejul unei alte vizite la Glasgow, Cromwell a ascultat cît se poate de liniştit predicile prezbiteriene, cerînd ca discuţiile să fie continuate mai tîrziu, fiindcă — după spusele lui Robert Baillie — nu voia să-i contrazică pe scoţieni în public, sperînd în mod sincer că un schimb de vederi putea duce la convertire. Scoţienii au acceptat fără tragere de inimă, socotind că lucrul acesta era de neînlăturat. A urmat „o dezbatere lungă şi serioasă" atît pe probleme de religie pură, cît şi în legătură cu părţile bune şi rele ale năvălirii englezilor în Scoţia. Raportînd la Londra, Joseph Baynes socotea că acţiunea lor „s-a dovedit a fi îndeajuns de îndreptăţită şi necesară" şi, deşi recunoştea că pastorii scoţieni nu erau încă convinşi de justificările prezentate, spera totuşi că „diferiţi compatrioţi de-ai lor sînt într-o oarecare măsură convinşi, astfel că se vor învoi ceva mai bine cu noi decît mai înainte". [26]

Asemenea schimburi de vederi, imposibile de conceput între Cromwell şi clerul catolic irlandez, făceau parte integrantă dintr-un plan schiţat de Whitelocke : Cromwell „căuta să-i convingă pe scoţieni mai degrabă prin mijloace drepte decît să-i pedepsească" şi el urma să-şi menţină această atitudine chiar şi după înfrîngerea definitivă, din anul următor, a scoţienilor. Într-adevăr, într-o scrisoare trimisă unui prieten din Noua Anglie *, Cromwell îi descrie pe scoţieni ca fiind „drept-credincioşi însă, datorită slăbiciunii lor şi vicleniei Satanei, amestecaţi în interese potrivnice Domnului şi poporului Său". [27] La Edinburgh, obiceiurile englezilor în materie de frecventare a bisericilor erau obiectul unor felurite presupuneri. De aceea, pentru a înăbuşi criticile, aceştia se duceau la biserica pastorului prezbiterian Stapleton, unde ascultau slujba cu vădită înălţare sufletească. Singura diferenţă exterioară aparentă

* Regiunea din nord-estul Statelor Unite unde se află astăzi statele Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island şi Connecticut. — M.L.

între adepții Covenantului și independenți, atunci cînd asistau la slujbele religioase, era mai degrabă auzibilă decît vizibilă : în timp ce adepții Covenantului aveau obiceiul să murmure ca să-și exprime aprecierea, englezii îngînau o melodie după moda independenților.

Rămăseseră totuși în restul Scoției multe regiuni unde divergențele dintre băștinași și năvălitori erau mult mai adînci decît subtila deosebire dintre fredonarea sau murmurarea în biserică. În luna decembrie, Lambert i-a zdrobit definitiv pe partizanii bisericii catolice din sud-vestul țării, după ce nu reușise să-i convingă prin blîndețe. Mai rămînea acum de scos din gîtul lui Cromwell ciolanul pe care-l reprezenta fortăreața Edinburgh. Neînduplecata stîncă fusese atacată de mai multe ori de mineri, unii aduși din regiunile miniere din Estul Scoției, iar alții de la minele de cărbuni din Derbyshire. Însă iscusiții asediați aruncau în gurile de mină smoală, cînepă și alte materiale inflamabile ca să-i gonească, afumîndu-i. În ciuda bombardamentului tunurilor grele ale englezilor, grupate pe partea dinspre nord a colinei pe care era așezată cetățuia, a cărei latură de răsărit mai prezintă și astăzi urmele acțiunii lor, tunurile singure nu aveau s-o distrugă niciciînd atîta vreme cît „apărătorii vor avea o rămășiță de curaj". În secolul precedent cetățuia Edinburgh, sub conducerea lui Kircaldy, of the Grange *, ținuse piept unui vestit asediu de doi ani ; avea apă din belșug, iar acum muniții și provizii pentru cîteva luni. De aceea, se pare că capitularea ei din 24 decembrie s-a datorat mai degrabă stării de spirit a guvernatorului ei, Dundas, decît unor greutăți reale. Bombardamentul a trebuit să fie întrerupt la 16 decembrie, cînd un viscol a ascuns vederii cetățuia. Atunci cînd Dundas a obținut condiții mulțumitoare pentru el, găurile de mine nici nu fuseseră terminate. Adept înfocat al Covenantului, Dundas s-a grăbit să se alăture după aceea taberei lui Cromwell. Heath repeta o remarcă supărătoare în legătură cu toată această combinație : cetățuia Edinburgh, care fusese cunoscută pînă atunci drept „Fecioara", va trebui să se numească în viitor „Tîrfa". [28]

* William Kircaldy of the Grange (? — 1573) — om politic scoțian, aventurier și oportunist, amestecat în intrigile domniei Mariei Stuart, a cărei cauză a îmbrățișat-o. Asediat în Edinburgh de adversarii reginei, a capitulat la 3 iunie 1573 și a fost executat două luni mai tîrziu. — C.M.

Către sfîrşitul anului 1650, însufleţirea regalistă a adversarilor scoţieni ai lui Cromwell începu să sporească. Votarea de către partizanii mai moderaţi ai bisericii scoţiene, în Adunarea generală din 14 decembrie, a unei ordonanţe care îngăduia reprimirea în serviciile publice a tuturor celor care nu erau adversari notorii al Covenantului, arăta că această cale va fi continuată în aceeaşi direcţie şi în anul următor. Totuşi Cromwell nu reuşise încă să cucerească comitatul Fife şi nici preţioasele ţinuturi dinspre nord-est de Edinburgh, deşi ajunsese stăpînul întregului Sud al Scoţiei din jos de rîurile Clyde şi Forth. La 1 ianuarie, regele Carol al II-lea a fost încoronat oficial în satul Scone *, ceea ce era un semnal ca toţi scoţienii de convingeri diferite, dar totuşi prietenoase, să se unească în jurul său. Cromwell şi Lambert au înştiinţat Londra că acum, cînd îl aveau pe rege, scoţienii încetaseră să mai discute despre dogme şi socoteau că aveau de-a face „nu cu un război religios, ci cu un conflict naţional". [29] Între timp însă, cu toată prezicerea plină de încredere a lui Lambert că, din moment ce scoţienii „întrecuseră măsura fărădelegilor lor", Domnul îi va pedepsi fără zăbavă, proviziile englezilor se împuţinau cu repeziciune. Pe deasupra, armata engleză din Scoţia trecea prin tulburări din cauza neplăţii soldelor, lucru care, deşi nu era necunoscut celor ce urmaseră destinele armatei noului model, nu putea constitui totuşi un punct de plecare liniştitor pentru operaţiile din anul ce urma.

Cu toate acestea, cea mai marcantă victimă a campaniei de primăvară a lui Cromwell, adică aceea împotriva comitatului Fife, care era acum centrul activităţii regaliste, a fost însuşi comandantul suprem. Vremea aducea cu ea, rînd pe rînd, cînd ploi torenţiale, cînd îngheţ. Chiar lăsînd deoparte prăbuşirea fizică pe care o suferise aici, sănătatea lui Cromwell, care nu fusese niciciînd pe deplin satisfăcătoare, se înrăutăţise în mare măsură în decursul lunilor petrecute în lupte de-a lungul şi de-a latul Irlandei. De aceea, expediţia din Scoţia, începută după un răgaz de doar patru săptămîni, urma să-i vămuiască şi mai mult sănătatea. De altfel, ca şi în Irlanda, îşi luase un repaus de iarnă deosebit de scurt. La 8 februarie, Cromwell a căzut grav bolnav în locuinţa sa din Canongate, probabil ca urmare directă a faptului că fusese surprins de un viscol

* Vechea capitală a Scoţiei, unde erau încoronaţi regii ei. — M.L.

în timp ce lua parte la o luptă în apropiere de Linlithgow. Cu nechibzuința tipică a omului de acțiune, care stăruie întotdeauna să mai facă un pas înainte deși sănătatea nu-i îngăduie, Cromwell a suferit în următoarele cîteva săptămîni trei recidive. De-abia spre sfîrșitul lunii s-a simțit destul de bine ca să discute cu ofițerii săi planurile de bătaie și chiar atunci se părea că este „nițel cam șubred", expresie pe care o folosise în legătură cu sănătatea lui și în Irlanda.

O gazetă săptămînală englezească de la începutul lunii martie cuprindea o scrisoare din partea unuia care îi purta de grijă lui Cromwell, adresată bietei „lady Cromwell", așa cum era cunoscută îndeobște acum la Londra soția lui, ceea ce era o dovadă a interesului purtat de public generalului bolnav. Arătînd că, din cauza stăruitoarelor îngrijiri, aproape că nu avusese timp să pună pana pe hîrtie, valetul îi dădea această proaspătă și încurajatoare veste : „Într-adevăr, doamnă, stăpînul meu s-a odihnit foarte bine marți noaptea și, slavă Domnului, în fiecare noapte de atunci, ba cîteodată chiar și ziua, astfel că, atît după părerea doctorului Goddard, cît și după părerea sa, se simte mult mai bine : are o poftă de mîncare mai bună și se înzdrăvenește". Acest domn era Jean Duret, valetul francez al lui Cromwell, a cărui poveste de mai tîrziu a dovedit, după cum a trebuit să recunoască însuși Heath, „o dîră sau o probă de omenie" la Cromwell. Atunci cînd era bolnav, Cromwell nu mînca decît din mîinile lui Duret, nelăsînd ca altcineva să se apropie de el. Apoi a căzut bolnav și Duret, poate din cauză că îngrijirea lui Cromwell îl istovise, așa că a venit și rîndul acestuia să-l viziteze cu sîrguință. Însă Duret nu s-a mai însănătoșit, iar cu ultima lui suflare i-a dat în grijă stăpînului pe mama, surorile și rubedeniile lui din Franța, sarcină pe care Cromwell și-a luat-o cu toată sinceritatea. Ca urmare, i-a scris de îndată, în această privință, doamnei Cromwell la Londra, care a trimis după familia lui Duret, așezînd-o la propria ei masă. Mai tîrziu, sora acestuia a ajuns una din domnișoarele ei de onoare, nepoții au ajuns paji, în timp ce doamna Duret a fost salutată personal de către Cromwell cu vorbe binevoitoare. Necunoscînd nici o limbă străină, și-a dat osteneala să învețe în acest scop cîteva expresii franțuzești, deși rolul de interprete îl aveau de jucat în general fiicele sale, care vorbeau franceza. Fondul mesajului său era că

el, Cromwell, se va purta cu dînsa ca un fiu, fiindcă „cel care îi apărase viața își avusese ființa în pîntecele ei". Întreaga poveste, arătînd atît devotamentul slujitorului, cît și bunătatea stăpînului, nu numai că este caracteristică laturei afectuoase a lui Cromwell, dar dezminte de asemenea vechiul aforism că „nimeni nu-i erou pentru valetul său". [30]

Știrea, mult exagerată, a bolii lui Cromwell s-a răspîndit cu iuțeala fulgerului în cercurile regaliste atît din țară, cît și din străinătate. La 11 martie se spunea că generalul era atît de suferind, încît medicii îi tăinuiau scrisorile primite, deși inventarul corespondenței lui arată că chiar în acea zi semnase o scrisoare importantă prin care cerea Parlamentului să înființeze o universitate nordică la Durham. Învățămîntul i se impunea cu forța minții lui Cromwell : primise într-adevăr, nu de mult, măgulitoarea veste că fusese ales rector al Universității Oxford și salutase delegația prin cuvinte de o modestie atît de întortocheată, încît doar faptul că la plecarea ei reținuse sigiliul Universității îi făcuse pe membrii acesteia să înțeleagă că accepta înalta funcție. Între timp însă, în Sudul Angliei, avusese loc prima conspirație regalistă. La Haga și Rotterdam circulau desfătătoarele zvonuri că Cromwell răposase, și încă de propria lui mînă, iar Ralph Josselin auzise și el, în Essex, că Cromwell dăduse ortul popii. [31] Întreaga situație, impasul din Scoția și regaliștii care ridicau din nou capul, arăta ce povară apăsa asupra unui singur om, adică asupra acestui *Novus Princeps*.

Cu toate acestea, prin aprilie, Cromwell se simțea în stare să-i scrie la Londra soției sale, lăudîndu-l pe Domnul că în sfîrșit își recăpătase vigoarea fizică. Scrisoarea dezvăluia toate obișnuitele-i preocupări familiale : dacă Dick și Doll erau la ea, să fie asigurați că se ruga pentru ei și că îi iubea. „Dragelor micuțe" (Mary și Frances, care aveau acum respectiv 14 și 13 ani), le mulțumea afectuos pentru scrisorile lor, pe care „aș vrea să le capăt cît mai des". Își juca de asemenea rolul de tată vigilent. Doamna Cromwell era avertizată să nu-l primească prea des pe lordul Herbert acasă la ea, fiindcă, acum, cînd lui Cromwell îi fuseseră acordate de către Parlament moșiile lordului Worcester, tatăl lui Herbert, îi era teamă că întreprinzătorul fiu să nu încerce să le recapete făcîndu-i curte lui Mary. Însă aceea asupra căreia s-a revărsat cu acest prilej focul dojanelor sale spirituale a fost „sărmana Bettie". Ea era

aceea căreia trebuia să i se reamintească despre marea milă a Domnului, pentru ca să se păzească de „deşertăciunile pămînteşti, precum şi de societatea lumească", faţă de care se bănuia că arată mult prea multă slăbiciune. [32]

Aşa stînd lucrurile, pentru acest părinte al unei mari familii trebuie să fi fost o plăcere, sau măcar obişnuita consolare că nu toţi membrii familiei o luau razna deodată, să afle din Irlanda că Bridget Ireton făcea o puternică impresie prin evlavia ei, în timp ce despre Henry Cromwell se spunea că „îl ruga cu glas tare în taină pe Domnul". Însă, vai ! Încă înainte de a fi părăsit Scoţia, Oliver s-a văzut silit să scrie o scrisoare mult mai puţin încîntată în legătură cu Dick, care îi confirma cele mai negre bănuieli, înglodîndu-se pînă la gît în datorii. Sarcina de a transmite mesajul îi revenea lui Richard Mayor. Ca multe din apelurile părinţilor integri către fii risipitori, scrisoarea arăta mai mult mîhnire decît mînie : „Aş vrea să mă înţeleagă că nu văd cu ochi răi distracţiile lăudabile şi nici o comportare onorabilă în timpul lor. Sincer vorbind, îi pot oferi, în dragostea mea, nu numai o stare îndestulătoare, dar chiar mai mult pentru binele său. Dar atunci cînd plăcerile şi înfumurarea devin ocupaţia de o viaţă întreagă a unui bărbat, pentru care cheltuieşte atîţia bani şi iroseşte atîta timp, ca să-şi satisfacă mai degrabă poftele decît să fie plăcut în faţa Domnului şi a făpturilor sale, eu şovăi să-i satisfac toanele". Cu comparaţia pe care o face după aceea între situaţiile lor, el, Cromwell, ducînd o viaţă de soldat în Scoţia, în timp ce Dick se lăfăia în lenevie vinovată în Anglia, putem desluşi binecunoscuta tînguire a părintelui care nu poate înţelege pur şi simplu de ce fiul său nu-i mai seamănă. „Într-adevăr, nu socotesc că aş proceda bine întreţinînd această înclinaţie senzuală a fiului meu atunci cînd face din plăceri ocupaţia vieţii lui, în timp ce vrednicii drept-credincioşi îşi varsă sîngele şi îşi dau sufletul pe cîmpurile de luptă". [33]

În luna mai, în pofida presupusei sale însănătoşiri, care i-a îngăduit să viziteze din nou Glasgowul, Cromwell s-a îmbolnăvit iarăşi. Scoţienii i-au atribuit boala prelungitei şi sîcîitoarei controverse pe care o avea cu Archibald Johnston lord Warriston în legătură cu înapoierea arhivelor scoţiene, pe care Warriston şi soţia sa ţineau mult să le salveze. Se presupunea că ceea ce îl trîntise la pat pe Cromwell fusese o scrisoare deosebit de violentă din partea lui Warriston. De data aceasta însă, la stările periodice de

slăbiciune provocate de febră să adăugau și colicile litiazice, astfel că Aubrey a afirmat după aceea că Cromwell era cuprins de o atare stare de furie sau poate era atît de chinuit de durere, încît a tras cu pistolul în doi comandanți care îi intraseră în odaie. Către sfîrșitul lunii, s-a aflat că, în pofida repetatelor declarații că se însănătoșise, Cromwell suferise de vineri pînă luni cinci atacuri de febră. De-abia la 31 mai s-a aflat cu certitudine că se plimba prin plăcuta grădină a casei doamnei Morley și că mînca și dormea bine. Între timp însă, Parlamentul intrase într-o stare neobișnuită de panică în fața perspectivei — și a posibilelor ei urmări — ca biruitorul să dispară. Punînd, ca mulți alți englezi, toate necazurile lui Cromwell pe seama climatului scoțian, Parlamentul i-a recomandat să se înapoieze undeva la sud de hotar, ca să-și redobîndească vigoarea în aerul mai favorabil al Angliei. Au fost trimiși în acest scop de la Londra doi medici, dr. Wright și dr. Bate, ca să se călătorească spre nord în caleașca lui Fairfax. Cu toate acestea — așa cum arăta o gazetă săptămînală — un alt medic eminent, și anume Domnul în înțelepciunea Lui, îi spusese deja lui Cromwell : „Ai să vieţuiești !" înainte ca cei doi să ajungă acolo, astfel că medicilor muritori nu le-a rămas decît să primească cele 200 de lire sterline pentru ostenelile lor. [34]

A trebuit să vină însă începutul lui iunie pentru ca Cromwell să se simtă în stare să călătorească în caleașca lui, dar chiar atunci „aburii dăunători" ai burniței scoțiene l-au gonit înapoi la Edinburgh. Scriind cu mîna lui despre această încercare, Cromwell spunea că faza cea mai acută a bolii sale fusese „atît de violentă, încît trupul meu nu mai era în stare să-i suporte povara." Cea mai potrivită tălmăcire a acestor întîmplări a dat-o poate o gazetă a timpului care spunea că : „Domnul Cromwell nu-și dă seama că a îmbătrînit", deși nici această remarcă nu putea ține piept propriei agerimi a generalului care, într-o scrisoare trimisă soției sale îndată după bătălia de la Dunbar, îi mărturisise confidențial că „infirmitățile vîrstei" i se strecoară pe nesimțite și uimitor în suflet, în pofida merindelor acordate din belșug pîntecului [35]. Cromwell avea acum 52 de ani, astfel că, după normele timpului, trecuse de vîrsta mijlocie. De la campania din Scoția încolo el nu s-a mai putut bizui pe trupul său așa cum putea face un tînăr sau măcar un om viguros de vîrstă mijlocie. Este important să reținem că drept urmare a prelungitei spaime

a lui Cromwell în legătură cu sănătatea sa, care a dăinuit în mințile oamenilor aproape cinci luni de zile, moartea lui trebuie să fi fost considerată după aceea drept un fel de eventualitate apropiată.

Firește că urmarea directă a acestui dublu acces de boală a fost o mare întîrziere în continuarea campaniei din Scoția. Așa cum observa în iunie *Mercurius Politicus* : „Frumusețea verii trece foarte repede și totuși nu sîntem încă pe cale să acționăm". Armata engleză se afla în Scoția de aproape un an, fără ca pricina dintre cele două țări să fi fost decisă de fapt odată pentru totdeauna. Totuși perspectiva unei alte campanii de iarnă era un lucru în fața căruia orice om cu minte la cap nu putea decît să se îngrozească. Doamnele din Anglia o porniseră în lunga călătorie spre nord pentru a-și întîlni soții. Printre ele se aflau doamna Deane și fermecătoarea Frances Lambert, care a scris la Londra cu evidentă ușurare că sosise sănătoasă și că își întîlnise soțul : „...Am ajuns cu bine în Scoția, unde de cîteva zile mă bucur fericită de cel mai scump prieten...". Cei din familia Lambert aveau gusturi alese : în cursul șederii lui Lambert în Scoția, căpitanul său, Walker, scrisese la Londra comandînd o manta pentru șeful său, care urma să fie „așa cum este acum mai la modă (ultima fiind din stofă olandeză)", centiroane, „o pălărie franțuzească potrivită și de cea mai bună calitate", iar după aceea o altă pălărie cu panglici, care trebuia să fie și ea la modă, însă de culoare neagră, „fiindcă auriul și argintiul nu-i plac". Obiectul următoarelor dorințe erau niște cizme de călărie de vară și pantofi din safian (care trebuia să fie dintr-un material mai bun „decît cel pe care l-am cumpărat ultima oară la Londra"), după cum erau și trei duzini de sticle de un sfert de galon din cel mai bun vin de Canare, care urmau să fie trimise pe mare la Leith, cu speranță că vor sosi înainte ca Lambert să plece pe cîmpul de luptă. [36]

La rîndul ei, doamna Lambert a început prin a comanda din Londra niște batist fin franțuzesc, nu de alta ci fiindcă „n-am nimic să-mi pun în jurul gîtului și nu îndrăznesc să mă duc cu el despuiat, de teamă să nu supăr pe drept-credincioșii mai sensibili..." Deși vorbea despre eventualitatea reîntoarcerii în Anglia a armatei, doamna Lambert arăta, cu oarecare lipsă de logică, că începea să fie „foarte

satisfăcută" de șederea ei în Scoția. Soțul ei „plecase pe cîmpul de luptă", scria ea, iar cîteva din englezoaice porniseră călare să urmărească bătălia. „Sper că bunul Dumnezeu va decide cearta dintre noi".[37] Incursiunea lui Lambert era îndreptată spre Firth of Forth, în direcția Fife, fiindcă se socotea că venise timpul ca această regiune roditoare să fie luată în stăpînire odată pentru totdeauna de forțele Republicii. Scoțienii, instalați în siguranță la Stirling, se împotriveau din nou ca să fie atrași în luptă. Însă iată că la Inverkeithing, chiar la nord de liman, printr-o acțiune energică și îndrăzneață, în care englezii au fost aproape egali ca număr cu scoțienii, Lambert i-a dăruit lui Cromwell tocmai izbînda de care avea nevoie. Acum, cînd peninsula era predată în mîinile comandantului suprem, vremea „așteptării poruncilor Domnului" și a „neștiinței pe ce cale să apucăm" — după cuvintele lui Cromwell — se terminase. Drumul pentru înaintarea spre nord era liber, astfel că, în jur de 1 august, Cromwell ajunsese într-adevăr pînă la Perth, unde a bombardat cetatea St Johnston.

Exista doar o singură problemă în legătură cu această incursiune îndepărtată, și anume aceea că ea lăsa o cale la fel de liberă pentru Carol și restul trupelor scoțiene, comandate de Leslie, să se dezlănțuie asupra Angliei, unde puteau ridica din nou drapelul regalist cu ajutorul sporului de oameni ce putea rezulta din înrolarea trupelor credincioase monarhiei. În orice caz, cealaltă soluție nu era deosebit de ademenitoare pentru rege, fiindcă prezența lui Cromwell la Perth amenința aprovizionarea scoțiană din Stirling, iar între hotarele Scoției nu avea nici o șansă să se mai înroleze și alți oameni. Și astfel, monarhul a înghițit momeala : în fruntea scoțienilor săi, ca generalisim, s-a avîntat în marșul împotriva Angliei, trecîndu-i granița la Carlisle în jur de 5 august, pentru ca la 6 august regele Carol al II-lea, sau „tinerelul", după cum se presupune că îl poreclise Cromwell în convorbirile particulare, să fie proclamat suveranul Angliei.[38] Termenii proclamației acordau grațiere tuturor celor ce i se vor alătura, indiferent de actele criminale pe care le vor fi înfăptuit în trecut, cu excepția lui Bradshaw, a procurorului Cook și, firește, a arhicriminalului Oliver Cromwell.

Dar ce se întîmplase între timp cu arhicriminalul ? L-am lăsat în fața orașului Perth tras pe sfoară, cel puțin în aparență, de marșul neașteptat spre Sud al scoțienilor.

Nu-i nici o îndoială totuşi că, luîndu-şi şi acest risc calculat, Cromwell lăsase înadins liber drumul pentru ca în acest fel să-l înlăture din cale pe Leslie şi pînă la urmă s-o termine cu el. Nu numai că nu s-a arătat deosebit de grăbit să facă ordine la Perth, dar, odată întors la Leith, şi-a dat chiar osteneala să-i explice dinainte preşedintelui Camerei Comunelor planul său : „Mă tem că dacă [Leslie] se năpusteşte într-adevăr asupra Angliei, acum, cînd are cîteva zile de marş înaintea noastră, lucrul acesta îi va pune pe unii pe gînduri", scria el cu prudenţă, însă era întărit de convingerea că „am procedat cum ne-am priceput mai bine, ştiind că, dacă nu punem capăt într-un fel oarecare acestei chestiuni, va trebui să facem faţă unui alt război de iarnă spre pieirea armatei noastre".[39] Din această cauză, trebuiau să înlăture — în interesul major al reglementării finale — propunerile mai prudente de a se interpune între scoţieni şi Anglia. Campania care a urmat, şi care a fost ultima perioadă de serviciu activ a lui Cromwell, a reprezentat apogeul carierei sale de strateg.

De la Leith, Cromwell şi-a început uimitor de rapidul marş pe urmele coloanei regaliste, luînd cu el pedestrimea, în timp ce pe Lambert îl trimisese înainte cu călăraşii ca să hărţuiască ariergarda scoţiană, astfel că la 9 august Lambert se afla la Penrith, chiar în spatele lui Carol. In acest răstimp, Sudul Angliei nu stătuse nici el cu mîinile în sîn, ci se pregătea să înfrunte ceea ce Republica considera că este în orice caz mai degrabă o năvală scoţiană decît reîntoarcerea regelui. Thomas Harrison s-a îndreptat spre nord, făcînd legătura cu Lambert la 14 august, în timp ce Charles Fleetwood se pregătea să apere capitala pentru cazul cînd Carol ar fi avut de gînd să se arunce zorit asupra Londrei. Gazeta oficială *Mercurius Politicus* începu să propage în sufletele englezilor o explozie de sentimente antiscoţiene. Numărul ei de la începutul lui august înşira întreaga istorie a năvălirilor scoţiene în Anglia (inclusiv bătălia de la Flodden *) începînd cu regele Malcolm în anul 1071, şi propunea ca cei ce se vor arăta atît de „neenglezi" încît să i se alăture lui Carol să fie ucişi cu pietre. [40]

Bineînţeles că răspunsul regalist la acest soi de propagandă a fost apelul firesc al unui rege către credincioşii săi

* Bătălia din 9 septembrie 1513, în care englezii l-au biruit pe regele Iacob al IV-lea al Scoţiei, ucigîndu-l pe cîmpul de luptă. — M.L.

supuși. Din nefericire pentru Carol, cuvintele proclamației sale căzură pe un teren ciudat de sterp, fiindcă mult așteptații regaliști nu dădeau semne să se strîngă grămadă în jurul stindardului său. Dimpotrivă, nou înrolata miliție populară avea să joace un rol important în bătălia contra lui. Cu toate că o luase spre sud pe ruta apuseană, care urma să-l pună în legătură cu regiuni prin tradiție regaliste cum erau Lancashire și Wales, alaiul lui sărbătoresc nu s-a bucurat de nici un spor de oameni. Această neașteptată nereușită se datora unui șir întreg de motive. În primul rînd, în Nordul Angliei domnea, chiar înainte ca *Mercurius Politicus* să-și fi desăvîrșit opera, o aversiune ascunsă față de scoțieni, provocată de binecunoscutele prădăciuni din timpul năvalei scoțiene din 1648, iar această aversiune contribuia în mare măsură la micșorarea entuziasmului întregii mișcări regaliste conspirative din Anglia. Un bărbat ca sir Rowland Berkeley, de exemplu, înfocat partizan al regelui Carol I, și-a petrecut de fapt ziua bătăliei de la Worcester evitînd dinadins cîmpul de luptă. [41] Ceva mai mult, în întreaga țară domnea o gravă stare de toropeală provocată de viguroasele represiuni guvernamentale care urmaseră pripitelor răscoale regaliste din Norfolk, izbucnite una în decembrie și alta în aprilie. Atunci cînd Carol a ajuns, în ziua de 22 august, la Worcester, localitate nu prea îndepărtată de hotarele velșe, unde credincioșii locuitori ai orașului, cu puternice simpatii regaliste, și-au alungat garnizoana ca să-l primească pe rege, acesta nu reușise să reunească sub comanda lui decît ceva mai puțin de 16 000 de oameni.

Între timp, Cromwell, care îl hăituia pe rege din urmă, trecuse prin Newcastle și Brancepeth și înainta cu repeziciune spre sud, aproape paralel cu prada lui, hotărîrea de a se deplasa cît mai repede putînd fi văzută din faptul că îngăduise oamenilor săi să meargă în cămașă, în timp ce caii din împrejurimi erau rechiziționați ca să le poarte veșmintele și armele. În felul acesta, Cromwell a ajuns la Catterick la 16 august, parcurgînd în medie 20 de mile pe zi, o viteză uimitor de mare pentru pedestrași. Însă un asemenea record de viteză ridica noi probleme : la 21 august generalul a scris în grabă Consiliului de stat cerînd încă 2 000 de oameni „pentru continuarea și terminarea treburilor din Scoția", fiindcă oștenii săi se resimțeau de pe urma lungului marș și dezertau. În timp ce Carol scria disperat

din Worcester autorităților orășenești din alte părți să se ridice în ajutorul său, Cromwell ajunsese la Rufford Abbey, în apropiere de Mansfield, locul de baștină al prietenului și tovarășului său de deputație William Pierrepont. A apucat-o apoi spre Vest, pentru ca la Warwick să i se alăture cumnatul său Desborough împreună cu lordul Grey de Groby și alți 2 000 de oameni. Două zile mai tîrziu, cerea în scris să i se trimită la Gloucester, la sud de Worcester, 5 000 de lopeți, cazmale și tîrnăcoape, precum și o mare cantitate de muniții. Era limpede că se aștepta să-l asedieze pe rege dacă va fi nevoie. [42]

Dar și aici ghinionul regaliștilor continua să se manifeste. Unul din cei ce se raliaseră cauzei regale era puternicul magnat rural contele de Derby, care debarcase la 17 august în Lancashire venind de pe continent. Însă trupele sale au fost lichidate de Lilburne la Wigan, iar din acest dezastru n-au scăpat decît însuși Derby și o mînă de oameni, care s-au alăturat la Worcester regelui. Cromwell se afla acum la Stratford-on-Avon, de unde i-a venit pofta să-i scrie la 27 august prietenului său lordul Wharton „cîteva cuvinte îndrăznețe", rugîndu-l să-și învingă scrupulele și să se alăture de bună voie la ceea ce era cît se poate de limpede opera Domnului, în loc să caute argumente ca să se țină departe de serviciul Lui. Erau menționați și alți prieteni, printre care și Hammond, care îngăduiau conștiinței lor să-i îndrepte pe căi greșite, ajutîndu-se în mod regretabil unul pe altul ca „să șovăie în fața vrerii Domnului". Dacă ținem seama de poverile care îl apăsau („N-am nici un moment liber" — recunoștea el față de Wharton), scrisoarea era o dovadă remarcabilă a dorinței lui de unitate în ceea ce socotea el că este o acțiune justă. [43] În aceeași noapte Cromwell și Fleetwood se aflau împreună la Evesham, la numai 15 mile de Worcester, astfel că forțele lor reunite totalizau 20 000 de oameni, cu perspectiva de a li se adăuga alții prin înrolarea miliției populare.

În interiorul Worcesterului, Carol nu avea decît aproape jumătate din acest număr. În afară de aceasta, oamenii săi erau istoviți, demoralizați de șirul nereușitelor și duceau lipsa armelor. Totuși orașul prezenta, prin el însuși, o poziție de o superioritate naturală așa cum se întindea dincolo de malul drept al largului rîu Severn, care curgea la vale spre Bristol, precum și datorită lanțului de coline

prelungite dintre oraș și Evesham. În plus, malul stîng era apărat și de o rețea de afluenți ai Severnului, printre care și rîul Teme. Aruncînd cu pricepere în aer patru poduri principale care asigurau accesul în oraș, regaliștii se pregăteau să-și vîndă scump pielea. Rămăsese acum pe seama lui Cromwell să riposteze trimițîndu-l pe Lambert la Upton, localitate aflată tot pe Severn, la 10 mile spre sud, unde acesta pusese mîna, cu ajutorul dragonilor, pe unul din poduri, pe care a reușit să-l refacă. Cromwell, care mărșăluise pînă acum aproape neîntrerupt timp de peste trei săptămîni, trecînd printr-o furtună cu grindină mare ca gloanțele de muschetă, care a ucis păsări la Towcester, precum și cu fulgere, care au ținut ore întregi, s-a instalat la Spetchley Park, deci la sud-est de Worcester.

Asediatului Carol nu-i mai rămăseseră decît puține lucruri pe care le putea face cu oarecari speranțe reale de succes. Forțele adverse, cărora li se alăturaseră și oamenii din miliția populară, numărau acum peste 31 000 de ostași, iar coaliția Cromwell, Fleetwood, Lambert îl împresura la Sud și Est, în timp ce alte trupe zoreau ca să-i blocheze orice posibilitate de scăpare spre Nord. În orașul asediat, la ordinea zilei era șovăiala : nimeni nu era în stare să hotărască ce era mai bine de făcut. Să străpungă încercuirea și să se îndrepte spre Londra ? (Însă drumul era pe cale de a fi blocat de Cromwell.) Sau, pur și simplu, să facă o incursiune ca să pună mîna pe noi poziții ? Singura propunere rațională, aceea de a se îndrepta spre Wales, n-a fost adoptată. O ieșire, de altfel eșuată, executată la 29 august sub comanda lui Middleton și Keith și avînd scopul de a încerca să distrugă amplasamentul tunurilor englezești de pe înălțimile de la Perry Wood, la est de oraș, a fost divulgată de Guise, un croitor puritan din Worcester. Însă scoțienii au fost respinși, iar croitorul spînzurat a doua zi. * În aceeași zi, Cromwell a scris la Londra despre planurile sale de viitor : „În acest chip înaintăm spre oraș și presupun că ne vom apropia foarte mult de el. Dacă vor ieși și vor angaja lupta cu noi, vom lăsa rezultatul pe

* Auzind mai tîrziu despre această întîmplare și impresionat de caracterul croitorului, Cromwell a încredințat soția și copiii lui Guise milosteniei Parlamentului, deși între timp acesta le aprobase prin vot un dar de 200 de lire sterline, plus 100 de lire sterline pe an [44].

seama Providenței divine și nu mă îndoiesc că ne vom împărtăși din minunatele ei îndrumări. Dacă însă vor evita lupta și ne vor face să umblăm degeaba, vom proceda cum ne va îndrepta Dumnezeu..." [45]

Totuși, atît scrisoarea lui, cît și următoarele lui pregătiri constînd din bombardarea orașului de pe Perry Wood dădeau o anumită impresie de tărăgănare. Plin de tîlc era faptul că se împlineau aproape 12 luni de la victoria de la Dunbar. A plecat călare la Upton ca să le mulțumească oamenilor pentru treaba pe care o făcuseră punînd mîna pe pod și a fost primit de trupe cu aclamații furtunoase. Scrisoarea trimisă peste două zile spunea doar că inamicul continuă să se afle în Worcester și că „peste cîteva zile va trebui sau să luptăm, sau să o luăm la fugă". Era evident că Cromwell avea de gînd să atace Worcesterul dinspre vest, de pe cîmpiile deschise aflate pe malul drept al Severnului, și nu dinspre partea de est, mult mai puternic apărată. Era nevoie în acest scop de un pod și, în lipsa oricărui alt mijloc de trecere atît peste Teme cît și peste Severn, a fost construit un pod de pontoane, în care scop au fost trase la edec în susul rîului, de la Gloucester, mai multe bacuri grele. Luni 1 septembrie au fost adunate diferite materiale, iar marți 2 septembrie cele două poduri, aflate la o „bătaie de pistol" unul de altul, erau terminate. Totuși, prima acțiune n-a început decît a doua zi în zori, la exact 12 luni de la fatalele zori de zi de la Dunbar. Este cu neputință să nu tragem concluzia că Cromwell, acest maestru al manevrelor rapide și al atacurilor prin surprindere, își irosise timpul foarte puțin, dar într-adins, după ședința din 29 august a Consiliului de război, pentru a face ca cele două date să coincidă. Această coincidență a fost de altfel obiectul primei sale relatări către Parlament de după bătălie și ea începea cu cuvintele : „Zi... însemnată prin îndurarea arătată armatei noastre în Scoția acum 12 luni". [46] Avem de-a face cu o slăbiciune atrăgătoare la acest om, dealtminterea deosebit de descătușat de superstițiile multora din camarazii săi și chiar recunoscut ca atare pe timpul acela.

Planul de bătaie prevedea împărțirea forțelor Republicii în aproximativ două jumătăți : la răsărit, oamenii urmau să rămînă pe loc la Perry Wood, în timp ce la apus Fleetwood, împreună cu aproape 12 000 de ostași, aveau să se îndrepte spre confluența rîurilor Teme și Severn și

să-şi treacă aripile dincolo de ele. În timp ce trupele foloseau dimineaţa ca să execute traversarea, care n-a fost terminată decît la începutul după-amiezii, Cromwell a rămas probabil la un fel de post de comandă de pe Perry Wood. Din această împrejurare s-a iscat fantastica, dar savuroasa poveste de proporţii faustiene, pe care regaliştilor le plăcea s-o spună şi a cărei principală urmare reală a fost aceea de a adeveri impresia făcută asupra contemporanilor lui Cromwell de semnificaţia extraordinară a datei de 3 septembrie în viaţa lui. Se afirmă că autorul ei era colonelul Lindsay, prim-adjutant în regimentul personal al lui Cromwell, care a fost luat de comandantul său în dimineaţa zilei de 3 septembrie într-o pădure ca să întîlnească „un om bătrîn şi grav avînd un sul de pergament în mînă", întîlnire care l-a umplut pe Lindsay de groază şi l-a făcut să tremure. Necunoscutul bătrîn i-a făgăduit lui Oliver că „va obţine tot ce va dori atunci, precum şi în orice alte treburi vreme de 7 ani", dată la care îi va veni rîndul lui, adică al diavolului, de a pune stăpînire deplină pe sufletul şi trupul lui Cromwell. Se spune că Cromwell ar fi obiectat asupra acestui răstimp scurt, fiindcă se aştepta la 21 de ani şi se încăpăţîna să ceară cel puţin 14, însă pînă la urmă învoiala a fost încheiată, astfel că generalul s-a întors strigîndu-i voios însoţitorului său : „Acum, Lindsay, bătălia este a noastră. De-abia o aştept să înceapă". Însă Lindsay a dezertat după prima şarjă, a parcurs în galop distanţa pînă la Norfolk şi a destăinuit întreaga şi groaznica întîmplare unui pastor, care a pus-o pe hîrtie. [47]

Dar făcînd abstracţie de acest interludiu diabolic, acum, cînd lupta de pe malul apusean începuse de-a binelea, venise vremea ca şi Cromwell să treacă personal dincolo de rîu de pe malul de răsărit şi să arunce în luptă peste Severn şi pe cel de-al doilea pod de pontoane alte trupe, inclusiv garda sa personală şi călăraşii săi. Îşi conducea el însuşi oamenii, iar faimosul strigăt de la Dunbar „Dumnezeul oştirilor" s-a auzit din nou. De data aceasta însă nu mai aveau drapele albe, ci — după cum a scris după aceea Robert Staplyton — „Domnul ne îmbrăcase în veşminte albe, deşi pentru duşmani au fost de culoarea sîngelui". *Mercurius Politicus* arăta că Cromwell „s-a expus extrem de mult", trecînd călare de colo-colo şi făgăduind iertare pedestraşilor inamici, al căror răspuns era doar acela de a trage cu muscheta în el. [48] Atacul acesta săl-

batic a făcut ca aripa stîngă scoţiană să fie împinsă înapoi în Worcester şi ca aripa lor dreaptă, care pînă atunci ţinuse pe loc cu succes, la sud de Powick, aripa dreaptă a lui Fleetwood, să se retragă de voie, de nevoie şi ea. Dar chiar în aceste condiţii, lupta a fost extrem de înverşunată, astfel că Fleetwood a avut nevoie de un timp destul de îndelungat ca să-i împingă pe toţi scoţienii înapoi în hotarele oraşului. De fapt, Montgomery ar fi putut rezista pe aripa dreaptă regalistă încă o bucată de vreme, dacă Leslie i-ar fi dat ajutor. Însă instinctul de cătană bătrînă al acestuia din urmă avea probabil dreptate : fie că se supunea sau nu ordinelor lui Carol atunci cînd nu ţinea seamă de cererile lui Montgomery, singura speranţă a scoţienilor consta într-o concentrare de un fel oarecare a forţelor lor.

Aceasta era situaţia cînd tînărul rege a condus personal o încercare de ieşire spre răsărit, împotriva unei jumătăţi din armata Republicii aflată încă pe înălţimile de la Perry Wood, o acţiune desperată prin care monarhul încerca o variantă proprie a străpungerii executate de Cromwell la Dunbar. A fost o operaţie extrem de anevoioasă, care s-a transformat într-o încleştare înfricoşătoare, suliţă contra suliţă şi muschetă contra muschetă. Acum însă, cînd linia de bătaie începuse să se clatine cînd într-o parte, cînd în alta, sosise timpul ca şi trupele lui Cromwell să vină de pe malul apusean ca să se alăture armatei Republicii, astfel că regaliştii au fost siliţi să bată în retragere, iar bastionul regal a fost cucerit de „noile trupe înrolate", adică de viteaza miliţie din Essex, a cărei bravură a fost lăudată în mod deosebit de Cromwell după aceea. Fiindcă refuzase oferta de cruţare, garnizoana bastionului a fost nimicită, iar tunurile lui au fost întoarse împotriva oraşului. Drept urmare, nefericiţii regalişti s-au pomenit împinşi înapoi în oraş din două direcţii deosebite. Rezultatul a fost un adevărat măcel, iar leşurile regaliştilor au început să umple străzile. Înghesuite pe strîmtele ulicioare ale Worcesterului, stîrvurile oamenilor şi ale cailor blocau, ca nişte mormane de rămăşiţe monstruoase, orice trecere. Unii scoţieni, în număr de aproape 4 000, au reuşit totuşi să scape prin poarta dinspre nord, nepăzită cum trebuie. Au fost ucişi însă 2 000 dintre ei, faţă de doar 200 dintre oamenii lui Cromwell, iar 8—9 000 au fost luaţi prizonieri. Căpitanul John Hodgson spunea că demoralizarea şi groaza scoţienilor era atît de mare, încît într-un caz 18 scoţieni stă-

ruiau să se predea unui singur ofițer englez. [49] Leslie a fost luat prizonier, după cum tot prizonieri au fost luați cu o zi mai tîrziu contele de Derby, contele de Lauderdale precum și Lanark, care îi urmase ca duce de Hamilton fratelui său executat.

„O îndurare cu totul minunată" din punctul de vedere al Republicii — așa descria Cromwell în mod potrivit Parlamentului bătălia de la Worcester într-o scrisoare scrisă în mare grabă chiar în aceeași seară, „acum, cînd sînt atît de obosit, încît de-abia mă simt în stare să țin pana în mînă". Mai tîrziu, cînd și-a recăpătat răsuflarea, a mai adăugat ceva : „Mărimea acestei îndurări îmi depășește închipuirea. Este — după cîte știu — o îndurare supremă". Se prea poate ca regele să nu fi avut absolut nici o șansă, deoarece regaliștii nu s-au răsculat. În ceea ce-l privea pe Cromwell însă, el și-a continuat campania cu o vigoare neînduplecată din prima clipă, cînd rezultatul acesta norocos mai aparținea încă viitorului. Împingîndu-i pe scoțieni înaintea lui, el s-a dovedit a fi un bun strateg, iar tactica de a-și prinde în clește dușmanul pe cîmpul de bătaie cu ajutorul unor locțiitori excelenți ca Fleetwood și Lambert, ambii îndrumați de el, i-au adus răsplata. Ultima armată regalistă fusese nimicită. Richard Baxter, aflat bolnav în apropiata localitate Kidderminster, a auzit șuierînd pe lîngă fereastra lui pînă la miezul nopții gloanțele urmăritorilor „în timp ce nenorociții fugari, zorind să-și scape viața, îmi vorbeau despre năpastele războiului". Regele a reușit să scape de-abia după ce a trecut prin aventuri povestite parcă de o Șeherazadă a secolului al XVII-lea și datorită cel puțin în aceeași măsură organizației colonelului Francis Wyndham și Asociației de apus, dar și colaborării mai romantice a unor persoane izolate. La sosirea la Paris, înfățișarea lui neîngrijită a șocat rafinata Curte franceză. [50]

Dimpotrivă, Hugh Peter, vorbind miliției populare după bătălie, a folosit cuvinte care, fie că erau intenționate sau nu, reaminteau pe cele rostite de Henric al V-lea din piesa lui Shakespeare în ajunul zilei Sfîntului Crispin * : „Atunci cînd soțiile și copiii voștri vă vor întreba unde ați fost și ce vești aduceți, spuneți-le că ați fost la Worcester, unde ne-

* Ziua de 25 octombrie 1415, cînd englezii i-au zdrobit pe francezi în lupta de la Azincourt din cursul Războiului de 100 de ani. — C.M.

cazurile Angliei au început şi s-au terminat cu bine". * Constantine Heath, care a adus fericita veste la Camera Comunelor, a fost răsplătit cu exorbitanta sumă de 30 de lire sterline. *Mercurius Politicus* a profitat de ocazie ca să parcurgă întreaga listă a izbînzilor Republicii, printre care aceea de la Naseby, aceea de la Dunbar, unde „o mînă de oameni istoviţi şi bolnavi" făcuseră o lucrare atît de temerară, şi acum izbînda de la Worcester. În ceea ce-l privea pe Cromwell, bastonul lui de comandant suprem a fost atîrnat la Westminster Hall, ca şi drapelele regaliste aduse acolo, pentru a sta alături de trofeele de război mai vechi. Şi cu toate că urma să mai pună la cale şi alte expediţii militare, el n-a mai pus piciorul pe cîmpul de luptă.

Este, poate, locul potrivit de a recapitula realizările lui Cromwell care făcuseră din el acel comandant de neînvins şi — după părerea unuia din cei mai de frunte oşteni ai epocii noastre, feldmareşalul Montgomery *** — unul din cei mai mari căpitani ai istoriei. S-a afirmat cîteodată că, în panteonul în care se află busturile unui Alexandru cel Mare, al unui Wellington sau Napoleon, nu-i loc şi pentru Cromwell. Strălucit conducător de cavalerie, întreprinzător şi cutezător, tactician original, care nu datora nimic vreunei pregătiri militare anterioare, comandant creator al unei armate care a trezit admiraţia Europei, iar mai tîrziu maestru al planurilor de luptă, care a folosit eficienta iuţeală a şarjei de cavalerie — sau „inimaginabila celeritate", cum spunea *Florius Anglicus* — pe scară mare într-o serie de campanii sclipitoare, toţi aceşti lauri pot să-i împodobească pe bună dreptate fruntea. Dar merită Cromwell, care a acţionat în fond doar în îngustul domeniu al Insulelor britanice, să fie comparat cu foarte marile căpetenii care au dus războaie pe scară continentală ? Este

---

* Worcester, cunoscut ca „oraşul credincios" şi avînd potrivita deviză *Civitas in Bello in Pace Fidelis* **, mai comemorează încă ultima poziţie regalistă printr-o placă aşezată la Sidbury, iar prin capul lui Cromwell, ţintuit cu urechile în cuie deasupra primăriei, continuă să-şi arate părerea despre învingător. Există de asemenea o placă aşezată de Asociaţia Cromwell la capătul dinspre oraş al podului de la Sidbury care îi reaminteşte vorbele : „Este — după cîte ştiu — o îndurare supremă".

** Urbe credincioasă în război şi pace (în lat. în text). — M.L.

*** Bernard Law Montgomery, viconte de Alamein (1887—1976), feldmareşal britanic, comandantul armatei a 8-a în războiul din Africa de Nord (1942—1943) şi comandantul grupului 21 de armate pe frontul de Vest (1944—1945). — M.L.

adevărat că limitele acțiunilor lui Cromwell l-au împiedicat să-și încerce dibăcia în ceea ce se poate numi marea strategie sau strategia globală. Însă din cauza acestuia nu i se poate nega titlul de strateg. Deși s-a desfășurat între țărmurile britanice, conflictul dintre Anglia și Scoția a antrenat două națiuni deosebite și de aceea poate fi numit cu greu un război civil, iar în ultima lui campanie, aceea de la Worcester, Cromwell și-a folosit întreaga inteligență nu numai ca să lupte, ci și ca să arunce în luptă toate resursele țării.

Distincția care se face nu este, desigur, nepărtinitoare, fiindcă generalii nu sînt zei, iar rolul lor nu este acela de a crea situații, ci de a da soluții. Exact după cum funcția soldatului este să lupte pe cîmpul de bătaie, tot așa funcția comandantului este să cîștige bătăliile, și anume să le cîștige în așa fel încît ultima victorie să fie de partea sa, iar în această funcție Cromwell a avut cele mai strălucite succese. El a reușit întotdeauna — fie în greaua încercare de la Dunbar, fie în capcana în clește de la Worcester — să găsească, cu ajutorul providenței divine sau al unui anumit har militar, exact felul de izbîndă cerut. A realiza ceea ce este necesar de făcut și a realiza acest lucru în mod desăvîrșit este, indiferent de scară, un merit fără seamăn, iar tocmai acesta îi dă lui Cromwell dreptul de a fi așezat și el în panteon.

15

Aşezarea naţiunii

Le-a spus că acum, cînd fostul rege era mort,
iar fiul său înfrînt, trebuia să se treacă la aşezarea naţiunii.

Cromwell relatat de Whitelocke,
în decembrie 1651

„Cromwell, cel mai de vază om al nostru", aşa îşi începea Milton marele său sonet dedicat, în mai 1652, comandantului suprem, prin care îi aşeză mai întîi pe frunte „cununa de lauri de la Worcester", pentru ca după aceea să-i dea binevoitorul avertisment : „Şi totuşi, mai sînt încă multe de cucerit, fiindcă izbînzile păcii nu sînt mai puţin vestite decît cele ale războiului". Dar în pofida acestui dramatic salut al lui Milton, Cromwell nu avea încă titlul oficial de căpetenie a armatei. În decursul celor douăzeci şi ceva de luni care au urmat victoriei de la Worcester şi au precedat izgonirea rămăşiţelor Parlamentului trunchiat, Cromwell a trăit într-o stare curioasă de uitare, în care înalta lui poziţie naţională nu putea tăinui neîndoielnicele limitări la care era supusă nu numai puterea, dar şi influenţa lui. Poziţia lui era teoretic aceea de comandant suprem al armatei şi de membru al Consiliului de stat. Fusese ales în acest Consiliu drept primul dintre cei 118 membri, însă alegerile erau libere, iar cei care veniseră imediat la rînd după el în 1651, adică Whitelocke şi Vane, nu-i împărtăşeau neapărat preocupările şi părerile. Mai era, de asemenea, membru a numeroase alte comitete care reaminteau de îndepărtatele vremuri ale primei lui înălţări la puterea politică : Comitetul irlandez, Comitetul scoţian, importantul Comitet al comerţului, înfiinţat în

1650, precum și al comitetelor ce se ocupau cu așezarea păcii, ca, de exemplu, cel al trimiterii prizonierilor de război în colonii. De aceea, în această perioadă Cromwell a fost descris drept „cel mai puternic slujbaș al guvernului" [1]. Era totuși o situație anormală, fiindcă ea nu putea asigura politica pe care Cromwell dorea s-o aplice, adică politica celor cucernici, așa cum o vedea el, pentru care fuseseră duse atîtea războaie ucigătoare. De aceea, cheia misterioaselor lucrări ale minții lui în decursul acestei perioade trebuie căutată în obstacolele puse întîietății lui, nu atît în teorie, cît în activitățile practice ale Republicii. Fiindcă pînă la urmă aceste activități îl vor conduce la un șir de violențe care vor înclina definitiv balanța de partea unui singur individ, adică a lui însuși.

În scrînciobul acesta cu care Cromwell se legăna între faima publică și decepția personală, ne este, firește, mai ușor să deslușim manifestările faimei decît ale decepției. La întoarcerea sa la Londra, comandantul suprem fusese salutat cu bucurie isterică și cu „salve de tunuri și puști" pentru cinstirea eroului victorios. Alte recunoașteri mai consistente ale succeselor sale au variat între o armură completă, adusă de la Greenwich, și folosirea palatului Hampton Court, smuls, în folosul său, de la vînzările Republicii. În afară de aceasta, Parlamentul i-a aprobat prin vot suma de 4 000 de lire sterline pe an, care urma să-i fie plătită din veniturile moșiilor contesei de Rutland, atunci văduvă, precum și din cele ale moșiilor Burghley și Newhall. În fața acestui belșug aflat la dispoziția lui, Cromwell s-a hotărît să renunțe la leafa sa de vicerege al Irlandei, gest în acord cu atitudinea lui obișnuită față de bani. N-avea de gînd să trăiască în sărăcie și considera felul său de viață o sarcină dreaptă a statului. Avea însă în același timp simțul a ceea ce era îndeajuns și era lipsit cu totul de instinctul, mai puțin atrăgător, al grandoarei inutile, precum și de pasiunea pentru bani de dragul banilor. După bătălia de la Worcester, Ludlow vorbea în memoriile sale despre „comportarea lui mai sobră" în alegerea noilor prieteni. Însă chiar dacă Cromwell făcea pe prințul, era totuși vorba de un prinț puritan. După cum este ușor de înțeles, observatorii străini erau preocupați de manifestările lui Cromwell după bătălia de la Worcester, ca și cînd înțelegerea firii acestui om de frunte le-ar fi lămurit complicata scenă politică engleză, pe care încercau să o raporteze. În anul următor, ambasadorul venețian avea o imagine fugară

dar sugestivă a „celui mai de vază om" al lui Milton, „al cărui mod simplu de viață, lipsit de orice paradă și fast, și atît de diferit de fostele uzanțe ale acestui regat", îi atrăgeau laudele tuturor, chiar dacă îndeobște nu era și iubit. În luna mai se spunea despre Cromwell că avea primul și ultimul cuvînt în toate. Străinii îl comparau de preferință cu Wilhelm de Orania, „un om la fel de viclean și de cutezător", după cum spunea o sursă părtinitoare. Predominant era însă sentimentul că aveau de-a face cu un om puternic, care era în același timp de o simplitate spartană. [2]

Totuși, în sinea lui, Cromwell nu simțea certitudinea pe care ar putea-o implica această descriere a puternicului om al Republicii. Modestia lui de odinioară, care îi atrăsese în octombrie laudele ambasadorului toscan, fiindcă „nu puteai descoperi la el vreo altă rîvnă decît aceea pentru binele public", fusese și ea produsul acelei tulburări firești cauzate de trecerea de la aerul tare al cîmpului de bătaie în penumbra bizantină a intrigilor politice. Poate că izbînzile păcii nu erau mai puțin însemnate decît cele ale războiului, însă erau și mult mai greu de tălmăcit. Cercetarea vrerilor divine, adică a acelor semne ale încuviințării Domnului care îi preocupaseră atît de mult nu numai pe Cromwell, ci și pe prietenii săi intimi ca Owen și Ireton, urma să se dovedească în viitor o treabă mult mai anevoioasă. Ambasadorul toscan continua observînd că Cromwell „ajunsese să fie onorat și stimat nu numai pentru marea lui bravură, dar și drept omul căruia Cerul îi poruncise să așeze Republica cu ajutorul divin". Însă poruncile Cerului îl puneau acum pe Cromwell în fața unui cîmp de bătaie civil, întreținut cu îndoieli și nedumeriri și înțesat cu trupe mult mai nesupuse decît cele ale bine-disciplinatei armate a noului model. După cum întreaga Anglie — ca să nu mai vorbim de Scoția și Irlanda — se înfățișa ca o cloacă de probleme după izbînda de la Worcester, tot așa starea de spirit a lui Cromwell ajunsese o întruchipare asemănătoare de tendințe contradictorii : dorința de a urma ceea ce era drept, sincera lui incertitudine asupra locului unde se găsea dreptatea, precum și crescînda osîndire a acelor forțe care nu voiau să ajute cu nici un preț la înfăptuirea acestei dorințe.

Dintre problemele Angliei, cele mai ușoare erau cele grabnice, adică cele ridicate de sfîrșitul războiului. Fuseseră executați doar cîțiva magnați, printre care și contele

de Derby. Însă Cromwell, care nu credea în efectul execuţiilor fără noimă, a încercat să-l salveze chiar şi pe acesta, iar nereuşita lui arăta printre altele că nici măcar îndată după Worcester dorinţele sale nu aveau negreşit întîietate. Ca şi la sfîrşitul celui de-al doilea război civil, mînia oficială era rezervată mai mult englezilor decît scoţienilor, astfel că pînă la urmă clemenţa a precumpănit faţă de unele căpetenii scoţiene cum a fost contele de Lauderdale, căruia i-a fost comutată sentinţa de condamnare la moarte, fiind doar ţinut la închisoare. În felul acesta, englezul Derby a pierit, iar scoţianul Lauderdale a continuat să trăiască. Cît priveşte prizonierii scoţieni mai mărunţi, meniţi la început să fie trimişi în Guineea ca să lucreze ca sclavi, pe aceştia i-a aşteptat o soartă mai bună : unii au plecat în Irlanda, iar alţii în Noua Anglie, unde — aşa cum rezultă dintr-un raport al lui John Cotton către Cromwell — au fost trataţi deosebit de bine de către comunitatea puritană. O mie din ei au fost preluaţi de „aventurierii", care desecau ţinuturile mlăştinoase, luîndu-se măsura ca organizatorii să plătească o amendă de 10 lire sterline pentru fiecare om care fugea, adică cu mult mai mult decît ceea ce se considera a fi cota rezonabilă de 10% din preţul plătit pentru ei. Restul scoţienilor au reuşit să ajungă treptat acasă după înfricoşătoarea lor încercare.

Însă lichidarea pe o cale sau alta a vechilor ei vrăjmaşi era doar o părticică din problemele care stăteau acum în faţa Republicii. Scriitorul şi poetul Payne Fisher n-a arătat nici o împotrivire atunci cînd Parlamentul l-a însărcinat să scrie „istoria acelor timpuri", [3] ceea ce era desigur din partea lui o faptă plină de încredere în sine, deşi se pare că pînă la sfîrşit n-a ajuns să facă ceva mai mult decît o călătorie prin Scoţia în scop de cercetare şi să schiţeze o hartă a aşezării Dunbarului. Oricum însă, chiar dacă va fi fost scrisă, cartea n-a apărut niciodată. Totuşi, cele două mari probleme care frămîntaseră atît „acele timpuri", adică felul noului Parlament (dacă i se recunoştea necesitatea) şi felul noii biserici naţionale (dacă nu urma să fie nici după şablonul prezbiterian stabilit de Covenant, dar nici după şablonul anglican), rămîneau, amîndouă, să fie soluţionate. Dintre ele două, cea mai urgentă era aceea a Parlamentului, fiindcă această rămăşiţă, migălos epurată, a Parlamentului lung, ales pentru prima dată în 1640 şi care îşi ţinea acum şedinţele la Westminster, continua

să fie, după lege, singura sursă a puterii constituite din Anglia, Consiliul de stat fiind doar organul executiv, care lucra prin delegație, al Parlamentului. Începînd din ultimii ani ai deceniului 1640—1650, armata ceruse cu tărie dizolvarea Parlamentului și instituirea unuia nou, lucru pe care l-a pretins și prin diferitele *Acorduri ale poporului,* astfel că, la prima vedere, pare surprinzător că acest încăpățînat organism continua să se agațe morțiș, la Westminster, măcar de funcție, dacă nu și de putere.

În realitate însă, problema noului Parlament sau a „noii reprezentanțe", cum a ajuns să fie el cunoscut, nu era deloc simplă. În primul rînd, dacă Parlamentul trunchiat urma să fie dizolvat, ce se va întîmpla cu deputații existenți ? Firește că aceștia țineau să-și apere propriile interese egoiste, deși unii din ei se agățau de fotoliile lor doar din întemeiatul motiv omenesc că deputații nu puteau fi arestați pentru datorii, iar, în haosul războiului civil, cei ce reușiseră să-și dobîndească creditori care își cereau înapoi banii nu fuseseră numai cei cu mîna spartă. Se mai ridica, de asemenea, argumentul constituțional că această Adunare fusese totuși aleasă pe cale legală, argument invocat de cei ce gîndeau politic, cum era Henry Marten, care doreau ca legătura cu Parlamentul lung să fie păstrată. Pe de altă parte însă, noile alegeri ar fi adus cu ele altă serie de probleme, cu totul diferite, deoarece, dacă urmau să se bazeze pe un corp electoral mai larg, cine putea chezăși că noua Cameră a Comunelor nu va fi năpădită de prezbiterieni, regaliști și de alte creaturi, care nu vor voi să se pună fără ocol în slujba a ceea ce Cromwell socotea a fi o așezare drept-credincioasă a națiunii ? Între acești doi poli : frica de prelungirea fără termen a Parlamentului trunchiat existent și pericolul exact contrar al unei Camere a Comunelor noi și dușmănoase, era evident destul loc pentru ca părerile oamenilor epocii să șovăiască în felurite sensuri.

O prelungire fără termen ar fi însemnat, în forma ei extremă, ca fotoliile goale ale Camerei Comunelor să fie ocupate printr-un fel de alegeri parțiale sau de „completare" făcute sub controlul Parlamentului trunchiat, iar o asemenea Cameră putea fi cu greu pe gustul armatei, care avusese de la bun început o părere foarte proastă despre structura îngustă a Camerei existente. Pe de altă parte, în alt sector al opiniei publice, exista teama că alegerile

făcute sub influența militară nu vor da nici ele rezultate cu mult mai bune din cauza umbrei aruncate asupra lor de armată și, bineînțeles, de Cromwell, în calitatea lui de comandant suprem. Mai de mult, Cromwell fusese socotit, firește, că făcea parte dintre politicienii independenți, însă acum oameni ca Vane cel tînăr începuseră să se îndepărteze de tabăra lui. Clarendon a analizat, după bătălia de la Worcester, această schimbare : spre surprinderea lui Cromwell, el nu mai socotea că Parlamentul îi era „atît de supus încît să-i respecte poruncile în măsura în care spera că o va face". Ceea ce îl tulbura pe Cromwell era „pizma" foștilor săi aliați, conduși de Vane, care începuseră să fie de părere că „puterea și influența lui erau mult prea mari pentru Republică și că el și armata nu depindeau și nu ascultau într-o măsură suficientă de Parlament" [4], astfel că încercau să se îndrepte spre prezbiterieni ca să alcătuiască împreună cu ei o nouă formă de alianță. Deși simplifica lucrurile, totuși Clarendon pusese degetul pe adevăratele și din ce în ce mai grelele probleme politice cărora trebuia să le facă față Cromwell după Worcester. Ce-ar fi dacă adevărații aliați pentru o așezare dreaptă a Angliei s-ar dovedi a fi militarii, ca oameni reprezentînd mai bine poporul englez decît politicienii lipsiți de scrupule ? Și ce-ar fi dacă am găsi că izbînzile păcii, ca și cele ale războiului, trebuie înfăptuite cu sabia în mînă ?

Îndelung discutata problemă a dizolvării Parlamentului a fost dezbătută pentru prima dată la 17 septembrie 1651, cînd s-a alcătuit și un comitet menit să ia în considerare alegerile. Pe lista acestui comitet a apărut și numele lui Cromwell, care, la despuierea scrutinului, numărase voturile pentru. Proiectul de lege pentru „noua reprezentanță" a fost luat în discuție prima oară în luna octombrie. Însă pînă la sfîrșitul lunii următoare, cu toate că Cromwell fusese ales cap de listă pentru Consiliul de stat, nu s-a făcut nimic altceva în privința unei dizolvări reale decît să se decidă ca noul Parlament să se întrunească peste trei ani, adică la data de 3 noiembrie 1654, ceea ce, din punctul de vedere al lui Cromwell, nu putea fi considerat cîtuși de puțin un progres mulțumitor. În general, exista o mare nesiguranță politică. Daniel Blagrave, deputat de Reading și unul din cei care semnaseră ordinul de execuție a regelui, făcea și el parte dintre numeroșii înalți dregători puritani, care, ca și Robert Overton, Hugh Peter sau Rains-

borough, nu considerau că se înjosesc atunci cînd umblau după directive supranaturale. La 3 noiembrie, Blagrave i-a trimis o scrisoare astronomului Elias Ashmole întrebîndu-l dacă Parlamentul va fi dizolvat pe neașteptate sau nu, iar la 11 noiembrie era evident neliniștit în legătură cu viitorul său, fiindcă i-a comunicat lui Ashmole ora exactă „cînd a sosit scrisoarea comandantului suprem către d-l Blagrave prin care îl întreba dacă dorea să fie ales din nou în Parlament". Deși s-a insinuat, cu titlu de încercare, că întrebarea ar fi fost pusă de Cromwell în legătură cu propria lui poziție, este greu de crezut că el s-ar fi îndoit sincer că va fi *ales* într-adevăr în Parlament, [5] de unde rezultă clar că ceea ce îl neliniștea pe Blagrave erau propriile sale probleme. În calitatea lui de neam, probabil chiar de frate, al unui alt astrolog cu numele de Joseph Blagrave, d-l Blagrave era deja în contact cu Ashmole. Ar fi fost deci firesc ca el să încerce a pătrunde cu ajutorul acestuia tainele viitorului în acea situație politică atît de încurcată, pe cît de nefiresc era acest lucru pentru Cromwell.

Următoarea inițiativă a lui Cromwell a luat forma unei întruniri, ținută la începutul lunii decembrie 1651 și convocată confidențial în casa lui Lenthall, președintele Camerei Comunelor, la care au fost invitați cîțiva deputați și ofițeri. Potrivit lui Whitelocke, care a participat și el și a relatat totul în cele mai mici amănunte, principala teză a lui Cromwell a fost că acum, cînd fostul rege era mort, iar regele cel tînăr înfrînt, trebuia să se treacă la „așezarea națiunii". Unul din principiile filozofiei lui Cromwell era de multă vreme acela că, drept urmare a izbînzilor dobîndite, pe umerii lor apasă o răspundere de care ar fi făcut o greșeală să nu țină seama. Președintele Lenthall s-a declarat de acord cu acest principiu : avuseseră, desigur, „sub comanda lui Cromwell, succese uimitoare și, dacă nu-și vor îndrepta greșelile, vor fi vrednici de mustrare", la care Whitelocke a pus îndreptățita întrebare : ce fel de așezare se urmărea ? Urmau să instituie o Republică veritabilă sau cu un amestec de monarhie ? Cromwell a recunoscut la rîndul său că aceasta era de fapt problema fundamentală: „Într-adevăr, socotesc și eu că trebuie să cîntărim dacă e mai bine să instaurăm o republică sau o cîrmuire combinată cu monarhia, iar în cazul unei forme monarhice oarecare cine va deține puterea ?". [6]

A venit atunci rîndul lui sir Thomas Widdrington, fostul împuternicit al marelui sigiliu, care revenise în serviciul Republicii ca membru al Consiliului de stat, să declare că cea mai potrivită formă „pentru legile şi oamenii acestei naţiuni" era „monarhia combinată". A continuat apoi sugerînd că cea mai bună cale era adoptarea unuia din fiii fostului rege, şi anume a lui Henry duce de Gloucester, care se mai afla încă sub paza Republicii. În discuţia generală care a urmat, Fleetwood şi St John au atras amîndoi atenţia asupra dificultăţilor pe care le implica revenirea la dinastia Stuart, iar Whalley a relevat, pe bună dreptate, binecunoscuta ostilitate a prinţilor faţă de Parlament. Au fost totuşi unii care au susţinut să se recurgă la tînărul Gloucester, în timp ce Whitelocke era de părere că puteau fi folosiţi fie Carol, fie ducele de York. Dar cea mai interesantă a fost reacţia lui Cromwell, care s-a pronunţat în favoarea „unei aşezări cuprinzînd o oarecare putere monarhică", pe care o socotea că va fi „foarte eficace", fără să declare însă în mod precis ce formă urma să aibă această combinaţie. Nu-i nevoie să ne alăturăm învinuirilor ce i s-au adus mai tîrziu că ar fi dat dovadă de o ambiţie josnică şi nestăpînită, şi că ceea ce dorea de fapt era coroana regală pentru el, pentru a vedea în această declaraţie prudentă o schimbare de atitudine din partea lui, sau, poate, o revenire la nedesluşita atitudine pe care o avusese spre sfîrşitul anului 1647 şi în 1648 faţă de monarhie.

Trebuie să ne reamintim că Cromwell nu s-a arătat niciciînd a fi din principiu republican, nici pe vremea dezbaterilor armatei şi nici cu un an mai tîrziu, cînd armata continua să se arate şi mai ostilă regelui. Felul în care privea el regalitatea era cît se poate de pragmatic şi influenţat în mare măsură de caracterul lui Carol I, ale cărui păcate l-au împins pînă la sfîrşit — după socoteala lui Cromwell — la convingerea că Providenţa cerea să i se taie capul. De altfel, tot el fusese unul din cei care se gîndiseră să-l folosească pe ducele de Gloucester drept marionetă într-o formă oarecare de regenţă. Spre deosebire de Henry Marten, precum şi de mulţi alţi ofiţeri, Cromwell n-avea principii republicane prea categorice, care să fi fost încălcate prin revenirea vreunei forme de monarhie. Avea, dimpotrivă, păreri foarte bine precizate în privinţa reîntoarcerii vechilor timpuri grele — aşa cum le-ar fi numit el — şi tocmai această reînviere a trecutului reprezenta în

mintea lui cea mai gravă încălcare a îndatoririlor. În vara anului 1650, discutase cu Ludlow despre „o republică liberă şi egală ca fiind singurul mijloc posibil de a ţine la distanţă vechea familie şi cîrmuire“, [7] iar acum, după mai mult de un an, era mai convins decît oricînd de necesitatea ca fosta guvernare să fie împiedicată să mai revină. Cu toate acestea, n-avem nici un motiv să presupunem că în decembrie 1651 el n-ar fi luat în considerare, măcar în treacăt, printre alte alternative, şi revenirea vechii familii, reprezentată prin ducele de Gloucester.

O influenţă puternică asupra gîndirii lui Cromwell fusese înlăturată de curînd prin moarte. În noiembrie 1651, Henry Ireton, prietenul, ginerele şi tovarăşul său din primele bătălii, pe care mulţi contemporani îl socoteau a fi „eminenţa cenuşie“ a lui Cromwell, a murit de o boală contagioasă în Irlanda. „Tot ce este în lume se va dovedi trecător“ — îi scria Cromwell surorii sale — „şi o dovadă limpede a acestui lucru este moartea fiului meu, Ireton“. Trupul său a fost trimis pe mare în Anglia, iar funeraliile oficiale din martie 1652 au oferit o privire fugară, dar interesantă, asupra direcţiei pe care o luau acum uzanţele sociale ale noii Republici. Mai mult ca sigur că vremurile se schimbaseră. Leşul lui Ireton a fost expus mai întîi — aşa cum se făcuse mai înainte cu regii — pe catafalcul de onoare de la Somerset House, sub un herb funerar pe care stătea scris *Dulce et decorum est pro patria mori* *, deviză pe care răutăcioşii regalişti o traduceau în glumă prin : „Ce bine e pentru ţară că a răposat“. Procesiunea spre Westminster Abbey a prilejuit desfăşurarea unui fast măreţ, al cărui contrast cu austeritatea puritană a dat loc la numeroase comentarii. Printre cei ce urmau cortegiul funebru se aflau Cromwell, ofiţerii săi, precum şi cîţiva dintre cei pe care John Evelyn, autorul unui jurnal particular, îi numea nepoliticos „oamenii lui din Parlamentul fantomă“, adică deputaţii. Evelyn se întorsese tocmai atunci de pe continent, iar funeraliile lui Ireton, care făcuseră o puternică impresie asupra lui, fuseseră unul din primele spectacole publice la care asistase. Cel însărcinat să ţină predica a fost John Owen, care a folosit în

* Este plăcut şi frumos să mori pentru patrie (în lat. în text). Celebru vers dintr-una din odele poetului latin Horaţiu, intitulată „Ad Romanos“. — M.L.

acest scop un citat din profetul Daniel, pentru a-l proslăvi pe Ireton ca avînd — asemenea profetului — atît înțelepciune spirituală, cît și pricepere cetățenească.

Mai tîrziu, predica a fost publicată — scria Owen —, în urma cererii acelora cărora le plăcea „aroma acelui parfum" împrăștiat de nobila memorie a lui Ireton. Însă Owen a dedicat-o dinadins lui Henry Cromwell, și nu „ei", adică văduvei, fiindcă biata Bridget continua să fie atît de afundată în mîhnirea ei, încît se temea să nu-i provoace o nouă cădere la pat. Pentru a o consola, Parlamentul i-a acordat suma de 2 000 de lire sterline pe an din veniturile moșiilor ducelui de Buckhingham. Dar mai înainte ca anul să se fi terminat i s-a oferit un imbold mai ferm ca să-și lepede veșmintele de doliu sub forma curții care i-o făcea Charles Fleetwood. Moartea lui Ireton lăsase, firește, un gol în administrația Irlandei, gol ce avea să fie umplut — cum se aștepta toată lumea — de către Lambert, care a și fost numit, în ianuarie 1652, cu forme în regulă, în postul vacant de locțiitor al viceregelui. Lucy Hutchinson a povestit, răutăcioasă, cum, drept urmare, Frances Lambert făcea în vara aceea pe regina față de Bridget Ireton, în parcul St James, din care pricină aceasta din urmă, „în pofida evlaviei și modestiei ei", îndura chinuri cît se poate de omenești. [8] Întîmplarea aceasta, la care fusese martor și Fleetwood, și el de curînd văduv, a avut rezultatul poznaș că acesta, profitînd imediat de prilej, s-a apucat să-i facă curte acestei doamne adînc întristate, iar acum, pe deasupra, jignite. Lucrurile nu s-au mărginit însă la această împrejurare, fiindcă întreaga poziție a lui Lambert a început să se năruie cînd Parlamentul a desființat funcția de vicerege, iar odată cu aceasta, firește, și pe cea de locțiitor. Lambert, care făcuse deja cheltuieli foarte mari pentru noul și mărețul său rol, s-a înfuriat, după cum este ușor de înțeles, astfel că a renunțat la postul mai puțin important de comandant-șef și de reprezentant al puterii civile, care i-au fost atribuite lui Charles Fleetwood. Acesta a fost felul în care Bridget a sfîrșit prin a domni din nou în Irlanda.

Toată această dandana, a cărei desfășurare exactă a rămas nedeslușită, a avut urmări care au depășit interesul imediat al bîrfei. Cu timpul, Parlamentul a început să-l dezamăgească și mai mult pe Lambert, care s-a pornit să-și ridice din ce în ce mai tare glasul împotriva lui. Mai tîrziu, Cromwell a fost învinuit — așa cum se întîmplă

adesea — că pusese la cale întreaga întîmplare ca să-l aţîţe pe Lambert să se descotorosească, în locul lui, de Parlament, învinuire care părea însă trasă de păr. Acţiunile Parlamentului fuseseră dictate probabil în realitate de nevoia economiilor, orientare arătată deja de gestul lui Cromwell, care renunţase, în toamna trecută, în favoarea lui Ireton, la salariul său de vicerege. Ceva mai mult, Cromwell îşi arătase simpatia lui personală faţă de Lambert, poruncind să i se plătească 2 000 de lire sterline din restanţele de plată, neachitate încă, pentru a-l ajuta să acopere cheltuielile pe care le făcuse în vederea unei vieţi fastuoase în Irlanda. Este mult mai probabil că Parlamentul stăruia să-şi impună voinţa chiar împotriva dorinţelor lui Cromwell, decît că el, Cromwell, s-ar fi dedat unei uneltiri deosebit de îndemînatic urzite. Cu toate acestea, înlocuirea lui Lambert cu Fleetwood nu fusese, desigur, spre folosul Irlandei. Deşi puritan sincer şi cumsecade, Fleetwood era în fond un om cu idei înguste, astfel că firea mai îndatoritoare şi plină de bunăvoinţă a lui Lambert ar fi fost mai potrivită pentru conducerea ţării.

În Anglia, necesităţile financiare continuau să-şi pună amprenta asupra aşezării naţiunii şi să influenţeze chiar cele mai tolerante intenţii ale guvernului. Cromwell era unul din cei care ţineau foarte mult la indulgenţa politică. La votarea, în februarie 1652, a legii amnistiei, care avea scopul ca „toată ura şi răul prilejuite de ultimele neînţelegeri să fie îngropate în uitare veşnică", el a pledat cu vigoare în favoarea iertării. Legea era menită să fie de fapt atotcuprinzătoare, însă prin faptul că excepta de la amnistie pe toţi cei vinovaţi de înaltă trădare, afară de cazul cînd făcuseră acest lucru numai prin vorbe, se lăsa cale deschisă impunerii continue de penalităţi băneşti, sub forma de confiscări aplicate regaliştilor, dacă se găsea necesar. Acelaşi spirit de clemenţă limitată poate fi constatat şi în anularea, din luna septembrie 1650, a pedepselor foarte grele aplicate romano-catolicilor care refuzau să ia parte la serviciul divin din bisericile anglicane. Totuşi, intenţia de a-i fasona şi mai departe, după modelul statului englez, continua să se manifeste, fiindcă, deşi liturghia era încă interzisă, participarea, în zilele de duminică, la serviciul divin al bisericii statale nu mai era obligatorie, iar arhivele din anii 1652 şi 1653 arată o scădere a numărului celor acuzaţi că practicau religia catolică. În acelaşi timp însă, sechestrarea moşiilor lor continua să rămînă una

din sursele principale de fonduri ale guvernului, care nu putea fi neglijată la vreme de nevoie, sau, după cum se exprimau, cu dezamăgire, următoarele versuri :

Dar cînd e vorba de stors bani
Văd c-amnistia nu ne iartă...

Într-o țară sfîșiată atît de crud de războaie, era, firește, nevoie vădită de un nou fel de politică socială, sau măcar de un fel oarecare de politică socială, care să țină seama de problema din ce în ce mai gravă a celor fără căpătîi, precum și de inevitabilele probleme ridicate de război, ca aceea a oștenilor scoși din rîndurile armatei sau infirmi. În teorie, puritanii se interesaseră permanent și foarte serios de felul cum trăiau oamenii de rînd, deși ideile lor de la început privind legislația respectivă nu se potriveau aproape de loc cu părerile majorității populației. Prin legea din 1650 adulterul și incestul erau pedepsite cu moartea, însă șovăiala judecătorilor atunci cînd era vorba să pronunțe asemenea condamnări a făcut-o să cadă practic în desuetudine. Pentru desfrîu, pedeapsa era de trei luni închisoare, în timp ce prostituatele urmau să fie bătute cu biciul, însemnate cu fierul roșu, închise într-o casă de corecție la prima abatere și executate pentru cea de-a doua. Legea amnistiei îi excludea în mod formal nu numai pe regaliști, dar și pe cei vinovați de „odiosul și scîrbosul viciu al sodomiei cu oameni sau animale", precum și de „siluirea trupească a femeilor" sau bigamie. Beția era socotită un delict extrem de grav și pedepsită, ca și adulterul, foarte aspru. Deși legea care interzicea sulemeneala fețelor, alunițele false și purtarea îmbrăcămintei necuviincioase n-a mai fost prezentată a doua oară Camerei Comunelor*, au fost legiferate totuși amenzi, gradate cu atenție, pentru înjurături, potrivit cărora cele mai avantajate din acest punct de vedere erau femeile și făpturile din clasele de jos. În timp ce o înjurătură îl costa pe un lord 30 de șilingi, pentru un nobil de grad mai mic amenda scădea la 6 șilingi și 8 penny, iar pentru cei mai de jos

* Pentru a fi aprobată, o lege trebuia adusă în fața Camerei de trei ori : prima dată pentru obținerea îngăduinței ca legea să fie pusă în discuție, a doua oară pentru acceptarea principiilor generale ale legii și a treia oară pentru acceptarea modificărilor de amănunt făcute în diferitele comitete. — M.L.

la 3 şilingi şi 4 penny. Soţii răspundeau pentru înjurăturile soţiilor, iar taţii pentru cele ale fiicelor.

Însă aceste măsuri, indiferent dacă au reuşit sau nu să creeze o populaţie cu o viaţă mai curată sau măcar una mai puţin spurcată la gură, ceea ce este îndoielnic, n-aveau decît puţin de-a face cu felul problemelor reale pe care trebuiau să le înfrunte pe vremea aceea oamenii de rînd. Creşterea numărului pămînturilor în devălmăşie, împrejmuite de moşieri, nu făcea decît să mărească gloata celor fără de lucru, fapt care, la rîndul lui, ducea la sporirea vagabondajului. Nevoiaşii constatau de asemenea că schimbarea proprietarilor pămînturilor confiscate nu făcea adesea decît să le înrăutăţească soarta, fiindcă noii proprietari erau mult mai puţin omenoşi decît cei adevăraţi, care îi cunoşteau din vechime pe locuitori şi le ştiau necazurile. Gerard Winstanley, nivelatorul, vorbea despre ei ca despre „noua (şi mai lacoma) nobilime", iar un om ca Richard Baxter se simţea, pe bună dreptate, tulburat de soarta ţăranilor deposedaţi de pămînturile lor, „fapt de importanţă publică şi obiect de veşnică îngrijorare spirituală".[9]

Era o atmosferă în care Parlamentul veghea cu străşnicie asupra dreptului de proprietate şi ca atare nu se arăta dispus să-i ocrotească pe cei ce deţineau pămînturi din timpuri străvechi, dar fără acte de proprietate, împotriva celor care voiau să le împrejmuiască, astfel că nu-i de mirare că cele mai radicale principii ale nivelatorilor erau în plină înflorire. Starea de spirit a populaţiei era neliniştită şi tulburată, lucru dovedit prin atitudinea de aşteptare înfricoşată faţă de apropiata eclipsă de soare din martie 1652. Ziua eclipsei fusese denumită dinainte „lunea neagră", şi au fost oameni care au fugit din Londra ca să-i ocolească urmările. În ceea ce priveşte interpretarea semnificaţiei acestui fenomen, ea a variat între prăbuşirea prezbiterianismului scoţian (de către astrologul William Lilly) şi venirea „celei de-a cincea împărăţii" (de către cei ce o aşteptau). Pînă la urmă, Consiliul de stat, care avea şi aşa destule probleme pămînteşti de rezolvat, s-a văzut silit să emită un document care declara că eclipsele sînt fenomene naturale.

Însă dintre toate temele în care interesele Parlamentului trunchiat şi, în general, ale guvernului se dovedeau a fi desprinse de cele ale oamenilor de rînd, cea mai arzătoare era aceea a modificării legislaţiei. Tărăgănelile şi

abuzurile la care erau supuşi englezii reprezentau unul din cele mai importante motive de nemulţumire, asupra căruia s-a pus accentul în ajunul războiului civil. Deşi în 1649 fuseseră puse în aplicare unele reforme ale extrem de nepopularei Curţi de justiţie a lordului-cancelar *, totuşi o broşură contemporană putea să mai vorbească despre ea ca despre „o enigmă a fărădelegilor şi o înşelătorie permanentă", pentru ca un scriitor de mai tîrziu să o numească locul unde se întocmeşte „un talmeş-balmeş de legi ce nu se potrivesc între ele". Într-o convorbire cu Edmund Ludlow, cu puţin înainte de bătălia de la Worcester, Cromwell s-a referit la necesitatea modificării legislaţiei ca fiind una din cerinţele urgente ale acestei „Republici libere şi egale". Către sfîrşitul anului 1650, drept măsură împotriva obscurantismului, latina a fost înlăturată ca limbă oficială, singura limbă a documentelor publice urmînd să fie engleza şi anume aceea scrisă cel mai des ** „cu o caligrafie şi litere obişnuite şi citibile" [10]. Totuşi, în afara înfiinţării, în 1652, a unui comitet care să discute eventualele reforme, Parlamentul trunchiat n-a fost în stare să facă nimic altceva decît să poarte discuţii fără sfîrşit.

Pentru aceasta, membrii Parlamentului puteau cu greu invoca drept scuză ignoranţa. Mai mult de jumătate din ei urmaseră cursurile unei şcoli de drept, aşa că adevărul probabil trebuie să fi fost tocmai contrariul: erau puse în cauză prin reforme prea multe drepturi legale cîştigate. Totuşi constatările comitetului de sub preşedinţia lui Matthew Hale, transmise Comitetului parlamentar pentru problemele juridice pentru a fi discutate şi prezentate, dacă va fi cazul, Parlamentului, arătau cît de multe erau „inconvenientele legale" existente care torturau viaţa oamenilor de rînd. Comitetul a elaborat 16 proiecte de legi privitoare la diferite probleme, începînd cu interzicerea luării de mită de către judecători şi terminînd cu recuperarea mai uşoară a datoriilor mici sau simplificarea modului de înregistrare a testamentelor. S-a făcut de asemenea o sforţare de uşurare a sorţii celor con-

---

* Unde judecata se întemeia pe dreptul cutumiar, şi nu pe legea scrisă. — M.L.

** Acest principiu este valabil şi astăzi în Anglia unde nici ortografia, nici pronunţarea limbii nu este reglementată. Ortografia *recomandată* este aceea a celor mai buni scriitori, iar pronunţarea *recomandată* este aceea a majorităţii vorbitorilor. — M.L.

damnați pentru fapte penale, în special în scopul desființării înfricoșătoarei *peine forte et dure* *, aflată încă în vigoare, potrivit căreia cei ce refuzau să facă declarații puteau fi torturați încet pînă mureau, refuzul de a se apăra fiind considerat o recunoaștere a vinovăției**. Au mai fost propuse și alte ușurări de pedepse : femeile care își ucideau soții urmau să fie spînzurate și nu arse de vii, bunurile sinucigașilor nu mai trebuiau confiscate, iar acuzații își puteau aduce un apărător și martori care să depună mărturie sub prestare de jurămînt. Unele din ideile judiciare propuse luau în considerare chiar concepția ca deținuții să nu fie numai pedepsiți, dar și îndreptați, o teorie juridică neacceptată decît după mai multe secole. S-a mai propus ca în fiecare închisoare orășenească sau de comitat să fie numit un „predicator cucernic și milostiv", pentru a se ruga în acest scop cu deținuții. Pedepsele pentru furt implicau atît teoria restituirii, cît și pe aceea a pedepsei în sine. Dar, deși în luna ianuarie 1653 Parlamentul și-a irosit două zile studiind Codul de legi propus de comitetul Hale, nici una din aceste reforme n-a fost cercetată în decursul existenței acestui Parlament, astfel ca să capete putere de lege.

Și totuși, în timp ce Parlamentul trunchiat discuta și sporovăia fără să facă însă aproape nimic ca să cîștige simpatia publicului, problema reformei organizării bisericii anglicane cădea pe alte mîini mai energice. În fond, situația necesita o soluție dată de puterea executivă. Într-adevăr, independenții, care se prezentaseră cîndva ca o sectă de mîna a doua ce amenința biserica anglicană, erau acum la putere, iar cultul lor era amenințat, la rîndul lui, de o mulțime de secte neînsemnate. Deocamdată însă, nu exista nici un organism pentru alegerea pastorilor și, chiar dacă ar fi fost aleși, nu exista nici un alt mijloc de a-i plăti decît prin vechiul sistem al zeciuielii, potrivit căruia pastorii locali primeau o parte din ofrandele enoriașilor, obicei înfierat acum de foarte mulți sectanți. În paralel cu necesitatea unei uniformități oarecare în alege-

** Pedeapsă severă și dură (în franc. în text). Se aplica persoanelor acuzate de crime capitale, care refuzau să-și recunoască vinovăția. — M.L.

** Pedeapsa a fost abrogată definitiv în 1772. În 1827, legea a fost modificată în sensul că, dacă inculpatul refuza să răspundă, se considera din oficiu că el se declara ca nevinovat. Pentru acest subiect vezi G. B. Nourse, *Law Reform under the Commonwealth and Protectorate.*

rea pastorilor (chiar dacă n-ar fi fost decît în scopul combaterii unor exagerări mai periculoase ale sectanților) se punea și zbuciumata problemă a felului în care trebuia impusă această uniformitate, iar, odată impusă, cum trebuiau plătiți acești slujitori ai Domnului. Ultimul *casus belli* dintre guvern și sectanți s-a produs în februarie 1652, cînd a fost publicată o carte sprijinind învățăturile lui Socinius, un italian din secolul al XVI-lea, care nu numai că propovăduia iertarea generală a păcatelor în locul celei individuale, ceea ce reprezenta o erezie groaznică pentru independenți, dar nega chiar natura divină a lui Hristos.

Pentru a se stabili ceea ce se putea sau nu se putea susține sub Republică, a fost alcătuit un comitet sub președinția lui John Owen, care, datorită prieteniei și ocrotirii lui Cromwell, devenise prim vicar al catedralei din Oxford și apoi prorector al Universității Oxford, deși, după spusele lui Anthony Wood, supăra consiliul Universității prin îmbrăcămintea lui înzorzonată, precum și mult prea tinerească[11]. Totuși, atunci cînd era vorba de religie și nu de veșminte, părerile lui ferme și de mijloc, nici prea prezbiteriene, dar nici prea mistice, îl făceau apt pentru această sarcină. Owen a elaborat „Cele 15 principii de bază", care plecau de la teza generală că celor ce credeau că pot căuta vrerea Domnului în altă parte decît în Sfînta Scriptură nu trebuia să li se îngăduie să propovăduiască evanghelia, afirmație care îi excludea pe adepții „celei de-a cincea împărății", dar îi accepta pe congregaționaliști, pe prezbiterieni și, firește, pe independenți. Au fost înființate, de asemenea, două grupe de împuterniciți pentru a crea o biserică de stat, cuprinzînd „scrutători", care urmau să alcătuiască un fel de comitet local pentru alegerea pastorilor socotiți potriviți, precum și un organism național compus din „izgonitori" pentru supravegherea și îndepărtarea pastorilor (și, întîmplător, a învățătorilor). Totuși, problema plății pastorilor n-a putut fi rezolvată deocamdată decît folosind vechiul sistem al zeciuielii, ceea ce i-a jignit profund pe sectanții hotărîți să-l desființeze.

Problema zeciuielii fusese obiect de gîlceavă cu mult timp înainte de războiul civil, vreme de decenii, ba chiar de secole, și avuseseră loc multe conflicte în legătură cu ea. Deși luată *ad litteram* zeciuiala însemna plata unei zecimi din produsele agricole și din inventarul viu al unei parohii și era destinată întreținerii bisericii locale, ea ajunsese să simbolizeze un șir de lucruri diferite, dar la fel de tul-

buri, pentru oameni diferiți. Monk o denumise „scurgerea de sînge". Pe vremea desființării mănăstirilor, zeciuiala trecuse în mîinile noilor proprietari laici, astfel că menținerea sistemului devenise o parte din uriașele drepturi străvechi cîștigate. Pornind de aci, n-a fost nevoie decît de un pas ca să se facă o legătură strînsă între zeciuială și alte forme de proprietate și de aceea mulți socoteau, deși contrar rațiunii, că dacă se desființa zeciuiala, proprietatea particulară trebuia să-i urmeze și ea imediat [12].

Pe de altă parte, se exprima din multe părți sincera îndoială asupra oportunității folosirii zeciuielii ca formă de salarizare a pastorilor. Urma ca plata pastorilor să incumbe parohiilor sau ca fondurile clerului să fie mînuite de guvern ? Datorită dezorganizării generale provocate de război, oamenii refuzau adeseori plata zeciuielilor, iar în lipsa tribunalelor ecleziastice cu greu puteau fi siliți să dea socoteală în această privință. O propunere mai radicală pentru întreținerea pastorilor a fost aceea ca ei înșiși să se apuce de muncă. Începînd din 1647, sectele mai extremiste, cum erau cele ale nivelatorilor și diggerilor, iar mai tîrziu și adepții „celei de-a cincea împărății", se interesau, într-un mod socotit de mulți primejdios, de desființarea zeciuielilor, pe care o includeau în programul lor. Se crease astfel un cerc vicios : identificarea acestor secte cu radicalismul suspect provoca la rîndul ei o teamă și mai mare a reacționarilor față de desființarea zeciuielii.

În dezbaterile asupra noului sistem, Cromwell a folosit prilejul pentru a-și preciza părerile. Ca și în Irlanda, el nu-și propunea să se ocupe de sentimentele ascunse și nedate pe față din inimile oamenilor. Obiectivul trebuia să fie îngăduința față de toată lumea. În Parlament, s-a pronunțat răspicat împotriva persecuției statale : n-avea nevoie de nici o dezvăluire — a spus el — „ca să descopăr că nu sînt omul care se străduiește să-și impună părerile fraților săi", iar cînd i s-a cerut să fie mai degrabă ca prigonitorul Saul * decît ca nepăsătorul Gallio**, Cromwell a dat splendidul răspuns : „Prefer să îngădui mahomedanismul în Anglia decît ca vreunul din copiii Domnului să fie persecutat". Pentru normele timpului, afirmația nu era sinceră, dacă nu de alta cel puțin pentru faptul că

* Saul din Tarsus, devenit mai apoi apostolul Pavel. — M.L.
** Proconsul din Ahaia care a refuzat să-l condamne pe sfîntul Pavel atunci cînd a fost învinuit de evrei. — M.L.

aproape primul act de cenzură al Republicii fusese să confişte, în 1649, o ediţie a Coranului, tipărită la Londra[13]. Spera, evident, că noul sistem va fi un fel de plasă rară, în care conştiinţa drept-credincioşilor va putea să se dezvolte din plin şi în care li se putea îngădui celor ce nu îmbrăţişau într-un fel sau altul calea cea dreaptă să trăiască în pace atîta vreme cît şi ei se comportau în mod paşnic.

În ceea ce priveşte chestiunea zeciuielii însă, a fost semnificativ faptul că Cromwell, cu simţul legalităţii, ordinii şi realizării în practică ce-l caracterizau, s-a dat de partea celor ce voiau să o menţină provizoriu, pînă cînd va putea fi găsit un alt mod de plată a pastorilor. De aceea, se pare că la 29 aprilie 1652 Cromwell a votat pentru menţinerea provizorie, dar nelimitată în timp, a zeciuielilor, ceea ce a provocat o mare indignare în rîndul celor care credeau că se angajase să le desfiinţeze, cel mai de seamă dintre nemulţumiţi fiind quakerul George Fox, care a răspîndit mai tîrziu povestea că Cromwell i-ar fi făgăduit lui Dumnezeu să-i cedeze zeciuielile în schimbul victoriei de la Dunbar.[14] Deşi este puţin probabil ca povestea să fi fost adevărată, ea ne arată totuşi noua şi înverşunata evoluţie a legăturilor dintre Cromwell şi sectanţii mai radicali decît el.

În ceea ce priveşte interesanta, dar nebuloasa chestiune a credinţei religioase personale a lui Cromwell, se poate spune că avea o orientare mai mistică decît aceea a prietenului său Owen, lucru dovedit prin felul cum şi-a ales capelanii.

Prietenia lui Cromwell cu Owen sau Sterry nu poate cuprinde în întregime măsura credinţei religioase a lui Cromwell şi asta nu numai fiindcă avea admirabila şi întrecătoarea pasiune pentru prietenii în care puteau avea loc discuţii între două puncte de vedere potrivnice. În tot timpul vieţii, părerile lui religioase se dovediseră a fi extrem de subiective. Alesese probabil de la început independentismul pentru singurul motiv că legăturile mai slobode ale acestuia puteau să dea temperamentului său o mai deplină libertate de acţiune, respingînd în schimb, din acelaşi motiv, anglicanismul şi prezbiterianismul. Anumite faţete ale convingerilor sale au continuat să sclipească, printre acestea fiind antipatia lui faţă de cei ce doreau să învăluie în conformism spiritele camarazilor lor în loc să lupte împotriva vrăjmaşului comun. Doi ani mai tîrziu, Cromwell vorbea despre ciudata pasiune a spiri-

tului oamenilor : „Nimic nu-i convinge în afară de cazul cînd îşi pot pune degetul pe conştiinţa fraţilor, ca s-o ciupească" [15]. Toate acestea arătau că formele exterioare pe care le putea lua practicarea religiei n-aveau pentru el aceeaşi însemnătate ca pentru contemporanii săi.

Atunci cînd era singur, Cromwell prefera să se lupte, pe de o parte, cu Sfînta Scriptură, iar pe de alta cu dezvăluirea sub formă de semne a vrerii Domnului. În tovărăşie cu alţii însă, concepţiile lui din cele mai îndepărtate timpuri au fost rezumate foarte bine de petiţia unor quakeri nemulţumiţi, aflaţi în suferinţă la Horsham : „Auzim că ai declarat că nimeni din naţia aceasta nu va avea ceva de îndurat din cauza conştiinţei sale". Legea şi ordinea erau însă o altă treabă, astfel că atitudinea lui faţă de sectanţi, care, după cîte se spunea, îl preocupau prin luna octombrie 1652, urma să se schimbe cînd într-o parte, cînd în alta, după felul rezistenţei pe care aceştia o opuneau statului. Semnificativ este totuşi faptul că Cromwell a fost unul din acei independenţi, printre care se numărau Ireton şi Lambert, ce nu s-au alipit de fapt vreunei anumite „biserici reunite". De aceea, el n-a fost niciCînd, în sensul modern al cuvîntului, un adevărat adept al congregaţionalismului şi asta cu atît mai mult cu cît înflăcăratele cuvinte pe care le scrisese cîndva lui Bridget despre dragostea lui Hristos făceau din el de fapt un membru al sectei numite a „căutătorilor". *

Europa nu stătuse nemişcată în timp ce Republica şi Scoţia se izbeau una de alta ca doi cerbi cu coarnele. Şi acolo situaţia era la fel de explozivă, şi oricare va fi fost prima ei reacţie de indignare şi de dezaprobare, uciderea regelui şi instituirea Republicii nu puteau exclude pentru veşnicie o putere protestantă şi maritimă principală din variatele şi complicatele serii de alianţe europene în curs de constituire. Şi fiindcă nici importantul bloc al puterilor baltice protestante ** şi nici blocul franco-spaniol nu erau unite, mai exista destul loc pentru manevre diplomatice acum cînd Anglia devenea iarăşi o forţă de care trebuia

* Sectă din secolul al XVII-lea cu un număr restrîns de membri şi compusă din independenţi care aveau drept profesiune de credinţă căutarea unor noi îndreptări privind biserica adevărată. — M.L.

** Suedia, Danemarca şi Olanda. — M.L.

să se țină seama. De aceea, în curînd au început să se strecoare spre Londra diferiți agenți și reprezentanți diplomatici, din care primul a fost pastorul purtînd armoniosul nume de Haraldus Applebone, trimis, în decembrie 1651, de excentrica, dar nurlia regină Cristina a Suediei. Ca țară protestantă aflată în vrajbă ereditară cu vecina ei protestantă Danemarca, Suedia avea interesul legitim de a cîștiga cea dintîi simpatiile Republicii, astfel că, nu după multă vreme, regina își semna corespondența cu *vestra amica Christina* *.

Cu toate acestea, Republica rămînea extrem de susceptibilă atunci cînd era vorba de autoritatea ei. Apelul reginei Elisabeta a Boemiei, sora regelui defunct, trimis prin intermediul Țărilor de Jos, prin care cerea să i se acorde ceva bani, a fost întîmpinat cu indignare fiindcă vorbea de Carol I, ceea ce implica și existența unui Carol al II-lea, iar nou-venitul ambasador venețian Paulucci a trecut prin momente neplăcute fiindcă sosise fără cuvenitele scrisori de acreditare din partea guvernului său. Drept maestru de ceremonii activa sir Oliver Fleming, care avusese aceeași funcție și sub Carol I, ceea ce era un exemplu remarcabil de neutralitate politică. Totuși, sir Oliver s-a plîns Consiliului de stat că salariul său era mult mai mic decît în trecut, mai ales că nu i se îngăduia să primească de la trimișii străini daruri bănești, considerate acum drept „dezonorante pentru Republică". A cerut de aceea să i se mărească leafa, fiindcă altfel va fi „ispitit să facă lucruri dezonorabile" — după cum a spus el sincer. Fleming l-a înștiințat pe Paulucci că singurul mod corect de adresare atunci cînd era vorba de Parlament era „Parlamentul Republicii Angliei". Tot el i-a spus lui Paulucci că deoarece Veneția cerea concomitent trupe engleze, această nerespectare a protocolului fusese considerată un afront : „Stima pe care o purtăm Veneției și înțelepciunea ei ne dădeau dreptul la un altfel de tratament din partea sa". Aceste întîmplări i-au dat lui Paulucci prilejul să raporteze Republicii veneține că poporul englez continua să fie animat de spirit războinic. Deși în sinea sa căuta alianțe, își tăinuia pe dinafară această dorință, disprețuia toate titlurile, dînd exemplu Republica Romei, care cîrmuise întreaga lume sub simplele inițiale S.P.Q.R. ** [16].

* Prietena dumneavoastră Cristina (în lat. în text). — M.L.

** Senatus Populusque Romanus (în lat.) înseamnă „Senatul și poporul Romei". — M.L.

Poate părea curios că, dintre țările importante, Spania catolică a fost cea dintîi care a trimis în Anglia un reprezentant acreditat în persoana lui Cardenas și aceasta în pofida penibilului fapt că un agent al Republicii, Anthony Ascham, fusese ucis în Spania, iar crima rămăsese încă nepedepsită. Dar fiindcă adversarul firesc al Spaniei era Franța, legăturile dintre familia regală engleză și regele Franței făceau ca Spania să manifeste un interes evident față de Anglia, mai ales că în același timp Franța putea prezenta o țintă ispititoare ostilității protestante a Republicii, de îndată ce va scăpa de războiul civil din Insulele britanice.

Ocîrmuirea franceză, reprezentată de regele-copil Ludovic al XIV-lea și de atotputernicul lui ministru, cardinalul Mazarin, era confruntată cu revolta din sudul țării cunoscută sub numele de Fronda, condusă de puternicul prinț de Condé. Pentru a evita ca Anglia să-i ajute pe răzvrătiții francezi, dar și pentru a provoca greutăți Spaniei, Franța și-a dat perfect de bine seama că trebuia să ajungă la o oarecare înțelegere cu Anglia. Însărcinatul ei cu afaceri, de Croullé, fusese expulzat din Anglia din cauza veșnicelor supărări pe care le provocau reprezentanții catolici la Londra, care îngăduiau cetățenilor englezi să asculte liturghia în capela ambasadelor. Însă oricare vor fi fost drepturile la compătimire ale văduvei Henrietta Maria, necesitatea unui „anumit compromis" a fost recunoscută curînd după bătălia de la Worcester, astfel că, spre sfîrșitul anului 1652, Bordeaux, membru al unei familii bogate de negustori, descris de Saint-Simon ca foarte monden „pentru un burghez" fiindcă avea numeroase metrese, a fost însărcinat să plece în primăvara viitoare într-o misiune în Anglia. [17]

Totuși, dintre toate puterile europene, cea care prezenta cea mai serioasă problemă pentru noua Republică erau Țările de Jos protestante. Prin lupta lor pentru libertate, prin instituțiile și multiplele lor virtuți publice, precum și prin faptul că lepădaseră cătușele monarhiei, Provinciile Unite * fuseseră timp de mulți ani cel mai admirat model pentru englezii de nuanțe diferite, dar iubitori de libertate. Ele erau însă în același timp principalele și, mai presus de toate, prosperele rivale ale intereselor comerciale

* Cele șapte provincii din nordul Țărilor de Jos care, prin unirea lor, au format Republica olandeză, devenită mai tîrziu Regatul Olandei. — M.L.

ale Angliei. Ciocnirea dintre simpatiile protestante afective și necesitățile comerciale practice urma să fie decisă într-un fel sau altul prin luptă în decursul perioadei în care conducerea a avut-o Cromwell. Superioritatea comercială a olandezilor ajunsese deosebit de vădită la sfîrșitul războaielor civile engleze, cînd coloniile Angliei profitaseră de faptul că atenția patriei-mume era îndreptată în altă parte pentru a face pe față negoț cu olandezii și pentru a folosi corăbii olandeze ca să-și transporte mărfurile în Europa. Se socotea că traficul maritim olandez amenința Anglia, în timp ce o parte din capitalul olandez ajungea în fericita stăpînire a noilor și prosperilor colonișți englezi.

În ciuda tuturor acestor greutăți, prima pornire a Republicii a fost să se apropie de vecina ei protestantă, cu toate că olandezii fuseseră aceia care respinseseră în mod insolent o misiune condusă de Oliver St John. Se spunea că prima lege asupra navigației votată în octombrie 1651, imediat după bătălia de la Worcester, ar fi fost rezultatul direct al acestui refuz, deși de fapt fusese și rodul unei alte laturi a modului de a gîndi din timpul acela al englezilor, anume al unei dîrzenii negustorești practice într-o vreme cînd finanțele țării aveau nevoie să prindă puteri noi. Legea interzicea ca pe viitor produsele coloniilor din America și Asia să fie aduse în Anglia cu alte corăbii decît cele englezești sau ale teritoriilor în cauză, echipajele corăbiilor trebuiau să fie alcătuite în majoritate din supuși ai Republicii, iar mărfurile din Europa să vină fie sub pavilion englez, fie sub cel al țărilor de origine, sperîndu-se astfel să se pună capăt profitabilului trafic maritim al olandezilor. Totuși această lege n-ar fi dus prin ea însăși la războiul dir tre cele două țări. Ceea ce i-a supărat cel mai mult pe olandezi a fost jignitoarea pretenție a Republicii de a controla în largul mărilor corăbiile olandeze, pentru a constata dacă nu transportă mărfurile altor țări și în special mărfuri franceze. Olandezii s-au opus mînioși acestei pretenții, astfel că originea directă a războiului anglo-olandez, care a izbucnit în vara anului 1652, trebuie căutată în diferitele incidente violente provocate de acest drept de inspecție arogat de englezi. După cum a scris Henry Fletcher, după aceea, de la un capăt la celălalt al Republicii, se cerceta pe larg „cum să se schimbe verdeața naturală a mării cu purpura rubinie a măcelului dintre oameni".

Mărturiile asupra atitudinii lui Cromwell față de război ne-o arată drept echivocă : se pare că în mintea lui era cît se poate de încurcat asupra căii juste ce trebuia urmată, astfel că gîndurile îl împingeau cînd într-o direcție, cînd în alta. Este adevărat că preferința pe care a arătat-o în mod statornic a fost spre prietenie cu protestanții de pretutindeni, ceea ce — spre deosebire de membrii cu înclinații mai negustorești ai Consiliului de stat — îl făcea să se simtă tulburat și să se împotrivească luptei dintre englezi și olandezi. „Nu-mi place războiul și sînt de acord cu creștineasca voastră mustrare. Voi face tot ce-mi stă în putință ca să înfăptuiesc pacea" — se spune că le-ar fi răspuns unor emigranți olandezi care ceruseră, în luna iulie 1652, reluarea tratativelor de pace. [18]

Credința într-o Europă protestantă era un sentiment la care aderaseră de vreme îndelungată mulți puritani. Într-o predică din 1645, ținută în timpul postului, Hugh Peter exclamase pe un ton apocaliptic: „Parcă văd cum Germania își ridică greoiul umăr și cum Palatinatul, acest prizonier al nădejdei, privește în afară... Într-adevăr, parcă văd cum Europa protestantă capătă noi culori în obraji". Se istorisea că țăranii din Olanda, Franța și, pe vremea aceea, chiar cei din Irlanda începeau să-și cerceteze de mult pierdutele libertăți. Însuși Cromwell era fascinat de amețitoarea viziune a unei cruciade protestante. Ambasadorul venețian din Spania raporta că imediat după bătălia de la Dunbar, Cromwell scrisese Parlamentului că acum trebuia să se gîndească și la ajutorul ce trebuia dat altor națiuni ca să-și scuture jugul. [19] Însă Cromwell nu prea era priceput în finanțe și comerț, așa că, în cazul războiului cu Țările de Jos cel puțin, și-a văzut preferințele emoționale înlăturate de hotărîri mai dure. Era ca și cînd problema olandeză ar fi fost deocamdată prea complicată ca s-o poată urmări, iar semnele cerești mult prea greu de cercetat.

Între timp, războiul cu Țările de Jos continua din răsputeri nu numai cu consimțămîntul tacit al lui Cromwell, dar chiar cu participarea lui la conducerea ostilităților. Marina de război engleză cel puțin făcuse progrese rapide : fuseseră comandate 30 de fregate noi, costînd în total 300 000 de lire sterline, iar Cromwell împreună cu alți demnitari ai Republicii luaseră parte la lansarea, în portul Deptford, a corăbiilor *Diamond* și *Raby*, care au fost foarte aclamate de privitori în acele momente. [20] Partea proastă era că cheltuielile pentru menținerea în stare de luptă a

unei asemenea flote se ridicau la aproape 1 000 000 de lire sterline pe an. De aceea, datorită faptului că Republica alocase flotei, drept sumă totală în folosul ei, aproape o jumătate de milion de lire sterline, finanţele nesigure ale cîrmuirii se înrăutăţeau într-una, pe măsura continuării războiului, din cauza deficitului în creştere.

Existau însă domenii de acţiune externă, mai puţin complicate decît Ţările de Jos, iar în acele cazuri referitoare la Franţa pentru care ne-au rămas amănunte, oricît de vagi ar fi ele, Cromwell a dovedit necontenit că mintea îi era stăpînită de o viguroasă năzuinţă protestantă. În luna octombrie a anului 1651, a sosit la Londra, din partea prinţului de Condé, o misiune, primită personal de Cromwell, care a cerut 100 000 de lire sterline şi 10 000 de oameni în sprijinul luptei sale împotriva lui Mazarin şi a regelui francez. Se spune că, înainte de a refuza cererea, Oliver ar fi cerut o hartă a Franţei, pe care a studiat-o, pentru ca apoi refuzul său să ia forma unei glume : ajutorul cerut este un fleac — a spus el. Ar veni în persoană cu 40 000 de pedestraşi şi 12 000 de călăraşi, dacă ar fi sigur că lucrul acesta ar avea asupra ocîrmuirii franceze aceleaşi urmări norocoase ca în Anglia, adică dacă ar putea răsturna şi acolo monarhia. Vorba aceasta de duh i-a lăsat pe emisari cu gura căscată, aşa că au părăsit încăperea. Şi totuşi, un incident mărunt, privindu-l pe Vane, şi a cărui dată a fost stabilită acum din nou ca fiind prin vara anului 1652, pare să-şi fi avut originea în dorinţa lui Cromwell de a-i ajuta pe adepţii Frondei : după cîte se pare, Vane ar fi făcut pe cale tăinuită anumite propuneri conducătorului politic al răzmeriţei, cardinalul de Retz. [21] De asemenea, vizita fostului agitator militar, colonelul Sexby, făcută fratelui lui de Condé, prinţul de Conti, a fost inspirată probabil şi ea de Cromwell. Din nefericire, Sexby era un negociator nepotrivit, fiindcă, prezentîndu-se cu o copie după *Acordul poporului,* iniţiat de armată, drept proclamaţie pentru noua Constituţie franceză ce urma să fie introdusă de îndată ce partizanii Frondei îşi vor fi dus la capăt cu succes răzvrătirea, n-a reuşit să susţină nici cauza Angliei în inimile francezilor şi nici cauza partizanilor Frondei în lupta pentru putere din Franţa.

Totuşi, o altă misiune, şi anume aceea din primăvara anului 1652, era legată mai direct de Cromwell, deşi scopul ei final continuă să fie neclar. Colonelul Fitzjames, trimisul lui Cromwell, a angajat cu Estrades, guvernatorul francez

al orașului Dunkerque, negocieri pentru un schimb de prizonieri, în decursul cărora ar fi aranjat, după socoteala lui, ca Estrades să meargă și mai departe și să predea orașul, prin trădare, englezilor. Acest oraș i-ar fi oferit Angliei un cap de pod pe continent de pe care Cromwell, sau orice alt general, ar fi putut, în teorie, conduce o expediție militară în sprijinul lui Condé. Pînă la urmă însă, Estrades s-a răzgîndit, perfida trădare n-a mai avut loc, iar Dunkerque a rămas deocamdată în mîinile francezilor.[22] Este posibil ca Cromwell să fi avut în vedere o cruciadă de represalii, deși, chiar dacă lucrurile ar fi stat așa, amănuntele ei n-au fost niciciînd formulate. Însă ideea unui cap de pod continental l-a urmărit cu siguranță, iar obsesia ei a jucat un rol important în politica externă a Protectoratului. Cu toate acestea, ceea ce se poate spune cu siguranță în legătură cu atitudinea lui Cromwell față de Europa din cursul celor 18 luni care au urmat după lupta de la Worcester este că a fost puternic impregnată de înflăcărarea lui pentru protestantism și pentru aliații săi protestanți și asta în pofida faptului că situația din țară nu-i îngăduia să-și dea pe față pe deplin și cu toată puterea aceste sentimente.

În politica internă, îngăduința armatei față de Parlament începuse să dea, în vara anului 1652, semne că se apropie de limita critică, fiindcă toate sforțările ei din anul precedent de a obține dizolvarea fuseseră anihilate de adversari. În luna august, diferiți ofițeri de frunte, printre care Whalley, Okey și Worsley (comandantul regimentului personal al lui Cromwell), au prezentat o petiție prin care se cerea cu insistență dizolvarea Parlamentului. Deși numele lui Cromwell n-a apărut oficial pe petiție, faptul că printre prezentatori se aflau mulți din cei mai credincioși sprijinitori ai săi n-a scăpat din vedere observatorilor. Gazetele săptămînale din vremea aceea vorbeau despre consfătuiri care avuseseră loc, înainte de prezentarea petiției, între Cromwell și ofițeri, fără să se lase înșelate de faptul că aceștia cereau și desființarea zeciuielilor, chestiune de care nu-i prea păsa lui Cromwell. Whitelocke i-a spus sarcastic acestuia că era păcat să se îngăduie ofițerilor să-și scrie petiția cu sabia, „pentru ca nu cumva pînă la urmă să-și schimbe gîndul".[23] Însă cea mai importantă persoană care uneltea deocamdată pe culoarele Parlamen-

tului era, firește, Lambert, care suferea încă din cauză că nu reușise să rămînă în postul său de locțiitor al viceregelui Irlandei.

În tot cursul lunii octombrie a avut loc, din inițiativa lui Cromwell, o serie de întruniri, la care au participat deputați și ofițeri ca să discute diferitele eventualități în legătură cu Parlamentul. Cutremurătoarea înfrîngere suferită de Blake la sfîrșitul lunii noiembrie în largul coastei de răsărit a comitatului Kent din partea amiralului olandez Van Tromp urma să strice cheful acelor membri ai Parlamentului care formau partidul războiului și să-i îmboldească pe partizanii lui Cromwell tocmai în hotărîtoarele momente ale noilor alegeri pentru Consiliul de stat. Cromwell a fost ales și de data aceasta primul pe listă, în timp ce Vane, președintele Comitetului amiralității, trecea pe locul patru. Era la începutul lui noiembrie cînd a avut loc între Cromwell și Whitelocke acea convorbire de mare importanță privind viitorul politic al Angliei, pe care se bazează o bună parte din dovezile proaspetei și crescîndei sete de putere a lui Cromwell. Din întîmplare, era o seară de toamnă deosebit de plăcută, iar Whitelocke cutreiera parcul St James cînd de el s-a apropiat comandantul suprem [24] care, cu o curtenie ce nu-i stătea în fire, l-a poftit să se plimbe cu el. După un schimb de complimente reciproce, în decursul căruia — potrivit lui Whitelocke — comandantul a avut grijă să-l măgulească cu deosebită măiestrie, Cromwell a început o discuție mai serioasă, revenind la tema lui obișnuită, adică la ades formulatul argument împotriva Parlamentului existent și anume că era de datoria lor să desăvîrșească ceea ce înfăptuiseră. Nu trebuiau în nici un caz „să riște iarăși totul prin neînțelegerile dintre ei și să atragă asupra lor acele nenorociri pe care dușmanii nu le puteau provoca nicicînd". Whitelocke i-a răspuns că adevărata problemă era cum putea fi menținută liniștea în armată. Cromwell s-a declarat de acord, observînd că armata începea să aibă „o ciudată aversiune față de Parlament" și adăugînd că „dorea să nu i se ofere prea multe temeiuri pentru asta". A înșirat apoi multiplele motive de nemulțumire împotriva Parlamentului, tărăgănelile lui și prelungirea fără termen a puterilor, viața scandaloasă a deputaților, nedreptățile și favoritismele lor.

Însă atunci cînd Whitelocke a încercat să apere Parlamentul, Cromwell a pus punctul pe i. „Sînt puține speranțe că putem ajunge prin ei la o bună așezare a națiunii.

Într-adevăr nu există speranțe... Îl uităm cu totul pe Domnul, iar Domnul ne va uita pe noi și ne va lăsa pradă tulburării". Pe scurt, Parlamentul trebuia ținut în frîu. Whitelocke i-a răspuns cu multă chibzuință că ei înșiși recunoscuseră Parlamentul drept puterea supremă : „Cum putem să-i ținem în frîu și să-i supunem după ce-am făcut acest lucru ? Ne va fi greu să găsim un mijloc în acest scop". Acesta a fost momentul în care Cromwell a pus întrebarea care, pe baza mărturiei lui Whitelocke, urma să-l osîndească după aceea în mințile celor care credeau că Cromwell țintea cu hotărîre la tron. „Și ce-ai spune dacă un om și-ar asuma dreptul de a fi rege ?", la care Whitelocke i-a răspuns : „Cred că leacul ar fi mai rău decît boala". Atunci Cromwell a început să prezinte în linii mari foloasele legale ale regalității. Exista, dealtfel, un argument pe deplin convingător în sprijinul ei — a spus Cromwell — și anume acela că, după cum fusese asigurat de juriști, slujbașii unei monarhii *de facto* vor fi apărați de represalii în cazul unei restaurații de o formă oarecare. Mai trebuia, firește, ținut seama de stima profundă și tradițională acordată în Anglia ideii de monarhie. Totuși răspunsul lui Whitelocke la această pledoarie sinceră nu a fost de loc încurajator : a subliniat faptul că ideea monarhiei îi va înstrăina pe de o parte pe toți prietenii care credeau atît de ferm în Republică, iar pe de alta va reduce pur și simplu orice discuții asupra ocîrmuirii la alternativa „Cromwell sau Stuart". De aceea, dacă monarhia este într-adevăr atît de folositoare, n-ar fi oare mai bine să se trateze acum cu umilitul Carol al II-lea ? Se pare însă că acest argument cît se poate de rezonabil nu i-a plăcut lui Cromwell, așa că — potrivit lui Whitelocke — cei doi bărbați n-au mai ajuns nicicînd să discute atît de intim. Se pare că după aceea Cromwell l-a ocolit pe fostul lui confident, deși nu și-a manifestat pe față supărarea.

Ce putem deduce în mod nepărtinitor din acest important dialog ? Mai întîi de toate trebuie să admitem că această convorbire, sau o variantă a ei, a avut într-adevăr loc, fiindcă durata și amănuntele fac imposibil faptul ca Whitelocke să fi imaginat punct cu punct întreaga întîlnire. În al doilea rînd — și asta nu contrazice cele spuse — nu trebuie acordată nici prea multă încredere formulării exacte redate de Whitelocke, singura sursă de informare despre această întîlnire. Chiar și cel mai meticulos și zelos autor al unui jurnal particular poate greși o expresie, iar

darea de seamă a lui Whitelocke a fost întocmită aproape sigur după Restaurație. Se poate, de asemenea, ca faimoasa întrebare „Și ce-ai spune dacă un om și-ar asuma dreptul de a fi rege ?“ să fi fost pusă mai pe ocolite, fără să ne putem îndoi însă că a fost pusă cu adevărat. Totuși ne interesează chiar ceea ce rămîne, adică o convorbire lungă în care Cromwell n-a mai luat în considerare argumentele împotriva monarhiei, ci pe cele în favoarea ei, meditînd cu glas tare asupra posibilităților, dacă nu și asupra mijloacelor, de a-și însuși el coroana.

S-a sugerat că gîndirea tainică a lui Cromwell se desfășura de-a lungul următoarelor direcții, expuse într-o formă foarte simplificată. Ce-ar fi dacă toate aceste îndurări remarcabile și uimitoare, manifestate prin izbînzile pe care le-am dobîndit cu ajutorul Domnului și sub conducerea mea, n-ar fi decît mijloace cerești care îmi arată că trebuie să-mi asum coroana ? Căci — dacă nu este așa — de ce nu se îndreaptă Parlamentul acesta corupt, lăsînd ca armata să i se opună cu atîta îndărătnicie și înverșunare, astfel și el, și ea fac imposibilă o așezare adevărată a națiunii ? Astfel medita Cromwell, așa cum ar reflecta, bineînțeles, oricine asupra destinului său, chiar fără imboldul suplimentar al straniei predispoziții mistice a acestuia. Însă, și într-un caz, și în celălalt, o întrebare pusă cu voce tare nu poate fi considerată nicidecum ca reprezentînd un plan. S-a observat că Cromwell n-a încercat să se opună atunci cînd ducele de Gloucester * a cerut Consiliului de stat, la începutul anului următor, permisiunea de a pleca pe continent. Cu toate că nu Cromwell fusese acela care inițiase această plecare, multă vreme s-a socotit că era încîntat să-l vadă pe duce plecînd. După moartea, cu doi ani înainte, a prințesei Elisabeta, Republica fusese tulburată de învinuirea că fata murise otrăvită și de aceea conducătorii ei erau îngrijorați de sănătatea băiatului. În sprijinul călătoriei ducelui a fost alocată suma de 500 de lire sterline.

Schimbarea concepției despre ocîrmuire a lui Cromwell, survenită începînd din anul precedent, era simpto-

* Inteligentul și promițătorul băiat și-a atras, în decursul scurtei sale vieți (a murit de vărsat, imediat după Restaurație), admirația multora. Era un protestant de nădejde și nu fusese de acord cu catolicismul mamei sale, iar posibilitatea ca el să fi trăit ca să-l înlocuiască pe fratele său Iacob, sau ca s-o urmeze la tron pe nepoata sa, regina Ana, este și ea o șansă pe care istoria Stuarților a ratat-o.

matică și pentru modificarea gîndirii politice engleze, în întregul ei, din 1649 încoace. La început, tendința celor aflați la conducerea noii Republici a fost să-și justifice sistemul de guvernare prin contractul intervenit cu poporul, pe baza asentimentului acestuia. S-a afirmat că, încălcînd, prin nelegiuirile comise, contractul pe care i se rezema puterea, regele pierduse asentimentul poporului în legătură cu conducerea lui. Fusese instituită după aceea o nouă formă de guvernare constînd din Parlamentul reprezentat de o singură Cameră și din organul excutiv al acestuia, Consiliul de stat. Baza legală a Parlamentului era legea din ianuarie 1649, care înscăuna Camera Comunelor drept sursă supremă a puterii în țară, fără controlul regelui sau al Camerei Lorzilor. Sprijinitorii Republicii susțineau că Parlamentul moștenise în mod legitim asentimentul poporului de a fi guvernat, asentiment deținut înainte de rege. În anul 1651, prin *Prima apărare a poporului Angliei,* Milton continua să facă apologia Republicii, socotind-o superioară monarhiei, fiindcă nu putea degenera în tiranie. În tot decursul anului 1651, *Mercurius Politicus* și-a dat silința să scoată în evidență metehnele monarhiilor, pe ai căror supuși îi compara cu animalele închise într-o cușcă. Se spunea că oamenii sînt mai fericiți într-un stat liber, fiindcă în el este mai puțină desfrînare, iar acolo unde sălășluiește desfrîul, se iscă o tendință firească spre tiranie. [25]

Era totuși necesar ca, pentru majoritatea oamenilor de rînd, care urmau să trăiască de voie sau de nevoie sub Republică, să se dezvolte o modalitate nouă și mai ușor de însușit pentru justificarea supunerii față de conducerea republicană decît teoria asentimentului popular. În primul rînd, era puțin probabil ca regaliștii și chiar prezbiterienii care semnaseră Covenantul să se lase convinși că noul regim se bazează pe consimțămîntul lor. Mulți dintre ei depuseseră jurămîntul de angajament din toamna lui 1649 pentru justificatul motiv că n-aveau altă ieșire, dacă nu voiau să riște ruina sau fuga. Era evident că această stare de supunere posomorîtă în fața regimului *de facto* putea fi înviorată dacă i se putea oferi o justificare *de jure.* Deși se vor găsi unii care vor prefera să privească *Angajamentul* doar ca un act neplăcut al Providenței, care trebuia asimilat, vor exista alții gata să se lase ispitiți de argumentele formulate de Francis Rous încă din aprilie 1649 și rezumate în afirmația : „chiar dacă schimbarea unei guver-

nări n-ar fi socotită legală, totuşi poate fi legal să i te supui". Şi Rous a citat epistola sfîntului Pavel către romani pentru a dovedi că oamenii trebuie să se supună în modul cuvenit oricărei conduceri aflate la putere. [26]

Acest argument de a trece de la *de facto* la *de jure*, fiindcă despre aceasta era vorba în fond, a fost formulat în modul cel mai limpede de o broşură din 1650 a lui Marchamont Nedham care făcea din puterea militară temeiul dreptului de guvernare. Intitulată *Afirmarea dreptului Republicii*, broşura avea ca subtitlu cuvintele „Sau lămurirea dreptăţii, utilităţii şi necesităţii supunerii faţă de actuala ocîrmuire". În prefaţă, Nedham punea la curent — cu oarecare cinism — cititorii cu situaţia pe care spera s-o îndrepte : „Poate că nu eşti de aceeaşi părere cu ceea ce este scris aici. Mărturisesc că o vreme am fost şi eu ca tine, pînă cînd anumite motive m-au făcut să reflectez nepărtinitor asupra treburilor noii guvernări". Peste doi ani, ideile lui urmau să capete, firește, forma cea mai strălucită şi pură în teoriile lui Thomas Hobbes din *Leviathan*, care puneau accentul pe ordinea civilă în scopul preîntîmpinării anarhiei politice. Hobbes afirma foarte simplu că justificarea puterii civile se afla în cucerire, precum şi în ocrotirea poporului pe care cucerirea o oferea după aceea. Într-asta consta contractul, care era încălcat cînd lipsea ocrotirea, şi în felul acesta trebuia să fie menţinută ordinea. Toate balivernele în legătură cu asentimentul poporului erau astfel înlăturate, ceea ce le convenea regaliştilor, care nu doreau ca această teorie periculoasă să se dezvolte. Urma să dispară dealtminteri şi confuzul văl al actelor divine indicatoare de căi, îndrăgite de filozofii mai puţin ageri la minte care îl precedaseră pe Hobbes şi care astfel încurcaseră adesea cele două temelii posibile ale puterii. *

Spunîndu-i lui Whitelocke cu voce tare gîndurile, Cromwell pusese în concordanţă această dezvoltare cu atmosfera generală de schimbare. Şi el se îndepărta zi de zi de concepţiile mai vechi care îl conduseseră cu siguranţă spre uciderea regelui, fiindcă atît de multe semne ale Providenţei se îmbinaseră ca într-un joc de cuburi pentru

* Vezi Quentin Skinner, *Thomas Hobbes and the defence of the de facto powers*. Skinner subliniază că Hobbes n-a fost nicidecum singurul om cu astfel de idei privind acest domeniu, ci mai degrabă „acel geniu lipsit de prejudecăţi în această dezbatere", care a eliberat-o de nimbul providenţialist.

a produce scena finală a execuției. Se găsea acum în contact zilnic cu probleme care erau de fapt similare celor formulate de Hobbes în legătură cu ocrotirea cetățenilor, precum și cu viața și nemulțumirile sociale ale oamenilor de rînd. Așa cum arată convorbirea cu Whitelocke, Cromwell începea să se îndoiască în mod serios că Parlamentul de atunci putea oferi poporului acest fel de ocrotire, pe care guvernul era dator să i-o acorde, și înclina limpede spre părerea că un singur om putea îndeplini mai bine acest rol. Era dealtfel o părere împărtășită întîmplător de mulți observatori de pe vremea aceea. Într-adevăr, cam pe timpul convorbirii sale cu Whitelocke, ambasadorul venețian raporta mai marilor săi că numai Cromwell cu „înțelepciunea și autoritatea lui" era în stare să prevină noi tulburări în Anglia.[27] De altminteri — așa cum remarcase Cromwell — se considera în general că monarhia prezenta anumite avantaje legale neîndoielnice atunci cînd era vorba de protecția de mai tîrziu a slujitorilor ei. Cu toate acestea, în teorie cel puțin, el nu înceta să caute semnele divine.

De fapt, venirea anului 1653 n-a adus vreo soluție clară a problemei unui nou Parlament, cu toate că cererile armatei ca el să fie dizolvat deveniseră, după cum este ușor de înțeles, și mai violente acum, cînd solda oștenilor a trebuit să fie micșorată pentru a se mări solda mateloților angajați în costisitorul război cu Țările de Jos, lipsit deocamdată de rezultate mai însemnate. În luna ianuarie, armata a alcătuit un comitet care să-i formuleze cererile, printre care erau și acele pentru parlamente succesive, pentru reforma legislației și pentru o oarecare libertate de conștiință. Însă dreptul de a participa la vot al noului corp electoral continua să fie obiect de controversă, iar tema dizolvării, sub o formă sau alta, a fost dezbătută de Parlament în fiecare miercuri a lunilor februarie și martie, fără să se realizeze vreun progres real care să-i mulțumească pe bănuitorii oșteni. În afară de aceasta, acțiunea ceva mai încununată de succes a lui Blake împotriva lui van Tromp de la sfîrșitul lunii februarie, pe care un londonez a descris-o drept „o imensă și admirabilă victorie maritimă", făcuse ca starea de spirit mai smerită a Parlamentului să se prefacă din nou în una războinică, în timp ce Vane, fostul aliat și acum noul adversar al lui Cromwell, își vedea prestigiul mărit prin poziția superioară pe care o ocupa în Comitetul amiralității.

Într-un fel, nu era deloc surprinzător că armata își pierduse nădejdea în vreo înnoire și că drept urmare era într-o stare de spirit din ce în ce mai amenințătoare. Toate problemele de răscruce privind viitorul ei, care stătuseră în fața Parlamentului în cele 18 luni de după bătălia de la Worcester, mai rămîneau încă să fie rezolvate într-un fel sau altul. Deși se încuviințase ca dreptul de a participa la vot să fie acordat și acelora cu un venit de cel puțin 200 de lire sterline, „anume pentru a face plăcere armatei", mulți din deputați se mai agățau de ideea completării locurilor rămase vacante și a prelungirii fără termen a mandatelor lor, ceea ce le-ar fi îngăduit să hotărască asupra caracterului noii adunări cu tot atîta putere ca și mai înainte, și, chiar dacă Parlamentul urma să fie dizolvat, erau hotărîți ca dizolvarea să fie precedată mai întîi de o suspendare a lucrărilor pînă la începutul lui noiembrie, înainte ca noul Parlament să se întrunească, ceea ce le-ar fi dat posibilitatea să dirijeze noile alegeri, indiferent de felul corpului electoral.

Este de la sine înțeles că atît Cromwell personal, cît și armata în general doreau ca Parlamentul să fie dizolvat de îndată. În ceea ce-l privea pe Cromwell, cea mai mare teamă a lui era ca în noul Parlament să nu-și facă apariția „neutrii", adică cei cărora puțin le păsa de munca făcută ca națiunea să fie așezată în condiții potrivite, oameni pe care Parlamentul îi putea scoate la suprafață dacă i se oferea cea mai neînsemnată ocazie. Interesul armatei era mai puțin complicat : ceea ce dorea ea era să pună pur și simplu capăt acestui Parlament detestat, deși nu avea nici un plan precis asupra celor ce urmau să se întîmple după aceea, spre deosebire de Cromwell și de tovarășii săi care, nădăjduind în dizolvarea Parlamentului, se străduiau să hotărască cu ce aveau să-l înlocuiască. Era evident că țara nu putea fi lăsată fără nici un fel de guvernare pînă la alegerea unui nou Parlament, astfel că, pentru acest interval, cea mai bună soluție era instituirea unui consiliu interimar avînd o altă înfățișare decît aceea a Parlamentului existent. Se pare totuși că, la fel ca în 1647, Cromwell încerca să țină în loc ambele tabere, nu numai Parlamentul, unde divergențele dintre partizanii și adversarii săi se măreau într-una, ci și armata. Urmarea a fost că pe la începutul lunii aprilie politica lui de tocmeli îl făcuse să fie oarecum prost văzut de extremiști. Se spunea că „partida sectanților îl învinuia zi de zi spunînd că, înainte ca opera să fie

făcută, trebuiau să aibă un nou Parlament și un nou comandant". Nu-i deci de mirare că ambasadorul Veneției îl descria pe Cromwell ca fiind „foarte exasperat în fond". [28]

Într-o zi, probabil pe la începutul lui aprilie, a avut loc o întrunire, la care au asistat unele fețe bisericești din Londra și s-a discutat eventuala izgonire a Parlamentului. Cu această ocazie, Edmund Calamy i-a spus lui Cromwell că opinia publică nu-l va sprijini într-o asemenea acțiune. Calamy era un distins teolog prezbiterian și unul din cei care predicase împotriva uciderii regelui, fiindcă se opunea ocîrmuirilor samavolnice. „Nouă din zece vor fi contra dumitale" — i-a spus el, la care Cromwell i-a răspuns, așa cum făcuse adesea în zilele acelea, cu o întrebare : „Și ce s-ar întîmpla dacă i-aș dezarma pe cei nouă și aș pune sabia în mîna celui de-al zecelea : n-ar da asta rezultatul așteptat ?" Nu era vorba de o remarcă cinică — așa cum s-a sugerat uneori —, ci mai degrabă de o aluzie la faptul că dreptatea trebuie făcută uneori cu forța, ca, de pildă, în vreme de război. Acest dialog dovedește, desigur, că gîndurile lui Cromwell se îndreptau spre acest punct de vedere, chiar dacă tonul său meditativ, care îi era caracteristic, arăta că încă nu se hotărîse pe deplin. La 6 aprilie, atunci cînd obișnuita dezbatere asupra legii electorale n-a mai fost ținută de Parlament, s-a arătat față de Whitelocke deosebit de nemulțumit, „scîrbit de Parlament și zorindu-i dizolvarea". Londra zumzăia de zvonuri în legătură cu cele ce se întîmplau, iar neobișnuita lipsă a lui Cromwell de la ședințele Parlamentului și ale Consiliului de stat timp de aproape trei săptămîni era interpretată de unii drept semn că „trebuiau să se aștepte la ceva extraordinar". Gumble, biograful lui Monk, a afirmat mai tîrziu, dar fără nici o altă probă, că Cromwell fusese gata să dizolve cu forța Parlamentul la 16 aprilie, însă dorise să fie sigur că Monk era de partea lui. [29] Imaginea generală era deci aceea a unui om împins implacabil spre o soluție prin forță — dar nu în mod necesar violentă—, însă care continua totuși să privească înapoi spre căile mai pașnice ale tratativelor.

Legea electorală a fost discutată ultima oară miercuri 13 aprilie, înainte de a fi luată definitiv în considerare — așa cum se intenționa — la 20 aprilie. Dacă această lege privind „noua reprezentanță" ar fi fost votată în forma ei de atunci, urmarea ar fi fost suspendarea imediată a lucrărilor Camerei, deși nu se hotărîse încă nimic asupra nou-

lui deținător al puterii. Camera s-ar fi întrunit din nou peste șase luni, pentru a ceda locul, la 3 noiembrie, „noii reprezentanțe". Este ușor de înțeles de ce fazele ultime ale hotărîrii asupra dreptului de vot sînt învăluite în obscuritate : după brusca dispariție a Parlamentului, noii stăpîni au avut evident tot interesul să arunce cît mai multă ocară asupra ultimelor lui acțiuni, pentru ca să-i justifice demiterea.

S-a sugerat de curînd că, după toate probabilitățile cel puțin, Parlamentul trunchiat fusese silit să accepte o situație de compromis chiar și în privința dreptului de vot. Așa cum au afirmat după aceea anumiți membri ai Parlamentului ca Henry Marten, St John și Thomas Scot, în pofida presiunilor necontenite ale unor deputați în favoarea completării locurilor vacante, Parlamentul fusese de acord în teorie cu organizarea unor noi alegeri, în urma „unei reduceri radicale și a redistribuirii mandatelor parlamentare", precum și cu propunerea ca Parlamentul să fie ales numai pentru doi sau trei ani. * Însă și această batere în retragere formală lăsa nedecisă extrem de importanta chestiune a sediului puterii în decursul intervalului în care țara rămînea fără conducere, în timp ce intențiile deputaților erau permanent în atenția armatei din cauza caracterului prelungit și viclean al împotrivirii lor față de ceea ce armata considera a fi un progres. Faptul că Parlamentul era de acord cu instituirea unui nou corp electoral nu prezenta nici un avantaj cert dacă între timp intenționa să ia măsuri ca, prin refuzul unei dizolvări definitive, puterea lui să se prelungească fără termen, așa cum fusese și pînă atunci.

Problema care se punea în acele zile hotărîtoare, de o cordare crescîndă, era aceea a bunei credințe a Parlamentului, organism pe care armata în întregime învățase să disprețuiască și să-l urască, aceea a adevăratelor lui intenții în legătură cu legea electorală, precum și a prevederilor legii înseși. Într-adevăr, aceste intenții au provocat mari discuții la întrunirea ofițerilor ținută la Whitehall în ziua de marți 19 aprilie, în ajunul ședinței Parlamentului, socotită ultima în legătură cu această temă. În iulie, atunci cînd totul se terminase, Cromwell a povestit că ofițerii erau

* Pentru o reconsiderare convingătoare a speculațiilor îndelung susținute în legătură cu această temă, vezi Blair Worden, *The Bill for a New Representative : The Dissolution of the Long Parliament.*

extrem de neliniştiţi în legătură cu corpul electoral, fiindcă, orice măsuri s-ar fi luat, Parlamentul putea găsi o metodă de a-l controla. Ofiţerii le-au spus deputaţilor de faţă că nu puteau înţelege „cum se va face să se răspîndească în ţară o lege votată de Parlament, conţinînd prevederi obligatorii pentru alegători şi aleşi, fără să se ştie însă cine le va pune în aplicare". [30] De altfel, nu exista nici o garanţie împotriva temutei intrări în Parlament a prezbiterienilor.

Totul se învîrtea acum în jurul consiliului executiv ce urma să fie lăsat în funcţie. Se preconiza, probabil, înfiinţarea unui comitet de un fel oarecare şi există dovezi că în acest stadiu s-ar fi realizat între deputaţi şi ofiţeri un anumit compromis foarte important. Se pare că fusese propus un consiliu compus din 40 de membri. Cu siguranţă că Cromwell ţinea extrem de mult ca puterea să treacă, odată pentru totdeauna, din mîinile Parlamentului la cei ce o puteau folosi mai bine, iar — potrivit lui Heath — el ar fi spus în faţa Adunării că 5—6 oameni puteau face într-o singură zi lucrarea Domnului mai bine decît o făcuse Parlamentul într-o sută. Însă n-avem nici un motiv să ne îndoim asupra relatării următoare privind felul în care s-a încheiat Adunarea. După lungi discuţii, în care nici una din părţi nu s-a lăsat pe deplin convinsă, „le-am cerut ca ei să transmită răspunderea unor persoane binecunoscute ca onorabile şi integre, unor oameni devotaţi credinţei şi intereselor naţiunii " Parlamentarii s-au arătat în principiu de acord cu această propunere, sau cel puţin au făgăduit să discute între timp chestiunea dizolvării în condiţiile pe care le vor stabili. „La plecare — a spus Cromwell mai tîrziu — cîţiva din cei de frunte şi chiar cei mai însemnaţi dintre ei ne-au declarat că se vor strădui să amîne orice alte dezbateri privind legea pentru o nouă reprezentanţă pînă se vor constitui din nou, lucru care ne-a bucurat foarte mult, astfel că am consimţit, sperînd că soluţia noastră va fi dezbătută cu bunăvoinţă şi că a doua zi vom avea un asemenea rezultat încît ne va mulţumi pe toţi". [31]

A doua zi, ofiţerii, cu conştiinţa adormită de un sentiment de falsă, însă plăcută încredere, au participat la o consfătuire generală, ţinută în locuinţa lui Cromwell de la Whitehall, în care urma să se discute chestiunea consiliului interimar. Se încredeau în vorbele deputaţilor că nimic nu avea să se întîmple pînă în după-amiaza acelei zile. Însă dintr-o dată, şi spre uimirea tuturor, de la Camera Comunelor a venit vestea că sala de şedinţe era plină

pînă la refuz cu cei 100 de membri prezenți și că proiectul legii asupra reprezentanței urma să fie luat în discuție de îndată. Cum nu se hotărîse nimic definitiv în privința consiliului interimar, era limpede că legea ce urma să fie votată privea amînarea lucrărilor și nu dizolvarea Parlamentului. Nu se va ști niciodată cu siguranță căruia dintre deputați i s-a datorat punerea la cale a acestui iureș neașteptat, deși bănuielile cădeau pe Vane, ceea ce ar explica neobișnuita înverșunare a lui Cromwell împotriva lui în scena ce a urmat. Ceea ce-i absolut clar este faptul că știrea l-a surprins cu desăvîrșire pe Cromwell. Au fost trimiși imediat curieri ca să afle ce se întîmplă, iar colonelul Ingoldsby s-a întors cu înfricoșătoarea și uluitoarea știre că, în pofida făgăduielilor făcute, Parlamentul dezbătea iarăși prelungirea mandatului său, „o lege care le va permite să se întrunească din nou și să prelungească termenul pentru care au fost aleși". Au venit apoi gîfîind un al doilea și după el un al treilea curier cu știrea că votarea legii era aproape pe terminate. [32]

Efectul asupra lui Cromwell a fost imediat, iar prima lui remarcă avea rezonanța unei depline sincerități. „N-am crezut că persoane de asemenea condiție pot face așa ceva". Fie că Cromwell credea în realitate acest lucru, fie că i se spusese din greșeală că în lege fusese introdusă din nou clauza completării, faptul n-are nici o legătură cu valul de deznădejde care l-a cuprins în legătură cu Parlamentul și cu toate lucrările lui, lăsîndu-l pradă unei furii nebune. Iată ce însemnau propunerile lor de compromis, iată ce numeau ei cinste personală și care era de fapt caracterul lor ca grupare ! Făgăduiseră să nu discute deocamdată legea și acum își călcau cuvîntul ! Toate acestea nu puteau însemna decît că deputații erau gata să folosească orice mijloace, cinstite sau mîrșave, ca să-și prelungească fără termen nemernica și mișeleasca lor existență. Era semnul că ceasul lor sunase. iar ceea ce a dezlănțuit bezmetica furie a lui Cromwell a fost trădarea: „Așadar, după cum ne-am temut, libertățile națiunii ar fi fost aruncate în mîinile celor care n-au luptat vreodată pentru ea" — a strigat el cu amărăciune după aceea[33].

Toate aceste întîmplări erau îndeajuns de dramatice, însă ceea ce a urmat arată că în acest soi de tigru adormit, care era Cromwell, omul de acțiune nu se înmuiase pînă-ntr-atît încît să nu se arunce din nou în încăierare atunci cînd sîngele i se urca la cap. Zăbovind doar ca să

poruncească venirea unui detaşament de oşteni şi fără măcar să-şi dea osteneala de a-şi schimba veşmintele, a traversat Whitehallul ca o vijelie. Surprinzătoarea lipsă de etichetă a îmbrăcămintei lui i-a uluit pe martorii contemporani: ştirea îl găsise la locuinţă, astfel că n-avea pe el decît un costum negru de rînd şi ciorapi cenuşii de lînă. Ceasul din parcul St James arăta ora 11 şi 15 dimineaţa — aşa cum a stabilit mai tîrziu sîrguinciosul Ashmole[34] — şi trebuie să fi fost doar cîteva minute mai tîrziu cînd această apariţie surprinzătoare a năvălit în sala Camerei Comunelor.

Deşi cele trei dări de seamă principale * diferă între ele în ceea ce priveşte amănuntele şi ordinea faptelor, ele se întregesc totuşi una pe alta pentru a ne reda straniul tablou al izbucnirii unui uragan. După ce a stat un răstimp plin de tîlc prăbuşit în fotoliul său, atent la cele ce se petreceau, Cromwell s-a ridicat şi a început să vorbească, luptîndu-se cu furia ce tălăzuia în pieptul său, fiindcă — după relatarea lui Sidney — primele lui vorbe au continuat să fie relativ calme, în timp ce încerca să laude Parlamentul pentru osteneala şi grija lui pentru binele public. Dar în vreme ce spunea toate acestea, perfidia şi falsitatea comportării Parlamentului începeau să-i răbufnească în suflet, aşa că felul lui de a se rosti se schimbă, pentru ca numaidecît după aceea mînia să-l cuprindă cu totul, fără să se mai poată stăpîni. Vorbea — cum a spus Whitelocke — „în mod furibund", sau aproape ca un om ieşit din minţi, după relatarea lui Ludlow, fiindcă se exprima „cu atîta patimă şi tulburare sufletească de parcă ar fi fost smintit...", umblînd ca un descreierat în lungul şi în latul Camerei, bătînd în pămînt cu piciorul şi zbierînd. Limbajul său depăşise orice limită şi ajunsese aproape paranoic, în timp ce umbla cu paşi mari de colo-colo, ca să-i înfiereze, dacă nu pe nume, atunci prin gesturi, pe vechii lui inamici, denumindu-i pe unii „codoşi" (în timp ce privea spre Marten şi sir Peter Wentworth), iar pe alţi beţivi, corupţi şi neleali, sau învinuindu-i că bîrfesc tagma celor ce propovăduiesc evanghelia. „Socotiţi poate că nu folosesc un limbaj parlamentar ?" — a răcnit el. „Mărturisesc că nu este parla-

* Aceea a lui Whitelocke, care era de faţă, a lui Algernon Sidney, deputatul republican, al cărui tată, lordul Lisle şi mai tîrziu lordul Leicester, a notat-o, precum şi a lui Ludlow, care şi-a îmbinat povestirea din diferite relatări ale unor martori oculari, dintre care este de remarcat cea a lui Thomas Harrison[35]

mentar, dar nici nu trebuie să vă aşteptaţi să vă vorbesc altfel... Nu sînteţi vrednici să mai faceţi parte din Parlament. Aţi fi rămas mai multă vreme, dacă aţi fi făcut mai mult bine".

În cele din urmă, Peter Wentworth, nepotul liderului parlamentar cu acelaşi nume de pe vremea reginei Elisabeta, a avut curajul să protesteze împotriva limbajului insultător al lui Cromwell, cu atît mai detestabil cu cît venea din partea unui om în care cu toţii „aveau mare încredere şi faţă de care se simţeau îndatoraţi". Atît a mai lipsit pentru ca Cromwell să-şi iasă cu totul din minţi. „Haida, haida" — i-a ripostat el furios. „Am s-o termin cu trăncăneala voastră. Nu mai sînteţi deputaţi. Vă spun că nu mai sînteţi deputaţi. Am să pun capăt adunării voastre". L-a strigat apoi pe Thomas Harrison, care stătea jos de cealaltă parte a Camerei, şi a urlat : „Cheamă-i înăuntru", sau cam aşa ceva. Şi atunci în sală au dat năvală cinci sau şase şiruri de muşchetari din regimentul de pedestraşi al lui Cromwell sub comanda locotenent-colonelului Worsley, totalizînd între 20 şi 30 de oşteni. Cromwell l-a arătat pe preşedinte : „Daţi-l jos" — le-a spus el înverşunat. Aşa cum i s-a relatat lui Ludlow, Harrison i-ar fi reproşat prin cîteva cuvinte lui Cromwell că ceea ce făcea era „un lucru foarte grav şi periculos". Însă, în momentele acelea, Oliver Cromwell nu mai putea fi contrazis. Harrison l-a tras în jos de robă pe preşedinte, aşa cum i se ordonase. Văzîndu-i pe muşchetari, Vane a strigat : „Nu-i cinstit. Da, este împotriva moralităţii şi a corectitudinii obşteşti". Cromwell s-a întors spre el ca un şarpe şi i-a strigat în gura mare : „O !, Domnule Henry Vane, domnule Henry Vane ! Dumnezeu să mă izbăvească de domnul Henry Vane !". Sidney, care stătea alături de preşedinte şi refuza să se supună ordinului de a părăsi sala, a fost scos afară fiind ameninţat cu forţa de către Harrison şi Worsley.

Atunci Cromwell s-a îndreptat spre masa din faţa preşedintelui şi s-a uitat la sceptrul simbolizînd autoritatea acestuia : „Ce să facem cu moftul ăsta ?" — a întrebat el cu dispreţ. „Ia-l de-aici ! *. Şi astfel, sceptrul a fost îndepărtat în grabă de oşteni, pentru a fi lăsat vreme de

* Aceasta este versiunea lui Ludlow. Potrivit lui Sidney, Cromwell ar fi spus : „Luaţi de-aici fleacurile astea", iar, după cele spuse de Whitelocke, Cromwell a poruncit unuia din oşteni să îndepărteze „sceptrul paiaţei" [36].

cîteva zile în camera lui Worsley, sub paza pedestraşilor. Vorbeau despre el ca despre sceptrul măscăriciului cu scufie şi clopoţei, iar acest ciudat amestec de distracţie şi de ocară părea să fie pe placul lui Cromwell, fiindcă atunci cînd Vane ieşea din sală i-a spus că şi el nu era decît un şarlatan. Cromwell s-a întors apoi spre cei 80 sau 100 de deputaţi care trebuie să fi rămas cu gura căscată în timp ce priveau cum era dat afară preşedintele lor şi cum se prăbuşea întreaga lor acţiune. „Voi m-aţi silit să fac acest lucru" — a strigat el cu o înverşunare de necrezut —, „fiindcă m-am rugat zi şi noapte Domnului ca mai degrabă să mă ucidă decît să mă împingă să fac aşa ceva". Spunînd aceasta, a poruncit ca oştenii să evacueze întreaga Cameră, însă nu mai înainte de a fi înhăţat documentul conţinînd proiectul legii de dizolvare, care se afla acolo în aşteptarea votării. Cromwell a luat cu sine acest document, astfel că el a dispărut de pe orizontul istoriei, iar prevederile exacte ale legii vor rămîne pentru totdeauna o taină. Văzînd că documentul nu conţine vreo nouă clauză de completare se prea poate ca Cromwell să-l fi ars [37]. A fost confiscată de asemenea arhiva Camerei. La ora 11 şi 40 de minute — potrivit lui Ashmole — totul se terminase. Parlamentul se stinsese tot atît lipsit de viaţă ca o lumînare ce a ars pînă la capăt.

În procesul-verbal al şedinţei Camerei nu s-a înregistrat oficial nimic în legătură cu dizolvarea, însă domnul Scobell, secretarul ei, a recunoscut, după Restauraţie, că scrisese cu mîna lui şi fără să i se poruncească să facă acest lucru că : „Astăzi, Excelenţa sa, comandantul suprem, a dizolvat Parlamentul, ceea ce s-a făcut fără asentimentul acestuia". Apoi, înregistrarea a fost anulată din oficiu. În momentele acelea, un mucalit cu mai mult duh decît Scobell prinsese pe perete un afiş : „Această Cameră este de închiriat, deocamdată nemobilată".

După aceea, Cromwell s-a întors la Whitehall unde a adus la cunoştinţa ofiţerilor care erau membri ai Parlamentului ceea ce făcuse. Este semnificativ faptul că, referindu-se la acţiunea lui, a afirmat că nu fusese pregătită dinainte. Le-a spus ofiţerilor săi că înainte de a se duce la Cameră nu se gîndise să facă acest lucru, „însă dîndu-mi seama că duhul Domnului era aţintit cu atîta tărie asupra mea, n-am mai vrut să mă sfătuiesc cu oamenii mei". În după-amiaza acelei zile, Cromwell şi-a îndreptat atenţia asupra membrilor Consiliului de stat, spu-

nîndu-le că în viitor se puteau întruni doar ca persoane particulare, fiindcă Parlamentul ai cărui slujbaşi fuseseră nu mai exista. Acesta a fost prilejul în care John Bradshaw, care nu era îndeobşte o personalitate prea marcantă, a avut momentul său de măreţie : „Domnule — a răspuns el vitejeşte — am auzit ce-ai făcut la Cameră azi dimineaţă şi peste cîteva ore toată Anglia are să audă de asta. Însă te înşeli, domnule, crezînd că Parlamentul este dizolvat, fiindcă nici o putere de pe lume nu-l poate dizolva în afară de cazul cînd se dizolvă el însuşi. Aşadar, ţine seama de acest lucru". Haselrig, Love şi Scot au făcut şi ei unele observaţii în acelaşi sens, însă pînă la urmă, văzîndu-se expuşi „aceluiaşi act de violenţă", au plecat [38].

Din toate aceste întîmplări extraordinare reiese cu o claritate incontestabilă un lucru şi anume că Cromwell acţionase într-un acces de mînie nestăpînită, cu acea furie fanatică şi năvalnică de care a dat de mai multe ori dovadă în cariera lui, ca, de pildă, cu prilejul vestitului masacru de la Drogheda. În fiecare din aceste cazuri, el s-a simţit dintr-o dată ţinta unui act de provocare sau de înşelătorie şi a acţionat în consecinţă. Felul său de a vorbi în Parlament, învinuirile de codoşlîc, ca să nu mai vorbim de manifestările fizice ale mîniei lui, ca atunci cînd a bătut cu piciorul în podeaua Camerei, dovedesc că Cromwell era cuprins de o tulburare profundă, depăşind obişnuita decepţie sau simpla enervare. Pare de asemenea limpede că ceea ce a stîrnit furtuna a fost ştirea adusă de Ingoldsby şi — urmărind aceeaşi linie de gîndire — că ceea ce l-a convins pe Cromwell că nu se putea aştepta la nimic bun de la acest Parlament trunchiat trebuie să fi fost senzaţia că fusese trădat de el. Mai este pe deplin posibil că dispăruta lege a dizolvării îi va fi arătat — dacă va fi cercetat-o mai tîrziu — că Parlamentul propunea o lege bazată pe un nou corp electoral, fără să fi introdus în ultima clipă şi clauza completării. Totuşi, ceea ce l-a convins de la început că parlamentarii nu-şi schimbaseră părul a fost perfidia convocării neaşteptate şi neplănuite a Adunării din dimineaţa aceea, împotriva înţelegerii din noaptea precedentă, ceea ce dovedea că scopul lor era prelungirea fără termen, sub o formă sau alta, a mandatului lor. În aceste circumstanţe, legea dizolvării a fost de o mai mică importanţă pentru motivarea acţiunii lui (fiindcă a aflat de-abia mai tîrziu adevăratul ei conţinut) decît brusca sosire a veştii aduse de Ingoldsby.

Firește că, după aceea, Cromwell, ca și mulți alți politicieni, a justificat cele făcute prin condiții ce s-ar fi datorat în mare parte ambianței predominante a timpului și nu evenimentelor precedente. Tipica învinuire a „completării" s-a extins relativ încet. Chiar în *Declarații* ei, prezentată curînd după dizolvare, armata s-a referit doar la intenția Parlamentului de a „completa Camera cu persoane avînd același spirit și caracter, pentru ca astfel să-și prelungească fără termen propriile lor mandate", și nu la silințele ei de a face acest lucru prin lege. Din alte privințe, *Declarația* sublinia cu putere, deși în mod generalizat, corupția și pizma acestui organ, așa că „această cauză, pe care Domnul nu de mult a binecuvîntat-o și a adeverit-o, trebuia fără doar și poate să tînjească în mîinile lor, pentru ca treptat să piară cu totul". La începutul lunii iulie, Cromwell prezenta „stupida grabă" a Parlamentului drept ultima picătură care a făcut să se reverse paharul (deși graba se datorase de fapt dorinței Parlamentului de a vota mai repede legea, pentru a menține controlul asupra alegerilor din noiembrie, și nu de a introduce clauza „completării"). Aceste alegeri ar fi adus în Cameră „persoane neutre sau care și-ar fi impus voința fraților lor, sau din cele care depuseseră mărturie în favoarea partidei regaliste" [39]. Argumentul că deputații introduseseră dinadins în legea dizolvării o nouă clauză privind „completarea" n-a apărut decît mult mai tîrziu.

În momentele acelea, josnica, dar totuși importanta hotărîre a Parlamentului de a continua dezbaterile asupra proiectului de lege și de a-l vota apoi în grabă l-a abătut pe Cromwell de la îndelung menținuta lui politică de aplanare a divergențelor dintre ofițeri și parlamentari spre definitiva și permanenta neîncredere în aceștia din urmă. Temperamentul său hotărît, împreună cu accesele sale de furie nebună au făcut restul, dînd naștere, desigur, celei mai uluitoare scene din istoria parlamentară a Angliei. „Nu-i o întorsătură ciudată ?" — îi scria scîrbită Dorothy Osborne logodnicului ei William Temple. Dacă John Pym ar mai fi fost în viață, ar fi socotit dizolvarea Camerei drept cea mai gravă încălcare a imunității parlamentare de la arestarea celor cinci deputați. Ultimul număr al gazetei *Nouvelles Ordinaires* prezenta Europei vechea explicație asupra celor întîmplate : armata fusese împinsă la această acțiune *„par la nécessité et par la Providence"* *,

* De necesitate și de Providență (în franc. în text). — M.L.

împotriva intențiilor și părerilor ei de mai înainte [40]. În felul acesta, ea se lăsa la mila Domnului, sperînd că El îi va binecuvînta faptele.

Totuși, spre nenorocul lui, Cromwell nu mai putea nădăjdui pentru viitor și în binecuvîntarea celor care dezaprobau în întregime ocîrmuirea militară. Folosindu-și sabia ca să taie nodul gordian reprezentat de Parlament, el o fluturase în același timp și în fața întregii Anglii. Guvernarea parlamentară nu mai putea privi voioasă și plină de încredere în viitor, fiindcă baza puterii ei se dovedise a fi de fapt muschetele oștenilor. Totuși, oricît ar părea de curios, situația aceasta a fost, în ultima analiză, mai mult rezultatul unui impuls decît al cugetării. Poate că pentru Cromwell nu exista altă cale de a se descotorosi de odiosul Parlament decît prin forță, oricare ar fi fost ea, deși forța nu trebuie confundată neapărat cu violența. Însă acum își ridicase în Camera Comunelor monstruosul cap violența, și aceasta într-un fel ce nu va fi uitat niciodată, astfel că în politica engleză „soluțiile lui Cromwell" mai sînt identificate cîteodată și acum cu cele draconice. Ar fi fost poate mai bine dacă Cromwell nu și-ar fi risipit perlele mîniei, lăsîndu-și impetuosul temperament să tune și să fulgere între patru pereți și folosindu-l ca să-i inspire în public o acțiune la fel de meșteșugită, dar aparent mai puțin brutală..

Tragedia lui Oliver Cromwell ca om de stat a fost că acele calități care îl înălțaseră în decursul războaielor și care erau atît de firești caracterului său, anume hotărîrea, iuțeala și cutezanța în situații critice, precum și aptitudinea de a lovi, și încă de a lovi cu putere, au putut să se prefacă, în sfera cu mult mai întortocheată a politicii, în ceva cu totul diferit. Era un lucru ce urma să fie scos în evidență spre sfîrșitul anului de adversarii lui Cromwell, adepții „celei de-a cincea împărății", care spuneau între ei că pe cîmpul de bătaie generalul era „cel mai îngăduitor și mai viteaz om din lume, pentru ca atunci cînd se întorcea din nou acasă, ca să guverneze, să devină cel mai rău" [41]. Nenorocirea era că aceste calități deprinse nu numai că erau mai puțin atrăgătoare, dar, pînă la urmă, chiar mai puțin eficiente, fiindcă ceea ce-i trebuia în realitate „celui mai de vază" om al lui Milton ca să înfăptuiască izbînzile păcii erau răbdarea, iscusința, reținerea și viclenia.

16

La hotarul profeţiilor

Aveţi, ca toţi oamenii, chipul şi asemănarea Domnului...
Sînteţi la hotarul făgăduinţelor şi al profeţiilor.
Cromwell adresîndu-se, în iulie 1653,
parlamentului Barebones

Mai tîrziu, referindu-se la ruşinosul sfîrşit al Parlamentului trunchiat, Cromwell scria mulţumit de cele întîmplate : „Nu s-a auzit nici măcar lătratul unui cîine şi nici vreo plîngere obştească sau învederată împotriva dizolvării". Un ins din Staffordshire, John Langley, scriindu-i din Londra, la sfîrşitul lunii aprilie, stăpînului său, sir Richard Leveson, spunea de fapt acelaşi lucru, dar cu vorbe mai puţin colorate : „Totul pare că se află într-o stare ciudat de liniştită : negustorii din City fac comerţ, tribunalele ţin şedinţe, avocaţii îşi pledează procesele, iar toate treburile de fiecare zi se desfăşoară în felul obişnuit". Prin multiplele lui lipsuri şi tărăgăneli, Parlamentul trunchiat îşi săpase singur îndeajuns de adînc groapa, pentru ca reacţia populară faţă de dispariţia definitivă a acestui stîrv nebocit de nimeni să fie neînsemnată. Se bănuia, de exemplu, că fostul preşedinte Lenthall ar fi tras unele foloase neîngăduite de pe urma funcţiei lui, astfel încît acum — se spunea — „era păzit îndeaproape şi urma să fie tras la răspundere" [1]. Cu toate că n-a fost învinuit vreodată oficial de fraude, iar dovezile nu sînt concludente, Lenthall a trebuit mai tîrziu să contribuie cu suma de 50 000 de lire sterline la un împrumut forţat, care reprezenta poate plata pentru a se renunţa la inculpare. Ţinînd seama de această împrejurare, precum şi de altele

asemănătoare, nu-i nici o mirare că îndeobște Parlamentul acesta n-a fost regretat aproape de nimeni.

Chiar și cei avînd interese mai puțin îndreptățite în reușita Republicii au întîmpinat cu satisfacție sfîrșitul Parlamentului. La Haga, unde se afla în surghiun, sir Edward Hyde socotea dizolvarea drept „o acțiune superbă", fiindcă punea în sfîrșit capăt acelei „afurisite adunări de potlogari". Nu era de altfel nici o îndoială că Cromwell devenise extrem de popular pentru întreaga lui atitudine, chiar și pentru acei membri ai comunității engleze din partea cărora mai înainte nu se aștepta decît la critici. Predicatorii radicali din cartierul Blackfriars, oameni care spuneau întotdeauna lucrurilor pe nume, îl lăudau pentru că fusese atît de înțelept încît să „smulgă din pămînt acel Parlament netrebnic, nelăsînd în urmă nici o rădăcină stricată". Dintr-un punct de vedere opus, regaliștii englezi, și mai ales catolicii, sperau că le va merge mai bine sub oblăduirea comandantului suprem, care putea să-i despovăreze de nenumăratele impuneri la care erau supuși și, eventual, să le acorde dispensa de a asista nepedepsiți la servicii divine particulare, fiindcă se știa că Cromwell procedase cu îngăduință în cazuri individuale similare, atunci cînd a fost vorba de capitularea cetăților. S-a susținut cîteodată că credincioșii catolici trebuiau să plătească amenzi pentru credința lor, chiar și atunci cînd se acorda o scutire generală de pedepse, cum s-a întîmplat, de pildă, la Oxford, unde catolicii au fost pînă la urmă obligați să plătească o amendă egală cu o treime din venitul moșiilor lor. Acum însă, speranțele se trezeau din nou : „Dacă toată această forfotă ne va aduce o iertare prielnică — scria un catolic — vom face din Cromwell idolul nostru". [2]

Totuși, îndreptățita întrebare căreia trebuia să i se dea un răspuns, acum, cînd netrebnicul Parlament „fusese smuls din pămînt cu rădăcini cu tot", era aceea a formei de ocîrmuire ce urma să-l înlocuiască. În vîrtejul evenimentelor, aceasta era singura problemă pentru rezolvarea căreia nu se găsise încă nici un moment liber. Trebuie să ne reamintim că pe atunci Anglia se afla încă în toiul războiului cu Țările de Jos. Scoția fusese informată despre această întorsătură, printr-un buletin săptămînal al cărui cuprins fusese modificat cu precauție, astfel ca să rezulte că președintele Camerei ar fi fost tras „în mod cuviincios" de pe fotoliu, iar Parlamentul dizolvat „cu cea mai mică

zarvă ce se putea închipui". Se avusese de asemenea o deosebită grijă ca să se obţină şi asentimentul marinei militare la recentul cataclism politic. *Declaraţia* armatei din 22 aprilie, care înşira motivele acţiunilor ei, a fost răspîndită pe cea mai largă scară posibilă. Maestrul de ceremonii, sir Oliver Fleming, a fost trimis să ia contact cu toţi ambasadorii străini ca să-i asigure că prietenia cu ţările respective nu suferise modificări. Şi totuşi, ce anume mai rămăsese de pe urma naufragiului din acea dimineaţă de aprilie pentru ca să acţioneze drept instrument executiv ? Această problemă a fost rezolvată prin instituirea, la 29 aprilie, a unui organism cunoscut de regalişti sub numele de „decemviratul", avîndu-l în frunte pe Cromwell şi cuprinzîndu-i pe Lambert (care a îndeplinit funcţia de cel dîntîi preşedinte), Desborough, Thomas Harrison, precum şi cîteva persoane oficiale.

Acest organism a început prin a discuta cu toată seriozitatea felul puterii legislative ce trebuia introdus acum în Anglia, fiindcă nevoia de bani pentru războiul cu Ţările de Jos impunea ca o hotărîre în această privinţă să fie grabnică, nu numai în teorie, ci şi în practică. Cu acest prilej însă a început să iasă la iveală divergenţa dintre Lambert, popularul şi manieratul om al armatei, şi Harrison, purtătorul de cuvînt al aderenţilor mai primitivi ai „celei de a cincea împărăţii" : în timp ce Lambert pleda pentru un consiliu compus din 12 membri, Harrison, manifestînd întîmplător tendinţele filosemite ale timpului, susţinea instituirea unui consiliu din 70 de persoane, după modelul sanhedrinului evreiesc. * La 30 aprilie, o proclamaţie, semnată de Cromwell şi tipărită în cele din urmă la 6 mai, preciza nu numai că se va institui o „nouă reprezentanţă", dar şi că această „adunare" — fiindcă numele de parlament era şi continua să fie ocolit —, alcătuită din „persoane de o fidelitate şi cinste recunoscute", recrutate în modul cuvenit din toate părţile Republicii, nu urma să fie doar un guvern provizoriu, ci adevăratul deţinător al puterii reale, sau — cum se exprima *Declaraţia* — „va fi chemată... să exercite puterea supremă". Oricare vor fi fost divergenţele interne dinainte de a se fi ajuns la această concluzie, era limpede că Cromwell nu renunţase la ideea unei adunări obşteşti, dacă se putea constitui, într-un fel sau altul, una cum trebuie.

* Cea mai înaltă instanţă de conducere şi de împărţire a dreptăţii din vechiul Ierusalim. — M.L.

Cu toate acestea, nici una din aceste discuţii, sau chiar neînţelegeri lăuntrice, nu ţinea seama de extraordinara poziţie, aproape regală, la care fusese ridicat Cromwell în minţile europenilor, precum şi ale băştinaşilor englezi, drept urmare a hotărîtoarei şi temerarei lui acţiuni împotriva Parlamentului trunchiat. Nici una din intervenţiile lui trecute nu fusese însoţită de o asemenea înălţare nemaipomenită a prestigiului său personal, astfel că, atunci cînd şi-a asumat funcţia supremă de Protector, mantia măreţiei îi înfăşura deja pe trei sferturi umerii, drept urmare a acestor zile triumfale. Londra fremăta de zvonuri şi contrazvonuri. Unii predicatori îl socoteau pe Cromwell demn să poarte coroana regală, datorită neasemuitelor sale calităţi, în timp ce alţii prevedeau cu toată convingerea că Stuarţii erau în drum spre Anglia. Unul din zvonuri, care spunea că regele Carol se va căsători cu „fiica" cardinalului Mazarin şi va fi readus pe tron, în timp ce Oliver va fi ridicat la rangul de duce şi de vicerege al Irlandei, reuşea să pună în discuţie o mulţime de persoane importante de pe orizontul european, fără să aibă însă şi o oarecare sulemeneală de adevăr care să-l sprijine. Schimbarea intervenită în poziţia europeană a lui Cromwell a fost vestită cu mai multă verosimilitate de către Mazarin, care i-a trimis, prin ambasadorul Bordeaux, o scrisoare măgulitoare, deşi oarecum vagă, propunînd o prietenie reciprocă între cele două state. Cromwell, uluit de sugestia cardinalului, i-a răspuns, tot atît de măgulitor şi de neprecis, acceptînd oferta, printr-o scrisoare de o smerenie extremă, în care se referea la el însuşi ca la „o persoană atît de neînsemnată... trăind oarecum retrasă faţă de restul lumii".*[3]

Se povestea despre un incident ciudat petrecut imediat după dizolvare, cînd un bărbat necunoscut, însă bine îmbrăcat, a venit la Bursa nouă, unde, fără să scoată o vorbă, a lipit o hîrtie înainte de a dispare tot atît de tăcut şi de misterios cum venise. Hîrtia înfăţişa un leu călcînd în pi-

* Adevărata părere pe care domnii în cauză o aveau unul despre altul este redată, probabil mai bine, de o snoavă povestită mai tîrziu, potrivit căreia Mazarin ar fi început prin a-l califica pe Cromwell cu dispreţ drept „nătărău norocos" ; cînd cuvintele i-au fost repetate lui Cromwell, acesta ar fi răspuns că Mazarin este un „ticălos viclean", aşa cum îl numise pe Vane „şarlatan" la dizolvarea Parlamentului trunchiat[4].

cioare o coroană, iar dedesubt erau cîteva versuri provocatoare, printre care și următoarea urare :

Urcă trei tronuri faimos și semeț căpitan
Căci cu-a Domnului voie ale tale sînt toate...

Se prea poate ca insul să fi fost doar un provocator regalist, deși versurile exprimau prin cuvinte unele sentimente care, fie că erau acceptate sau nu, erau curente în atmosfera timpului. În pofida afirmațiilor celor inițiați, un singur lucru nu poate fi stabilit cu certitudine, și anume reacția intimă a lui Cromwell față de înălțarea lui și față de aceste zvonuri, pe care era imposibil să nu le cunoască.

Putem face, desigur, abstracție de pitoreasca poveste că Cromwell ar fi pus să i se facă în particular, pe strada Cheapside, din Londra, o coroană și un sceptru. Mult mai dovedit este în schimb faptul că purtarea lui față de toată lumea era deosebit de curtenitoare : „Generalul se străduiește să-i mulțumească pe toți — scria un corespondent — și este foarte amabil față de vechii dușmani, care sînt mai bine văzuți acum după dizolvare decît în cei 7 ani dinaintea ei". O poveste în legătură cu plimbările lui prin parcul St James ne arată că Cromwell își da, desigur, seama de ceea ce i se datora : oamenii se obișnuiseră să-și ridice pălăria în fața comandantului suprem, așa cum făcuseră odinioară în fața regelui. Întîmplîndu-se ca unul să uite a face acest lucru, Cromwell i-a adus aminte că atunci cînd ducele de Buckingham săvîrșise aceeași greșeală față de fostul rege, un scoțian temerar, proaspăt venit la Curte, i-a scos, în locul lui, pălăria. Se prea poate ca Cromwell să fi glumit, fiindcă din alte puncte de vedere el nu-și prea trăda gîndurile intime și părea că recăzuse într-o enigmatică stare de rezervă. Se spunea că devenea tăcut oridecîteori se vorbea în fața lui despre încoronare și, cu toate că corespondenții regaliști ai lui Hyde relatau că Cromwell asculta cu o răbdare neobișnuită propunerile ca să devină sau rege sau Protector [5], totuși aceste două istorisiri nu sînt chiar atît de îndepărtate una de alta, fiindcă luate împreună ne dau imaginea prudenței lui.

O poveste răspîndită pe vremea aceea se încadrează totuși în schema înclinațiilor cunoscute ale lui Cromwell. Se spunea că se gîndea la un parlament după modelul Dietei poloneze care să-i confere coroana pe cale electivă, ca în Polonia, și cu anumite drepturi pentru urmașii săi.

Se socotea că un asemenea mijloc putea satisface pretenţia multora că ocîrmuirea monarhică era absolut necesară pentru bunăstarea Angliei, părere faţă de care Cromwell îşi dăduse de repetate ori asentimentul în vremea din urmă, chiar dacă mai avea îndoieli în privinţa ei. Era adevărat că sentimentele de prietenie faţă de Polonia fuseseră oarecum înnegurate atunci cînd regele nou ales, Ioan Cazimir, care se urcase pe tron cam pe vremea morţii lui Carol I, dăduse semne de prietenie pentru Stuarţi. Însă legăturile continuau să se menţină, iar Polonia era una din ţările faţă de care Cromwell urma să manifeste un interes protestant plin de înflăcărare. În luna iulie, a sosit în Anglia, cu o scrisoare de recomandaţie din partea reginei Cristina a Suediei, vicecancelarul polonez Radziejowski*, care a reuşit să-l aţîţe cu oarecare succes pe Cromwell împotriva lui Ioan Cazimir, bănuit de vicecancelar că întreţinea relaţii intime cu soţia sa. Cromwell i-a oferit lui Radziejowski o corabie, precum şi permisiunea de a cumpăra şi a lua cu el un număr de cai pentru a călători mai departe la sultanul Turciei, de unde să-l atace eventual pe regele catolic al Poloniei. Pînă la urmă însă, nici monarhia electivă sau Dieta poloneză, nici perspectiva unei preluări pe faţă a coroanei nu l-au convins pe Cromwell că ar deţine vreun loc în planurile Atotputernicului, astfel că adevărata situaţie din mintea lui a fost rezumată cel mai potrivit de o scrisoare regalistă, interceptată de Thurloe : atît în oraşe, cît şi la ţară lumea era de acord ca el să devină rege, însă Cromwell, deşi dorea de fapt acest lucru, nu era dispus să accepte titlul [6].

Se părea fără doar şi poate că ţara dorea reîntoarcerea la cîrmuirea monarhică şi la tot ce însemna stabilitate, fie de ordin material, fie spiritual. Cei care simţeau lipsa cheltuitoarei Curţi nu erau, de pildă, numai negustorii din Londra. Dealminteri, după aprecierea celor care asistau la aceste desfăşurări (şi chiar după propria lor părere), membrii existenţi ai familiei Cromwell nu erau socotiţi ca fiind cu totul nevrednici de înălţare. Dacă ar fi să credem povestea că doamna Cromwell ar fi murmurat, uitîndu-se la portretul reginei Cristina : „dacă mor eu, ea îi va fi soţie", ar trebui să ajungem la concluzia că buna doamnă

* Hieronim Radziejowski (1622—1667) — palatin de Cracovia şi vicecancelar polon (pînă în 1651). Conspirînd împotriva regelui Ioan Cazimir, a trebuit să se refugieze în Suedia, unde s-a pus în slujba regînei Cristina şi a urmaşului ei, Carol al X-lea. — C.M.

îngăduia fanteziei sale să ia proporţii uriaşe, atunci cînd era vorba de înălţarea soţului ei. Este adevărat că regina Cristina arătase permanent un interes plin de curiozitate în privinţa lui Cromwell, pe care îl compara cu tatăl ei, Gustav Adolf, şi că îi spusese lui Whitelocke că generalul ar fi trebuit să se facă rege. Totuşi, numai gîndul la această căsătorie — dacă îl socotim ca neintrînd în „jocul consecinţelor" * — întrece orice imaginaţie. Fiicele familiei Cromwell în schimb, care nu cunoscuseră vremurile de început ale obscurei lor origini din Anglia de răsărit, erau făcute dintr-un material mai realist şi mai încrezător în propriile lor puteri. În înfăţişarea lui Mary şi Frances, „cele două fetiţe" ale lui Cromwell, una de 16 şi cealaltă de 14 ani, caracteristicile fecioarei puritane erau mult mai puţin pronunţate decît la sora lor, Bridget. Mary, alintată cu numele de Mall, avea o fire energică şi aproape bărbătească, astfel că nu degeaba ultimele ei portrete ne-o arată ca moştenind, singura din toată familia, forţa obrazului tatălui ei, cu ochi visători, ocrotiţi de pleoape grele, şi toate celelalte trăsături. Dîndu-şi părerea asupra familiei Cromwell în întregimea ei, Burnet avea să spună că „cei ce purtau pantaloni ar fi meritat mai degrabă să umble în fustă, căci, dacă cele cu fustă ar fi purtat pantaloni, nu s-ar fi dat bătute".[7] Şi totuşi, în adolescenţa ei, brunii cîrlionţi şi ochii negri, cu expresie ironică, sprîncenele arcuite şi gura rotundă îi dădeau lui Mary o înfăţişare fermecătoare, ba chiar de o nevinovată senzualitate. După cum conturul delicat al feţei îi ascundeau viitorul caracter dominator, mai puţin ispititor, al trăsăturilor, tot aşa şi firea ei era considerată, pe cînd era fată, mai degrabă fermecător de îndărătnică decît supărător de autoritară.

Cu un an înainte, Mary avusese necazuri încercînd să mijlocească căsătoria dintre fratele ei Henry şi fiica lordului Wharton, un prieten al lui Cromwell. Faţă de această treabă, Cromwell a luat obişnuita lui atitudine povăţuitoare : o căsătorie nu se poate încheia fără dragoste. „Dacă nobila persoană n-are o fire deschisă şi prietenoasă, nu-ţi mai bate capul cu treaba asta — scria el — şi nu mai scoate nici o vorbă în privinţa ei". Se arăta de asemenea

* Joc de societate în care o povestire (despre o întîlnire şi consecinţele ei, de exemplu) este plăsmuită prin colaborarea fiecărui participant, care indică în scris un nume sau un fapt, fără să ştie ce au scris ceilalţi. Rezultatul este comic şi absurd. — M.L.

îngăduitor cu intervenţia lui Mary : „De aceea, potoleşte totul şi alină simţămîntul de suferinţă al micuţei Mall pentru ca să nu-şi piardă o prietenă cu adevărat bună". Acum însă micuţa Mary era socotită drept eventuală mireasă a distinsului şi tînărului duce de Buckingham, iniţiativă care putea duce la reconcilierea cu regaliştii şi care i-ar fi îngăduit acestuia să-şi ceară înapoi moşiile. Această căsătorie ar fi reprezentat, desigur, o însemnată înălţare pe scara socială a lui Mary, dacă îl comparăm pe duce cu gentilomul din Nottinghamshire socotit odinioară vrednic de Bridget. Căsătoria celor două fete, încă nemăritate, ale lui Oliver, sau chiar căsătoriile la care se făcea doar aluzie, ne oferă un interesant etalon al creşterii faimei lui Cromwell. În anul următor, se spunea chiar că Mary era hărăzită fiului prinţului de Condé, pentru ca mai tîrziu numele surorii ei să fie pus în legătură cu acela al unui mire şi mai strălucit : regele Carol al II-lea. [8]

Între timp, Henry se apucase să-şi aranjeze singur treburile. A curtat-o mai întîi pe fermecătoarea, dar distanta, Dorothy Osborne, care nu mai tîrziu decît în aprilie îi scria, ca să-i facă sînge rău, iubitului ei tainic, William Temple, că Henry Cromwell era pentru ea tot atît de acceptabil ca oricare alt bărbat. Curtea pe care Henry i-o făcea lui Dorothy luase calea cu totul englezească de a acţiona prin intermediul cîinilor, în care scop îi scrisese cumnatului său, Fleetwood, aflat în Irlanda, să încerce ca să obţină pentru ea un ogar. Atunci cînd Parlamentul a fost dizolvat, Dorothy nu s-a putut abţine să nu-i atragă atenţia lui Temple că, dacă l-ar fi luat pe Henry cînd a avut prilejul, „aş fi putut ajunge într-o poziţie înaltă, fiindcă desigur că acum cei din familia lui Cromwell vor fi mai mari decît oricînd". Şi totuşi, după nici trei săptămîni de la dizolvare, Henry s-a căsătorit cu o altă fată, Elizabeth Russell, fiica mai mare a unui vechi tovarăş de-al lui Cromwell din Asociaţia de răsărit, sir Francis Russell din Chippenham Hall, Cambridgeshire. Deşi nu era bogată — aşa cum s-a subliniat pe vremea aceea —, Elizabeth îl ţinea pe Cromwell în contact cu starea de spirit a armatei, asupra căreia se credea că tatăl ei avea o mare influenţă. În orice caz, Henry se întorsese deocamdată din Irlanda, iar cînd se plimba prin acel loc de distracţii publice care era Spring Gardens, cei mai slabi de înger decît Dorothy Osborne strigau „Faceţi loc prinţului !". Umbla zvonul că localurile din Spring Gardens fuseseră în-

chise cam pe atunci din cauza insultelor aduse soției și fiicelor lui Cromwell, astfel că aceasta va fi fost poate originea poveștii de mai sus. [9]

Însușirile de tată grijuliu ale lui Cromwell nu se mărgineau însă la propria lui familie, fiindcă răspundea de asemenea de educația unui băiat, William Dutton, fiul unui regalist decedat (și bogat). În vara anului 1653, Cromwell numise ca tutore al acestui copil pe poetul Andrew Marvell, pe atunci în vîrstă de 32 de ani, care, după ce fusese regalist, ajunsese un susținător înfocat al Republicii. Dacă în *Oda* închinată lui Cromwell, la întoarcerea din Irlanda, Marvell părea să dovedească o oarecare stimă fidelă față de regele Carol, într-un alt poem îl salutase pe noul om de stat ca „răsfățatul cerului și ocrotitorul oamenilor". Cromwell îl cunoștea deja pe poet ca tutore al lui Mary, fiica lui Fairfax, iar în primăvară Marvell încercase să pătrundă în serviciul statului ca ajutor al acum orbului Milton, funcție pentru care acesta din urmă îl recomandase cu toată căldura. Însă cererea lui n-a dat nici un rezultat. Marvell l-a dus pe Dutton la Eton, unde urma să locuiască în casa lui John Oxenbridge, unul dintre profesori. Pe lîngă înaltele sale calități poetice, Marvell era și un om grozav de plăcut în societate, astfel că Burnet îl numea „cel mai poznaș măscărici al vremii lui". De altfel, unele din poeziile sale patriotice în favoarea Republicii, scrise în decursul războiului cu Țările de Jos, dădeau dovadă mai mult de această din urmă însușire decît de cea dintîi. Îl prezenta pe Van Tromp și „zdrobita lui marină de război" ca bălăbănindu-se în drum spre casă, „în timp ce, de rîs, marea se prefăcea în spumă", iar Țările de Jos erau șterse de pe hartă ca țară :

...care nu-i demnă să poarte acest nume,
Ci doar de scursură a plajelor engleze.

Desigur că, din dorința lui de a plăcea, Marvell se arăta în scrisoarea către Cromwell de la sfîrșitul lui iulie pur și simplu slugarnic. William era prezentat drept „un om cu caracter blajin și maleabil", iar el spera „să-i îmboldească spiritul numai spre modele bune". Ce noroc că, pe lîngă acestea, William avea și alte două calități bune : modestia (frîul viciului) și ambiția (prietenul virtuții). [10] Se poate că Cromwell îl hărăzea pe acest model al perfecțiunii drept soț al lui Frances. În orice caz, intrînd în ser-

viciul lui Cromwell, Marvell aducea, dintr-un anumit punct de vedere cel puțin, a doua forță în gruparea ce urma să reprezinte remarcabilul și desigur neatinsul record de trei mari poeți în slujba lui Cromwell, primul fiind Milton ca geniu fruntaș, iar cel de al doilea John Dryden, care s-a alăturat spre sfîrșitul Protectoratului.

În acest timp însă, tatăl acestor odrasle princiare se ocupa cu sîrguință de măsurile socotite necesare pentru stabilirea numărului de membri ai noii Adunări. Ordinele pentru propunerile de membri, care au fost comunicate fiecărui destinatar în parte, sub propria iscălitură a lui Cromwell, erau prezentate ca fiind emise „după sfatul și cu asentimentul Consiliului nostru" (adică al ofițerilor, fiindcă Consiliul de stat fusese, firește, desființat). Însă propunerile n-au fost expediate decît la începutul lui iunie și, cu toate că nu putem ști cu precizie ce sfori s-au tras la facerea lor, pare totuși sigur că cea mai mare parte a lunii a fost ocupată cu alcătuirea listelor de către cei în cauză. * Ordinele pentru prezentarea propunerilor se refereau la „diferite persoane cu frica lui Dumnezeu și de o fidelitate și cinste recunoscute". [11] Numărul total al acestor persoane norocoase urma să fie de 140 și anume 129 din Anglia, 5 din Scoția și 6 din Irlanda. Bineînțeles că nu urmau să se facă alegeri — operație ce ajunsese să fie atît de temută spre sfîrșitul Parlamentului trunchiat —, iar faptul că noii membri erau „propuși" în loc să fie aleși făcuse să i se spună Parlamentul-neparlament, unul din diferitele nume pe care le-a avut această bizară Adunare, printre care și acela de „Micul Parlament", sau, mai pitoresc — și acesta este numele pe care îl preferăm în această lucrare — „Parlamentul Barebones", după numele unuia din membrii lui caracteristici, Praisegod Barebones **, fost pe rînd predicator anabaptist, negustor de piei și politician, propus ca membru de către centrul comercial al Londrei.

Metoda după care se întocmeau propunerile pare să fi fost supusă unor restricții despre care se făcea doar o vagă aluzie în regulile prescrise și anume ca să fie trimise de comunitățile religioase ale orașului și comitatelor din Anglia și Wales, iar Cromwell și Consiliul ofițerilor să

---

* Pentru o reconsiderare cît mai actuală a acestei teme vezi Austen Woolrych, *The Calling of Barebone's Parliament.*

** *Barebones* (în engl.) înseamnă „oase goale" sau, prin extensie, „om slab, descărnat, sfrijit". — M.I.

aleagă. De fapt, deşi se pare că unele „biserici reunite", au înaintat numele celor aleşi de ele, sistemul se baza în general pe propunerile individuale făcute de membrii Consiliului, astfel că pînă şi acele biserici care au propus anumite nume n-au reuşit întotdeauna ca persoanele respective să fie numite. Unele categorii, cum erau, de exemplu, acelea a „juriştilor de profesie" şi a „contabililor", socotite după cît se pare, ambele, răspunzătoare de acel vis oribil în care se transformase Parlamentul trunchiat, nu erau văzute cu ochi buni şi trebuiau descurajate. Evident că acest sistem individual de alegere lăsa loc liber influenţelor personale. Există astfel dovezi că Cromwell cel puţin făcuse prin prietenii săi cercetări confidenţiale „ca să aprecieze ce persoane vestite pentru evlavia şi cinstea lor din comitatele respective sînt potrivite spre a fi acceptate pentru această onoare publică". De aceea n-avem de ce să presupunem că şi alţi bărbaţi de frunte de atunci n-ar fi urmat aceeaşi politică prudentă. Din acest motiv, atunci cînd s-a întrunit, la începutul lunii iulie, Parlamentul Barebones reflecta probabil diversitatea de interese şi de speranţe a oamenilor cărora li se datorau în linii mari începuturile lui, diversitate care a adus, prin ea însăşi, la o Adunare neobişnuit de dezbinată. Nu-i de mirare că oamenii crescîndei clici a lui Cromwell erau cu toţii acolo. Henry Cromwell era deputat, Richard Mayor, socrul lui Dick, fusese ales la Southampton, iar John Ireton, fratele lui Henry, îşi făcuse şi el apariţia. Lui Harrison i se datora alegerea mai multor aderenţi din South Wales ai „celei de-a cincea împărăţii" şi fără îndoială că tot influenţa lui personală contribuise la prezenţa marelui număr de radicali religioşi înverşunaţi, care s-a dovedit mai tîrziu a fi copleşit Adunarea. S-a calculat pînă la urmă că în Adunare erau 84 de moderaţi şi 60 de radicali.

Cu toate acestea, în ziua de 4 iulie 1653, în care Oliver Cromwell a luat prima dată cuvîntul în faţa acestei Adunări istorice aflate în sala Consiliului, nădejdile sale erau mari. Locul exact al Adunării a fost tema multor ipoteze, deşi se ştie că ea s-a mutat după aceea la Camera Comunelor, pentru a se identifica cu Parlamentul obişnuit. Nu exista nici o altă explicaţie a sprijinului constant pe care Cromwell l-a acordat acestei Adunări decît aceea că el însuşi era în căutarea unui fel de bucurii chiliaste de pe urma ei. Încă de pe vremea aceea erau unii care atrăgeau cu dispreţ atenţia asupra categoriei inferioare a acestor

„noi reprezentanți, în cea mai mare parte niște capete seci", hotărîtă în mod intenționat de Cromwell. Cu toată îngîmfarea și superficialitatea lor, îmbinate adesea cu convingeri anarhice și fanatice, ei aveau menirea să „dovedească necesitatea instituirii autorității supreme într-o persoană de valoare, care să poarte titlul de împărat, generalisim sau orice alt nume socotit potrivit a-i certifica puterea" — după cum scria John Langley, repetînd trăncănelile din Londra. Mai tîrziu Clarendon și William Dougdale au răspîndit aceeași scornitură defăimătoare : noii reprezentanți erau în mare parte „persoane de mîna doua, nici una din ele nefiind de rang mare sau avînd vreun titlu", deși însuși Clarendon se vedea silit să admită că în Adunare se aflau cîțiva gentilomi posesori de moșii. S-a subliniat, de asemenea, că aproape jumătate din ei fuseseră sau urmau să fie membri ai altor Parlamente și că în mod excepțional londonezii au avut în această Adunare un rol precumpănitor. [12] Pentru Cromwell, acești oameni — ale căror fețe le privea cu prilejul primei lor întruniri — apăreau într-o lumină cu totul diferită. Era mult așteptata Adunare a drept-credincioșilor, pentru care fuseseră îndurate multe necazuri, dar care le era în sfîrșit dăruită și în care își vor avea cu siguranță obîrșia lucruri mari.

Chiar limbajul de mai tîrziu al lui Cromwell — limbajul deziluziei — arăta la cît de multe se așteptase el de la această Adunare. A numit-o după aceea — învinuindu-se cu asprime— povestea propriei sale „netrebnicii și nesăbuințe". Nu mai departe decît în anul următor va cugeta cu tristețe că întreaga întîmplare „cuprinde multe învățăminte și ne va face mai înțelepți în viitor". Ce mare era contrastul între aceste considerații melancolice și cuvîntarea lui de deschidere, superbă prin optimismul sentimentelor, deși felul în care o rostise nu fusese deloc vesel, fiindcă vorbise „în mod grav și creștinesc — după cum spunea un observator — și lăcrimînd adesea". Într-o scrisoare către patronul său, Langley a rezumat-o mai tîrziu ca fiind un îndemn „de a se urma marea lucrare a Providenței", în vederea căreia — a adăugat Cromwell, ca să-i încurajeze — „avea o armată ce nu aștepta decît porunca lor pentru a se îndrepta spre porțile Constantinopolului." [13]

Dar cuvîntarea în sine fusese mult mai lungă. Mai întîi, Oliver a prezentat Adunării un lung rezumat al necazurilor pe care le avuseseră cu Parlamentul trunchiat,

arătînd nemulțumirea obștească provocată de acesta, precum și hotărîtoarea și de neînlăturata acțiune violentă pe care o executase în scopul apărării națiunii și pentru ca nu cumva cauza să rămînă pierdută, în legătură cu care a observat :[14] „și pot spune cinstit, ca în fața Domnului, că singura idee a actului de violență a fost pentru noi mai chinuitoare decît orice luptă la care am luat, sau am putea lua parte...". Și iată că se afla acum în fața unei noi Adunări, care se întrunise anume cu gîndul de a descotorosi „administrația civilă de sabia puterii și autorității". Firește că această țintă le acorda dreptul să dea sfaturi pentru viitor, pe care Oliver a început să le înșire în amănunțime, folosind o serie de frînturi din Sfînta Scriptură, ceea ce a avut drept urmare referiri înflăcărate la un Parlament „nepătat, pașnic, cu care să se poată lucra ușor, îmbelșugat în roade bune, nepărtinitor și lipsit de ipocrizie" și, mai ales, tolerant : „...dacă cel mai nevoiaș dintre creștini, cel mai rătăcit dintre creștini va dori să trăiască în pace și liniște printre voi — v-o spun —, dacă un om dorește să ducă o viață cucernică și cinstită, atunci să-l apărăm".

Totuși, entuziastele aclamații au atins cele mai înalte culmi atunci cînd Oliver a adresat Adunării salutul său. A fost cu siguranță o împrejurare măreață și, mai presus de toate o Adunare de Aleși: „Aveți, ca toți oamenii, chipul și asemănarea Domnului." Trebuiau de aceea să-și recunoască chemarea, fiindcă niciodată mai înainte nu fuseseră adunați laolaltă de însuși Dumnezeu atît de mulți oameni. Este adevărat că în trecut voința Domnului le fusese adesea ascunsă. Nu era însă cu atît mai minunat că s-a putut ajunge la această uimitoare dezlegare ? „Sînteți la hotarul făgăduințelor și al profețiilor" — a strigat el.

Cuvîntarea lui Cromwell arăta, de asemenea, cu prisosință, că aceste alese elogii aduse mărețului lor rol nu erau doar simple mijloace de atragere a bunăvoinței față de un organism destinat ca pînă la urmă să ajungă fără nici o putere. Dimpotrivă, și-a dat osteneala să-i asigure că Consiliul ofițerilor (care fusese ușor mărit în luna mai cu încă trei membri) era doar de utilitate vremelnică și că își va întrerupe lucrările imediat ce i se va cere, fiindcă „n-are dreptul să-și continue ședințele decît pînă cînd va primi poruncă de la voi". Iar în încheiere a citit un *Instrument de guvernare* potrivit căruia Cromwell își trecea de fapt puterea asupra Adunării, care, la rîndul ei, urma

să rămînă în sesiune cel mai tîrziu pînă în luna noiembrie 1654 şi să aleagă, cu trei luni înainte de încetarea lucrărilor, pe cei ce aveau să-i succeadă în următoarele 12 luni. Faptul că, potrivit *Instrumentului,* Adunarea primea puterea din mîinile lui Cromwell implica, bineînţeles, că el era cel ce urma să o transmită mai departe. Această concluzie tacită, împotriva căreia nu s-a ridicat pe atunci vreo obiecţie, era mai puţin importantă pentru Cromwell personal decît intenţia clară, de asemenea implicată de *Instrument,* ca noul organism de guvernare să fie pe cît posibil cu adevărat independent, precum şi drept-credincios.

Însă în decursul alegerii acestor drept-credincioşi, iar mai apoi în răstimpul scurtei lor domnii, pe umerii lui Cromwell apăsau şi grijile privitoare la politica externă. S-a văzut că, încă de la început, era stăpînit de sentimente contradictorii în legătură cu justeţea războiului anglo-olandez, această încercare de distrugere reciprocă între nişte semeni protestanţi, astfel că acum, cînd puterea lui crescuse, erau de aşteptat acţiuni în vederea păcii. În orice caz, olandezii erau în general într-o stare de spirit mai moderată, aşa că, la începutul lunii iulie, cînd au suferit o înfrîngere zdrobitoare în largul bancurilor de nisip numite Gabbard, marele pensionar de Witt * a profitat de prilej ca să trimită în Anglia cîţiva reprezentanţi. Pentru englezi, şi în special pentru Cromwell, momentul era destul de delicat. Peste cîteva săptămîni, urma să se întrunească noua Adunare şi nu se ştia ce schimbare de direcţie putea aduce acest lucru. De fapt, una din măsurile luate de Cromwell după instalarea Parlamentului Barebones, fusese aceea de a porunci ca mesajele primite din Olanda să fie adresate numai Consiliului, şi nu Excelenţei sale şi Consiliului. Însă războiul nu era agreat decît de anumiţi negustori, şi existau mulţi englezi care se săturaseră pînă peste cap să audă tunurile grele bubuind în largul ţărmurilor „cu putere şi fără răgaz", sau, în orice caz, să scoată bani pentru ele. [15]

* Ian de Witt (1623—1672) — unul din cei mai vestiţi oameni de stat ai Olandei, adversar al Casei de Orania şi republican înfocat. „Mare pensionar" era titlul purtat în Olanda, între 1619 şi 1794, de şeful puterii executive. — M.L.

La început, englezii au stăruit oarecum în dorința lor de a pretinde că olandezii fuseseră aceia care începuseră războiul, iar Cromwell s-a simțit obligat să arate — așa cum făcuse mai înainte cu scoțienii — cum trebuiau olandezii să-și tălmăcească corect înfrîngerile : „Ați apelat la judecata Cerului și Dumnezeu s-a declarat împotriva voastră". La 13 iulie, în decursul tratativelor cu Olanda, el a ținut o cuvîntare extrem de lungă și plină de exemple practice pe tema eticii englezești în legătură cu războiul. [16] Ocîrmuirea engleză fusese răsplătită cu izbînzi, fiindcă avusese grijă să-și păstreze conștiința curată. Întîmplător — a spus el, folosind acest prilej — lucrările Domnului erau mult mai bine înțelese în Anglia decît în Țările de Jos, astfel că, dacă intențiile englezilor față de ele ar fi fost în vreun fel necinstite, Domnul le-ar fi arătat greșelile, pedepsindu-i. Apoi, din ce în ce mai inspirat, Cromwell a căutat să-i intimideze pe trimișii olandezi în legătură cu tema înșelăciunii : dacă încercau să înșele guvernul englez, trebuiau să-și reamintească de soarta regelui Carol, care se străduise să facă același lucru în 1648.

Însă aceste amenințări, deși interesante din punct de vedere psihologic, fiindcă arătau cît de departe se putea lăsa antrenat Cromwell în contemplarea victoriilor sale și în identificarea lor cu actele Providenței, erau pentru el de o importanță mai puțin imediată decît uluitorul plan al unei uniuni complete între Anglia și Olanda pe care începuse să-l propună. Amestecul de îndîrjire și de nesiguranță cu care Cromwell a ținut morțiș la această idee în tot decursul verii și al toamnei anului 1653, ne face să presupunem că o dorea în taină de multă vreme, în străfundurile închipuirii lui. La 21 iulie a fost prezentată o propunere de mare însemnătate pentru unirea celor două țări, care s-ar fi transformat astfel, dintr-o singură lovitură, din vrăjmașe în cele mai apropiate aliate. Însă cum nu fuseseră elaborate și amănuntele practice, este ușor de înțeles că olandezii continuau să se uite chiorîș la întregul plan.

Totuși cursul războiului nu se oprise în timpul acestor tratative. Amiralul Blake suferise o lovitură gravă, iar drept urmare comandamentul său fusese întărit prin numirea drept contraamirali a lui Deane și Monk. Deși acesta din urmă ajunsese proverbial prin faptul că își trăda originea terestră comandînd „roata la dreapta" în loc să folosească o expresie tehnică mai marinărească, către sfîr-

şitul lui iulie s-a obţinut sub harnica lui conducere o însemnată biruinţă asupra olandezilor. Amiralul olandez Van Tromp a fost ucis în toiul bătăliei. Problemele interne ale olandezilor iscate între cei ce doreau să-şi apere pur şi simplu propria lor flotă comercială şi cei care, ca şi Van Tromp, voiau să ia ofensiva păreau să se rezolve în favoarea celor dintîi. În afară de aceasta, deşi olandezii se bucurau teoretic, în conducerea pe mare a războiului, de vînturile dominante dinspre apus, care le uşurau sarcina de a bloca ţărmurile Angliei, totuşi englezii erau, pe de altă parte, astfel aşezaţi din punct de vedere geografic încît puteau încercui complet litoralul olandez. La Plymouth, un căpitan din marina comercială prezenta puterea engleză ca nişte „aripi de vultur" întinse deasupra trupului Olandei. Englezii se pregăteau să atace un munte de aur, iar olandezii unul de fier — aşa spusese marele pensionar Pauw la începutul războiului —, iar acum se părea că muntele de fier începea să dobîndească superioritate. La 6 august, în cursul unei plimbări prin favoritul său parc St James împreună cu emisarul olandez Beverning, Cromwell s-a simţit îndreptăţit să vorbească din nou, deşi în termeni mai vagi, despre foloasele unei uniuni între Anglia şi Olanda, uniune care — după credinţa lui — ar fi făcut mare plăcere ambelor naţiuni. Beverning i-a adus cîteva obiecţii banale, printre care şi aceea că Olanda avea anumite obligaţii contractuale faţă de danezi, obiecţii pe care Cromwell le-a înlăturat cu un simplu gest al mîinii [17]. În timp ce amîndouă taberele băteau vremelnic în retragere ca să-şi lingă rănile financiare şi de altă natură, Cromwell a continuat să mediteze pînă în toamnă asupra bucuriilor pe care le putea aduce această asociere a unor popoare protestante.

Se socotea în general pe atunci că ideea uniunii anglo-olandeze era inspirată într-o oarecare măsură de uniunea dintre Anglia şi Scoţia, propusă cu un an înainte şi apoi pusă în aplicare, fără să fi fost încă ratificată. După plecarea lui Cromwell spre Worcester, rezistenţa din Scoţia a fost practic curmată atunci cînd Monk a luat cu asalt, printr-o mare vărsare de sînge, în septembrie 1651, cetatea Dundee. Prin luna decembrie a aceluiaşi an, armata parlamentară era „stăpîna Invernessului", localitate care — aşa cum se spunea cu trufie — „era mult mai departe decît orice loc în care a pătruns vreodată în Scoţia Iuliu Cezar

sau oricare alt năvălitor dinaintea lui". * Dumbarton a căzut în ianuarie următor, iar Dunnottar (unde însemnele regale folosite la încoronare au fost salvate prin îngroparea lor în podeaua unei biserici) în luna mai. Richard Deane a rămas ca să rezolve sarcina mult mai dificilă a pacificării inaccesibilelor ţinuturi muntoase, scop în care stăpînirea oraşului Inverness s-a dovedit a fi din nefericire mai degrabă primul şi nu ultimul pas. În primăvara lui 1652, a fost propus un act formal de uniune între cele două ţări, propunere care înlocuia prima reacţie pătimaşă a Parlamentului faţă de treburile din Scoţia şi care se rezuma, după cîte se pare, la simpla anexiune a întregii ţări. Comitatelor şi oraşelor scoţiene li s-a cerut să trimită reprezentanţi la Edinburgh ca să aleagă 21 de deputaţi pentru Parlamentul din Londra şi, cu toate că o treime din cei invitaţi nu s-au prezentat, totuşi în luna octombrie deputaţii nou aleşi au ajuns în capitala engleză. Aici au depus o serie de proteste împotriva poziţiei umile ce le era impusă, precum şi o cerere pentru mărirea numărului deputaţilor scoţieni, pentru ca, după dizolvarea Parlamentului, să sufere umilinţa suplimentară de a nu se putea întoarce acasă fiindcă alocaţia lor de 2 şilingi pe zi nu le fusese plătită. [18]

Dar, făcînd abstracţie de acest fel de dificultăţi locale, nu-i nici o îndoială că propusa căsătorie cu de-a sila era o lovitură dureroasă dată orgoliului scoţian, astfel că ne vine uşor să înţelegem amărăciunea prezicerii lui Robert Blair. „Va fi ca şi cînd o biată păsărică se va trezi încorporată în uliul care a înghiţit-o", ceea ce îi făcea pe englezi să reflecteze la rîndul lor, supăraţi, la nerecunoştinţa scoţienilor. Nu s-a manifestat nici o mulţumire faţă de proclamarea Uniunii ! „Atît de indiferent este acest neam faţă de propriul lui bine — scria un englez —, încît aproape nimeni n-a arătat vreun semn de bucurie, deşi chiar cei mai străluciţi dintre regii lor ar fi dat cel mai frumos juvaer al coroanei ca să obţină în Parlament un vot care să le dea dreptul să ia parte pe picior de egalitate la întocmirea sau aplicarea legilor Angliei". Însă înlocuirea Covenantului ca bază a religiei naţionale le-a dat imbold celor care i se opuseseră dintotdeauna, fiindcă — aşa cum

* Ar trebui adăugate cuvintele „dinspre sud". Este adevărat că romanii n-au ajuns mai departe de munţii Grampian, la sud de Inverness, însă bineînţeles că în Scoţia au pătruns şi alţi invadatori dinspre nord.

a subliniat sir Urquart of Cromarty, originalul filozof din ţinuturile muntoase — independenţii şi regaliştii au fost în stare să se înţeleagă mai bine unii cu alţii decît fiecare din ei cu prezbiterienii. Englezii se îngrijeau să accentueze că ei erau cei care îi eliberau pe scoţieni din sclavia religiei, precum şi din alte cătuşe. S-a prezentat o petiţie prin care se cerea ca din Anglia să fie trimişi fără zăbavă şi alţi capelani independenţi, pentru a veni în sprijinul garnizoanelor. În partea de sud a Scoţiei au fost înfiinţate cîteva biserici independente, iar Deane raporta cu satisfacţie că în ţinuturile muntoase locuitorii ascultau tezele independenţilor „cu mare atenţie şi murmur". [19]

Cel care a pus degetul pe miezul problemei engleze din Scoţia a fost unul din corespondenţii lui Cromwell. „Pentru cea mai bună asigurare a noastră, precum şi pentru a-i ajuta pe aceşti oameni sărmani şi vicleni — scria el — trebuie să le oferim ca nadă libertatea şi folosul". Anumite foloase se iviseră încă de pe atunci şi urmau să crească în mare măsură atunci cînd între cele două ţări avea să se desfiinţeze vama. Pe de altă parte însă, cheltuielile pentru întreţinerea armatei engleze erau ridicate, astfel că toată lumea le lua în nume de rău. Bineînţeles că nu exista libertate. Ceva mai mult, clerul prezbiterian îşi ţinea în mînă enoriaşii într-o măsură pe care independenţii, cu optimismul lor, nu voiau s-o admită. Scriind despre Uniune, sir Thomas Urquart spunea că era închegată doar „prin asprimea săbiei cuceritorului", aşa cum lemnul şi piatra sînt reunite cîteodată, în mod nefiresc, prin gheaţă. O Uniune adevărată nu numai că trebuia omogenizată prin adaptare şi prin uzufructul reciproc al acelorași drepturi şi înlesniri, dar trebuiau cîştigate şi inimile scoţienilor (necesitate nesprijinită prea mult de autorităţile engleze, care interziceau ca oştenii să se căsătorească cu „femei de naţionalitate scoţiană"). Chiar dacă, în decursul anului 1652, domnise în lungul şi în latul Scoţiei „o linişte stranie", toţi scoţienii „nutresc o aversiune tainică împotriva noastră" — după cum raporta descurajat, în anul următor, Robert Lilburne, comandantul englez, cerînd în acelaşi timp „să se facă tot ce se poate, pentru a le fi pe plac". [20]

Izbucnirea războiului anglo-olandez a oferit imboldul pentru prima încercare veritabilă a regaliştilor de a folosi această aversiune. S-a hotărît ca răscoala să aibă loc, ca de atîtea alte ori, în ţinuturile muntoase, unde se putea

ajunge cu multă uşurinţă şi pe ascuns de pe continent, dar unde trupele guvernamentale nu puteau pătrunde decît cu mare greutate dinspre interior. Din nefericire, expediţia regalistă suferea de binecunoscutele neajunsuri ale unei conduceri dezbinate şi dezamăgite. Middleton, încercatul general regalist, care era pe atunci în străinătate, a avut de la început greutăţi în strîngerea trupelor, pentru ca după aceea să intre în conflict cu căpetenia locală, contele de Glencairn. Drept urmare, Lilburne, om calm şi oştean şi administrator cinstit, n-a prea luat la început în serios „planurile celor răi" — cum le-a numit el într-o scrisoare către Cromwell. Sprijinit de sincera lui credinţă în înţelepciunea ocîrmuirii engleze din Scoţia, vorbea despre răzvrătire ca avînd loc doar „undeva nu departe de Inverness", în timp ce restul ţării era — cu toată comportarea nesăbuită a locuitorilor din ţinuturile muntoase — în stare paşnică. Mai tîrziu, a ajuns la concluzia că cei care îi răzvrăteau acum, la rîndul lor, şi pe locuitorii de la şes erau cîţiva pastori prezbiterieni, care agitau spiritele, şi drept urmare a acestei păreri a dizolvat cu forţa, în luna iulie, Adunarea generală prezbiteriană, acţiune pentru care nu primise directive de la Londra, dar care a fost totuşi aprobată ulterior. [21]

Însă lipsa de întăriri din Anglia, pe care Lilburne pornise să le ceară în scris, pe un ton de deznădejde crescîndă, pe măsură ce se apropia toamna, unită cu foarte concreta problemă a luptelor de gherilă din ţinuturile muntoase începuse să dea treptat răscoalei lui Glencairn un caracter mult mai grav decît i l-ar fi putut asigura dezbinata lui conducere. În luna noiembrie, Lilburne îi spunea tulburat lui Cromwell de vîrfurile ascuţite ale revoltei „repezite — aş putea spune — asupra noastră din toate ungherele", precum şi de faptul că inamicul se întărea pe culmile acelor coline de nepătruns. Dar chiar în aceste condiţii şi împiedicat cum era de schimbările politice din Anglia, ceea ce însemna că n-a primit niciciînd aprovizionările de care avea nevoie, mijloacele folosite de Lilburne pentru a aşeza ţara erau tolerante şi clarvăzătoare. Şi-a dat seama, în primul rînd, că atitudinea ostilă a nobilimii se datora mai ales nevoilor băneşti. Neplata datoriilor era pricinuită de îndelungatele războaie şi agravată, în mod ciudat, de noile forme judiciare introduse de englezii dornici să desfiinţeze jurisdicţia tradiţională. De exemplu, creditorii îi puteau sili acum pe moşieri să-şi plătească datoriile, deşi, din alte

puncte de vedere, justiția engleză adusese în Scoția o stare de stabilitate necunoscută mai înainte. Lilburne a propus să se aplice măsuri mai puțin aspre pentru urmărirea datornicilor, iar Consiliul ofițerilor să dea dispoziții judecătorilor ca să se acorde termene mult mai lungi pentru plata sumelor datorate. Planurile pe care Lilburne intenționa să le pună în practică după înăbușirea răzvrătirii lui Glencairn nu erau nicidecum dictate de dorința de răzbunare și mergeau pînă acolo încît să ridice toate sechestrele, cu excepția celor aplicate împotriva a 5—6 vinovați mai importanți, astfel că în decembrie îi făcea lui Cromwell un raport mai optimist. [22]

Cu toate acestea, ținuturile muntoase au continuat să prezinte un aspect neliniștitor încă o bună bucată de vreme în decursul anului următor și au rămas așa pînă cînd o operație combinată executată de Lilburne și Monk i-a convins pe locuitorii șesului să încheie un fel de pace. Pe la începutul anului 1654, comanda scoțienilor a fost prelută de Middleton, însă și de această dată războiul anglo-olandez a acționat asupra situației din Scoția, fiindcă, prin încheierea lui, a pus capăt speranțelor regaliste într-un ajutor continental. Pînă la urmă, în luna iulie, Middleton a fost înfrînt printr-un atac dat prin surpridere la Dalnaspidal, în apropiere de Lochgarry, de către Monk, care îl înlocuise pe Lilburne. Deși Middleton a reușit să fugă în străinătate, partizanii săi au fost împrăștiați pentru totdeauna, spulberînd din nou speranțele pe care regele Carol le mai avea în Scoția.

În Anglia, Parlamentul Barebones nu justificase marile nădejdi pe care le nutrise toată lumea în isprăvile lui și asta în pofida faptului că omul ales ca președinte, bătrînul și piosul Francis Rous, era unul din cei în care Cromwell avea mare încredere. Veteran al multor lupte puritane, Rous era acum rector al colegiului Eton. În 1649 întorsese spatele cauzei prezbiteriene ca să se îndrepte spre independenți, iar de curînd făcuse parte din Comitetul pentru înființarea bisericii naționale. Se putea presupune că el era tocmai soiul de om care să-i dăruiască lui Cromwell acea Adunare bine organizată, în care își pusese nădejdea. Din păcate, din aceeași Adunare făceau parte, ba încă în număr neliniștitor de mare, și adepții sau simpatizanții „celei de-a cincea împărății", care, după părerea lor, erau la fel de cuvioși și, cu acest prilej, neîndoielnic mai bine organizați[23]. Circula răspînditul zvon că președinte avea să fie Harrison,

însă sub conducerea propriilor lor căpetenii, Squibb și Moyer, acești radicali urmau să capete suficientă coeziune ca să dea poporului de așa-zis Parlament „numit" o rezonanță cavernoasă în urechile lui Cromwell. Era adevărat că Adunarea avea o coloratură religioasă reală și, deși nu era atît de exagerat predispusă să se roage și să-și manifeste sentimentele — cum au pretins mai tîrziu unii zeflemiști — totuși Alexander Jaffray, unul din cei 5 deputați scoțieni putea să noteze în jurnalul său personal : „Am avut acolo prilejul să mă întîlnesc și să fac cunoștință cu mulți oameni pioși, deși nu prea am ce spune despre binele pe care l-am făcut în acest Parlament, cu toate că unii din cei de acolo erau convinși în sinea lor că contribuiseră la propășirea împărăției lui Hristos..." [24] Însă ceea ce era în joc acum era tocmai metoda prin care se putea ajunge la această propășire.

Adepții „celei de-a cincea împărății", despre care se auzise prima dată în 1649 ca fiind o sectă puțin însemnată, dar în creștere, își măriseră în anii scurși de atunci nu numai puterea, ci și larma. În primul rînd, priveau cu ochi buni războaiele (și deci, în acest caz, războiul anglo-olandez), nu numai fiindcă ajutau la întinderea împărăției lui Hristos, dar și pentru că războiul de pe continent, ca și întoarcerea în Canaan a evreilor, își găseau locul în complicatele lor calcule, care, la rîndul lor, indicau reînscăunarea acestei împărății în anul 1660 sau 1666. Către sfîrșitul lui 1652, sectanții s-au simțit îmboldiți să se amestece și în problemele statului, folosind mereu același limbaj nemaipomenit de violent. „Am ascultat o rugăciune și două predici — scria cineva care vizitase în 1653 una din bisericile lor din Blackfriars — însă, Doamne sfinte, ce vorbe cumplite și înfiorătoare de patimă, măcel și furie mi-a fost dat să aud". [25] De atunci încolo, acțiunile lui Cromwell, indiferent de ce va face, vor fi însoțite de aprigile lor porunci, împănate cu tîlcuri biblice, fie proslăvind războiul anglo-olandez, fie ponegrind cu turbare negocierile de pace. Întîmplător, dizolvarea Parlamentului le atrăsese aprobarea ca fiind un pas care îi apropia în Anglia de tronul Celui Veșnic. Însă alianța dintre deputații care își ridicau glasul în Adunare și gălăgioșii predicatori din afara ei urma să se dovedească îngrijorătoare în cazul acelor teme în care ei nu erau de acord cu politica bisericească, mai moderată, a lui Cromwell.

Primele acțiuni ale noului Parlament n-au avut un caracter seismic, și nici măcar unul dăunător. Cromwell și alți membri ai Consiliului ofițerilor, printre care și Lambert, au fost invitați formal să se alăture deputaților (deși se pare că Lambert n-a luat parte decît la o singură ședință). Au fost alcătuite două comitete pentru îmbunătățirea legislației, lucru pe care Parlamentul trunchiat nu reușise să-l înfăptuiască. Drept urmare, a fost instituită căsătoria civilă și s-au desființat taxele pe polițe și somații. A fost depus de asemenea un proiect de lege privind plata temnicerilor, pentru a se împiedica stoarcerea de daruri de la deținuți. S-a pregătit o lege pentru desființarea definitivă a nepopularei Curți a lordului-cancelar. Însă din cauza recunoscutei lipse, aproape totală, din Parlament a juriștilor de profesie, nu-i de mirare că gingașa problemă a înființării unei Curți supreme a fost tratată cu cea mai mare nepricepere. De fapt, criticile pe care Adunarea a început în curînd să le stîrnească, fiindcă înfăptuia atît de puțin din ceea ce se aștepta de la ea, se învîrteau atît în jurul incapacității, cît și al îndărătniciei ei. „Neghiobii mă stînjenesc mai mult decît netrebnicii" — ofta Cromwell.

Pe la mijlocul lui iulie, John Lilburne se întorsese, asemenea banului celui rău, pe meleagurile londoneze, pentru ca aici să fie supus unui nou proces. De data aceasta, judecata era în legătură cu surghiunul la care fusese condamnat mai demult din cauza criticilor necruțătoare și îndelungate pe care le adusese lui sir Arthur Haselrig. S-a întors în Anglia în 1653, cînd a fost băgat pe loc în pușcărie. Din nou a început să se reverse avalanșa binecunoscutelor petiții, prin care se cerea să fie eliberat, iar nemulțumirea populară în legătură cu această chestiune și față de noua ocîrmuire, pentru care Lilburne prezenta iarăși catalizatorul potrivit, era exprimată prin următoarele versuri bine cadențate :

John Lilburne cel cinstit e hărăzit să piară
Și zeci de mii de oameni se-ntreabă pentru ce ? *

* Anticipînd astfel, cu aproape 30 de ani, versurile similare în legătură cu Trelawney** și locuitorii Cornwall-ului.

** Johnathan Trellawney (1650—1721) — episcop de Bristol, originar din Cornwall. Din cauza opoziției sale față de regele Iacob al II-lea, în iunie 1688, a fost întemnițat în Turnul Londrei, împreună cu arhiepiscopul de Canterbury și alți cinci episcopi, anticipînd nemijlocit detronarea lui Iacob al II-lea în noiembrie 1688 („glorioasa revoluție"). — C.M.

Şi totuşi, pînă la urmă cinstitul Lilburne n-a fost condamnat la moarte, deşi Cromwell n-ar trebui blamat dacă în sinea lui dorea cîteodată să se descotorosească de această pacoste ieşită din comun. La judecată s-a obţinut un verdict care echivala cu o achitare, pentru ca să se arate ce părere avea juriul despre autoritatea guvernului.

Însă adevărata nereuşită a Parlamentului Barebones a fost legată de veşnica şi îndelung discutata problemă a zeciuielilor. Aşa cum s-a văzut, Cromwell se declarase pentru menţinerea acestor subsidii discutabile ca fiind deocamdată cel mai potrivit mijloc de plată a pastorilor. Acum însă, cînd se ridicase la noi înălţimi şi dădea dovadă de atîta înflăcărare în ademenirea oamenilor de toate nuanţele politice la o singură formă de guvernàmînt, se puneau în el mari speranţe, chiar şi din partea celor ce nu-i împărtăşeau părerile, că va înfăptui o reglementare bisericească tolerantă. Godfrey Goodman, de pildă, fostul episcop de Gloucester, i-a dedicat în 1653 o carte intitulată *The Two Great Mysteries of the Christian Religion* pentru a interveni pe lîngă Cromwell în legătură cu interesele sale episcopale şi ale deposedaţilor săi confraţi clerici ale căror alodii * fuseseră sechestrate. Acelaşi lucru pe care i-l ceruse cîndva John Fisher lui Thomas Cromwell, socotea Goodman să-l obţină atunci cînd îl ruga pe Oliver să-i acorde măcar o întrevedere de o jumătate de oră, deşi era încredinţat că-l va convinge în 15 minute. Însă curînd după aceea Parlamentul Barebones şi-a arătat împotrivirea în această problemă, astfel că, pe la 15 iulie, s-a propus ca zeciuiala să fie desfiinţată ca mijloc de sprijin a pastorilor, iar moţiunea respectivă a fost respinsă cu o majoritate de numai 25 de voturi.

Pe măsură ce sectele îşi înmulţeau cererile de desfiinţare a zeciuielilor, legătura dintre subsidiile pastorilor şi menţinerea acestor valori durabile cerută dintotdeauna de proprietarii de moşii, despre care s-a amintit şi în capitolul precedent, părea din ce în ce mai strînsă. O broşură din 1654, intitulată *Lawless Tithe Robbers discovered,* conţinea următorul semnal de luptă : „Renta moşierilor şi darea zeciuielii vor sta-n picioare sau vor cădea împreună..." Toate acestea explicau la rîndul lor, în bună parte, interesul aproape isteric arătat acestei teme de către clasele avute, interes ce poate fi comparat cu atitudinea celor

* Proprietate liberă de obligaţii faţă de senior. — M.L.

bogați față de impozitul pe capital din timpurile moderne, de care se tem nu atît din cauza impozitului în sine, cît de consecințele lui, adică de confiscarea finală, eventual pe cale revoluționară. Prin luna septembrie, cei interesați erau îndeajuns de alarmați de direcția în care se îndreptau intențiile Parlamentului Barebones pentru ca Consiliul municipal al Londrei să trimită delegați care să ceară menținerea zeciuielii, la care se refereau ca la o veche practică intrată în obiceiuri și confirmată de Marea Cartă [26]. Problema zeciuielii ajunsese să simbolizeze treptat societatea trainică în comparație cu răuvăzutele schimbări trecătoare.

Acum, delicioasa muzică a aplauzelor europene nu mai putea înăbuși în urechile lui Cromwell zgomotele discordante venind din Adunarea propusă chiar de el. Supărarea lui față de rezultatele date de Parlament era mare și pe măsura optimistelor sale nădejdi de odinioară. Către sfîrșitul lui august, binecunoscutul ton al disperării, în care căzuse de la înălțimi mai mari decît cele obișnuite, începea să răbufnească într-o scrisoare către Fleetwood, aflat în Irlanda. „Cu adevărat, niciodată n-am avut mai multă nevoie ca acum de ajutorul prietenilor mei creștini" — scria el, comparîndu-se, emoționat, cu Moise atunci cînd i-a mustrat pe cei doi evrei, din care unul se năpustise la patriarh cu cuvintele : „Cine te-a făcut stăpîn și judecător peste noi ?" Era evident că Cromwell începea să simtă grijile noii sale poziții. O ! măcar dacă „în loc să mă combată, oamenii și-ar explica cu dragoste și blîndețe părerile, atunci înțelepciunea ar fi justificată de propriile ei roade" — ofta el. „Dar, vai !, în încercarea mea, sînt înclinat să spun : O ! dacă aș avea aripi ca un porumbel, aș..." [27] Lui Fleetwood nu-i venea greu să înțeleagă tîlcul acestui citat : Oliver se juca, chiar pentru o clipă, cu privilegiul oricărui om de stat de a se retrage cît mai devreme în pustiu, însă, ca și mulți alți politicieni, nu s-a retras de fapt.

Cam în aceeași vreme, sir Roger L'Estrange evoca o imagine mai mișcătoare a lui Cromwell ca drumeț singuratec, un fel de Wotan al parcului St James, atras de sunetele muzicii ce răzbătea prin ferestrele deschise ale locuinței unui domn cu numele de Hickson. Sir Roger fusese ademenit el însuși mai devreme de tonurile armoniului și, intrînd în casă, a găsit 5—6 persoane, care i-au cerut să ia o violă și să le acompanieze. „Peste cîtva timp, fără cea mai mică scuză că ar fi avut vreun scop, sau că s-ar fi așteptat la ceva, iată că intră Cromwell. Ne-a găsit cîntînd și, după

cîte-mi aduc aminte, cîntam şi atunci cînd a plecat". Totuşi, situaţia personală a lui sir Roger era ceva mai complicată decît ar sugera-o această mică vinietă nevinovată şi ciudat de impresionantă. Partizan al regaliştilor, sir Roger se întorsese de curînd din străinătate, înştiinţînd despre acest lucru, aşa cum cerea legea, Consiliul de stat. Dorea să i se ngăduie să-şi vadă tatăl, aflat pe patul de moarte în nglia. Deşi L'Estrange a fost poreclit mai tîrziu, oarecum n topor, „scripcarul lui Cromwell", ca urmare a acestei tîlniri muzicale, şi acuzat de spionaj, se pare că mai grabă Cromwell fusese acela care îl căutase şi-l găsise [28]. cesta l-a asigurat pe sir Roger de bunăvoinţa lui, i-a obţiut autorizaţia necesară de a-şi vedea tatăl şi i-a destăinuit versiunea sa faţă de asprimea cu care erau trataţi regaliştii. Se vedea că, în tristeţea şi împotrivirea lui faţă de prăbuşirea marilor nădejdi pe care şi le pusese în organismul ales de el, Cromwell se adresa nu numai muzicii sale favorite, dar şi sprijinului unor oameni avînd cu totul altfel de păreri politice decît el. Nu mai departe decît în toamnă se adresase Parlamentului Barebones ca fiind la hotarul profeţiilor, ca să nu mai vorbim şi de cel al făgăduinţelor.

Totuşi, Uniunea protestantă, celălalt vis al lui Cromwell, rămăsese deocamdată neatinsă de pîngărirea corosivă a realităţii. La 23 septembrie, sir Cornelius Vermuyden, veteranul planurilor de desecare a ţinuturilor mlăştinoase, a fost folosit personal de către Cromwell pentru o misiune extrem de confidenţială în Olanda, al cărei obiectiv iniţial era acela de a propune o alianţă comună, ofensivă şi defensivă, între cele două guverne şi al cărei ţel de perspectivă era împărţirea lumii între aceste două mari puteri protestante. Amîndouă părţile urmau să aibă aceleaşi privilegii comerciale şi drepturi civile şi trebuiau înfiinţate două comisii compuse din cîte patru englezi şi patru olandezi pentru a încheia în numele lor alianţe în străinătate. Dar nu numai atît. Pentru ca întregul plan să nu fie lipsit şi de accentul religios, cele două puteri trebuiau să se asocieze ca să trimită împreună misionari protestanţi. Van der Perre a fost delegat să plece în Olanda cu amănuntele. Drept urmare a acestor propuneri temerare ale lui Oliver, au avut loc la 18 şi 19 noiembrie o serie de consfătuiri anglo-olandeze. Însă chiar lăsînd deoparte reacţia olandeză, creuzetul politicii engleze clocotea în momentele acelea prea intens ca să se poată aştepta de la el rezultate mulţumitoare.

Totuşi, întregul episod este instructiv, fiindcă dezvăluie curiosul văl de *naïveté* * ce acoperea încă raporturile lui Cromwell cu puterile străine.

Aşezat într-un fotoliu îmbrăcat în catifea, Cromwell prezida, muncit de gînduri, dezbaterile primei zile a consfătuirilor cu olandezii, stinghereala fiindu-i mărită, poate, de faptul că limba folosită era în primul rînd franceza. A doua zi, a început să fie folosit, la cererea lui Cromwell, un amestec de latină şi engleză, fiindcă pe vremea aceea existau puţini englezi de vază care să vorbească curent franceza**, iar Cromwell nu se număra desigur printre ei. Însă ascultîndu-i cele două lungi cuvîntări, dintre care cea de-a doua nu era decît o repetare a celei dintîi — cum a subliniat un raportor olandez —, cu greu s-ar fi putut înlătura impresia că Oliver era pe cale să păşească într-o împărăţie proprie a visurilor. Uniunea despre care vorbea nu urma să fie doar o alianţă vremelnică, ci o unire adevărată şi deplină, deşi în acele împrejurări, în care ostilitatea oficială dintre cele două ţări continua să se manifeste, un om mai prudent ar fi netezit poate calea tratativelor prezentînd prima propunere, în loc să sară, înarmat pînă în dinţi, la anunţarea celei din urmă. A înlăturat obiecţiile olandezilor că era o diferenţă imensă între o alianţă şi o unire. „Acele cuvinte anumite despre suveranitate" — a spus el cu un aer de superioritate — nu sînt chiar atît de importante, ci doar „o pană la pălărie" ***.

Cea de-a doua, dar la fel de importanta teză a lui Cromwell era superioritatea Angliei faţă de Olanda. Vorbea în acest caz dintr-o adîncă convingere personală, deşi şi de această dată s-a dovedit poate lipsit de tact, ca să nu spunem mai mult, insistînd cu atîta tărie asupra părerilor sale în faţa unei puteri egale, a cărei bunăvoinţă încerca cel puţin de formă s-o cîştige. „Englezii ar fi în stare să spună, fără lăudăroşenie, că Dumnezeu, Stăpînul nostru, le-a adus ţara într-o asemenea situaţie, încît se pot lipsi de noi..." astfel suna raportul unui olandez asupra cuvîntării lui

---

* Naivitate (în franc. în text). — M.L.

** Aşa cum şi puţini francezi vorbeau engleza. La Curtea franceză se socotea ridicol să se înveţe engleza, iar felul în care ambasadorul francez rostea numele englezilor era de un comic nemaipomenit [29].

*** Este o expresie pe care, pare-se, Cromwell o folosea cu deosebit de mare plăcere atunci cînd avea de înlăturat obiecţiile practice ale altora faţă de vreun plan de-al său, după cum se va vedea mai departe în legătură cu problema regalităţii.

Cromwell. În schimb, olandezii, spunea Cromwell, nu pot face aproape nimic fără englezi. I-a dăscălit necontenit pe olandezi asupra avantajelor și avuțiilor Angliei, astfel că pînă la urmă delegații olandezi s-au văzut siliți să răspundă, nu fără o anumită doză de ironie rece, că, deși cunoșteau prea bine favoarea pe care Atotputernicul o arăta englezilor, totuși, mulțumită aceluiași Dumnezeu, „se bucură și ei de multe foloase"[30]. Pînă la urmă, în pofida elanului politic care cuprinsese Whitehallul, s-a dovedit că condițiile de pace propuse de englezi nu puteau fi acceptate, drept care negocierile s-au întrerupt, iar războiul s-a tărăgănat pînă în anul următor.

O altă idee diplomatică față de care Cromwell a manifestat imediat un interes personal era reprezentată de misiunea diplomatică ce trebuia trimisă în Suedia în toamnă, considerată oarecum importantă, fiindcă se spera că va putea fi urmată de un fel de asociație comercială ; i pentru că era, în orice caz, prima solie completă a Republicii. Bulstrode Whitelocke, care fusese desemnat pentru acest rol, dar care se codea să-l primească, s-a pomenit copleșit de Cromwell cu fel de fel de argumente ca să-l convingă. Desigur că simpla existență a unei doamne Whitelocke și a celor 12 micuți Whitelocke nu putea fi considerată drept scuză suficientă pentru un refuz : „Îți cunosc foarte bine soția — i-a replicat Cromwell — și știu că este o femeie cumsecade și evlavioasă... astfel că, într-o chestiune de o asemenea natură, care privește treburile Domnului și ale poporului său..., sînt sigur că doamna nu se va opune". Disperat, Whitelocke i-a răspuns că, deși soția sa avea toate calitățile socotite necesare de Cromwell pentru a dori promovarea generală a lucrărilor Domnului, „nădăjduiește totuși că acest lucru poate fi făcut la fel de bine, și chiar mai bine, de vreo altă persoană" [31].

Totuși, speranțele doamnei Whitelocke s-au spulberat, fiindcă Cromwell și-a impus voința. Pentru misiunea lui Whitelocke au fost făcute pregătiri amănunțite : i s-au pus la dispoziție daruri bogate, printre care și o spadă, precum și o pereche de pinteni încrustați. În aprilie 1654, a fost executat un portret al lui Cromwell pentru regina Cristina, faptă care reamintea în bună măsură obiceiurile regale din vremurile trecute. Sub portret, Marvell, totdeauna gata să ajute, a gravat cîteva versuri adresate acelei *Bellipotens Virgo* * care sta pe tronul Suediei :

* Fecioară războinică (în lat. în text). — M.L.

Haec est quae toties inimicos Umbra fugavit
At sub qua Cives Otia lenta terunt *.

Drept răspuns la o întrebare pusă în mod delicat de Whitelocke, Cromwell l-a asigurat că notele de cheltuieli vor fi acoperite fără zăbavă, ceea ce părea să arate că noua orînduire începea să înţeleagă foloasele ceremonialului în relaţiile internaţionale. S-a dovedit totuşi cu această ocazie că Republica, atît de susceptibilă cînd era vorba de propriile ei titluri, nu căpătase încă însemnata dibăcie de a le învăţa corect pe ale altora. Sir Robert Stapylton s-a simţit obligat să scrie din Upsala ca să atragă atenţia că titlurile reginei Cristina fuseseră formulate greşit şi că, deşi regina se arătase deocamdată îngăduitoare, trebuia ca în viitor englezii „să aibă cea mai mare grijă privitor la asemenea formalisme în toate negocierile cu străinii". [32]

Tot în luna octombrie, Cromwell şi-a îndreptat din nou atenţia spre încîlcita situaţie din Franţa. Joachim Hane, vestitul inginer de obîrşie germană, despre care se auzise recent că servise drept consilier la ridicarea unei fortăreţe în Scoţia, a fost trimis de Cromwell într-o misiune secretă în Franţa ca să vadă dacă mai era cazul să dea vreun ajutor protestanţilor francezi. Călătorind sub înfăţişarea negustorului Israell Bernhard, inginerul trebuia să ia contact cu protestanţii pentru răspîndirea mai departe a religiei şi să facă o dare de seamă asupra bazelor navale de la La Rochelle şi Bordeaux, cu ajutorul cărora Condé încerca să-l momească pe Cromwell ca să-l sprijine. Din păcate, Hane a fost prins după ce fusese recunoscut de cineva care-l văzuse în Scoţia şi, după unele păţanii neplăcute, inclusiv tortura prin puşcăriile franceze, a reuşit să fugă ca prin minune în Anglia. Inginerul a lăsat în urma lui un jurnal plin de viaţă cuprinzînd încercările prin care trecuse şi care întîmplător dezminte învinuirea adusă mai tîrziu lui Cromwell de criticul său Slingsby Bethel precum că Hane ar fi fost trădat de Lordul-Protector, deoarece — fără să mai vorbim de lipsa de sens a acestei învinuiri — Hane n-o menţionează nicăieri. [33] Între timp însă Jean Baptiste Stouppe, un alt emisar al lui Cromwell, îl convinsese, ca urmare a întrevederilor avute cu protestanţii francezi, că substraturile acţiunilor lui Condé erau dubioase şi că de

---

* *Acesta este chipul de care fug duşmanii*
Dar vrednicii creştini în linişte-l privesc. — M.L.

aceea nu trebuia să se încreadă în propunerile lui. Însă problema Franței și a confraților săi protestanți aflați în așteptare, și care trebuiau ajutorați, desigur, spre satisfacția spirituală și folosul național, urma să-l tulbure și să-l hărțuie pe Cromwell încă o bună bucată de vreme.

Toamna nu adusese cu ea în Anglia decît agravarea crizei politice, al cărei gust otetit fusese oferit cu anticipație în toiul verii de acțiunea Parlamentului Barebones în legătură cu zeciuielile. Există dovezi că Cromwell a nutrit pînă la o dată relativ tîrzie speranța că va putea cîrpi divergențele privind politica bisericească. În luna octombrie, de pildă, el a pus la cale consfătuiri comune între pastorii independenți și aderenții „celei de-a cincea împărății", la care au luat parte John Owen și Stephen Marshall, și l-a însărcinat pe capelanul său, Sterry, să aducă acolo predicatori înflăcărați ca Christopher Feake. Însă, ca și regele Canut *, Cromwell s-a văzut în neputință de a lupta împotriva valurilor din ce în ce mai clocotitoare ale gîlcevilor religioase din amvoane și a anticlericalismului din Parlament, valuri acționînd, la rîndul lor, asupra deputaților moderați, care continuau să sprijine zeciuielile și tot ce reprezentau ele. De altminteri, era probabil că nici vechiul partid al armatei, condus acum de Lambert, nu urma să stea supus deoparte în timp ce țelurile lui erau contestate de radicali.

Rivalitatea dintre Lambert și Harrison făcuse obiectul comentariilor publice încă de cînd fusese dizolvat Parlamentul. Lambert era socotit ca fiind mai popular decît Harrison : „fiindcă se interesa de toate... atît de armată, cît și de țară ; este de familie bună, învățat, înzestrat cu însușiri frumoase, om curajos, manierat, bun la suflet și chibzuit". La alegerile din 1 noiembrie pentru Consiliul ofițerilor, Harrison a ajuns de-abia pe locul 13, însă, cu toate acestea, împotrivirea lui și a grupului său față de orice reglementare care nu corespundea cererilor aderenților „celei de-a cincea împărății" a rămas neclintită. Ce-i din afara politicii își dădeau seama pe vremea aceea că situația se îndrepta cu repeziciune spre o nouă ciocnire. La 2 decem-

* Aluzie la modul în care regele Canut al Angliei (1016—1035) a dat o lecție unor curteni lingușitori care îi spuneau că în fața puterii sale pînă și valurile mării se retrag. Canut i-a dus la malul mării, a poruncit valurilor să se retragă și i-a făcut de ocară pe lingușitori, dovedindu-le că valurile nu se supun poruncilor sale. — C.M.

brie, ambasadorul venețian repeta răspînditele zvonuri că în curînd urma să aibă loc o schimbare a ocîrmuirii. De altminteri, nici oamenii de rînd nu o duceau mai bine : marinarii neplătiți se aflau în fosta situație a oștenilor neplătiți, iar mai mulți dintre ei reușiseră chiar să-i acosteze pe Cromwell și Monk la Whitehall cerînd zgomotos „justiție și dreptate". [34]

Era ziua de 2 decembrie cînd planul moderaților pentru viitoarea reglementare a problemei zeciuielilor a fost depus în Parlamentul Barebones. Dreptul legal asupra zeciuielilor nu trebuia pus în discuție, cei ce șovăiau să le plătească trebuiau aduși în fața judecătorului de pace, iar pastorii nepotriviți urmau să fie dați afară. Însă la 10 decembrie aceste propuneri au fost respinse de Parlament cu o mică majoritate de voturi, ceea ce a dat loc, cu două zile mai tîrziu, unei alte moțiuni prevăzînd acordarea în continuare a zeciuielilor în folosul pastorilor și care, după părerea multora, urma să fie și ea respinsă. Situația atinsese punctul critic. Acțiunea — dacă urma să fie vreuna — trebuia să fie rapidă. Ziua de 11 decembrie căzuse într-o duminică și în tot decursul ei Lambert și tovarășii săi au muncit pe brînci, astfel că luni dimineața erau încredințați de sprijinul președintelui Rous și al mai multor membri cu greutate ai Adunării.

Însă luni 12 decembrie dimineața, înainte ca problema zeciuielilor să fi fost ridicată, președintele a dat cuvîntul lui sir Charles Wolseley. Deși se trăgea dintr-o familie regalistă, sir Charles se căsătorise cu fiica lordului puritan Saye and Sele și devenise un admirator înflăcărat al lui Cromwell. De îndată ce s-a urcat la tribună, Wolseley a pornit un puternic și pătimaș atac împotriva Adunării, atac care — așa cum se vedea limpede — fusese aranjat mai dinainte. Desființarea zeciuielilor — a spus el — era un atac împotriva proprietății înseși. N-a fost greu după aceea ca, profitînd de ajutorul celor cel puțin 80 de deputați participanți la uneltire, să se depună, să se susțină și să se voteze cu cea mai mare iuțeală moțiunea de dizolvare a Parlamentului. În acele momente, radicalii, deși cauza lor era, evident, pierdută, s-au regrupat pentru a-și arăta la rîndul lor împotrivirea. În timp ce sceptrul, acest nou simbol pribeag al autorității Parlamentului, era înmînat oficial lui Cromwell în sala gărzii călare, anumiți deputați refuzau cu încăpățînare să se ridice, unul din ei fiind Alexander Jaffray din Scoția. Cei rămași au încercat chiar

să înceapă din nou dezbaterile sub președinția camaradului lui Harrison, Samuel Moyer de la Compania Indiilor orientale, astfel că mușchetarii au trebuit să fie scoși din nou din tabără, iar cei care au ținut să fie consecvenți pînă la capăt au fost siliți să iasă din sală și asta la mai puțin de nouă luni de la dizolvarea forțată a Parlamentului trunchiat.

Nota pe care a redactat-o după aceea secretarul Camerei în legătură cu dizolvarea era o capodoperă de dibăcie în a spune adevărul numai pe jumătate. Deoarece în Cameră s-a propus să nu se continue dezbaterile, ca nemaifiind spre „binele Republicii", s-a socotit necesar ca „aceasta să predea comandantului suprem, Cromwell, puterile pe care le primise de la el" (ceea ce însemna că ficțiunea cuprinsă în mai vechiul *Instrument de guvernare* precum că puterile Parlamentului Barebones veneau într-un fel sau altul de la Cromwell continua să fie folosită). „Și-atunci președintele, însoțit de mai mulți membri ai Camerei, au plecat de la Cameră la Whitehall, unde — fiindcă reprezentau majoritatea membrilor acestui Parlament — au renunțat, printr-un document scris de mîna lor, la menționatele puteri în favoarea Excelenței sale. Iar drept urmare, domnul președinte, însoțit de deputați, a prezentat Excelenței sale acest document". [35] Era, desigur, un mod mai elegant de a consemna dizolvarea decît acela din anterioara notă a secretarului Parlamentului trunchiat, care spusese pe șleau : „Excelența sa, generalul, a desființat Camera Comunelor, lucru cu care aceasta nu a fost de acord". Totuși și această din urmă operație echivala cu o dizolvare.

La drept vorbind, între aceste două săvîrșiri din viață existau puține alte asemănări. Decesul Parlamentului trunchiat venise pe neașteptate, iar chiar cei ce fuseseră lăsați în funcție nu erau pregătiți pentru această urmare, în timp ce există dovezi că înaintea dizolvării Parlamentului Barebones avuseseră loc, vreme de mai multe săptămîni cel puțin, discuții asupra unei forme noi și mai bune de guvernare. *Instrumentul de guvernare* prezentat de Lambert drept bază de ocîrmuire a Angliei își avea originea în mai multe proiecte ale vechii armate. Se spunea că un asemenea document fusese discutat încă din noiembrie, însă orice altă acțiune fusese amînată, fiindcă însuși Cromwell se împotrivise limpede să dizolve pentru a doua oară Parlamentul prin forță sau să accepte poziția regală pe care i-ar fi acordat-o *Instrumentul.* [36] Se poate crede, pe

bună dreptate, că săptămînile ce au precedat cea de-a doua dizolvare au fost pentru Cromwell pline de îndoială, nedumerire și dezamăgire. Dintr-un anumit punct de vedere, tăioasa sabie a deciziei trecuse vremelnic în mîinile mai tînărului Lambert, care fusese mult mai puțin amestecat în crearea Parlamentului Barebones, mai ales că susținuse de la început înființarea mai degrabă a unui Consiliu compus din 12 persoane decît a acestei adunări cucernice. Însă Cromwell își pusese în el speranțe mari și suferise de aceea o mare dezamăgire. Celelalte consecințe pe care avea să le sufere concepția sa personală asupra neizbîndei Parlamentului Barebones trebuiau să aștepte un alt prilej ca să iasă la iveală, însă deocamdată rămînea dificila problemă a felului în care s-o termine cu Parlamentul și a ceea ce trebuia pus în locul lui.

Învinuirea că Cromwell procedase cu totală lipsă de scrupule ca să discrediteze Parlamentul Barebones, ceea ce i-ar fi îngăduit acum lui Lambert să lucreze pe brînci ca să obțină pentru el puterea supremă, nu rezistă la o analiză mai atentă. Cromwell fusese acela care, începînd din aprilie, se arătase hotărît să înființeze o adunare a drept-credincioșilor, iar faptul că fusese sincer făcînd acest lucru nu poate fi pus la îndoială, dacă ținem seama de cuvîntarea lui de bun venit din 4 iulie. Acum însă, era împins înapoi spre cel de-al doilea front al simțămintelor, îndepărtîndu-se de semnele și vrerile divine, care îl lăsaseră nu de mult în mijlocul drumului, și îndreptîndu-se către mai pragmaticul imbold spre monarhie, despre care discutase cu Whitelocke. Nici una din aceste fapte nu indică, din partea lui, vreo tendință activă de uneltire, așa cum își vedea de ocupațiile sale zilnice care, cu audiențele și aparițiile sale oficiale, începeau să-i dea înfățișarea unei personalități publice. Se cade remarcat, dimpotrivă, că, deși trebuie să fi fost ținut, desigur, la curent cu ceea ce se intenționa, Cromwell a jucat față de public un rol deosebit de pasiv. În definitiv, i-ar fi fost imposibil să nu-și dea seama că schimbarea ce se pregătea trebuia să-i înalțe, cu sau fără voia lui, propria poziție, astfel că, din punct de vedere al mîndriei sale personale cel puțin, n-avea nici un motiv să uneltească. În același timp, poate că, în sinea lui, nu era încă sigur dacă dreptatea se afla cu adevărat de această parte, iar pasivitatea lui prudentă se potrivea cu înclinațiile sale lăuntrice.

Cromwell a continuat să practice, cel puțin în public, această „poziție de așteptare" chiar și după ce a avut loc lovitura lui Lambert. Deocamdată, denumirea de fapt a noii sale poziții nu era încă hotărîtă și pare sigur că, în decursul celor trei zile care au precedat proclamării sale oficiale ca Lord-Protector, s-au dus în legătură cu această temă discuții aprinse, însă ascunse pe atunci privirilor mulțimii. Urma ca Cromwell să accepte titlul de rege cu care îl împodobeau de atîta vreme atît de multe zvonuri ? Cuvîntul „rege" prezenta însă două dezavantaje : primul și cel mai evident era precedenta lui semnificație pentru această armată, încă împînzită de republicani, iar cel de-al doilea, subtila deosebire ce exista între un titlu prin esență permanent ca acela de rege și unul care exprima un mandat vremelnic. Fie în ziua de marți 13 decembrie, fie miercuri 14 decembrie, Lambert a propus titlul mai puțin semnificativ de „lord-guvernator". Potrivit memoriilor lui Ludlow, se mai poate ca însuși Cromwell să fi șters cuvîntul „rege" din *Instrumentul de guvernare,* atunci cînd i-a fost prezentat, sau — dacă titlul nu era trecut acolo — să fi fost cel puțin unii care i-au propus verbal să-l accepte. În străinătate se relata din Anglia că „oștenii cer cu îndîrjire monarhia". Patru ani mai tîrziu, Cromwell urma să exclame cu amărăciune în legătură cu împotrivirea armatei ca el să ia titlul de rege : „A fost o vreme cînd acest cuvînt nu-i speria".[37] De fapt, alegerea pînă la urmă a titlului de Lord-Protector a fost dictată, în bună măsură, de semnificația lui temporară. Din cauză că în trecut titlul acesta fusese asociat cu cel de regent al unui monarh minor, funcție care se termina în mod inevitabil la majoratul suveranului, se socotea că titlul de Lord-Protector era în fond mult mai puțin permanent decît acela de rege.

De altfel, se pare că însuși Cromwell rămăsese credincios, cel puțin de formă, ideii unui mandat temporar. Episcopul Burnet cita mai tîrziu o povestire, pe care o auzise din mai multe surse, despre aversiunea, mărturisită de el însuși, pe care Cromwell o avea față de mărire. Obișnuia să spună, „cu ochii în lacrimi, că ar fi luat mai degrabă toiagul păstorului decît funcția de Protector, fiindcă nimic nu era mai împotriva năzuințelor sale decît rangurile înalte, însă, văzînd atunci nevoia ca națiunea să fie împiedicată de a se prăbuși în cea mai mare neorînduială și de a rămîne expusă dușmanului comun, n-a făcut altceva decît să se interpună în acel răstimp între cei vii și cei morți

— cum s-a exprimat el — pînă cînd Domnul îi va îndrepta pe ce pămînt trebuiau să se aşeze".

Atunci — a spus Cromwell — urma să predea „greaua sarcină altora", cu o bucurie la fel de mare ca mîhnirea pe care o simţise cînd se afla sub strălucirea titlului. Oricît ar fi fost de exagerată forma în care ne-au parvenit aceste gînduri, n-avem nici un motiv să le înlăturăm socotindu-le ca ipocrite, fiindcă, cu toată recenta lui dezamăgire în legătură cu adunările drept-credincioşilor, Cromwell simţea cu adevărat o repulsie faţă de pasul următor. Expresia că s-a interpus „în acel răstimp... pînă cînd Domnul îi va îndrepta..." miroase poate întrucîtva a amăgire de sine, dar era totuşi sinceră. Gazeta *Nouvelles Ordinaires,* care — tălmăcind mai tîrziu francezilor felul în care se făcuse dizolvarea Parlamentului — accentua cu tărie împotrivirea lui Cromwell [38] şi enumera multiplele consfătuiri ce fuseseră necesare pentru a-l convinge, cuprindea poate mai mult adevăr decît erau dispuşi să recunoască adversarii săi.

Instrumentul de guvernare, pe care Cromwell l-a acceptat în cele din urmă, poate fi împărţit în două părţi : aceea care îi limita durata funcţiei şi aceea care scotea în relief şi sublinia poziţia regală a Protectorului. Dar timpul urma să arate cum va fi pus în practică acest document stîngaci. Deşi la formularea diferitelor lui clauze fusese depusă multă gîndire şi se purtaseră multe discuţii, nu se bucurase totuşi încă de aplicarea în viaţa practică (dacă facem abstracţie de semnificaţia negativă a experienţei cu Parlamentul Barebones). În ceea ce priveşte demnitatea regală, Cromwell urma să fie instalat în funcţie în palatul Whitehall, ca şi regii de altă dată, iar el să fie cunoscut ca Alteţa sa Lordul-Protector. Pe de altă parte, funcţia lui urma să fie electivă, şi nu ereditară, însă aceste mărunţişuri ale puterii erau, firește, mai puţin importante decît crearea noului centru al puterii legislative şi administrative. Se producea din acest punct de vedere o dihotomie involuntară, fiindcă, deşi existau prevederi şi pentru una, şi pentru cealaltă din aceste puteri, nu se făcuse nici o sforţare mai deosebită de a le lega între ele. Puterea legislativă — spunea *Instrumentul* — „se află în mîinile unei singure persoane şi ale Parlamentului", iar drept persoană era indicat Cromwell. Puterea executivă, pe de altă parte, se va afla în mîinile Lordului-Protector şi ale Consiliului. Aşa cum prescria *Instrumentul,* Parlamentul urma să fie convocat doar o dată la trei ani, ceea ce însemna că, deşi

sesiunile Parlamentului puteau să dureze pînă la 5 luni, totuşi, în pofida puterii lui titulare, puterea lui reală de legiferare urma să fie suspendată pe perioade mari de timp, în decursul cărora legile aveau să fie emise de Lordul-Protector şi de Consiliu.

Parlamentul urma să constea din 400 de membri, dintre care 30 pentru Irlanda şi 30 pentru Scoţia, cu un venit minim de 200 de lire sterline pe an, după cum propusese armata, cu excluderea catolicilor şi infractorilor. După înfiinţarea Parlamentului, Lordul-Protector putea suspenda aplicarea legilor pe cel mult 20 de zile, însă, din cauză că puterea Parlamentului era limitată numai la intervalele de timp cînd era în sesiune şi fiindcă cei 15 membri ai Consiliului nu mai aveau să fie desemnaţi de Parlament, rezultă că Parlamentului i se cerea să funcţioneze ca un fel de sistem termostatic, radiind căldură pe perioade limitate şi răcindu-se rapid în răstimpuri. Ceva mai mult, celor aleşi le era interzis în mod formal să schimbe forma de guvernămînt reprezentată de persoana unică şi de Parlament, iar, pe de altă parte, puterea efectivă a Lordului-Protector şi a Consiliului era practic nelimitată, dacă exceptăm perioadele stabilite pentru reîncălzirea termoregulatorului. La hotarul făgăduinţelor şi al profeţiilor fusese cîndva Parlamentul : acum era Lordul-Protector.

Desigur că decorul în care Oliver Cromwell a acceptat formal, la vîrsta de 54 de ani, titlul de Lord-Protector al Angliei, Scoţiei şi Irlandei a fost la fel de solemn şi de ceremonios ca în toate împrejurările asemănătoare care avuseseră loc pe vremea regilor. Vineri 16 decembrie 1653 la ora 1, prin Whitehall şerpuia un lung cortegiu care îl conducea pe Cromwell spre Curtea de justiţie a lordului-cancelar pentru a-l instala în funcţie. Chiar în aceste circumstanţe solemne, Cromwell purta doar un simplu costum negru şi o mantie neagră, culoare compensată doar de decorativul stacojiu al îmbrăcămintei consilierilor municipali ai Londrei. Se vedeau pretutindeni oşteni. Oliver s-a aşezat cu pălăria pe cap în faţa lordului-primar, care i-a prezentat mai întîi marele sigiliu, prilej cu care s-a observat că, pentru mai multă strălucire, Oliver avea la pălărie o panglică lată aurie. Apoi lordul-primar i-a oferit, după toate regulile, spada de onoare şi coiful de protecţie *,

* Coif purtat pe cap de regi sau de înalţii demnitari la procesiunile solemne ca semn al rangurilor. — M.L.

aceste însemne încă de pe atunci arhaice ale puterii regale, folosite la încoronări, ceea ce dovedea că ceremonia era inspirată în mare măsură de amintirea ritualului monarhic. Cromwell le-a primit curtenitor și după aceea le-a înapoiat. Apoi s-au îndreptat cu toții spre sala de ospețe de la Whitehall, împreună cu lordul-primar, cu capul descoperit, care purta spada de onoare.

La un sfert de oră după ora 4, memorabila ceremonie se terminase, încununată fiind de trei salve de tun. Acesta a fost felul în care Oliver Cromwell, „prin naștere, om de viță nobilă", a trecut prin asprele trepte ale armatei ca să ajungă comandant suprem și acum Lord-Protector sau — așa cum urma să semneze el cel mai adesea în viitor — Oliver P. Din cele trei documente pe care le-a semnat în acea zi [39], două din ele, și anume primul, care se referea la treburi maritime, și cel de-al treilea, privind moșiile sale din Wales, purtau această semnătură. La cel de-al doilea însă a uitat de noua sa poziție și a semnat, ca mai înainte, doar O. Cromwell. A trebuit să vină cel de al treilea document pentru ca cei de față să-și aducă aminte că trebuiau să i se adreseze folosind noul și impunătorul titlu de „Alteța sa Lordul-Protector".

PARTEA A PATRA

Lord-Protector

...Deoarece mi s-a cerut şi am fost sfătuit de către mai multe persoane de vază şi credincioase acestei Republici, precum şi de ofiţerii armatei să iau asupra mea protecţia şi cîrmuirea acestor naţiuni...

Din jurămîntul depus de Oliver Cromwell la investirea ca Protector

17

Puterea

Şi acum, ajuns la apogeul puterii sale...
Henry Fletcher în *A Perfect Politician*,

cu prilejul asumării de către Cromwell
a funcţiei de Protector

„Protectorul şi-a început domnia într-o linişte aparentă" — scria Henry Fletcher, vorbind despre ceea ce numea el apogeul puterii lui Cromwell — „astfel că mulţi se aşteptau la zile fericite şi tihnite." Într-adevăr, înălţarea la puterea supremă a lui Oliver Cromwell fusese primită îndeobşte de poporul englez cu calm şi cu o anumită doză de speranţă în mai bine. Universitatea Oxford i-a prezentat felicitări slugarnice, arătînd că noul Protector — care era, bineînţeles, şi rectorul ei — luase sub oblăduirea lui „împotmolita lume a literelor" şi făcînd aluzii tot atît de smerite la gloria militară a Angliei, care înflorise acum sub patronajul său. Din Scoţia, oştenii lui Cromwell, prezentîndu-se drept oameni care, „sub comanda Domniei voastre, am trecut vreme îndelungată prin multe şi grele acţiuni militare", aprobau şi ei schimbarea, socotind că, după „zguduirile pe care le-a suferit, naţiunea era acum aşezată pe o temelie potrivită." Robert Lilburne confirma, la rîndul său, această stare de spirit satisfăcătoare printr-o scrisoare personală adresată Protectorului : în Scoţia nu se vedea decît „unire şi hotărîrea de a sta alături de Domnia voastră în conducerea importantelor treburi pe care Providenţa vi le-a pus pe umeri" [1], ceea ce însemna, într-un cuvînt, că ştirea înălţării era considerată binevenită.

Existau, firește, și oameni înclinați spre contrazicere, cărora această înălțare nu le era pe plac. Pe unii îi supăraseră chiar ceremoniile de la preluarea funcției, care fuseseră orînduite cu o asemenea grijă, încît să ofere o aparență de prestigiu maxim și la care lordul-primar al Londrei și consilierii fuseseră invitați să ia parte „pentru o cît mai solemnă desfășurare a acestei festivități." Se auzeau aluzii răutăcioase la „fast" sau se spunea — așa cum relata o scrisoare trimisă în Irlanda — că „ceremoniile fuseseră în prea mare măsură după vechile datini, lucru care pe mulți i-a îndurerat." Titlul de Protector i-a supărat îndeosebi pe anumiți baptiști, care socoteau că putea fi atribuit numai lui Dumnezeu, în timp ce adepții „celei de-a cincea împărății" scoteau, cu obișnuita lor patimă, strigăte de mînie, fiindcă, după părerea lor, singura ființă calificată să stea în fruntea unei ocîrmuiri era Iisus Hristos. Predicatorul Vavasour Powell le-a spus celor din comunitatea lui să se ducă acasă ca să afle prin rugăciuni pe cine-l voiau de stăpîn: pe Iisus Hristos sau pe Oliver Cromwell, fără să aibă prea mari îndoieli în privința răspunsului. Exprimîndu-se mai pe șleau, Christopher Feake l-a făcut pe Cromwell „cel mai fățarnic și sperjur nemernic din lume", lucru pentru care a fost luat pe sus și băgat fără zăbavă la pușcărie. Atunci cînd, la Temple Bar *, a fost citită, în ziua de 22 decembrie, proclamarea lui Oliver ca Protector, unul din cei de față i-a strigat cu îndrăzneală crainicului că Cromwell nu proteja „decît haimanale ca el". Un călăraș l-a lovit pe instigator, iar acesta l-a dat pe oștean jos de pe cal și i-a tras o bătaie zdravănă. Privitorii s-au mulțumit să rîdă, fără să caute să intervină [2].

Totuși, asemenea incidente nu făceau decît să încrețească, fără să agite prea adînc, suprafața vlăguitei păci ce se așternuse deasupra țării. Parlamentul trunchiat și cel al lui Barebones căzuseră rînd pe rînd în mocirla celei mai profunde nepopularități. Deși adversarii lui Cromwell minteau cu siguranță atunci cînd îl învinuiau că manevrase în mod intenționat acest de-al doilea organism incapabil, astfel încît să facă de ocară parlamentele în interesul propriilor sale ambiții, nu se poate nega că Oliver trăsese foloase de pe urma slăbiciunilor lor. Poate că această situație de îngăduință vremelnică a fost rezumată cel mai bine de următoarele versuri sarcastice ale unui regalist :

* Poartă a Londrei. — M.L.

Nu fiindcă uzurparea-i le-ar fi plăcut prea tare,
Dar schimbul Celui rău aduce tihnă-n iad.

Şi aproape îndată după învestire au început pregătirile pentru a-i conferi noului Protector cel puţin semnele distinctive ale regalităţii, dacă titlul de rege îi era refuzat cu atîta stăruinţă. Aceste amănunte au făcut obiectul unor ordonanţe migăloase ale Consiliului de stat, a căror preocupare cuprindea de la cele mai importante pînă la cele mai neînsemnate teme. De pildă, Oliver urma să fie tratat de ţările străine drept cap al statului, să i se vorbească cu „Înălţimea sa", să fie salutat cu pălăria în mînă de trimişii olandezi şi ca „frate" de ceilalţi şefi de stat, ca, de pildă, Ludovic al XIV-lea. Aceasta era în orice caz procedura ideală stabilită, deşi ea provoca nesfîrşite necazuri, aşa cum se întîmplă adesea cu aceste amănunte simbolice, dar de puţină însemnătate. Prima reacţie a cardinalului Mazarin faţă de pretenţia lui Oliver de a i se vorbi cu „frate" de către regele francez a fost o mostră de umor galic : nu ştia — a spus el — că tatăl lui Cromwell fusese vreodată în Franţa. Totuşi, în mod provizoriu, Ludovic a căzut la învoială cu „Monsieur le Protecteur", iar pentru evitarea complicaţiilor protocolare, răzbătătorul ambasador francez Bordeaux recurgea la vicleşugul de a încerca să-l întîlnească pe Oliver, ca din întîmplare, în parcul St James [3].

Marele sigiliu al Angliei, gravat şi turnat de admirabilul Thomas Simon, făcea cu siguranţă o impresie regească. Pe o parte, sigiliul îl înfăţişa pe Oliver descoperit şi urcat pe cal, cu bastonul de Protector într-o mînă şi cu frîul în cealaltă, mergînd măreţ printr-o zonă a Londrei din care se vedeau Tamisa şi podul. Pe cealaltă parte, sigiliul cuprindea un leu în două labe, precum şi blazonul pe linie paternă al familiei Cromwell, încadrat într-un desen decorativ reprezentînd Crucea Sfîntului Gheorghe, Harpa Irlandei şi Crucea Sfîntului Andrei *, ceea ce însemna că scoţienii, care se plîngeau că stema ţării lor nu fusese cuprinsă după unire în stema Republicii, avuseseră

* Crucea Sfîntului Gheorghe şi Crucea Sfîntului Andrei erau emblemele naţionale ale Angliei şi Scoţiei, după cum harpa era a Irlandei, datorită faptului că acest instrument muzical, într-o formă mult mai simplă decît cea modernă, era instrumentul tradiţional al barzilor celţi, menţionat în izvoare încă din secolul al IX-lea. — C.M.

cîştig de cauză. Desăvîrşita medalie bătută cu ocazia instalării în funcţia de Protector avea un caracter şi mai personal : bustul în profil al lui Oliver era înconjurat de inscripţia latină OLIVERUS, DEI GRA. REIPB. ANGLIAE. SCO. ET HIB. etc. PROTECTOR *, iar pe cealaltă parte deviza lui personală *Pax Quaeritur Bello* **, înconjurată de blazon. De asemenea, sigiliul său privat, folosit la numai cinci zile de la preluarea puterii, părea să scormonească în îndepărtata obîrşie velşă a Protectorului pentru completarea celor patru cîmpuri ale blazonului, ca şi cînd ar fi fost în căutarea unor strămoşi de origine regală. Se vedeau acolo nume ca Madoc Ap Meredith, Prince of Powys, Collwyn Ap Tangno, Iestyn Ap Gwrgant, Prince of Glamorgan şi Caradoc Vreichfvas, obîrşie la care — aşa cum s-a menţionat mai înainte — Cromwell avea un drept oarecum îndoielnic. Toate acestea arătau în fond limpedea lui intenţie de a se rezema pe trecut, pentru a căpăta un plus de autoritate. În ceea ce priveşte marele sigiliu al Scoţiei, care a trebuit să aştepte pînă în 1656 ca să fie terminat, acesta avusese cît se poate de evident drept model fostul sigiliu al regelui Carol I, deoarece între timp se făcuseră noi paşi în domeniul semiregalităţii : ambii erau înfăţişaţi, cu măiestrie, călare, cu singura diferenţă că la picioarele regelui Carol se întindea oraşul Edinburgh, în timp ce la cele ale lui Oliver se vedea ceva ce nu stătuse la îndemîna fostului monarh şi anume cîmpul de bătaie de la Dunbar.

Adaptarea cu toptanul la noua eră a obiceiurilor fostei epoci regale a fost extinsă la toate feluritele amănunte ale înfiinţării noii Curţi a Protectoratului. Într-un fel, lucrul acesta nu era de mirare, fiindcă modelul urmat era singurul cunoscut de cei în cauză, însă mînuirea acestor amănunte neînsemnate, dar simbolice, era în vădit contrast cu felul în care fuseseră văzute treburile la începuturile, din 1649, ale Republicii. Atunci se înnoise totul, sau cel puţin se făcuseră încercări îndrăzneţe ca totul să pară nou, elaborîndu-se noi soluţii pentru ceea ce se presupunea că va fi o eră nouă. Acum accentul se punea pe trecut, pe tradiţie, sau chiar pe reînscăunarea obiceiurilor curtenitoare de odinioară, ceea ce conducea, firește, la unele situaţii poznaşe. Bordeaux a observat repede că ambasadorii erau

* Oliver, prin graţia lui Dumnezeu, Protector al Republicii Angliei, Scoţiei, Irlandei etc. (în lat. în text). — M.L.

** Pacea se cîştigă prin război (în lat. în text). — M.L.

primiți în mod protocolar, întocmai după cum fuseseră primiți pe vremea regilor de altă dată, lucru a cărui parte nostimă n-a scăpat observatorilor. În timp ce părăsea marea sală a palatului Whitehall după o audiență la Oliver, ambasadorul suedez, contele Christian Bonde, nu s-a putut abține să nu-și reamintească nestatornicia tuturor lucrurilor din lumea aceasta. „Sala aceasta, clădită pentru petrecerile regelui, a fost locul de unde a ieșit el pe fereastră ca să fie decapitat, pentru ca acum, aceeași sală, drapată cu cele mai prețioase tapițerii, care fuseseră *Prioris Regis spolia* *, să fie acum locașul unde, *mitissime* vorbind **, cel ce nu contribuise cu nimic la el să-și sărbătorească cu atîta splendoare izbînda." [4] Ambasadorul avea dreptate. Era, într-adevăr, o dovadă stranie a schimbării vremurilor faptul că în sala clădită pentru prima dată de regele Iacob I anume pentru a consacra regalitatea familiei sale domnitoare Oliver Cromwell să-și primească acum în deplină slavă ambasadorii.

Era în luna aprilie 1654 cînd Oliver și familia lui s-au mutat pentru prima dată în Whitehall, din care o parte fusese decorată din nou „potrivit indicațiilor Înălțimii sale, lady Cromwell." Un alt raport asupra apartamentelor particulare descria în toate amănuntele cum era aranjată sufrageria : o masă pentru Înălțimea sa, o masă pentru soția Protectorului, o masă pentru capelani și străini, o masă pentru intendent și nobili, o masă pentru soțiile nobililor, o masă pentru surugii, grăjdari și alți slujitori ai casei și, în sfîrșit, o masă pentru persoanele de rang inferior sau slujitorii mai mărunți. Capitonarea cu catifea a unei calești pentru soția Protectorului a costat 38 de lire sterline. Evenimentul primei mese luate la Whitehall a fost înregistrat cu toată seriozitatea de o gazetă săptămînală. Oricare va fi fost natura instrucțiunilor date de lady Cromwell, ordinele Consiliului de stat dovedeau o nemaipomenită preocupare în legătură cu această temă specială. În luna februarie, se poruncise ca două servicii de masă din argint să fie reținute pentru folosința Protectorului și a soției sale. Lordul-primar, sir Thomas Vyner, urma să predea cele două servicii comandate în mîna a doi membri ai Consiliului, pentru ca, după ce vor

---

* Prada de război a fostului rege (în lat. în text). — M.L.

** Ca să nu folosim o expresie mai dură (în lat. în text). — M.L.

fi fost „cîntărite în mod exact", să se ia în discuţie întreţinerea şi contabilizarea lor. Au fost alese şi folosite mobile şi draperii în valoare totală de 35 000 de lire sterline din bunurile fostului rege şi care urmau să fie indicate în inventarele administratorilor ca „rezervate pentru Înălţimea sa." Printre picturile şi tapiseriile achiziţionate se aflau vestitele schiţe ale lui Rafael şi anume seria înfăţişînd Cele şapte păcate de moarte adusă de la Turnul Londrei, precum şi două picturi de la Nonsuch în legătură cu adorarea Sfintei Fecioare : Înălţarea ei la cer, vegheată de apostoli, şi o madonă cu îngeri. [5]

S-au cheltuit din nou bani pentru garderobiere, alămari, tapiţeri, negustori de mătăsuri şi negustori de pînzeturi şi au fost întocmite facturi pentru accesorii luxoase ca penaje şi ţinte suflate cu aur. Din Turnul Londrei au fost scoase unele din prăzile luate de la Stirling Castle, printre care şi cîteva jilţuri de gală, paturi îmbrăcate în catifea roşie, perdele de mătase şi baldachinuri bogat împodobite. Interesul faţă de vechiul regim sau, dacă nu, cel puţin înclinaţia spre economie au fost dovedite atunci cînd s-a socotit că merita osteneala să se trimită după nişte covoare uzate, foste ale familiei regale, aflate la Nonsuch, din care unul era descris ca avînd o culoare portocalie-roşcată şi prevăzut cu broderii din mătase albastră, însă ca fiind „vechi". Se poate spune că această obsesie a atins culmea atunci cînd de la fosta locuinţă regală din Greenwich a fost adusă, pentru folosinţa Protectorului, la Whitehall, un „scaun de noapte cu capac" îmbrăcat în catifea roşie, model „cufăr", evaluat la 15 şilingi. În luna mai, Richard Scut a primit 12 lire sterline pentru instalarea unor lanterne pe coridoarele Whitehallului, iar lui Geoffrey Vaux i s-au plătit 150 de lire sterline pentru conducerea gospodăriei Protectorului şi dereticarea gangurilor. Prin octombrie, Clement Kinnersley înainta o cerere arătînd că „făcuse tot ce-i stătuse în putinţă" adunînd lucrurile care aparţinuseră defunctului rege, astfel că, drept urmare, pretindea să i se dea 500 de lire sterline. Ca un semn al timpului, maistrului bucătar, Philip Starkey i se plăteau cîte 20 de lire de fiecare dată cînd supraveghea gătirea mîncărurilor pentru banchetul dat în cinstea vreunui ambasador. La un nivel mai puţin ridicat, Thomas Redriff a primit 5 lire sterline pentru insigna lui de luntraş al Înălţimii sale. Se revenea treptat la vechiul fast. În februarie 1656, ducîndu-se pentru prima dată, după

trecerea mai multor ani, la Whitehall, John Evelyn îl găsea „superb și bine mobilat." [6]

Tot pe linia politicii de conciliere cu trecutul s-a dispus, în septembrie 1654, ca creditorilor și oamenilor de serviciu ai răposatului rege sau ai reginei să li se plătească ceea ce li se cuvenea. Nimic n-a ilustrat însă cu mai multă vigoare ciudățenia întregii situații decît neprevăzutele probleme umane ivite de pe urma acestei drastice schimbări la față a Whitehallului. Într-adevăr, aici, într-un șir de șoproane și șandramale pe care datina îngăduise a fi clădite pe cuprinsul grajdurilor regale, locuiau, cramponate ca lipitorile, unele slugi ale dispărutei familii regale, iar, în anume cazuri, urmașii lor. Și iată că acum aceste rămășițe înfricoșate ale unor vremuri apuse erau în pericol de a fi izgonite, ceea ce pentru ele însemna, practic, pieirea. Consiliul de stat era potopit de petiții ca aceea a „Anei", văduva îngrijitorului vitelor de povară ale defunctului rege, a lui Rob Granger, „un biet bărbier bătrîn" cu nevastă și șase copii mici, care viețuia deasupra vechii potcovării clădite de socrul său, un fost valet al regelui, precum și a unuia al cărui drept dăinuia din timpul domniei regelui Iacob I, fiind ginerele vizitiului acestuia. Cei mai de plîns dintre toți erau cîțiva grăjdari, care locuiau alături de grămada de bălegar a grajdurilor, pentru că păreau a fi de trei ori blestemați din punct de vedere social : erau „bătrîni, săraci și cu mulți copii." Cu toate acestea, au trebuit să plece cu toții, după cum au trebuit să plece, printre alții, și colonelul Mathews, domnișoara Pierce, doamna Hugge și văduva Goose. În luna aprilie, a fost nevoie să se plătească 5 lire sterline unui om ca să îndepărteze (fără să se știe pe ce cale) doi copii găsiți părăsiți în interiorul Whitehallului [7]. Ar fi fost poate o mîngîiere pentru sărmanii izgoniți dacă ar fi știut că nu erau singurele jertfe ale schimbărilor prilejuite de noua ordine, fiindcă pînă și membrii Comitetului amiralității au trebuit să-și părăsească încăperile de la Whitehall, pentru a face loc apartamentelor lordului Richard Cromwell.

Cam odată cu mutarea la Whitehall, Oliver și familia lui au intrat în stăpînirea și a unui alt palat care aparținuse fostului rege, adică a aceluia de la Hampton Court, aflat pe malul Tamisei la aproape 12 mile de Londra. Acest palat îi fusese oferit la început lui Cromwell de către Parlamentul Barebones, însă el îl refuzase pentru ca acum să-l primească cu mulțumire. Datorită înfățișării lui idi-

lice și odihnitoare, precum și faptului că se putea ajunge ușor la el pe apă sau cu caleașca, Hampton Court a ajuns să joace un rol din ce în ce mai mare în viața lui Cromwell, ca și Chequers *, acel refugiu din Buckinghamshire, în viața primilor miniștri englezi din zilele noastre. Fiindcă luase obiceiul să plece din Londra vinerea și să se întoarcă lunea, Cromwell ajunsese să se bucure în realitate de ceva foarte asemănător cu week-end-ul secolului XX, cu mult înainte ca acest obicei să fi căpătat extinderea care să-l îndrituiască să poarte acest nume. Era o plăcere, de pildă, că Hampton Court se învecina cu un parc pe jumătate sălbatic în care Protectorul se putea deda sportului său favorit — vînatul cu șoimul sau cu cîinii. În acest scop Consiliul de stat a fost nevoit să răscumpere unele din fostele proprietăți regale înconjurătoare, pe care le lăsase să-i scape din mînă pentru bani, astfel că, îndată după proclamarea Protectoratului, doi membri ai Consiliului au fost delegați să trateze cu cei ce cumpăraseră, fără a se gîndi la urmări, rezervația de iepuri, parcurile, livezile și alte bunuri ținînd de Hampton Court, pentru a le trece din nou în proprietatea statului [8]. Drept rezultat, Oliver n-a simțit nevoia să folosească celelalte proprietăți regale care i-au fost puse la dispoziție, pentru a-i reveni lui și urmașilor săi, ca, de pildă, castelul Windson. Era mulțumit de desăvîrșitul amestec de rusticitate și de farmec pe care i-l oferea Hampton Court. În Marea galerie atîrnau acum mărețele tapiserii schițate de Mantegna**, reprezentînd victoriile lui Iuliu Cezar, în timp ce camera de culcare a lui lady Frances era împodobită cu două tapiserii înfățișînd aventurile lui Meleagros, aruncătorul cu suliță, care era pe vremea aceea subiectul mitologic favorit. Numai tapiseriile din camera de culcare a lui Oliver reprezentau o alegere oarecum ciudată, fiindcă înfățișau povestea lui Vulcan, Marte și Venus. Într-adevăr, deși Vulcan și Marte puteau părea, la prima vedere, o alegere nimerită pentru un războinic retras din meserie, totuși trebuie să ținem seama că, din punct de vedere mitologic, Vulcan era socotit ocrotitorul încornoraților.

---

* Palat seniorial în stil Tudor, dăruit în 1917 de proprietarii lui națiunii britanice spre a sluji drept reședință rustică primilor miniștri ai Angliei. — M.L.

** Andrea Mantegna (1431—1506) — pictor și gravor italian. — M.L.

În grădinile cu forme regulate, care înconjurau palatul de culoare roşu-închis, se aflau statui, precum şi o fîntînă din bronz înverzit de vreme, decorată cu statuete executate de Fanelli, din care cele ale lui Venus şi Cleopatra erau din bronz, iar ale lui Adonis şi Apolo din marmură. Totuşi — după cum se ştie — e greu să-i mulţumeşti pe toţi cei ce alcătuiesc o obşte. Această atitudine faţă de valorile estetice era considerată ca foarte jignitoare în anumite cercuri cu idei conservatoare, fiindcă — aşa cum se putea vedea — „stăteau, toate, goale, sub cerul liber." O femeie cumsecade cu numele de doamna Mary Nethaway şi-a luat sarcina să-i scrie, ca să protesteze, Protectorului : „Vă cer un singur lucru şi anume să dărîmaţi monştrii aşezaţi ca ornamente în grădina dumneavoastră particulară...", precizînd că, atîta vreme cît vor mai rămîne acolo, mînia Domnului îl va putea lovi în orice clipă pe Protector, aşa cum a lovit pe timpuri Israilul ca să-l mustre pentru crîngurile lui sfinte şi pentru altarele idolilor. [9] Totuşi, statuile au rămas la locul lor, iar Protectorul — după cîte ştim — n-a fost lovit de trăsnet.

Este evident că un Protector care trăia pe picior atît de mare avea nevoie şi de o Curte de acelaşi fel, dacă nu chiar şi de aceeaşi mărime, ca aceea de care se bucurase mai înainte regele. De aceea, Consiliul de stat a dispus, în martie 1654, ca doi din membrii lui, colonelul Philip Jones şi Walter Strickland, să întocmească o schemă pentru „familia" Protectorului, cum era numită pe atunci Curtea, pentru ale cărei cheltuieli a fost alocată suma de 16 000 de lire sterline pe trimestru. Ca administrator a fost numit Jones, colonelul care înăbuşise răscoala velşă de la St Fagans în timpul celui de al doilea război civil şi care intrase în Consiliul de stat după dizolvarea Parlamentului trunchiat. Persoană de încredere din anturajul lui Cromwell, care — după cîte se credea — fusese naşul celui de al patrulea fiu al colonelului, Jones era un exemplar tipic al acelor oameni ce urmau să-l înconjoare pe Protector. Mai tîrziu, funcţia de mare şambelan a fost atribuită lui sir Gilbert Pickering, unul din ceilalţi intimi ai lui Cromwell, om descris cu necaz de un pamflet republican ca potrivindu-se de minune pentru această sarcină, fiindcă era „tot atît de tipicar şi de spilcuit ca un vechi curtean" [10]. Sir Oliver Fleming, în schimb, care era cu adevărat un vechi curtean, şi-a continuat rolul de maestru de ceremonii.

Siguranța personală a Lordului-Protector a fost privită cu toată seriozitatea : era păzit de o gardă călare, precum și de una de pedestrași. Pentru a-i arăta însemnătatea, garda călare primea o soldă deosebit de mare și anume 5 șilingi pe zi. Garda pedestră, în schimb, făcea parte din personalul Curții, și nu din armată, și era pusă sub comanda lui Walter Strickland, un alt slujitor credincios al Republicii, care îndeplinise funcția de agent diplomatic în Olanda, unde, printre alte misiuni, o avusese și pe aceea de a-l însoți, în 1651, pe St John în Țările de Jos. Ca și Jones, Strickland ajunsese membru al Consiliului de stat după dizolvarea Parlamentului trunchiat, iar sub comanda lui garda pedestră căpătase o înfățișare potrivit de discretă, dar totuși elegantă, prin tunicile ei de postav cenușiu cu gulere negre de catifea și ceaprazuri argintii și negre. Oștenii gărzii personale fuseseră luați din garda personală a comandantului-șef al armatei, aflată la început sub comanda lui Charles Howard, membru al Consiliului de stat, dar trecută mai tîrziu sub ordinele unui alt membru al acum lărgitei familii Cromwell, și anume ale lui Richard Beke, ginerele lui Catherine Whetstone, sora favorită a lui Oliver, care locuise în decursul văduviei sale la Cockpit, împreună cu Oliver. Catherine, o fire blajină și mai degrabă supusă, s-a măritat mai tîrziu cu colonelul John Jones, care fusese părtaș la execuția regelui. Cerințele la care era supusă prin poziția ei și felul în care regaliștii încercau să o folosească au fost dezvăluite atunci cînd s-a întors cu ochii scăldați în lacrimi dintr-o misiune în care servise drept interpusă a regalistei lady Baker, spunînd că Oliver era cel mai bun frate din lume și că nu va face nicicînd nimic care să-i dăuneze. Era, într-adevăr, o plăcere să vezi ce legături strînse întreținea Oliver cu roiul său de surori, de parcă nu și-ar fi lepădat încă cu totul vechiul său rol de singur apărător al lor. În 1651, într-o vreme cînd era groaznic de ocupat, s-a aflat că trimisese surorii sale necăsătorite, Elizabeth, 20 de lire sterline „ca o neînsemnată dovadă a dragostei mele“ [11]. În calitatea ei de soție a lui Desborough, Jane făcea parte, firește, din cercul puritanilor apropiați Protectorului, iar sora cea mai mică, Robina, s-a căsătorit cu două fețe bisericești, mai întîi cu Peter French, canonic la Christ Church, și apoi cu John Wilkins, care s-au bucurat amîndoi de prietenia lui Cromwell.

Scopul inițial al întregului fast desfășurat în jurul Protectorului, și pentru care se depunea atîta grijă, era acela de a oferi o imagine a autorității și nu a măreției. Din acest punct de vedere, Cromwell și Consiliul de stat mergeau, firește, pe urmele concepțiilor dinastiei Stuart, care își desăvîrșise atît de remarcabil poziția regală cu ajutorul a nenumărate simboluri exterioare, precum și al amănuntelor mai neînsemnate ale Curții. Importanța acestor semne vizibile ale regalității a fost înțeleasă cum trebuie de William, duce de Newcastle, înaintea războiului civil, care îi dăduse tînărului prinț Carol următoarele sfaturi pe această temă : „Ce vă susține pe voi, regii, mai mult decît ceremonialul ? — întreba el retoric. — Veșmintele stărilor, distanța la care sînt ținuți oamenii, înalții demnitari, crainicii, toboșarii, trîmbițașii, caleștile de gală, harnașamentele strălucitoare ale cailor, oștenii regimentelor de gardă, oamenii mareșalului Curții făcînd loc pentru ca poruncile acestuia să fie îndeplinite de statul lui major și strigînd «vine regele». Îi cunosc destul de bine pe acești jupîni, pe oamenii din popor — încheia el. — Da, chiar dacă de față s-ar afla cel mai înțelept dintre oameni, dar n-ar fi încă deprins cu aceste lucruri, va trebui să-și lepede înțelepciunea și să tremure de frică, fiindcă aceasta este pîcla răspîndită înaintea noastră și care stăpînește poporul“ [12]. Este adevărat că vorbele nu mai erau aceleași și că acum se striga „vine Protectorul“, însă firea omenească rămăsese neschimbată.

Cromwell și cei din jurul său, care erau adeseori militari de profesie, cunoșteau importanța manifestării exterioare a autorității. Un quaker spunea că lady Cromwell era înconjurată de „douăzeci de femei frumoase“, în timp ce Cromwell stătea în mijlocul „a cel puțin treizeci de tineri, fii și însoțitori de-ai săi.“ De pildă, atunci cînd o delegație a autorităților comunale din Guildford a ajuns să fie primită de Protector, i s-a urat mai întîi, cît se poate de ceremonios, bun-venit de un șir de gentilomi ai Curții, pentru ca apoi să fie condusă cu încetul, „acolo unde se aflau Înălțimea sa, cîțiva din vestiții săi războinici și diferiți alți gentilomi de rang înalt din serviciul său“. Oliver „stătea într-o atitudine mîndră și oarecum solemnă de parcă ar fi vrut să atragă atenția asupra respectului ce trebuia să i se arate neapărat, spre onoarea națiunii engleze, în calitatea lui de Protector.“ De asemenea, Consiliul de stat, impresionat de modul solemn în care Oliver

fusese primit de orașul Exeter, a socotit că darea de seamă a celor întîmplate putea fi transformată cu folos într-o broșură „care să arate dragostea față de el a oamenilor în aceste timpuri atît de nesigure." [13]

Totuși, Cromwell nu era nici de felul lui și nici prin educație un om înfumurat. Pe măsură ce-i creștea puterea, tindea să crească în mod firesc și fastul. Însă, în fond, Protectorul nu privea toate aceste mijloace decît din punctul de vedere al poziției lui de cap al statului. Îi sporeau faima ? Atunci trebuiau folosite. Nu era însă stăpînit de pofta tipică de a se bucura de fleacurile acelea mărețe, ce încîntau adesea, cu atîta naivitate, pe oamenii care cuceriseră, și nu moșteniseră, puterea supremă. Cuvîntul de ordine al Curții Protectorului era ținuta oficială și nu extravaganța personală. Fletcher spunea că gusturile lui în general și hrana sa în special erau „simple, nu din cele neobișnuite... La masa lui personală nu îngăduia să se servească decît foarte rar, sau poate niciclnd, acele mofturi franțuzești ce se mîncau la noi, sau alte asemenea fineturi moderne." [14] Îmbrăcămintea neglijentă din tinerețea lui, care făcuse o impresie atît de profundă asupra fanteziei lui sir Philip Warwick, lăsase loc unor veșminte ceva mai curățele, fără să fi fost înlocuite însă prin patima pentru etalarea ostentativă și fastuoasă a persoanei lui și, cu atît mai puțin, pentru șirul de uniforme sclipitoare, care îi disting pe dictatorii moderni. N-avem cum scăpa de impresia că Cromwell era oarecum lipsit de receptivitate în fața frumosului vizual, scădere care nu era însă în dezacord cu adînca și statornica lui dragoste pentru muzică, preferință ce caracteriza fără doar și poate Curtea Protectorului. Ca om, se pare, într-adevăr, că Cromwell era prea ocupat cu ascultarea urechii lui lăuntrice ca să-i mai rămînă timp îndestulător pentru folosirea simțului exterior al văzului.

Dineurile săptămînale, pe care îi plăcea să le dea la Whitehall ofițerilor săi, pentru a se ține la curent cu părerile armatei, puteau fi egalate de seratele muzicale, care se adresau și ele, în egală măsură, unei alte laturi profunde a firii sale. S-a arătat că puritanii au fost nedreptățiți cumplit în vremurile de mai tîrziu atunci cînd au fost învinuiți că erau împotriva muzicii ca artă. Adevărul era tocmai pe dos : deși potrivnici muzicii din biserici, se distingeau adesea printr-o deosebită dragoste față de muzica făcută acasă. Paradoxalul, dar fericitul rezultat al

desființării muzicii religioase în decursul interregnului a fost uimitoarea dezvoltare a laturii mirene a acestei arte. [15] Publicarea pe scară mare a ariilor și melodiilor ce puteau fi cîntate în casă a sporit pe neașteptate datorită unor editori ca John Playford și unor compozitori ca Henry Lawes. În decursul acestei perioade, vioara s-a bucurat prima dată de adevărata ei popularitate ca instrument muzical. A apărut moda cîntecelor cîntate de o singură persoană, așa cum erau cele ale lui Lawes, pe care amatorii le puteau intona cu folos în propriile lor case în locul madrigalelor din trecut. Puritani de vază, ca Bunyan * și Milton, iubeau și ei muzica ; Lawes compusese muzica originală pentru *Comus* și fusese onorat, sub numele de „Harry", cu un sonet al poetului. Prin adînca lui dragoste pentru muzica de cameră și cîntecele englezești, Oliver Cromwell a fost un reprezentant tipic al multor oameni din epoca sa. Acum, ca Protector, nu mai era silit să rătăcească de unul singur prin parcul St James și să intre nepoftit la sindrofiile muzicale ale altora, fiindcă își putea oferi și el asemenea petreceri.

Se istoriseau diferite întîmplări în legătură cu binecunoscuta slăbiciune a Protectorului pentru muzică și cu cei care o practicau. Întîmplarea a făcut ca James Quin, care avea o voce de bas superbă și puternică, să fie dat afară din locul său de vechi student al colegiului Christ Church din cauza părerilor sale, socotite nepotrivite. Din fericire pentru el, a fost auzit cîntînd de către Protector, care, foarte încîntat, după ce l-a „amețit bine cu vin din Canare", i s-a adresat vesel : „Domnule Quin, ai cîntat foarte bine. Ce pot face pentru dumneata ?". Fără să zăbovească, Quin i-a cerut să-i redea locul de student și l-a obținut. Tot Protectorul Oliver a fost cel care a dispus ca orga de la colegiul Magdaleu să fie mutată, pentru desfătarea lui, la Hampton Court, deși mai avea una și la Londra. Singur acest lucru ar trebui să dezmintă năsocirea că puritanilor nu le plăcea orga : ceea ce nu îngăduiau ei era folosirea ei în biserici. De altfel, Oliver îl angajase, cu 100 de lire sterline pe an, pe faimosul organist John Hingston, care, printre alte petreceri, a organizat un cor de băieți care să-i cînte „foarte încîntatului" Protector favoritele sale motete latinești de Deering. [16] David Mell, admiratul violonist, era și el în slujba Protectorului, iar în

* John Bunyan (1628—1688) — predicator englez neconformist, autor al celebrei lucrări *The Pilgrim's Progress*. — M.L.

1657, cînd mai mulți muzicieni de frunte au cerut, oglindind valul progresului, înființarea, la Londra, a unei bresle sau corporații a muzicienilor, Hingston și Mell se numărau printre ei. În februarie 1657, Consiliul de stat a numit un Comitet pentru propășirea muzicii. S-a ajuns astfel ca la banchetele date în cinstea ambasadorilor să cînte muzica, iar, mai tîrziu, să se dea chiar baluri mascate la Curte.

Dansul, o altă artă în legătură cu care puritanii au fost învinuiți mai tîrziu că nu o puteau suferi și că de aceea o îngrădeau, era și el cunoscut la Curtea Protectorului, deși a apărut mai tîrziu și s-a bucurat într-o mai mică măsură de ocrotirea personală a lui Oliver. Aflat într-o misiune în Suedia, Whitelocke a încredințat-o pe regina Cristina că dansul nu era nicidecum interzis în Anglia și, ca dovadă a spuselor lui, gentilomii care îl însoțeau le-au învățat pe doamnele de onoare ale reginei cîțiva pași noi de dans. *The English Dancing Master,* manualul clasic pentru învățarea dansului în decursul următoarei jumătăți de veac, a fost publicat în timpul interregnului, iar soția editorului conducea o școală de dans. Atitudinea puritanilor față de dans consta mai degrabă în condamnarea desfrîului provocat de această distracție decît a dansului în sine. [17] Tot posibilitatea destrăbălării explică și condamnarea categorică a teatrului, care și-a atras încă de la început asupra lui mînia puritană și drasticile măsuri legale nu datorită reprezentațiilor ca atare, ci ambianței dezmățate a locului. Într-un anumit fel însă, Protectorul tolera chiar și spectacolele teatrale. În cazurile în care ordonanțele inițiale n-au reușit să pună capăt reprezentațiilor, s-a recurs la dărîmarea cîtorva teatre, ceea ce a contribuit mult mai mult la potolirea necugetaților actori ai indignatei Republici. Și totuși, la teatrul „Taurul roșu" continuau să fie date reprezentații așa-zis oprite, însoțite din cînd în cînd de întîmplări neprevăzute, ca luarea pe sus a actorilor de către oșteni, care le purtau costumele în suliți, astfel că, pentru a face față unor asemenea eventualități de întrerupere, piesele de teatru numite „farse" erau, din motive ce nu sînt prea greu de înțeles, scurtate și din ce în ce mai usturătoare. Unele piese erau jucate în particular, în casele nobililor, dintre care cea mai de frunte era Holland House, o casă pitită în Kensington, la două-trei mile depărtare de centrul Londrei [18]. Ca și partidele de jocuri de noroc oprite de lege, sau alambicurile pentru

alcool din alte locuri, teatrul continua să trăiască într-un fel sau altul, fiindcă exista dorința.

Necesitatea dăduse însă la iveală două noi mijloace de a ieși din încurcătură, chiar dacă lăsăm la o parte faptul că, pe măsură ce vechile teatre cu actori permanenți se risipeau, femeile începură să apară din ce în ce mai des pe scenă în locul tinerilor artiști. Unul din aceste procedee viclene era acela că, în loc de a fi reprezentate, piesele erau citite, pentru a ridiculiza prin sarcasm guvernul. Și în acest caz, se putea vedea firea tolerantă a Protectorului : împotriva pieselor dinadins provocatoare nu se lua nici o măsură, deși faptul că acestor pamflete li se făcea reclamă în gazetele autorizate de guvern nu îngăduia ca el să nu-și dea seama de cele ce se întîmplau. [19] Pamfletele puteau fi cumpărate cu 6 penny bucata, sau chiar mai ieftin, în piața bisericii St Paul, unde vestitul Humphrey Moseley ținea de peste 30 de ani librăria cu firma „Armoariile prințului". La venirea la putere a lui Cromwell, poeții și scriitorii în general socotiseră că acest om, care avusese un rol precumpănitor în partida puritană, avea să instituie o atmosferă mai liberală și asta în primul rînd fiindcă îi plăceau distracțiile :

Tu nu vînezi cu șoimul ?
S-avem și noi o piesă !
Și asta-i o plăcere !
De ce să nu ai două ?

Astfel suna îndrăzneața dedicație a lui Edmund Rookwood la piesa *The Queen or the Excellency of her Sex*, prezentată ca „o piesă veche și admirabilă", deși vechimea ei era probabil tot atît de suspectă ca și aceea a așaziselor traduceri de piese de teatru grecești, al căror sarcasm era cu atît mai usturător cu cît traducerea era mai îndepărtată de original. Piesa numită *Orgula or the Fatal Error* nu era singura avînd drept personaj principal un tiran, care, în cazul acesta, purta chiar numele de Lord-Protector.

Cel de al doilea mijloc avea să aibă urmări și mai însemnate decît acest produs indirect al cenzurii și era reprezentat de introducerea operei în Anglia. Modul favorabil în care Cromwell și guvernul său tratau balurile mascate și distracțiile muzicale în general, în contrast cu ostilitatea pe care o arătau față de piesele de teatru pro-

priu-zise, n-a scăpat neobservat minților mai întreprinzătoare ale epocii. În anul 1649, sir Balthazar Gerbier a înființat, cu mare succes, la Bethnal Green, o școală unde tinerii puteau învăța muzica, dansul și declamația actoricească, iar în 1653, cînd James Shirley a scris pentru maestrul de dans Luke Channell textul unei piese cu actori mascați, pe muzică de Christopher Gibbons și Matthew Locke, piesa nu numai că a fost jucată în cerc restrîns, la școală, dar la una din reprezentații a asistat și ambasadorul portughez. În anul 1656, lui sir William Davenant, un impresar plin de entuziasm și poet pe deasupra, pe care multă lume îl scotea drept fiu nelegitim al lui Shakespeare (după cum se pretindea și el), i-a venit ideea să se chivernisească de pe urma acestei atitudini părtinitoare a guvernului, producînd ceva asemănător operelor reprezentate pe atunci în Italia. De fapt, poate că el spera să devină maestrul festivităților de la Curtea lui Oliver, învinuire care i s-a adus după Restaurație [20]. În pregătirile lui pentru prima reprezentație, care urma să aibă loc în mai 1656 la Rutland House, reședința aflată sub sechestru a contesei de Rutland, o văduvă de religie catolică, Davenant și-a dat cea mai mare silință ca să-i împace pe cei de la putere, explicîndu-le de ce opera urma să se dovedească de o valoare neprețuită pentru comunitate.

A trimis în acest scop un memorandum iscusit lui Thurloe*, secretarul Consiliului de stat. Opera — afirma el — consta în esență din „reprezentații morale", menite să aline tristețea oamenilor, fiindcă altfel această stare de spirit se putea preface în răzvrătire. De asemenea, opera urma să-i rețină pe cei bogați la Londra, unde aveau să-și cheltuiască banii spre binele comunității. Chiar dacă aceste argumente nu se potriveau întocmai cu cele folosite în veacurile următoare ca să justifice răspîndirea operei în Anglia, ele au fost, desigur, suficient de convingătoare pe timpul acela pentru a slăbi vigilența guvernului. *The First Day's Entertainment at Rutland House*, așa cum a fost numită reprezentația, consta dintr-o selecție de divertismente muzicale, care se termina cu mai multe cîntece despre „învingător", adică despre Protector, și era

* Deși atașat la dosarul Council of State Papers, Domestic, printre documentele din luna ianuarie 1657, sir Charles Firth îl consideră ca avînd o dată mai veche [21].

în fond un *ballon d'essai* *. Fiindcă această încercare nu a fost urmată de vreo reprimare promptă, prin arestarea actorilor, prima operă engleză completă, *The Siege of Rhodes*, a fost reprezentată în luna august a aceluiași an pe o scenă prevăzută cu avanscenă și cinci culise și cu decoruri executate după schițele lui John Webb din Chatsworth. În pofida limitării numărului de cîntăreți la șapte din cauza spațiului restrîns al scenei, în reprezentație au apărut gloate de civili și de oșteni. După Restaurație, *The Siege of Rhodes* a ajuns să fie reprezentată atît de des, încît lumea începuse să se plictisească sau, după cum spunea dezgustată o poezioară :

Despre asediul de la Rodos
Toată lumea-i de părere
Că-i o piesă ce nu piere. [22]

Totuși lîncezeala noii epoci nu a putut răpi acestei lucrări istorica poziție de a fi fost prima operă prezentată pe o scenă engleză.

Următoarea operă, *The Cruelty of the Spaniards in Peru*, era mult mai fastuoasă și a fost prezentată la Cockpit, o sală mai spațioasă. Dar și de acea dată subiectul ales dovedea dorința lui Davenant de a se da bine pe lîngă cei de la putere. Nu numai că însuși titlul, de un șovinism brutal, se potrivea cu presupusele sentimente ale lui Cromwell față de Lumea Nouă, dar episoadele erau luate dintr-o recentă traducere engleză a unei lucrări avîndu-l ca autor pe preotul spaniol Las Casas și dedicată lui Cromwell. În felul acesta, opera engleză a luat ființă dintr-o împletire de vicleșuguri și concesii reciproce, sub binevoitoarea ocrotire a unui Protector iubitor de muzică, lucru dovedit de faptul că, imediat după Restaurație, Davenant s-a grăbit să pună în scenă mai multe piese fără ocolișuri. Pînă una alta, cu tot accentul pe care îl pusese pe înalta ținută morală a lucrării sale, Davenant trebuie să-i fi fost recunoscător lui Cromwell și Consiliului de stat că nu împărtășeau părerile unui autor satiric nemulțumit de această nouă formă de spectacol :

* Balon de încercare (în franc. în text), mijloc de sondare a opiniei publice. — M.L.

Lumea-i zice operă,
Dar să moară-a mea nevastă
De-am văzut în viața mea
O mai mare aiureală. [23]

În ceea ce privește literatura, nu-i necesar să afirmăm că regimul acesta, care avea în serviciul său trei mari poeți englezi, nu putea fi ostil artei ca atare. A fost întocmită o listă a scriitorilor existenți în timpul Republicii și care au sprijinit-o cu mai multă sau mai puțină sinceritate : Milton, James Harrington, Aubrey, Robert Boyle, Dryden, tînărul John Locke și Edmund Waller, deși alături de ei au putut să viețuiască pașnic și Jeremy Taylor, Thomas Fuller, Abraham Cowley și Isaac Walton, care îi erau mai puțin favorabili [24]. Deși era o epocă în care se practica cenzura știrilor privind guvernarea, nu era, evident, și una în care se intenționa punerea în aplicare a normelor cenzurii literare. Din acest punct de vedere, era demnă de atenție convingerea obștească a scriitorilor din timpul Republicii că Cromwell însuși putea fi considerat drept o Curte de apel binevoitoare. În prologul unei piese de teatru satirice din anul 1650, însuși Cowley adeverea, deși cu oarecare impertinență, stima puritanilor față de poezie :

În timp ce alte arte cresc greu și-s neîngrijite,
Poeții sînt admiși ca oricînd în trecut...

Însă odată cu instaurarea Protectoratului, străvechea pornire a scriitorilor spre ocrotire personală, îmbinată cu îndreptățitul sentiment că Oliver nu era potrivnic cauzei lor, a condus la o mai mare încredere în viitor, astfel că, în 1653, Alexander Brome înfățișa astfel mult așteptatele raporturi noi :

S-avem la suflet duhul, să îndrăgim poeții !
De n-ar fi fost Homer, cam unde-ar fi Ahile ?
Oștenii să vegheze, poeții să-i slăvească,
Căci fruntea-amînduror' cu lauri e încinsă. [25]

Dealtfel, nădejdile pretinșilor Homeri nu urmau să fie înșelate de Protectorul Ahile. Mărinimiei personale a lui Cromwell i s-a datorat, de pildă, faptul că poetul regalist John Cleveland a fost eliberat din închisoare după ce fusese arestat preventiv de un general-maior. În petiția adresată

Protectorului, Cleveland ceruse cu demnitate doar „să nu mai fie prigonit pentru credința pe care o arătase mai înainte regelui", însă, în pofida faptului că nici în alte petiții de-ale lui către Oliver nu se vedea vreo urmă de umilire de sine, precum și a aceluia că îl bîrfise într-una pe Protector, el a fost eliberat fără zăbavă. Nu-i nici o îndoială că Cromwell era de acord cu prezicerea lui Cleveland : „Înălțimea voastră va constata că îndurarea îi va întări poziția mai mult decît forța, deși zilele vieții voastre au fost, toate, la fel de bogate în izbînzi ca și de două ori prielnica zi de 3 septembrie." De asemenea, Cromwell l-a tratat cu respect pe acum îmbătrînitul George Wither, care se bucurase în tinerețe de o invidiată faimă ca poet liric, dar decăzuse apoi, devenind un scriitor ale cărui producții oscilau între tămîiere și polemică, astfel că, așa cum a recunoscut el însuși cu oarecare tristețe, faima lui „se veștejise." Însă nu numai că Wither a primit funcția de secretar la cancelaria Înaltei Curți de Justiție, dar cu un anumit prilej Cromwell i-a îngăduit chiar să citească o lungă și banală dizertație intitulată *A Declaration to these Nations.* La sfîrșit, Protectorul s-a mulțumit să spună foarte politicos că ideile lui Wither se potriveau cu sentimentele sale tot atît de îndeaproape ca și fața lui cu imaginea ei din oglinda care, în momentele acelea, se afla din întîmplare dinaintea sa [26]. Această curtoazie față de oamenii de litere era, desigur, mai mult decît minunată.

Într-o asemenea ambianță, în Londra a putut înflori o adevărată societate literară și artistică. Milton aduna în jurul său, la Petty France, un mic grup din care făceau parte distinșii imigranți protestanți Samuel Hartlib și John Dury, precum și fostul său pupil, Cyriack Skinner. O personalitate tipică a acestei adunări, ca și a societății din timpul Republicii în general, era Catherine, vicontesă de Ranelagh, sora lordului Broghill și a lui Robert Boyle, ai cărei fii fuseseră instruiți de poet. Prin comportarea ei, Catherine Ranelagh își atrăsese admirația pînă și a celor mai riguroși dintre puritani. Pentru Milton, care nu era un admirator al sexului frumos, Catherine nu era numai „cea mai exemplară femeie", dar, după ce ea a renunțat la moșiile din Irlanda ale soțului său, poetul s-a plîns fiului ei că mama acestuia îi fusese, în locul lui, „singura prietenă și rudă." În corespondența lui, Hartlib se referea la ea cu regularitate ca la „minunata" sau „neasemuita" lady Ranelagh [27].

Locuind în Pall Mall, acea plăcută suburbie a Westminsterului, și în apropierea casei poetului, „sora Ranelagh" — așa cum era numită ea de imensul ei cortegiu de frați și de surori —, care era al șaptelea din cei cincisprezece copii ai familiei, veghea asupra lor cu hotărîre și demnitate. În casa ei s-a dus pînă la urmă să locuiască Robert Boyle și tot acolo a murit la o săptămînă de la stingerea din viață a „surorii" pe care o iubise „atît de învederat" și a cărei pierdere contribuise în mare măsură la sfîrșitul lui — după cum socotea primul său biograf. Referindu-se la doamnele din neamul Boyle, John Aubrey se întreba dacă era de fapt îndreptățit să se vorbească de „ramurile feminine" ale unei asemenea familii, „ale căror merite erau atît de masculine, niște suflete care nu cunoșteau vreo deosebire între sexe." Cercul „surorii" Ranelagh cuprindea, în salonul ei, și teologi ca Pierre de Moulin. Deoarece Catherine luase lecții de ebraică de la un scoțian, a fost răsplătită prin aceea că următoarea carte a lui de Moulin i-a fost dedicată ei. Îi admira priceperea — spunea el — îndeosebi dacă se aveau în vedere „multiplele preocupări care o copleșeau", ceea ce reprezenta un omagiu nimerit pentru acest patriarh intelectual cu fustă. De altfel, se interesa destul de mult și de treburile acestei lumi. Hartlib ne oferă simpatica imagine a unei Catherine sprijinind invenția unui nou model de pat pentru bolnavi, datorită căruia un infirm aflat în imposibilitate de a se mișca putea fi îngrijit de o singură persoană, fiindcă unul din capetele patului putea fi ridicat, fără a-i pricinui pacientului vreo supărare. Ea i-a spus lui Hartlib: „Cred că orice născocire care poate să îi ajute pe cei bolnavi sau să contribuie la propășirea omenirii din orice urmare a blestemului sub care geme, poate fi o dovadă de iubire..." După cîte știa ea, era mult mai folositor să se inventeze un pat pentru bolnavi decît o unealtă de război, ceea ce arată că sîngele lui Robert Boyle se contopise cu spiritul filantropului. Cu evidentele ei calități și cu spiritul ei iscoditor, Catherine Ranelagh întruchipa din multe privințe femeia puritană de familie bună și cu vederi generoase. Această persoană era cunoscută de Protector și primită bine de el. Întoarsă în Irlanda, Catherine și-a îngăduit să intervină în favoarea celor opt copii rămași fără mamă ai unui nobil strămutat, terminîndu-și scrisoarea cu „Sluga voastră întru Domnul Hristos". Din păcate, frumoasele ei însușiri n-o scutiseră de necazurile căsniciei. Într-adevăr, una din ultimele scrisori semnate de Protector cu-

prindea o intervenţie către soţul Catherinei în favoarea acesteia din urmă. Scrisoarea trimisă de Catherine fratelui ei la moartea lui Oliver a fost unul din cele mai sincere şi mişcătoare omagii aduse Protectorului. [28]

Casa compozitorului Henry Lawes prezenta, pe de altă parte, puntea firească între aceşti stîlpi ai societăţii din jurul Protectorului şi foştii regalişti, care trăiau mai retraşi. Această izolare, sau chiar deprimare, a fost, în tot decursul interregnului, nota dominantă a unei bune părţi a societăţii aristocrate, o atmosferă de aşteptare tăcută, deşi n-a fost întotdeauna îndeajuns de limpede dacă ceea ce aşteptau era viaţa viitoare sau Restauraţia. În pofida apropierii lui de centrul puterii, sir Francis Russell, socrul lui Henry Cromwell, împărtăşea, chiar şi el, această stare de spirit cînd îi scria, în 1656, ginerelui său : „Domnule, dacă ţi s-a scîrbit de lumea aceasta, dă-mi doar de ştire ca să ne întristăm împreună, fiindcă îţi mărturisesc că nu-mi doresc altceva decît să trăiesc departe de oameni." Aceste cuvinte sunau la fel cu vechile lamentări din timpul Elisabetei, deşi poate că în atmosfera epocii lui Cromwell existau ceva mai mulţi factori care să favorizeze melancolia la modă, în orice caz cel puţin în rîndurile aristocraţiei. Se vorbea despre plecarea din Londra a unor „persoane nobile" spre fatala pagubă a comerţului, deşi numărul lor a crescut din nou atunci cînd ordonanţele împotriva foştilor regalişti care locuiau în capitală au fost abrogate în octombrie 1655. Cei care rămăseseră duceau o viaţă retrasă. Chiar atunci cînd lady Frances Seymour s-a căsătorit, în 1652, cu lordul Molineux, la Essex House, ceremonia nu numai că a fost în mod voit intimă, dar însuşi poemul nupţial comenta cu satisfacţie faptul :

A fost înţelept ca ochii de rînd
Să nu profaneze această serbare.

Se povestea că întemniţatul conte Lauderdale „dobîndise o superioritate a spiritului pe care n-o putea tulbura această atmosferă de circumstanţe trecătoare... era calm şi nu se tînguia, oricît de tragice îi erau suferinţele". Era un mod de a privi lucrurile pe care sir Henry Slingsby urma să-l exprime într-un poem pios de mare frumuseţe, atunci cînd a fost condamnat la moarte fiindcă uneltise împotriva Protectorului :

Sentința morții ! Ce veste tristă urechilor lumești !
Căci spaimelor regină și regilor spre spaimă este moartea.
Dar totuși un drag oaspe al celor resemnați
Și singurul tovarăș spre țărmul de odihnă. [29]

Alți foști regaliști înfruntau însă sfidarea călătoriei pământești, pe care mai nădăjduiau să o facă, la fel de resemnați, dar într-un mod mai banal și mai agreabil. Membrii vechii nobilimi veneau la locuința lui Lawes ca să ia lecții de muzică. Margaret, ducesă de Newcastle, nu scăpa prilejul de a face vizite atunci cînd venea la Londra ca să se ocupe de moșiile soțului ei, iar puritanii mai tineri, ca cei din familia Philips, se amestecau printre ei.

În luna iulie 1652, Lawes a organizat un concert pentru cea de a zecea aniversare a căsătoriei contelui și contesei de Bridgwater. Lawes îl cunoștea pe conte din copilărie, fiindcă acesta jucase, ca lord Brackley, rolul fratelui mai mare din piesa *Comus* a lui Milton, în saloanele surorii sale Alice Egerton, pentru care Lawes compusese pentru prima dată muzica. Bridgwater, un bărbat manierat și fermecător, fusese arestat în aprilie 1651 și întemnițat fără multă vorbă în Turnul Londrei, ca să fie apoi eliberat pe cauțiune și pe baza unei obligații ipotecare de 10 000 de lire sterline prin care își lua angajamentul că nu va lucra activ împotriva statului. Soția sa era fiica lui Newcastle, iar prin căsătoria surorilor sale avea multe și puternice rubedenii regaliste. Bridgwater era acum prototipul multora din cei ce se retrăseseră într-un neutralism pasiv și îngăduitor, menținîndu-și însă vechea admirație față de Milton într-o asemenea măsură încît i-a cumpărat un exemplar din *The First Defence of the Commonwealth*, păstrîndu-și însă rezerva și demnitatea prin aceea că a scris cu mîna lui pe carte *Liber igne, author furca dignissimi.* *

Un alt cerc literar care a înflorit sub Republică era, în principiu cel puțin, compus numai din femei, deși anumiți bărbați, ca Henry Lawes de pildă, aveau și ei dreptul să-l viziteze. Katherine Philips, o doamnă cunoscută sub numele de „neasemuita Orinda", întemeiase o „Societate a prieteniei" din care au făcut parte, măcar pentru o scurtă perioadă, și alte doamne avînd nume cu rezonanțe clasice ca Rosania (sau Mary Aubrey în viața de toate zilele) și

* Cartea e bună de pus pe foc, iar autorul prea vrednic de atîrnat în furci (în lat. în text). Cuvîntul latinesc „auctor" este înlocuit aici prin englezescul „author", din eroare probabil. — M.L.

Luscasia (Anne Owen) [30]. Orinda a reprezentat, în trecutul familiei ei, un foarte bun exemplu al izolării pe care cei neangajaţi în politică şi-o puteau permite sub comoda conducere a Protectorului. Se trăgea dintr-o familie harnică, de felul aceleia a lui Cromwell, iar soţul ei, care era cu aproape 35 de ani mai bătrîn decît ea, se ocupa cu politica timpului şi şi-a urmat propria sa cale. Printre neamurile ei de sînge sau de pe urma căsătoriilor se aflau Philip Skippon, cel de-al treilea soţ al mamei sale, şi Oliver St John, unchiul ei prin alianţă. Şi, totuşi, Orinda prefera să nu ţină seama de aceste împrejurări, ci să se dedice literaturii şi prieteniilor, scriind că cea mai arzătoare dorinţă a ei era să se retragă undeva unde liniştea să nu-i fie tulburată de „certurile pentru coroană."

Nu mă gîndesc la stat şi nici nu mă priveşte
În ce anume parte e răsucită cîrma.

Era o cale pe care a urmat-o fără nici o piedică şi cu succes.

Este îndeajuns de ciudat totuşi că singurul domeniu unde curentul neîntrerupt al vitalităţii umane, care caută întruna căi noi de ocolire a zăgazului opreliştilor, n-a dus la vreo dezvoltare deosebită a fost acela al picturii, în care adaptarea masivă a manierelor regaliste la Curtea Protectorului a fost, dimpotrivă, deplină. Explicaţia ar trebui căutată poate nu numai în indiferenţa lui Cromwell faţă de ce vedea în jurul său (spre deosebire de ce auzea), dar, pe o scară mult mai largă, în lipsa de interes a puritanilor faţă de artele vizuale. Pare curios însă că, deşi aceştia erau în stare — aşa cum s-a văzut — să facă distincţie între muzica bisericească şi muzica laică, urînd-o pe cea dintîi şi îndrăgind-o pe cea de-a doua, erau totuşi mult mai puţin capabili să facă aceeaşi deosebire între chipurile religioase şi pictura propriu zisă. Poate că o explicaţie mai simplă o dă faptul că epoca lui Carol I fusese martora unei înfloriri atît de minunate a artelor vizuale, încît răstimpul care a urmat, şi care oferea mult mai puţine imbolduri spre măreţie princiară, s-a culcat pur şi simplu pe laurii trecutului. Acesta a fost în orice caz punctul de vedere adoptat de Robert Walker, artistul căruia i s-a datorat înfăţişarea celor mai mulţi dintre dregătorii Republicii. El nu socotea că ar fi fost necesar să se introducă un stil nou şi puritan de portretistică şi de aceea n-a făcut altceva decît să adopte nu numai sti-

lul, dar chiar, în multe cazuri, ținuta personajelor și amănuntele picturilor deceniilor trecute și ale marelui său premergător Van Dyck. Walker recunoștea cît se poate de sincer că „fura de la alții". „Chiar dacă aș putea picta mai bine — spunea el — n-aș putea picta ca Van Dyck". De fapt, nici nu era dispus să creeze „poze" proprii ale personajelor. Rezultatul a fost reprezentat de împrumuturi, din care unele atît de fidele, încît deveneau adesea comice. Un portret al lui Ireton, de pildă, folosea o postură a regelui Carol I, iar un portret ecvestru, în atitudine eroică, al lui Oliver, executat de gravorul Peter Lombart, era pur și simplu copiat după portretul, de asemenea ecvestru, al regelui la Windsor, căruia i se înlocuise doar capul. Dealtfel, dorința fățișă de a adapta noilor timpuri gravura s-a manifestat chiar și mai tîrziu, după Restaurație, cînd capul regelui Carol l-a înlocuit, într-o nouă variantă, pe acela al Protectorului *.

Concepția pare să fi fost aceea că, din moment ce exista un stil perfect de a-i picta pe oamenii mari, era o prostie să se facă altceva decît de a-l prelua pur și simplu. Nu se încerca folosirea unor asemenea portrete pentru propaganda Republicii, adică înfățișarea, prin mijloace vizuale, a unui nou fel de regim, așa cum țînuseră să facă cu tot dinadinsul Stuarții. Portretul lipsit de cutezanță al lui Cromwell, pictat de Walker, în care chiar și unele podoabe militare, ca bastonul de Protector și armura, păreau nelalocul lor (căci unde era pieptarul de piele din războiul civil ?), a continuat să fie răspîndit pînă în 1654, fără să se facă vreo încercare de a se modifica poza regalistă, pe de-a-ntregul convențională, a modelului. Atunci cînd a fost nevoie de un nou portret, cel care l-a pictat a fost Cooper, marele miniaturist, pentru ca apoi originalul, care a fost reținut poate de el drept un fel de negativ, să fie copiat cu mai puțină vigoare de către Lely, în diferitele variante în mărime naturală, socotite acum a deriva din această miniatură. Dar și Lely a copiat postúrile regaliste, deși în cazul acesta își copia propriile sale lucrări. Astfel, bustul din portretul ducelui de Hamilton, pictat de el înainte de instaurarea Republicii, reapare într-un portret în mărime naturală al Protectorului.

* Vezi G. Layard, *The Headless Horseman*, pentru diferitele modificări pe care le-a suferit această gravură (studiu care poate fi considerat ca un comentariu asupra nestatorniciei vremurilor), iar, pentru date generale, David Piper, *The Contemporary Portraits of Oliver Cromwell.*

Cît privește adevărata atitudine a lui Cromwell față de arta portretului, considerată de el ca un fel de rău necesar ce trebuia înfruntat în mod cinstit, ea a fost rezumată cum nu se poate mai bine printr-o istorioară, care este, poate, cea mai vestită din toate snoavele povestite în legătură cu el. Publicată pentru prima dată în 1721 de George Vertue, ea trebuie citată drept încă un exemplu de povestire, probabil apocrifă, care continuă să supraviețuiască datorită adevărului obiectiv pe care oamenii socotesc că îl conține în legătură cu personajul în cauză. „Domnule Lely — se zice că ar fi spus el la începutul ședinței —, te rog să-ți folosești tot talentul și să mă pictezi astfel ca portretul să-mi semene perfect, fără să mă măgulești cît de cît. Ține seama însă — spuse el arătîndu-și obrazul — de toate zgrunțurile astea, de coșuri, negi și de orice vezi la mine, fiindcă altfel n-am să-ți dau nici un gologan pentru el" [31]. Deși pare mult mai probabil ca artistul care l-a pictat pe Cromwell cu acest prilej să fi fost Cooper, precursorul, și nu Lely, discipolul, dacă nu de alta atunci cel puțin fiindcă negii se văd cît se poate de limpede pe miniatură, în timp ce la Lely există tendința de a-i ascunde. Totuși cuvintele de mai sus au o rezonanță cromwelliană autentică.

În felul acesta, el a imprimat în general rolului său ca Lord-Protector o anumită noblețe, atît ca prestigiu, cît și ca atitudine, noblețe care nu era neplăcută pentru țară, luată în întregimea ei. Ceva din această distincție trebuie pusă pe seama felului său de a fi, precum și a faptului că nu era nicidecum un om morocănos și cu atît mai puțin „puritan" în sensul peiorativ modern al cuvîntului. Era un om căruia nu numai că-i plăceau în mod vădit bărbățeștile bucurii englezești ale vînatului cu șoimul și cu cîinii, dar care nu vedea nimic rău în distracție ca atare. Ca și mulți alți puritani, Cromwell fuma tutun, năravîn legătură cu care poetul Wither spunea că era o favoare a Domnului faptul că „ascunsese o asemenea binecuvîntare într-o buruiană". Potrivit lui lady Conway, Cromwell a fost acela care a introdus în Anglia obiceiul de a se bea vin de Porto, băutură care nu putea fi găsită, înainte de anii 1680, în contabilitatea gospodăriei contelui de Bedford, de exemplu [32]. Îi făceau plăcere sporturile colective cu condiția să nu ducă la răzvrătire, tulburări sau la alte urmări sociale nedorite. A luat parte cu plăcere la un meci de hochei, care a avut loc la 1 mai 1654 în Hyde Park și în care două echipe de cîte 50 de jucători din Cornwall s-au luptat pen-

tru o minge de argint, după care a urmat o demonstrație de lupte corp la corp.

Nici prin temperament și nici din convingere Cromwell nu putea vedea nimic rău în aceste amuzamente, astfel că n-ar fi împărtășit de pildă atitudinea față de distracții în general a mai severului Richard Baxter. Condamnarea în bloc a distracțiilor a fost dintotdeauna cu totul străină firii englezilor, ceea ce explică incriminările (adesea nedrepte) aduse mai tîrziu, pe această temă, puritanismului din secolul al XVII-lea. Cromwell nu s-a asociat acestei atitudini, dar nici nu și-a bătut prea mult capul cu ea. Atunci cînd a intervenit direct pentru interzicerea unor distracții a fost din motive stricte de siguranță. Luptele de cocoși, oprite prin ordonanța din 31 martie 1654, dădeau loc la rămășaguri și la tulburări [33], iar cursele de cai nu numai că erau bănuite de guvern că ascund întîlniri în scop de răzvrătire, dar de fapt erau organizate în asemenea scopuri, așa cum s-a întîmplat cînd aderenții Asociației de apus s-au întîlnit pentru prima dată pe hipodromul de la Salisbury.

În realitate însă — așa cum rezultă din ordinele date împotriva lor, precum și din memorii și scrisori — popularele distracții reprezentate de luptele dintre urși și cîini, precum și de luptele de cocoși au reușit să supraviețuiască, de bine de rău, în tot decursul interregnului. Binecunoscuta arenă cu numele de Hope, din Bankside*, pentru luptele dintre urși și cîini, și-a continuat cu chiu și vai existența în pofida închiderii ei oficiale, servind uneori și pentru spectacole particulare. Nenorocita întîmplare din luna septembrie a anului 1655, cînd un copil a fost ucis de un urs la arena Hope, în a cărei incintă fusese închis din greșeală, arată că, în afara represiunii oficiale, mai existau și alte motive de îngrădire a unor asemenea distracții. Mama copilului ucis a fost tratată fără multe formalități : i s-a oferit mai întîi, ca să nu-l dea în judecată pe proprietar, jumătate din încasările zilei respective (aproximativ 60 de lire sterline), pentru ca, pînă la urmă, să primească în mînă doar 3 lire. Totuși, întîmplarea din 1656, cînd ursii au fost uciși prin împușcare cu sprijinul colonelului Pride, după cîte se pare în urma unui conflict cu proprietarul, a potolit pentru o bucată de vreme lucrurile la arena Hope. Se spunea că dulăii fuseseră expediați cu o corabie în insula Jamaica. Însă doi urși vestiți, Bess chiorul și Ned din Canterbury,

* Mahala a Londrei în care s-au aflat pe timpuri teatrele Globe, Swan, Rose și Hope. — M.L.

au reușit să supraviețuiască prăpădului și să apuce timpurile mai libertine ale Restaurației [34].

Faimoasele cuvinte ale lordului Macaulay privind luptele dintre urși și cîini, precum și interzicerea lor, care înfățișau pe scurt și în modul cel mai potrivit fața întunecată a puritanismului („puritanii urau aceste lupte nu fiindcă îi făceau pe urși să sufere, ci fiindcă făceau plăcere spectatorilor"), nu i se aplică și lui Oliver Cromwell, și nimeni n-a socotit pe vremea aceea că i s-ar fi potrivit. În luna mai 1653, cîțiva nefericiți tineri din Wolverhampton ridicaseră un pom de arminden — acel simbol păgîn al veseliei, care-i întrista atît de mult pe puritani — pentru a-și manifesta bucuria că Parlamentul trunchiat fusese dizolvat, arătînd că „acesta este un obicei străvechi și nu are alt scop decît să exprime marea noastră mulțumire față de cea mai nobilă acțiune a armatei." Tinerii au fost arestați pe loc și tîrîți în fața judecătorilor de pace locali. Replica lor a fost să-i trimită personal lui Cromwell o petiție conținînd următoarele mișcătoare cuvinte : „Rugăm să nu fim nimiciți numai pentru a satisface setea lor de răzbunare și nici să nu fim expuși tiraniei celor pe care singurul lucru ce-i mulțumește este doar dreptul de a orîndui viața tuturor oamenilor după tiparul gusturilor lor personale" [35]. Deși Cromwell, care era pe atunci doar comandant suprem, n-a putut să-i scape de a fi băgați la închisoare de către fanaticele autorități locale, ei nu s-au înșelat totuși asupra omului la care apelaseră, fiindcă tocmai această lipsă de dorință de a orîndui viața oamenilor după tiparul pornirilor sale personale este aceea care dădea un colorit deosebit sentimentelor sale de toleranță religioasă. Această atitudine a impregnat și latura personală a Protectoratului său, care s-a caracterizat prin numeroase pilde de clemență individuală cît și prin interesul public arătat față de părerile celor ce nu erau de acord cu el.

Urmarea a fost că răsuflarea caldă a bucuriei a început să se furișeze treptat, cu o blîndețe încurajatoare, în viața Republicii, chiar mult mai curînd decît s-a presupus uneori. Prin 1654, John Evelyn observa că femeile începuseră să se sulemenească din nou, ceea ce era o prevestire grăitoare. În gazetele autorizate de guvern puteau fi citite reclame pentru articole de toaletă aristocratice ca „Pudra contesei de Kent (vîndută acum de camerista ei)". Prin 1657, ca un veritabil semn al timpului, Joseph Cooper, „incomparabilul maestru al artelor liberale", care fusese de

fapt șeful bucătăriei răposatului rege, făcea reclamă pentru rețetele sale, oferite spre vînzare. În tot decursul Protectoratului, și de fapt chiar mai înainte, romanele cavalerești franțuzești, traduse în engleză, s-au bucurat de mare trecere. Unele din ele purtau titluri istorice, ca, de pildă, *Cléopatre,* apărut în 1652, și *Astrée,* apărut în 1656, iar *Hymen's Praeludia,* tradus din franceză în 1654, avea subtitlul mai antrenant de „Capodopera dragostei". Explicația ne este dată de Dorothy Osborne : aceste lucrări erau — spunea ea — mai amuzante decît poveștile în legătură cu trecutele războaie (afară de cazul cînd erau împănate cu foarte multe plăsmuiri plăcute).

Către sfîrșitul Protectoratului, editorul Edward Philips, nepotul lui Milton, a căutat să profite de pe urma intrigilor amoroase dintre cele două sexe, desfășurate în hățișurile locurilor publice, ca, de pildă, la New Exchange, Mulberry Gardens și New Spring Gardens, și pentru a căror stîrpire se părea că nu există nici un mijloc, publicînd un manual de locuțiuni potrivite unor asemenea întîlniri. *The Arts of Wooing and Complimenting,* dedicată „tinerilor gentilomi", cuprindea fraze născocite de intrare în vorbă ca „Îmi vor scălda divinele tale săruturi buzele mele ?", „Bezna se va înroși de rușine" sau „Te plimbi împresurată de nori plăsmuiți și îți frămînți catifelatele picioare într-o zglobie hoinăreală." Ne-ar veni greu să ne închipuim asemenea vorbe ca rostite de buzele, prin tradiție țuguiate, ale unui puritan tipic și este adevărat că, drept urmare a sforțărilor precedente de îngrădire a acestor cuiburi de dragoste, pe la sfîrșitul anilor '50, s-a constatat o anumită potolire în toate deprinderile. Cu toate acestea, sir Thomas Gower observa, încă din anul 1652, în legătură cu o măsură luată de guvern pentru siguranța lui, că în Hyde Park se putea constata mai multă trădare între cele două sexe decît în orice altă parte a țării. După propria ei relatare, Dorothy Osborne se „distrase de minune", în iunie 1654, la un bal mascat dat la New Spring Gardens, loc pe care Anne Halkett îl socotea, în 1648, drept din cale-afară de dezmățat. [36]

Festivitățile zilei de 1 mai a anului 1654 li s-au părut multora ca fiind însuflețite de vechea și desfătătoarea înclinație spre plăcere a acestei controversate sărbători. În mai 1655, un pom de arminden, împodobit cu ghirlande și înălțat la Bethnal Green, a provocat o frămîntare atît de mare, încît au trebuit aduse trupe ca să împrăștie mulțimile. În luna august a aceluiași an, 40 de studenți săraci au pus

la cale o procesiune în care rolurile principale le aveau un rege şi o regină, amîndoi călare şi avînd înaintea lor crainici, iar în urmă doamne aşezate într-o caleaşcă. Chiar şi Crăciunul, o altă sărbătoare mult dezbătută, care fusese celebrată cu nepăsare în anii 1652 şi 1653, a fost marcat, în 1654, de o mare veselie populară.

Vizitatorii capitalei vorbeau cu toţii despre relaxarea de acolo a moravurilor. În definitiv, de-abia sub Protectorat au ajuns cafenelele să capete importanţă ca locuri în care se puteau închega relaţii sociale. De asemenea, lăsînd deoparte legăturile lor neautorizate cu teatrul, terenurile de tenis ale lui Lisle şi Gibbons erau şi locuri unde se putea practica tragerea cu arcul, înotul în bazin sau gusta spectacolul la modă al dansului pe sîrmă. Atunci cînd a venit la Londra, în vara anului 1656, sir Francis Throckmorton a privit la caii care dansau, a jucat cărţi şi a călărit în Hyde Park fără să fi fost stingherit de cineva [37]. În felul acesta petrecerile obişnuite şi-au croit din nou drum, cu vigoarea buruienilor, printre parcelele legislaţiei anterioare, îmboldite fiind şi de spiritul mai slobod sus.

Drept rezultat al aceleiaşi vitalităţi, uriaşa dezvoltare urbanistică a Londrei, începută sub Stuarţi, nu s-a oprit deloc în decursul interregnului. În mod oficial, noile construcţii aveau nevoie de autorizaţie. De altfel, încă din anii '30, Carol I a repus în vigoare ordonanţele care impuneau controlul şi autorizaţia guvernului în materie de construcţii. De aceea, faptul că şi sub Republică s-a găsit necesar ca aceste ordonanţe să fie repetate de mai multe ori dovedea că dorinţa firească a oamenilor de a se strînge laolaltă şi a constructorilor de a cîştiga bani continua să se manifeste, fără să ţină seama de ordonanţe. În 1657, s-a propus o lege pentru amendarea celor ce construiau fără autorizaţie, lege care prezenta avantajul suplimentar de a procura bani guvernului. Se făceau, firește, şi excepţii, cum a fost cazul cu marile construcţii noi ridicate de contele de Bedford pe domeniile sale de la Covent Garden, precum şi cu noua piaţă construită tot acolo şi în care interesul său se rezuma doar la cîteva „dughene şi şoproane provizorii." S-au depus mari sforţări de a se păstra spaţiile verzi ale Londrei. În 1656, una din ordonanţele lui Oliver interzicea ridicarea de noi construcţii în zonele de la vest de Haymarket, cunoscute sub numele de „cîmpiile St James". Însă — aşa cum vor putea recunoaşte generaţiile de mai tîrziu şi după cum era de aşteptat — aceste cîmpii au fost înghi-

ţite de omenirea care se îndrepta cu grămada spre capitală.

O hartă a Londrei întocmită spre sfîrşitul Protectoratului lui Oliver arată că la răscrucea dintre Haymarket şi Pall Mall începuseră să răsară de pe atunci construcţii şi că pe partea de răsărit a străzii St James, zonă care, în anii '30, era cu certitudine acoperită de păşuni, se aflau cîteva case. Neostoita extindere a Londrei înspre apus nu putea fi oprită, iar umplerea golului dintre centrul Londrei şi Westminster, începută sub Stuarţi, înainta cu paşi repezi. Legislaţia guvernamentală menită să păstreze frumuseţea mediului natural a avut şi ea darul să provoace efecte contrarii. Într-adevăr, aşa cum a subliniat sir William Petty, dezaprobînd atît sforţările Stuarţilor cît şi ale Protectorului de a limita „mulţimea de clădiri a Londrei", lipsa de noi locuinţe a dus adesea la cîrpăcirea unor clădiri vechi şi improprii. Tot sir William a fost acela care a prezis că Londra se va întinde atît de mult spre apus încît, într-o bună zi, palatul regal se va afla mai aproape de Chelsea decît de Whitehall, prezicere nerealizată încă pe deplin, deşi se poate constata că, după statornicirea, în secolul al XVIII-lea, a palatului Buckingham drept reşedinţă regală, o deplasare în această direcţie a avut cu siguranţă loc. De altfel, părerea lui sir William că : „Atîta vreme cît vor trăi oameni în Anglia, cel mai mare loc de convieţuire al lor va fi cam pe acolo pe unde este acum Londra, fiindcă Tamisa este cel mai lesnicios fluviu din această Insulă, iar locul unde este aşezată Londra cea mai spaţioasă parte a Tamisei" [38], rezuma problema căreia trebuia să-i facă faţă, la fel ca ceilalţi conducători, şi Cromwell, adică problema dezvoltării explozive a acestui oraş în care se infiltrau emigranţi şi care forfotea de locuitori al căror număr se ridicase, înainte de ciuma cea mare *, la o jumătate de milion, faţă de un sfert de milion cît era la începutul secolului.

Bineînţeles că regaliştii convinşi continuau să ia în derîdere Curtea Protectorului, adică a uzurpatorului, legîndu-se de toate părţile ei slabe. Îşi băteau joc, pe de o parte, de cumpătarea doamnei Cromwell, aşa cum făcuseră în special prin veninosul pseudoreportaj *The Court and Kitchen of Mrs. Elizabeth Cromwell Commonly called Joan*, publicat în 1660. O învinovăţeau că organiza chefuri pentru cucoane la care se ridicau „toasturi libidinoase", deşi nu există nici o dovadă nepărtinitoare în acest sens, astfel

* Ciuma bubonică care s-a abătut asupra Londrei în anul 1665 şi a făcut un mare număr de victime. — M.L.

că această legendă privind înclinarea spre desfrîu a doamnei Protector nu este probabil decît doar o extindere a vechilor poveşti în legătură cu Oliver berarul şi beţivul cu nasul roşu. Ea nu avea — spuneau ei — nici o încredere în proaspăta ei poziţie socială, astfel că îşi împărţise saloanele de gală ale noii sale locuinţe prin pereţi, pentru a le transforma în apartamente mai mici şi mai confortabile. Unele din obiceiurile ei aveau un plăcut aer rustic : ţinea, de pildă, în parcul St James cîteva vaci şi înfiinţase în Whitehall o lăptărie de un fel nou, al cărei lapte bătut ajunsese o specialitate. Altele aveau scop filantropic : organiza clăci de cusut cu fetele nemăritate ale pastorilor disidenţi sau distribuia resturile de la mesele Protectorului săracilor din parohiile bisericilor St Margaret sau St Martin's in the Fields. Reţetele culinare reproduse cu dispreţ în acest izvor nesecat de sarcasm regalist dezvăluiau că felurile de mîncare obişnuite ale doamnei Protector implicau, toate, folosirea unor înlocuitori mai ieftini ai cărnii macre ca momiţele de viţel şi caltaboşii din sînge şi grăsime de porc, alimente al căror nume sună plăcut în urechile moderne, dar care miroseau a calicie pentru oamenii de pe vremea ei. Micul dejun obişnuit consta din budincă de dovlecei şi se zice că mîncarea ei favorită era fleica de viţel, împănată cu tocătură de cîrnaţi şi friptă în ouă.

Cam astea se spuneau despre încercările lui Elisabeth Cromwell de a combina simplitatea cu demnitatea. În acelaşi timp însă, regaliştii luau în derîdere, dintr-un punct de vedere exact opus, fastul fără măsură al lui Oliver. Protectorul — spuneau ei — irosea banii strînşi pentru ajutorarea protestanţilor aflaţi în suferinţă pe o gardă personală de 3000 de oameni, care urmau să fie asemenea vestiţilor ieniceri turci ! Îl mai învinovăţeau cu tot atîta lipsă de temei că îi maimuţărea pe monarhii de odinioară atingînd fruntea oamenilor de rînd ca să-i vindece de scrofule, numite pe atunci „boala regelui", deşi povestea mai spunea, pe de altă parte, că nici unul din ei nu se vindecase de fapt prin atingerea degetelor impure ale Protectorului. Într-un fel, era o situaţie în care lui Cromwell îi era imposibil să aibă cîştig de cauză, cel puţin împotriva criticilor săi declaraţi. Atunci cînd frămîntarea nivelatorilor din armată a atins culmea, la sfîrşitul anului 1654, prin petiţia colonelului Alured, una din presupusele fapte culpabile ale lui Oliver era aceea că folosea la pantalonii de călărie găitane de argint,

costînd 30 de lire sterline iardul, şi că îşi comandase o caleaşcă mai măreaţă decît aceea a regelui. Sobrietatea conducea la batjocură, în timp ce menţinerea demnităţii ducea la învinuirea de fast.

Şi totuşi, gloanţele acestea de neocolit, trase din ascunzişuri aflate şi pe dreapta şi pe stînga, nu-l împiedicau pe Cromwell să prezinte ţării în general, ca Lord-Protector, un personaj vrednic de rolul lui, fiindcă era, fără doar şi poate, un om cu multe calităţi proprii, lucru care constituia, prin el însuşi, una din problemele adversarilor săi. S-a subliniat pe bună dreptate că Cromwell nu era un fel de Richard al III-lea, pentru a fi prezentat ca o imagine a răului [39]. Era greu ca Cromwell, acest om prietenos şi amabil, cunoscut şi iubit de mii de oameni din popor care serviseră sub comanda lui în armată, să se fi prefăcut, cu oarecare şanse de a-i convinge şi pe alţii, într-un nemernic negru la suflet. O altă dovadă că Protectorul nu a fost un om ursuz era faptul că se simţea cu adevărat bine în societatea femeilor tinere, pline de viaţă şi atrăgătoare, chiar dacă aveau păreri politice deosebite de ale lui. Atitudinea sa faţă de femei era, în general, deosebit de binevoitoare, în special atunci cînd se aflau la necaz. De această comportare urma să profite mai tîrziu lady Ormonde, iar, în ultima vară a vieţii lui Cromwell, Lucy, contesă de Carlisle, care ne-a descris o întrevedere dintre el şi doamna Mordaunt venită să intervină în favoarea soţului ei învinuit de conspiraţie [40]. Protectorul „s-a arătat atît de galant, încît ea a crezut că o va aştepta în vizită a doua zi, lucru pe care el i l-ar fi spus — după cum afirma ea". Însă cea mai strălucitoare dintre doamnele de la Curtea Protectorului era „Bess", sau Elizabeth Murray, contesă de Dysart, după propriul ei titlu.

În anii de mai tîrziu, mai destrăbălaţi, ai deceniului al 8-lea, ea urma să ajungă foarte cunoscută ca aroganta ducesă de Lauderdale. Însă această Bess, fiica lui William Murray, ridicat la rangul de conte de Dysart, care, ca băiat, crescuse împreună cu viitorul rege Carol I şi fusese chelfănit în locul acestuia, pentru ca mai tîrziu să-i servească drept însoţitor, îşi începuse viaţa publică pe o cale cu totul diferită [41]. Ca soţie a lui sir Lionel Tollemache din Helmingham Hall, comitatul Suffolk, ca mamă a celor 11 copii ai acestuia şi ca stăpînă, după 1651, a proprietăţii proaspăt desţelenite a tatălui ei de la Ham House, precum şi a unei case din eleganta zonă, nou clădită, de la Covent

Garden *, Bess făcea furori în societatea londoneză a Republicii. Era amuzantă și bizară, iar un portret mai timpuriu de-al ei, pictat de Lely și aflat încă la Ham House, stă mărturie a încîntătoarei ei înfățișări din tinerețe, cu părul de culoare aurie și cu deliciosul ei ten roz-alb propriu unora din roșcovanele scoțiene. Dorothy Osborne ne-o descrie pe Bess în culori vii, ca pe o femeie care putea spune că „e în stare să facă orice dorește", dînd drept pildă faptul că a refuzat să se îmbolnăvească de vărsat la o vreme nepotrivită pentru ea, deși medicul îi spusese că bubulițele începuseră să se ivească. Totuși — după spusele ei — a respins atacurile bolii numai și numai prin puterea voinței, sau — așa cum s-a exprimat ea — „prin forța rațiunii și puterea înțelepciunii."

Farmecul tovărășiei ei era prețuit de Lordul-Protector. Deși cu aproape 30 de ani mai bătrîior ca ea — fiindcă Bess avea aceeași vîrstă cu propria lui fiică, Bettie —, lui Oliver îi plăcea să asculte uimitoarea sporovăială a acestei femei încîntătoare, mai ales că era sprijinită de o minte și de o creștere care depășeau pe acelea ale majorității celor din sexul ei. Episcopul Burnet urma să ateste mai tîrziu facultățile ei intelectuale : era ageră la minte și în conversație și studiase matematicile, istoria, teologia și filozofia. De altfel Cromwell nu se împotrivea să discute cu cei care aveau păreri cu totul deosebite de ale sale, iar Bess, cu puternicile ei legături regaliste, intra și ea în această categorie. Cumnat al soțului ei era sir Wiliam Compton, membru al Uniunii secrete, din care făcea parte și soțul surorii ei, lordul Maynard. Pare extrem de probabil că, în călătoriile ei prin străinătate, însăși Bess făcuse pe curiera și uneltise în folosul acestei asociații, bazîndu-se cu toată încrederea pe ocrotirea lui Cromwell ca să-și asigure continuele ei traversări ale Canalului. Se pare de asemenea că de fapt tocmai latura îndoielnică a desfătătoarei ei societăți l-a făcut pînă la urmă pe Cromwell să pună capăt acestei legături, oricît de firavă va fi fost ea. Asta a fost, în orice caz, versiunea răspîndită de Burnet, care a scris că „Cromwell o îndrăgea fără doar și poate, sentiment pe care ea a avut grijă să-l întrețină pînă cînd, aflînd cele ce se spuneau despre această legătură, a rupt-o". Scrisoarea trimisă acasă, din străinătate, de către Bess, atunci cînd a

* Piață din centrul Londrei, proiectată de arhitectul Inigo Jones (1573—1651), unde se află acum vestita operă cu același nume. — M.L.

auzit de moartea lui Cromwell, este cît se poate de revelatoare în ceea ce privește felul ei de a privi lucrurile pe vremea aceea. Denumindu-l „bătrînul", ea spunea pe față : „Singurul lucru pe care îl pot spune este că l-am cunoscut într-adevăr și că nădăjduiesc să nu mai cunosc vreodată unul ca el" [42].

Un singur lucru sigur se poate spune despre adevărul acestei prietenii : Bess n-a fost de bună seamă nicicînd iubita lui Cromwell, fiindcă o asemenea legătură ar fi fost de neconceput pentru el. De-abia după Restaurație, atunci cînd ursita ei a luat o altă întorsătură, Bess a avut interesul să profite cît mai mult de pe urma acestei povești. Ca amantă și apoi ca soție a primului duce de Lauderdale, ea a căutat cu tot dinadinsul să susțină că ceea ce l-a salvat pe duce de la moarte, în 1651, după bătălia de la Worcester, a fost influența ei asupra lui Cromwell, deși nu există nici o dovadă că lucrul acesta ar fi fost adevărat. S-a mai iscat apoi tulburătorul basm că Thomas Tollemache, fiul lui Bess, cel de al doilea din cei 11 copii ai ei, născut cam prin anul 1651, ar fi fost o odraslă de-a Protectorului. Potrivit lui Burnet, lui Tollemache îi făcea plăcere fala pe care această poveste neîntemeiată o reflecta asupra lui, poate că și din cauză că a ajuns, la rîndul său, înainte de moartea lui prematură, survenită în cursul expediției de la Brest din 1694, un oștean brav și cutezător. Datele nu se potrivesc însă deloc, din pricina îndelungatelor absențe din Anglia ale lui Cromwell pe vremea nașterii lui Tollemache.

Așa mamă, așa fiu. Pe măsură ce amintirile despre Cromwell se estompau și erau preluate în glumele deșuchiate din vremea Restaurației, distanța în timp sporea destul de mult pentru ca să se poată afirma că marea doamnă fusese ibovnica monstrului, iubita „bătrînului". Așa s-au iscat numeroasele aluzii și păreri din memoriile anilor '70 precum și ale celor care au urmat. „Ea este Bess a inimii mele, care a fost și Bess a bătrînului Noll...", suna un vers de un umor ieftin. Între timp însă, Bess cea adevărată, fermecătoarea tînără de la Curtea lui Cromwell, se prefăcuse într-o cotoroanță bătrînă și cîrcotașe. Dublul portret al ei și al lui Lauderdale, pictat de Lely, comparat cu portretul ei de mai tîrziu, executat de Hogarth, ne oferă o privire asupra felului în care evoluase. Părul auriu din prima versiune este acum roșu ca focul, iar nevinovata sensualitate a tinereții se prefăcuse în depravare fățișă.

Împotriva bîrfelilor sau fanfaronadelor unei asemenea scorpii, „brutală în tot ce se apuca să facă, prietenă iute la mînie, dar dușman și mai aprig“[43], de mult răposatul Oliver Cromwell nu mai avea nici o apărare.

O altă pasiune probabilă a lui Cromwell, de care s-a făcut și mai mult caz pe vremea aceea, a fost Frances Lambert, soția generalului cu același nume. Este semnificativ faptul că în biografia, intenționat trivială, a lui Cromwell, publicată în 1663, Heath o menționează pe Frances, dar nu se ocupă de Bess, desigur din pricină că la acea dată aceasta din urmă nu începuse încă să-și răspîndească zvonurile. Într-o anumită privință, cel care s-ar apuca să demonstreze că Cromwell a fost supus, ca orice alt bărbat, slăbiciunilor omenești, ar avea mult mai multe motive să pledeze în favoarea presupusei lui iubiri față de Frances Lambert decît față de voluntara Bess. Frances nu era o conspiratoare regalistă periculoasă sau o uneltitoare a Uniunii secrete, ci, dimpotrivă, aparținea cercului lăuntric al puritanilor, iar soțul ei era pentru Cromwell „dragul meu Johnnie“ sau cîteodată chiar „dragul meu fiu“. Frances era și ea tînără, nu chiar atît de tînără ca Bess, dar cu peste 20 de ani mai mică decît Protectorul, aflat acum la vîrsta mijlocie, astfel că pentru el Frances avea totuși farmecul tinereții. Cromwell s-a oprit cu mai multe prilejuri în casa familiei Lambert din Yorkshire, iar cînd s-a împăcat din nou, în cele din urmă, spre sfîrșitul vieții sale, cu Lambert, după cearta ce avusese loc între ei, prima lui grijă a fost să întrebe de „odorul lui Lambert“, Frances. Deoarece aceasta avea, ca și Bess, 11 copii, precum și o fire atrăgătoare, vioaie și prin esență feminină, preocupată de înfățișarea ei în Scoția și dornică să scoată în evidență poziția soțului ei la Londra, nimic nu-l oprea pe Cromwell să vadă și în ea farmecele unei tinere și ademenitoare femei măritate.

Cei doi aveau, de asemenea, în comun aceeași religie, cu tot ce implica acest lucru. Într-adevăr, e greu de crezut că Cromwell ar fi putut simți o dragoste profundă față de o doamnă care n-ar fi fost în stare să-i împărtășească chemările și rugile lui fierbinți către Atotputernicul și să cerceteze împreună cuprinsul răspunsurilor și semnelor inteligibile ale Celui de Sus. Cea mai îndepărtată referință în legătură cu prietenia dintre Cromwell și Frances este o discuție pe teme morale din vara anului 1649, atribuită în mod eronat lui Cromwell și care se referea la evlavia

ei, cînd acesta ar fi spus : „Avea un suflet cucernic şi duios şi — Dumnezeu mă ştie — am iubit-o din această pricină". Dealtfel, aroganţa de care o învinuiau contemporanii pe Frances se putea datora pur şi simplu încrederii pe care o avea în ea un om care-i era cu mult superior. Comparaţia dintre Frances şi Bess făcută de reverendul Mark Noble în memoriile sale de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea cuprindea probabil adevărul asupra atracţiei pe care o exercita Frances : Oliver a trebuit să-şi întrerupă vizitele la uşuratica doamnă Dysart de frică să nu fie dezaprobat de cei cucernici, „însă nu putea fi nici un rău în faptul că medita asupra problemelor divine împreună cu doamna Lambert."[44]

Aceste două legături, ambele cu femei pline de viaţă şi atrăgătoare şi îndeajuns de tinere ca să-i fie fiice, nu dovedesc nimic altceva decît că Lordului-Protector îi plăcea acest fel de societate. În amîndouă cazurile, aspectul patern este mai evident decît cel sexual, chiar dacă acesta din urmă era implicat în cel dintîi, fenomen desigur ignorat în secolul al XVII-lea. Deosebita lui afecţiune pentru nora sa, Dorothy, despre care s-a vorbit mai sus, precum şi continua lui grijă de treburile ei familiare intrau în acelaşi cadru. Chiar a doua zi după bătălia de la Dunbar, se arăta din nou îngrijorat de eventuala ei sarcină : „Te rog spune-i lui Doll că mă gîndesc întruna la ea şi la micul ei puşti" — îi spunea el tatălui fetei. „Îmi scrie cu multă iscusinţă şi curtenie, însă ceea ce aştept de la ea este o scrisoare sinceră. E prea sfioasă ca să-mi spună dacă este însărcinată sau nu..."[45] S-ar putea vorbi şi în acest caz de un fel de autoidentificare inconştientă cu căsătoria fiului său, despre o privire plină de tristeţe aruncată asupra propriei sale tinereţi. Desigur că asemenea atracţii nevinovate nu trebuie confundate cu nişte adevărate implicaţii sexuale. Nu numai că nu există nici o dovadă că Protectorul, în vîrstă de 55 de ani, s-ar fi lăsat pradă unor asemenea înclinări, dar ele ar fi fost, firește, potrivnice felului cum înţelegea el păcatul, astfel că pare cu totul improbabil ca el să fi făcut aşa ceva. Dacă preţuirea idilică a tovărăşiei femeilor mai tinere era un substitut al acestor înclinări, atunci, după aprecierea contemporanilor, a fost, desigur, o manifestare de un fel cu totul deosebit.

Apariţia, într-o poziţie de autoritate solitară, a acestui om cu comportare corectă în viaţa particulară şi avînd putere în viaţa publică a dat un nou imbold sentimentului

din ce în ce mai puternic de consimțământ tacit care începuse să se desluşească în atitudinea oamenilor faţă de Republică. Sentimentele de lealitate nu puteau fi decît încurajate de ivirea unui Protector, o autoritate mai uşor de identificat decît Consiliul de stat. John Persehouse, un gentilom din Staffordshire, care dăduse de bucluc fiindcă i se confiscaseră moşiile pentru trădare, invoca drept scuză că luptase atunci „din lipsă de discernămînt şi de experienţă la vîrsta de 17 ani." Acum era credincios Protectorului, „pe care Dumnezeu l-a hărăzit să domnească peste noi". Se oferise să strîngă pentru Republică, încă înaintea bătăliei de la Worcester, o ceată de oşteni, deoarece însuşi Domnul arătase cît se poate de limpede de ce parte era mila Lui atunci cînd a dăruit izbînzi cauzei parlamentare.[46] Deşi acest ins cu două feţe a reuşit să ajungă judecător de pace sub Carol al II-lea, totuşi prin afirmaţia lui că Protectorul fusese înălţat la conducerea ţării întrucîtva prin puterea divină exprima părerile multor firi domoale cărora le lipsea înflăcărarea necesară unei împotriviri neîncetate faţă de regimul de la putere.

Ambianţa aceasta de orînduire istorică era sprijinită cu putere de apologeţii Republicii şi ai Protectoratului, din care cel mai de frunte era Milton. Se exercita o acţiune în două sensuri. Muniţia elogiului era oferită de caracterul, fără îndoială intransigent, al lui Cromwell, iar elogiul făcut pe această bază sporea şi mai mult această reprezentare în ochii publicului. În acest fel, cele două căi posibile de explicare a extraordinarei înălţări la putere a lui Cromwell, fie ca o pildă de intervenţie a Providenţei, fie ca o urmare a eminentelor calităţi ale Protectorului, s-au contopit într-una singură. Drept rezultat, întreaga şi necontenita credinţă a lui Milton în eroi s-a dat pe faţă în *The Second Defence,* scrisă de el în 1654, prin care făcea din Oliver un soi de căpetenie a Vechiului Testament, mare în război şi mare în timp de pace. Preocupat cum era de asemenea „căpetenii şi regi cu suflet mare", care s-au întruchipat mai tîrziu în Samson, Adam şi Hristos, a găsit în Cromwell un subiect ideal pentru teoriile lui, în jurul căruia şi-a putut elabora concepţia că „natura hotărăşte ca înţelepţii să-i conducă pe proşti"[47]. În 1654, putea vorbi cu convingere despre „libertatea bine orînduită" de care Anglia trebuia să se bucure, cu atît mai mult cu cît trecuse prin diferite perioade de frămîntări. Poate că Protectoratul nu avea înfăţişarea exterioară libe-

rală a unor anumite regimuri, însă — după părerea lui — sub această guvernare li se acorda oamenilor o libertate mai reală decît aceea oferită mai înainte de experimentele politice cu aspect aparent mai liberal.

După cum Milton n-ar fi putut să-şi construiască *Apărarea* referindu-se la un om de o mai mică valoare decît Oliver Cromwell, tot aşa şi calităţile proprii ale lui Cromwell s-au îmbinat făcîndu-l să-şi îndeplinească rolul de Protector, din punct de vedere personal cel puţin, într-un mod demn de autoritatea regală pe care o imita atît de îndeaproape. Dintr-un punct de vedere opus, el reprezenta pentru mulţi idealul magistratului calvinist, hărăzit de Atotputernicul să facă lucruri mari pe pămînt sau — aşa cum scrisese în 1650 Louis du Moulin — un om „destinat să proclame voinţa Marelui Legiuitor (sau chiar a lui Dumnezeu, după cum s-a exprimat el) [48]. Desigur că acest lucru nu s-ar fi putut spune, dacă ar fi fost vorba despre un om de o mai mică valoare. În general, pentru a rezuma aceste gînduri, ideea că Cromwell era o mare forţă istorică, pe care el o reprezenta în mod excepţional, şi-a căpătat cea mai strălucită expresie în splendida odă *The First Anniversary of the Government under His Highness the Lord Protector,* scrisă de Marvell la sfîrşitul anului 1654. Această odă, care începea cu elogii răspicate aduse meritelor neasemuite ale lui Cromwell :

Înşiruirea zilelor ce se urmează
Ca soarele Cromwell puternic o îndrumă,
Iar fiecare zi pe care-o face să se nască
Stîrneşte încîntarea acelei dinainte

şi se termina cu slava mai subtilă a Protectorului, în pofida împotrivirii de neînlăturat pe care aceasta avea să o stîrnească :

Tu îţi înalţi venerabila frunte
La fel ca lauda mea, deasupra pizmei lor,
Iar ca şi îngerul obştescului bine,
Învolburînd izvoarele, le dărui lecuire

n-ar fi putut fi adresată unui om care nu era, prin el însuşi, de o înălţime spirituală dominantă.

A trăit „în condiţiile unui prinţ cu măsura unui simplu particular" — a scris Flecknoe în 1659. Era un epitaf pe

care l-ar fi putut invidia mulţi capi de stat ajunşi la putere pe căi mai legale. Răstimpul de apogeu al măreţiei Protectorului Oliver n-a fost deci o vreme de care Angliei să-i fie ruşine, nici din punctul de vedere al calităţii vieţii ei artistice (dacă acest lucru ar putea fi o probă), şi nici din cel al omului însuşi. După cum a fost silită să recunoască Lucy Hutchinson[49], ea însăşi o martoră ostilă, lui Oliver Cromwell „i s-a potrivit bine locul pe care l-a uzurpat", fiindcă a avut o deosebită măreţie firească.

18

Spini şi mărăcini

„La umbra voastră au crescut buruieni şi urzici, spini şi mărăcini, neînţelegeri şi dezbinare, nemulţumiri şi necazuri, laolaltă cu adevărate primejdii pentru comunitate.

Cuvîntarea lui Cromwell la dizolvarea primului Parlament al Protectoratului

Şi acum „neostenitul Cromwell" — aşa cum îl numea Marvell — s-a pus să înfăptuiască în ţară acele stări noi pe care el cel puţin le dorea de atîta vreme, lucru pe care l-a făcut numai cu ajutorul tovarăşilor săi din Consiliul de stat, fiindcă, pînă la convocarea unui nou Parlament, atît funcţiile legislative, cît şi cele executive urmau să fie îndeplinite de către Protector şi de Consiliu, fără nici o opreliştе din partea altcuiva. Aceşti parteneri de frunte erau în cea mai mare parte persoane cunoscute mai dinainte ca fiind, dintr-o pricină sau alta, sprijinitori de nădejde ai lui Cromwell. După propriile lui cuvinte, de pe urma Parlamentului Barebones fuseseră trase multe învăţăminte, astfel că numele membrilor Consiliului de stat dovedeau o înţelegere deplină a realităţilor puterii. Lealitatea în aplicarea hotărîrilor nu trebuia aşteptată în mod neapărat din partea drept-credincioşilor aleşi prin vot, ci mai degrabă din partea unor oameni avînd interese îndreptăţite în întovărăşirea lor.

Drept urmare, Consiliul de stat nu cuprindea — aşa cum ar fi fost de aşteptat — numai oşteni ca Lambert, Desborough şi Monk, sau un teolog ca John Owen, ci şi unii oameni aparţinînd căii de mijloc, a căror prezenţă era mai greu de prevăzut. Se afla printre ei de pildă sir Anthony Ashley Cooper, un mare latifundar din sud-vestul

Angliei, care promitea să devină, după Restaurație, ca primul conte de Shaftesbury, cel mai mare om politic al epocii sale. Sir Anthony abandonase încă din 1644 cauza regală, semnase *Angajamentul* și fusese iertat de Parlament în mod oficial, în martie 1653, pentru abaterile sale, astfel că putea fi considerat un exemplu desăvîrșit al acelei categorii de oameni politici care socotea îndeobște că, pentru binele țării, guvernul *de facto* trebuia sprijinit. Se mai aflau printre ei sir Gilbert Pickering, predispus să-l servească pe Cromwell din motive personale, precum și sir Charles Wolseley, omul care avusese o contribuție atît de răsunătoare la dizolvarea Parlamentului Barebones. Plină de tîlc a fost numirea lui Edward Montagu, fiul lui Manchester, fostul potrivnic al lui Cromwell, ca mare amiral, avînd sarcina bine determinată de a descotorosi mașina de război de neliniștitoarele ei elemente radicale. Erau cu toții oameni de nădejde (după cum și cei ce se împotriviseră odinioară regelui Carol I fuseseră oameni cu reputație temeinică), care nu aveau în ei spiritul nesăbuit al celor ce au început să răsară mai tîrziu ca păpădiile pe cîmpiile verzi ale reformei.

Se afla printre ei îndeosebi credinciosul și abilul John Thurloe, care îi urmase, de la începutul anului 1652, ca secretar al Consiliului de stat, lui Walter Frost. Fiu al unui cleric din Essex și avînd pe atunci vîrsta de 36 de ani, Thurloe studiase în tinerețe dreptul și, după ce fusese recomandat lui Oliver St John, ajunsese în 1648 unul din secretarii împuterniciților parlamentari de la Uxbridge. Tot el era acela care îl însoțise pe St John în sterila lui misiune din 1651 în Olanda. Thurloe punea în slujba lui Cromwell nu numai esențialele calități ale zelului și inteligenței, fiindcă era în stare — după cum spunea Henry Cromwell — să deschidă încuietorile ce duceau la inima oamenilor, dar și un profund devotament față de persoana mai-marelui său. Sub conducerea lui a fost dezvoltat în același timp un serviciu de informații, care a început să-și croiască, asemenea unor nevăzute vrejuri de viță de vie, șerpuitorul lui drum în jurul a aproape întregii corespondențe care venea în Anglia din străinătate sau se îndrepta într-acolo pe vremea aceea. Se zvonea că atunci cînd serviciul acesta a ajuns la deplinătatea dezvoltării lui, cheltuielile pentru controlul poștei și lefurile iscoadelor se ridicau la 70 000 de lire sterline pe an, iar de aceeași părere era cel puțin și Samuel Pepys. Heath vorbea de 60 000 de

lire pe an. După cîte se pare totuşi, şi unul şi altul se refereau la frumosele vremuri dispărute mai degrabă cu un respect amestecat cu teamă decît cu acurateţă, fiindcă cifra reală a fost apreciată la aproape 3 000 de lire sterline pe an, în timp ce plata medie a informatorilor lui Thurloe pare să fi fost cam de 10 lire sterline pe lună. Cu toate acestea, slujbaşii lui Thurloe erau numeroşi, iar intervenţiile lui extrem de eficace, astfel că relatările exagerate de mai tîrziu nu fac decît să confirme impresia produsă de această activitate. În ceea ce priveşte cheltuielile cunoscute ale lui Thurloe, în care intrau salariul său de 800 de lire sterline pe an, precum şi plata numeroşilor săi secretari (printre care era şi Milton), curieri şi conţopişti, s-a calculat că ele se ridicau la peste 5 000 de lire sterline pe an.[1]

Această echipă s-a apucat deci de treabă abordînd cu multă sîrguinţă toate acele reforme care, după părerea ei, aşteptau să fie puse în aplicare de prea multă vreme, fie din cauza puterilor istovite ale Parlamentului trunchiat, fie datorită sforţărilor prost îndrumate ale Parlamentului Barebones. S-a subliniat faptul că în intervalul dintre luna decembrie, cînd fusese instituit Protectoratul, şi luna septembrie a anului următor, cînd s-a întrunit noul Parlament, au fost emise 82 de decrete printre care şi cele privind îndelung aşteptata reformă a legislaţiei şi reorganizarea bisericii de stat. Deşi documentele oficiale arată că Cromwell nu prea avea obiceiul să ia parte la şedinţele Consiliului de stat, lucru dovedit prin aceea că în anul 1654 nu participase decît la 28 de şedinţe din totalul de 164, imboldul spre aceste reforme el l-a dat. În ceea ce priveşte rolul jucat de Milton, s-a presupus că el primea fie de la Thurloe, fie chiar de la Consiliul de stat aflat în şedinţă punctele esenţiale ale dărilor de seamă pe care trebuia să le întocmească. Se poate ca, din cînd în cînd, să fi primit instrucţiuni chiar din partea lui Cromwell, deşi lucrul acesta nu este sigur. În asemenea cazuri, Milton întocmea el însuşi, sau punea pe alţii să întocmească darea de seamă în engleză, pentru ca după aceea versiunea engleză să fie verificată de Consiliu sau de Protector. Milton redacta în sfîrşit conceptul în latină sau, după ce vederea i-a slăbit rău, îl dicta secretarilor săi [2].

Reforma legislaţiei era de o importanţă deosebită, fiindcă în jurul ei se iscaseră de multă vreme fel de fel de critici [3]. Puritanismul aplicat în practică era, din multe puncte de vedere, mult mai avansat în ceea ce priveşte

omenia decît vremea lui. Pedeapsa cu moartea, de pildă, urma să fie abrogată, cu excepţia cazurilor de omucidere şi de trădare, pe motivul cît se poate de rezonabil că „a spînzura pe cineva pentru un fleac şi a achita un ucigaş însemna a aplica o lege prost întocmită". În luna august, o ordonanţă a Consiliului de stat reglementa procedura controversatei Curţi a lordului-cancelar : reclamanţii trebuiau să depună cauţiuni pentru acoperirea cheltuielilor de judecată cu scopul stăvilirii proceselor de şicană, iar în viitor procesele urmau să fie judecate în ordinea înregistrării lor. Urma, de asemenea, să se întocmească un tabel de onorarii ale avocaţilor, cărora li se interzicea în mod categoric să-şi expună cauzele prin şuvoaie nesfîrşite de cuvinte al căror singur rezultat era lungirea duratei procesului şi mărirea onorariilor. În ceea ce priveşte pedepsele pentru trădare, caracteristic felului de a vedea lucrurile al lui Cromwell era faptul că, deşi urmau să fie aplicate tuturor celor ce se ridicau împotriva noului aparat de guvernare, el s-a hotărît să folosească legea împotriva adepţilor „celei de-a cincea împărăţii" într-un mod arbitrar din punct de vedere teoretic, adică, practic, cu îngăduinţă.

Însă oamenii aceştia pătimaşi nu-şi slăbeau nicidecum violenţa limbajului pe măsură ce Protectoratul îşi urma calea, astfel că în curînd au dat de mari buclucuri. După părerea unora din ei, regimul Protectoratului, precum şi Oliver însuşi puteau revendica papei sau papistaşilor în general îndoielnica cinste de a se numi antihrişti, acest statornic titlu de hulire aplicat de-a lungul veacurilor schimbătoarelor ţinte ale ocărilor. Anna Trapnell, strania proroacă din Nord, deslueşea la Cromwell micul corn, înspăimîntătoarea umflătură de pe capul Antihristului, aşa cum era descrisă în cartea lui Daniil, preferată de adepţii „celei de-a cincea împărăţii." Calculele numerice ale lui John More, un învăţăcel din Londra, stabileau că totalul calificativelor lui Cromwell se ridica la sinistra cifră de 666, numărul Antihristului.[4] Din cauză că orice defăimare a guvernului era socotită trădare, aceşti indivizi cu gură mare şi limbă ascuţită o sfîrşeau, aşa cum era de aşteptat, în puşcărie. Însă după ce erau întemniţaţi, Oliver nu încuviinţa să fie daţi în judecată. Motivul era simplu. Rezultatul unui asemenea proces nu putea fi decît aplicarea grelelor pedepse pentru trădare, în timp ce deţinerea fără judecată, cu toată aparenta ei samavolnicie, îi apăra pe vinovaţi faţă de ei înşişi.

În afară de aceasta, Oliver dădea dovadă de o surprinzătoare înclinație spre discuții în contradictoriu cu asemenea oameni. John Rogers, un adept al „celei de-a cincea împărății", devenise unul din cei mai neîmpăcați ponegritori ai Protectorului, pe care ajunsese să-l socotească drept Antihrist, nerezumîndu-se să-l admonesteze de pe amvon, dar punînd chiar să se tipărească un pamflet amenințător al cărui titlu reamintea faimoasele cuvinte de avertizare „Mane, Tekel, Fares" adresate lui Nabucodonosor*, deși în acest caz ele purtau și subtitlul „Scrisoare prin care îl deplîng pe Oliver, Lord Cromwell". Rogers a mai proclamat, de asemenea, o zi de umilință solemnă pentru metehnele guvernanților, comparînd cu reavoință Whitehallul cu Sodoma și demonstrînd că Cromwell încălcase personal cel puțin opt din cele zece porunci. Din punctul de vedere al ocîrmuirii, nu era nimic surprinzător în faptul că Rogers a trebuit s-o sfîrșească prin a fi băgat în temniță și desigur că aproape orice alt potentat decît Oliver Cromwell l-ar fi lăsat pe acest predicator arțăgos să zacă acolo, de unde putea să-i ignoreze fără nici o teamă ocările. Și totuși, fie datorită înclinației lui sincere de a sta de vorbă cu cei ce aveau păreri deosebite de ale sale, fie din cauză că nu-i venea a crede în neputința lui de a-i convinge personal pe adepții „celei de-a cincea împărății" să-și schimbe în bine felul de a gîndi, calități probabil strîns legate între ele în firea lui, a dispus, în februarie 1655, ca Rogers să fie scos de la răcoare și adus la el.

Rezultatul a fost o încăierare verbală îndîrjită, cu sorți schimbători, în care nici una din părți n-a vrut să se dea bătută.[5] Cu toate învinuirile hulitoare și pe față pe care Rogers i le-a adus, Cromwell l-a comparat cu o musculiță care strică toată plăcerea unei discuții. S-a lăudat că nu existase niciînd în Anglia o asemenea libertate de conștiință ca pe timpul lui. Rogers i-a răspuns prin vorbe din ce în ce mai bombastice și din ce în ce mai greu de înțeles pentru Protector, pentru ca la urmă să facă uz de latină, limbă în care — așa cum s-a văzut — Cromwell nu se prea

---

* Cuvinte scrise de o mînă nevăzută pe peretele sălii de ospețe a regelui : „Numărat (zilele), Cîntărit (firea) și Împărțit (regatul). — M.L.

Autoarea greșește menționîndu-l pe regele Nabucodonosor. Acest episod s-a petrecut cu regele Bel-Shar-Usur, redat în Biblie sub forma Belșațar (Balthazar), în anul 539 î.e.n. — C.M.

simțea la largul lui, astfel că de astă dată l-a întrerupt brusc pe Rogers ca să-l întrebe : „Ce vrei să-mi dovedești cu latina dumitale ?", la care Rogers i-a răspuns obraznic și marcînd un punct în favoarea lui : „Cum, domnule, sînteți rector la Oxford și nu puteți suferi această limbă ?" Și astfel Rogers s-a întors din nou la pușcărie, unde, departe de a-și conteni criticile, s-a apucat să-l descrie pe Cromwell ca pe un șarpe ale cărui coarne îi îngăduiau să arate ca un miel. Adevărul era însă că Cromwell a arătat, și a continuat să arate, o blîndețe de miel în comportarea față de acești cusurgii exaltați, ceea ce îi face mare cinste dacă îl comparăm cu mulți alți practicieni ai puterii supreme.

Alte exemple ale dorinței lui Oliver de a potoli și împăca, precum și de a suda națiunea într-o bună înțelegere mulțumită, sub părintească lui oblăduire, sînt reprezentate de felul cum i-a tratat și pe alții care intraseră în conflict cu statul. Bineînțeles că legile privind confiscarea moșiilor foștilor regaliști sau ale altor culpabili mai erau în vigoare, iar complicata aplicare a acestei operații continua încă : trebuiau sechestrate două treimi din proprietățile celor care luptaseră pentru cauza regelui. Proprietățile catolicilor erau supuse confiscării, indiferent dacă luptaseră sau nu de partea regaliștilor, deși sancțiunile pentru cei ce refuzau numai să ia parte la serviciile religioase ale bisericii anglicane erau mai ușoare decît pentru cei care, pe lîngă aceasta, se făcuseră vinovați și de fapte criminale. În anumite împrejurări, proprietățile puteau fi păstrate dacă se plătea o sumă de răscumpărare sau o amendă bănească. Evident că în decursul îndelungatei și amănunțitei elaborări a acestor legi au existat numeroase prilejuri de apel și de evaziune, astfel că multe proprietăți s-au strecurat prin plasa legii. Există în special dovezi că persoane de încredere și rude protestante sau partizane de-ale lui Cromwell treceau în posesia pămînturilor în locul prietenilor lor puși în afara legii, scop în care erau folosiți adesea avocații familiilor respective. Drept urmare, deși în decursul Protectoratului s-au produs anumite transferuri de proprietate a pămînturilor, totuși numărul relativ redus al proprietăților funciare restituite după Restaurație avea să demonstreze cît de uimitor de pricepuți trebuie să fi fost foștii moșieri în păstrarea pămînturilor lor și este cît se poate de probabil ca necesitățile financiare ale guvernului să fi contribuit la continuarea acestui procedeu.

Dar chiar în aceste condiţii, între 1651 şi 1652 au fost vîndute prin acte de vînzare şapte sute de moşii.[6]

S-a simţit totuşi de la bun început că atitudinea lui Cromwell ca Protector era plină de înţelegere faţă de situaţia grea în care se aflau foştii regalişti, care se hotărîseră să sprijine prin pasivitate regimul aflat la putere. În 1654, guvernul a aprobat ca pămînturile sechestrate să fie date în arendă proprietarilor iniţiali, operaţie care contribuia prin ea însăşi la restabilirea statu-quo-ului, chiar dacă foştii proprietari erau obligaţi să facă rost de bani pentru plată. În memoriile sale, Edmund Ludlow a mers chiar mai departe, învinuindu-l pe Cromwell că dăduse dispoziţii judecătorilor ca în călătoriile lor circulare* să acorde un tratament de favoare foştilor regalişti. Desigur că Ludlow exagerează, însă această învinuire indică existenţa larg răspîndităi impresii că Oliver dorea să trăiască în pace cu foştii regalişti şi drept primă măsură în acest scop ei urmau să fie trataţi cu mai puţină asprime. În anumite cazuri de confiscări samavolnice făcute sub Republică, procedurile respective au fost sistate de fapt sub Protectorat. Vînzarea în continuare a moşiilor Craven, de pildă, a fost oprită, iar sechestrarea moşiei lordului Hatton a fost oprită şi ea din lipsă de dovezi corespunzătoare. Drept urmare, aşa cum s-a dovedit în mod convingător, situaţia regaliştilor mireni s-a îmbunătăţit treptat după ce Cromwell a ajuns la putere [7].

În cazul romano-catolicilor, ale căror suferinţe erau hărăzite să fie şi mai mari, deoarece prezumpţia încălcării legii plana continuu şi cu tărie asupra membrilor credinţei proscrise, dorinţa lui Cromwell de a-i ajuta pe acei membri ai comunităţii care respectau legea era şi mai vădită, fiindcă era un lucru neobişnuit pe vremea aceea. De fapt, atitudinea pe care a avut-o Cromwell faţă de catolicismul englez după ce a ajuns Protector, atitudine care contrasta în mod izbitor cu comportarea lui faţă de catolicii irlandezi, este cea mai convingătoare ilustrare a faptului că mintea lui se îndepărta din ce în ce mai mult de dedesubturile dogmatice, spre a se îndrepta spre temele practice ale legii şi ordinii. În vara anului 1654, el a legat o nouă prietenie, tot atît de ieşită din comun ca şi relaţiile lui cu regalista lady Dysart, cu sir Kenelm Digby, care nu

* Pe vremea aceea, judecătorii se deplasau de la o localitate la alta pentru a lua parte la şedinţele Curţilor de judecată. — M.L.

numai că era un romano-catolic de vază, dar făcuse parte și din curtea reginei Henrietta Maria. Ca și în cazul lui Bess, se pare că ceea ce l-a atras pe Protector au fost calitățile personale deosebite ale lui Digby, pe care ambasadorul venețian îl descria ca „un om plin de imaginație și «himere»". Unele din fanteziile lui erau de ordin științific, iar altele mai neobișnuite, fiindcă Digby era și deosebit de original și foarte priceput la vorbă. John Aubrey îl socotea „cel mai desăvîrșit cavaler al vremii sale", un om care ar fi impus respect în orice loc, chiar dacă ar fi picat acolo din cer, deși se spunea că iezuiții ar fi adăugat maliţioasa clauză că această părere bună dăinuia numai unde nu stătea mai mult de șase săptămîni. Digby era un munte de om, cu o mare forță fizică și înzestrat cu o voce puternică și răsunătoare pe măsura trupului dominat de un obraz lat și radios, cu o expresie aproape angelică. Avusese la început un anumit amestec în convorbirile din 1648 dintre armată și catolici, însă fusese surghiunit în anul următor. Prietenia lui cu Cromwell a început în primele luni ale anului 1654, atunci cînd s-a prezentat la Consiliul de stat ca să ceară să i se înapoieze moșiile. Spre mînia lui William Prynne, înverșunatul dușman al catolicilor, care îl numea cu scîrbă pe Digby „favoritul personal" al lui Cromwell, învinovățindu-l în același timp că umbla după pălăria de cardinal, Digby a sfîrșit prin a se muta la Whitehall. [8]

În următorii doi ani și ceva, cei doi s-au întîlnit adeseori, Digby sperînd că Cromwell îi va ocroti pe catolici, iar Cromwell că populația catolică se va hotărî să-l sprijine pe el. Atunci cînd a primit, în octombrie 1655, autorizația să plece în străinătate, Digby nu mai contenea cu asigurările recunoștinței lui : „Tot ce detestă Lordul-Protector și Consiliul de stat trebuie să-mi facă silă și mie... Găsesc că este de datoria mea ca, oriunde m-aș afla, să aduc la cunoștința tuturora cît de mult mă socotesc obligat față de Înălțimea sa și cu cîtă înfocare rîvnesc să-l servesc, să-l cinstesc și să-i apăr interesele, chiar dacă ar fi să-mi dau viața pentru ele". Bineînțeles că legătura dintre Cromwell și Digby era de felul aceleia în care sprijinitorii fiecăreia din părți bănuiesc că propriul lor prieten este tras pe sfoară de perfidul său adversar. Cu toate acestea, Cromwell dădea dovadă și în alte privințe de o ciudată înclinare spre clemență față de catolici. În vara anului 1654, cînd John Southworth, un sărman preot în vîrstă de 70

de ani, a fost prins și condamnat, potrivit crîncenelor legi de atunci privind trădarea, la o cumplită și cruntă pieire prin mutilare și sfîșiere în patru, Cromwell s-a arătat sincer îndurerat. Celor care l-au văzut li s-a părut că este foarte mișcat și „potrivnic unor asemenea cruzimi", declarîndu-se pentru libertatea de conștiință a tuturor. Deși nu și-a putut impune voința cu acest prilej, iar Southworth a trebuit să piară, e evident că posibilitatea tolerării catolicilor pașnici stăruia în mintea lui. În decursul verii următoare, a colaborat la pregătirea unei misiuni secrete la Roma, al cărei scop urma să fie realizarea unui „angajament" cu papa. Catolicilor englezi li s-ar fi permis să asiste la slujbe religioase particulare, pentru ca în schimb papa să nu mai propovăduiască răzvrătirea împotriva guvernului englez. Se prea poate că repunerea în vigoare, în aprilie 1655, a legilor împotriva iezuiților să fi avut scopul de a tăinui aceste negocieri, fiindcă nu există nici o dovadă că măsura aceasta a fost urmată de noi puneri sub acuzare. [9]

Din păcate, convorbirile n-au avut nici o reușită. Dintre cei doi care au jucat un rol principal în ele, William Mettam, vlăstarul unei familii nobile din Yorkshire și probabil nepotul lui Thomas Mettam, preotul iezuit supus torturii, era un fost student al colegiului englez din Roma. Celălalt participant, Thomas Bayly, era un om îndărătnic din fire și de aceea se pare că negocierile, care erau în esență de o natură extrem de delicată, datorită poziției de atunci a legilor engleze, s-au rupt pînă la urmă mai degrabă din cauza caracteristicilor lui personale decît din alte motive. Eșuarea tratativelor n-a făcut decît să stîrnească atît speranțe, cît și teamă, aceasta din urmă fiind resimțită mai ales de regaliștii exilați din anturajul regelui Carol al II-lea, care îl vedeau pe Cromwell pe cale s-o ia înaintea propriului lor suveran. În corespondența lui din vara anului 1655, Hyde se arăta pe rînd disperat sau cu totul indignat în legătură cu acest subiect : „Ar fi cît se poate de ciudat dacă, după atîta prefăcătorie și înșelătorie, Cromwell ar cîștiga încrederea Romei — scria el — și dacă ar fi socotit drept persoană în stare să arate bunăvoință catolicilor, cînd toată lumea știe că interesul și puterea lui rezidă numai în oamenii care sînt dușmani de neîmpăcat ai acestora". Realitatea era însă că Cromwell reușise să-i pună în mare încurcătură pe exilați, fiindcă era cît se poate de firesc ca cei de rit catolic să se întrebe

acum ce va face pentru ei Carol al II-lea, dacă venea din nou la putere. Însă cum putea face regele oferte precise — răspundea supărat tot Hyde —, cînd nu avea deocamdată habar de planurile lui Cromwell şi cînd, pe deasupra, papa nu-i arătă nici o „afecţiune" lui Carol ?[10]

Un elogiu al intenţiilor lui Oliver a fost adus totuşi de ambasadorul francez Bordeaux, care a exprimat justificata părere că în Anglia catolicii o duceau mai bine sub Protectorat decît sub orice guvernare de mai înainte. Urmarea imediată nu a fost numai destinderea, ci şi înmulţirea adepţilor. Deşi, în anii care au urmat, mîrşava legătură dintre refuzul catolicilor de a lua parte la slujbele religioase anglicane, amenzile bănoase şi problemele financiare ale guvernului au dus la degradarea acestei atmosfere favorabile, este neîndoios că Oliver Cromwell a fost un om pe care catolicii englezi n-aveau nici un motiv să-l afurisească, ci mai degrabă să-l binecuvînteze.[11]

Din anumite privinţe, starea clerului anglican deposedat era mai de plîns decît aceea a ereticilor declaraţi, fiindcă puritanii nu puteau să uite atît de repede trecutele lor gîlcevi, iar vremea cînd anglicanii contribuiseră la izgonirea celor bănuiţi de puritanism nu era chiar atît de îndepărtată. Sforţările comisiilor numite de Cromwell pentru îndepărtarea sau descalificarea pastorilor necorespunzători au început să fie aplicate în martie 1654. Printre aceştia erau socotiţi baptiştii, prezbiterienii moderaţi, precum şi, firește, în special independenţii. Cu toate acestea, aşa cum se întîmplase şi cu schimbările în proprietatea pămînturilor, poporenii au reuşit să reţină un număr îndeajuns de mare din vechii lor pastori, ceea ce a determinat guvernul ca, în toamna anului 1655, să interzică formal acest lucru. Însă şi în cazul acesta, Oliver s-a dovedit a fi cu toată încrederea de partea împăciuirii. Deşi nu arătase niciciînd vreo simpatie deosebită pentru Cartea comună de rugăciuni, atît de îndrăgită de anglicani, a aprobat totuşi unele petiţii pentru menţinerea pastorilor de această credinţă, iar cînd i-au fost expuse personal, de către fostul arhiepiscop Ussher, într-o întrevedere din ianuarie 1656, necazurile pastorilor anglicani sau ai bisericii episcopale *, izgoniţi din slujbele lor, Protectorul a fost de părere ca tema să fie adusă în faţa Consiliului de stat,

* Biserica anglicană mai este numită şi „episcopală" deoarece a păstrat instituţia episcopatului. — M.L.

cu condiția ca pastorii în chestiune să-și afirme intenția de a trăi în mod pașnic. Puțin după aceea, Ussher a murit, iar Cromwell nu numai că a dispus ca funeraliile acestuia de la Westminster Abbey să fie plătite din banii statului, dar n-a împiedicat ca alături de groapă să se țină o slujbă de înmormîntare anglicană, ceea ce însemna un hatîr și mai mare.

O întîmplare privindu-l pe contele de Bridgwater, care trăia pe timpul acela retras din treburile obștești, dovedește cît se poate de limpede hotărîrea lui Oliver de a aplana neînțelegerile care nu puteau fi înlăturate. * Într-o lungă și, neîndoielnic, amabilă scrisoare de justificare trimisă lui Bridgwater la 9 mai 1654, Oliver îi comunica că ordonase să i se dea unui anumit domn Porter o parohie la Whitchurch din Shropshire, deoarece i se păruse că acesta era cerut de enoriași. Între timp însă, se înfățișase un anume dr. Bernard, căruia i se dăruise această parohie de către ocrotitorul său, contele de Bridgwater, și care se străduia să susțină că Porter n-avea dreptul la această slujbă, fiindcă era „un trădător" care îl sprijinise pe inamic cînd acesta venea spre Worcester, astfel că „locuitorii cei mai cucernici și mai supuși cer ca slujba să-i fie dată lui (doctorului)". După o cercetare mai amănunțită s-a constatat însă că cel „împotriva căruia se puteau ridica obiecții din punct de vedere legal" era tocmai doctorul, astfel că i s-a poruncit să nu ia locul lui Porter pînă cînd nu se vor putea face noi cercetări. „Procedînd în acest fel — scria Oliver — n-am avut nicidecum intenția să prejudiciez dreptul dumneavoastră de a acorda o parohie" și, deși „inima mă îndeamnă să vă înduplec a fi de partea domnului Porter — spunea Protectorul —, totuși vă spun cît se poate de deschis că vă dau toată libertatea de a vă exercita privilegiul." [12]

Scrisoarea, care se termina cu deosebit de împăciuitoarele cuvinte : „De aceea, lăsînd ca problema să fie rezolvată așa cum veți crede dumneavoastră", a primit, la 28 iunie, un răspuns la fel de conciliant, în care cea mai mare mîhnire a lui Bridgwater pare să fi fost aceea că datoriile cumnatului său, William Courteen, pentru care se pusese, din nenorocire, zălog tatăl său și care se ruinase

* Corespondența respectivă, nepublicată de W.C. Abbott, apare în manuscrisele Bridgwater.

din pricina Companiei olandeze a Indiilor orientale *, îl împiedicau să-şi părăsească locuinţa ca să intervină personal pe lîngă Protector. Nu-şi dăduse decît prea puţin seama de problemele pe care le ridica faptul că dăruise lui Bernard parohia, pe care îl socotise „acceptabil atît pentru Înălţimea voastră, cît şi pentru parohie". Îi venea foarte greu acum să-şi retragă darul, chiar dacă n-ar fi fost decît ca să dovedească „acea ascultare liber consimţită, pe care sînt întruna gata să v-o dau şi pe care doresc să o arăt faţă de Înălţimea voastră". Însă, chiar în aceste condiţii, ar accepta un alt candidat, atîta vreme cît Protectorul n-ar insista asupra insuportabilului Porter, a cărui purtare faţă de Bridgwater fusese de neîngăduit din toate privinţele şi a cărui alegere ar conduce la o dezbinare înspăimîntătoare între enoriaşi [13]. Totuşi pînă la urmă, Bridgwater n-a fost silit să-l rabde pe Porter sau pe vreun alt concurent impus. Dimpotrivă, la 23 august, Oliver a dat un ordin prin care anula prima lui intervenţie privindu-l pe Porter şi confirma dreptul lui Bridgwater de a acorda cui voia parohiile [14]. Şi astfel, această furtună într-un pahar bisericesc de apă din Shropshire s-a isprăvit prin confirmarea sprijinului ferm al Protectorului de partea vechii stări de lucruri şi a vechilor privilegii ale nobilimii.

Totuşi, una din ideile de bază ale argumentării lui Porter fusese aceea că sechestrarea averii lui Bridgwater îl lipsise pe acesta de dreptul de a acorda parohii. În realitate însă, condiţiile în care fusese făcută sechestrarea erau tema unor discuţii între Bridgwater şi autorităţile locale, reprezentate mai tîrziu de generalul-maior Worsley, iar Oliver continua să fie de partea împăciurii, adică, de fapt, de partea pretenţiilor lui Bridgwater. Se depusese o reclamaţie că proprietăţile acestuia nu fuseseră sechestrate în mod legal, cu toate legăturile lui regaliste, fapt pentru care fusese citat cu forme în regulă în faţa împuterniciţilor din Lancashire [15]. Bridgwater a replicat trimiţîndu-i o petiţie lui Cromwell în calitatea lui de „izvor al întregii dreptăţi din această Republică", prin care cerea să-i acorde „binevoitorul său ajutor ca să fie absolvit de presupusa nesupunere" [16]. Oliver a răspuns poruncind ca Worsley şi împuterniciţii să amîne deocamdată aplicarea sechestru-

* Unii cetăţeni englezi cu bani investiţi în această Companie s-au ruinat în urma izbucnirii războiului anglo-olandez din 1652 şi a actelor engleze de navigaţie din 1651, care excludeau pe olandezi din comerţul exterior al Angliei. — C.M.

lui. [17] Așa cum era normal, împuterniciții au protestat, influențați fiind probabil și de politica locală [18]. Worsley se trăgea din familia Worsley de Booth, cunoscută încă mai dinainte ca fiind în dușmănie cu familia Egerton de Bridgwater. Însă, la 22 martie 1656, împuterniciții au primit un mesaj, scris, la porunca Înălțimii sale, de către secretarul lui, William Malyn, prin care se confirma nevinovăția din toate privințele a lui Bridgwater, care în fond nici n-ar fi trebuit să fie socotit că intră în categoria celor supuși sechestrului. Se făcuse deci, într-un cuvînt, o greșeală, iar dorința Protectorului era ca moșia contelui să fie scoasă de sub sechestru. Întreaga tărășenie era rezumată cum nu se poate mai bine în vorbele de încheiere a mesajului: „Înălțimea sa dorește să fie indulgent în cazurile în care se constată nevinovăția" [19].

Existau totuși în Anglia oameni pentru care gesturile împăciuitoare nu puteau modifica neînduplecatul adevăr că Oliver Cromwell uzurpase puterea. Pentru firea lor, nici o îndulcire a reglementărilor și nici o tactică de batere în retragere a guvernului nu erau îndeajuns de mulțumitoare. Episcopul anglican Brian Duppa scria despre el însuși că în această epocă se apăra „așa cum face broasca țestoasă, adică neieșind din carapacea mea". Însă nu toți foștii regaliști anglicani sau catolici erau în stare să imite broasca țestoasă. Deși data precisă a înființării ei este îndoielnică, se știe totuși că prin 1654 exista deja, în stadiul de început, o asociație pentru o rezistență regalistă, cunoscută sub numele de „Uniunea secretă" *. Cele șase căpetenii inițiale, lorzii Belasyse și Loughborough, sir William Compton, coloneii John Russel și Edward Villiers și sir Richard Willys, s-au întrunit în decursul acelui an. Deși erau cu toții oameni de neam ales, iar Belasyse era catolic, este de remarcat totuși că printre ei nu se afla nici un adevărat mare bogătaș, fiindcă oamenii de acest soi erau mult prea interesați să-și păstreze moșiile pentru a renunța la poziția lor prudentă înainte ca mișcarea să prezinte o speranță sigură de reușită. Drept urmare, Uniunea secretă a fost caracterizată la începuturile ei de o anu-

* Această denumire a fost adoptată de o prosperă asociație modernă, înființată de generalul de brigadă Peter Young, pentru a reconstitui luptele războiului civil. Spre deosebire de prototipul ei din secolul al XVII-lea, această Uniune secretă admite printre membrii ei atît partizani ai lui Cromwell, cît și regaliști, și nu are nimic de ascuns.

mită lipsă de vlagă, astfel că a trebuit să renunțe la o răzmeriță pe care o încercase în luna februarie 1654, ceea ce însemna că la umbra ei creșteau uneltitori rivali, care complicau mărăcinișul urzelilor regaliste [20].

Prima încercare mai bine pregătită de a răsturna guvernul a fost plănuită pentru luna mai 1654 și era condusă de John Gerard, un fost colonel care ținea cu regele, fără să fi fost însă de fapt membru al Uniunii secrete. Ea viza, firește, punctul în care noul guvern era cel mai vulnerabil, adică viața Protectorului. La drept vorbind, ar trebui să socotim că Oliver a fost expus în tot decursul Protectoratului acestei amenințări necontenite, însă, așa cum s-a întîmplat și cu alți capi de stat, inclusiv cu unii tirani și dictatori contestați, fapt surprinzător este că amenințarea n-a reușit nicicînd a fi pusă în practică. Chiar falnica procesiune din februarie 1654 a Protectorului și a Consilului de stat spre centrul Londrei a fost tulburată de o asemenea încercare din partea unei oarecare domnișoare Granville. Totul se desfășura cu mare pompă. Oliver purta o îmbrăcăminte de culoarea mosculuí, deci cafenie-roșcată, brodată cu aur. Clopotele bisericii St Giles din Cripplegate răsunau, iar străzile erau mărginite de parmalîcuri îmbrăcate în pînză albastră și împodobite cu flamuri mari și banderole purtînd numele întreprinderilor comerciale din City. La Temple Bar, Cromwell a fost întîmpinat de lordul-primar și de consilierii municipalității, toți călare și îmbrăcați în robele lor, după care Oliver a coborît din caleașcă și a încălecat pe un cal. La ospățul care a urmat, lordul Henry Cromwell — așa cum era el numit acum — s-a așezat în stînga tatălui său [21]. Dar, cu toate măsurile de prevedere luate, nu s-a putut evita la întoarcere un incident supărător cînd asupra caleștii Protectorului a fost azvîrlită o bucată de cărămidă.

Firește că agresiunea era destul de primitivă. Se punea totuși problema unor eventuale tentative din partea unor oameni înarmați cu arme mai ucigătoare. De fapt însă, o parte din platoșa care l-a ocrotit pe Oliver, cel puțin în primii ani ai Protectoratului, a fost nesiguranța regaliștilor în privința situației pe care ar fi putut s-o pricinuiască moartea lui. Atîta vreme cît se arătau semne de îmbunătățire de pe urma uzurpării, ar fi fost o nechibzuință să se preschimbe o stare suportabilă pe una mai proastă. Omorul apărea drept o armă ispititoare numai dacă regaliștii puteau fi convinși că moartea lui Oliver ar fi avut

ca urmare întoarcerea lui Carol și asta chiar lăsînd deoparte faptul că, după cîte se pare, însuși regele avea sentimente contradictorii în privința asasinatului, ceea ce însemna că o eventuală Restaurație în 1654 nu era nicidecum sigură. S-a plănuit, totuși, ca Oliver să fie luat prizonier în timp ce se îndrepta de la Whitehall spre Hampton Court, de către un grup de 30 de oameni, conduși de Gerard. Din nefericire pentru regaliști, planul a fost lichidat prompt și datorită vigilenței veșnic expeditivului Thurloe, al cărui talent de supraveghere țintea spre descoperirea cît mai multor întreprinderi de acest fel. În cazul de față, totul s-a terminat atît de repede încît se poate bănui că guvernul știa cîte ceva mai dinainte, ca să nu mai vorbim de faptul că Oliver și-a schimbat în ultimul moment itinerarul spre fluviu, dejucînd astfel pregătirile inițiale ale organizatorilor.

Sîmbătă 19 mai, Lambert îi scria la repezeală, din Londra, lui John Bright, o rudă din Yorkshire a familiei soției sale, în legătură cu această întîmplare : „Avem dovezi sigure că s-a plănuit un atentat odios asupra Lordului-Protector, însă nădăjduiesc că l-am făcut să se năruie..." Totuși, complotiștii n-au fost arestați decît a doua zi după atentat, iar Consiliul de stat nu fusese informat decît cu două zile mai înainte [22]. Deși ar însemna să mergem prea departe dacă l-am învinui pe Cromwell că de fapt el ar fi pus la cale uneltirea, putem accepta totuși, pentru compromis, eventualitatea de a fi îngăduit ca uneltirea să-și urmeze cursul pentru a obține doritul rezultat și anume de a-i face pe oameni să-i scîrbească pe asasini, întărindu-și dragostea față de Protector. Era o treabă la care s-au priceput deosebit de bine slujbașii Elisabetei, ca de pildă Walsingham, și un procedeu pe care orice guvernare ce înfruntă probleme similare îl poate imita cu folos.

Sancțiunile au fost publice, deși nu prea multă lume a știut despre ele. S-a făcut un proces de pe urma căruia trei dintre complotiști au fost trimiși la muncă silnică, iar doi executați. John Gerard a pierit la 10 iulie. După cum spunea *Mercurius Politicus*, comportarea lui a fost, pînă la sfîrșit, „voioasă", iar fondul ultimului său cuvînt i-a îngăduit să-și arate, înainte de moarte, bravada regalistă. Afacerea a avut însă și unele urmări lăturalnice. În primul rînd, un ins nătîng, numit baronul de Baas, trimis din Franța de cardinalul Mazarin ca să-l ajute pe Bordeaux în negocierile lui diplomatice, a izbutit într-un

fel sau altul să se trezească amestecat în planurile lui Gerard. De Baas sosise în ianuarie şi participase la cîteva convorbiri prietenoase în limba latină cu Protectorul, înainte ca fiecare din părţi să revină la propria ei limbă. Statutul său oficial provocase încă de la început dificultăţi, fiindcă, în timp ce Bordeaux era desemnat să îndeplinească funcţia de ambasador, de Baas era doar un trimis cu titlu personal. Cu toate acestea, de Baas cerea să aibă dreptul, ca şi Bordeaux, de a sta cu pălăria pe cap în faţa Protectorului. A rezultat o bătălie de ordin protocolar, pe care Bordeaux a denumit-o ironic *„cet important chapître de chapeaux".** Însă de Baas era gascon şi, la fel cu fratele său Charles, care adoptase numele de d'Artagnan, după cel al mamei lor, pentru a ajunge prototipul celebrului erou muşchetar al lui Dumas, avea acele însuşiri în materie de impertinenţă şi de excesivă încredere în sine care apar într-o lumină mai favorabilă în paginile unui roman istoric decît în delicatele urzeli diplomatice. Trădînd încrederea ţării în care se afla şi despre care nu ştia prea mare lucru, de Baas a ajuns la concluzia că regimul putea fi doborît cu uşurinţă pentru că oştenii care îl sprijineau erau puţin numeroşi şi dezordonaţi, lucru dovedit de faptul că înseşi santinelele purtau sub pălărie scufia de noapte [23].

Însă de Baas nu prea avea temei să spere că predispoziţiile sale conspirative vor rămîne nedescoperite. Legăturile lui au fost desfiinţate, iar Cromwell, lăsîndu-şi deoparte zîmbetul şi prietenia, i-a dat nesocotitului trimis un termen de trei zile ca să se facă nevăzut, nu înainte însă de a-i fi oferit o demonstraţie severă a consecinţelor pe care le avea nechibzuinţa de a se amesteca în treburile interne ale unei ţări străine. Într-adevăr, Protectorul a trimis după de Baas şi l-a întrebat pe şleau, în faţa Consiliului de stat, dacă asasinarea şefului statului, stîrnirea la răscoală a poporului şi semănarea vrajbei în armată, lucruri pe care ştia că de Baas voia să le pricinuiască, reprezentau doar ideile lui sau năzuinţele tainice ale guvernului francez. În nechibzuinţa lui, de Baas a ripostat învinuindu-l pe Oliver că întreţinea relaţii cu spaniolii şi exprimînd bănuiala Franţei că Spania joacă deja un rol însemnat în discuţiile anglo-franceze în curs de desfăşurare. Toate acestea l-au

* Această importantă chestiune a pălăriilor (în franc. în text). — M.L.

înfuriat la culme pe Protector, drept care a cerut nu numai izgonirea lui de Baas, dar şi pedepsirea lui de către cardinal. A trebuit să treacă timp ca mîniatul Protector să se potolească şi să se lase convins fie de fapt, fie de formă, în interesul relaţiilor viitoare cu Franţa, că regele şi cardinalul nu ştiuseră absolut nimic despre îndeletnicirile trimisului lor.

Cu toate acestea, în luna mai, după ce pacea cu Olanda fusese în sfîrşit încheiată, în condiţii mulţumitoare pentru ambele ţări, Oliver şi-a arătat dorinţa sinceră să discute condiţiile Franţei. La Amsterdam, s-au bătut medalii pentru comemorarea tratatului anglo-olandez cunoscut sub denumirea de „pacea de la Westminster". Pe una din părţi, medaliile înfăţişau o pereche de figuri alegorice : Anglia cu harpa irlandeză pe genunchi şi Olanda cu leul belgian la picioare. Pe reversul lor apăreau două mari corăbii plutind alăturea pe mare, precum şi optimista inscripţie în limba latină : „Netulburat datorită dublei alianţe, comerţul înfloreşte pe mări şi întreaga lume îi primeşte pe aliaţi cu plăcere." În oraşele Angliei s-au aprins focuri de bucurie şi s-au desfăşurat ceremonii, iar olandezii s-au arătat foarte ospitalieri. Firește că pacea aceasta statornicea din nou Anglia, în capetele europenilor, drept o putere care trebuia tratată în viitor cu deosebită atenţie. Ea dădea de asemenea minţii mereu cercetătoare a lui Oliver libertatea de a lua în considerare noi planuri pentru alte acţiuni în Europa. De pildă, în timp ce făcea schimb de documente cu ambasadorul olandez, Oliver a arătat spre un exemplar al Vechiului Testament spunînd : „Am schimbat între noi multe documente, dar cred că acesta este cel mai bun dintre ele." [24] Înainte ca de Baas să fi căzut în dizgraţie, Oliver i-a expus acestuia interesele speciale ale Angliei ce ar fi trebuit luate în consideraţie într-o viitoare alianţă cu Franţa, printre ele fiind drepturile hughenoţilor şi poziţia prinţului de Condé, simpatie pe care de Baas n-a reuşit să o înţeleagă.

Negocierile următoare au fost repuse în mîinile mai meştere ale lui Bordeaux, om ale cărui sentimente pentru ţara în care îşi avea misiunea au mers pînă acolo încît să adauge dragostelor sale, deja notate de Saint-Simon, o amantă englezoaică, „Marie Skipbourg" (probabil Mary Skippon), cu care a avut o fiică nelegitimă, Bérénice. De altminteri, Bordeaux n-a dat dovadă faţă de Mary a lui de acea superioritate linguistică atribuită uneori france-

zilor, fiindcă, scriindu-i, îi cerea iertare că „nu era mai versat în limba engleză". Asigurările sale de mai tîrziu, că nici treburile obşteşti, nici cele particulare, şi nici măcar părerile propriei sale soţii nu-i vor schimba „înclinarea" faţă de ea, împingeau întrucîtva prea departe îndatoririle unei înţelegeri anglo-franceze. De altfel, Bordeaux avea şi necazuri băneşti. La începutul misiunii sale, înstăritul său tată refuzase să-i acorde fie o subvenţie, fie măcar binecuvîntarea lui. Bordeaux i-a replicat tăios că se putea dispensa de binecuvîntare, fiindcă ar fi fost necesară o credinţă mai puternică decît a lui ca să transforme blagoslovenia în bani. [25] Însă în pofida acestor probleme, Bordeaux a continuat să joace un rol important ca mediator.

Zarva stîrnită de implicarea lui de Baas n-a fost decît o urmare lipsită de importanţă a primei acţiuni pe faţă a Uniunii secrete, iar timpul urma să arate că ea va putea fi combătută, însă problemele ridicate în sînul organizaţiei înseşi de eşuarea complotului au avut urmări mult mai grave. S-a produs o ruptură chiar în miezul Uniunii secrete şi anume între Belasyse şi Willys, fiindcă acesta din urmă era convins că Belasyse fusese cel care îl trădase lui Lambert. Mai era apoi invidia firească între vechea gardă a celor ce făcuseră parte din anturajul regelui, care trăiau pe continent, şi cei ce se considerau că duc greul treburilor, fiindcă trăiau hărţuiţi în Anglia. La aceste încurcături se adăugau dezbinarea ivită acum între cei ce doreau să se acţioneze cu orice preţ, alăturîndu-şi şi alte grupări nemulţumite ca prezbiterienii sau o parte din foştii ofiţeri, şi cei ce erau de părere să se aştepte o situaţie mai favorabilă, adică de fapt posibilitatea unui ajutor de pe continent. Pînă la sfîrşit, cea care avea să intre în scenă la începutul anului următor a fost gruparea favorabilă acţiunii, deşi tăria străduinţelor ei urma să fie mult slăbită de dezbinările deja însămînţate în întreaga organizaţie de rezistenţă regalistă.

Însă aceea care simţea nevoia să-şi croiască un nou viitor nu era numai Anglia, ci şi Irlanda. Problema prezenta două laturi. Prima era aceea a uniunii. Se proiecta o uniune deplină între cele două ţări. Parlamentul irlandez urma să fie desfiinţat, pentru ca apoi — aşa cum se întîmplase şi cu adunarea lui Barebones — deputaţii ir-

landezi să participe la ședințele Parlamentului englez, care avea să fie transformat în primul Parlament al Protectoratului. Barierele vamale dintre cele două țări aveau să fie desființate, măsură care putea aduce mari foloase comerciale Irlandei. Din păcate, cea de a doua latură era reprezentată de dezbinarea și de izolarea dintre cele două popoare, precum și de uriașul transfer de proprietate al pămînturilor irlandeze, în decursul căruia — după cum s-a apreciat — două treimi din ținut au trecut pentru totdeauna în mîna englezilor. Ceea ce a caracterizat ocîrmuirea Protectoratului în Irlanda a fost, firește, această a doua operație, cunoscută sub numele de „colonizarea lui Cromwell". În luna septembrie 1653 a fost adoptată o nouă lege de colonizare potrivit căreia guvernul englez urma să-și rezerve pentru el orașele Dublin și Cork, precum și fertilele pămînturi ale ținuturilor Kildare și Carlow, prin care să-și plătească propriile datorii și să satisfacă pretențiile notabilităților din Parlamentul englez. Orașelor engleze li s-au dăruit, de asemenea, ca persoane juridice, subvenții și pămînturi, așa cum a fost cazul cu orașul Gloucester, care a primit o subvenție pentru a-și alina suferințele pe care le suportase pentru cauza Parlamentului.[26] Mai trebuia apoi plătită suma de 360 000 de lire sterline datorată celor ce dăduseră bani guvernului, scop în care au fost alocate pămînturile din comitatele Leinster, Munster și Ulster. Cea mai mare parte a restului Irlandei a fost dată pe mîinile ofițerilor și oștenilor armatei engleze pentru acoperirea restanțelor de soldă, care se ridicau acum la peste 1 500 000 de lire sterline, precum și a altor datorii ale Republicii contractate pentru aprovizionări. În sfîrșit, neroditoarele provincii Clare și Connaught, a căror populație putea fi cuprinsă ușor, din punct de vedere geografic, pe o limbă îngustă de pămînt din Anglia, au fost rezervate băștinașilor [27].

Se urmărea în felul acesta ca Irlanda să fie alcătuită în viitor din trei categorii de regiuni : partea de răsărit a ținuturilor Wicklow, Wexford, Kildare și Carlow urma să fie în totalitate engleză prin transferarea întregii populații irlandeze, începînd cu bărbații, femeile și muncitorii, și mergînd pînă la cei mai micuți copii irlandezi. De asemenea, irlandezilor nu li se îngăduia să locuiască în orașe. Se înființa apoi o zonă mixtă, engleză și irlandeză, în carè puteau rămîne irlandezii în stare să-și dovedească dreptul de a locui acolo, deși, chiar în acest caz, n-aveau să mai

fie tolerate în școli acele enervante nume irlandeze ca Dermot și nici prefixe ca Mac sau O'. Firește că în cea de a treia zonă, în Clare și Connaught, prefixele acestea puteau prospera în voie. E limpede că o asemenea operație implica, practic, strămutarea a aproape întregii populații. De fapt, o asemenea operație de transferare în masă fusese luată deja în considerare de o lege din august 1652, potrivit căreia toți irlandezii, ba chiar și toți englezii din naștere viețuind în Irlanda, care nu puteau dovedi că avuseseră față de armata parlamentară o atitudine numită prin lege „ataşament statornic", urmau să piardă o treime din moșiile lor, iar restul de două treimi să le capete în zonele de strămutare recent stabilite, și aceasta fără a mai pune la socoteală pedepsele și mai grele, printre care era și confiscarea a două treimi din averile acelora care luptaseră efectiv împotriva Parlamentului. Însă partea proastă pe care o prezenta sinistra condiție a „ataşamentului statornic" era aceea că cei în cauză trebuiau să facă o dovadă pozitivă într-o acțiune, prin esența ei, negativă. De asemenea, era din cale afară de greu ca un proprietar de pămînt sau un țăran să-și dovedească „ataşamentul statornic" față de ocîrmuirea engleză într-o țară atît de sfîșiată de vrajbă cum fusese Irlanda în ultimii zece ani, în decursul cărora trecuse printr-un număr deosebit de mare de prefaceri în ceea ce privea alianțele și conducerea.

Oamenii puteau cădea în culpă și prin simpla lor prezență într-un loc oarecare. Se putea prea bine ca un om nevinovat (dacă dorința de a trăi în pace nu era socotită un păcat) să fi locuit într-adevăr într-un oraș care se declarase vremelnic împotriva armatei Parlamentului englez. Și, totuși, potrivit legii, faptul acesta îl făcea să fie socotit irevocabil vinovat și deci supus strămutării. În felul acesta, de pildă, s-a considerat că locuitorii portului Kinsale n-aveau dreptul să pretindă că manifestaseră un „ataşament statornic", deși orașul lor fusese vreme de opt ani garnizoană engleză, numai și numai fiindcă în 1648 plătiseră scurtă vreme impozite lordului Inchiquin. * Poate că și orașul Cork, care se descotorosise în 1649 de stăpînii lui, ca să treacă de partea lui Cromwell, n-ar fi fost socotit că dăduse dovadă de „ataşament statornic" dacă nu s-ar

* Murrough O'Brien, lord Inchiquin (1614—1674) — nobil irlandez, adept inițial al Parlamentului, care l-a numit guvernator al provinciei Munster. În 1648 a trecut de partea regelui și, după campania lui Cromwell în Irlanda, a trebuit să emigreze. — C.M.

fi votat, la îndemnul lui Cromwell, o lege specială de amnistie în favoarea lui. Drept urmare, mulți oameni nenorocoși, care se considerau, prin devotamentul lor, neîndoielnic englezi, au avut de suferit laolaltă cu cei avînd înclinații celtice mai îndărătnice. Cu toate vorbele umflate rostite, în 1641, de soțul ei, că prefera să moară ca supus credincios al Angliei decît să trăiască „stăpînind netulburat întregul Nord al Irlandei", lady Dunsany a fost dată afară din castelul ei de la Meath, iar un om ca lordul Roche of Fermoy a fost adus la sapă de lemn împreună cu tinerele sale fiice.

Groaznicele suferințe pricinuite de strămutarea în masă a unui număr mare de oameni, care atrăgea după ea un drum lung și anevoios prin locuri necunoscute, erau mărite prin termenul impus de lege prevăzînd că cei în cauză trebuiau să se strămute, sub pedeapsa cu moartea, cel mai tîrziu pînă la 1 mai 1654. Drept urmare, mulți dintre ei nu numai că au trebuit s-o pornească pe jos, pe vreme de iarnă, dar nici n-au fost în stare să-și semene la vreme ogoarele noilor lor pămînturi, ca să-și asigure recolta anului următor, în timp de roadele anului trecut erau lăsate în voia noilor veniți. De aceea, nu este de mirare că oficiile însărcinate cu organizarea acestei operații anevoioase erau năpădite de cereri pentru anularea sechestrelor, unele afirmînd că era vorba de o nedreptate, iar altele apelînd pur și simplu la omenie. Citind aceste cereri aveai impresia că, așa cum se întîmplă într-o deprimantă parabolă, șchiopul, ciungul și orbul erau izgoniți pe drumuri și poteci neumblate, și de fapt chiar așa și era, însă cu deosebirea că, în afara ursitei lor biblice, nefericiții aceștia trebuiau să înfrunte și lugubrele asprimi ale iernii irlandeze. De altfel, atunci cînd hrăpăreții noi proprietari au început să sosească pe moșiile lor, era puțin probabil ca ei să fi ascultat cu înțelegere argumentele în privința nedreptății, căci, dacă le-ar fi dat urmare, s-ar fi lipsit de foloasele bunurilor dobîndite.

Este de presupus că suferințele țăranilor trebuie să fi fost și mai cumplite decît ale foștilor lor stăpîni, fiindcă faptul că mulți dintre băștinași erau prea sărmani ca să angajeze notari pentru a depune în numele lor apeluri a contribuit desigur, în mare măsură, la sporirea necazurilor pe care le aveau. Pe de altă parte însă, oricît ar părea de paradoxal, însăși umilința stării lor i-a ocrotit adesea de cele mai grele urmări ale strămutării, fiindcă pămîn-

turile trebuiau pur și simplu lucrate de cineva. Deoarece, în pofida fierbinților nădejdi protestante ale Parlamentului englez, muncitorii englezi întîrziau să sosească, noii proprietari trebuiau să se mulțumească vrînd-nevrînd cu muncitorii vechi. Acesta a fost felul în care adînc chibzuita separare a celor două popoare, pusă la cale de lege, a eșuat din cauza unei probleme gospodărești de ordin practic. Un călugăr care trăia travestit la Curtea guvernatorului din Limerick l-a auzit pe acesta menționînd trei motive puternice pentru menținerea țăranilor irlandezi *in situ* *. Mai întîi, lipsiți cum erau de preoții și de nobilimea lor, irlandezii vor putea fi convertiți în scurt timp la protestantism, în al doilea rînd, îi vor feri pe englezi să degenereze în țărani și, în al treilea rînd, fiindcă erau cît se poate de folositori. Totuși, în pofida acestei îmbunătățiri neintenționate a soartei irlandezilor, rodul strămutărilor a fost descris de curînd drept „o trecere a surselor de bogăție și de putere de la catolici la protestanți, astfel că ceea ce a rezultat n-a fost o comunitate protestantă, ci o protipendadă protestantă“ [28].

De altfel, nici oștenii nu erau mulțumiți întotdeauna cu tragerile la sorți prin care li se dădeau noile cămine. Existau, în primul rînd, multe și diferite feluri de restanțe de plată a soldelor : cele ale oamenilor aflați pe atunci sub arme, ale oștenilor care luptaseră sub comanda lui Jones la Dublin, sub aceea a lui Coote și Monk la Derry, precum și restanțele celor care serviseră în armată înainte de 1649, a căror plată fusese de asemenea amînată cu făgăduiala că va fi eventual acoperită prin pămînturi irlandeze. Mai erau, în sfîrșit, restanțele fostei armate protestante din Munster. De asemenea, la tragerile la sorți firea omenească nu se prea arăta a fi întotdeauna la înălțime. Cîțiva din ofițerii din Munster declaraseră că, din dorința de a se arăta săritori, erau gata să se supună voinței Domnului (adică poruncii sorților), astfel că vor fi mult mai mulțumiți cu un munte sterp venit de la Dumnezeu decît cu o vale rodnică pe care și-ar alege-o singuri. Însă cînd Cel de sus le trimitea cu adevărat un munte sterp, sau barem un teren din Kerry aflat în apropierea lacurilor de la Killarney, se înfuriau și își denumeau alegerea drept „pămînt ticălos“, poreclă cu care nu s-ar declara desigur de acord nici un călător din timpurile noastre. În acest caz însă, reprezentanții guvernamentali din provinciile Leinster

* Pe loc (în lat. în text). — M.L.

și Ulster aveau satisfacția de a le reaminti ofițerilor cucernicele lor vorbe de mai înainte. În afară de toate acestea, cei din Londra erau prea puțin la curent cu cele ce se întîmplau de fapt în Irlanda, astfel că prilejurile de a se săvîrși nedreptăți la predarea proprietăților erau înmulțite prin simpla necunoaștere a stărilor de acolo. Se întîmpla uneori ca, atunci cînd oștenii veneau și îi mai găseau pe foștii posesori sălășluind încă în locuințele lor, să se producă acte de violență supărătoare. De fapt, unul din puternicele argumente pe care le folosea colonelul Richard Lawrence, un membru al comisiei pentru strămutări, pentru a susține izgonirea irlandezilor într-o cu totul altă parte a țării, era tocmai ura pe care o stîrnea în inima lor faptul că își vedeau fostele proprietăți în mîini străine. Coloniștii englezi trebuiau să îndure afuriseniile irlandezilor izgoniți ori de cîte ori aceștia treceau prin fața vechilor lor cămine, și se știe cît de stăruitor este acest neam de oameni [29].

În pofida acestor stări de lucruri dureroase, dar secundare, colonizarea își continua, deși oarecum încet, mersul. Metoda folosită era ca, odată tras la sorți, lotul de pămînt să fie dat oșteanului în schimbul creanței emise de stat, pe care el o restituia, primind un certificat de lichidare a datoriei. Prin acest procedeu și sub patronajul lui Fleetwood, iar mai tîrziu sub acela al lui Henry Cromwell, colonizarea armatei a fost înfăptuită în trei etape, adică în septembrie 1655 și în iulie și noiembrie 1656. Într-o declarație oficială dată în legătură cu această temă Fleetwood spunea : „Și mare vă este norocul că după toate încercările și greutățile prin care ați trecut vă puteți așeza acum pe locurile voastre." Faptul că acum erau lăsați la vatră nu era nicidecum o pată pe trecutele lor servicii. „Priviți-o ca pe o hotărîre a Domnului".

Din păcate, pentru ducerea la bun sfîrșit a hotărîrii Domnului, mai trebuiau înfruntate și alte probleme, printre ele fiind aceea că mulți ofițeri cumpăraseră creanțele oștenilor lor, fie din dorința de a forma un trup de pămînturi care să le servească drept moșie *, fie din sim-

* Au fost formate în felul acesta domenii mari, mai ales fiindcă mulți ofițeri erau, pe ascuns, și antreprenori. De pildă, căpitanul Henry Pakenham, din regimentul de dragoni al lui Abbott, și-a alcătuit moșia de la Westmeath prin trei mijloace : pămînt care i se datora ca antreprenor, cumpărări de creanțe militare și cumpărări directe de pămînturi [30].

pla dorință de a veni în ajutorul subordonaților lor aflați în nevoie din cauza lipsei de bani gheață. Unii ofițeri au mers chiar mai departe și și-au tras pe sfoară oamenii. Dar cei ce ajunseseră să se bucure de răsplata trudei lor, erau confruntați acum cu problema desfătărilor casnice. Ca și în Scoția, oștenii englezi erau opriți să ia în căsătorie fete irlandeze. Însă bineînțeles că mulți se însurau, folosind fel de fel de vicleșuguri ca să ocolească această tăgadă supărătoare a satisfacțiilor localnice. Soțiile erau prezentate ca fiind convertite la protestantism, iar practica aceasta se răspîndise în asemenea măsură încît Ireton a fost silit să trimită miresele în fața unei comisii formate din drept-credincioși militari pentru a se asigura că convertirea fusese făcută la un nivel îndeajuns de serios. Oștenii care puteau fi dovediți că încălcaseră legea, căsătorindu-se cu vreo nerușinată de codană irlandeză, erau expuși să fie trimiși, la rîndul lor, în ținutul Connaught cu mirese și cu tot ce aveau [31].

Ceea ce se putea remarca în toate aceste asupriri era mai degrabă nesațul de pămînt al englezilor și o adevărată orbire față de drepturile firești ale irlandezilor decît împilarea intenționată. De altfel, nu toți englezii se arătau nepăsători față de suferințele acestor oameni izgoniți din casele lor și condamnați la o viață neobișnuită pentru ei, într-o regiune care era de fapt o pustietate. În 1655, Vincent Gookin a scris faimoasa broșură *The great Case of Transplantation discussed by a wellwisher to the good of the Commonwealth of England.* Om cu un admirabil bun simț, neînfometat de pămînt și avînd calitatea, rară în cercurile engleze, de a ține cu adevărat la irlandezi, Gookin atrăgea atenția asupra fatalei învrăjbiri pe care politica engleză o semăna în întreaga alcătuire a țării. Agricultura irlandeză era ruinată, iar irlandezii (prezentați deja Europei de *Nouvelles Ordinaires* drept un fel de bandiți italieni) se făceau hoți la drumul mare și asta fiindcă era singura lor ieșire ca să nu moară pur și simplu de foame. În ceea ce-i privea pe cei întemnițați în propria lor enclavă din Connaught, țărmul dinspre apus al mării le oferea îndestulătoare posibilități de a cere ajutor străin în vederea unei răscoale. Într-adevăr, ce puteau pierde nefericiții irlandezi dacă s-ar fi opus pe față forțelor strămutării, atunci cînd erau cîrmuiți cu atîta lipsă de îndurare ? Mulți dintre ei socoteau că dacă pedeapsa pentru refuzul de a pleca ar fi fost chiar moartea, era mai bine

să moară bărbăteşte în casele lor strămoşeşti decît ca nişte nenorociţi pe drumul spre Clare sau Connaught. „Ne putem închipui — scria Gookin — că o întreagă naţiune o va lua din loc ca gîştele în faţa unei pălării puse într-un băţ" ? Iar ultimele lui cuvinte erau şi mai profetice : „Dezorganizarea unei naţiuni este o treabă uşoară, în timp ce aşezarea ei este grea. Era mai bine ca Irlanda să se fi prăbuşit în mare înainte de prima noastră angajare acolo, dacă nu vom fi în stare să facem ordine acolo." Însă singura reacţie a armatei engleze a fost să se lase convinsă că Gookin fusese probabil cumpărat [32].

Şi totuşi, Oliver Cromwell, al cărui nume l-a purtat această aşezare, n-a meritat ocara ce i s-a adus mai tîrziu. La rădăcina strămutărilor se afla fără doar şi poate întreaga atitudine a englezilor faţă de irlandezi şi nu ideea unui singur om. Ceva mai mult, Cromwell n-a avut în cazul acesta decît prea puţin de-a face cu aplicarea unei politici pe care nu el o pusese la cale, ci era impusă cu tărie de raţiunile financiare ale Angliei. În afară de aceasta, condiţiile de amănunt ale strămutării fuseseră stabilite înainte ca el să fi ajuns Protector. În tot decursul Protectoratului, a continuat să considere Irlanda un fel de tărîm slăvit, menit unei viitoare colonizări protestante, speranţă pe care o nutrise încă din anii '40, cînd se zvonise că se gîndea şi el la emigrare. Însă visurile lui erau întrucîtva utopice şi nu se potriveau decît într-o mică măsură cu realităţile zbuciumate şi încordate din această ţară, iar fiindcă nu mai venise pentru a doua oară în Irlanda, el, ca şi mulţi alţii dintre contemporanii aflaţi în această situaţie fericită, n-a fost silit să-şi compare visul cu stările de fapt.

Ireland's Natural History, publicată în 1652 şi dedicată în comun lui Cromwell şi lui Fleetwood, prevedea ca Irlanda să fie colonizată nu numai cu vînători de norocuri, dar şi cu colonişti protestanţi din Europa, eventual cu exilaţi din Boemia sau chiar cu olandezi. Era tocmai acel soi de plan care aţîţa închipuirea lui Cromwell. În ianuarie 1655, s-a vînturat ideea ca oraşul Sligo din Noua Anglie să fie recolonizat în Irlanda şi au fost rezervate pămînturi pentru familiile aşteptate să sosească de acolo, deşi pînă la urmă doar cîteva şi-au făcut apariţia la Limerick în 1656. Sentimentele coloniştilor cărora li se propusese să vină au fost exprimate cît se poate de bine într-o misivă trimisă lui Cromwell de cei din Noua Anglie încă de la începutul anului 1650. Comunicarea se referea la do-

rința deja formulată de Oliver ca ei să repopuleze insula pentru ca „acea Irlandă părăginită, care a fost scăldată și înecată în sînge, să fie stropită și pătrunsă de apele altarului". În aparență, răspunsul lor arăta supunere : „Sperăm că după cum am venit aici, la chemarea Domnului, ca să-l slujim, tot așa, dacă spiritul Domnului ni se va arăta desluşit şi ne va înfăţişa motive îndestulătoare ca să ne mutăm în Irlanda şi să-l slujim acolo, atunci ne vom însuşi cu bucurie şi recunoştinţă chemarea lui". Însă pretențiile lor de amănunt erau mai greu de mulțumit. Nu numai că se împotriveau eventualei prezențe printre ei a irlandezilor de baştină (clauză care urma să fie satisfăcută prin măsurile luate de guvern), dar condiţiile în legătură cu noua lor situaţie priveau sănătatea lor pămîntească, fiindcă printre ele era şi următoarea : „Ţinînd seama că venim dintr-o regiune cu aer curat, am dori să ni se dea un loc în cea mai sănătoasă parte a ţării." [33] În felul acesta, cu tot avîntul mistic al lui Cromwell, s-a ajuns pînă la urmă la concluzia că chemarea Domnului nu era îndeajuns de desluşită, astfel că această unică încercare de a se inversa tradiţionala traversare dinspre Irlanda spre Lumea Nouă n-a ajuns să fie înfăptuită.

Chiar dacă interesul lui Cromwell faţă de Irlanda se manifesta pe linia mistică a colonizării protestante, intervenţiile lui practice erau pe linia îndurării. La clemența lui a putut apela cu sorți de izbîndă nu numai un oraş cucerit ca Fethard, ci şi persoane izolate care, avînd norocul să-i cîştige bunăvoinţa pentru cauza lor, şi-au văzut astfel îmbunătăţită soarta. A intervenit cu toată tăria, dar, după cîte se pare, în zadar, în favoarea lui Richard Nugent, conte de Westmeath, ale cărui condiţii de capitulare în calitate de comandant irlandez al provinciei Leinster fuseseră încălcate de autorităţile civile, fiindcă „ne dăm seama că garanţia armatei şi propria noastră cinste şi dreptate sînt interesate în corecta aplicare a acestor clauze". Cazurile în care nici măcar intervenţiile lui Cromwell nu reuşeau să-şi atingă scopul nu puteau decît să dovedească ce puternic era sistemul care da naştere acestor stări de plîns şi cît de puţin putea contribui un singur individ ca, de bine sau de rău, să-l mai preschimbe. După ce fusese ţinta a sute de cereri de ajutor în Anglia, Cromwell primea acum un număr tot atît de mare de rugăminți din Irlanda. Un caz tipic a fost cel al lui William Spenser, nepotul poetului Edmund Spenser, care, spre deosebire de

unchiul său, fusese crescut în religia catolică şi încerca acum să-şi apere moşia de la Kilcolman, pe malul rîului Blackwater, din strînsoarea hrăpăreaţă a oştenilor. În petiţia sa, Spenser arăta că avea doar 7 ani atunci cînd avusese loc rebeliunea şi că de altminteri „renunţase cu totul la religia papistaşă atunci cînd ajunsese la vîrsta majoratului". La aceste argumente, Oliver adăugase propria lui apărare, sprijinită pe obîrşia distinsă a lui Spenser : era nepotul unui om „care, prin scrierile lui privind aducerea irlandezilor la un mod de viaţă mai ales, i-au atras ura acelei naţiuni". În afară de aceasta, domnul în cauză avea „o purtare manierată" şi nici măcar ananghia în care se afla nu l-a împins „să-şi însuşească practici nechibzuite sau dăunătoare ca să trăiască" [34]. Totuşi, nici chiar această intervenţie puternică n-a salvat moşia lui Spenser, fiindcă fusese deja atribuită oştenilor.

Cazul catolicului şi regalistului lord Ikerrin, adus împreună cu soţia şi copilul său la sapă de lemn, este un exemplu şi mai izbitor al firii milostive a lui Cromwell, fiindcă în cauză nu mai erau motive politice privind obîrşia lordului, ci doar simpla omenie. Deşi trecuse prin încercări înspăimîntătoare, printre care şi o boală gravă, i se poruncise să-şi părăsească fără întîrziere casa. Un apel personal adresat Protectorului i-a adus următoarea intervenţie în favoarea lui : „Ne dăm perfect de bine seama de situaţia extrem de grea şi de jalnică în care se află domnia sa, care n-are nici măcar hrana necesară spre a-şi întreţine viaţa. Nu putem decît să deplîngem starea de cumplită strîmtoare a domniei sale şi să contribuim cu un mic ajutor... Socotim într-adevăr că sărmanul merită toată mila noastră şi de aceea cerem să aveţi grijă de el" [35]. La Restauraţie însă, bietul lord Ikerrin murise, iar moşia lui de la Lismalin intrase pe mîna oştenilor. Ne face plăcere totuşi să reamintim că în 1666 fiul său, zugrăvit ca „un protestant nevinovat", şi-a primit înapoi moşia.

Însă cel mai remarcabil caz de îndurare personală a fost acela faţă de lady Ormonde, soţia generalului şi căpeteniei regaliste cu acelaşi nume şi succesoarea familiei Desmond, a cărei căsătorie din dragoste cu Ormonde unise moşiile familiilor Butler şi Desmond. Ar fi fost firesc ca lady Ormonde să fie una dintre femeile care să aibă ceva de suferit. Şi totuşi, în luna mai 1653 ea scria şi îi expedia comandantului suprem cu îndrăzneală, din Caen, locul unde se afla în surghiun, o scrisoare care începea cu cuvin-

tele : „Fiindcă am primit asigurarea că — așa cum spune toată lumea — Înălțimea voastră își folosește puterea pentru îndatorarea tuturor acelora care au nevoie de ocrotire și ajutor...", pentru ca în luna august să-i facă o vizită personală. De altfel, nădejdile ei n-au fost dezamăgite, mai ales după ce un puritan de frunte din Dublin i-a expus meritele. Cromwell socoti că era groaznic ca această doamnă onorabilă „să n-aibă ce mînca" fiindcă avusese nenorocul să fie soția unui „lord vinovat". Pentru a-i alina necazurile, i s-au restituit mai întîi o parte din bunurile și banii aparținînd lui Ormonde, iar mai tîrziu cîte ceva din bunurile ei, însă toate cu condiția de a nu le folosi spre a-și ajuta soțul. Drept rezultat, ea și-a putut aduce, în 1655, copiii de la Londra. A fost ajutată, de asemenea, și mama lui Ormonde, lady Thurles, care era de fapt catolică, astfel că, deși a pierdut pămînturile moștenite de la soțul ei, a scăpat de strămutare. [36] În ceea ce o privea pe lady Ormonde, Cromwell, ca și în parabola cu judecătorul și văduva pisăloagă, i-a apreciat perseverența.

Cu atît mai mare i-a fost deci mînia cînd o informație obținută de serviciul de spionaj al lui Thurloe i-a dat temei să creadă că îngăduința lui fusese cu bună știință prost răsplătită. A izbucnit în fața lordului Broghill într-un acces brusc și violent de mînie, referindu-se la lady Ormonde : „Iată pentru ce femeie minunată v-ați pus chezaș că e pașnică" — i-a spus el batjocoritor, pentru ca după aceea să-i vorbească pe larg despre ingratitudinea lui lady Ormonde și despre generozitatea lui și să exclame : „Socot că e o femeie nemernică și n-are să capete nici o para chioară", iar cînd furia i-a ajuns la culme a amenințat că va pune ca distinsa doamnă să fie „tîrîtă în urma unei cotigi". În fața acestei dezlănțuiri, Broghill, care își cunoștea Protectorul, și-a păstrat calmul, întrebîndu-l doar care erau motivele furiei lui, la care a primit mîniosul răspuns : „Sînt destule". Apoi Cromwell i-a pus în față o scrisoare interceptată, extrem de compromițătoare, fiindcă se referea la uneltiri regaliste, și care începea cu o înșiruire de cuvinte drăgăstoase adresate lui Ormonde. Uitîndu-se la ea, Broghill s-a mulțumit să zîmbească. Motivele lui Cromwell nu erau chiar „atît de destule", deoarece scrisoarea se dovedea a fi fost scrisă de năbădăioasa și nespus de fermecătoarea lady Isabella Thynne, iubita lui Ormonde. La auzul acestei lămuriri, mînia lui Cromwell

se prefăcu într-o „desfătare plină de voioșie". Bunul nume al lui lady Ormonde fusese salvat, chiar dacă în schimb fusese sacrificat acela al doamnei Isabella.[37]

Cu atît mai regretabil a fost deci faptul că, la o vreme după răscoala lui Penruddock, s-a aflat că printre cei implicați în ea erau și fiii lui lady Ormonde, lordul Richard Butler și lordul Ossory, mai ales că la stăruințele mamei sale acesta din urmă se bucurase de anumite favoruri din partea lui Cromwell. Lordul Ossory a fost închis în Turnul Londrei, cu toate rugămințile pe care lady Ormonde le adresase Protectorului. Și totuși, Oliver a continuat să se arate foarte curtenitor față de partenera sa de discuții, astfel că, atunci cînd lady Ormonde și-a oferit propria-i viață în schimbul aceleia a fiului ei, Oliver i-a răspuns că „era nevoit să-și ceară scuze în această privință", adăugînd că de nimeni din lume n-avea atîta teamă ca de lady Ormonde. Drept răspuns, aceasta l-a întrebat de ce tocmai ea, care era atît de puțin periculoasă, putea fi socotită o ființă înfricoșătoare. Cromwell i-a răspuns cu un compliment rafinat : „Nu, doamnă, nu-i așa. Însă meritele domniei voastre au o atît de mare influență asupra tuturor căpeteniilor partidului nostru și — după cum știu foarte bine — și asupra celuilalt partid, încît stă în puterea inimii dumneavoastră să facă tot ce-i place." Singurul răspuns al lui lady Ormonde a fost că, după bănuiala ei, vorbele Protectorului constituiau probabil un compliment. Totuși, în afara acestui duel cu vorbe curtenitoare, ea n-a mai putut obține o bucată de vreme nimic altceva de la Protector, deși acesta avea grijă să o conducă, după audiențe, la lectica sau la caleașca ei, lucru care nu se întîmpla cu alte persoane înalte — după cum nota ea. Lui Ossory nu i s-a îngăduit să plece în străinătate, și anume în Olanda, decît atunci cînd s-a îmbolnăvit grav de ciumă. Pînă la urmă, lady Ormonde a putut să-și slăbească vigilența și să se consacre la Dunmore „plugăritului și vieții cîmpenești." [38]

Firește că aceste întîmplări erau foarte îndepărtate de suferințele țăranilor de rînd sau chiar de acelea ale moșierilor catolici din Irlanda, care nu putuseră să-și dovedească „devotamentul statornic", tot atît de departe — s-ar putea spune — pe cît de diferită era și insula harnicilor drept-credincioși protestanți, plănuită de Oliver, de realitățile adevăratei insule condamnate de legislația engleză

la un viitor plin de vrajbă. În curînd, Oliver a început să fie făcut personal răspunzător pentru fiecare familie izgonită, iar legarea noii așezări de numele lui n-a făcut decît să desăvîrșească acel proces prin care mitul capătă, printr-o uzanță îndelungată, o misterioasă realitate proprie. Încă de prin 1659, o carte intitulată *Threnodia Hiberno-Catholica,* scrisă de călugărul Morison și tipărită la Innsbruck, socotea că suferințele la care erau supuși catolicii irlandezi de „calviniștii englezi" erau mai mari decît cele la care fuseseră supuși israeliții din partea faraonului sau pruncii nevinovați din partea lui Irod, iar culpabil de toate acestea — declara el — era „arhitiranul" Cromwell. Însă adevărul adevărat era cuprins în altă frază a cărții : englezii se dovedeau a fi *velut lupi rapaces,* adică hrăpăreți ca lupii.

De asemenea, adevărat era că planul englezilor de a separa cele două națiuni a fost curînd anihilat prin interzisele căsătorii dintre oșteni și fetele irlandeze. Multe din fostele cătane se contopiseră în așa măsură cu irlandezii, încît, spre sfîrșitul secolului, un observator relata indignat că urmașii armatei lui Cromwell nu mai puteau vorbi englezește. Însă această destindere nu contribuia cu nimic la rezolvarea problemei fundamentale lăsate în urma ei de legea colonizării, care suprima orice avantaj pe care l-ar fi putut oferi Irlandei ocîrmuirea engleză la mijlocul secolului al XVII-lea, ca, de pildă, avantajoasa uniune vamală și întronarea justiției și a ordinii. Foștii oșteni englezi nu erau oameni înstăriți, ci se numărau, dimpotrivă, printre cele mai mărunte elemente ale națiunii, iar în ceea ce privea proscrisa religie catolică, ea continua să dăinuie în sufletele oamenilor sărmani ca un foc tăinuit și sfînt, ale cărui văpăi puteau fi înăbușite, pentru a fi ascunse, dar a căror puternică dogoare nu va putea fi potolită niciodată cu totul. Deși adăpostirea unui preot era socotită crimă capitală, pasibilă de pedeapsa cu moartea, călugării franciscani și capucini mai puteau umbla printre oamenii săraci, muncind alături de ei ca ciobani, păstori sau plugari, în timp ce deasupra capetelor lor, la un nivel mai înalt, nobilimea protestantă începea să facă pe stăpîna pe fostele proprietăți irlandeze. Se crea astfel în Irlanda, între proprietarii de pămînturi și cei fără pămînt, o diferențiere capitală, care, agravată de deosebirea de religie, va sta la originea multor necazuri de mai tîrziu ale acestei țări.

Primul Parlament al Protectoratului a fost ales pe la mijlocul lunii iulie 1654, dar nu s-a întrunit de fapt decît la începutul lui septembrie, săptămînile scurse între timp fiind ocupate cu diferite pregătiri, dintre care cea mai importantă a fost înălțarea în Camera Înstelată a unui tron (acesta a fost, într-adevăr, cuvîntul folosit) pentru Oliver. Pînă la urmă „tronul" s-a dovedit a fi „un jilț foarte impunător, bătut și împodobit cu aur", ridicat cu două trepte față de adunare și avînd în față o masă. Procesiunea care se îndrepta prin Whitehall spre Parlament avea și ea o nuanță regală, cu Oliver, Lambert și Henry Cromwell înaintînd în fruntea ei „într-o caleașcă deosebit de fastuoasă." S-a mai remarcat că Protectorul preferase să îmbrace haine civile, ca și cînd ar fi vrut să subestimeze eventualele elemente militare ale înălțării lui. Data aleasă de Oliver era ziua de 3 septembrie, astfel că — referindu-se mai tîrziu la ea — Hobbes socotea această preferință „mai degrabă superstițioasă", fiindcă era hărăzită cît se poate de limpede să coincidă cu data marilor sale izbînzi de la Dunbar și Worcester.[39] Din păcate, așa cum vin de obicei în mod nepotrivit aniversările, ziua de 3 septembrie cădea în anul acela într-o duminică, așa că cei cu frică de Dumnezeu au făcut de îndată tărăboi că ziua lor de sărbătoare era astfel folosită. Din această cauză, ziua de 3 n-a fost decît martora unei scurte întruniri și a unei cuvîntări concise, urmată de o predică la Westminster Abbey, care au precedat ceremoniilor principale de luni.

Și astfel, ziua de 4 septembrie a fost aceea în care Oliver și-a dat pe față, printr-o cuvîntarea memorabilă, de o lungime nemaipomenită și aparent oarecum confuză, idealurile sale ca Lord-Protector, care își exercita puterea împreună cu Parlamentul. Lungimea expunerii era premeditată, iar cuvîntarea menită fără îndoială să pătrundă în conștiința auditoriului ca o navă maiestuoasă care spintecă talazurile oceanului. Se prea poate, pe de altă parte, ca, pe măsură ce expunerea continua, neclaritatea cuvîntării să fi sporit din două motive. În primul rînd, fiindcă, după cîte se pare, Cromwell nu-și nota cuprinsul cuvîntărilor, astfel că raportorii trebuiau să se bizuie numai pe mărturia auzului lor, iar în al doilea rînd, și așa cum s-a sugerat în mod plauzibil, pentru că artificiul specific al retoricii lui, adică acea anumită ezitare în timp ce căuta expresia desăvîrșită, dădea cuvintelor sale o și mai mare lipsă de claritate. Era o caracteristică pe care trimisul Bonde a

raportat-o regelui Carol al Suediei spunîndu-i că Protectorul „se făleşte cu felul său corect de a se exprima şi caută întotdeauna cuvîntul cel mai potrivit." [40] Poate că această pornire spre o exprimare fericită i-a făcut pe criticii vremurilor de mai tîrziu să-l acuze că vorbea confuz. Totuşi, din cuvîntarea aceasta a lui Cromwell rezultă clar cel puţin un lucru şi anume cît de mult îşi schimbase modul de a gîndi în cele 14 luni ce trecuseră de la Parlamentul Barebones. În faţa Parlamentului se afla acum fără doar şi poate un orator cu totul diferit de optimistul comandant suprem ce se adresa în iulie 1653 drept-credincioşilor, cărora nădăjduia ca, într-un fel sau altul, să le transmită puterea. Cel de acum nu era un dezamăgit, fiindcă, deşi ivită repede, amărăciunea a venit mai tîrziu, ci un om în sfîrşit perfect conştient de rolul său personal. Cu toate că mai existau destule îndoieli asupra rolului pe care urma să-l joace noul Parlament, ca să nu mai vorbim de felul în care se presupunea că avea să lucreze coaliţia dintre el şi Protector, Cromwell n-a mai dovedit cu acest prilej că avea vreo şovăială sau că mai trebuia să chibzuiască în ceea ce priveşte propria lui poziţie. În expunerea asupra organizării comunităţii şi-a arătat de asemenea convingerea că ordinea şi supunerea faţă de cîrmuire trebuiau preferate, fără rezerve, schimbărilor şi reformelor.

Urmarea a fost o cuvîntare care începea cu falnicele cuvinte : „Domnilor — a rostit el patetic — v-aţi întrunit aici în cea mai măreaţă împrejurare pe care — după credinţa mea — a trăit-o Anglia, fiindcă purtaţi pe umerii voştri interesele unor popoare mari, cu teritoriile care le aparţin. Aş putea spune, într-adevăr, fără nici o exagerare, că pe umerii voştri se reazemă interesele tuturor creştinilor din lume." Şi apoi vorbirea lui s-a avîntat spre înălţimi cu un elan măreţ şi vorbe înflorite, ca o pasăre de pradă în urmărirea prăzii, cu deosebirea că ceea ce Protectorul voia să prindă acum în ghearele lui, spre folosul celor prezenţi, era adevărul nedesluşit al trecutului. Ar fi putut să le enumere — a spus el — „un şir de lucrări înfăptuite nu de oameni, ci de Providenţă", care i-a adus în situaţia de atunci. Totuşi, din trei motive, prefera să le vorbească în alt fel. În primul rînd, lucrările şi hotărîrile Domnului erau atît de minunate, încît ar trebui să-şi petreacă toată ziua povestindu-le. În al doilea rînd, ele erau desigur înscrise în inimile lor tot atît de neîndoios ca într-o carte, iar, în al treilea rînd, o nouă enumerare a „fap-

telor ştiute" în loc să vindece „ar face ca rănile să sîngereze din nou". De aceea, gîndul lui era ca tema cuvîntării să fie însănătoşirea şi aşezarea naţiunii.

Totuşi, intenţia aceasta paşnică a fost înfăptuită printr-o cuvîntare pătimaşă, în care au reapărut, bineînţeles hotărîrile Domnului, iar în mod tacit ascultătorii erau aspru criticaţi, fiindcă nu ţinuseră seama de ele. Care era starea neamului — a întrebat Cromwell — atunci cînd a fost instituită „această guvernare", adică Protectoratul ? Răspunsul era : de plîns. Nu domnea aproape peste tot samavolnicia ? Cine ştia de unde sau cum să-şi capete dreptatea, fără să i se facă greutăţi sau fără ca cineva să intervină ? „Într-adevăr — a repetat el — samavolnicia domnea pretutindeni". Şi toate acestea în ciuda hotărîrilor divine, „acele hotărîri teribile pe care le întîmpinase în calea judecăţii lui în decursul celor zece ani de război civil, un război cum nu se poate mai crîncen. Însă hotărîrile Lui pline de îndurare n-au avut nici o înrîurire asupra noastră, stăpîniţi cum eram de toane şi interese". Se vede că, deşi concepţia aceasta nouă a lui Cromwell, adică grija pentru legalitate şi ordine, era pusă la baza principiilor de guvernare ale Protectoratului, nu abandonase vechea temă a hotărîrilor divine, ci făcea din ea o bîtă suplimentară comodă cu care să izbească în cei despre care se spunea că răsturnaseră ordinea socială.

Şi s-a apucat într-adevăr să dea în ei, bineînţeles la figurat. Vinovate de starea aproape samavolnică din ţară erau „principiile nivelatorilor", iar sprijinitorii lor erau învinuiţi că ar fi încercat să calce în picioare „conducerea" naţiunii. Nimic n-ar fi arătat atît de izbitor cît de mult se îndepărtase Cromwell de vechile timpuri ale revoluţionarei lui opoziţii faţă de regele Carol decît referinţele nostalgice la „clasele sociale prin care Anglia s-a făcut cunoscută vreme de sute de ani" — adică nobilii, gentlemenii şi yeomenii. „Ei reprezintă forţa naţiunii — a declarat el — şi încă una falnică". Şi ce altceva însemnau acele principii ale nivelatorilor decît „să-l îmbogăţească pe arendaş în aceeaşi măsură ca pe moşier, lucru care, socotesc — a adăugat el —, chiar dacă ar izbîndi, n-ar dura mult". După ce-şi vor atinge ţinta, oamenii care susţin acest principiu „vor face la iuţeală mare caz de interesele şi de proprietăţile lor". Dar cei ce urmau să fie demascaţi în acest chip nu erau numai nivelatorii. Au fost atacate una cîte una toate fracţiunile incomode, partizanii „celei de-a cincea

împărăţii", fiindcă se credeau singurii apărători ai voinţei lui Dumnezeu, ba chiar şi iezuiţii, despre care se spunea că veneau cu grămada de pe continent ca să provoace tulburări în Anglia. Apoi Oliver s-a apucat să facă pe-ndelete o comparaţie între aceste ţeluri provocatoare şi întreaga muncă depusă în vremea din urmă pentru a se ajunge în Anglia la bună înţelegere, şi încă la o bună înţelegere plină de belşug, începînd cu treburile interne, ca, de pildă, mult dorita reformă a legislaţiei şi a reglementărilor privind biserica, şi mergînd pînă la tratatele încheiate cu Danemarca şi cu Portugalia, sau la proiectatul tratat cu Franţa. N-a încercat să cocoloşească poverile prezentului, cum erau birurile ce apăsau poporul, căutînd totuşi să le prezinte în adevărata lor lumină ca o urmare a trecutului şi exprimîndu-şi nădejdea că vor fi uşurate în viitor.

La sfîrşit, procedînd oarecum ca un director de şcoală care îşi asigură binevoitor învăţăceii că fiecare din ei are, pentru instituţie, aceeaşi importanţă ca şi el însuşi, Cromwell îi vorbi cu blîndeţe Parlamentului despre sarcinile lui viitoare, adăugînd : „Voi da dovadă de sinceritate şi de lealitate faţă de voi, declarîndu-vă că nu v-am spus aceste lucruri ca unul care vrea să facă pe stăpînul cu voi, ci ca un om care s-a hotărît să vă fie tovarăş de muncă în interesul acestor măreţe cauze..." Din păcate, Cromwell n-avea în faţa lui o adunare de şcolari aleşi mai dinainte şi cu atît mai puţin la fel de uşor de condus. Unul din rezultatele noii reguli a venitului minim de 200 de lire sterline pentru prezentarea candidaturilor, pe baza căreia fusese ales noul Parlament, a fost acela că numărul deputaţilor de la ţară era ceva mai mare decît al celor de la oraş, ceea ce împiedică guvernul să aibă mînă liberă în Parlament, fiindcă deputaţii oraşelor erau mai uşor de manevrat prin hatîruri. În orice caz însă, noul Parlament era plin de oameni înclinaţi să-l considere pe Cromwell doar un simplu „tovarăş de muncă" — aşa cum declarase de altfel el singur că este. Ceea ce ameninţa însă să se pună de-a curmezişul oricărei eventuale dorinţe a lui Cromwell de a interpreta *Instrumentul de guvernare* în sensul că ar putea să-şi exercite de unul singur puterea asupra Parlamentului, era revenirea vechiului şi intransigentului element republican reprezentat de oameni ca Thomas Scot şi sir Arthur Haselrig, care îşi petrecuseră o bună parte din viaţă combătînd concepţia guvernării personale,

astfel încît era foarte puţin probabil ca ei să renunţe la ideile lor în favoarea lui Cromwell.

În felul acesta Parlamentul s-a arătat de la bun început pus pe ciondăneală şi îndărătnic, într-un mod ce nu prea era pe gustul Protectorului, care visase un corp legislativ docil şi cu idei înaintate, „astfel ca să ne putem înţelege cu blîndeţe, cu politeţe şi cu evlavie unii pe alţii". Parlamentul s-a plîns în primul rînd că o lege de dată recentă împotriva trădării îi încălca dreptul de liberă exprimare, fiindcă interzicea orice critică publică împotriva guvernului. După aceea, „neţinînd seamă de ordonanţă", Camera a început, dinadins, să discute caracterul noului guvern, ba, ceva mai mult şi încă într-un mod categoric interzis de clauzele *Instrumentului de guvernare,* să încerce a modifica articolul hotărîtor al acestei reglementări care preciza (sau mai degrabă nu preciza) felul legăturii ce trebuia să existe între Protector şi Parlament. Nelămurita prevedere că guvernul trebuia să constea „dintr-o persoană şi un Parlament" ar fi urmat să fie înlocuită prin mai deslușita expresie „din Parlamentul Angliei etc. şi dintr-o singură persoană, învestită cu împuternicirile socotite potrivite de către Parlament" [41], iar capacitatea de a legifera trebuia să o aibă numai Parlamentul.

Faţă de toate aceste intenţii, „partidul Curţii", cum ajunsese să fie numit acum clanul lui Cromwell, s-a grăbit să riposteze, dezgropînd toate vechile gogoriţe privitoare la Parlamentul lung şi la Parlamentul trunchiat. Nu încerca oare Parlamentul de acum să-şi statornicească dreptul de a-şi prelungi singur, fără termen, existenţa ? Se afirma că întreaga naţiune hotărîse că noua Constituţie nu putea fi modificată, părere cu putinţă de susţinut numai dacă se considera că *Instrumentul de guvernare* reprezenta într-adevăr voinţa întregii naţiuni, fiindcă prin el se interzicea orice schimbare ulterioară, şi că, de altfel, Cromwell nu se va învoi nicidecum cu o micşorare a puterii la care fusese chemat atît de limpede de către Atotputernicul. Însă potrivnicii Protectorului s-au grăbit să se năpustească asupra acestei teorii a hotărîrilor divine, pe care o socoteau, cu oarecare dreptate, drept o sabie cu două tăişuri. „Prin hotărîrile Sale, Dumnezeu îngăduie adesea anumite lucruri pe care nu le aprobă" — observau ei — fiindcă altminteri un hoţ ar avea dreptul la orice pungă peste care dă pe drumul mare. Bradshaw exprima părerea multora atunci cînd spunea că dacă Anglia urma să

fie cîrmuită de un singur om, atunci îl prefera pe Carol în locul lui Oliver. Desigur că nu era de aşteptat ca aceste concepţii să înflorească fără să fie stăvilite de către Protector, căci, dacă ar fi fost puse în aplicare, i-ar fi paralizat atît de sigur acţiunile, încît n-ar fi putut duce pînă la capăt decît puţine din operele pe care le plănuia. Cel puţin acesta era punctul de vedere practic pe care era obligat să-l aibă.

La 11 septembrie a fost prezentată Camerei o moţiune care prevedea că „guvernul trebuia să fie alcătuit din Parlament şi dintr-o singură persoană, ale cărei puteri să fie limitate şi înfrînate aşa cum va socoti potrivit Parlamentul", astfel că, a doua zi, Cromwell s-a văzut silit să intervină cu o altă expunere amplă şi amănunţită [42]. De data aceasta însă, după ce a vorbit din nou de întremarea şi aşezarea naţiunii, a stăruit pe larg asupra propriei lui poziţii. A subliniat cu şi mai multă tărie faptul că chemarea îi venea de la Dumnezeu, iar încrederea de la popor, şi că nu va renunţa la ea decît dacă acesta o va cere. Şovăind în vorbă, aşa cum îi era obiceiul, a insistat în special asupra faptului că nu umblase după noua lui demnitate : „V-o spun, în toată curăţenia sufletului meu, că nu-mi place, nu-mi place (şi lucrul acesta n-am consimţit să-l fac nici în trecuta cuvîntare), repet, nu-mi place să zgîndăresc rănile sau să dezvălui slăbiciunile. Ceea ce am rîvnit, v-o spun, a fost aceasta : [după Worcester] speram că mi se va îngădui să mă retrag în viaţa particulară". Apoi, cu o mînie crescîndă, le-a spus că acceptase puterea numai la rugăminţile stăruitoare ale unor persoane supuse şi asta într-o vreme cînd avea sub comanda lui armatele a trei naţiuni. Exista o „puzderie de martori" ai faptului că nu umblase după putere şi începu să-i înşire : armata, oraşul Londra, judecătorii, celelalte comitate, precum şi „toţi oamenii din Anglia... şi mulţi din Irlanda şi Scoţia", pentru ca la sfîrşit să ia drept martor însuşi Parlamentul.

Dar, deşi atribuia desemnarea lui în această funcţie hotărîrii Domnului, Cromwell se arăta neclintit în pretenţia lui de a deţine singur puterea. O bună cîrmuire — a spus el — constă în aplicarea anumitor principii de bază, ca, de exemplu, libertatea de conştiinţă şi comanda miliţiei populare de către o singură persoană, fiindcă, în caz contrar, s-ar ivi extrem de nedoritul pericol al autoprelungirii fără termen a Parlamentului. În felul acesta, deşi

repeta întruna că adunarea era cu adevărat un parlament liber, totuși schimba cu iscusință, la rîndul și în favoarea lui, termenii *Instrumentului de guvernare*, vorbind despre el însuși ca despre „autoritatea care v-a convocat", în timp ce propria lui autoritate se trăgea, în schimb, de la Dumnezeu și de la oameni, deși, firește, *Instrumentul* nu afirma că puterile Parlamentului purcedeau de la Protector, ci, dimpotrivă, că puterile Protectorului erau stabilite de Parlament. A fost redactată totuși o nouă „Declarație de recunoștință" care modifica de fapt *Instrumentul* și care a fost semnată în decursul unei săptămîni de aproape 200 de deputați. Însă Parlamentul nu fusese încă redus la neputință. O lungă și enervantă discuție privind dreptul de veto al Protectorului asupra legilor votate de Parlament a rezumat cele două poziții de neîmpăcat între ele. Protectorul „avea" acest drept sau „urma să-l aibă" ? Prima alternativă, dorită de „partidul Curții", lăsa să se subînțeleagă că Protectorul avea acest drept, în mod firesc, *ex officio* *, în timp ce cealaltă presupunea că dreptul îi fusese acordat ulterior de către Parlament. Votarea unei legi prin care i se acorda lui Cromwell funcția de Protector pe viață n-a fost decît o victorie iluzorie pentru partidul său, fiindcă bucuria triumfului s-a risipit, iar el însuși și-a exprimat — după cîte s-a spus — dezamăgirea, atunci cînd sforțările lui de a face ca această funcție să fie și ereditară au fost dejucate de rivalii săi. Dimpotrivă, funcția urma să rămînă electivă, iar dacă, la moartea Protectorului, Parlamentul s-ar fi aflat în sesiune, atunci alegerea urmașului trebuia făcută de acest organ și nu de Consiliul de stat.

Multe din controversele care s-au ivit în continuare între Protector și Parlament se vor fi bucurat, poate, de ascunsa apreciere a nefericitei năluci a regelui Carol I despre care se zvonea că rătăcea prin Whitehall. [43] Printre ele se aflau impunerile și comanda miliției populare. Unul din cele mai mari succese pentru care se luptaseră nesupușii deputați potrivnici Protectorului a fost legea potrivit căreia nici o dare nouă nu putea fi pusă fără încuviințarea Parlamentului. Dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că bugetul administrației civile urma să fie limitat la 200 000 de lire sterline pe an, se vede că Protectorului i-ar fi fost aproape imposibil să-și permită o gu-

* Prin însăși **funcția sa** (în lat. în text). — M.L.

vernare personală mai îndelungată fără ajutorul Parlamentului, mai ales dacă ţinem seama de caracterul expansionist al politicii sale externe. Chiar libertatea conştiinţei — tocmai această temă atît de apropiată inimii lui — a fost vremelnic ameninţată atunci cînd s-a hotărît să fie prezentat un proiect de lege pentru stîrpirea din rădăcini a „ereziilor condamnabile" care îi obliga pe oameni să vină la biserică duminica. Comitetul care urma să discute proiectul de lege a stăruit să-l întîlnească pe Protector, iar pînă la urmă proiectul a fost respins, căzîndu-se în acelaşi timp de acord ca pentru legile avînd drept scop „înfrînarea... conştiinţelor şubrede" să fie nevoie în viitor de consimţămîntul lui Oliver. Era însă aproape imposibil ca în urma acestor controverse Oliver să nu ajungă la concluzia că Parlamentul pe care îl chemase la viaţă nu numai că nu arăta decît prea puţin interes pentru lucrarea Domnului, aşa cum o înţelegea el, dar putea chiar s-o zădărnicească.

Un accident periculos de călărie, petrecut la sfîrşitul lui septembrie, pe care l-a suferit Protectorul, a dezvăluit şi cealaltă faţă a stavilelor parlamentare şi anume măsura în care depindea pe vremea aceea trăinicia Angliei de existenţa unui singur om. Accidentul a avut la origine un dar de şase cai frizoni suri făcut de contele de Oldenbourg, care, cunoscînd vestita slăbiciune pentru cai a lui Oliver, spera să-i facă astfel o plăcere. Oliver n-a putut rezista ispitei de a încerca atelajul în Hyde Park, conducînd el însuşi caleaşca. Rezultatul a fost dezastruos. Mai întîi Oliver a căzut de pe capră şi a fost tîrît, cu piciorul prins în hăţuri, o bucată de drum, scăpînd doar datorită faptului că cizma i-a ieşit din picior şi l-a eliberat. Ceva mai mult, prezenţa la această escapadă a devotatului Thurboe era cît pe ce să se dovedească fatală şefului său, fiindcă a căzut şi el din caleaşcă, iar pistolul pe care îl purta în buzunar s-a descărcat, gata-gata să-l omoare pe Protector. Într-un anumit fel, accidentul a fost de natură să le facă plăcere atît celor ce erau pentru el, cît şi celor ce erau împotriva lui. Regaliştii erau, firește, încîntaţi, exclamînd cu înţelepciune: „Cine nu ştie să conducă, o sfîrşeşte prost", în timp ce predicatorilor li se trimiteau scrisori anonime şi batjocoritoare prin care li se cerea să se roage pentru „surugiul nesăbuit care s-a apucat să cîrmuiască trei regate". S-a publicat cu acest prilej o aşa-zisă elegie, care se prefăcea că dojeneşte caii, „acele mîrţoage străine, prost instruite",

fiindcă refuzaseră să care o povară pe care „blajinii englezi" ar fi fost fericiți s-o tîrască personal. Puritanii, în schimb, știau să descopere în scăparea lui Oliver semnele unei ocrotiri miraculoase. La rîndul lui, Parlamentul s-a grăbit să trimită mesaje devotate de felicitare și compasiune. Așa cum spunea ambasadorul venețian, nu se putea tăgădui că moartea lui Oliver ar fi avut drept urmare noi conflicte interne și o imensă dezordine [44].

Pe la începutul lui noiembrie, Protectorul mai șchiopăta încă bine din cauza întîmplărilor prin care trecuse. În afara neînțelegerilor cu Parlamentul, mai avea și alte motive ca să fie abătut și nervos. Drept urmare, lumea spunea că ar fi exclamat cam pe atunci : „Mai degrabă aș păzi oile sub un gard de mărăcini, decît să am de-a face cu oamenii ocîrmuirii." În luna noiembrie a răposat, la vîrsta de 89 de ani, bătrîna doamnă Cromwell, „cuvioasa mamă a lui Oliver, pe care am văzut-o pînă de curînd supraviețuind unei epoci lungi cît un arbore genealogic" — cum scrisese Marvell. Nu era deci de mirare că de o bucată de vreme sănătatea ei era pe ducă, astfel că, îndată după moartea regelui, Oliver trebuise să-și amîne vizita pe care urma să o facă lui Richard Mayor, fiindcă, „într-adevăr, bătrîna mea mamă este atît de bolnavă, încît nu pot s-o las singură." Însă puterile minții ei nu-i slăbiseră, astfel că a putut să se bucure, pînă în ultimele zile ale vieții ei, de strînsa și drăgăstoasa legătură cu singurul ei fiu, fapt căruia contemporanii i-au dat o deosebită atenție. Doamna Cromwell fusese la drept vorbind o femeie cu o fire foarte cinstită. Avusese, de asemenea, suficient curaj ca să se plîngă cînd fusese mutată de la Cockpit la Whitehall, pentru a i se sublinia înălțarea la treapta protectorală, fiindcă, potrivit lui Ludlow, ea „nu se lăsa ușor încîntată de asemenea ispite." Îi era, de asemenea, teamă de viața fiului ei și tremura ori de cîte ori auzea o împușcătură de muschetă de groază să nu fie trasă de vreun ucigaș. Cu toată vîrsta ei înaintată, durata legăturii dintre ei nu făcea decît să-i mărească durerea pentru fiul acesta, pe care îl lăsa singur. Ultima și mișcătoarea ei binecuvîntare a fost notată de Thurloe : „Dumnezeu să te lumineze și să te mîngîie în toate restriștile tale și să-ți dea puteri să faci fapte mari pentru slava preamăritului Domn, ca să fii mîngîiere pentru poporul lui. Dragul meu fiu, îți încredințez dragostea mea. Noapte bună." [45] Puțin după aceea și-a dat sufletul, iar Oliver a rămas copleșit de durere. Potrivit celor care l-au văzut,

Oliver şi-a dezvăluit după aceea, prin comportarea lui, mîhnirea pentru pierderea suferită, astfel că, în pofida părerilor categorice pe care dispăruta doamnă le avea împotriva fastului, a înmormîntat-o la Westminster Abbey într-o seară de duminică iluminată de sute de torţe cu lumini pîlpîinde. Era ca şi cum, odată ce trecuse în rîndul cîrmuitorilor, ar fi vrut să-şi înnobileze nenorocirea într-un mod impunător, cu tot protestul puritan pe care glasul stins al mamei sale îl făcea să se audă din trecut.

Sentimentul că vremurile erau în neorînduială continua să stăruie. In luna ianuarie, Cromwell îi scria prietenului său, generalul-locotenent Wilks, tînguindu-se că îi trebuia toată „puţina încredere şi răbdare" pe care o mai avea pentru a face faţă greutăţilor, fiindcă „oamenii sînt atît de puţin dispuşi să asculte şi să se unească" [40]. În aceste împrejurări, fapta unui om ca bătrînul oştean cunoscut sub numele de Theauro John, care fusese prezent la prima recrutare făcută de Oliver la Huntingdon şi care trăia acum într-un cort la Lambeth, se adăuga la celelalte supărări. Theauro John a aprins un foc în aer liber, în care a aruncat Biblia, o şa, o sabie şi un pistol, spunînd că lucrurile acestea erau noii zei ai Angliei. S-a îndreptat apoi spre intrarea Parlamentului, unde a început să dea, furios, cu sabia în stînga şi-n dreapta înainte de a fi dus pe sus la răcoare. Se părea însă că regimul, atît de puţin contestat încît Camera Comunelor a ţinut, ascultătoare, şedinţă, după moda puritană, în tot decursul zilei de Crăciun a anului 1654, zi pe care o sărbătorea mai înainte, era ameninţat acum de adversari mai periculoşi decît bătrînul, dar înflăcăratul oştean.

Nivelatorii, această grupare încă de la început disidentă a armatei, nu încetaseră să se împotrivească oricăror măsuri ale guvernului care se îndepărtau de prevederile iniţiale ale *Acordului poporului.* Pericolul pe care îl reprezentau nivelatori nu consta în principiile lor luate ca atare, ci în prozeliţii pe care şi-i puteau atrage pe măsură ce creştea opoziţia faţă de guvernarea personală a lui Cromwell şi mai ales în aliaţii pe care şi-i puteau căuta La urma urmelor, o înţelegere între nivelatori şi regalişti putea constitui un factor de răzvrătire care să prezinte cea mai gravă ameninţare pentru regimul protectoral. Se mai adăugau apoi republicani nemulţumiţi ca Haselrig, Bradshaw şi lordul Grey de Groby, care se puteau arăta şi ei dispuşi să li se alăture. De aceea, în noiembrie 1654, atunci

cînd a fost întocmită o petiție prin care cîțiva din vechii camarazi ai lui Cromwell, coloneii Okey, Alured și Saunders, se plîngeau de caracterul nemulțumitor al guvernului, fapta lor a fost socotită mult mai amenințătoare decît părea la prima vedere. De fapt, petiția fusese redactată de vechiul nivelator, John Wildman. Ea punea în discuție baza puterii lui Cromwell și cerea „un parlament atotcuprinzător și liber", care să reexamineze libertățile pretinse la început de *Acord*. Se plănuia ca petiția să fie semnată de un număr mare de oșteni, pentru ca apoi să fie răspîndită pe o scară cît mai largă, inclusiv în Scoția. Însă petiția a fost confiscată la iuțeală, iar cei trei colonei au fost trași în fața Curții marțiale, deși după aceea au fost achitați de învinuirea de trădare. În Scoția, unde se pare că fusese pusă la cale o adevărată conspirație, avîndu-l în cap pe colonelul Robert Overton, Monk a acționat cu repeziciunea lui caracteristică, băgîndu-l la închisoare pe Overton și asigurîndu-se că el, Monk, rămînea să comande acolo. La 10 februarie, Wildman a fost prins în flagrant delict, cu cerneala încă proaspătă pe hîrtie, în timp ce dicta un pamflet atîțător împotriva „despotului Oliver Cromwell", drept care conspirația nivelatorilor a luat sfîrșit.

Nu există nici o dovadă că nivelatorii ar fi avut într-adevăr vreo legătură cu regaliștii, a căror încercare nepotrivită de a scutura jugul urma să aibă loc ceva mai tîrziu [47]. Este adevărat că regaliștii nădăjduiseră întruna în ajutorul nivelatorilor, astfel că unele persoane izolate negociaseră între ele. John Lilburne, de pildă, dusese tratative cu ducele de Buckingham. E limpede, pe de altă parte, că — după cum arată cuvîntarea lui din 22 ianuarie, ținută în fața Parlamentului — însuși Cromwell era convins de posibilitatea unei asemenea uniri a celor două forțe de rezistență, convingere care a influențat cu siguranță atitudinea lui de mai tîrziu față de nivelatori. În această privință, adevărul este mai puțin important decît natura convingerii lui, și asta fiindcă relațiile lui cu Parlamentul nu numai că nu s-au îmbunătățit cu trecerea timpului, dar, în ianuarie 1655, au atins un punct primejdios din cauza proiectului de lege privind miliția populară, supus votării. Era puțin probabil ca omul acesta, amenințat cu rebeliunea în propria lui armată și care se temea că răzvrătiții se vor alătura celor mai primejdioși dușmani ai lui din țară și din străinătate, să aprobe o propunere care prevedea că „miliția populară a Republicii nu poate fi înrolată, instruită

sau folosită decît cu consimţămîntul unanim al cetăţenilor adunaţi în Parlament".

În starea de spirit a celui care vede spioni sub fiecare pat, Cromwell s-a arătat capabil să dea dovadă, cu rezultate rapide şi hotărîtoare, de vechea lui duritate. A descoperit dintr-o dată că durata minimă, de cinci luni, a sesiunilor Parlamentului, care, în concordanţă cu *Instrumentul de guvernare,* putea fi dizolvat cel mai devreme la 5 februarie, trebuia calculată în luni lunare* şi nu în luni calendaristice, pentru ca, la 22 februarie, să-şi înfrunte din nou Parlamentul cu o cuvîntare pe care el însuşi a recunoscut-o drept „lungă", dar care de astă dată se dovedi a fi o cuvîntare de dizolvare. [48] S-a remarcat cu acest prilej că printr-o bună parte a vorbelor sale Cromwell şi-a arătat totala lui repulsie faţă de oamenii care-i stăteau în faţă. N-a mai pomenit nimic de rolul lor istoric. De astă dată se auzea doar vocea dascălului grav dezamăgit de învăţăceii săi, cărora le reamintea acea „primă zi, cea mai promiţătoare pe care au văzut-o ochii mei" din luna septembrie a anului precedent, doar pentru a o pune în contrast cu crescînda lui decepţie de atunci încoace.

În timp ce făţişa lui nemulţumire sporea, mînia îi aducea din cînd în cînd pe buze preferatele-i expresii pitoreşti de origine biblică, aşa cum a fost atunci cînd a schiţat rezultatele date de strădaniile acelui Parlament : „Sînt copaci care nu cresc la umbra altora, deşi sînt unii cărora, dacă putem spune aşa, pe ocolite, le place să prospere la umbra celorlalţi. Şi-am să vă spun ce-a ieşit... În loc de pace şi înţelegere, în loc ca mila şi adevărul să se împace între ele şi ca dreptatea şi armonia să se îmbrăţişeze, împăcînd între ei pe oamenii cinstiţi ai acestor naţiuni şi potolind dureroasele tulburări ce sînt printre noi..., la umbra voastră au crescut buruieni şi urzici, spini şi mărăcini, neînţelegeri şi dezbinare, nemulţumiri şi necazuri, laolaltă cu adevărate primejdii pentru comunitate". Apoi, pentru ca nimeni să nu se înşele asupra celor ce voia să spună, Cromwell a repetat, cu vădită satisfacţie, analogia : „Vă spun că duşmanii păcii din afara şi dinăuntrul acestor naţiuni, stările de nemulţumire din tot cuprinsul acestor naţiuni, pe care, după părerea mea, nimeni nu se va împotrivi să le cheme cu acest nume sau să le asemene cu spinii şi mărăcinii, au prosperat la umbra voastră". A

* O lună lunară este egală cu durata unei revoluţii a lunii în jurul Pămîntului, deci 28 de zile. — M.L.

revenit ceva mai tîrziu din nou la aceste idei, vorbind de „buruienile, spinii și mărăcinii" hrăniți de vrăjmașii Republicii datorită prilejurilor oferite de Parlament.

Această expresie biblică, precum și vorbele lui mai dinainte privind legămîntul cu moartea și iadul, despre care se spunea că l-ar fi făcut preoțimea irlandeză (sau, eventual, scoțienii) și care captivaseră imaginația lui Oliver, se referă la cuvintele lui Isaia. De fapt, folosirea acestei metafore a „spinilor și mărăcinilor", precum și celelalte referiri biblice pot fi dovezi puternice în sprijinul părerii că pe vremea aceea Cromwell se identifica îndeaproape, conștient sau inconștient, cu acest profet, om încercat și el de îndîrjitele samavolnicii ale propriului său neam. Așa cum făcuse Cromwell în cuvîntarea sa, Isaia repetase și el sub diferite forme cuvintele „spini și mărăcini", ca o expresie sugestivă pentru a evoca jalea la care trebuia să se aștepte poporul Israelului dacă nu lua în seamă vrerile Domnului.

În timp ce se îndeletniceau cu josnicele lor negocieri, „partida regalistă, și aș fi dorit ca unii din ei să fi avut îndrăzneala de a veni aici, ca să audă ce spun — a exclamat el batjocoritor —, partida regalistă... zic, plănuia și se pregătea să înece din nou în sînge țara..." A reluat apoi aluziile obscure de mai sus, s-a referit la „legăturile prietenești care existau între cercurile regaliste și banda aceea de oameni numiți nivelatori." Cromwell și-a încheiat analiza activităților nechibzuite ale Parlamentului spunînd că și el putea să plece la plimbare pe cîmpii sau să întreprindă o călătorie, dar n-ar socoti înțelept să facă acest lucru atunci cînd îi ardea casa. Înțelesul acestor vorbe era limpede. Cei care plecaseră în străinătate nu mai aveau voie să se întoarcă în Camera Comunelor. Apoi, prin următoarele cuvinte, după ce îl invocă pe Atotputernicul și aminti de datoria lui față de popor, Cromwell declară Parlamentul dizolvat, fiindcă prezența acestuia — a spus el — nu mai era „spre folosul acestor neamuri și nici al binelui obștesc".

Totuși, în pofida temerilor lui Cromwell privind căile pe care era subminată Republica sa, prima încercare fățișă întreprinsă de regaliști, curînd după dizolvarea Parlamentului, de a-i da peste cap alcătuirea, n-a făcut decît să dovedească tăria de oțel a supravegherii exercitate de Cromwell și Thurloe. Nu spunem acest lucru pentru a ponegri neprefăcuta mînie a lui Cromwell atunci cînd se gîndea la

nesăbuitele, ba chiar criminalele pericole la care se expusese Parlamentul. Avea, de altfel, o oarecare dreptate în învinuirile lui, fiindcă soldele oştenilor ajunseseră să fie plătite cu mari întîrzieri, ceea ce nu era, desigur, cea mai bună cale de a se asigura apărarea ţării. Dacă nivelatorii s-ar fi alăturat de fapt regaliştilor, aşa cum bănuise Cromwell, istoricul efemerei, dar curajoasei răzmeriţe a lui Penruddock din primăvara anului 1655 ar fi fost cu totul altul. Însă, aşa cum au stat lucrurile, întreaga acţiune a fost marcată de la bun început de acele deficienţe de plănuire, coeziune şi conducere clară care au reprezentat deprimantul refren al tuturor conspiraţiilor regaliste din timpul interregnului. [49] Planul iniţial prevedea şase revolte regionale, organizate de asociaţiile locale sub comanda generală a lordului Rochester, care urma să debarce, la ordinul regelui, de pe continent, ceea ce împiedica deocamdată împărţirea comenzii între Glencairn şi Middleton. Însă capetele cele mai luminate de pe vremea aceea ale regaliştilor şi-au dat permanent perfect de bine seama că, fără un ajutor străin de un fel oarecare, care să sprijine sau măcar să iniţieze o răzvrătire, şansele de succes erau minime, iar măsurile de represiune ce ar fi urmat ar fi fost înfricoşătoare. Cu toate acestea, deşi nu era nici o speranţă într-un asemenea ajutor, regele Carol a fost convins să-şi dea consimţămîntul în vederea unei răscoale, care urma să înceapă la mijlocul lunii februarie.

Caracteristic pentru organizarea acestei acţiuni a fost faptul că, deşi lovitura bruscă şi promptă dată de Cromwell lui Wildman şi nivelatorilor i-a convins pe aderenţii Uniunii secrete să-şi amîne încercarea, nu toţi complotiştii au fost informaţi de această măsură. Din această cauză, în sud-vestul Angliei a avut loc o neînsemnată, dar dramatică încăierare izolată, care a fost însă iute înăbuşită. În ciuda acestui avertisment, s-a plănuit totuşi ca răzmeriţa să aibă loc cu o lună mai tîrziu, adică la mijlocul lunii martie. Dar chiar de la bun început, ea a eşuat în toate regiunile, în afară de una. În comitatele Leicester şi Stafford nu s-a întîmplat absolut nimic, în timp ce în comitatele centrale s-a considerat necesar doar ca pentru păstrarea liniştei să se interzică meciurile de fotbal şi cursele de cai. O acţiune mai îndrăzneaţă ar fi avut, poate, şanse de reuşită în Nord, fiindcă în comitatele Northumberland, Durham şi York se făcuseră pregătiri clandestine de mare amploare. În realitate însă, adunării trupelor re-

galiste la Marston Moor (loc pe care istoria ar fi trebuit să-i învețe că nu le este prielnic) i s-a pus capăt prin arestări, deși Rochester, agentul regelui, a izbutit pînă la urmă să scape deghizat în crescător de vite.

Singurul loc în care răscoala a dat oarecari semne de viață a fost în apusul Angliei și asta numai datorită străduaniilor eroice, deși lipsite de noroc, ale fostului ofițer regalist colonelul John Penruddock, care comanda partea din comitatul Wilt a Asociației de apus și care a dat răscoalei numele lui. Împreună cu sir Joseph Wagstaffe, trimisul din străinătate al regelui, și cu vărul său, Edward Penruddock, au dat cel puțin dovadă de curaj, deși șansele le erau cu totul împotrivă, astfel că ar fi fost o adevărată minune dacă ar fi izbutit. Guvernul nu-și pierduse nici el timpul : își concentrase mijloacele de apărare, întărise garnizoana din Turnul Londrei și adusese înapoi trupe din Irlanda. De asemenea, fusese mobilizată miliția populară din Londra, aflată sub comanda lui Skippon, iar garda din jurul palatului Whitehall a fost întărită cu oșteni călîți în lupte. Neținînd seama de aceste semne prevestitoare de rău, Penruddock și Wagstaffe au pătruns în noaptea de 12 martie în Salisbury, au deschis temnițele ca să înroleze deținuții, încarcerînd în locul lor doi judecători și pe șerif. Deși s-au făcut unele propuneri ca să-i spînzure pe toți trei, pînă la urmă s-a convenit ca doar șeriful să fie luat ostatec, așa cum era, îmbrăcat în cămașă de noapte. În felul acesta, din Salisbury au ieșit în marș un total de 400 de oameni.

Însă acesta a fost punctul culminant al răzmeriței, fiindcă alte fapte glorioase pe măsura capturării șerifului în toaletă de noapte se pare că nu mai erau de săvîrșit. Marchizul de Hertford, care se înțelesese cu ei să li se alăture, n-a mai venit, iar unele încercări promițătoare de a se aduna noi trupe în comitatul Dorset, la Blanford, precum și în alte părți, s-au dovedit pînă la urmă zadarnice. Firește că nici una din aceste întîmplări nu putea ajuta mica ceată a lui Penruddock să facă față sosirii formidabilei oști a lui Desborough, trimis de guvernul central s-o urmărească îndeaproape. În disperare de cauză, Penruddock s-a văzut silit să se îndrepte spre Cornwal, refugiul tradițional al regaliștilor. Dar chiar în timp ce erau *en route* * spre acest comitat, două orașe mai însemnate, Taunton și

* În drum (în franc. în text). — M.I.

Exeter, i-au făcut să înțeleagă că îi socoteau doar niște tulburători nepoftiți ai ordinii publice. În sfîrșit, la South Molton, dincolo de orașul Tiverton, o mică formație comandată de căpitanul Croke, din regimentul colonelului Berry, i-a atacat cu rezultate dezastruoase pentru răzvrătiți. Deși Wagstaffe a reușit să scape, restul formației capturate a fost dusă la Exeter.

Răzvrătirea aceasta reprezentase un pericol atît de neînsemnat, încît Cromwell s-a socotit în stare să-i trateze cu îndurare pe vinovați, dacă ținem seama de normele timpului. A îngăduit chiar ca ei să fie judecați de juriați, deși Curțile cu juriați regionale aveau prostul obicei de a-i achita pe localnici. Se pare că dintre răzvrătiți doar 39 au fost condamnați la moarte și că, dintre aceștia, au fost executați numai 15. Printre ei a fost și Penruddock, care și-a dat obștescul sfîrșit așa cum trăise, adică bărbățește. Din partea guvernului, a fost scutit de îngrozitoarea umilință de a fi tîrît pe o leasă de nuiele la locul execuției, pentru a fi apoi sfîrtecat în patru.

După aceste întîmplări, Cromwell și Thurloe s-au putut făli, pe bună dreptate, de felul în care mașinăria Republicii făcuse față acestei prime amenințări fățișe, iar Thurloe, îndeosebi, s-a putut felicita pentru faptul că unul din agenții săi, colonelul John Bampfylde, se infiltrase adînc în cercurile regaliste conspirative din Paris, de unde avusese posibilitatea să procure multe informații folositoare. Nu mai puțin încurajator era și faptul că putuseră fi adunați la iuțeală 5 000 de voluntari pentru miliția populară din Londra, precum și alți voluntari pentru trupele din tot cuprinsul țării, inclusiv pentru cele din comitatul Gloucester și orașul Bristol. Zugrăvindu-i mai tîrziu aceste întîmplări lui John Pell, agentul diplomatic al lui Cromwell în Elveția, Thurloe cugeta cu mulțumire că Cromwell ar fi putut să strîngă 20 000 de oameni în 14 zile, fără a mai pune la socoteală armata, ceea ce arăta „cît de mult se înșeală cei ce își închipuie că dragostea acestui popor se îndreaptă spre Casa Stuarților." [50] În primăvara anului 1655, Anglia părea a fi ținută într-o mînă de fier, astfel că era greu de văzut în ce fel regaliștii — ca și, de altfel, nivelatorii sau, cu atît mai puțin, adepții „celei de-a cincea împărății" — ar fi fost în stare s-o descătușeze. În același timp, Anglia se bucurase în cele 12 luni petrecute sub Protectorat de o „libertate bine orînduită", așa cum o denumise de minune Milton în *Cea de-a doua apărare*. Însă

apărînd-o, Milton avusese grijă să facă o distincție între acest fel de libertate și libertățile de soiuri mai stînjenitoare, arătînd că ea era produsul unor împrejurări speciale, adică al tulburărilor prin care trecuse țara. Problema care stătea acum în fața lui Cromwell era aceasta : să nu privească înapoi la spinii și mărăcinii care crescuseră la umbra Parlamentului său, ci să elaboreze pentru viitor o formulă de guvernare care să aibă mai multe șanse de succes. Partea proastă era că experiența spinilor și mărăcinilor părea să-l împingă nu spre mărirea „libertăților bine orînduite", ci spre strîngerea șurubului.

19

La lucru în lume

Dumnezeu ne-a adus unde ne aflăm, ca să chibzuim asupra lucrării pe care am putea-o face în lume, precum şi la noi acasă.
Cromwell adresîndu-se, în 1654, Consiliului armatei

În luna octombrie a anului 1654, unui anume Alexander Rowley i s-au plătit 50 de lire sterline „ca să monteze la Whitehall un glob pămîntesc pentru folosinţa Înălţimii sale". Era o achiziţie înţeleaptă, deoarece încă de la sfîrşitul războiului cu Olanda, în luna mai, Protectorul îşi lăsase gîndurile să-i hoinărească prin lume în căutarea unei noi meniri, fie în colonii, fie în Europa, iar prezenţa acestei reprezentări, conforme cu realitatea, a Pămîntului nu putea decît spori eficienţa practică a acestor meditări. De fapt, pe măsură ce politica externă a Angliei înflorea, adăpată cum era ea de înflăcărarea lui Cromwell, Consiliul de stat socotea şi el de trebuinţă să-şi procure noi hărţi şi noi globuri pămînteşti, ba chiar şi o carte numită *The New Atlas*, numai ca să ţină pasul cu visurile de expansiune ale Protectorului, care depăşeau cîteodată propriile lui cunoştinţe geografice [1]. Mobilurile esenţiale ale politicii lui Cromwell au făcut obiectul multor controverse *, iar el a fost învinuit de editorul scrisorilor şi cuvîntărilor sale cel puţin de inconsecvenţă, dacă nu şi de ceva mai mult. De remarcat este totuşi faptul că, încă de la începuturile acestei politici, acţiunile lui au fost în deplină concordanţă cu convingerile pe care le vădea de multă vreme. Contradicţiile, dacă au

* Vezi *Cromwell and the Baltic* din *Essays in Swedish History* ale lui Michael Roberts, care începe cu un rezumat util al părerilor istoricilor precedenţi.

fost, au venit mai tîrziu, odată cu de neînlăturatele complicații ale negocierilor diplomatice într-o Europă cu interese comune deosebit de strîns împletite între ele și în care orice acțiune avea tendința să provoace reacții în lanț. De aceea, în 1654, nu era necesar ca cineva să fie cine știe ce proroc pentru a prevedea că omul preocupat de atîta vreme de răspîndirea protestantismului, de colonizarea protestanților și de alianța lor și care îi ajutase pe protestanții aflați la strîmtoare va căuta să-și pună în aplicare convingerile, dacă i se va ivi prilejul.

De asemenea, nu-i de mirare că Cromwell și-a găsit încă de la început sprijin pentru politica lui externă și colonială în filozofia lui providențialistă. Se putea ca țelurile Domnului, care tindeau să devină oarecum obscure și greu de deslușit înlăuntrul Angliei, să se arate cu vechea lor limpezime înviorătoare în acțiunile din străinătate, așa cum se dezvăluiseră în Irlanda la sfîrșitul unei alte perioade de încordare asemănătoare. „Proiectul vestic" al lui Cromwell a fost prima manifestare a acestui spirit nou. Era vorba, în fond, de un plan de invadare a posesiunilor spaniole din Indiile de vest, care urmau să fie exploatate și transformate în colonii englezești, populate de protestanți. Planul acesta, despre care se zvonea de o bucată de vreme, fusese discutat pentru prima dată în Consiliul de stat la începutul lui iunie 1654. Pentru moment, n-a încercat nimeni să cerceteze care puteau fi eventualele lui consecințe în Europa, anume dacă Spania va privi în liniște cum i se atacă coloniile, fără să răspundă cu un război mult mai apropiat de Anglia, și asta nu atît din cauză că Cromwell s-ar fi dat înapoi în fața unui război cu această țară, ci fiindcă pe timpul acela nu se socotea că Spania și coloniile ei erau indisolubil legate între ele. După cum a spus Hyde : „Oliver era pentru un război cu Spania, măcar în Indiile de vest". S-a subliniat de curînd că părerea aceasta nu era chiar atît de simplistă după cum au presupus, poate, cei de mai tîrziu. * Într-adevăr, atacul din 1652 al lui Blake împotriva flotei de război franceze n-a fost urmat de un război cu Franța în Europa, după cum nici jefuirea de către englezi a coloniilor franceze din America de Nord nu a dus la un asemenea rezultat.

---

* Vezi Roger Crabtree, *The Idea of Protestant Foreign Policy* (Cromwell Asociation Handbook, 1968—1969).

Îndreptîndu-se cu îndrăzneală pe această cale, Cromwell l-a convocat, în luna august, pe ambasadorul spaniol și i-a spus că raporturile dintre Anglia și Spania puteau rămîne amicale numai cu condiția ca tuturor englezilor care trăiau pe teritoriile stăpînite de Spania să li se asigure libertatea de conștiință în practicarea cultului lor și, pe deasupra, dreptul neîngrădit de a face comerț cu Indiile de vest. Dacă ținem seama că Proiectul vestic era deja întocmit, aceste pretenții peste măsură de mari trebuiau considerate mai degrabă drept un act de provocare premeditată decît niște propuneri adevărate, mai ales că ieșeau cu totul din cadrul unor eventuale concesii pe care orice om cu mintea întreagă ar fi putut presupune că le va face regele Spaniei. Răspunsul ambasadorului că „a pretinde asemenea concesii înseamnă a-i cere stăpînului său ochii din cap" a fost, poate, oarecum teatral, însă conținea și o umbră de adevăr.

Așadar, pregătirile pentru Proiectul vestic continuau să se desfășoare, însă, în general vorbind, în taină. După cum scria un ostaș scoțian amestecat în această treabă, dacă ar fi bănuit că propria lui cămașă avea vreo știință despre proiect, s-ar fi văzut silit s-o pună pe foc[2]. Fără îndoială că negustorii englezi aveau multe de îndurat în Marea Caraibilor și în alte părți, că corăbiile englezești erau uneori atacate și că acolo unde domina catolicismul libertatea de conștiință nu era îngăduită. Erau supărări care durau de multă vreme, dar care urmau să capete acum o nouă tărie. Semnificativ era faptul că din cadrul pregătirilor pentru Proiectul vestic făcea parte și strîngerea unui material de propagandă privind fărădelegile de mai înainte ale spaniolilor, printre care erau incursiunea lor din 1641, avînd ca bază orașul Cartagena * și călătoria de represalii, din 1642, a căpitanului Jackson, binecunoscut de Cromwell, fiindcă făcuse parte din Comitetul afacerilor coloniale. În cele din urmă, lista nedreptăților suferite de englezi s-a extins pînă la anul 1603.

La prima vedere, învinuirea că Proiectul vestic prevedea o expediție de tip elisabetan, în întregime anacronică, motivată de vechile sentimente antispaniole ale

* Situat în Columbia, pe țărmul Mării Caraibilor. — M.L.

englezilor și destinată să aducă profituri comerciale, putea să aibă un oarecare fond. Ceea ce-i dădea însă o nuanță specifică secolului al XVII-lea era mai întîi personalitatea lui Cromwell, care, oricît încerca să facă apel la utila amintire a „marii Debora" *, adică a reginei Elisabeta, avea o fire tot atît de deosebită de aceea a minunatei suverane ca oricare alt muritor. Firește că Cromwell era înrîurit în mare măsură de ideea unui imperiu protestant, așa cum îi fusese ea transmisă de generația precedentă. Într-adevăr, cartea lui favorită, *History of the World*, de Raleigh, pe care o recomandase cu atîta căldură lui Dick, nu pleda ea oare pentru un imperiu britanic care nu numai să-l prade pe cel al spaniolilor, dar să-l și înlocuiască ? Atitudinea samavolnică a lui Cromwell față de colonii era însă specifică vremii lui, iar credința că locuitorii acestora puteau fi puși să mărșăluiască potrivit poruncilor Domnului, tălmăcite din Anglia prin comandă de la distanță, ca să spunem așa, și recurgînd într-o oarecare măsură la globul pămîntesc de la Whitehall, îi era în bună parte personală. Pentru a fi înfăptuit, întregul Proiect vestic avea nevoie de sprijinul unei doctrine potrivit căreia o campanie militară victorioasă însemna că se bucurase de mila Domnului, sau, dimpotrivă, că se putea conta cu toată încrederea pe o asemenea izbîndă dacă ocrotirea Domnului era asigurată mai dinainte.

În timp ce pregătirile în vederea expediției înaintau, o dezbatere din Consiliul de stat aducea o nouă dovadă a interesului înflăcărat pe care îl arăta Oliver acestei întreprinderi. Atunci cînd Lambert a prezentat mai multe argumente împotriva Proiectului vestic, precum și foarte importanta propunere ca mai întîi să se orînduiască treburile din țară, ca, de pildă, mult necesara reformă a justiției, ca și, de altminteri, treburile din Irlanda, Cromwell i-a răspuns susținînd o părere exact contrară : „Dumnezeu ne-a adus unde ne aflăm — a spus el — ca să chibzuim asupra lucrării pe care am putea-o face în lume, precum și la noi acasă". A adăugat apoi cu oarecare măreție : „A renunța la încercarea noastră pînă cînd vom avea prisosință ar însemna să o amînăm pentru totdeauna, fiindcă cheltuielile sînt atît de mari, încît e foarte probabil că nu ne vor mai putea îngădui acest lucru"[3], argu-

* Profetă și eroină a poporului evreu. — C.M.

ment care, ca oricare altul, nu avea decît rostul să apere dreptul său de a duce o politică externă costisitoare.

Mulţi dintre contemporanii săi atestă sinceritatea rîvnei lui Oliver în legătură cu acest proiect. Mînat de sentimente duşmănoase, doctorul Bate, medicul lui Oliver, scria mai tîrziu despre „înflăcărarea înfumurată" a acestuia. Este interesant de remarcat că aceiaşi contemporani erau de acord să indice drept unul din cei mai de seamă animatori ai acestei înflăcărări pe un fost preot dominican cu numele de Thomas Gage. Whitelocke, Ludlow şi, mai tîrziu, Burnet au confirmat cu toţii această influenţă, iar Ludlow l-a numit pe Gage chiar „principalul sfetnic în această întreprindere"[4]. Prezenţa acestuia arată încă odată ce puternic era elementul de cruciadă religioasă care domina expediţia, fiindcă Gage făcea parte dintr-un soi extrem de pervers de propagandişti, adică dintre renegaţii care lovesc în credinţa pe care au părăsit-o, folosind, pentru a-şi sprijini noua cauză, informaţiile tainice pe care le au. Se trăgea dintr-o veche familie catolică, din care unul din membri fusese implicat în complotul lui Babington *, avea trei fraţi, cu toţii preoţi, şi petrecuse cîţiva ani ca preot dominican în Indiile de vest şi în America Centrală, unde avusese îndestulătoare prilejuri să urmărească chiar la sursă comportarea misionarilor spanioli. Totuşi, cu puţin înainte de anul 1640, cînd a revenit definitiv în Anglia, Gage şi-a lepădat credinţa în catolicism pentru ca după aceea să se şi căsătorească. Trecuse deci la protestantism atunci cînd şi-a publicat, în anul 1648, vestita lui carte *The English-American : a New Survey of the West Indies*, lucrare ce s-a bucurat de multă căutare şi l-a impresionat pe Cromwell în atare măsură încît a intervenit pentru scoaterea, în 1653, a unei noi ediţii.

Ţelul lui Gage era lipsit de pretenţii : „Să întărească pe cititorii acestui mic volum, fie ei din Anglia, fie de pe meleagurile Europei, Asiei sau Americii, împotriva superstiţiei papistaşe"[5]. În urmărirea acestui scop, Gage se prezenta ca un al doilea Iosif, hărăzit de Dumnezeu să descopere comorile Egiptului, cu deosebirea că în acest caz acestea erau înfăţişate de fărădelegile făptuite de că-

* Anthony Babington (1561—1586) — paj al. Mariei Stuart, executat fiindcă pusese la cale uciderea reginei Elisabeta şi eliberarea Mariei Stuart din închisoare. — M.L.

lugării spanioli în Noua Spanie * și în Mexicul central * *. Era vorba de binecunoscutele ținte ale criticilor protestante ca vînzarea de indulgențe papale, „prin care am început să-i orbim pe acești oameni simpli cu concepții papistașe ignorante și eronate". Desfrînarea și bogăția preoților mexicani erau și ele puse sub acuzare, iar franciscani ar fi căpătat o mai bună întrebuințare dacă nu numai fiindcă își încălcau legămîntul sărăciei, ci și pentru că purtau obiecte de gătează luxoase și nepotrivite ca ciorapi de mătase portocalii și indispensabili garnisiți cu horbote, iar pe deasupra jucau zaruri, practicau diferite jocuri de noroc și înjurau. În afară de aceasta, călugării franciscani ar fi căpătat o „mai bună întrebuințare dacă ar fi fost puși să cînte în cor, în loc să se laude că învățau copiii băștinașilor să danseze în cîntec de ghitară după moda spaniolă „țopăind... cu castaniete sau ciocănele prinse de degete".

Oricît de plastice vor fi fost reportajele lui și de înfocată campania pentru noua cauză la care aderase Thomas Gage, el s-a făcut totuși, din nefericire, vinovat că l-a indus în mod grav în eroare pe Protector prin analiza sa asupra situației spaniolilor din Indiile de vest și din America Centrală. Fiindcă tocmai lui Gage i s-a adresat, în 1654, Cromwell ca să-i facă un raport asupra condițiilor de acolo și tot el a fost acela care l-a asigurat pe Cromwell că spaniolii erau atît de slabi încît se vor prăbuși la cea mai slabă lovitură. Gage socotea că de îndată ce insulele Hispaniola*** și Cuba vor fi fost cucerite, lucru care — după cum prevedea el — putea fi făcut fără prea multe greutăți, întreaga Americă Centrală avea să fie ocupată în decurs de doi ani. Cel de al doilea sfetnic pe care se bizuia Cromwell în chestiuni de analiză locală era Thomas Modyford, un jurist din insula Barbados, care, apreciind mai corect greutățile pe care le comporta acțiunea, recomanda să se ocupe mai întîi insula Trinidad, mult mai apropiată de țărmul Americii Centrale ****, și apoi să se înainteze spre gura fluviului Orinoco. Din cauză că Tri-

---

* Posesiunile spaniole din America de Nord, Centrală și insulele din Marea Caraibilor. — M.L.

** Teritoriul actualului stat Mexic, fost colonie spaniolă între 1519 și 1821. — M.L.

*** Denumire dată de Columb insulei Haiti. — M.L.

**** În realitate Trinidadul este lîngă coasta Americii de Sud, nu a Americii Centrale. — C.M.

nidadul era pe partea dinspre vînt a celorlalte teritorii spaniole de acolo, Modyford socotea că, pentru recucerirea lui, spaniolii ar fi fost nevoiți să organizeze o expediție cu plecarea din Europa.

Însă acest plan, evident rațional, n-a fost luat în seamă. De fapt, în instrucțiunile date comandanților, Consiliul de stat n-a stabilit nici măcar locul precis unde trebuia dată prima lovitură, fiindcă a indicat drept zone posibile de atac nu numai Hispaniola (insula ocupată în prezent de republicile Haiti și Dominicană), dar și Cuba, Porto Rico precum și teritoriile spaniole de pe țărmul Mării Caraibilor. În schimb, era subliniat obiectivul general : „să obținem un drept asupra acelor părți ale Indiilor de vest care aparțin Spaniei"[6].

Drept urmare, în luna august a anului 1654, pregătirile în vederea expediției au fost date în sarcina unui comitet avîndu-l în frunte pe Desborough și cuprinzînd, de asemenea, negustori și căpitani de nave comerciale, de la care se nădăjduia să se obțină informații asupra condițiilor din Indiile de vest. Pînă aici, orînduirea expediției se asemăna în bună măsură cu aceea a expediției puse la cale cu cinci ani mai înainte împotriva Irlandei. În rest însă, cele două acțiuni se deosebeau net una de alta, fiindcă ceea ce lipsea atît de vădit din pregătirile pentru Proiectul vestic era tocmai acea grijă migăloasă în privința amănuntelor care caracterizase campania din Irlanda și ocupase o bună parte din timpul lui Cromwell în lunile dinaintea începerii ei. Acum acest control migălos și necurmat lipsea, fiindcă Cromwell era prea ocupat „să facă pe stăpînul" — după cum explica unul din cei mai binevoitori biografi ai săi — astfel că, drept consecință, reușita avea să fie și ea mai puțină. Poate că cea mai importantă deficiență a fost aceea privind valoarea reală a oamenilor trimiși în expediție. Ce contrast între ceea ce se cerea acum și criteriile riguroase pe baza cărora fuseseră aleși oștenii armatei noului model ! Cea mai mare parte a oștenilor — scria plastic unul din ei — era reprezentată de o bandă de „pungași ordinari, de tîlhari, hoți de buzunare și de alți indivizi asemănători", care nu făcuseră altceva în viață decît să înainteze cu pași mari spre Newgate * și de acolo să se îndrepte spre Tyburn **,

* Închisoare din Londra. — M.L.

** Piață din Londra unde aveau loc, pînă în anul 1783, execuțiile publice. — M.L.

pînă cînd au fost îndrumaţi pe neaşteptate spre Indiile de vest [7]. Adevărul era că, pentru a răspunde cererilor de oameni, comandanţii din Anglia şi-au curăţat unităţile de toate lepădăturile, bucuroşi că aveau prilejul să scape de ele. Aceasta fiind situaţia, proaspătul val de trupe aşteptat acum la debarcaderele din insulele Barbados şi St Cristopher căpăta o şi mai mare însemnătate.

A rămas pe seama doamnei Venables, soţia generalului comandant al expediţiei, să arate, în amara ei autobiografie, ce deosebire izbitoare era între aceşti derbedei şi ofiţerii îmbrăcaţi în uniforme de culoare brun-roşcată ai lui Cromwell. „N-am avut succes — scria ea — fiindcă lucrarea Domnului nu putea fi făcută de uneltele diavolului". Nu numai că era o armată ticăloasă — adăuga doamna Venables —, dar fusese trimisă peste ocean fără arme şi provizii. Ar mai fi trebuit să adauge, poate, că măsurile pentru plata oştenilor, care îl frămîntaseră atît de mult pe Cromwell înainte de expediţia în Irlanda, s-au dovedit şi de astă dată fără efect. Primul registru colonial de contabilitate al de curînd cuceritei insule Jamaica era plin de cereri pentru restanţe de plată neachitate, printre care cele prezentate de văduve, sau privind alte îndatoriri de familie ale celor morţi şi neplătiţi [8].

Aprovizionarea cu alimente a fost şi ea deosebit de prost condusă, lucru pentru care o oarecare răspundere avea, desigur, şi Desborough. În lipsa unor provizii potrivite, expediate pe calea apei din Anglia, escala din insula Barbados, de unde se spera că vor putea fi încărcate merinde suplimentare, devenea hotărîtoare. De altfel, toate treburile acestea erau încurcate încă de la îmbarcarea din Anglia, datorită nepriceperii cu care erau făcute. Din cauza grabei, oamenii nu erau aproape deloc triaţi sau supuşi vreunei instrucţii militare. Ofiţerii erau despărţiţi de oamenii lor şi, drept urmare, ostaşii de rînd începuseră să se teamă că, în loc să ajungă în Indiile de vest ca biruitori, vor fi vînduţi prin viclenie ca sclavi unor stăpînitori străini. O altă problemă o prezentau femeile care însoţeau armata. Este adevărat că făceau pe infirmierele — aşa cum subliniase doamna Venables —, iar, dacă urmau să se înfiinţeze colonii, ele nu puteau fiinţa fără femei. Deocamdată însă femeiuştile acestea galante nu făceau decît să mărească şi mai mult harababura.

Dar chiar aşa, poate că aceste numeroase neajunsuri n-ar fi ieşit atît de hidos la iveală dacă Consiliul de stat

n-ar fi înțeles să le încununeze cu cea mai flagrantă slăbiciune de care poate suferi o expediție, și anume cu un dublu comandament pe bază de egalitate. Robert Venables, în calitate de comandant al armatei de uscat, și William Penn, ca amiral, nu urmau să fie subordonați unul altuia, iar pentru a se enunța cît mai clar această egalitate Consiliul avusese grijă ca în cele două documente prin care se acorda comanda Penn să apară primul în unul din ele, iar Venables primul în celălalt. Principala urmare a acestei egalități a fost, firește, un întreg șir de învinuiri și de contraînvinuiri reciproce, de o urîțenie fără egal în analele militare ale Republicii. În aparență cel puțin, amîndoi erau potriviți sarcinii ce li se încredințase. Venables fusese cu Cromwell în Irlanda, unde se alăturase, în Nord, lui Coote după luarea cu asalt a Droghedei, pentru a se întoarce în Anglia de-abia în mai 1654. William Penn, tatăl quakerului care avea să întemeieze Pennsylvania, era, la vîrsta lui de 33 de ani, cu aproape 10 ani mai tînăr decît Venables. Ca marinar încercat în serviciul Republicii, ajunsese, în 1652, viceamiralul lui Blake și acționase cu bravură și repeziciune în bătălia navală de lîngă Coasta sudică a Angliei. Cu toate acestea, făcuse, cu nu prea multă vreme înainte, regelui Carol anumite propuneri prin care își oferea serviciile sale și ale corăbiilor de sub comanda lui, pas care nu-i era, evident, cunoscut Consiliului de stat atunci cînd l-a numit, în octombrie, amiral comandant al flotei de război destinate expediției asupra Indiilor de vest. Însă fiindcă regele nu făcuse altceva decît să-l roage să aștepte un moment mai prielnic, fapta lui n-avea vreo importanță deosebită pentru expediție.

Totuși, contrastul dintre Penn, marinarul de meserie, care nu se simțea angajat față de un anume regim politic, și Venables, sprijinitorul mai emotiv al noii ordini, nu era de natură să ducă la înțelegere între ei, mai ales în acea situație deja înrăutățită de pretențiile rivale ale trupelor navale și terestre. O scrisoare a lui Cromwell din ajunul expediției arată că între cei doi comandanți lucrurile nu mergeau prea bine încă înainte de a se fi îmbarcat. Referindu-se la „micile neplăceri" ale lui Penn, Cromwell încerca de pe atunci să-l liniștească : „Comanda este pe de-a-ntregul a dumitale și nimeni n-are să se amestece în ea și cu atît mai puțin să te discrediteze." [9]

Expediția urma să fie însoțită și de doi împuterniciți civili, Edward Winslow și Gregory Butler. Winslow era

un om interesant, în vîrstă de aproape 60 de ani, care plecase cu mai bine de 30 de ani înainte pe *Mayflower*, ajunsese guvernator al provinciei New Plymouth, iar după ce se întorsese în Anglia lucrase ca împuternicit pentru stabilirea amenzilor ce trebuiau plătite de învinuiți. Din cauza viului său interes pentru Noua Anglie și pentru coloniile sudice, Cromwell l-a ales într-adins drept reprezentant al său pe Winslow, pentru ca acesta să-l facă „să înțeleagă toate lucrurile la fel de desăvîrșit ca și cînd ar fi fost personal acolo". Butler, care era din insula Barbados, s-a dovedit a fi o alegere mai puțin potrivită. Deși servise la început, înainte de a emigra, sub comanda lui Essex, a fost socotit de Cromwell „cel mai nepotrivit om pentru funcția de împuternicit pe care l-am folosit vreodată", învinuire oarecum întemeiată, dacă ținem seamă că Butler și-a părăsit, cu o totală lipsă de răspundere, postul[10].

Iată felul în care această expediție lipsită de noroc a pornit la drum în decembrie 1654. Prin cîteva vorbe bine alese Cromwell i-a urat lui Penn „vînturi favorabile și reușită prielnică în marea întreprindere pe care o conduci"[11], deși pînă la urmă amiralul s-a bucurat numai de primul noroc. Într-adevăr, prima etapă a călătoriei, adică drumul de 3 500 de mile pînă la insula Barbados, s-a desfășurat fără nici o întîmplare nefericită, astfel că, după aceea, însuși Venables, ca și Penn și Winslow de altfel au adeverit că fusese „plăcută și plină de speranțe". Entuziasmul lui *Mercurius Politicus* față de viitorul flotei și al armatei așa cum se-ndreptau ele cu iscusință spre Barbados, „insula aceea care este cea mai mănoasă bucată de pămînt din univers", nu făcea decît să reflecte satisfacția comună a Protectorului și a Consiliului de stat față de marele proiect care începea atît de bine [12]. Din nefericire, contactul noilor veniți cu locuitorii insulei Barbados n-a făcut decît să ofere o imagine la scară redusă a acelei neputințe, atît de pronunțată pe vremea aceea, a englezilor de a înțelege sau aprecia reacțiile probabile ale noilor coloniști sau ale vechilor locuitori ai insulei.

S-a văzut că participarea insulei Barbados cu trupe și provizii era o condiție de bază a expediției. Searle, guvernatorul insulei, fusese numit în această funcție odată cu Venables, Penn, Winslow și Butler, prin ordinul din 9 decembrie al Consiliului de stat. Spre sfîrșitul lui februarie însă, Venables își exprima adînca lui nemulțumire prin-

tr-o scrisoare trimisă în țară : „Constatăm că toate făgăduielile ce ni s-au făcut în Anglia în legătură cu armele și proviziile n-au fost decît făgăduieli deșarte" — scria el. S-a dovedit că coloniștii din Barbados nu voiau nicidecum să se hazardeze și să pornească spre o insulă necunoscută și, cu atît mai puțin, să se despartă de muncitorii lor, fie că era vorba de sclavi prețioși sau de oameni legați prin contract. Recrutările se făceau cu mare greutate, fiindcă puțini stăpîni îngăduiau, mai mult în silă, oamenilor să plece, și asta numai dacă aveau de servit doar cîteva luni. Guvernatorul Searle nu plecase și el împreună cu expediția. Au fost înrolați într-un fel sau altul un număr de oameni, iar comanda lor a fost dată unui plantator, colonelul Harris, care a refuzat în ultimul moment să plece dacă nu i se plăteau datoriile (și, de fapt, nici nu i-au fost plătite). În realitate, Barbados nu era nicidecum blajina și îndatoritoarea insulă la care se gîndise Consiliul de stat atunci cînd formulase ordinele prin care făcea din ea un loc de escală potrivit.

Pe de altă parte însă, insula nu era nici „grămada de bălegar în care Anglia să-și arunce gunoaiele" — așa cum o denumise grosolan, în jurnalul său personal, Henry Whistler, un participant la expediție. Englezii nu reușiseră să înțeleagă că în acest loc îndepărtat și fertil împrejurările creaseră, cum era și de așteptat, un nou fel de societate. În decursul războaielor civile, insula Barbados, calificată de un alt istoric contemporan, în contrast cu jignitoarea expresie a lui Whistler, drept „acea insulă fericită", se bucurase de o perioadă deosebit de prielnică de autonomie faptică, fiindcă atenția patriei mume fusese deocamdată îndreptată în altă parte. Comerțul ei cu Olanda și cu Noua Anglie prosperase. În acest climat de belșug, locuitorilor li se păruse că cea mai bună politică era să aibă o atitudine neutră față de conflictele interne ale Angliei. Se spunea chiar că exista acolo un fel de regulă locală potrivit căreia „oricine va pronunța cuvîntul «cap rotund» sau «regalist» va trebui să dea tuturor celor ce-l auziseră o cinzeacă de rachiu, precum și un curcan, care urma să fie mîncat în casa contravenientului." Datorită acestei împrejurări, populația insulei Barbados se ridicase de la aproape 20 000 de locuitori în 1645 la 30 000 în 1650. [13]

Însă această stare de bună dispoziție și de prosperitate avea să ia sfîrșit odată cu năvala regaliștilor după prăbu-

şirea cauzei lor în Anglia şi în locul ei se va dezlănţui ceea ce Nicholas Foster a numit „istoria tragică" a unei „răzvrătiri civile înspăimîntătoare" [14]. Pe scurt, în 1650, insula, aflată sub administraţia de curînd sositului lord Willoughby de Parham, ca guvernator regalist, s-a declarat de partea regelui Carol al II-lea. Parlamentul s-a mîniat atît din cauza acestei răzvrătiri neaşteptate cît şi la ştirea că colonia făcea comerţ cu olandezii. Sarcina de a-i potoli pe rebeli cu ajutorul a două corăbii de război şi al unei mici unităţi cuprinzînd mai puţin de 1 000 de oameni i-a revenit lui sir George Ayscue, care l-a găsit pe lordul Willoughby sărbătorind, într-un mod cu totul nepotrivit, victoria regalistă de la Worcester. Ca şi insistenţele negustorilor londonezi ca Barbados să nu facă comerţ nemijlocit cu Noua Anglie — în pofida cererilor stăruitoare ale insularilor de a li se îngădui acest lucru —, întîmplarea aceasta arată răceala tulburătoare ce domnea între cele două ţinuturi şi ce sentimente stranii nutreau unul faţă de altul.

Cu tot tratamentul generos acordat de Ayscue locuitorilor din Barbados, după ce îi adusese la ascultare, cînd grija lui a mers pînă acolo încît să se teamă că Parlamentul nu va ratifica tratatul, cerinţele negustorilor din Londra, ale coloniştilor de pe insulă şi ale guvernului Republicii continuau să se îndrepte în direcţii extrem de diferite. Deşi om capabil, noul guvernator, Daniel Searle, se afla în încurcătură, fiindcă nu fusese în stare încă să-şi aleagă un Consiliu propriu al insulei. În timp ce comercianţii londonezi, care făceau comerţ cu Barbados, se plîngeau, în ianuarie 1654, Protectorului că avuseseră multe de suferit din cauza „dezordinilor din Marea Caraibilor" şi că s-ar fi arătat recunoscători dacă conducerea insulei Barbados ar fi fost dată pe seama unei comisii care să-şi aleagă un guvernator favorabil intereselor lor, locuitorii insulei nu doreau altceva decît să li se îngăduie să-şi cultive pămîntul, să facă comerţ şi să le meargă bine, cu cît mai puţin amestec din partea patriei mume. Era limpede că sosirea acestei expediţii de pedeapsă cu scopul de a aduce, prin asprime, la ascultare populaţia locală, astfel ca să capete o nouă concepţie despre ocupaţie, nu putea fi privită cu prea mare plăcere de către locuitori. Mîncînd lacom delicioasele fructe ale tropicelor, chitre, portocale şi lămîi, cu care burţile lor nu erau obişnuite, oamenii lui Venables s-au îmbolnăvit de diaree. Acesta continua să bombardeze Anglia cu cereri de mai multe provizii, de pîine şi de

carne, fiindcă n-avea cum să se bizuie pe manioc, care nu putea fi sădit decît în iunie pentru anul următor. Își termina scrisoarea pe un ton care arăta că își dădea perfect de bine seama de situație : „Vă rugăm să nu lăsați ca și în cazul nostru să se adeverească vechiul proverb «ochii care nu se văd, se uită», căci, dacă se va adeveri, veți afla curînd că nu mai sîntem pe lumea asta."[15]

S-a reușit totuși ca, într-un fel sau altul, să se mai recruteze 5 000 de oameni, din care o parte a fost luată din grupul insulelor Leeward, de pe insula St Kitt's. Dar, fiindcă nu mai fuseseră expediate și alte provizii, ceea ce reprezenta o gravă deficiență din partea lui Venables și fiindcă corăbiile cu provizii venind din Anglia fuseseră atît de hărțuite în drumul lor de vînturi încît multe au ajuns la Barbados abia după ce flota de război plecase, starea oștenilor englezi n-a făcut decît să se înrăutățească de pe urma noilor veniți. Oștenii părăsiseră fericita insulă a lui Ligon la sfîrșitul lui martie, pentru ca în curînd să ajungă la jumătate de tain. Așa cum prevăzuse Winslow, această meteahnă de planificare a dus și la conflicte între cei doi comandanți. Venables se văicărea încă de pe atunci celor din Anglia că matrozii țineau numai pentru ei neprețuitele rezerve de galeți.

Conflictul urma să atingă însă punctul culminant cu prilejul funestului atac, de la jumătatea lui aprilie, asupra Hispaniolei. Nu se cunoaște nici data precisă cînd a fost hotărîtă această acțiune și nici adevăratul ei motiv, deși se pare că se convenise ca această insulă să fie ținta atacului. Comandanții s-au înțeles însă mai puțin în privința celui mai potrivit loc de debarcare, iar alegerea finală, impusă de Penn, a pustiului cap Nizao s-a dovedit catastrofală. Într-adevăr, cu toate că Venables avea cu el cel puțin 8 000 de oameni, chiar fără a-i mai pune la socoteală pe cei rămași la bordul corăbiilor, englezii au fost respinși de două ori de către spanioli și anume în încăierarea premergătoare din 17 aprilie și în lupta din 25 aprilie, al cărei rezultat a fost „rușinos" pentru Anglia. Au fost pierduți peste 2 000 de oșteni englezi, fie uciși, fie doborîți de boală, astfel că înjosita armată a trebuit să se întoarcă pe corăbii și să lase Hispaniola pe mîna vechilor ocupanți spanioli. În vîlvătaia atotcuprinzătoare a imputărilor, însoțitoarele supărătoare, dar poate de neînlăturat, ale unei asemenea înfrîngeri, Venables și-a acuzat oștenii de lașitate, dovedind mai puțină mărinimie decît aceea pe care Crom-

well o arăta îndeobște față de oamenii săi. S-a mai plîns că ordinul oficial prin care era interzis jaful i-a făcut pe oșteni să se arate delăsători și lîncezi. Respingînd mînios învinuirile pe care i le aducea Venables în legătură cu alegerea locului de debarcare, Penn îl acuza la rîndul său pe acesta că îi respinsese cu încăpățînare propunerile de a-l ajuta la asedierea orașului Santo Domingo.

De fapt, amîndoi trebuiau criticați pentru lipsa lor de cooperare, deși și unul și altul fuseseră puși într-o situație proastă din cauza pregătirilor insuficiente, de a căror origine nu era nici unul din ei responsabil. Dar, deși rezultatele atacului asupra Hispaniolei s-au rezumat la un măcel, din care nu putuse ieși nimic bun, în Anglia știrea bătăliei a stîrnit un val de entuziasm. Într-adevăr, primele zvonuri ajunse acolo vorbeau de o izbîndă, pentru ca de-abia prin iulie gazetele săptămînale să ia un ton mai precaut. Trebuie să ne reamintim că forțele noii ordini nu suferiseră încă nici o înfrîngere pe cîmpul de luptă, după cum, cel puțin oficial, neînfrînți rămăseseră și cei de la putere. Neînsemnatele eșecuri de la Clonmel sau Newbury aveau o prea puțină importanță în comparație cu șirurile strînse de victorii faimoase ca acelea de la Marston Moor, Naseby și Dunbar, ale căror nume răsunau de pe amvoane, precum și față de țările îngenuncheate prin puterea săbiei aflate în mîinile drept-credincioșilor, ca Irlanda și Scoția, sau, într-o mai mică măsură, Olanda. Pentru acești oameni, înfrîngerea din Hispaniola a fost, fără îndoială, o lovitură cumplită.

Adepții „celei de-a cincea împărății" n-au fost singurii care s-au grăbit să proslăvească acest deznodămînt nefericit drept o pedeapsă a lui Dumnezeu. Așa cum se întîmplase în Scoția, unde prezbiterienii au recunoscut, cu jumătate de gură, că înfrîngerea lor de către englezi se datora, poate, propriilor lor greșeli, tot așa și Cromwell spunea într-o scrisoare adresată amiralului Goodson : „Nu putem tăgădui că Domnul ne-a smerit cu strășnicie prin cumplita pierdere pe care am suferit-o în Hispaniola." Regaliștii au răspîndit știri că Lordul-Protector avusese o reacție mult mai puternică : se spunea că fusese cuprins de un asemenea acces de mînie, încît se prăbușise ca mort, ceea ce arată, fără nici o îndoială, că dorința e mama gîndului. Hyde, în schimb, aflase de la agenții săi din Londra despre anumite „tulburări mintale violente" sau accese de furie ale Protectorului. Sir William Dugdale comunica tot

de la Londra că guvernului nu-i plăceau de loc discuțiile publice pe această temă și că încerca să oprească publicarea tuturor gazetelor cu excepția lui *Mercurius Politicus*. Cei din jurul lui Cromwell păstrau o tăcere discretă atunci cînd era vorba de amănuntele reacțiilor Protectorului, însă faptul că evenimentele acestea îl mîhniseră pe atunci adînc poate fi dedus din aluzia lui indirectă, dar încă îndurerată, făcută în anul următor în fața Parlamentului : „Poate că — așa cum spune lumea — n-am prea avut noroc în toate întreprinderile noastre. Dacă sîntem însă de părere că nu Domnul este acela care ne cîrmuiește în treburile acestea, atunci cred că vom ajunge să ne gîlcevim în privința hotărîrilor Lui..." [16] Oricît de remarcabile vor fi fost aceste păreri din punct de vedere filozofic, ele reprezentau cu siguranță o schimbare de mare amploare și necesară a modului său de a gîndi, dacă le comparăm cu comentariile triumfătoare prin care era obișnuit să-și însoțească știrile despre precedentele lui izbînzi militare.

În îndepărtatele Indii de vest, starea de spirit a expediției nu era nici ea mai veselă. Ținînd însă seama de faptul că, în pofida pierderilor lui, Venables mai comanda încă o armată importantă cuprinzînd 7 000 de oameni, calea de urmat cea mai evidentă era aceea de a încerca să combată descurajarea prin perspectiva unei izbînzi grabnice. În această stare de spirit, următoarea țintă a Proiectului vestic a ajuns să fie insula Jamaica, aflată la cîteva sute de mile spre apus de Hispaniola. Deși întinsă, frumoasă și rodnică, Jamaica nu era apărată decît de o unitate relativ redusă de spanioli, iar întreaga ei populație, care cuprindea urmași ai indienilor arawak, cîțiva portughezi, precum și sclavi africani aduși din alte părți, nu se ridica la mai mult de 2 500 de suflete. Se putea deci presupune că, atît din punctul de vedere al cuceririi, cît și din cel al colonizării, Jamaica reprezenta o pradă ușor de însușit. Este adevărat că atacul a fost încununat de succes : englezii au debarcat la 10 mai, iar la 17 mai guvernatorul capitulase și principalul ei oraș, Villa la Vega, se afla în mîna năvălitorilor. Însă armata engleză, decimată de boli și slăbită de lipsa aproape totală de hrană, a avut, după aceea, de îndurat asemenea suferințe, încît orice om de omenie n-ar fi putut socoti dobîndirea Jamaicii decît o victorie asemănătoare cu aceea a lui Pirus.

Edward Winslow murise de friguri încă înainte de a fi sosit în Jamaica, iar leșul lui a fost înghițit de ape în lar-

gul acestei insule. Dintre înalții dregători, Thomas Gage și-a dat obștescul sfîrșit la începutul anului următor, plătind cu propria-i viață informațiile necorespunzătoare și mai mult decît optimiste cu care alimentase Consiliul de stat (deși acesta a avut grijă să achite datoriile văduvei). Cei care au pierit cu grămada au fost oștenii, mai ales că, în timp ce spaniolii se retrăgeau în munți ca să practice vreme de cîteva luni meșteșugul războiului de gherilă, cauzei lor li s-a alăturat un alt dușman hain al englezilor, anume dizenteria. Nu numai că lipsea hrana, dar lipsa ei era agravată de felul nepriceput în care era distribuită, astfel că anumiți ghinioniști se plîngeau că „mureau de foame în cîrciumi".

Simplei necunoașteri a condițiilor tropicale i se datora și una din cele mai grave lipsuri : nu existau bidoane pentru apă, năpastă ce poate fi comparată ca însemnătate cu lipsa corturilor în expediția din 1650 în Scoția. Într-o scrisoare din 13 iunie, trimisă negustorului Martin Noell, un corespondent vorbea cu simțire despre lipsa bidoanelor : „Fără ele, nu poți mărșălui în aceste regiuni dogoritoare, unde apa este la mare preț și rară... Nevoile noastre sînt mari — continua această emoționantă epistolă —, iar greutățile noastre multe. Oștenii sînt îndărătnici și lipsiți de experiență, iar cei mai mulți dintre ei nu știu carte. Ofițerii sînt trîndavi și grei de cap, înzestrați cu o mare doză de trufie, dar nu și de deșteptăciune, curaj și autoritate." Henry Whistler descria sugestiv spaimele pe care această insulă tropicală le rezerva oștenilor englezi : noaptea, crabii uriași se tîrau afară din păduri ca să se hrănească, iar zgomotul cleștilor lor pîrîind laolaltă în întuneric dădea fiori de spaimă pînă și omului celui mai neînfricat. S-a socotit că din mai și pînă în noiembrie pierise în Jamaica aproape jumătate din armata inițială de 7 000 de oameni. [17]

Era greu de presupus că primejdiile acestea aveau să ducă la bună înțelegere între cei doi comandanți, care se războiau între ei și ale căror controverse se extindeau între convingerea armatei de uscat că marina de război ținea pentru ea tot rachiul și pînă la problema lăncilor. În general vorbind, englezii nu aveau arme potrivite, în timp ce spaniolii erau deosebit de iscusiți în mînuirea lăncilor lor, lungi de 12 picioare. De aceea, Venables îl învinovățea pe Penn că nu-i îngăduie să folosească lănci, pentru ca să înlocuiască lipsa sulițelor. În felul acesta, Venables a fost

lăsat să se descurce cu sulițe scurte, în lungime doar de 8 picioare, lucrate de fierari, astfel că oamenii săi erau străpunși cei dintîi în luptă. La 25 iunie, Penn s-a îndreptat spre patrie cu o parte din flotă, fiindcă avea impresia că misiunea lui se terminase. Împuternicitul Butler a trebuit să părăsească și el Jamaica. Apoi, Venables s-a îmbarcat, la rîndu-i, pe corabia sa *Marston Moor*, pretextînd că este suferind și că — după cum spunea el — nu se bucurase măcar de o singură zi de sănătate de cînd plecase din insula Barbados. Lăsa la comandă un oștean cinstit pe nume Fortescue, deși, în absența lui Butler, legalitatea numirii era îndoielnică. Și, ca Tîndală și Păcală, Penn și Venables au tăbărît asupra guvernului din Londra, fiecare cu îndurerata poveste a proastei sale conduceri a expediției.

Firește că în Anglia știrea despre rezultatul norocos al expediției din Jamaica a fost întîmpinată cu multă bucurie și ușurare. *Mercurius Politicus* se entuziasma pe tema Jamaicii. Se relata că „oamenii noștri" se așezau acolo în număr mare și erau hotărîți să continue, pentru ca în septembrie să spună mai departe, deși fără temei, că „oamenii noștri" începeau să se obișnuiască, iar „trupurile lor se adaptau la climă" [18]. Dar Cromwell n-a arătat prea multă înțelegere pretențiilor potrivnice ale generalului și amiralului la simpatia lui, astfel că amîndoi au fost aruncați, fără multă vorbă, la răcoare în Turnul Londrei. Se poate că încarcerarea lui Penn s-a datorat și anumitor bănuieli privind propunerile pe care le făcuse mai demult regaliștilor, iar cînd Venables a prezentat o lungă și cîrcotașe petiție prin care cerea să fie eliberat, Protectorul a fost văzut azvîrlind-o mînios cît colo, spunînd că Venables încerca să arunce asupra lui vina pentru tot ce se întîmplase. Însă fiindcă Penn și Venables au fost puși mai pe urmă în libertate și s-au retras amîndoi din viața publică, pare mult mai probabil ca trecătoarea lor încarcerare să fi fost doar o mărturie a umilinței și supărării provocate de întreaga chestiune a Hispaniolei. Totuși, Protectorul ar fi trebuit să se socotească norocos că, în pofida lipsurilor acestei expediții prost pregătite și necorespunzător echipate, dobîndise pentru imperiul său o nouă și luxuriantă posesiune, minunat de bine așezată în Marea Caraibilor pentru scopuri de apărare. Dacă ar fi să acceptăm aprecierea lui Flecknoe că Hispaniola a fost una din marile erori ale lui Cromwell, atunci ar trebui să-l socotim no-

rocos că, în pofida înspăimîntătoarelor pierderi de vieți omenești, scăpase din încurcătură mai bogat cu o colonie.

Datorită faptului că colonizarea insulei Jamaica de către englezi înainta văzînd cu ochii, Cromwell continua să-și manifeste sincera credință că ceea ce-l călăuzise acolo fusese Providența. Afirma acest lucru cu toată convingerea, fără să țină seama de voluminoasele rapoarte care veneau puhoi de pe insulă și în care se vorbea de necurmate boli și suferințe. Desigur că, din punct de vedere pur omenesc, rezultatele imediate ale politicii sale pot fi criticate, dar nu putem lua în derîdere credința sinceră care le inspirase, precum și convingerea că, din toate întîmplările acelea, pînă la urmă va ieși binele. În vara anului 1656, Cromwell a mers pînă acolo încît să scrie : „Recunosc din inimă că toate acestea sînt cît se poate de descurajatoare", pentru ca mărturisirea să fie urmată imediat de informația că cei de acasă, după ce ceruseră „în mod solemn mila și călăuzirea Domnului", ajunseseră la concluzia că nu-și vor putea simți niciînd conștiința împăcată dacă se vor lepăda de cauza „în care sîntem angajați împotriva spaniolilor în Indiile de vest."

Pentru a-i încuraja pe toți cei cu însușiri potrivite, s-a dat, curînd după cucerirea insulei, o proclamație prin care se acordau condiții de emigrare socotite ademenitoare celor ce voiau să se strămute în Jamaica. Fiecare parte bărbătească în vîrstă mai mare de 12 ani urma să capete 20 de acri de pămînt, iar fiecare parte femeiască 10. Timp de trei ani n-aveau să fie încasate taxe vamale sau accize, iar noii locuitori ai Jamaicii urmau să se bucure de toate drepturile de care se bucurau cetățenii englezi. Se spera cu convingere că cei ce vor căuta să se folosească de aceste privilegii vor fi îndeosebi coloniștii din America de Nord. Surprinzător a fost totuși faptul că puțini erau aceia care păreau să înțeleagă avantajele acestor înlesniri, astfel că în curînd Cromwell s-a văzut silit să propună ca o mie de băieți și fete din Irlanda să fie ridicați spre a umple insula pustie, fiindcă lordul Broghill se îndoia că va putea găsi asemenea emigranți la Edinburgh. Un alt plan al lui Cromwell, anume acela de a trimite în Jamaica pe locuitorii din munții Scoției, a trebuit să fie părăsit atunci cînd a fost prevenit că aceștia ar putea atîța întreaga colonie la răzvrătire[19].

Ieșea din nou la iveală strania dihotomie care stătea la baza principiilor de colonizare. Pe de o parte, Cromwell

căuta să umple Jamaica cu drept-credincioşi, în timp ce, pe de altă parte, se făceau planuri de trimitere peste ocean a netrebnicilor de toate felurile din zonele în care erau priviţi îndeobşte cu mai puţină bunăvoinţă. Această şovăială între măsuri opuse se asemăna oarecum cu atitudinea oştenilor faţă de băştinaşii Jamaicii : maiorul Sedgewik, unul dintre împuterniciţii guvernului, îi scria lui Thurloe exprimîndu-şi părerea de rău că oamenii săi nu puteau sta de vorbă cu negrii, astfel că erau împiedicaţi în ţelul lor de „a răspîndi printre locuitori cite ceva din cunoaşterea lui Iisus Hristos drept adevăratul Dumnezeu". Peste o lună, colonelul D'Oyley, care urma să fie mai tîrziu guvernator al insulei, raporta că „Domnul a binevoit să ne dăruiască o oarecare reuşită împotriva negrilor. După ce am descoperit o colonie de-a lor, ne-am năpustit asupră-le, am ucis cîţiva şi am jefuit în întregime una din principalele lor aşezări." Thurloe a întîmpinat cu oarecare emoţie planul privind Irlanda, atunci cînd a scris : „În ceea ce priveşte femeile tinere, vom fi totuşi obligaţi s-o facem, fiindcă lucrul acesta este spre propriul lor bine şi probabil de mare folos pentru comunitate." Sarcina de a-şi bate capul cu îmbrăcămintea şi transportul acestor fete nefericite a fost dată mai simţitorului şi milosului Henry Cromwell. Se pare totuşi că pînă la urmă planul a dat greş şi nu există nici o dovadă că această măsură de emigrare silită a fost înfăptuită vreodată [20].

Îndrumarea de mai tîrziu a coloniei de către englezi n-a fost gîndită cu mult mai bine decît fusese conceput Proiectul vestic însuşi. Din 1654 şi pînă în 1660, de treburile coloniale s-a ocupat, în primul rînd, Consiliul de stat. Începînd însă din iulie 1656, a fost înfiinţat, în urma numeroaselor plîngeri ale unor negustori ca Martin Noell şi Thomas Povey, un comitet permanent compus din oşteni şi negustori pentru „treburile Înălţimii sale în Jamaica şi Indiile de vest." Au intrat în el atît Noell cît şi Povey. Însă încurcăturile, întîrzierile şi zăpăceala continuau să domnească, iar şuvoiul de petiţii ale negustorilor către Protector arăta cît de icnit funcţiona sistemul cu mulţimea lui de tărăgăneli şi oprelişti. Noell şi Povey erau oameni cu dare de mînă şi cu putere în societatea Protectoratului, iar Noell îndeosebi putea exercita o mare influenţă asupra lui Cromwell atunci cînd îi venea pofta. Această „persoană bizară şi misterioasă" de obîrşie umilă din oraşul Stafford

s-a ridicat și a ajuns un mare bogătaș. Fusese consilier municipal la Londra prin 1651, era membru al Companiei Indiilor orientale și avea numeroase legături cu Indiile de vest. De fapt, se auzise despre el încă de prin 1650 că făcea comerț cu insulele Montserrat și Nevis *. A fost furnizorul expediției în Jamaica, unde reprezentase armata și îi fusese concesionată o mare suprafață de pămînt. Mai era, de asemenea, membru al Comitetului pentru comerț, înființat în 1655. Fratele său, Thomas Noell, era o persoană de seamă atît în Surinam ** cît și în Barbados. Legăturile lui coloniale erau cel puțin de același nivel cu poziția lui socială în țară, unde avea prielnica șansă de a fi cumnatul lui Thurloe. Fusese deputat din partea orașului Stafford între 1656 și 1658 și era socotit un „mic rege" al Parlamentului. În general vorbind, a prosperat luînd parte la treburile interregnului fie ca proprietar de corăbii, importator, moșier (ale cărui proprietăți se întindeau din Indiile de vest pînă în comitatul Wexford din Irlanda), negustor și furnizor, fie pur și simplu făcînd pe cămătarul.[21]

Povey, care fusese, în 1647, membru al Parlamentului lung, era prieten intim cu Noell și unul din magnații Indiilor de vest. Unui registru de corespondențe de-al lui cuprinzînd un șir de note privind afacerile făcute în țară în legătură cu coloniile spre folosul guvernatorului Searle al insulei Barbados îi datorăm scena ridicării la rangul de cavaler, de către Protector, a colonelului James Drake, un dregător de seamă al aceleiași insule[22]. Este limpede că distincția fusese acordată la intervenția directă a lui Noell și ca semn al prieteniei Protectorului față de colonie. Într-adevăr, Povey scria : „Azi dimineață, domnul Noell dimpreună cu colonelul Drake i-au făcut o vizită Înălțimii sale, care, prin mijlocirea domnului Noell, a ascultat cu multă răbdare și amabilitate tot ce i s-a spus în privința treburilor domniei voastre... iar, pe baza temeiurilor pe larg prezentate și întărite și din considerație față de insula dumneavoastră, confirmată prin onoarea făcută persoanei din serviciul dumneavoastră, Înălțimea sa a poruncit să se facă ceea ce doriți atît de mult, binevoind să acorde rangul de cavaler lui sir James Drake și, cu toate că domnul

* Insule făcînd parte din arhipelagul Antilelor Mici. — M.L.
** Guiana olandeză. — M.L.

Noell nu a primit şi el titlul, este neîndoielnic că demnitatea a fost conferită la intervenţia lui".*

Totuşi, în pofida relaţiilor prietenoase ale lui Cromwell cu asemenea oameni şi cu toată încrederea pe care o avea în ei, treburile Indiilor de vest continuau să se prezinte foarte încurcat, deşi cele mai mari şanse de a obţine o reuşită le aveau întotdeauna jalbele ce i se adresau personal. Nu exista de fapt o adevărată politică practică pentru Indiile de vest, astfel că e greu să nu ajungem la concluzia că firea romantică a lui Cromwell nu făcea decît să mărească eventualitatea haosului atunci cînd era vorba de colonizare. Prin rugăminţile lui stăruitoare şi sincere, adresate celor din Noua Anglie, de a îndeplini voia Domnului şi de a se strămuta în Jamaica de pildă, el îşi dezvăluia, fără doar şi poate, înclinaţia de a vedea lucrurile într-o lumină optimistă şi imaginară. Dovedise dintotdeauna multă şi atentă bunăvoinţă faţă de cei din Noua Anglie, al căror număr era cît pe ce să-l mărească el însuşi în trecutul îndepărtat, dar interesul lui era împărtăşit şi de cealaltă parte, fiindcă — aşa cum îi comunica Samuel Desborough în 1651 — „Înălţimea voastră îndeosebi se bucură de o bună parte din rugăciunile Noii Anglii." Totuşi, într-o audienţă acordată, în decembrie 1656, căpitanului John Leverett, reprezentantul Noii Anglii, Cromwell a mers şi mai departe atunci cînd şi-a expus părerile avîntate despre colonizări. A început prin a-l întreba pe Leverett cum mergeau treburile în Noua Anglie, pentru ca după aceea să stăruie asupra planului său preferat de strămutare a englezilor din Noua Anglie în Jamaica.

Recunoscînd că primii colonişti ai acestei insule nu fuseseră potriviţi, Protectorul l-a informat că anul acela era considerat un „an de răscruce", adică unul de însemnătate deosebită, şi că între timp şi alţi colonişti se alăturau proiectului[23].

În răspunsul său, Leverett a ridicat cîteva probleme pline de bun simţ : „Există o prea mare nepotrivire între firea, concepţiile, moravurile şi obiceiurile oamenilor din Noua Anglie şi cele ale locuitorilor insulei sau ale oricăror altor colonii în care s-ar putea ei strămuta, astfel că nu-mi pot da consimţămîntul". Cu sublima lui încredere, Crom-

* Potrivit marii tradiţii a oamenilor de afaceri, Noell a supravieţuit prăpădului Restauraţiei şi a fost chiar ridicat la rangul de cavaler de regele Carol al II-lea. Se pare totuşi că a murit dator vîndut.

well a înlăturat cu un gest al mîinii obiecţiile. Venise vremea ca ei să-şi lase „neroditoarea lor ţară" (Noua Anglie) şi să treacă în ţara belşugului, adică în Jamaica. „Credea cu toată convingerea că oamenii din Noua Anglie aveau în privinţa strămutării lor în Jamaica o chemare tot atît de deslușită ca aceea care îi dusese din Anglia în proaspăta lor ţară". Lui Cromwell i se părea fără îndoială că *Mayflower* îşi ridicase pînzele doar cu o zi înainte, deşi de fapt trecuseră 35 de ani de atunci, iar părinţii pelerini n-aveau poftă să se urce din nou pe corăbiile lor. Chibzuiţii lor urmaşi se interesau în schimb mai degrabă de posibilităţile de a aproviziona Jamaica cu grîu, carne de vită şi de porc în valoare de 10 000 pînă la 12 000 de lire sterline pe an. Deşi Cromwell i-a încredinţat şi lui Daniel Gookin sarcina de a îmboldi proaspăta emigrare, puţini au fost cei care s-au strămutat spre sud din Noua Anglie, iar cei ce au făcut totuşi acest lucru s-au îngrozit atît de tare de bolile ce bîntuiau acolo, încît ştirile pe care le trimiteau acasă nu erau nicidecum încurajatoare.

Chiar dacă, la vremea Restauraţiei, populaţia insulei Jamaica nu depăşise decît cu puţin 2000 de oameni, printre care se numărau şi oştenii rămaşi acolo, Cromwell a avut totuşi mai mult succes cu locuitorii din Bermuda. Vreo 150 de bărbaţi, femei şi copii s-au strămutat de acolo în Jamaica la începutul lui 1658 şi asta în ciuda strădaniilor unui oarecare William Phillips, care încercase să-i prevină asupra stărilor groaznice existente pe insulă, unde, „nu trăia decît pleava Indiilor", insultă pentru care a fost întemniţat în timp util şi pus fără multă vorbă în fiare, fiindcă punea piedici planurilor Lordului-Protector în legătură cu Jamaica. Insulele Barbados şi St Kitts n-au dat nici ele ascultare apelurilor lui Oliver, deoarece mult prea mulţi din cetăţenii lor îşi găsiseră mormîntul în Jamaica. Cîţiva colonişti au sosit totuşi de pe mica insulă Nevis din arhipelagul Antilelor Mici.

Curajosul şi bătrînul guvernator al acestei din urmă insule, Luke Stokes, a vrut să dea un exemplu emigrînd cu întreaga lui familie. Deşi înaintat în vîrstă, a răspuns înflăcăratei chemări, referindu-se la „nemeritatele şi neaşteptatele favoruri pe care Înălţimea sa a avut bunăvoinţa să mi le dăruiască, destăinuindu-mi unele amănunte ale planului Înălţimii sale cu privire la Jamaica şi însărcinîndu-mă să le aduc la cunoştinţa oamenilor coloniei". La rîndul lor, locuitorii insulei Nevis au răspuns cu supunere

chemării guvernatorului lor. 1500 de bărbaţi şi femei au plecat pe mare, fără să se sperie de călătorie, pentru a debarca la Port Morant, la capătul de răsărit al insulei, într-o zonă fertilă, mărginită de Munţii Albaştri. Deşi două treimi dintre ei au murit de boală, printre care însuşi Luke Stokes, prin ocuparea acestui ungher îndepărtat, dar important de pămînt, cei rămaşi au contribuit în bună măsură la supravieţuirea tinerei colonii. [24] Pînă la urmă, un grup mic, dar viguros de bărbaţi şi de femei au împărtăşit visul Protectorului de a-i vedea pe englezi apucîndu-se de lucru nu numai acasă, ci şi în lumea largă.

Politica europeană a lui Cromwell era supusă aceloraşi presiuni îmbinate ale propovăduirii evanghelismului protestant, pe de o parte, şi ale intereselor naţionale sau comerciale, pe de alta, astfel că era firesc ca aceste două căi, una dictată de afinitatea religioasă şi cealaltă impusă de priorităţile, mai lumeşti, ale puterii şi comerţului să se ciocnească între ele. Însă Cromwell nu pornea niciodată de la părerea că aceste conflicte ar fi fost de neîmpăcat între ele, ci, dimpotrivă, era întărit de o puternică credinţă lăuntrică că ele puteau fi puse de acord şi pe altă cale decît prin vechile metode parlamentare de amînare şi rea credinţă. În felul acesta, Cromwell nu numai că s-a dovedit a fi un om cu idei originale, dar a şi reuşit să urmeze în ultimii patru ani ai vieţii sale un făgaş încununat de succese extraordinare prin labirintul politicii europene.

Luna iulie a anului 1655 a fost întunecată de violenta reacţie a regelui Spaniei faţă de răpirea Jamaicii. Ambasadorului spaniol Cardenas i s-a poruncit să se întoarcă în ţară după ce depusese un protest extrem de energic împotriva acestui atac neprovocat. În mintea sa, însă, Cromwell era îndeajuns de angajat în lupta împotriva spaniolilor pentru a răspunde cu o măsură asemănătoare. A fost publicată de aceea o declaraţie descriind recenta incursiune drept un act firesc de autoapărare faţă de feluritele prejudicii pe care Anglia le suferise în anii din urmă şi reîmprospătînd amintirea altor rele comise de spanioli, rele care de data aceasta se extindeau pînă la Invincibila Armada. Cardenas i-a spus regelui său că mulţi membri ai Consiliului de stat se împotriveau ideii unui conflict armat anglo-spaniol, care ar fi trebuit să urmeze în curînd, „cu toate că Protectorul — chiar dacă nu prevăzuse această

consecință a Proiectului vestic — n-avea nimic împotrivă să-l vadă izbucnind. Era susținut în această năzuință nu numai de înflăcărarea lui de protestant, ci și de schimbările favorabile în poziția europeană a Angliei, care avuseseră loc în ultimele 12 luni.

Cromwell privise întotdeauna cît se poate de serios problema marinei lui de război, iar această preferință personală poate fi dedusă din faptul că, în 1657, a pus pe Isaac Sailmaker, un elev al lui Gildrop, să-i picteze un tablou reprezentînd flota de război engleză în largul portului Mardyck *. În decursul interregnului, construcția de corăbii a atins niveluri necunoscute pentru epoca regelui Carol I : fuseseră construite cinci nave de război pe an **, față de mai puțin de o navă pe an sub regimul precedent. În ceea ce privește recrutarea marinarilor, s-a folosit pentru prima dată în mod temeinic metoda înrolării silite. Lansarea, în 1655, a navei *Naseby* de 1000 de tone a fost un eveniment impresionant. John Evelyn, care participase și el, și-a îngăduit să se lase pradă furiei văzîndu-l, ca figură de probă, pe Oliver călare, „cu o cunună de lauri pe capul său insolent“[25], călcînd în picioarele calului șase neamuri : scoțieni, irlandezi, olandezi, francezi, spanioli și englezi.

Această flotă aptă de luptă era destinată să fie nu numai o forță de șoc, dar și o escortă de temut a corăbiilor comerciale. De altfel, prelungita călătorie în care Cromwell l-a trimis, la începutul anului 1654, pe marele său amiral Robert Blake era menită fără doar și poate să fluture pavilionul britanic care urma să-i apere pe negustorii englezi acolo unde doreau să facă comerț, să-i hărțuiască pe cei care îi hărțuiseră pe negustori și, în general, să silească țările din Marea Mediterană și din împrejurimile ei să înțeleagă limpede că de atunci încolo nimeni nu putea nesocoti puterea Angliei, fără a nu fi pedepsit.

Blake, care avea acum 55 de ani și era deci cu un an mai bătrîn decît Protectorul, a fost descris de marele duce de Toscana ca *un vecchio assai sensitivo e delicato* ***. Să-

* Port lîngă Dunkerque, pe țărmul francez, aparținînd pe atunci spaniolilor, care stăpîneau Flandra. — M.L.

** Acesta a fost motivul pentru care sir Winston Churchill dorise cu tot dinadinsul în 1911, cînd era prim-lord al amiralității, să boteze un nou vas de linie cu numele de *Cromwell*. Propunerea lui a căzut din cauza îndîrjitei opoziții nu numai a cîrmuirii oficiale, dar chiar și a regelui George al V-lea.

*** Un bătrînel foarte sensibil și plăpînd (în ital. în text). — M.L.

nătatea îi era pe ducă şi urma să moară cu un an înaintea marelui său patron. Cu toate acestea, Blake nu era numai un amiral strălucit şi, în ochii englezilor, eroul multor bătălii ale Republicii, printre care şi al războiului cu Olanda, dar şi un mare patriot. Oamenii simţeau că renumele Angliei se află la loc sigur în mîinile acestui om care, potrivit tradiţiei marinarilor de profesie, se interesa mai degrabă de slujba sa decît de politică. Se spune că atunci cînd i s-a cerut să se declare împotriva lui Cromwell, Blake ar fi răspuns hotărît : „Treaba noastră nu este să ne ocupăm de afacerile de stat, ci să-i împiedecăm pe străini să-şi bată joc de noi."

Şi într-adevăr, în următoarele 12 luni, i-a împiedicat pe mulţi străini să ia în derîdere Anglia : i-a atacat pe francezi, i-a izbit pe corsarii africani şi, în timp ce supraveghea repararea corăbiilor englezeşti avariate, a vizitat oraşele Cadiz, Gibraltar, Alicante, Neapole şi Livorno. Se spune că aici, la Livorno, ar fi dat superbul, deşi poate neautenticul, răspuns cuiva care îi cerea ca un matroz englez să fie pedepsit fiindcă jignise o procesiune catolică : „Vreau să te fac să ştii, şi să ştie toată lumea, că un englez nu poate fi pedepsit decît tot de un englez". De altfel, escala lui întîmplătoare de la Gibraltar a avut o importanţă îndeajuns de hotărîtoare pentru istoria navală a Angliei ca să justifice întreaga expediţie.[26] Într-adevăr, despărţind prin această acţiune escadrele franceze de la Brest şi Toulon, Blake a dovedit uriaşa însemnătate strategică pe care o putea avea în viitor fortăreaţa Gibraltarului.

În 1653 fuseseră iniţiate tratative pentru o uniune comercială anglo-portugheză. Faptul că Portugalia era o putere catolică dovedea că negustorii englezi ţineau în special să nu fie expuşi eventualelor abuzuri ale Inchiziţiei. În 1654, portughezii au acordat Angliei anumite drepturi preliminare, deşi relaţiile anglo-portugheze au continuat să rămînă încordate, mai ales în urma tulburătorului fapt că fratele ambasadorului portughez fusese executat în Anglia din cauză că omorîse un om într-o încăierare la Londra. Pînă la urmă, convinşi fiind şi de ameninţarea tunurilor lui Blake, portughezii au ratificat în 1656 tratatul comercial. Totuşi, după ce a mai dat, în aprilie 1655, o lovitură îndrăzneaţă unor piraţi din Tunis, Blake începu să se-ntrebe dacă nu-şi depăşise cumva misiunea de luptă şi asta în pofida faptului că îl silise pe bei să-i elibereze pe toţi captivii englezi. Însă răspunsul din luna iunie al lui

Cromwell a fost plin de bunăvoinţă, ceea ce arăta că cei doi bărbaţi erau făcuţi cam după acelaşi tipar [27]. Prin aceeaşi scrisoare, Cromwell îl îndemna pe Blake să se îndrepte spre largul portului Cadiz, de unde putea intercepta faimoasele corăbii spaniole purtătoare de aur şi argint aflate în marea, minunată şi greoaia lor călătorie de înapoiere în Europa. Totuşi sănătatea oamenilor săi şi sforţările la care fuseseră supuse corăbiile impuneau, după părerea lui Blake, reîntoarcerea, în luna octombrie, a flotei în Anglia, de unde el a revenit spre aceleaşi locuri des umblate, pentru o acţiune mai concentrată împotriva spaniolilor, de-abia în primăvara următoare, însoţit fiind de această dată de Montagu ca viceamiral.

Această folosire înţeleaptă a flotei de război a corespuns, cam pe aceeaşi vreme, cu cea mai vestită dovadă a înflăcărării protestante de care era cuprins Cromwell şi anume cu apelul său în favoarea valdenzilor * din Piemont. Deşi episodul ca atare era, poate, neînsemnat, el ilustra felul de a gîndi al unei întregi epoci **. Criza a luat naştere în felul următor. Ducele de Savoia, de religie romano-catolică, avea un număr de supuşi protestanţi care, potrivit unui tratat mai vechi, erau ţinuţi să se mărginească a locui în regiunile muntoase ale ţinutului Vaud. În primăvara anului 1655, ducele a început să aplice un regim de prigoană împotriva acestor disidenţi, împingîndu-i brutal, cu ajutorul armatei, între fostele lor hotare, sub pretext că le depăşiseră. În urma acestor acţiuni, unii din sectanţi au pierit, iar femeile şi copiii au avut de îndurat nenumărate suferinţe. Sentimentele religioase nu făceau decît să învenineze şi mai mult zvonurile. Prin luna mai, *Mercurius Politicus* relata din Lyon că aceea care îl aţîţase pe duce fusese „diabolica bandă de popi şi iezuiţi", adăugînd că „dragostea de aproapele lor îi obliga pe toţi adevăraţii protestanţi să-şi arate compătimirea faţă de caznele celor prigoniţi." Peste două săptămîni, aceeaşi gazetă vorbea despre „asemenea cruzimi şi barbarii cum nu s-au mai văzut vreodată."[28]

---

* Adepţi ai unei secte religioase care a fost înfiinţată, în jurul anului 1170, de bogatul negustor din Lyon Pierre Valdo (sau Valdès), în ţinutul Vaud (Waadt) din Elveţia. În secolul al XVI-lea, aceşti sectanţi s-au alăturat Reformei protestante. — M.L.

** Din punctul de vedere al opiniei publice poate fi comparat cu războiul civil din Spania din anii 1936—1939.

Ştirile au revoltat profund Europa, însă în nici o altă ţară indignarea n-a fost mai mare decît în Anglia protestantă. Darea de seamă a lui Whitelocke, de pildă, vorbea despre copii răpiţi şi convertiţi cu de-a sila la catolicism, despre biserici şi case cărora li s-a dat foc, în timp ce nefericiţii locuitori, „oamenii aceia sărmani, paşnici şi supuşi credincioşi", fugeau cuprinşi de spaimă şi de durere. John Milton a dat acestor sentimente de ofensă şi groază cea mai desăvîrşită expresie atunci cînd i-a cerut Atotputernicului nu numai să-i răzbune pe „drept-credincioşii răpuşi", dar şi :

În cartea Ta să le înscrii suspinul,
Căci oi Ţi-erau şi-n vechiul lor cotlon
Ucişi au fost de cruntul piemontez
Zvîrlindu-le de pe stînci şi mamă şi copil...

Cromwell era hotărît să dea indignării sale o urmare practică. Deşi avea doi agenţi diplomatici în Elveţia, a mai trimis totuşi un împuternicit special, numit Samuel Morland, care a răspuns provocării invocînd numele lui Nero şi al altora de teapa lui. Dacă ar mai fi fost în viaţă, aceştia „s-ar fi ruşinat văzînd că tot ce născociseră ei era mai blînd şi mai uman în comparaţie cu faptele ducelui de Savoia".

Cromwell a lansat, de asemenea, o colectă publică în folosul acelor nefericiţi, înscriindu-se în capul listei cu un dar personal de 2 000 de lire sterline. Se spune că, drept urmare, s-ar fi strîns o jumătate de milion de lire sterline, poate şi din cauză că se ţinea o evidenţă a numelui subscriitorilor. Deşi cifra a fost probabil exagerată, ambasadorul veneţian a atestat uriaşa participare a publicului, precum şi faptul că solicitaţi să-şi dea contribuţia au fost chiar şi ambasadorii catolici ai puterilor străine. Interioarele unor biserici engleze au fost drapate în roşu, pentru a aduce la cunoştinţa comunităţilor vestea măcelului. S-au făcut colecte chiar şi la bordul corăbiilor plutind pe mare. Corespondenţa Consiliului de stat arată că, începînd de la sfîrşitul lunii mai, acesta fusese intens preocupat de aceeaşi temă şi că multe din scrisorile mai patetice fuseseră plăsmuite probabil de însuşi Milton. Scriindu-i, la începutul lunii mai, lui John Pell, agentul diplomatic aflat în Elveţia, ca să-i ceară informaţii asupra tuturor acelor amănunte oribile, Thurloe îi spunea : „Te asigur că este o

problemă care îi stă la inimă Înălțimii sale", pentru ca, peste două săptămîni, să-i comunice că chestiunea aceasta îl îndurerea nespus de mult pe Cromwell. Atunci cînd i s-a arătat că finanțele Protectoratului nu îngăduiau să se acorde așa de mulți bani, răspunsul a fost că Oliver dorea, dimpotrivă, „să se străduiască" pentru această cauză. În luna noiembrie, Protectorul era frămîntat de amănuntele distribuirii ajutoarelor, de teamă ca ele să nu ajungă cumva în alte mîini decît ale acelora care le meritau. [29]

Dar, lăsînd deoparte banii de ajutoare, soluțiile pe care Cromwell le propunea pentru problema valdenzilor prezentau două aspecte. Pe de o parte, vedea în ea un prilej cert pentru o acțiune protestantă concertată, într-o cauză din cele mai drepte, care era de multă vreme visul său preferat. Astfel, ministrul plenipotențiar suedez, care venise să-l vadă pe Protector cu scopul foarte diferit de a obține ostași englezi în serviciul Suediei, n-a putut să-i distragă atenția de la problema unei acțiuni religioase și a fost silit să asculte o lungă prelegere (foarte confuză, după cum a spus el mai tîrziu) pe această temă. Cromwell a mai fost de părere că principele Transilvaniei *, al cărui trimis venise să-i facă o vizită în noiembrie 1654, ar fi putut găsi în acest eveniment o posibilitate de cooperare cu Anglia. Transilvania ocupa în Europa centrală o poziție primejdioasă, amenințată fiind, rînd pe rînd, de Polonia, Austria, sau Imperiul otoman, iar mulți dintre locuitorii ei erau protestanți. Chestiunea piemonteză — scria Protectorul — „deși a început cu oamenii aceștia sărmani și neajutorați, amenință pe toți cei ce profesează aceeași credință și de aceea impune tuturor obligația de a se pregăti în general și de a se consulta în privința siguranței lor comune." [30] Cromwell mai propunea ca toate cantoanele protestante din Elveția să atace ducatul Savoiei, în timp ce el plănuia să folosească flota lui Blake pentru a pune mîna pe Nisa sau Villefranche.

În al doilea rînd — și acest lucru s-a dovedit a fi mai prielnic din punctul de vedere al piemontezilor —, Cromwell a intrat pe această temă în relații mult mai strînse cu Franța catolică, astfel că, în realitate, sforțărilor cardinalului Mazarin li s-a datorat faptul că pînă la urmă ducele

* Gheorghe Rákoczi al II-lea (1648—1660) ; trimisul acestuia, Constantin Schaum, a avut întrevederi cu Cromwell în mai-iunie 1655, iar scrisoarea de recomandare din partea lui Rákoczi era datată din noiembrie 1654. — C.M.

de Savoia a fost convins că era mai prudent pentru el să aplice supușilor săi protestanți un tratament mai îngăduitor. Tratatul de pace, încheiat la Pinerolo în octombrie 1655, cu care Savoia s-a declarat de acord, deși n-a fost rezultatul unui efort protestant prea însemnat, a îmbunătățit totuși soarta valdenzilor. Dar și mai important pentru politica lui Cromwell a fost faptul că acest tratat a accelerat procesul acela empiric prin care Anglia și Franța erau împinse să se alieze una cu alta. O dificultate evidentă era reprezentată de strînsele legături de familie ale Stuarților cu regele Franței. Totuși, dacă ar fi fost posibil ca și această piedică să fie depășită, o alianță anglo-franceză putea reprezenta un avantaj potențial enorm pentru regimul protectoral.

Era un aspect de care se ținea îndeosebi seama pe vremea aceea. Chiar înainte de punerea în aplicare a Proiectului vestic, atunci cînd în Consiliul armatei se ridicase problema dacă trebuia atacată Franța sau Spania, s-a socotit că drept țintă trebuia preferată Spania, fiindcă Franța putea răspunde ușor, trimițîndu-l pe regele Carol înapoi în Anglia. Acum însă, colaborarea în legătură cu locuitorii Piemontului făcea ca problema hughenoților să li se pară din nou ambelor părți rezolvabilă. Deși mai înainte Cromwell nu voise să se angajeze formal că nu va sprijini cauza hughenotă, s-a găsit totuși acum pentru tratatul comercial anglo-francez din octombrie 1655 o formulă potrivit căreia fiecare din părți se declara de acord să nu-i ajute pe răzvrătiții „declarați ca atare" din țara cealaltă. Firește, această clauză îi împiedica pe francezi de a-i sprijini în continuare pe Stuarți, mai ales că unele clauze secrete ale tratatului prevedeau că regele Carol al II-lea și alți cîțiva regaliști de frunte vor fi expulzați din Franța. În schimb, anumiți răzvrătiți, partizani ai prințului de Condé, refugiați în Anglia, urmau să fie și ei siliți să plece.

Semnarea tratatului a fost sărbătorită cu focuri de artificii. În fața norilor amenințători ai unui conflict armat între Anglia și Spania, alianța cu Franța, prin care se înlătura vremelnic pericolul pe care îl prezenta Carol al II-lea, era perfect justificată. Bineînțeles că era de așteptat ca o asemenea alianță să aibă și efectul contrar de a-l arunca pe exilatul rege englez în brațele Spaniei. Lipsit acum de sprijinul Franței, tînărul rege a semnat, în aprilie 1656, un tratat potrivit căruia armata spaniolă urma să-l ajute să-și recapete tronul, pentru ca în schimb el să consimtă la îna-

poierea insulei Jamaica și la îndepărtarea supușilor săi de pe teritoriile spaniole din Indiile de vest. Însă dependența de Spania a lui Carol al II-lea, de neînlăturat în împrejurările date, întărea la rîndul ei și mai mult prietenia lui Cromwell cu Franța.

Tot în primăvara anului 1656, sir William Lockhart of Lee, înfățișat de Protector ca „un scoțian dintr-o familie onorabilă, iubit de noi și cunoscut pentru marea lui credință, vitejie și firea lui cinstită", a fost numit ambasador la Curtea lui Ludovic al XIV-lea. La fel ca atîția alți oameni în care Cromwell își punea încrederea, sir William era înrudit prin căsătorie cu familia Protectorului, deoarece își luase drept cea de a doua soție pe Robina Sewster, nepoata orfană a lui Oliver. Făcuse înainte, în Scoția, pe regalistul, fusese ridicat la rangul de cavaler de către Carol I și luptase pentru el la Preston, pentru ca neînțelegerile de mai tîrziu cu Argyll și cu reprezentanții regelui să-l aducă de partea Republicii. Așa cum este de presupus din descrierea lui Cromwell, în Franța Lockhart s-a dovedit a fi un om cu calități excepționale, al cărui dar de a-și face prieteni i-a dat posibilitatea să intre în relații apropiate cu însuși cardinalul Mazarin și asta în pofida faptului că nu îndrăznea să-i scrie personal din cauza a ceea ce el numea cu modestie *„mon mauvais Français"* *. Cel de al doilea din cei cinci fii pe care i-a dăruit Robina a căpătat, diplomatic, numele de Jules sau Iulius după acela al marelui său ocrotitor francez, în timp ce fiul său mai mare fusese numit, cu aceeași iscusință, Cromwell. Din punct de vedere social, rolul trimisului unei puteri republicane și protestante în Franța monarhică și catolică nu era întotdeauna de invidiat. Prin ianuarie 1658, se spunea, de pildă, că alianța cu Anglia era atît de prost văzută în Franța, încît Lockhart nu-și putea părăsi ambasada la lumina zilei, drept care era silit să-și conducă toate treburile cu cardinalul în taină, noaptea, și „fără a ține seama de etichetă". Totuși, prezența la Paris a lui Lockhart a fost un factor care a contribuit la sporirea prieteniei anglo-franceze, cel puțin la nivelul conducerii. [31]

În primăvara anului 1657, acordul preliminar dintre cele două puteri a fost transformat într-un tratat politic propriu-zis. Franța urma să participe cu 20 000 de oameni, iar Anglia cu 6 000 și cu flota, pentru ca amîndouă să ducă

* Stîlcita mea franceză (în franc. în text). — M.L.

mai departe necurmatul război din Flandra spaniolă* dintre Franța și Spania. S-a mai convenit, în afară de aceasta, ca cele două părți să atace împreună trei fortărețe de mare importanță de pe țărmul acestei provincii, anume cu scopul de a pune mîna pe Gravelines pentru Franța și pe Dunkerque și Mardyck pentru Anglia. Drept rezultat, Cromwell avea să vadă, încă înainte de a muri, nu numai că englezii cîștigaseră Mardyckul, dar și că Dunkerque devenise punct de sprijin englezesc pe continent. Lockhart a găsit expresia potrivită atunci cînd, în primăvara anului 1657, a declarat într-o cuvîntare ținută în fața lui Ludovic al XIV-lea că „Providența s-a aplecat în fața celor doi domnitori puternici, alăturîndu-se astfel intereselor lor"[32]. Alianța cu Franța, angajarea în Flandra, precum și dubla posibilitate de îngrădire a Spaniei și de promovare a comerțului flamand păreau a reprezenta pe vremea aceea un aranjament practic excelent.

Deocamdată, războiul cu Spania era un aspect al politicii externe engleze care putea fi mai ușor explicat concetățenilor lui Cromwell. Declarația publică din octombrie 1655 enumerase ticăloșiile spaniolilor, iar prin septembrie 1656 Protectorul luase, într-o cuvîntare ținută în fața Parlamentului, de la care începuse să ceară banii de care avea nevoie urgentă ca să-și continue războiul, o atitudine antispaniolă tot mai furibundă și folosise obișnuitul amestec de repetări, de șovăieli și de viguroase sublinieri [33] : „Ei bine, adevăr vă spun, marele vostru dușman este spaniolul. Da, e dușmanul nostru firesc și este prin firea lui așa. Este prin firea lui așa dintotdeauna — cum am spus mai înainte — și cel mai înverșunat dintre toți inamicii voștri din cauza dușmăniei pe care o are în suflet împotriva a tot ce vine de la Dumnezeu și este în voi, sau a ceea ce aveți în voi, împotriva orbirii și răutății lui, așa cum este el tîrît de superstiție, iar ceea ce îl împinge este credința lui oarbă în supunerea către scaunul papal." Și a continuat referindu-se la istorie, pentru a dovedi că această „vrăjmășie neprevăzută" era oarecum o parte din moștenirea Angliei.

De fapt, prima mare biruință a războiului, în ceea ce îi privește pe englezi, era menită să aibă loc în luna septembrie a anului 1656. Într-adevăr, la 8 septembrie flota de galioane spaniole purtătoare de comori a fost nimicită

* Între anii 1516—1713, Flandra, sau o parte a ei, a fost sub stăpînirea spaniolilor. — M.L.

de comandorul Richard Stayner, cu o pagubă de aproape 600 000 de piaștri pentru Spania, fără a mai pune la socoteală corăbiile și încărcăturile pierdute, izbîndă care a fost salutată de Blake și Montagu, în scrisoarea pe care au trimis-o, drept o nespus de remarcabilă manifestare a Providenței divine. Însă cea mai răsunătoare victorie a fost aceea a lui Blake din anul următor. În aprilie 1657, bătrînul amiral a aflat că o uriașă flotă spaniolă sosită din America stătea ancorată în portul Santa Cruz de pe insula Tenerife. Trei zile după aceea, Blake s-a năpustit printr-un atac de o nemaipomenită iuțeală și îndrăzneală asupra corăbiilor spaniole distrugîndu-le în întregime, acțiune care a stîrnit un val de entuziasm în Anglia. Modul în care Cromwell îi comunica lui Blake acest lucru era cumpătat, însă cuvintele prin care se referea la neîndoielnica încuviințare a Domnului trebuie să fi răsunat plăcut în auzul omului care avusese grijă ca, în ajunul bătăliei, să ceară prin rugăciuni „călăuzirea și mila Lui". Drept semn al prețuirii, Protectorul i-a trimis amiralului portretul său încrustat în diamante și aur valorînd peste 500 de lire sterline. Totuși, în luna august, vlăguitul Blake s-a stins și a fost înhumat, ca multe alte căpetenii ale Republicii, cu deosebit fast, în capela lui Henric al VII-lea, pentru a fi apoi dezgropat, ca și ceilalți oameni de frunte, după Restaurație. Mai de preț decît această cinste a fost însă epitaful compus de căpitanul Hatsell care, relatînd trecerea din viață a amiralului, a scris : „Credincios a rămas pînă la moarte, așa cum a fost și în viață".

Totuși, în ceea ce-i privea pe compatrioții săi, victoria lui Blake a reprezentat punctul culminant al înflăcărării pentru politica externă a lui Cromwell. Edmund Waller a exteriorizat voioasele strigăte de triumf asupra vrăjmașului spaniol atunci cînd a scris :

Privind cu dispreț aurita măreție a Spaniei,
Bogaților tulburători ai păcii omenirii
Protectorul le-a pus împotrivă
Neînfrînta virtute a popoarelor noastre...

Destoinicii marinari englezi („Călcăm cu pași fermi pe talazuri" *) erau comparați cu neîndemînaticii, dar îndestulații marinari spanioli din „uriașele și năzuroasele lor ga-

* Primul vers al unui vechi cîntec marinăresc englez. — M.L.

lioane ticsite cu aur și argint". În această ambianță, vechiul tablou al Armadei spaniole, înfrîntă în lupta dintre micuțele, însă eroicele corăbii engleze și puternicele nave spaniole, a fost înfățișat din nou în toată splendoarea lui. În felul acesta, cu toată lipsa de popularitate a războiului în rîndurile multor negustori, precum și în pofida grijilor financiare crescînde pe care i le provoca în mod inevitabil, în țară, Protectorului, care trebuia să-i suporte cheltuielile, politica externă a lui Oliver reprezenta în general pentru poporul său un lucru cu care el putea să se identifice, ba chiar să se identifice cu bucurie patriotică *. Din punctul de vedere al contemporanilor săi, chiar și credința potrivit căreia capturarea flotei spaniole va acoperi cheltuielile războiului părea întemeiată. Deși, din diferite cauze, prosperitatea n-a putut fi nicicînd înfăptuită, mai erau mulți, ca și Oliver de altfel, care își aminteau de capturarea, în 1628, de către Piet Hein, a flotei spaniole purtătoare de argint. Pe vremea aceea, pînă și această regulă era socotită valabilă. [35]

Poziția europeană a Protectorului Oliver a reușit să restituie Angliei din toate punctele de vedere prestigiul internațional de care fusese lipsită multă vreme. În primul rînd, Protectorul a ajuns să se bucure de mare faimă nu numai în consfătuirile și corespondența țărilor, ci și în caricaturile apărute acolo. O caricatură foarte ofensatoare, care îi înfățișa pe regii Spaniei și Franței într-o atitudine slugarnică și umilitoare față de Protector, avea cel puțin calitatea de a sublinia înalta lui reputație. Nu era om în Europa care să nu țină seama de el. Se spunea că în septembrie 1655 erau la Londra nu mai puțin de 32 de împuterniciți străini, ceea ce reprezenta o uriașă schimbare față de starea de izolare din primele luni ale Republicii, cînd principala grijă a puterilor străine fusese aceea de a acapara cît mai ieftin bunuri de-ale fostului rege.

Spre Protector nu se revărsau însă din străinătate numai misiuni diplomatice, ci și daruri care, din fericire, nu erau toate atît de năravașe ca iepele expediate de ducele de Oldenbourg, deoarece caii berberi trimiși de Re-

* Nu toată lumea a luat însă aspra măsură a lui lady Cromwell care, pentru a riposta pe cale gospodărească prețului în creștere al portocalelor și lămîilor, l-a lipsit pe Protector de sosul său favorit din portocale la fileul de vițel, iar atunci cînd acesta a protestat împotriva economiei, soția sa i-a răspuns că ar fi trebuit să se gîndească la toate acestea înainte de a începe războiul cu Spania [34].

publica genoveză s-au dovedit a fi mai acceptabili. A primit un leu și un leopard din partea sultanului Marocului. Ceremonialul cu care Oliver își întîmpina ambasadorii era în armonie cu imaginea pe care o avea el despre puterea Angliei. Stîngăciile începutului, cînd trimișii străini cîrteau în privința unor anumite amănunte ale primirii lor de către acest cap neîncoronat, făcuseră loc treptat, pe măsură ce domnia lui Cromwell evolua, unui ceremonial ce se desfășura după o rînduială bine determinată. Ambasadorii care se apropiau de jilțul Protectorului trebuiau să se încline de trei ori, o dată la intrarea în sala de recepție, o dată la mijlocul sălii și încă o dată la treptele de jos ale jilțului acoperit de baldachin. Protectorul obișnuia să răspundă fiecărei plecăciuni cu o ușoară înclinare a capului. La ospețele oficiale, Protectorul stătea singur pe o latură a mesei, în timp ce ambasadorii și membrii Consiliului de stat se așezau pe cealaltă latură.

Ca oricare om de stat, Cromwell se pricepea să folosească drepturile pe care i le dădeau rangul, fie ca să-i pună în încurcătură pe ambasadori atunci cînd socotea necesar, fie ca să-i impresioneze. Nieupoort, ambasadorul olandez (unul din cei doi ambasadori care se bucurau de cea mai mare trecere la Londra, celălalt fiind suedezul Bonde), se plîngea într-o împrejurare de felul în care Cromwell ducea o conversație : „Nu pot să-l întrerup cînd vorbește — scria el—, iar dacă îi cer din cînd în cînd explicații asupra înțelesului observațiilor sale se supără... Mi-am dat seama că pur și simplu nu vrea să răspundă la întrebări atunci cînd n-are poftă". Ambasadorul suedez avea și el de spus unele cuvinte aspre în privința asigurărilor de bună credință ale Protectorului, asigurări care, spre deosebire de declarațiile de acest fel din țara sa, nu exprimau întotdeauna adevăratele gînduri ale vorbitorului.

Se mai ridicaseră și alte plîngeri în legătură cu modul de lucru pe linie diplomatică al Protectorului, care se datorau — după cum s-a sugerat — mai degrabă lipsei de experiență decît unei intervenții voite în desfășurarea lucrărilor [36]. La scrisori se răspundea adesea cu mari întîrzieri, ceea ce a dus la minioasa observație a regelui Carol al X-lea al Suediei, făcută față de Bonde, în legătură cu Milton și care sună atît de poznaș în auzul oamenilor de pe vremea noastră : „Ce ciudat că în întreaga Anglie nu există decît un singur om în stare să scrie o scrisoare latinească, și acesta este orb !" În afară de aceasta Crom-

well avea deosebit de supărătorul obicei de a acorda audienţe joia după-amiază, astfel că ambasadorii nu-şi mai puteau trimite în aceeaşi săptămînă în străinătate, cu nava poştală pentru Europa, rapoartele lor. Un alt izvor de oarecare supărare erau prelungitele lui „week-end"-uri de la Hampton Court, din care cauză ambasadorii se vedeau obligaţi să-şi piardă vremea aşteptînd la Londra, iar fiindcă nu li se îngăduia să primească în libertate cetăţeni englezi, trăiau ca nişte adevăraţi prizonieri în propriile lor locuinţe. Singurii cărora li se făcea cinstea de a fi invitaţi la Hampton Court erau Nieupoort şi Bonde. Acesta din urmă s-a bucurat chiar de o primire după moda veche, în cursul căreia a luat parte la un joc cu bile, a ucis un cerb în parc şi a ascultat puţină muzică.

Însă aceste împunsături şi mici necazuri nu puteau ascunde faptul că, în relaţiile lui cu străinătatea, Oliver se bucura de o autoritate uluitoare, astfel că era solicitat să intervină pe rînd în conflicte şi pricini europene, aşa cum se apelează în mod normal doar la personalităţi excepţionale. Astfel, la începutul anului 1656, a trimis oraşelor evanghelice din Elveţia o scrisoare în legătură cu izgonirea unor protestanţi în decursul necontenitelor conflicte dintre catolici şi aceştia din urmă, prin care se arăta atît de îngrijorat de bunăstarea lor, de parcă confruntarea ar fi izbucnit chiar în Anglia. La rîndul ei, intervenţia aceasta se potrivea destul de bine cu cuvîntarea antispaniolă pe care a ţinut-o în faţa Parlamentului, cînd a declarat : „Da, toate interesele protestanţilor din Germania, Danemarca, Elveţia şi din cantoanele ei, precum şi interesele tuturor creştinilor sînt şi ale noastre".

Creşterea faimei lui era atestată într-o măsură şi mai mare de intervenţiile lui în regiuni mai îndepărtate. S-a interesat de cauza locuitorilor Boemiei, pe care îi numea *fratres unitatis* *, cerîndu-i stăruitor lui Comenius** şi confraţilor săi să se aşeze în Irlanda ca să scape de necazuri. Se vîntura ideea că avea să contribuie personal la terminarea războiului dintre Republica Veneţiei şi turci. În februarie 1655, a fost trimisă chiar o misiune în îndepărtata şi necunoscuta Rusie. Reacţia iniţială a acestei ţări, care se afla, în treacăt fie zis, sub ocîrmuirea monarhică

* Fraţii unităţii (în lat. în text). — M.L.

** Numele latin al lui Jan Amos Komenski (1592—1670), celebru învăţat al Reformei, unul din fondatorii pedagogiei ca ştiinţă. — M.L.

a ţarului, a fost să înfiereze regimul republican. Însă după o călătorie chinuitoare cînd călare, cînd în sănii, trimisul Prideaux al Protectoratului a reuşit să răzbată pînă la ţar şi, deşi n-a izbutit să obţină restabilirea privilegiilor comerciale ale negustorilor englezi, s-a ales măcar cu rezultatul că ţarul a rezolvat cu îndemînare problema titlului care pusese la grea încercare dibăcia cardinalului Mazarin şi a lui Ludovic al XIV-lea : „Cum se simte Oliver *Pravitel*" — a întrebat el — [37], cuvînt care, în ruseşte înseamnă cîrmuitor sau guvernator.

O întîmplare interesantă a făcut o legătură între numele Protectorului şi luptele de exterminare reciprocă, de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, din Polonia. Se remarcase mai de demult interesul pe care îl reprezenta pentru Oliver Dieta poloneză ca model de parlament, precum şi monarhia electivă, iar în decursul acestui răstimp *Mercurius Politicus* se interesase în bună măsură de treburile poloneze. Multă lume socotea pe atunci şi după aceea că exista o mare asemănare între Cromwell şi Hmelniţki, hatmanul cazacilor din Ucraina, care condusese, în 1648, o răscoală împotriva regelui catolic al Poloniei. Uneori Hmelniţki era numit chiar „ocrotitorul" cazacilor. Pierre Chevalier, agentul diplomatic francez din Ucraina, care îl cunoştea personal pe Hmelniţki, îl descria ca fiind „un fel de Cromwell, nu mai puţin cutezător sau mai puţin încercat în politică decît cazacul englez". Hmelniţki avea un locotenent scoţian cu numele de Maxim Krivonos (nas strîmb), despre care se zvonea că ar fi fost un agent al Angliei [38]. Totuşi, prin anul 1655, văzîndu-l pe Protector în noul său rol internaţional, regele Cazimir al Poloniei începu să spere că Cromwell îl va ajuta împotriva unei eventuale năvale a ţarului. Nicolae de Bije, trimisul polonez, a sosit deci la Londra înzestrat cu scrisori de acreditare adresate corect, ba chiar măgulitor, „Lordului Oliver Cromwell, Protectorul Angliei şi scumpul nostru prieten". Misiunea lui era să propună ca Oliver să cotropească portul Arhanghelsk, pentru a-l îndepărta pe ţar de Polonia, ceea ce ar fi însemnat o nouă extindere a politicii externe a lui Cromwell [39].

Însă, aşa cum prevăzuse ambasadorul veneţian, Anglia nu putea uita cu uşurinţă străduinţele mai vechi ale regelui Poloniei în favoarea Stuarţilor. De aceea, de Bije a trebuit să aştepte o vreme pînă a fost primit în audienţă, iar cînd a reuşit s-o capete a fost întîmpinat de Protector

cu imputări nemaipomenite tocmai pe această temă, la care s-au adăugat și acelea că polonezii i-ar fi jefuit pe englezii și scoțienii care trăiau în Polonia. După aceea, atunci cînd Suedia a atacat Polonia, se presupune că Cromwell ar fi mers și mai departe, ținînd o legătură activă cu răzvrătitul Hmelnițki și îmboldindu-l în străduințele lui de a răsturna puterea regală a Poloniei. Se spunea că Protectorul i-ar fi scris cazacului o scrisoare încurajatoare prin care îi oferea alianța și îl saluta printr-un șir de titluri onorifice, dar impresionante, ca : „Nimicitorul rătăcirilor papistașe" și „Urgia papilor", deși n-a fost găsită niciciînd o asemenea scrisoare scrisă de Cromwell cu mîna lui, așa că poate nici n-a existat vreuna și că va fi fost ticluită probabil de Danilo Vîhovski, energicul șef al cancelariei lui Hmelnițki, ca instrument de propagandă. Mai este de asemenea posibil ca Cromwell să fi scris o asemenea scrisoare (deși nu există nici o referință în legătură cu ea) și ca ea să fi dispărut odată cu distrugerea completă a arhivelor lui Hmelnițki, după moartea acestuia. În ceea ce-l privește pe Cromwell însă, episodul arată desigur ce rol juca persoana lui în treburile europene. Însă chiar dacă scrisoarea a fost plastografiată de cineva din preajma lui Hmelnițki, este totuși semnificativ că o asemenea încercare a fost socotită vrednică de a fi făcută.*

Aceste activități marginale contribuiau toate la umflarea în străinătate a mitului privind puterea lui Cromwell. Totuși, în cazul puterilor scandinave, adică al țărilor ce se mărgineau cu Marea Baltică, atît de importantă pentru comerțul și navigația Angliei, Oliver avea de făcut față unei sarcini mult mai complicate. În relațiile lui cu Suedia, de

---

* Distrugerea arhivei lui Hmelnițki nu ne dă însă nici posibilitatea să afirmăm cu toată certitudinea că scrisoarea *n-a existat*. Sursa privind această scrisoare este o istorie poloneză din secolul al XVII-lea : *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primus* de W. Kochowski, Cracovia, 1683. În originalul latinesc se spune că polonezii ar fi interceptat această scrisoare *„si modo non figmentum erat"* (dacă n-a fost cumva un fals) scrisă de Cromwell lui Hmelnițki. Scirsoarea i-ar fi făcut pe unii să rîdă nu numai din cauza grandoarei titlurilor date cazacului, ci și datorită ideii unei alianțe între două popoare atît de îndepărtate între ele, alianță pe care autorul o compară cu „servirea la masă a unor farfurii cu mîncare, împodobite cu aur și culori, care, deși desfată ochii, nu îndestulează nicidecum stomacul". Însă bineînțeles că asemenea farfurii (sau alianțe) îi impresionează pe privitori.

pildă, el nu trebuia să dea uitării, cu toate că avea de-a face cu o țară protestantă de rit luteran, interesele Companiei engleze a Răsăritului, înființată cu 70 de ani mai înainte anume pentru comerțul cu regiunea baltică. [40] La rîndul ei, importanța Companiei Răsăritului depășea simplele priorități ale unei organizații comerciale, fiindcă aprovizionările din Marea Baltică erau esențiale pentru marina de război engleză. Era vorba de cînepa baltică (din care cea mai bună era aceea de la Riga), de bradul cu creștere înceată pentru vîrfurile de catarg, provenit din regiunile înconjurătoare, de dulapii lungi pentru corăbii și de fierul suedez pentru tunuri. Această sarcină însă l-a afundat într-o lume baltică cum nu se poate mai complicată.

În anul 1654, năzuroasa regină Cristina, pe care doamna Cromwell o hărăzise cîndva drept soție *en deuxième noces* * a soțului ei, a cedat tronul, după propria ei alegere, vărului său Carol Gustav al X-lea. Deși nu se știe dacă îl înțelegea corect sau nu, deoarece, fiind dintr-o generație mai veche, atribuia poate noului rege prea multe din purtările lui Gustav Adolf, marele său înaintaș, care înspăimîntase întreaga Europă, Cromwell găsise în Carol al X-lea soiul de om pe care putea să-l admire. De aceea, atunci cînd s-a referit la Suedia și Anglia ca la cele două coloane gemene pe care protestantismul european se putea sprijini fără teamă, el nu făcea decît să-și manifeste reconfortantul sentiment că se afla în legătură cu un om care îi împărtășea cu siguranță țelurile protestante [41]. Strînsele relații cu Bonde, ambasadorul lui Carol, și vizitele de invidiat ale acestuia la Hampton Court nu erau decît echivalentul bunelor rapoarte care se încheiau pe hîrtie între Protector și monarh. O agreabilă notă de subsol a istoriei a fost oferită de faptul că regele Carol al X-lea n-a consimțit să-i permită fratelui său să o ia în căsătorie pe prințesa palatină Sofia, sora prințului Rupert și vară primară cu regele englez aflat în exil, fiindcă această legătură cu Stuarții îl putea supăra pe Cromwell. Ținînd seama de faptul că prințesa s-a căsătorit pînă la urmă cu prințul elector de Hanovra, pentru a întemeia noua dinastie protestantă de pe tronul Angliei **, se poate afirma că regele Suediei a privat, fără voia lui, familia regală suedeză de a avea un reprezentant pe tronul Angliei. De altfel, înainte ca Bonde să fi părăsit Anglia, în

* În cea de a doua căsătorie (în franc. în text). — M.I.

** În 1714, prințul elector de Hanovra s-a suit pe tronul Angliei sub numele de George I. — M.I.

vara anului 1656, Cromwell i-a dăruit, pentru a comemora cunoştinţa lor, portretul său în formă de coroană, montat într-o ramă de aur înconjurată de diamante, precum şi patru cai şi o sută de pînze de corabie albe valorînd, după cîte se spunea, 4 000 de lire sterline.

Din nefericire, acest idol protestant nu domnea într-un spaţiu golit de oameni. Avizii ochi războinici ai lui Carol erau îndreptaţi de la bun început asupra celor doi vrăjmaşi tradiţionali ai Suediei. Polonia catolică la al cărei tron aveau un drept ereditar cei din familia Vasa *, precum şi Danemarca, care mai continua să ţină alăturată la ea Norvegia. Mai era apoi Electoratul protestant al Brandenburgului, sîmburele viitoarei Prusii, a cărui poziţie de pe coasta de nord a Germaniei putea fi primejduită de o năvală suedeză. Se putea presupune că încă două puteri se vor alinia împotriva planurilor suedeze : Olanda, aliata tradiţională a Danemarcei, care, datorită propriilor sale interese comerciale în Marea Baltică, nu putea îngădui ca această ţară să fie atacată şi, cu atît mai puţin, înghiţită de suedezi fără luptă, precum şi catolica Austrie, care urma să sprijine probabil Polonia catolică împotriva Suediei protestante.

Atunci cînd erau în joc lucruri serioase ca interesele comerciale ale Angliei, atitudinea lui Cromwell faţă de acest carusel de alianţe şi de contraalianţe a fost cît se poate de precaută. De pildă, într-o întrevedere din luna decembrie 1655 cu Johann Friedrich Schlezer, trimisul prinţului elector de Brandenburg, Cromwell a fost rugat să medieze între vulnerabilul Brandenburg şi lacoma Suedie. Deşi Cromwell s-a grăbit să stăruie asupra dorinţei lui ca „toţi suveranii evanghelici, prinţi sau conducători de republici" să trăiască în bună înţelegere creştină şi, deci, ca Suedia şi Brandenburgul să caute şi ele să vieţuiască împreună în pace, fiindcă între cei de credinţă evanghelică trebuia preîntîmpinată „orice dezbinare, vărsare de sînge şi gîlceavă", el n-a întreprins nimic în vederea făgăduitei medieri [42].

În tot decursul relaţiilor oficiale cu regele Carol al X-lea, declaraţiile lui de prietenie au fost în opoziţie cu încetineala care marca acţiunile sale mai concrete. Într-o scrisoare înflorită datorită probabil penei lui Milton, prin care îl felicita pe Carol pentru naşterea moştenitorului său, Cromwell îl asemuia cu regele Filip al Macedoniei, tatăl lui Alexandru cel Mare. După cum Filip a aflat de naşterea

* Dinastie regală suedeză întemeiată de regele Gustav I (1523—1560). — M.L.

fiului său atunci cînd tocmai îi învinsese pe iliri, şi Carol îi făcuse pe polonezi să sufere o înfrîngere faimoasă dezmembrînd o parte din teritoriile lor, aşa cum „un corn este ciuntit de pe capul unui animal“ [43], măguliri care nu puteau însă înlocui alianţa adevărată după care umbla Carol al X-lea acum cînd interesele sale militare se extindeau, implicîndu-l treptat într-un război pe scară mare în Marea Baltică, nu numai cu Polonia, dar şi cu Danemarca. După cum s-a văzut, în 1654 fusese negociat de către Whitelocke un tratat anglo-suedez, care a fost lărgit apoi în 1656. Însă cu toate sforţările şi avansurile lui Carol şi cu toate irealizabilele visuri ale lui Oliver în legătură cu o ligă protestantă, între cele două ţări nu s-a înfăptuit, sub îndrumarea Protectorului, nici o legătură mai strînsă. Întemeierea unei asemenea ligi fusese într-adevăr dezbătută pe larg în primăvara anului 1658, dar fără rezultat, iar Liga Rinului, al cărei tratat a fost semnat în august 1658, în ajunul morţii lui Oliver, includea o diversitate îndestulătoare de puteri, printre care şi regatul Franţei, pentru ca să aibă un caracter cu totul diferit de acela al unei ligi protestante.

Adevărata problemă a relaţiilor lui Oliver cu Suedia, după cum îşi dădea şi el probabil seama atunci cînd întîrzia la nesfîrşit fie să încheie, cu regele Carol al X-lea, o alianţă propriu-zisă, fie să-i acorde un împrumut, consta în complicaţia raporturilor cu Olanda. Olandezii erau, ca şi suedezii, protestanţi, iar Oliver dorise cu înfocare, de la bun început, o alianţă între cele două ţări. Alianţa cu Franţa avea şi ea scopul să apropie Anglia de Olanda, datorită faptului că Mazarin îi ocrotea pe olandezi. În acelaşi timp, după cum se plîngeau în gura mare negustorii Protectoratului, interesele comerciale ale englezilor şi olandezilor continuau să se ciocnească, la fel ca înaintea războiului cu Olanda. Aşa stînd lucrurile, stăruinţa Protectoratului asupra faptului că o clauză a tratatului de pace anglo-olandez de la Westminster îl împiedica să se alăture întru totul Suediei, fiindcă acest lucru l-ar trece în rîndurile inamicilor Danemarcei, care era aliată cu Olanda, era probabil cea mai bună atitudine în acele împrejurări.

În fond, el se ferea să se angajeze faţă de o parte sau alta. În felul acesta, comerţul Angliei în Marea Baltică nu era supus mai multor constrîngeri decît cele pe care le impuneau îndeobşte frămîntările din această regiune. Chiar împrumutul de la începutul anului 1657 n-a fost acordat lui Carol al X-lea decît după ce acesta a pus în gaj ducatul

Bremen, care era o piață comodă pentru comerțul englez. Atunci cînd Carol al X-lea le-a oferit englezilor drept garanție ducatul Oldenburg sau partea de răsărit a provinciei Friesland în locul ducatului Bremen (care de altfel nici nu erau sub stăpînirea lui), negocierile au căzut baltă. Prin august 1657, Carol îi oferea lui Oliver să cumpere el personal ducatul Oldenburg numai să se alieze oficial cu Suedia împotriva Danemarcei. Oliver continua însă să-i scrie răvașe prietenești, fără să ia o hotărîre pe față.

Era o tactică cu care admiratorii sau adversarii săi politici din anii hotărîtori ai morții regelui s-ar fi putut declara de acord. Fie că o făcea în mod conștient sau nu. Protectorul se ferea să ia o decizie care putea alinia împotriva lui o putere străină, astfel că, în septembrie 1657, atunci cînd a trimis încă un emisar la Copenhaga ca să încerce o mediere cu danezii, Carol al X-lea trebuie să-și fi dat seama că adevăratul scop al Protectorului era să mențină echilibrul în Marea Baltică. Către sfîrșitul aceluiași an, Oliver i-a făcut lui Carol într-o doară propunerea ca acesta să lupte împotriva Austriei, în timp ce el va lupta în continuare, pe mare, cu spaniolii pe cheltuiala Suediei, urmînd ca datoria să fie rambursată în trei rate, după ce se va întruni Parlamentul, lucru care n-ar fi făcut altceva decît să rezolve dificultățile financiare crescînde ale Protectorului, dar nu și problemele strategice ale regelui suedez. Tratatul de la Roskilde * din februarie 1658 a adus Mării Baltice acea pace în care Cromwell nădăjduia de atîta vreme să pună capăt istovitoarelor blocade și pierderilor de vieți omenești din timpul războaielor. Pacea venise fără ca intervenția lui să fi luat vreo formă mai activă decît aceea a nesfîrșitei puzderii de schimburi de note diplomatice și de manevre, care înlocuiau, cu bani puțini și fără nici un fel de angajament, oștirile.

Era de neînlăturat ca negustorii să se plîngă că interesele lor nu reprezentaseră principalul obiectiv al Protectoratului odată ce, în prelungita și adesea întortocheata lui acțiune de stabilire a unui echilibru, fusese silit să dea precădere altor considerente **. În fond, Marea Baltică era

---

* Oraș din Danemarca. Capitală a țării între secolele al X-lea și al XII-lea. — M.L.

** Vezi totuși *Diplomacy and Trade in the Protectorate* de Menna Prestwich, în care este expusă clasica părere că Protectorul ar fi neglijat în mod intenționat interesele comerțului în favoarea intereselor protestantismului și în defavoarea țării lui.

o zonă în care entuziasta concepție a necesității unei ligi protestante l-ar fi putut conduce tocmai la acel fel de angajare vizionară, pentru care este adesea criticat. Însă lucrurile n-au stat așa. Protectorul se ocupa de chițibușuri, încerca să cîștige timp, se interesa intens de toate, ținea cuvîntări, avea întrevederi cu ambasadorii străini și trimitea în străinătate propriii săi reprezentanți, fără să fi îngăduit însă — așa cum s-a subliniat de curînd — ca ideea ligii protestante să-i copleșească înnăscuta lui prudență [44].

La dizolvarea Parlamentului, John Milton văzuse în Cromwell omul hărăzit să înfăptuiască „binecuvîntata transformare a întregii Europe", lucru pe care acesta nu l-a realizat desigur pînă la moartea lui, dacă ar fi să presupunem că Milton nutrea și el, asemenea lui Cromwell, ideea unei ligi protestante. Stouppe i-a spus episcopului Burnet că Cromwell avea de gînd ca, după ce va fi proclamat rege, să înfăptuiască un grandios proiect protestant, cu un consiliu pentru religia protestantă, cu consilieri și cu secretari pentru diferitele dioceze, printre care erau Franța, Elveția și văile ei protestante, Palatinatul și regiunile calvine, Germania, Scandinavia, Turcia, Anglia și Indiile de vest. Secretarii urmau să primească 500 de lire sterline pe an ca să raporteze asupra stării religiei din lumea întreagă, iar o sumă de 10 000 de lire sterline pe an avea să fie păstrată pentru cazuri neprevăzute, probabil de felul celor din Piemont [45].

Un asemenea proiect era caracteristic pentru ideile la care Cromwell reflecta de multă vreme, deși nu poate fi socotit cîtuși de puțin ironic faptul că ceea ce a realizat el în realitate prin politica lui externă și colonială a fost ceva cu totul diferit, și anume respectul vecinilor, prietenilor și dușmanilor față de noua și strălucitoarea putere a Angliei. Prin dezvoltarea politicii lui, Cromwell a dovedit că înțelegea care erau elementele ce puteau contribui la mărirea puterii Angliei, chiar dacă ele au fost tema unui număr mai mic de cuvîntări și de declarații enigmatice. Dar nu numai atît. Prin năzuința lui de a mări puterea Angliei, Protectoratul a cîștigat în popularitate și, făcînd acest lucru, a contribuit la asigurarea stabilității regimului său care avea o bază cît se poate de îngustă.

Dacă ținem seama de aprecierile contemporanilor, nu ne putem îndoi că această creștere a prestigiului și autorității Angliei se bucura de simpatia poporului. Un om ca Thurloe se arăta sentimental pe această temă : la moartea

lui — scria secretarul Consiliului de stat referindu-se la izbutita cucerire a porturilor Mardyck și Dunkerque — „Oliver purta la cingătoare cheile continentului, astfel că putea năvăli asupra lui ca să aducă arme și oștiri acolo unde avea poftă". Pentru Marvell, Cromwell era omul „care ne-a unit din nou cu continentul". În necrologul său oficial, *Mercurius Politicus* a avut grijă să-l pomenească pe Cromwell ca pe omul al cărui spirit nu cunoștea limite. „Dragostea lui nu se mărginea la cei din țară, ci se răspîndea și pe meleaguri străine, unde oamenii cumsecade de pretutindeni îl admirau ca pe o ființă extraordinară creată de Dumnezeu..." Această imagine a lui era prețuită și în străinătate. Ducele de Toscana obișnuia să discute cu exilatul sir John Reresby asupra treburilor de-acasă ale acestuia „care mergeau minunat de bine, după cum Cromwell era spaima întregii lumi". În ceea ce-i privea pe englezi luați în totalitatea lor, episcopul Burnet, deși vorbea cu superioritatea scoțianului, le judeca neîndoielnic cum se cuvine firea atunci cînd scria că, „apărînd onoarea națiunii în toate țările străine, Cromwell a satisfăcut foarte firescul orgoliu al englezilor". După părerea lui Burnet, dacă Cromwell ar fi declarat solemn în Consiliul de stat că va face cuvîntul „englez" să fie tot atît de vestit cum fusese acela de „roman", compatrioții săi i-ar fi aprobat cu siguranță năzuința [46].

De fapt, năluca faimei în străinătate a lui Cromwell avea să-l urmărească mai tîrziu și pe nefericitul rege Carol al II-lea. În 1672, se plîngea că francezii dădeau adăpost cîtorva răzvrătiți englezi, lucru ce nu-l făcuseră în timpul Protectoratului, la care ambasadorul francez i-a răspuns mai degrabă cu sinceritate decît lingușindu-l : „Ah, sire, pe atunci era altceva. Cromwell era un om mare, care se făcuse temut pe uscat și pe mare". În zadar i-a răspuns vitejește Carol că se va face și el temut, fiindcă — așa cum se spunea — „nu prea era el omul care să nu-și țină cuvîntul". Cam pe aceeași vreme, o poezioară hazlie a lui Marvell exprima același stingheritor adevăr. Poetul se făcea că reproduce dialogul dintre caii care duceau în spinare statuile ecvestre ale regilor Carol I și Carol al II-lea, prima de la Charing Cross și cealaltă de la biserica lînarilor, și care se plîngeau de noua epocă a favoriților regali :

De Witt și Cromwell au fost neînfricați.
O spun asta pe față, căci eu sînt pentru Noll.
Deși domnia lui părea o tiranie,
El Anglia-a mărit-o ca dușmanii să tremure [47].

Pe de altă parte însă, era puțin probabil ca reputația lui Oliver, ale cărui fapte n-au scăpat nici una de critică, să rămînă neștirbită în vremurile de mai tîrziu. Edmund Ludlow a fost acela care a formulat binecunoscuta critică a alianței cu Franța : „Această alianță ne-a costat scump, fiindcă, din cauza ei, echilibrul dintre monarhiile Spaniei și Franței a fost stricat, punîndu-se astfel temelia viitoarei puteri a Franței spre nespusa pagubă a întregii Europe în general și în special a țării noastre, al cărei interes fusese pînă atunci să mențină o cît mai strînsă egalitate posibilă între cele două state". În vestita lui lucrare *The World's Mistake in Oliver Cromwell* din 1689, des citată de atunci încoace, Slingsby Bethel a înfățișat cel mai frapant și mai acuzator tablou al politicii Protectorului. Erau înșirate acolo războiul cu Spania, alianța cu Franța, ignoranța îndeobște a lui Oliver în materie de afaceri externe („nu se făcea vinovat de o prea mare cunoaștere a lor" — scria el sarcastic), depopularea Angliei prin trimiterea oamenilor în colonii, sărăcirea națiunii din cauza războaielor neîntrerupte, lipsa lui de fermitate în relațiile cu Olanda spre paguba comerțului englez și așa mai departe.

Părerile expuse mai sus nu erau, firește, doar roadele retrospectivei, ci formulate ca să combată, în decursul domniei lui Carol al II-lea, nostalgia față de renumele lui Oliver în străinătate. Ambasadorul francez Bordeaux, care era și un observator atent, a făcut, în vara anului 1657, o analiză mai apropiată de adevăr a politicii externe a Protectorului, fiindcă era scrisă din punctul de vedere al vremii lui și arăta deci presiunile la care acesta fusese supus. Bordeaux indica drept țel permanent al Protectorului dorința de a izola fosta familie regală engleză, pentru a o lipsi de alianțe străine. Pentru a desăvîrși această izolare, i-ar fi convenit chiar ca noul împărat al Sfîntului Imperiu Roman * să nu fie austriac. „Politica lui este să angajeze cît mai multe state ca să-l susțină — scria Bordeaux — astfel încît să nu se încheie nici un tratat de pace care să nu-l cuprindă și pe el" [48]. Prin atingerea acestui scop eminamente practic (fiindcă în definitiv nu trebuie să uităm că Oliver era în fruntea unui regim revoluționar, care n-avea

* Din 1440 pînă în 1806 tronul așa-zisului „Sfînt Imperiu Roman de Națiune germană" a fost deținut mereu de membri ai dinastiei de Habsburg, numită uneori și Casa de Austria. Fervenți sprijinitori ai catolicismului și contrareformei, acești împărați erau dușmăniți de statele protestante. — C.M.

alt statut legal decît propria lui putere), el a reuşit într-adevăr în asemenea măsură încît Restauraţia nu a putut avea loc îndată după moartea lui.

Protectorul nu şi-a atins, firește, nicidecum scopul într-o altă privinţă, în legătură cu care Slingsby Bethel nu spunea decît adevărul. Politica lui externă a costat bani mulţi, aşa cum se întîmplă întotdeauna cu politicile ambiţioase, deşi, spre deosebire atît de Carol I cît şi de Carol al II-lea, a căror politică externă fusese la fel de costisitoare, Cromwell putea prezenta drept contravaloarea banilor cheltuiţi Jamaica şi Dunkerque-ul. Se prea poate ca expediţiile sale militare în ţări străine să fi rezolvat şi problema oştenilor săi, care, altfel, şi-ar fi dat pe faţă în ţară „înclinaţiile lor păcătoase" — cum presupunea un comentator [49] — cu toate că şi oştenii aceştia trebuiau plătiţi. De altfel, Oliver nu şi-a rezolvat niciînd problemele financiare, lucru care a zăpăcit şi mai rău încîlcitele greutăţi pe care le întîmpina în manevrarea parlamentelor sale, fiindcă oamenilor care se desfătau în răsfrîngerile măreţiei lui nu le plăcea să scoată bani din buzunar pentru nota de plată respectivă. Toate acestea dezvăluie însă eterna dificultate de a socoti o activitate atît de multiformă drept politică externă.

Şi atunci după ce criterii ar trebui ea judecată ? Dacă ar fi s-o luăm din punct de vedere financiar, desigur că — aşa cum a subliniat însuşi Oliver, în faţa Consiliului armatei, cînd şi-a apărat dorinţa de a pleca „la lucru în lume" — puţine asemenea politici fuseseră întreprinse vreodată fie pe atunci, fie în multe alte epoci istorice. Pentru vremurile de mai tîrziu, convingerea lui că trebuia să fie un apărător al protestanţilor sau să promoveze cu tot dinadinsul colonizarea protestantă va suna de-a pururi ciudat în auzul celor care n-au crescut în evul credinţei, după cum, pe de altă parte, acţiunile lui pentru unitatea europeană pot avea un răsunet plăcut pentru cei ce înclină astăzi din nou în această direcţie. Însă amîndouă aceste judecăţi contemporane nu ar ţine seama de părerile răspîndite în epoca lui Oliver. Dacă ne-am călăuzi după criteriile vremii lui, nu trebuie să uităm că însuşi Edward Hyde a scris că faima din ţară a lui Oliver nu era decît umbra strălucirii lui din străinătate [50] şi nu-i nici o îndoială că pentru Hyde această realizare era neasemuită şi în concordanţă cu aspiraţiile poporului său.

20

Evreii şi generalii-maiori

N-am venit aici ca să tulbur ordinea... ci doar ca să trăiesc laolaltă cu neamul meu în frica lui Dumnezeu şi la umbra ocrotirii Voastre, cu credinţa că în această ţară se va înfăptui nădejdea Israilului.

Petiţia din anul 1655 a lui Menasseh Ben Israel către Cromwell

Răstimpul care a urmat nemijlocit după răscoala lui Penruddock din primăvara anului 1655 s-a caracterizat prin atitudinea deosebit de mînioasă şi de ameninţătoare a ocîrmuirii. Este adevărat că pedepsele uşoare aplicate după răzmeriţă în sud-vestul Angliei urmau să fie comparate extrem de favorabil de către istorici şi de alte persoane cu cele pe care le va impune în aceeaşi regiune, cu treizeci de ani mai tîrziu, judecătorul Jeffreys *. Preluînd expresia dintr-o scrisoare interceptată, folosită de un regalist pentru a denumi plecarea silită spre Indiile de vest, fuseseră „barbadizaţi" relativ mai puţin oameni în comparaţie cu numărul nenorocitelor „potîrnichi" ** exilate după rebeliunea lui Monmouth***[1]. Continua să stăruie, deşi pe nedrept, sentimentul că între regalişti şi nivelatori se făurise mai demult o legătură periculoasă, pe care puteau să o reînnoiască. O scrisoare a lui Oliver

---

* Lord-şef al justiţiei în timpul domniei regelui Iacob al II-lea; a lăsat o sumbră amintire din pricina pedepselor pe care le-a dictat împotriva participanţilor la rebeliunea ducelui de Monmouth, în 1685. — C.M.

** Poreclă dată partizanilor lui Monmouth. — M.L.

*** James Scott, duce de Monmouth (1649—1685) — fiu nelegitim al lui Carol al II-lea şi al lui Lucy Walters. După ce a condus o rebeliune neizbutită împotriva lui Iacob al II-lea, a fost prins şi executat. — M.L.

Cromwell, datată 24 martie, adică scrisă la două zile după slujba oficială de mulţumire pentru înfrîngerea răscoalei lui Penruddock, arăta că guvernul era departe de a se culca pe laurii a ceea ce presupunea a fi de curînd restabilita lui securitate. Lui Nicholas Lechmere, un avocat din Hanley Castle, care fusese numit comandant al miliţiei populare din Worcestershire şi ales deputat al acestui comitat în Parlamentul din 1654, precum şi judecătorilor de pace din regiune, Cromwell le scria * despre „mîna Domnului" care, „împreună cu noi", înfrînsese ultima răzmeriţă. Nădăjduia că vor putea lua măsuri eficiente pentru „zădărnicirea totală a întregii uneltiri. Cunoscînd totuşi neastîmpărul duşmanului obştesc de a arunca poporul nostru în noi nenorociri, ne socotim pe noi înşine şi pe toţi care au în grijă apărarea păcii acestui neam drept obligaţi a ne strădui să preîntîmpinăm şi să zădărnicim planul vrăjmaşului." În vederea acestui scop, li se recomanda în mod special să-i supravegheze îndeaproape pe oamenii din alte părţi pentru a izgoni „indivizii cu o moralitate îndoielnică şi trîndavi", dar şi pentru a avea putinţa să pună mîna pe străinii trimişi eventual acolo ca să „aţîţe patimile". Se putea nădăjdui că prin asemenea măsuri, precum şi prin împrăştierea tuturor întrunirilor şi adunărilor suspecte, „vor fi înăbuşite în faşă sau împiedicate să se maturizeze orice planuri periculoase".

O stare de spirit asemănătoare a dus, în aceeaşi lună, la înscăunarea lui Desborough ca un fel de stăpînitor absolut peste cele şase comitate din Sud-Vestul Angliei care periclitau ordinea de stat. Această funcţie de comandă a lui Desborough s-a dovedit cu timpul a fi schema experimentală a unei încercări, plănuite în august 1655, de a împărţi Anglia şi ţinutul Wales în districte sau în „cantoane" — aşa cum le numeau cu mînie criticii. Prin ordonanţa din 9 august, pusă în aplicare definitivă în luna octombrie, zece, iar mai tîrziu unsprezece generali-maiori au fost învestiţi, în districtele lor, cu puteri discreţionare noi şi neobişnuite. Fiindcă obîrşia nemijlocită a înscăunării lor era frica provocată ocîrmuirii de răzmeriţa lui Penruddock, generalilor-maiori li s-a dat comanda miliţiei populare călare. înfiinţată în întreaga ţară, în luna mai, ca o forţă de rezervă, care putea fi che-

* Manuscrisul Lechmere. Nu apare în W. C. Abbott.

mată sub drapel în caz de nevoie pentru a înăbuși eventuale noi răscoale ale regaliștilor. Însă, pînă în toamnă, acest nou fel de miliție fusese preschimbată într-un corp de cavalerie permanent, care putea fi folosit și în afara regiunii de baștină, dacă era necesar.[2] Fiindcă ostașii costau parale, s-a hotărît ca ei să fie plătiți de către cei ale căror porniri asociale le impuneau prezența. De aceea, ca și cînd toți foștii și eventualii viitori culpabili, împărțiți în categorii stabilite după bunul plac al autorităților locale, ar fi trebuit să plătească un fel de dijmă din veniturile lor ca să acopere cheltuielile pentru noul corp de miliție, a fost impusă o dare de 10% nu numai asupra veniturilor regaliștilor, ci și ale tuturor celor care puteau fi bănuiți cît de cît că ar fi în favoarea regelui Carol al II-lea. Bineînțeles că această dare anula în întregime efectele binefăcătoare ale legii de amnistiere din februarie 1652, pentru a cărei votare Cromwell depusese atîta stăruință. Aplicarea dării și rezolvarea numeroaselor reclamații împotriva ei au fost date pe seama generalilor-maiori.

Aceasta era însă doar o parte din prejudiciul pe care formația paramilitară, sau „această nouă nălucă", cum o numea Bulstrode Whitelocke, avea s-o aducă, după credința generală, organizării locale a Angliei. Caracterul ei militar nu putea scăpa nimănui deoarece, în afară de faptul că era comandată de generali-maiori, însuși numele acestora suna ca un fel de apel nominal al foștilor tineri eroi ai armatei noului model, preschimbați la maturitate în apărători ai autorității. Lui Fleetwood, de pildă, care se întorsese din Irlanda, i s-a dat sub comandă cea mai mare parte din Răsăritul Angliei, iar lui Lambert Nordul în care se născuse ; sub oblăduirea lui Whalley se aflau comitatele Lincoln, Nottingham, Stafford, Leicester și Warwick, iar sub aceea a lui James Berry Nordul și Sudul ținutului Wales, precum și comitatul Hereford ; Worsley era mai mare în comitatele Derby, Chester și Worcester, iar coloneii Goffe și Kelsey își împărțeau între ei comitatele de Miazăzi dintre Southampton și Kent. S-a insinuat că noii stăpînitori erau de obîrșie mult prea umilă, „niște indivizi nătîngi și de rînd" — după cum spunea Lucy Hutchinson. Potrivit lui Baxter, Berry nu fusese înainte de război decît slujbaș la o turnătorie de fontă, ceea ce făcea ca inevitabila

înlăturare a puternicelor și vechilor familii, care își continuaseră de veacuri tihnita, dar temuta conducere a treburilor lor, să fie cu atît mai dureroasă. Comitetele districtuale, înființate în decursul războiului, au început să-și piardă orice importanță, capii miliției populare a comitatelor și-au văzut atribuțiile uzurpate, unele drepturi locale cădeau și ele în poala reprezentanților guvernului central; așa cum s-a întîmplat cu Thomas Kelsey, care a dobîndit în comitatul Kent funcția de guvernator al fortăreței Dover de la niște familii învecinate ce o avuseseră înainte în stăpînire, iar poporul în general, care de-abia începuse să se încălzească la molcoma căldură iradiată de stabilitatea Protectoratului, se vedea din nou expus vîntului tăios al schimbărilor [3].

Cinstea de a fi avut rolul principal în născocirea acestei organizări lipsite de popularitate a fost atribuită pe vremea aceea lui Lambert. Rezultă însă limpede din cuvîntarea ținută cu un an mai tîrziu în fața Parlamentului, cînd a făcut o dare de seamă asupra funcționării ei, că însuși Oliver adoptase cu înfocare proiectul. Cu veșnicul său optimism atunci cînd era vorba de lucrările Domnului, el își închipuia că, în afară de rolul lor de păstrători ai ordinii publice, generalii-maiori îl vor avea și pe acela de a contribui la prefacerea înfățișării sociale în Anglia, astfel ca să devină mai virtuoasă. Într-adevăr, instrucțiunile pe care le aveau acești conducători conțineau pe lîngă un amalgam de îndrumări referitoare nemijlocit la securitatea țării, ca, de pildă, împiedicarea „adunărilor nelegale", și alte prevederi cu o aplicare mult mai largă, care, chiar dacă erau și ele inspirate din considerente de securitate, aveau totuși un caracter extrem de restrictiv. Cîrciumile, de exemplu, urmau să fie limitate ca număr, sau chiar închise, iar luptele dintre urși și cîini, cursele de cai, luptele de cocoși și reprezentarea pieselor de teatru erau hărăzite să cadă din nou, toate, sub securea puritană a generalilor-maiori. Dintr-un anumit punct de vedere, închiderea cel puțin a unora dintre aceste locuri de distracție era, desigur, îndreptățită atunci cînd statul era cu adevărat amenințat, fiindcă erau folosite fără doar și poate ca să camufleze adunările conspirative. O nevinovată adunare populară în scop de distracție oferă întotdeauna un loc de întîlnire ideal pentru un agent secret. Bineînțeles însă că asemenea măsuri stîrneau în sufletele oamenilor de rînd, preocupați numai

și numai de propria lor desfătare, o furie teribilă care nu contribuia cu nimic la îndrăgirea generalilor-maiori.

În cuvîntarea lui din luna septembrie 1656, Oliver n-a încercat să ocolească menirea, îndeosebi morală, a noilor oameni [4] : „Dacă sînteți oamenii lui Dumnezeu și alături de poporul Lui, El va face ca țara să respire împăcarea sufletească, iar noi nu ne vom întoarce din nou la nesăbuință" — a spus el. În ceea ce privește nesăbuința, el știa prea bine că „poporul este foarte pornit împotriva noastră fiindcă nu mai poate avea curse de cai, lupte de cocoși și alte distracții asemănătoare". Nu era din principiu împotriva acestor preocupări și nici „nu le socotea ilegale", ci doar dezaproba influența copleșitoare pe care o exercitau asupra oamenilor, „care nu se mai pot lipsi de ele" în loc să se mulțumească „a le folosi drept simple mijloace de destindere". Întrebuința în public același argument de care se servise în particular față de Dick, atunci cînd l-a mustrat din Scoția pentru trîndăvia lui : nu că ar fi condamnat distracțiile (fiindcă și el practica unele din ele), ci se ridica cu hotărîre împotriva lor atunci cînd ajungeau să constituie principalul țel al vieții.

În ceea ce privea însă starea de spirit a oamenilor de rînd, Oliver ar fi făcut mai bine să-și sprijine argumentele numai pe cerințele securității, fiindcă grija lui părintească pentru ținuta morală a poporului n-avea răsunetul așteptat atunci cînd era vorba de detestații generali-maiori. Bineînțeles că felul lor de a conduce varia în mare măsură cu firea fiecăruia din ei. Heath urma să-i prezinte mai tîrziu drept niște „pașale turcești", cu toate că pînă și un pașă binevoitor era dispus să dea dovadă de o oarecare indulgență, așa cum s-a întîmplat cu Whalley care a încuviințat cursele de cai de la Lincoln, vestind cu tărie că guvernul n-avusese nicicînd de gînd să-i lipsească pe gentlemeni de sportul lor. Dimpotrivă, mai băgărețul Worsley a interzis cursele în Cheshire. În Vestul Angliei, Desborough era înfățișat ca dovedind „rîvnă și dibăcie", purtîndu-se cu dreptate față de cererile regaliștilor din Cornwall de a fi scutiți de birul de 10% și arătînd mai tîrziu multă îndurare față de niște quakeri azvîrliți în închisoare la Launceston, unde erau tratați cu silnicie de către autorități [5]. În instrucțiunile pentru locțiitorii lui din Nordul Angliei, Lambert se arăta preocupat de autonomia districtului său, stăruind

ca vechiul tribunal din York să fie reînființat. Cu toate acestea, instituția generalilor-maiori nu a contribuit cu nimic la menținerea acelui sentiment de stabilitate atît de important pentru popor luat în întregimea lui. Lucrul acesta era cu deosebire adevărat în vremea aceea cînd pastorii și parohii locali, pe care ocîrmuirea s-ar fi putut bizui oarecum pentru păstrarea continuității, erau schimbați întruna din cauza criteriilor de alegere ale comitetelor guvernamentale de „scrutători" și „izgonitori", care nu făceau decît să înăsprească în loc să ușureze înfiorătoarea atmosferă de împilare a perioadei de după răscoala lui Penruddock.

De altfel, vremurile nu erau prielnice nici pentru Protector. Prin luna iunie, îi scria, tulburat, lui Fleetwood, înainte de întoarcerea acestuia din Irlanda, despre „mișeleștile pizme dintre noi și înclinarea spre defăimare" care „preface totul în ură și amărăciune. De aici mi se trag suferințele" și asta fiindcă — așa cum recunoștea el — „mulți oameni cumsecade se plîng de tot ce se întîmplă". [6] Iar unele din aceste nemulțumiri au căpătat o înfățișare amenințătoare atunci cînd a început să fie pusă la îndoială însăși baza legală a autorității Protectorului. Avea el dreptul să guverneze doar prin mijlocirea ordonanțelor Consiliului de stat ? Un negustor cu numele de George Cony a refuzat să plătească taxe vamale pe motivul că nu fuseseră impuse de Parlament, iar Rolle, președintele Tribunalului civil suprem, și-a dat demisia, fie că n-a putut, sau, poate, că n-a vrut, să confirme legalitatea acestor taxe. Drept răspuns, Cromwell i-a băgat la închisoare pe avocații lui Cony, cu o rîvnă nu mai prejos de aceea a lui Carol I. În afară de aceasta, faptul că Whitelocke și Widdrigton au renunțat la funcția lor de păstrători ai marelui sigiliu, fiindcă aveau rezerve în privința ordonanței care reglementa funcționarea Curții de justiție a lordului-cancelar, arăta și el în ce parte bătea vîntul, care, deși n-avea încă puterea unei furtuni, era totuși o boare supărătoare pentru Protector și pentru Consiliul său. Elocvent era și faptul că o plîngere ca aceea a lui Cony nu s-ar fi putut ivi dacă în locul Protectorului ar fi fost la cîrmă un rege, fiindcă dreptul regelui de a percepe taxe vamale suplimentare fusese statornicit încă din timpul domniei lui Carol I. În luna august, s-a socotit necesar ca legile privind cenzura să fie înăsprite, astfel ca să se poată lua măsuri mai rapide.

Urma să fie autorizată pentru viitor apariția a numai două gazete periodice, *Mercurius Politicus* și *The Publick Intelligencer*, tipografii trebuiau să fie înscrișii într-un registru, iar numele lor să apară pe publicații.

Oliver nădăjduia poate că generalii-maiori îi vor oferi soluțiile administrative, și mai ales financiare de care avea nevoie ca să conducă țara de sus, fără Parlament, care, potrivit *Instrumentului de guvernare*, trebuia să se întrunească o dată la trei ani, adică nu mai înainte de toamna anului 1657. Aflată cum era în pragul războiului cu Spania, rămînea de văzut dacă Anglia va putea supraviețui fără acest corp legiuitor. Pînă una alta, caracterul din ce în ce mai personal al guvernării lui Oliver nu putea scăpa neremarcat de observatorii din afară. Probabil că mulți o vedeau sprijinindu-se pe săbiile generalilor-maiori sau, eventual, pe cele ale oștenilor săi. Oliver avea însă dreptul să creadă că multe din planurile sale preferate, sprijinite fără îndoială de voința Atotputernicului, se întemeiaseră mai degrabă pe părerile sale personale decît pe cele expuse de Protector în Consiliul de stat. Mai curînd sau mai tîrziu, va fi însă silit să facă față consecințelor acestui fapt.

Problema reașezării evreilor în Anglia ne oferă un exemplu izbitor al nepotrivirilor de păreri dintre Protector și Consiliul său. Printre locuitori, se vădea de multă vreme o accentuare a sentimentelor favorabile evreilor. Încă de la începutul secolului al XVII-lea, mulți puritani fuseseră conduși, datorită interesului lor redeșteptat pentru Biblie și pentru interpretarea ei, spre o nouă prețuire a evreilor. Cei care socoteau că convertirea la creștinism a evreilor era o operă necesară sprijineau rațională părere că, pentru grăbirea acestei lucrări, trebuia să li se îngăduie evreilor să se așeze din nou în Anglia, de unde fuseseră izgoniți încă din 1290 *. Mulți din confrații puritani de la început ai lui Cromwell ceruseră și ei ca evreii să fie lăsați să vină, cel mai important dintre ei fiind Ro-

* Primii evrei au venit în Anglia în anul 1066, odată cu Wilhelm Cuceritorul. Unul din ei, Aaron Lincoln, de pildă, era pe timpul lui Henric I (1100—1135) unul din cei mai bogați oameni din Anglia. Au fost expulzați în anul 1290 sub domnia lui Eduard I (1272—1307). — M.L.

ger Williams, întemeitorul coloniei din Rhode Island *, care şi-a expus mărinimoasele lui păreri într-o broşură scrisă prin anul 1643, pentru ca la reîntoarcerea sa în Anglia să aducă noi argumente în acest scop. Hugh Peter, care vizitase oraşul Salem ** şi ţinuse predici în locul lui Williams, s-a lăsat şi el pătruns de acelaşi spirit generos, susţinînd, prin broşura lui *A word for the Army and Two Words for the Kingdom*, că „străinilor, ba chiar şi evreilor trebuie să li se îngăduie să facă negoţ şi să trăiască printre noi". John Sadler, de asemenea un prieten personal al Protectorului, a făcut şi el parte dintre aceia care, datorită studiului zelos al Bibliei şi al obiceiurilor iudaice, ajunsese la părerea că urmaşilor acestui popor străvechi trebuia să li se dea voie ca în viitor să se amestece cu englezi. Jan Amos Comenius, protestantul din Boemia pentru care Cromwell avea un respect deosebit, socotea reîntoarcerea evreilor în Anglia ca un element al acelei epoci de fericire şi belşug pe care o aştepta să vină, iar Samuel Hartlib şi John Dury, membri ai „colegiului invizibil" de teologi şi filozofi străini care îl înconjurau pe Cromwell, credeau şi ei cu tărie că evreii trebuiau mai întîi primiţi şi apoi convertiţi [7].

Însă ambianţa îndeobşte favorabilă evreilor, care predomina la începutul anilor '50, avea şi alte aspecte mai puţin oficiale. Adepţii „celei de-a cincea împărăţii" erau încredinţaţi că convertirea evreilor avea şi ea un oarecare rol în căderea Antihristului. Predicatorul antinomist *** John Robius se pregătea pentru recucerirea Ţării sfinte, hrănindu-se, împreună cu voluntarii săi, cu pîine uscată, legume şi apă. Thomas Tany a învăţat de unul singur ebraica şi şi-a construit o corăbioară ca să-l ducă la Ierusalim. Din nefericire însă, s-a îndreptat mai întîi spre Olanda ca să viziteze prospera colonie evreiască de acolo şi s-a înecat pe drum. În această epocă, în care dorinţa de a cunoaşte cum va fi sfîrşitul lumii, profeţiile chiliaste, superstiţia şi fireasca curiozitate intelectuală se ameste-

---

* Teritoriul de pe coasta de răsărit a Americii de Nord. — M.L.

** Oraş din Noua Anglie, azi în statul Massachusetts. — M.L.

*** Adept al unei secte înfiinţate prin 1535 în Germania care susţinea că legile morale nu sînt obligatorii pentru creştini, fiindcă simpla credinţă ar fi suficientă pentru izbăvirea sufletului. — M.L.

cau toate, astfel că nu mai puteau fi deslușite între ele, unui matroz englez i-a venit pofta să cerceteze interiorul unei sinagogi din Livorno. Concluzia la care a ajuns era promițătoare pentru viitorul evreilor : „Sînt îngăduiți de papă ? — se zice că ar fi întrebat el —, și de ducele Florenței, și de bavarezi, și de alții ? Atunci de ce mai ține Anglia în vigoare legea împotriva lor ?"[8]

Între timp însă, datorită stărilor neprielnice din Europa, oamenii aceștia descurcăreți începuseră să se strecoare în Anglia pe căi clandestine și deci tainice. Expulzarea, la sfîrșitul secolului al XV-lea, a evreilor din Spania și Portugalia, făcuse din Anglia un loc de refugiu pentru foștii locuitori ai acestor țări, cunoscuți sub numele de marranos *, care au înființat colonii izolate la Londra, Dover și York. Treceau, firește, drept spanioli sau portughezi și — pentru a salva aparențele — obișnuiau ca, din cînd în cînd, să ia parte la serviciile religioase din capelele ambasadelor catolice. De asemenea, tot cu scopul de a rămîne nedescoperiți în cazul vreunei prigoane neașteptate, unora din ei li se îngăduia să rămînă necircumcișii. De aceea, fiindcă nu făceau paradă de religia lor, evreii aceștia erau lăsați să trăiască în pace, deși pe străduța Cree Church, care dădea în strada Leadenhall, exista o sinagogă tainică din care se spunea că răzbat uneori tînguiri ciudate. Se prea poate că proprietarul ei, Moses Athias, care era, chipurile, vînzător la negustorul marran Don Antonio Fernandez de Carvajal, să fi fost de fapt rabin. Bărbat cu înfățișare impunătoare și plăcută, Carvajal era cunoscut ca „marele evreu". Avea cai de călărie superbi, colecționa armuri și se spunea despre el că aducea din străinătate în fiecare an lingouri de aur și argint în valoare de 100 000 de lire sterline. În 1645, a fost pîrît de către un informator că nu lua parte la serviciile religioase protestante, însă a fost apărat de negustorii fruntași ai zilei și de aceea Camera Lorzilor a dispus încetarea urmăririi împotriva lui [9]. Astfel stînd lucrurile, evreilor le pria în Anglia, aduceau bunăstare țării și prosperau ei înșiși. De aceea nu-i nici o mirare dacă, profitînd de ambianța îngăduitoare a filosemitismului puritan, evreii căutau acum să-și legalizeze

* Nume dat evreilor din Spania care s-au botezat în secolele al XIV-lea și al XV-lea pentru a scăpa de prigoana religioasă, deși mulți din ei au continuat să-și practice în ascuns propria religie. — M.L.

poziția. Deși o intervenție făcută în acest scop către Fairfax și Consiliul ofițerilor în iarna anului 1648 n-a fost luată în discuție, ea s-a bucurat totuși de o primire favorabilă.

În urzeala reașezării există însă și o a treia iță, reprezentată de evreimea însăși, cu profețiile ei privind reașezarea poporului iudeu în Țara sfîntă și venirea lui Mesia. Pentru ca toate acestea să se îndeplinească, se socotea de trebuință ca diaspora, adică împrăștierea evreilor „pînă la capătul pămîntului", după cum spunea profeția respectivă din Deuteronom, să fie deplină. De aceea, pentru a se verifica mersul împrăștierii, se arăta, în secolul al XVII-lea, un interes deosebit față de cele zece triburi pierdute * ale Israilului și față de posibila lor soartă John Sadler, de pildă, era de părere că oamenii aceia dispăruți ar fi venit să se așeze în Irlanda, fiindcă numele localității Tara ** se trăgea din Tora ***, harpa irlandeză era harpa regelui David, iar piatra de încoronare **** a Irlandei n-ar fi fost decît piatra sfîntă adusă acolo de triburile lui Dan și era aidoma cu perna lui Iacob. Cînd s-a zvonit însă că există triburi pierdute și în locuri atît de îndepărtate ca în regiunile tătărești și în China și cînd multă lume s-a ridicat ca să-și exprime părerea că indienii din America erau de fapt urmașii unui alt trib pierdut, diaspora a început să li se pară multora că era practic terminată. Mai rămăsese doar Anglia, a cărei denumire franceză de *Angleterre* însemnase pentru eruditii evrei ai evului mediu „colțul" sau „capătul" Pămîntului. Îndeosebi pentru teologul evreu Menasseh ben Israel, care se născuse pe insula Madeira, dar locuise multă vreme la Amsterdam, reașezarea evreilor în Anglia era începutul neapărat necesar al unei noi și măreți desfășurări în istoria acestui popor. [10]

În anul 1650, în climatul european al reînnoitei prigoane împotriva evreilor din decursul răscoalei cazacilor, Menasseh ben Israel saluta, prin lucrarea sa *Spes Israeli,*

---

* Cele zece din totalul de douăsprezece triburi ale Israilului, care s-au răzvrătit împotriva casei lui David și au fost izgonite. — M.L.

** Localitate aflată la nord-vest de Dublin, fostă reședință a regilor Irlandei. — M.L.

*** Primele cinci cărți ale Vechiului Testament. — M.L.

**** Piatra pe care se așezau la ceremonia de încoronare regii Irlandei. O piatră similară există și în Scoția. — M.L.

Anglia drept noul loc de adăpost al evreilor. Două ediții în limba engleză purtînd titlul *Hope of Israel* s-au vîndut la iuteală, traducătorul avînd grijă să precizeze că gîndul lui nu era „să propage sau să laude iudaismul", ci să-l explice compatrioților săi, pentru a-i preface pe evrei „cît mai curînd în adevărați creștini". Printr-un alt comentariu al textului, traducătorul arăta în legătură cu alianța dintre Dumnezeu și evrei că ea nu fusese desfăcută sau ruptă, ci numai întreruptă. Deputatul englez sir Edward Spencer a socotit că era cazul să combată aceste argumente printr-o broșură proprie. Menasseh avea încă de pe atunci prieteni printre englezii convertiți la iudaism care trăiau la Amsterdam, iar John Sadler, de exemplu, îl înfățișase ca pe „un bărbat foarte erudit și manierat și mare admirator al poporului nostru". Deocamdată, campania de inspirație religioasă a lui Menasseh se împletea cît se poate de dibaci cu dorința negustorilor evrei de a-și vedea reglementată situația, dorință devenită și mai aprinsă acum cînd fusese votată legea navigației, care sporea în bună măsură volumul comerțului londonez.

În 1651, cînd Oliver St John s-a dus la Amsterdam ca să poarte tratative în legătură cu neizbutita alianță anglo-olandeză, John Thurloe, secretarul său de pe atunci, l-a întîlnit pe Menasseh ben Israel și l-a convins să solicite Consiliului de stat aprobarea reașezării evreilor în Anglia, iar drept urmare, în octombrie, a fost alcătuit un comitet în care intra și Oliver Cromwell, ca să ia în discuție problema.

Partea interesantă este că, față de mulți dintre prietenii săi, Cromwell a ajuns pe o cale mult mai puțin întortocheată și mai practică la concluzia că evreilor trebuia să li se îngăduie reașezarea în Anglia. Deși adept al îngăduinței, el făcuse mai înainte parte dintre cei care ar fi vrut să pună frîu evreilor și unitarienilor * care negau natura divină a lui Hristos. Ca Protector însă, începu să prețuiască, sub influența lui Thurloe, dintr-un punct de vedere cît se poate de practic și nu teologic, așa cum ar fi nădăjduit poate Menasseh ben Israel, sîrguința de care dădea dovadă acest întreg popor în rolul lui de furnizor dibaci de informații din străinătate. Protectorul anilor '50 nu mai era oșteanul dintr-o bucată al anilor '40.

* Confesiune înființată în secolul al XVI-lea în Italia, care susține că Dumnezeu este reprezentat de o singură persoană și nu de o trinitate. — M.L.

Reașezarea evreilor și folosirea lor în acțiunile sale din întreaga lume se armonizau perfect cu visurile sale de expansiune imperială care, începînd din 1654, începuseră să ocupe cea mai mare parte a minții sale.

În voluminoasa corespondență a lui Thurloe [11] se găsesc într-adevăr multe urme ale iscoadelor evreiești ca, de pildă, o scrisoare către *Monsieur Ferdinando Carnevall, Marchand auprès de la Bourse* *, adresă reală, fiindcă Carvajal locuia cu adevărat pe strada Leadenhall din apropierea Bursei. Scrisorile lui John Butler, al cărui nume fictiv era Jacob Goltburgh, au probabil legătură cu aceeași îndeletnicire, deși se poate ca Butler să fi fost bărbatul Anei Somers, slujnica lui Carvajal. Un alt negustor de frunte, Manuel Martinez Dormido, trecut și el la creștinism, se va fi dovedit probabil o iscoadă folositoare de vreme ce Oliver a intervenit personal pe lîngă regele Portugaliei atunci cînd averea lui a fost confiscată. Acum, cînd relațiile cu Spania se înrăutățeau, informațiile privind deplasările corăbiilor înșirate de-a lungul vitalelor linii de comunicație dintre Lumea Veche și cea Nouă căpătau o importanță deosebită. În septembrie 1655, un evreu sîrguincios din Amsterdam a fost acela care a raportat că 8 nave de război și 10 nave incendiatoare, ducînd cu ele aproape 11 000 de oameni și aflate sub comanda generalului Paulo de Contreros, părăsiseră Spania. Raportul mai conținea și unele amănunte privind o escadră napolitană, ancorată în portul spaniol Almeria, care urma să se alăture celorlalte nave împotriva Angliei. Cel care procura informația își exprima nu numai speranța că spaniolii vor fi înfrînți ci și că Oliver „va ieși biruitor din război, bucurîndu-se de o mare și deplină izbîndă spre binele poporului său."

În felul acesta, evreii se fixau în mintea lui Oliver ca niște oameni dispuși ori dornici să-i împărtășească viziunea despre o Anglie prosperă și în expansiune, astfel că — așa cum făcuse și cu unii catolici — era din ce în ce mai hotărît să treacă cu vederea înclinațiile lor religioase, pentru a ține seama numai de intențiile lor pașnice și utile. Și avea desigur dreptate din amîndouă punctele de vedere. Se spunea, de pildă, că primii evrei aduseseră în Anglia 1 500 000 de lire sterline în nume-

* Domnului Ferdinando Carnevall, negustător din apropierea Bursei (în franc. în text). — M.L.

rar. Cel a cărui minte era înclinată să arate bunăvoinţă evreilor era mai degrabă Oliver Protectorul, sub a cărui ocrotire puteau trăi în siguranţă multe popoare, decît Oliver Vizionarul, care lăsa pe seama camarazilor săi, adică a acelora care creaseră curentul iniţial de opinie, latura chiliastă a reaşezării. Tot utilul Dormido fusese cel care prezentase Protectorului, la început, adică în noiembrie 1654, trei petiţii prin care descria în amănunt înspăimîntătoarele cruzimi la care erau supuşi evreii aflaţi încă în ghearele inchiziţiei. Oliver l-a primit pe Dormido cu căldură, însă Consiliul ofiţerilor i-a respins cererea. De aceea, Menasseh ben Israel, aflat încă la Amsterdam, s-a hotărît să vină el însuşi la Londra ca să înfăptuiască ursita poporului, deşi nu se ştie dacă fusese sfătuit să facă acest lucru de către un evreu care trăia la Londra, sau dacă — aşa cum a lăsat să se înţeleagă John Sadler într-o scrisoare trimisă lui Richard Cromwell după moartea lui Oliver — fusese invitat de către însuşi Protector * [12].

Însă indiferent care vor fi dedesubturile reale ale invitării lui, Menasseh ben Israel a sosit la Londra în septembrie 1655, cu puţin înaintea sărbătoririi Anului nou evreiesc, aducînd în suita lui trei rabini. Ajuns la Londra, el n-a locuit în mediul evreiesc al centrului, cu care era obişnuit, ci a fost găzduit de către Protector pe falnica stradă Strand, în apropiere de Whitehall, într-o casă aflată peste drum de Noua Bursă. Menasseh era un bărbat foarte plăcut, înzestrat cu o energie personală supărătoare poate, însă de admirat, care îl adusese la poziţia în care se afla. Prima lui încercare de a etala în faţa Consiliului de stat un maldăr de cărţi ca să-şi sprijine afirmaţiile nu s-a bucurat de succes, fiindcă Cromwell nu era şi el de faţă. Însă cînd aceşti doi bărbaţi s-au întîlnit, intelectul lui Menasseh, concepţiile sale asupra lumii, precum şi sincera lui străduinţă, deşi greşit îndrumată, de a afla voinţa Domnului, l-au cucerit de îndată pe Protector, care, în treacăt fie zis, se lăsase ispitit de plăcerile tovărăşiei unor oameni mai puţin însemnaţi. Menasseh ben Israel a fost poftit să ia masa cu Protec-

* În decembrie 1655, ambasadorul venetian urma să repete povestea că Oliver l-ar fi întîlnit pe Menasseh ben Israel în tinereţe, pe vremea cînd călătorea prin Flandra [14]. Nu există însă nici o dovadă convingătoare în legătură cu acest fapt şi de altfel nici una din părţi nu s-a referit la el.

torul, iar o măsură a succesului pe care l-a avut în Londra puritană poate fi socotit faptul că a cinat și la Catherine Ranelagh, în al cărei salon a întîlnit cîțiva intelectuali ca Hartlib și Comenius [13].

Petiția din octombrie 1655 a lui Menasseh ben Israel, în care se prezenta drept „teolog și doctor în științe medicale ostenindu-se spre binele poporului evreu", era un document emoționant și plin de demnitate prin care se cerea reașezarea evreilor în Anglia, precum și dreptul de a practica liber și public cultul iudaic.

Argumentele și mai ales introducerea petiției în care Menasseh scrisese : „N-am venit aici ca să tulbur ordinea... ci doar ca să trăiesc laolaltă cu neamul meu în frica lui Dumnezeu și la umbra ocrotirii Voastre", au atins de bună seamă o coardă simțitoare a inimii lui Cromwell. Petiția a fost prezentată, așa cum trebuia, Consiliului de stat împreună cu o propunere în care se spunea că „deoarece evreii merită acest lucru, pot fi primiți în țară ca să facă negoț și să locuiască printre noi, așa cum le va prilejui Providența". A fost constituit în acest scop un comitet, deși măsura n-a fost lipsită de împotrivirea poporului. Se spunea că predicatorii, negustorii și gloatele erau împotriva reașezării evreilor, împotriva lui Menasseh ben Israel s-au făcut chiar cîteva manifestații publice, iar Oliver a fost onorat și el cu două feluri de atenții personale. Pe de o parte, circulau de pildă zvonuri prin care era ponegrit că umbla după foloase bănești : avea de gînd să vîndă evreilor, cu 1 000 000 de lire sterline, catedrala St Paul ca s-o prefacă în sinagogă, sau — după cum spunea ostila satiră intitulată *Agathocles* — Protectorul

O va sorti mîrșavei folosințe
De a sluji drept havră evreiască.

Prynne, care era un antisemit înverșunat, după cum era potrivnic și catolicilor, îl învinuia că fusese mituit de evrei cu suma de 200 000 de lire sterline, iar agentul diplomatic al Toscanei vorbea de niște „aur evreiesc" care fusese împărțit. Pe de altă parte însă, și lucrul acesta era mult mai măgulitor pentru el, prietenia pe care Oliver le-o arăta a dat naștere printre evrei presupunerii că Oliver era poate Mesia, astfel că un cercetător evreu a făcut o grăbită, dar stearpă călătorie la Huntingdon ca să vadă dacă în obîrșia Protectorului putea fi găsit ceva

care să îndreptățească această părere. Însă aceasta n-a fost singura dovadă a venerației pe care evreii o aveau față de Cromwell. Într-o dare de seamă se spunea că atunci cînd Menasseh l-a întîlnit pentru prima dată pe Protector „a început nu numai să-i sărute și să-i strîngă mîinile, dar și să-i pipăie trupul cu cea mai mare atenție, iar întrebat fiind de ce se poartă așa el a răspuns că venise de la Amsterdam numai ca să vadă dacă Înălțimea sa era din carne și oase, deoarece faptele sale supraomenești arătau că era mai mult decît un om, adică o făptură divină ce se trăgea din ceruri." [15]

Fără să-i pese de vreuna din aceste două ipoteze, Cromwell a ținut la 4 decembrie în fața Consiliului de stat cu privire la problema evreilor o cuvîntare despre care s-a spus mai tîrziu că fusese cea mai bună pe care o rostise vreodată. A tratat sumar și cu pricepere chestiunea expulzării din anul 1290 a evreilor, susținînd că fusese în fond un act al prerogativei regale și deci se aplica numai evreilor în cauză. Apoi, în contrazicere cu argumentele lui Menasseh ben Israel, a luat în derîdere ideea că, dacă vor veni în Anglia, negustorii evrei se vor arăta mai pricepuți decît confrații lor englezi, „cei mai distinși și mai stimați negustori din întreaga lume". Cu toate acestea, discuțiile care au urmat au fost însuflețite. Thurloe, care socotea pe vremea aceea că din toată treaba asta n-are să iasă nimic, i-a scris lui Henry Cromwell, aflat pe atunci în Irlanda că tatăl acestuia se consulta în privința reașezării evreilor cu judecători, negustori și teologi, găsind că părerile erau foarte diferite. „Problema este dezbătută cu multă nepărtinire și sinceritate — scria el — și fără patimă" [16]. Totuși patima și-a făcut și ea apariția la ultima ședință, din 18 decembrie, a Consiliului de stat.

În cursul ei, au fost ridicate o mulțime de împotriviri, astfel că ultima contribuție a lui Cromwell a fost să întrerupă dezbaterea spunînd că problema trebuia lăsată pe seama lui și a Consiliului. De fapt, ceea ce voia el cu tot dinadinsul era să împiedice ajungerea la un așa-numit compromis ca, de pildă, la ideea ca evreii să fie admiși doar în porturile și orașele scăpătate, unde să plătească taxe vamale duble la importuri și exporturi, adică tocmai ceea ce comunitatea marranilor nu dorea să se întîmple. Pînă la urmă, raportul nefavorabil al comitetului Consiliului de stat a fost respins, fapt care îi dădea totuși lui Cromwell mînă liberă să trateze problema.

Începînd de atunci, statutul comunității evreiești din Anglia a intrat într-o fază ciudat de confuză în decursul căreia se socotea îndeobște că li se îngăduise să se întoarcă, deși această părere n-avea absolut nici o bază legală în afară de ocrotirea personală a lui Cromwell, omul care putea fi numit în acest caz, pe bună dreptate, Lordul-Protector. John Evelyn scria, de pildă, la 14 decembrie, în jurnalul său personal : „Acum, evreii au fost admiși", deși de fapt situația era mult mai complicată. După cum raporta Salvetti, agentul diplomatic al Toscanei, evreii cu scaun la cap socoteau că, față de reacția ostilă a Consiliului, Cromwell va proceda „mai degrabă cu prudență decît cu pripeală" și că doar cei lipsiți de înțelepciune erau convinși că el nu i-ar fi încurajat într-atîta de la bun început dacă n-ar fi avut de gînd să-și facă cunoscut în mod public atitudinea. „Se crede că Protectorul nu va face nici o declarație în favoarea lor, însă, pentru a evita un scandal public, le va îngădui pe tăcute să țină slujbe religioase tainice, lucru pe care îl fac și acum în casele lor." [17]

Apoi, în primele luni ale anului 1656, Cromwell a continuat să meargă pe această cale prudentă, deși oarecum pripită, fără să renunțe la hotărîrea de a-i primi din nou pe evrei, dar și fără să intre aparent în conflict pe această temă cu Consiliul de stat *. În luna martie, evreii au izbutit să li se aprobe petiția pentru un cimitir propriu la Mile End. Faptul că erau preocupați de asemenea probleme religioase arăta că începuseră să piardă nădejdea că li se va îngădui în mod oficial să se reașeze în Anglia, lucru pe care se bizuiau de atîta vreme. O altă broșură de-a lui Menasseh ben Israel, *Vindiciae Judaeorum,* apărută în aprilie 1656, dădea răspuns multora din răspînditele învinuiri aduse evreilor prin lucrarea lui Prynne și de către alții, ca de pildă cele privind omorul ritual al copiilor creștini și adorarea idolilor. Între timp însă, desfășurarea războiului dintre Anglia și Spania marca începutul unei noi faze în această problemă.

* S-a susținut mai înainte că Oliver le-ar fi dat evreilor în ianuarie 1656 o asigurare verbală privind siguranța lor. După cum s-a dovedit însă, presupunerea aceasta s-a bazat pe traducerea greșită a raportului lui Salvetti, astfel că în loc de „între timp ei continuă să se adune (pentru rugăciune)" s-a ajuns la falsul text „între timp le este îngăduit să continue a se aduna". Dealtfel, Menasseh ben Israel a scris în aprilie 1656: „Deocamdată nu avem nici o dezlegare din partea Înălțimii sale" [18].

Evreii spanioli trecuți de formă la creștinism și care se dăduseră drept catolici se vedeau acum în fața groaznicei amenințări de a li se confisca avutul pe motiv că erau străini inamici, astfel că, atunci cînd bunurile lui Don Antonio Robles au fost puse sub sechestru, în luna martie, de către bailivul Consiliului privat, situația a atins faza critică. După ce argumentul său că era de fapt cetățean portughez a fost respins de justiție, el a prezentat un al doilea argument, mai îndrăzneț, și anume că era evreu. Robles a apelat apoi la Oliver personal, subliniindu-și naționalitatea evreiască și referindu-se, plin de speranță, la Protector ca la „ocrotitorul celor obijduiți". Deși Robles a recunoscut că nu era circumcis și că frecventa capelele catolice, el a reușit să i se aprobe petiția. Într-adevăr, Consiliul de stat, îmboldit de Cromwell, a constatat în cele din urmă că Robles era „un evreu născut în Portugalia", astfel încît confiscarea trebuia anulată. [19]

Hotărîrea era de o importanță capitală. De atunci încolo, negustorii evrei, purtători ai acelor mari nume din epoca primilor imigranți de această națiune în Anglia, ca de pildă da Costa, de la Cerda, Meza, Mendes, de Brite, Carvajal și Dormido, s-au deplasat și au făcut comerț în siguranță sub oblăduirea lui Oliver. De altfel, evreii își continuau utila lor meserie : „erau iscoade iscusite și capabile" ale Protectorului — scria episcopul Burnet. Însă contribuția evreilor nu se rezuma numai la acest domeniu, fiindcă distinșii marrani împărtășeau cu adevărat concepțiile Protectorului în privința expansiunii Angliei în lume și a negoțului pe scară mondială, însușindu-și cu ușurință ideile țării lor adoptive. Simon de Caceres a întocmit un plan de cucerire a țării Chile *, punîndu-se la dispoziția lui Oliver ca să organizeze el expediția și să o conducă. Cei interesați „vor merge cu toții pe socoteala Angliei ca englezi și numai în folosul Înălțimii voastre". Carvajal care, ca și negustorul creștin Martin Noell, ajunsese să se bucure de prietenia Protectorului, plănuia să aprovizioneze cu mărfuri și să întărească Jamaica, adică să rezolve una din cele mai grabnice probleme ale ocrotitorului său. În cursul anului 1657, Samuel Dormido a ajuns să fie primul membru evreu al Bursei din Londra, iar prin primăvara anului 1660 se

* Descoperită de spanioli în secolul al XVII-lea, sub a căror stăpînire a rămas pînă în 1818. — M.L.

aflau ridicate în noul cimitir evreiesc de la Mile End * [20] cinci pietre de mormînt.

În iureşul acestor întîmplări, se întrezărea doar o singură figură nefericită şi anume aceea a lui Menasseh ben Israel. Evreii nu fuseseră readuşi oficial în Anglia, iar diaspora nu se desăvîrşise. Protectorul se dovedise a fi cu adevărat speranţa Israilului, dar Anglia nu era încă oficial locul de refugiu al visurilor sale. Către sfîrşitul anului 1656, Menasseh se afla într-o situaţie financiară critică, astfel că a apelat pentru sprijin la Cromwell, care i-a dat mai întîi 25 de lire sterline şi apoi un ajutor bănesc anual de 100 de lire sterline, adică o sumă însemnată după normele timpului. Însă Menasseh era urmărit de ghinion : vistieria nu i-a plătit banii, din care pricină în septembrie 1657 s-a văzut silit să mai cerşească nişte bani ca să ducă acasă, în Olanda, leşul lui Samuel, ultimul fiu care-i mai rămăsese în viaţă. A primit o sumă de 200 de lire sterline cu condiţia să renunţe la drepturile sale de a primi o pensie. După ce a făcut această călătorie şi-a dat şi el, tot acolo, de supărare, obştescul sfîrşit, către finele anului. Sleita vistierie n-a mai dat nici aceşti bani, astfel că a rămas pe seama lui John Sadler să-l piseze pe Richard Cromwell în privinţa unui ajutor pentru nefericita văduvă Rachel ben Israel, fără să reuşească însă să facă ceva. Menasseh ben Israel a fost îngropat, avînd scris pe piatra funerară în limba spaniolă un epitaf potrivit şi impresionant : „N-a murit, fiindcă în ceruri trăieşte în cea mai mare slavă, iar pe pămînt pana lui de scris i-a cîştigat veşnică aducere aminte." [21]

Deprimarea lui Menasseh ben Israel, născută din adînca cunoaştere a încercărilor prin care trecuse neamul evreiesc în decursul istoriei lui şi din convingerea că reaşezarea evreilor în Anglia depindea doar de încuviinţarea unui singur muritor, s-a dovedit, după moartea lui Oliver Cromwell, a avea într-adevăr o anumită justificare. Urmaşului său, Richard Cromwell, i-au fost prezentate de către negustorii englezi petiţii prin care cereau să fie descotorosiţi de concurenţii lor evrei, iar lui Carol al II-lea i s-a cerut mai tîrziu să anuleze drepturile civile acordate evreilor de „răposatul uzurpator", organizîndu-se în City o campanie în acest scop. O petiţie opusă,

* Cimitirul există şi astăzi, deşi a fost ocupat în întregime de urmaşii evreilor spanioli şi de conîraţii lor, aşa încît nu mai este folosit. Se află în spatele azilului evreilor spanioli şi portughezi.

întocmită în casa văduvei lui Carvajal, Maria Fernandez Carvajal, și semnată de ea împreună cu alții, arăta că evreii regaliști îl sprijiniseră pe regele Carol în Olanda și că el le făgăduise solemn să-i îngăduie a locui pe viitor în Anglia. Era cît se poate de adevărat. În septembrie 1656, anumiți evrei din Amsterdam se adresaseră regelui dezaprobînd petiția confraților lor către Cromwell, iar drept urmare Carol le-a mulțumit cu bunăvoință pentru sprijinul lor, dîndu-le să înțeleagă că orice contribuție pe care vor voi să o aducă în sprijinul cauzei lui va fi recompensată mai tîrziu prin ocrotirea sa. Pînă la urmă, după clipele pline de neliniște din august 1664, evreilor li s-a îngăduit, prin lege, să se reașeze în Anglia [22]. Nimic din cele întîmplate nu scade însă din admirabila și înverderata strădanie personală a lui Oliver Cromwell, care și-a folosit autoritatea ca să se opună cu hotărîre dorințelor Consiliului de stat, astfel încît să le zădărnicească, și ca să realizeze o schimbare pe care nu o socotea numai drept prielnică pentru țară, dar și dreaptă prin ea însăși. Chiar dacă, în cazul său, rațiunile de ordin practic au jucat un rol mai mare decît înflăcărarea religioasă, totuși faptul acesta arată cît de prielnică și de generoasă putea fi ocîrmuirea lui, dacă ar mai fi dăinuit, atunci cînd — după expresia lui Robles — și-a atribuit rolul de „ocrotitor al celor obijduiți".

Din nefericire, nu toți cei care viețuiau în Anglia la umbra ocrotirii lui Cromwell împărtășeau umila dorință a evreilor de a nu tulbura ordinea publică. Într-adevăr, neîntrerupta atitudine turbulentă a minorităților religioase era și ea un pietroi în cărarea bunei înțelegeri din Anglia. Cromwell a încercat și în acest caz să îndulcească prin clemență efectul legilor împotriva lor, treabă care s-a dovedit însă a fi anevoioasă. Devenea din ce în ce mai evidentă dilema în care se afla acest om care, pe de o parte, apăra libertatea conștiinței, iar pe de alta guverna o țară care îi pedepsea pe quakeri și pe baptiști pentru că aveau altă credință. Este adevărat că cei care încălcau legile cenzurii erau tratați cu blîndețe: Arise Evans și Walter Gosteld care îi prezentaseră, ambii, Protectorului niște scrieri foarte periculoase, prin care proslăveau domnia lui Carol Stuart, nu au fost pedepsiți. Se considera îndeobște că Oliver era mai tolerant decît

Consiliul de stat. Robert Overton, aflat în pușcărie, auzise că Cromwell citise, fără să-i pese, o asemenea manifestare de batjocură populară, dovedind față de sarcasm o nepăsare excepțională pentru un om de stat. Overton copiase o poezioară defăimătoare, intitulată *The Character of a Protector*, care începea cu următoarele versuri :

Ce este un Protector ? E un nimic fălos
Făcînd-o pe maimuța cînd regele-i minor.
Figură nefirească a capului suprem,
Berarul-mparte herbul cu-al regelui însemn...

Copia fusese șterpelită din portofelul său și arătată Protectorului în cauză. Ar fi fost de așteptat ca acesta să reacționeze violent. Însă — așa cum i-a spus un prieten lui Overton — „Oliver s-a mulțumit să arunce doar o privire asupra foii de hîrtie și cred că a făcut haz de versuri, așa cum a făcut — după cîte știu eu — mai înainte și cu alte scrisori sau scrieri cu conținut și insulte mai personale și mai amănunțite.“ [23]

Nu-i mai puțin adevărat că legile țării erau aspre. Așa cum s-a văzut, catolicii se bucurau, prin 1656, într-o destul de largă măsură, de o reală îngăduință. Semnificativ a fost faptul că, atunci cînd au fost arestați, în luna ianuarie, o sută de englezi care ieșeau de sărbătoarea Bobotezei din capela ambasadorului venețian, Protectorul n-a consimțit să ia măsuri de îngrădire a acestor slujbe religioase. Vina — a spus el — nu-i a ambasadorului, ci a englezilor care luau parte, împotriva legii, la liturghii. Peste un an, cînd opt preoți au fost arestați în piața Covent Garden, Oliver s-a distrat pe socoteala lor : cîțiva din nobilii care îl însoțeau le-au îmbrăcat odăjdiile și celelalte „veșminte papistașe“, ceea ce i-a făcut „să se prăpădească de rîs“ atît pe Protector cît și pe privitori, fără însă ca preoții să fi avut ceva de suferit după aceea. Totuși, ca și în cazul evreilor, Protectorul n-a fost în stare să-și înfăptuiască dorința lui diplomatică, și de multe ori afirmată, de a fi pe placul cardinalului Mazarin prin acordarea unei oarecare toleranțe religioase oficiale catolicilor. Deși îl asigurase pe Mazarin cu diferite prilejuri, prin intermediul ambasadorului Bordeaux, că trebuia doar să aibă încredere în el și să mai aștepte, totuși, între timp, atunci cînd socotea el potrivit să atîțe pornirile împotriva catolicilor, ca de pildă în legătură cu războiul

împotriva Spaniei, sub pretextul că se asociaseră cu străinii sau că erau cu toții „spaniolizați" și că fuseseră întotdeauna așa, se considera liber să procedeze cum credea el.[24] Situația catolicilor, ca și cea a evreilor, depindea în bună măsură de îngăduința personală a cîrmuitorului.

Cazul lui John Biddle oferă și el o pildă a modului în care acționa politica prin esență pragmatică a lui Cromwell. Biddle, un unitarian și propovăduitor al învățăturilor lui Socinius, printre care intra și instruirea nu numai a copiilor, ci și a adulților asupra dogmelor religiei creștine, s-a ciocnit iute de legile statale împotriva hulei, fiindcă, printre alte învățături, el tăgăduia natura divină a lui Hristos. Biddle a fost băgat la închisoare, de unde, prin petiția lui din septembrie 1655, s-a apărat susținînd că *Instrumentul de guvernare* prevedea, la articolul 36, că nimeni nu putea fi silit să adere la religia oficială. La început, Cromwell înclina să rezolve favorabil petiția, pînă cînd și-a dat seama că acest articol fusese adăugat după ce se obținuse un număr suplimentar de semnături. Ajungînd astfel la concluzia că Biddle nu era decît un paravan al disidenților, el a declarat mînios că *Instrumentul* nu fusese menit nicicînd să-i sprijine și să-i apere pe cîrtitori de pedeapsa prevăzută de legile în vigoare și că nici el nu va face acest lucru. Biddle a fost surghiunit pentru a fi deținut pe insulele Scilly, unde a primit însă din partea Protectorului un ajutor bănesc anual de 100 de coroane *, pentru care i-a scris binefăcătorului său mai multe scrisori de mulțumire. Cromwell se fălea că „i-am smuls pe mulți din groaznicul foc al prigoanei, care le oprima conștiința și le uzurpa, prin samavolnicia puterii, averile", lucru confirmat, fără îndoială, de faima și acțiunile lui. Nu poate fi însă tăgăduit nici faptul că prin ordonanța din octombrie 1655 Cartea de rugăciuni a fost din nou interzisă și că mulți clerici anglicani, care căzuseră sub securea „scrutătorilor" și „izgonitorilor" din cauza convingerilor lor, nu numai că au fost înlăturați din slujbe, dar au avut de îndurat și alte suferințe. Lucrul acesta s-a adeverit în special după răscoala lui Penruddock, de pe urma căreia loialitatea anglicanilor față de cîrmuirea la

* Monedă de argint engleză în valoare de 5 șilingi (un sfert de liră sterlină). — M.L.

putere a fost din nou pusă la îndoială. Așa cum spusese cu un alt prilej, Oliver dorea să-i lase pe toți să trăiască în pace, bucurîndu-se de libertatea cultului și a conștiinței, „dar fără să facă din religie o pricină de vărsare de sînge și de răzoi“ [25]. Totuși, el n-a fost în stare să rezolve problema de a îngădui libertatea, fără a o lăsa să ducă la subminare fățișă.

Poate că lucrul acesta nu a ieșit niciînd mai puternic la iveală decît în decursul îndelungatei lui bătălii cu de curînd ridicata putere a „prietenilor“ *, porecliți, cu mult duh, de un magistrat din Derby, spre sfîrșitul anului 1650, „quakeri“, atunci cînd George Fox, întemeietorul sectei, i-a cerut întregii magistraturi să „tremure“ la auzul numelui lui Dumnezeu. Ca agitatori pentru propria lor cauză, adepții „celei de-a cincea împărății“ își vlăguiseră puterea, deși continuau să facă demonstrații răzlețe de nemulțumire. Baptiștii, în schimb, mai erau în stare să pricinuiască mari îngrijorări din punctul de vedere al diferitelor autorități. În rîndurile armatei se aflau o mulțime de baptiști, iar problemele pe care Henry Cromwell le avea cu ei în Irlanda erau agravate datorită obiceiului tatălui său de a expedia acolo elementele baptiste supărătoare. Poate că pentru Anglia măsura aceasta avea o noimă, însă în ceea ce privea Irlanda, ea nu făcea decît să introducă un factor agresiv suplimentar în dezbinata comunitate cu care Henry Cromwell lupta atît de vitejește. Ca sursă de tulburare civică, quakerii au intrat în arena părăsită de adepții „celei de-a cincea împărății“, răspîndindu-se cu repeziciune din anul 1653 înainte și preschimbîndu-se, datorită puternicului element isteric din primele manifestări ale cultului lor, în niște fanatici temuți de slujbașii publici și de judecători, pe care îi făceau să tremure de frică. De fapt, atenția dată tendințelor ulterioare, puternic pacifiste, ale crezului „prietenilor“ ne poate face să uităm grava frămîntare pe care quakerii de la început au fost în stare s-o pricinuiască, mai ales că scopul lor era să facă tocmai acest lucru odată ce fuseseră îndemnați de Dumnezeu să întrerupă orice slujbă religioasă sau predică, așa cum Anne Blacklyn se simțise brusc inspirată să-l numească pe pas-

* În prima referință documentară la această comunitate apar denumirile „Copiii luminii“, „Prietenii adevărului“ și apoi, prin prescurtare, „Prietenii“. O adunare de-a lor a fost consemnată pentru prima dată în 1648.

torul de la biserica Haverhill, aflat în mijlocul enoriașilo săi, „simbriaș și șarlatan“ [26].

La început, Cromwell s-a mărginit să aibă față de qua keri, sau cel puțin față de conducătorii lor, o atitudine pru dentă și oarecum lipsită de ostilitate, datorită poate și obiș nuitei sale curiozități. În orice caz, în anul 1654, atunc cînd George Fox a fost adus în fața lui după ce fuses arestat în Leicestershire, Protectorul s-a declarat satis făcut cu făgăduiala acestuia că „nu va ridica sabia sa altă armă ucigașă“ împotriva regimului, pentru ca dup aceea — potrivit versiunii trecute de Fox în jurnalu său — atmosfera să devină îndeajuns de prietenoasă, încî Cromwell să se despartă de el cu invitația de a-l vizita dir nou. Protectorul l-ar fi rugat stăruitor și cu lacrimi în och pe Fox : „Vino din nou la mine, căci dacă tu și eu am st măcar un ceas împreună, ne-am apropia și mai mult unu de altul“, asigurîndu-l că nu-i dorea nici un rău, așa cur nu-și dorea nici propriei sale persoane.

După ce a fost pus în libertate, lui Fox i s-a propus să ia masa în salonul Protectorului, ceea ce el a refuzat, drep care Oliver ar fi spus : „Văd acum că s-au sculat și s-au înălțat oameni pe care nu-i pot cîștiga cu daruri, onoruri slujbe sau ranguri, în timp ce pot atrage de partea mea toate celelalte secte și pe toți ceilalți oameni.“ [27] Această declarație este oarecum dubioasă, fiindcă Fox n-avea cun s-o audă el însuși. Fără îndoială că, întîmpinîndu-l pe Fox „cu foarte multă prietenie“, Protectorul se arătase înțelep de felul lui, deoarece voia să vadă dacă inima deschisă ș buna primire puteau aduce pace. De altfel, a mai dat ș alte semne de sinceră dorință de cunoaștere și înțelegere față de această mișcare. În 1654, doi „prieteni“ și-au luat sarcina de a încerca să-l convertească la quakerism. Au fost primiți cu bunăvoință pentru ca pînă la urmă să fie con cediați pe temeiul că Protectorul dorea ca „tot omul să fie liber și ca unul să nu-l tulbure pe altul“. Dar Cromwell s-a interesat totuși de Margaret Fell, uimitoarea parteneră a lui Fox. Înfățișată ca „iubitoarea mamă a multora“ de către unul din primii quakeri, Margaret era soția unui judecător din Ulverston, iar casa ei din Lancashire ajun sese reședința predicatorilor ambulanți ai acestei secte. Peste 15 ani, după o văduvie îndelungată, avea să se căsătorească cu Fox. Cromwell a întrebat de ea și dacă avea vreo nevoie, oferindu-se chiar să-i dea bani. Anthony Pearson, un alt quaker aflat în ospeție nepoftită la White-

hall, a ieşit înaintea Protectorului în luna iulie, pe cînd acesta se întorcea de la capelă. Cromwell l-a luat cu el pe un coridor şi „l-a întrebat, binevoitor, cu pălăria în mînă, cum o ducea cu sănătatea". Pearson care, potrivit obiceiului quakerilor, rămăsese cu pălăria pe cap, a răspuns salutului, învinuindu-l pe Protector, printr-o lungă şi confuză alocuţiune, că prigoneşte lumea. În zadar a încercat Oliver să-i pună quakerului cîteva întrebări precise. După propriile lui spuse, Pearson continua să răspundă „în general". „Răspunde-mi fără ocolişuri — i-a strigat Protectorul, trudindu-se cu toată rîvna să-i convingă pe cei ce-l ascultau pe Pearson — despre contrariul celor spuse de mine." Însă Pearson nu voia să ţină seama de nimic. De-abia după ce l-a ascultat scîrbit o bucată de vreme, ceea ce era o pildă de deosebită îngăduinţă din partea unui cap de stat, Cromwell s-a simţit silit să pună capăt discuţiei. [28]

Totuşi, în 1655, acţiunile publice ale quakerilor atinseseră un nivel care a făcut ca răbdarea guvernuiui să ajungă la limită. Ordonanţa din februarie, prin care tulburarea pastorilor şi a altor creştini în decursul adunărilor şi consfătuirilor era declarată ilegală, nu numai că indica creşterea acestei ameninţări, dar se bucura şi de un sprijin larg din partea celorlalţi credincioşi. Cu toate acestea, Cromwell continua să încerce a îndulci pedepsele aspre pe care unii din quakeri începură să le îndure din partea celor ce aplicau legea. Quakerii din Horsham, care i-au scris fiindcă auziseră de declaraţia lui precum că „nimeni din Anglia nu trebuie să sufere din cauza credinţei sale", au fost răsplătiţi cu cercetarea cazului făcută la intervenţia personală a Protectorului, iar pînă la urmă chiar cu eliberarea lor. Înfăţişîndu-se ca „deţinuţi din cauza conştiinţei", crima lor consta în fapte ca aceea că nu-şi scoteau pălăria în biserică, că refuzau să depună jurămînt la şedinţele judecătoreşti (fiindcă le era interzis să jure) şi că posedau cărţi de-ale cultului lor. În afară de aceasta, Margaret Wilkinson şi Frances Richman se plîngeau că fuseseră despărţite de copii numai fiindcă fuseseră îndemnate de Dumnezeu „să le spună cîteva vorbe la doi preoţi". Însă Cromwell socoti că nu numai că vina lor nu era atît de mare încît să îndreptăţească asemenea pedepse, ci şi că de fapt era vorba de probleme de practică religioasă. Au mai fost, de altfel, şi alte cazuri în care el şi-a arătat îngăduinţă, cum a fost acela de la Curtea cu juri din Launceston,

unde grefierului Curții i s-a interzis să-i urmărească pînă la noi ordine pe quakeri pentru vreo amendă. [20]

Atunci cînd, în 1656, aducîndu-și poate aminte de sin cera invitație mai veche a lui Cromwell, George Fox s- apropiat, în Hyde Park, de caleașca acestuia, Oliver i- făcut semn cu mîna să înainteze deoarece garda lui per sonală încerca să-l dea la o parte. Și, în felul acesta, Fo: a călătorit alături de Protector debitîndu-i, pînă cînd a ajuns la intrarea din parcul St James, un noian de reve lații primite din partea Domnului în legătură cu quakeri și cu suferințele lor, care erau, toate, „potrivnice lui Hris tos". Și de astă dată Cromwell „m-a poftit să mă duc l el" — după cum a spus Fox. Oliver i-a istorisit mai tîrzi această întîlnire lui Mary Sanders, una din cameristel doamnei Protector și care era din întîmplare o adeptă quakerilor, spunîndu-i că „îi putea da o veste bună... ș anume că G. Fox venise la Londra". Față de acest îndemr Fox împreună cu tovarășul său de credință Edward Pigot s-au grăbit spre Whitehall unde au dat peste Oliver și Joh Owen. Ajunși aici, s-au simțit îmboldiți să-l roage fier binte și amănunțit pe Protector să nu-i mai prigonească pe quakeri.

Toate aceste întîmplări arată în ce reală dilemă se afl Protectorul, așa cum șovăia între cerințele conștiinței sal și cele ale ordinei publice, dilemă pe care încerca în zada să o rezolve, folosind cînd metoda potolirii, cînd pe cea cocoloșirii. Însă aceste imbolduri de admirat nu putea ascunde faptul că în Anglia nu exista sub Protectoratu lui Oliver o libertate de conștiință adevărată, ci doar libertate restrînsă, acordată celor a căror credință nu stir gherea obiectivele guvernării. Din această cauză, Olive era sortit, fără putință de scăpare, să se ciocnească întrun de quakeri pe măsură ce domnia lui continua, mai ale că — așa cum știa prea bine și recunoștea în mod tac fie prin întrevederile pe care le avea cu ei, fie prin actel sale de clemență — aceștia erau de fapt, în majoritate lor, oameni sinceri și doritori din toată inima să îndepli nească poruncile Domnului, așa cum era și el însuși. Fap tul acesta a condus în schimb la marile greutăți pe car Oliver le-a avut de întîmpinat în legătură cu întemeiere bisericii naționale, spre care țintise pe vremuri. Visa s înfăptuiască o biserică națională din care să facă part toate grupările moderate și ale cărei statute să conducă l

venirea acelei țări cucernice a Britaniei * în care își pusese de mult nădejdea. Însă o astfel de biserică era atacată din două părți : pentru unii, și anume pentru cei ce căutau să urmeze poruncile Predestinării, biserica aceasta nu era îndeajuns de austeră, în timp ce pentru alții era în mod învederat prea rigidă [30]. În felul acesta, Oliver se afla el însuși într-o încurcătură personală, în care propria lui doctrină religioasă, adică profunda convingere că numai cei aleși vor fi salvați, venea în contrazicere cu înclinațiile sale politice și umanitare, care cereau o formă mai slobodă de organizare.

Eliminase, într-adevăr, din concepția lui politică toate ideile mai stricte, subînțelese de clavinism. Așa cum subliniase în repetate rînduri, toți cei care voiau să trăiască în pace erau bine-veniți sub cîrmuirea lui. „Protectorul nu doarme pe o pernă moale" — spunea Hugh Peter. „Față de regele Carol, care a avut de apărat o singură credință, Protectorul are de apărat o mie." [31] Dintr-un anumit punct de vedere, el se îndreptase fără putință de întoarcere în această direcție încă de pe timpul primelor sale încurcături cu prezbiterienii din armată, care cereau ca proba de încercare a oștenilor să fie credința cea dreaptă, ceea ce nu făcea decît să lase în sarcina lui cealaltă jumătate a problemei. De altfel, minoritățile cu care discuta acum nu se deosebeau prea mult de propria lui bisericuță puritană, plină de zel, din anii '30. Sentimentul, conștient sau inconștient, al paradoxului acestei situații, care îi hărțuia pe cei ce apărau propriul lor principiu de început al libertății religioase, îl urmărea poate și pe Protector în timp ce încerca să rezolve cu hotărîre, însă fără rezultat, veșnica problemă a oricărui guvern liberal și anume cum putea fi îngăduită o opoziție fățișă fără ca ordinea publică să fie încălcată. Ce semn, ce hotărîre a Providenței ascundeau aceste noi greutăți ? Era, desigur, din ce în ce mai greu să deslușească vreo reușită mai de seamă în încercările sale de a trata cu disidenții. Drept urmare, îi venea mai ușor să se concentreze, la el acasă, asupra îndatoririlor administrative curente, destul de multe ca să-i absoarbă toate gîndurile, lăsînd ca semnele și hotărîrile Providenței să fie căutate în afara țării pe tărîmurile mai himerice ale politicii externe.

* Anglia (din limitele secolului al XVII-lea) plus Scoția, Irlanda și teritoriile dependente, care poartă azi denumirea de Marea Britanie. — M.L.

La această situație apăsătoare contribuia și înrăutățirea sănătății Protectorului. De fapt, în iarna anului 1655, membrii strîns unitei familii Cromwell trecuseră printr-un șir de beteșuguri. Lady Protector fusese suferindă. Bettie Claypole era grav bolnavă, probabil din cauza primelor manifestări ale necruțătorului cancer care urma s-o ucidă pînă la sfîrșit, astfel că amîndoi părinții ei erau înebuniți de durere. Oliver suferea de numeroase tulburări la vezică, printre care și de tipicele și insuportabilele colici litiazice, în legătură cu care se spunea că i-ar fi scris unui „eminent chirurg" din foburgul St Germain, din Paris, în vederea unui tratament. Domnul acesta s-a declarat însă de acord să traverseze Canalul numai dacă i se plătea dinainte o mie de pistoli *, astfel că propunerea a căzut. James Moleyns, un chirurg din Londra, care a fost de asemenea chemat să-l trateze pe Protector de piatră la vezică, s-a arătat mai omenos. Moleyns avea funcția specială de chirurg pentru pietre la vezică la spitalele regale St Bartholomew și St Thomas și a fost chemat de medicii lui Cromwell, printre care era și Bate. Moleyns a reușit să-l tămăduiască pe Protector, însă în calitatea lui de regalist declarat a refuzat să primească vreo plată pe motivul că nu-și îngrijise pacientul din bunătate, ci fiindcă nu putuse face altfel. A cerut totuși ceva de băut și, după ce a fost condus la pivnițe s-a apucat să țină un toast provocator pentru regele Carol, fără ca Cromwell, care socotea că sănătatea era mai presus de politică, să se supere. Spunînd : „Lăsați-l în pace, e cam scrîntit la cap, dar mi-a făcut un bine și eu nu vreau să-i fac un rău", a pus a doua zi să i se trimită lui Moleyns o mie de lire sterline, rugîndu-l să primească banii ca din partea regelui Carol. [32]

Lordului-Protector îi mai da tîrcoale și podagra, boală în legătură cu care medicul sir Theodore Mayerne obișnuia să citeze cu tîlc spusele fostului său stăpîn, regele Henric al IV-lea al Franței : „Cînd el avea podagră, cînd podagra punea stăpînire pe el". În afară de toate acestea, în ianuarie 1656 mai suferea și de consecințele extrem de neplăcute ale unui furuncul la piept, așa că, drept urmare, i s-a comunicat cuiva din Scoția că în luna aceea toate treburile stătuseră pe loc. Arhiepiscopul Ussher, care fusese primit în audiență în timp ce medicul pansa furun-

* Monedă de aur în valoare de trei sferturi de liră sterlină, folosită în special în Franța și Spania. — M.L.

culul lui Oliver, l-a găsit pe acesta văitîndu-se de durere şi spunînd supărat : „Dacă rana aceasta s-ar vindeca odată, m-aş simţi repede bine", la care Ussher i-a răspuns cu o reflecţie evlavioasă, deşi oarecum pesimistă : „Cred că furunculul este mai adînc : mai ai şi în inimă un abces care trebuie scos, căci altfel lucrurile nu vor merge bine". Oliver i-a replicat : „Ah... aşa este, mai am într-adevăr unul şi acolo" şi a suspinat adînc. [33]

Furunculul era într-adevăr supărător, însă chinul cel mai mare îl pricinuia piatra la vezică. Ne putem da seama de mărimea durerii dacă luăm în considerare faptul că în epoca aceea, cînd anestezia era încă necunoscută, unii oameni se lăsau „tăiaţi" pentru a li se scoate piatra, supunîndu-se mai degrabă unei operaţii grele şi adesea fatale, decît să suporte mai departe suferinţa. Doctorul Bate, unul din medicii lui Cromwell, a confirmat chinurile pe care acesta le avea din cauza pietrei, arătînd că înghiţea întruna şi cu ghiotura fel de fel de licori, încercînd să obţină o alinare, sau că, în alte dăţi, în străduinţa de a mişca din loc piatra, se supunea hurducăturilor brutale ale calului sau caleştii.

Fără îndoială că suferinţele acestea i-au făcut pe veşnic optimiştii regalişti să lanseze zvonul că marele bărbat era de fapt bolnav la minte, după cum spunea şi o scrisoare din luna martie, adresată din Londra lui Ormonde : „Unii spun că se poartă de multe ori ca un smintit, iar cînd are asemenea accese aleargă în jurul casei şi prin grădină, sau, dacă nu, pleacă călare, întovărăşit doar de cîţiva oameni, lucru pe care nu-l face niciodată cînd este liniştit sau cu mintea limpede". Un prieten care îl întîlnise cam pe vremea aceea în parcul St James a observat că, spre deosebire de comportarea lui îndeobşte amabilă atunci cînd se afla în acest mediu plăcut, Protectorul respingea cu grosolănie petiţiile ce i se întindeau, spunînd că avea alte lucruri la care să se gîndească. Fleetwood îl urma de la distanţă, neîndrăznind, după cîte se părea, să se apropie prea mult de această căpetenie, ale cărei multiple manifestări semănau cu cele ale unui urs sălbatic pe care îl dureau cumplit măselele [34]. De fapt, în primăvară, atunci cînd a suferit din nou un accident periculos în timp ce se ducea cu caleaşca lui la Wimbledon ca să viziteze încîntătoarea proprietate rustică de acolo a lui Lambert, Protectorul s-ar fi putut socoti asemenea lui Iov cel hărţuit de un lung şir de grele încercări. În timp ce traversa pe podul

plutitor Tamisa dinspre Lambeth spre Westminster, caleașca s-a răsturnat în apă, însă cu toate că trei din cei șase cai s-au înecat, călătorilor le-a mers mai bine : au scăpat cu toții, iar caleașca a fost trasă a doua zi la mal.

Și totuși, ca și Iov, Cromwell supraviețuia necazurilor. Cu toate zvonurile din luna februarie că „înalții demnitari și curtenii" făceau planuri în legătură cu dispariția sa, lucrurile se întîmplau — cum spunea pe vremea aceea un observator — ca și cînd aceștia ar fi vrut să împartă pielea ursului înainte de a-l fi răpus. Cromwell se bucura încă de oarecare vlagă. Un raport mai optimist de la sfîrșitul lui martie spunea că Protectorul își mîna caleașca prin parc însoțit de garda lui personală, că făcea plimbări pe jos sau alerga călare în galop de două ori de jur împrejurul grădinii și că avea o înfățișare sănătoasă și tinerească, lucru care era în contrazicere vădită cu spusele unui număr din ce în ce mai mare de oameni care îl înfățișaseră, începînd din 1654, ca fiind bolnav și ros de griji. În luna ianuarie a aceluiași an, ambasadorul venețian vorbea despre „fruntea lui îngîndurată" [35], astfel că optimismul din martie 1656 nu era fără îndoială decît o răsfrîngere a îngrijorării resimțite de toată lumea pe vremea aceea.

În răstimpul acesta, Oliver Cromwell făcea în general impresia unui om împovărat de griji, care îl rodeau trupește, deși, în același timp, autoritatea lui personală îi oferea reazimul necesar reprezentat de strălucirea rangului. Atunci cînd l-a văzut pentru prima dată, în octombrie 1655, proaspăt sositul ambasador venețian, Sagredo, s-a îngrijit să ne dea o descriere a bărbatului care urma să devină repede cunoscut drept teroarea Europei. Protectorul — scria el — era întrucîtva „tras la față", ceea ce însemna că sănătatea lui nu era „trainică și desăvîrșită". Mîna în care își ținea pălăria tremura. Și totuși, făcea în același timp o impresie viguroasă, ba chiar marțială, și, cu marea lui spadă la șold, arăta atît a oștean, cît și a orator. S-ar fi părut că oarecum ridicolul boiernaș de la țară cu fața lui roșcovană, cu nasul mare și cu îmbrăcămintea neîngrijită, descris cu 15 ani mai înainte de către sir Philip Warwick, dispăruse pentru totdeauna. Într-adevăr, așa cum subliniase însuși sir Philip, „prin numeroasele sale idei fericite, prin puterea lui reală, dar uzurpată, precum și datorită faptului că a folosit un croitor mai bun și legături mai multe cu oamenii de lume", Cromwell a reușit „să capete o ținută măreață și solemnă și o înfățișare plăcută".

Cu toate acestea, Protectorul mai păstra urmele omului de altădată : fața îi mai era încă roșcovană — cum notase Sagredo —, chiar dacă mustața i se mai rărise, iar dintr-o altă sursă știm că dantura îi era foarte bună. Însă la fel cu ceilalți observatori pătrunzători și pricepuți ai fizionomiei lui Cromwell, începînd cu Marvell în poeziile sale și pînă la Cooper în miniatura lui, Sagredo și-a concentrat atenția asupra ochilor (adesea înlăcrimați) ai lui Oliver, spunînd că aveau o expresie „serioasă și profundă". Lăsînd însă la o parte autoritatea, nu toți comentatorii au fost de acord cu reconsiderarea făcută de sir Philip în privința obiceiurilor vestimentare ale Protectorului. Sir John Reresby, de pildă, un tînăr de-abia venit din străinătate, și-l amintea pe Cromwell ca pe un om care se îmbrăca dinadins simplu, astfel că prin veșmintele lui „făcea mai degrabă pe neglijentul decît pe elegantul", iar unul din quakerii care se dusese la el în 1654 observase că Protectorul purta o haină din stofă ordinară „care nu valora nici măcar 3 șilingi iardul". Cu toate amabilitățile caustice ale lui sir Philip Warwick, [36] nu se poate ocoli concluzia că Protectorul arăta în realitate o indiferență arogantă, dar totuși atrăgătoare, față de îmbrăcăminte.

Oliver nu dăduse vreodată înapoi în fața grijilor familiare, nici în zilele cînd era preocupat de problemele militare și nici pe timpul înălțării sale la putere. Însă grijile acestea erau sortite să ia o înfățișare nouă și urgentă în acea perioadă cînd atît înălțarea la puterea supremă, cît și înrăutățirea periodică a sănătății sale puneau problema unui succesor. Drept urmare a ridicării sale, era firesc ca cei doi fii ai săi în viață, Richard și Henry, care avuseseră, primul 27 de ani, iar cel de al doilea 26 ani la data cînd ajunsese el Protector, să capete un loc mai proeminent în ochii oamenilor, dacă nu de alta atunci cel puțin din cauză că populația era obișnuită cu practica regală ca tinerii prinți să urmeze cu timpul la tron regilor care îmbătrîneau. Chiar dacă perspectiva nu era deocamdată luată în considerație, discuțiile pe tema aceasta erau menite să se înmulțească odată cu posibilitatea ca Cromwell să accepte coroana. Se pare totuși că prima reacție a lui Cromwell față de ideea unei domnii ereditare a fost nefavorabilă. Într-adevăr, în ianuarie 1655, atunci cînd a dizolvat primul Parlament al Protectoratului, el s-a pronunțat fățiș și hotărît împotriva principiului succesiunii ereditare. Citatul său pe această temă din Ecleziastul: „Cine poate ști dacă

voi zămisli un nebun sau un înțelept" dezvăluie fără doar și poate unul din evidentele neajunsuri ale sistemului ereditar. Ar fi refuzat funcția ereditară dacă i-ar fi fost propusă, le-a spus el deputaților, fiindcă „oamenii trebuie aleși să cîrmuiască doar pentru dragostea lor față de Dumnezeu, adevăr și dreptate și nu pentru meritele lor". [37]

Însă în decursul acelui an și apoi în primele luni ale anului 1656, vederile lui au suferit neîndoielnic unele schimbări din cauza problemelor ce nu conteneau să se ivească, a dezbinărilor dintre cetățeni și fiindcă tentaculele bolii îl preschimbau pe el însuși. Ca mulți alți părinți, Cromwell era supus și el stăruințelor familiei, iar cel puțin unul din fiii săi era făcut în destulă măsură din același aluat ca el, încît să se socotească nedemn de viața particulară potolită și cuviincioasă pe care i-o hărăzise de la început tatăl său. În vara anului 1655, cînd Henry era pe punctul de a prelua funcția lui Fleetwood în Irlanda, Oliver îi scria ginerelui său : „Dumnezeu mi-e martor că dorința mea a fost ca el și fratele său să ducă o viață particulară la țară și Harry știe foarte bine acest lucru, precum și cu cîtă greutate m-am lăsat convins să-i dau împuternicirea pentru slujba de acum". N-avem nici un motiv să ne îndoim că — așa cum l-a asigurat însuși Cromwell pe Fleetwood — aceste convingeri porneau dintr-o „inimă curată și sinceră", tot după cum „zvonurile că voi fi încoronat" erau deocamdată — după cum se exprima Protectorul — „niște scorneli răuvoitoare". [38]

În Irlanda, unde a sosit în iulie 1655, Henry Cromwell a făcut o treabă cît se poate de bună și asta în pofida unui șir de neajunsuri începînd cu acela că nu-l înlocuia pe Fleetwood ca vicerege, fiindcă acesta își păstrase titlul, deși urma să părăsească Irlanda și să plece, în septembrie următor, în Anglia, astfel că autoritatea lui Henry s-a întemeiat, pînă în luna noiembrie 1657, cînd a fost numit în sfîrșit vicerege și lucrurile s-au îndreptat, pe funcția lui de comandant-șef al armatei și pe calitatea de membru al Consiliului din Dublin. Totuși, tînărul acesta energic a încercat din toate puterile să facă față numeroaselor probleme ale Irlandei. Portretul său ne prezintă un bărbat cu înfățișare plăcută, avînd o față mai francă și mai frumoasă decît aceea a tatălui său, cu un nas proeminent, dar mai puțin borcănat, în timp ce culoarea pielii și a părului sînt aproape la fel cu cele părintești. Una din marile calități ale lui Henry era aceea că știa să-și atragă simpatia

multora din cei ce aveau alte păreri decît el. La Dublin, trăia înconjurat de un fast princiar, oferind o ospitalitate împăciuitoare atît coloniștilor protestanți cît și oștenilor. Ajutat de soția lui, cu care trăia în relații tandre și îngăduitoare, amintind de cele dintre părinții săi, Henry încerca vitejește să se constituie într-o călăuză tămăduitoare. De altfel, însăși concepția lui, potrivit căreia interesele oștenilor aflați în Irlanda nu trebuiau socotite ca avînd neapărat întîietate, reprezenta un progres pe calea moderației.

Dar în afara situației moștenite din trecutul apropiat în, Irlanda, care pretindea un timp îndelungat de împăciuire pentru repararea răului ce fusese făcut, Henry mai era dăruit cu noi și suplimentare supărări pricinuite de nou-sosiții baptiști. Poate că în tratamentul aplicat acestor oameni cusurgii el s-a arătat uneori lipsit de cumpăt, deși recunoaștem că fusese silit să facă acest lucru din cauza multiplelor provocări din partea lor, astfel că atunci cînd a scris în Anglia că baptiștii trebuiau ținuți în frîu, „pentru a nu-și bate joc de mine", el rostea în mare parte adevărul. Spre deosebire însă de Fleetwood, Henry nu lua parte la adunările baptiștilor, ci, dimpotrivă, și-a adus din Anglia pastori independenți personali ca să-i înfiereze pe disidenți. Atunci cînd, în primăvara anului 1656, soția lui i-a născut un băiat „voinic și de viitor", care urma să capete numele Oliver, locuitorii Dublinului au sărbătorit evenimentul aprinzînd focuri de bucurie, dînd un ospăț și aprinzînd alte focuri după aceea. Se spunea că mama trecuse ușor prin chinurile facerii datorită rugăciunilor drept-credincioșilor care o înconjurau, astfel că a avut putința să-și petreacă cea mai mare parte din vreme scriind și expediind scrisori în Anglia. Însă botezul în public al copilului a avut o urmare mai puțin fericită, fiindcă baptiștii, care nu admiteau decît botezul adulților, au luat acest fapt drept o insultă anume plănuită[39], întîmplare pe care un om mai în etate ar fi putut-o ocoli cu pricepere. Ca orice domnitor tînăr, Henry socotea uneori că sfetnicii săi mai vîrstnici abuzau de buna lui credință, căci oamenii din generațiile mai vechi, ca Vernon, Hewson și Allen, plasați în jurul său, nu-i rămîneau datori cu sfaturile.

Venirea în funcția de cancelar a lui Steele, baptist și el, a contribuit într-o oarecare măsură la îmbunătățirea relațiilor lui Henry cu acești „cîțiva oameni supărători și

arțăgoși", cum îi numea Vincent Gookin. Totuși și Steele îl trata pe Henry „ca un tutore pe un minor", astfel că la un moment dat i-a dăruit trei sau patru foi de hîrtie cu reguli privind felul cum trebuia să se comporte la ședințele Consiliului. N-a fost deci de mirare că tovărășia lor s-a năruit și că pînă la urmă Steele a fost concediat și înlocuit cu Gookin. Una din bunele însușiri ale lui Henry era concepția lui politică potrivit căreia considera propășirea Irlandei ca fiind independentă de aceea a Angliei și, în același timp, deosebit de avantajoasă. Atunci cînd, în iunie 1657, Parlamentul i-a acordat prin vot pămînturi irlandeze cu un venit de 1500 de lire sterline pe an, el nu le-a acceptat pe motiv că Irlanda era săracă, iar Anglia înglodată în datorii, deși, în ianuarie 1656, îi lăsase pe conducătorii baptiști să întrevadă, ca într-o strălucire, felul de a gîndi al tatălui său în privința toleranței și guvernării : „Le-am spus răspicat... că de la mine se pot aștepta la libertate și protecție, dar că nu voi accepta ca ei să mă conducă pe mine sau să conducă alături de mine"[40].

Oliver se arăta darnic cînd era vorba de dat sfaturi vreunui membru al familiei, care, după părerea lui, avea nevoie de ele. În ceea ce privea treburile irlandeze, de pildă, îi adresa lui Henry, în aprilie 1656, următoarea rugăminte stăruitoare : „Imploră-l pe Dumnezeu să-ți dea o inimă neprihănită și sinceră. Ferește-te de pizmă pentru ca neîncrederea în alții să nu te facă să păcătuiești. Bagă de seamă să nu socoți că e de datoria ta să fii dur față de cei care îți sînt rivali. Îngrijorarea prea mare te poate tîrî într-o capcană." Aceste sfaturi înțelepte, de care Henry avea, fără îndoială, din cînd în cînd, nevoie, arătau ce învățăminte trăsese Oliver în decursul guvernării sale. Ultima povață era deosebit de utilă fiindcă venea din partea unui om care își făurise singur situația și era adresată unui fiu care n-avea să fie nevoit să facă același lucru. „Ai grijă să nu cauți a întemeia o avere mare, căci ea va fi o capcană pentru tine. Cei din jurul tău te vor pîndi, iar viclenii vor fi întăriți în lăcomia lor. Lucrul acesta este un rău care pe Domnul îl scîrbește. Te rog ca în toate acestea să te gîndești și la mine".[41] Și totuși, în principiu cel puțin, Henry se descurca cu oarecare eleganță în problema ridicată de vestitul său tată, adică aceea a moștenirii, dulce ca mierea, care prinsese în capcana ei multe cariere tinere și promițătoare. Poate că în folosul său venea și distanța dintre Anglia și Irlanda, care îl făcuse să se plîngă că este lipsit

de sprijin și chiar să amenințe cu demisia, după cum și tatăl său se gîndea uneori să se retragă din viața politică, fără să facă însă pasul hotărîtor. Datorită ei, putea să-și desfășoare în voie aripile și să îngăduie personalității sale să se dezvolte departe de umbra ocrotirii lui Oliver sau de înalta lui poziție. De fapt, în istoria Irlandei cel puțin, numele lui Henry Cromwell ar trebui să rămînă la loc de cinste, fiindcă este acela al unui om care a încercat ca, în scurtul răstimp ce i-a fost sortit, să rezolve problemele acestei țări mai curînd prin moderație decît prin violență. Poate că dacă scînteia aceea din grandoarea Protectorului, pe care Henry a dat dovadă că o avea, ar fi fost atîțată, ea s-ar fi putut preface în vîlvătaie.

Se spunea printre oameni că Oliver nu era mulțumit de însușirile celor doi fii ai săi. Deși această mîhnire părintească nu era îndreptățită, poate, atunci cînd era vorba de Henry, ea avea mai mult temei în cazul lui Dick. Din păcate, bietul Dick continua să fie același boiernaș de țară amabil, dar nepriceput, care l-a făcut pe tatăl său, aflat în 1651 în Scoția, să scoată strigăte înfricoșate cînd a aflat de datoriile fiului său. La drept vorbind, datoriile l-au urmărit pe Dick, fără întrerupere, toată viața, răspunzătoare de această situație fiind atît proasta administrare a averii sale, care i-a îngăduit vechilului său să-l pungășească, cît și viața lui de om cu mîna spartă. Toți contemporanii săi au subliniat, într-un fel sau altul, faptul că Dick nu era soiul de odraslă pe care te-ai fi putut aștepta s-o aibă un om ca Protectorul, și asta deoarece cazurile, oricît ar fi ele de obișnuite, în care un părinte energic se vede dăruit cu un fiu incapabil continuă să-i uimească pe oameni. Cumnatul lui Dick, Fauconberg, soțul lui Mary, a găsit cuvinte foarte politicoase atunci cînd și-a exprimat în scris părerea despre excepționalele calități ale rudei sale, „chiar dacă snopul său nu era atît de mare ca acela al lui Iosif, în fața căruia se aplecau toți ceilalți snopi"*. Părerea cea mai grosolană despre el a fost conținută în titlul răspînditului pamflet *Whether Richard Cromwell be the son of Oliver Protector or no,* iar una intermediară era aceea a unui ambasador : Dick nu moștenise nimic din „înaltul intelect și adînca cunoaștere a părintelui său". Mai pot fi întîlnite, de asemenea, anumite aluzii contemporane ca aceea refe-

* Referire la un episod biblic (Facerea, cap. 37) — visul povestit de Iosif fraților săi, prin care a stîrnit ura acestora împotriva sa. — C.M.

ritoare la „regina Dick", care ar da să se înțeleagă că Richard Cromwell ar fi fost homosexual, sau ca expresia „ciudat ca panglica de pălărie a lui Dick" *. Probabil că psihologii moderni ar putea explica cu ușurință această împrejurare. Ce-i drept, în pofida strălucitei perspective a căsătoriei lor, Dorothy n-a fost părtașa anilor de surghiun ai lui Dick. Pe de altă parte, greaua lui situație financiară, precum și nevoia ei de a-și apăra proprietățile spre binele copiilor oferă și ele o explicație a despărțirii lor de mai tîrziu. Lucy Hutchinson, de pildă, s-a exprimat în cuvinte neașteptat de amabile despre Richard Cromwell, de unde se poate presupune că Dick „a fost un om de lume plăcut." „Era sfios și cinstit — scria ea — dar lipsit de valoare intelectuală". Un alt pamflet, cu totul ostil unei monarhii cromwelliene, îl socotea „un ins foarte iscusit la vînatul cu șoimul sau cu cîinii, la alergările de cai, precum și la alte sporturi sau jocuri", căruia îi plăcea în asemenea măsură băutura, încît bea chiar în sănătatea regelui Carol [42].

Și totuși, Dick nu putea fi lăsat să-și continue viața de boiernaș de țară pentru care era, evident, atît de potrivit. A fost ales membru al Parlamentului din 1654, iar pentru a oglindi, poate, concepțiile întortocheate și în curs de dezvoltare ale tatălui său în materie de succesiune la putere, i s-a dat, în noiembrie 1655, o primă însărcinare publică în Comitetul pentru comerț și navigație, pentru ca în anul 1656 și după aceea, atunci cînd se părea că noul Parlament va pune un și mai mare accent pe tema succesiunii, Dick să se vadă silit ca, de voie sau de nevoie, să apară și el pe primul plan. De fapt, calitățile lui, sau poate acea lipsă de calități care fusese odinioară cauza mîhnirii părintelui său, urmau să se dovedească a fi un factor de mare însemnătate în istoria țării.

Cel de al doilea Parlament, despre care începuse a se vorbi încă din vara anului 1656, a luat ființă drept urmare a trebuințelor financiare ale războiului cu Spania, mărite și mai mult de tulburările din insula Hispaniola și din noua colonie din Jamaica și toate astea într-un moment cînd

* „Dick's hatband" (panglica de pălărie a lui Dick) este o expresie folosită în mod curent în limba engleză populară, însemnînd „ca nuca-n perete". — M.L.

capturarea de către Stayner, în luna septembrie, a flotei spaniole purtătoare de comori aparţinea încă viitorului. Amintirea încercărilor făcute de regele Carol de a acoperi cheltuielile pentru politica lui externă printr-un şir de mijloace neconforme cu legea şi neîncuviinţate de Parlament mai era încă proaspătă în mintea lui Oliver şi a contemporanilor săi. Dar, cu toate că *Instrumentul de guvernare* nu prevedea întrunirea neapărată a unui nou Parlament pînă în toamna anului 1657, viitoarea sesiune urma să fie aceea a unei adunări extraordinare menite să dureze trei luni în loc de cinci, cum se obişnuia, şi să procure banii pe care generalii-maiori se dovediseră neputincioşi să-i strîngă.

Cauzele acestei măsuri erau, în mod indirect, mai adînci şi se datorau concepţiei politice a Protectorului. În sinea lui, Oliver continua să nădăjduiască într-o soluţie a greutăţilor guvernamentale care să cuprindă şi folosirea Parlamentului. Ceea ce-i sugerase gîndul că acest organ putea fi o contrapondere utilă nu erau numai murmurele armatei şi crescînda nemulţumire a foştilor săi acoliţi, ca, de pildă, John Lambert, împotriva guvernării sale, care era de fapt o guvernare personală. La toate aceste se adăuga împrejurarea că, în calitatea lui de înfăptuitor revoluţionar mai degrabă decît de gînditor revoluţionar, Oliver Cromwell se pătrunsese într-o prea mare măsură în activa lui tinereţe, precum şi în anii de criză din timpul domniei regelui Carol, pe care şi-i reamintea în culori atît de vii, de conceptul guvernării parlamentare, pentru ca să se poată descotorosi de el la vîrsta mai cumpătată a bătrîneţii. Însă parlamentul la care se gîndea, firește, şi de această dată, Oliver, trebuia să fie unul supus, deşi se pare că, înainte ca ideea instituirii unui parlament ales să fi ieşit învingătoare, fusese pusă pentru scurt timp în discuţie o variantă de parlament numit. La urma urmelor, chiar dacă generalii-maiori nu izbutiseră să adune marile sume de bani necesare pentru plata noii miliţii călare, prezenţa lor putea contribui totuşi la alegerea unei grupări de oameni mai uşor de mînuit decît aceia ce-şi făcuseră apariţia în 1654. Era o părere pe care o împărtăşeau şi aceste „paşale" locale. În consecinţă, la sfîrşitul lunii mai 1656, a avut loc o conferinţă a generalilor-maiori şi a Consiliului de stat, iar la 20 august au fost publicate ordonanţele pentru alegerea unui parlament, care urma să se întrunească la 17 septembrie.

Adevărul era că problema evreilor și cea a generalilor-maiori sintetizau pe căi diferite problemele cărora trebuia să le facă față cîrmuirea Protectorului Oliver în perioada ei de mijloc. În ceea ce-i privea pe evrei, Consiliul de stat se împotrivise dorințelor Protectorului, iar acesta nu fusese în stare nici să-l contrazică și nici să-l convingă, deși reușise să-și folosească influența personală ca să înfăptuiască o situație echitabilă. Generalii-maiori, pe de altă parte, reprezentau o încercare empirică de cîrmuire a țării fără parlament, care nu numai că se dovedise a fi peste măsură de nepopulară, dar îl pusese pe Oliver în situația de a fi silit să recurgă din nou la parlament ca să procure bani. Însă în cazul cînd parlamentul avea să dea greș și de astă dată, adică să dea greș din punctul de vedere al criteriilor privind dreptatea ale lui Oliver, probabilitatea trecerii la vreo variantă oarecare de guvernare personală, fie ea o monarhie efectivă sau nu, urma să devină mai verosimilă ca niciodată acum cînd eșecul tuturor celorlalte căi îndrepta în mod implacabil cugetul Protectorului în această direcție. În luna august, Edmund Ludlow a avut cu Cromwell o discuție importantă pe această temă, discuție pe care el a relatat-o în memoriile sale. Mai întîi, Ludlow l-a învinuit pe Protector că nu aducea la îndeplinire „ideea pentru care am luptat... și anume ca națiunea să fie guvernată prin propriul ei consimțămînt", la care Oliver i-a răspuns că era și el, ca toți ceilalți, pentru guvernarea prin consimțămînt, dar „unde vom găsi consimțămîntul ? Printre bandele de popi, de prezbiterieni, de independenți, de anabaptiști și de nivelatori ?", ceea ce i-a îngăduit lui Ludlow să răspundă : „Printre cei de toate soiurile care s-au purtat cu credință și dragoste față de colectivitate", [43] ceea ce însemna însă ca toți aceștia să fie crezuți pe cuvînt.

La rîndul său, Oliver și-a lăudat guvernarea, arătînd că sub ea întregul popor se bucura de ocrotire și liniște. Ludlow i-a reproșat vărsările de sînge care avuseseră loc. Trebuie făcută o deosebire — a spus el — între puterea aflată în mîna Parlamentului, ca să repună poporul în vechile lui drepturi, și puterea din mîna unui despot, care îi răpește și îl despoaie de aceste drepturi. Însă Oliver — povestea Ludlow — nu se arătă în stare să vadă această diferență. Se poate totuși că neînțelegerea nu se datora atît neputinței Protectorului de a pricepe diferența, cît faptului că mărturia propriilor săi ochi îi încredința neîncetat că făcea pentru popor mai mult decît ar fi putut face ideea abstractă

a „vechilor drepturi". Întîmplător, generalii-maiori nu fuseseră în stare să-i procure măcar acel smerit parlament al nădejdilor sale, deşi în unele cazuri alegerea sprijinitorilor lui Oliver putea fi atribuită nemijlocit influenţei lor, aşa cum a fost cazul cu Martin Noell, care a fost ales deputat de Stafford cu ajutorul generalului-maior Worsley. Înainte de alegeri, Desborough raportase scîrbit din Launceston că, în pofida consfătuirilor avute cu „oamenii cinstiţi din toate comitatele", trebuia să admită că pretutindeni „am auzit că se întovărăşesc cu scopul neîndoielnic de a răsturna totul". Deşi Desborough recunoştea că datoria lui categorică era să „sfărîme toate aceste maşinaţii", rezultatul alegerilor, precum şi comportarea de mai tîrziu a acestui Parlament arătau că generalii-maiori n-au izbutit să-i strîngă de beregată pe cetăţeni în aşa fel încît să asigure succesul alegerilor. Whalley, de pildă, se fălea că corporaţia meseriaşilor din Nottingham nu va alege pe nimeni fără ordinul lui, deşi pînă la urmă a fost ales din partea comitatului un alt Whalley, care era un regalist notoriu. În general, alegerile acestea au dovedit că marilor magnaţi provinciali, care se urneau iarăşi din loc aşa cum se mişcă uriaşele vieţuitoare marine pe fundul oceanului după un răstimp de acalmie, începeau să le revină puterile. Ambasadorul veneţian spunea că la Whitehall Oliver privea cu foarte mare seriozitate alegerile. „Fiindcă Înălţimea sa doreşte ca adunarea să fie alcătuită în întregime din partizani şi sprijinitori ai săi — scria el — încearcă să-i încînte prin măguliri şi făgăduieli deşarte pe cei care îi sînt mai puţin binevoitori, oferindu-le ospeţe măreţe şi coplesindu-i cu nesfîrşite amabilităţi pentru a-i cîştiga de partea sa" [44]. Însă măgulirile de la centru nu puteau înăbuşi ameninţătoarele strigăte : „N-avem nevoie de oşteni, n-avem nevoie de curteni", care se auzeau chiar la Londra şi care răsunau probabil în auzul celor interesaţi de istorie ca un ecou sinistru al anilor '40.

Dovada decisivă că printre cei aleşi se aflau şi regalişti ascunşi a reieşit atunci cînd s-a întrunit Parlamentul. Grăitor era faptul că dintre deputaţii nou-aleşi numai 8 făcuseră parte din Parlamentul Barebones, 230 fuseseră membri ai Parlamentului din 1654, iar 180 nu fuseseră deputaţi niciodată. Bineînţeles că Consiliul de stat nu putea socoti drept mulţumitoare această amestecătură de oameni pînă ce nu îşi va fi exercitat dreptul, pe care i-l acorda *Instrumentul de guvernare,* de a aproba alegerile.

În consecință, după o cercetare amănunțită a documentelor privind pe fiecare deputat, secretarul Republicii de pe lîngă Curtea de justiție a lordului-cancelar a întocmit anumite cărți de intrare. Deputatul care nu putea prezenta la intrare această „carte" era „împiedecat de oșteni să intre." Se pare că în felul acesta au fost excluși de la ședințe aproape 120 de deputați aleși [45]. Referindu-se mai tîrziu la acest act de intervenție revoltător, deși poate îndreptățit din punct de vedere teoretic, Oliver spunea că ar fi fost săvîrșit de către „ofițeri" la îndemnul Consiliului, și nu după propria lui dorință, ceea ce era probabil adevărat. Cu toate acestea, cu greu s-ar putea susține că cel de al doilea Parlament al Protectoratului a avut un început prea promițător.

Drumul lui Oliver din ziua deschiderii Parlamentului a fost și el plin de întîmplări dramatice. Mergea, ca și în alte dăți, în caleașca sa însoțită de un cortegiu sărbătoresc, înconjurat de membri ai Consiliului de stat, de o suită de nobili, precum și de garda lui personală. Ca de obicei, prima parte a programului urma să fie o predică ținută la Westminster Abbey de către John Owen. Însă Protectorul n-avea de unde să știe că niște agenți necunoscuți, instigați printr-o întîlnire cu Sexby, fost oștean și adept al nivelatorilor, plănuiau să-l ucidă cînd va ieși din biserică. Căpetenia uneltitorilor era un oarecare Miles Sindercombe, amestecat de asemenea în uneltirea din Scoția împotriva lui Monk, care avusese drept urmare arestarea lui Overton ; el era ajutat de un alt regalist cu numele Boyes și de un fost oștean numit John Cecil. Ucigașii închiriaseră de la un croitor o odaie pe King Street din cartierul Westminster, de unde s-au mutat în ziua hotărîtoare la colonelul Mydhope, un partizan al regaliștilor, a cărui casă se afla în imediata apropiere a ușii dinspre răsărit a bisericii, casă prevăzută cu o mulțime de alte uși dosnice prin care se putea ieși cu ușurință. Cei trei s-au îndreptat spre acest punct prielnic ducînd cu ei o cutie de violă în care era ascunsă o espingolă * și o cantitate de alice.

Însă spre nenorocul lui Sindercombe și al tovarășilor săi, evenimentele care au urmat au dovedit adevărul necruțătoarei reguli privind uciderea cu premeditare : nu-i deosebit de greu să ucizi o persoană marcantă izolată, însă e foarte greu ca ucigașul să fie sigur că va scăpa după

* Pușcă scurtă cu gura țevii lărgită, folosită în secolul al XVI-lea. — M.L.

aceea fără să fie prins. Dacă condiția prealabilă a unui asasinat este fuga ucigașului, atunci probabilitatea ca omorul să reușească scade foarte mult. În felul acesta, cu toată poziția lor favorabilă, gloatele uriașe care îl înconjurau pe Oliver l-au împiedicat pe Sindercombe și pe oamenii lui să-l ochească pe Protector de la o fereastră, fiindcă le era frică să tragă din mijlocul mulțimii. S-a spus după aceea că dacă la fața locului ar fi fost însuși Sexby, el ar fi încercat să-și descarce pușca și fapta ar fi fost săvîrșită. Referindu-se mai tîrziu la asemenea încercări, Oliver le-a calificat cu semeție drept niște „fleacuri fără importanță", dezmințind — deși nu era nevoie de vreo confirmare a curajului său personal — poveștile răspîndite de regaliști că se îmbăta turtă de frică să nu fie asasinat [46]. Adevărul era că tocmai un asemenea fleac fără importanță putea să pună capăt zilelor Protectorului, dacă intra pe mîini mai dure. În ceea ce privește Uniunea secretă, singurul lucru ce se poate spune despre ea este acela că Thurloe îl prefăcuse pe unul din membrii ei, sir Richard Willys, într-un agent dublu, ceea ce îi dăduse putința să aresteze preventiv cîțiva regaliști. Nu mai puțin adevărat era și faptul că alianța regelui Carol al II-lea cu Spania trezise din nou sperietoarea invaziei străine. Era oare bine ca acest reprezentant al familiei Stuart, sau „tînărul" cum îl numea Cromwell, să fie lăsat mai departe în posesia exclusivă a întregii aureole, constituționale și monarhice, care înconjura încă persoana regelui ?

Cu un an înainte, Marvell publicase, fără să semneze, marele său poem *First Anniversary of the government under the Lord Protector,* care era pe atunci, pentru sprijinitorii săi, simbolul personalității eroice.

Poemul începea grandios cu cuvintele :
Dacă aceasta-i vremea, acesta este omul...

și continua cu aceeași convingere, observînd în legătură cu ambivalentul titlu personal al lui Oliver :

Căci pentru a fi Cromwell e mult mai mare lucru
Decît să fii mai jos sau mai presus de-un rege...

Acum însă vremurile se schimbaseră. Iar omul se schimbase odată cu ele, astfel că trebuia schimbat, poate, și titlul. Mai era încă atît de mare lucru să fie doar „Cromwell", acum cînd atîtea avantaje îi arătau calea pe care putea ajunge „rege" ?

21

Sceptrul regal

Lăsați să se topească strălucitorul aur,
Ca statul să-ntărim, făcîndu-i o coroană ;
Porfiră și hermină învește mîntînd, să poarte
Regalul sceptru din aur spaniol.
Edmund Waller în cinstea lui Oliver Cromwell
Cu prilejul capturării, în 1656, a flotei spaniole de galioane purtătoare de aur

Oliver Cromwell a marcat la 17 septembrie 1656 începutul lucrărilor celui de al doilea Parlament al Protectorului prin obișnuitul său mesaj [1]. Introducerea îi era caracteristică. N-avea pretenția că este un orator — a spus el — și nici „nu ne-am adunat aici ca să spunem vorbe goale. Într-adevăr, treaba noastră este să vorbim despre fapte". Și s-a pornit să vorbească despre fapte printr-o cuvîntare a cărei durată a fost, după aprecierea contemporanilor, între două și trei ore și al cărei conținut s-a dovedit a fi oarecum neclar, chiar dacă am lua în seamă greutățile de relatare. Protectorul a adus vorba, printre altele, despre războiul cu Spania, care fusese cauza directă a convocării Parlamentului, despre catolicii socotiți vinovați de izbucnirea lui, despre regaliști și despre uneltirile lor împotriva guvernării sale și, bineînțeles, despre stările din Anglia, în legătură cu care n-a proslăvit numai libertatea de conștiință care domnea acolo, dar și contribuția generalilor-maiori și a „scrutătorilor" la promovarea unei noi orînduiri. În ceea ce privea îndreptarea moravurilor și stîrpirea abuzurilor pricinuite în țară de dezordini, el le dăduse să înțeleagă încă mai dinainte că era un lucru căruia trebuiau să i se consacre din tot sufletul : „Sînt convins — a afirmat el — că libertatea și prosperitatea națiunii depind de această prefacere, fiindcă e mai mare

ruşinea să vedem cum oamenii trăiesc în păcat şi nelegiuire... Cum este sufletul, aşa e şi omul. Dacă sufletul este nepătat, atunci omul înseamnă ceva, dar dacă nu, aş vrea să ştiu ce deosebire este între el şi un dobitoc".

Şi şi-a continuat în acelaşi fel această cuvîntare, fără îndoială bombastică în parte, dar care ne oferă o privire fugară, însă preţioasă, asupra permanentei lui obsesii reprezentate de sarcina pe care şi-o luase singur de a înfăptui în Anglia o stare îndeobşte mai cucernică. Vorbind despre menirea lui în această acţiune şi despre convingerea pe care o avea în privinţa îndreptăţirii ei, el şi-a îmboldit Parlamentul cu cuvintele : „Ridicaţi-vă privirea spre Domnul ! Trăiţi între voi în pace ! Ştiţi, fără îndoială, că am puterea, fiindcă sînt, prin voinţa poporului, magistratul suprem". Totuşi, Parlamentul avea şi el de jucat un rol în înfăptuirea acestei mari sarcini.

Nici Parlamentul acesta n-avea să-i ofere decît în mică măsură cucernica forţă şi liniştea pe care el le dorea cu atîta ardoare. Este adevărat că în luna ianuarie votase, în timp util şi potrivit scopului pentru care fusese convocat, suma de 400 000 de lire sterline pentru continuarea războiului cu Spania, însă în alte privinţe Parlamentul acesta s-a caracterizat prin disensiuni crescînde. După cum, pe măsura trecerii timpului, conducerea cazonă a generalilor-maiori era din ce în ce mai prost văzută în ţară, tot aşa acei membri ai Parlamentului care nu făceau parte din gaşca lor începeau să-i privească şi ei cu tot mai multă duşmănie. În afară de aceasta, diferite întîmplări, cum fusese, de pildă, înlăturarea brutală de la uşa Camerei Comunelor a deputaţilor aleşi, lăsaseră impresia penibilă că ţara avea de-a face cu o guvernare arbitrară, bazată pe forţă. În luna octombrie, ambasadorul venetian se referea, glumeţ, la înfăţişarea militară a Londrei : „Nu mai vezi *mosche* (aluniţe) pe obrazul cucoanelor, ci doar *moschetti* (muschete) pe umerii oştenilor". Mulţimea aceasta de oşteni — spunea el — îi asigură poate lui Cromwell puterea, însă ruinează şi secătuieşte ţara : maşina era probabil puternică, dar „brutală" [2]. Noua compoziţie a Camerei Comunelor era marcată prin mărirea numărului foştilor regalişti interesaţi într-o aşezare mai trainică a societăţii, care să depindă mai puţin de hatîrul armatei,

iar sfetnicii lui Cromwell, printre care erau juriști și oameni ca lordul Broghill, înclinați cu toții spre revenirea unei forme oarecare de monarhie, începuseră să joace un rol din ce în ce mai important.

Acestea erau împrejurările în care a fost înaintată prima propunere făţişă ca funcţia de Protector să fie făcută ereditară în persoana lui Cromwell. Propunerea, prezentată la 28 octombrie sub forma unui amendament la *Instrumentul de guvernare,* venea din partea lui William Jephson. Fost colonel în armata lui Cromwell şi căzut la un moment dat în dizgraţie, Jephson fusese ales în Parlament ca deputat de Cork. La 14 noiembrie, Protectorul a primit o delegaţie venită în această chestiune, însă a refuzat propunerea, pentru ca la 19 noiembrie aceasta să fie pusă din nou în discuţie. Deşi Broghill a susţinut-o cu toată tăria, Desborough, cumnatul lui Cromwell şi general-maior, s-a arătat a fi reprezentantul tipic al acelor căpetenii militare care se declarau, cu aceeaşi tărie, împotriva propunerii. Concesia maximă pe care Desborough s-a arătat gata s-o facă, într-o discuţie care a avut loc spre sfîrşitul lunii, a fost aceea ca Cromwell să-şi poată desemna singur succesorul, fiindcă această măsură n-avea să-i supere pe republicani, iar prin ea se putea preîntîmpina anarhia pe care ar fi adus-o moartea lui şi de care le era din ce în ce mai frică oamenilor bine intenţionaţi şi la curent cu politica. În ceea ce privea gîndurile intime ale lui Cromwell în legătură cu această problemă, Ludlow, care trebuie considerat totuşi o sursă ostilă pe tot cursul mult prelungitei afaceri a regalităţii, istoriseşte că, la auzul propunerii de a deveni rege, l-ar fi bătut vesel pe Jephson pe umeri, spunîndu-i glumeţ : „Ia mai du-te încolo, nebunule". Însă — scria cu înţeles Ludlow — s-a văzut în curînd că Jephson nu era atît de nebun cum părea, „fiindcă a obţinut imediat o companie de pedestraşi pentru fiul său, care era pe atunci student la Oxford, şi un detaşament de călăraşi pentru el însuşi" [3]. Mai tîrziu, înainte de încheierea tratatului de la Roskilde *, Jephson

* Încheiat în 1658 între Suedia şi Danemarca, ultima pierzînd cu acest prilej posesiunile ei din sudul Peninsulei Scandinave şi, în consecinţă, controlul exclusiv asupra strîmtorii Sund dintre Marea Nordului şi Marea Baltică — M.L.

urma să fie numit trimis special al lui Cromwell pe lîngă regele Suediei.

Realitatea era că măgulitoarea, sau cel puțin răspicata propunere a lui Jephson n-a făcut decît să dea la iveală ceea ce se murmura prin unghere întunecate, în camerele de consiliu și pretutindeni unde se bîrfea în toamna aceea, fie la Whitehall, fie în alte părți ale Angliei. Bineînțeles că scandaloasa idee ca Cromwell să ajungă rege nu era nouă, cel puțin în gurile răuvoitoare ale dușmanilor săi. La începutul anului 1649, o caricatură apărută în Olanda, precum și titlul ei satiric arătau coroana lui Cromwell ca fiind în același timp sicriul regelui Carol. Zvonuri privitoare la înălțarea pe tron a lui Cromwell străbătuseră Europa încă de pe vremea dizolvării Parlamentului trunchiat, precum și, din nou, pe vremea înființării Protectoratului, cînd — așa cum s-a văzut — existau motive puternice să se presupună că unii oșteni propuseseră într-adevăr ca Cromwell să devină rege. De altfel, nici instituirea funcției de Protector nu pusese capăt tuturor acestor bănuieli, fiindcă, în vara anului 1655, Ralph Josselin auzise spunîndu-se că era posibil să fie reînființată demnitatea de împărat. Este absolut sigur că prin toamna anului 1656 se reexamina, într-un fel sau altul, forma de guvernămînt, deși o bună parte din această operație se făcea în taină. Așa cum era de părere Giavarina, noul ambasador al Veneției, slujbașii guvernamentali continuau să se îndeletnicească cu căutarea prin vechile documente a unor soluții precedente pentru asemenea probleme [1]. Trebuie reamintit că prin toamna anului 1653 unii își arătaseră preferința pentru titlul de împărat în locul acelui de rege, fiindcă, în contrast cu semnificația lui mai impozantă de mai tîrziu, acesta din urmă era socotit, în secolul al XVII-lea, mai puțin maiestuos. Între timp însă, se găseau unii admiratori ai lui Cromwell care nu șovăiau să pună în versuri ceea ce alții nu așternuseră încă pe hîrtie. Salutînd capturarea de către căpitanul Stayner, în septembrie 1656, a flotei spaniole de galioane purtătoare de aur, Edmund Waller își exprima într-un mod cît se poate de clar părerea asupra celei mai bune întrebuințări ce putea fi dată grămezii de aur :

Lăsați să se topească strălucitorul aur,
Ca statul să-ntărim, făcîndu-i o coroană ;
Porfiră și hermină înveșmîntînd, să poarte
Regalul sceptru din aur spaniol.

În realitate, una din folosințele date lingourilor de aur și argint a contribuit cu adevărat la înfăptuirea unei imagini regale (sau imperiale) a Protectorului. În 1654, au fost comandate lui Thomas Simon cîteva tipuri de monede protectorale, comandă care a fost aprobată de Consiliul de stat abia în iunie 1657. Monedele urmau să fie bătute de „ingeniosul" Pierre Blondeau potrivit unui nou procedeu pus la punct de el, cu litere crestate de-a lungul muchiilor pentru a se împiedeca falsificarea lor prin pilire. Blondeau, un francez care, cum este ușor de înțeles, păstra cu mare grijă secretul procedeului său față de ochii iscoditori ai englezilor, a întîmpinat, lucru la fel de ușor de înțeles, o oarecare ostilitate din partea sprijinitorilor monetăriei britanice, astfel că la un moment dat i s-a adus aminte, fără menajamente, de soarta falsificatorului francez de bani Philip Mestrel, condamnat la moarte în timpul domniei reginei Elisabeta. Însă lucrarea lui Simon n-a fost urmată de un asemenea tratament xenofob și traumatic, fiindcă monedele bătute de el prezentau un profil al Protectorului încununat cu o cunună de lauri, care, în concepția lui imperială, n-ar fi făcut de ocară pe nici unul din cei mai semeți împărați romani. Ceva mai mult, asemănarea era atît de perfectă, încît urma să-i impresioneze mai tîrziu pe Pepys și Evelyn. Într-adevăr, primul din ei a scris : „Pe cuvîntul meu, era, după părerea mea, mai asemănătoare decît aceea a regelui". Reversul monedei cuprindea blazonul Protectorului, iar devizele respective erau OLIVAR. D.G. R.P. ANG. SCO. ET HIB. etc. PRO. *, pe o parte, și *Pax Quaeritur Bello*, deviza personală a lui Cromwell, pe cealaltă. De-a lungul muchiilor, opera lui Blondeau avea adăugată inscripția : *Has. Nisi. Perituras. Mihi. Adimat. Nemo* **. Se pare că au fost bătute monede zimțuite în valoare totală de aproximativ 2 000 de lire sterline și că în vara anului 1658 se dăduseră și alte comenzi, care au fost însă anulate la moar-

* Oliver, prin grația lui Dumnezeu, Protector al Republicii Angliei, Scoției și Irlandei (text prescurtat în lat.) etc. — M.L.

** Nimeni să nu mi le răpească, dacă nu vrea să piară (în lat. în text). — M.L.

tea Protectorului *[5]. În felul acesta, nădejdile lui Waller în privinţa folosirii aurului spaniol au fost într-o oarecare măsură înfăptuite.

Însă fenomenul ce părea că nu mai putea fi stăvilit era, în toamna şi iarna anului 1656, creşterea autorităţii personale a lui Oliver Cromwell. Problemele se înmulţeau şi toate soluţiile păreau că implică folosirea într-o formă sau alta ca „magistrat suprem" a acestui om. Se pare că ideea aducerii la puterea supremă a lui Oliver ca personalitate puternică, impusă de necesitatea istorică, la care aderaseră, începînd din 1653, mulţi monarhişti, începea să triumfe asupra aceleia de aducere a unui conducător cu descendenţă ereditară precisă. Chiar şi *Oceana* a lui James Harrington, o lucrare de teorie politică, republicană în fond, tipărită în 1656, lua în considerare folosirea lui Oliver, denumit de ea Olphaeus Megaletor, pentru fondarea unei noi organizări a statului imaginat de autor. Ideile lui Harrington cuprindeau în continuare o împărţire dreaptă a pămînturilor, limitînd proprietăţile la cele cu un venit maxim anual de 2 000 de lire sterline în Anglia şi de numai 500 de lire sterline în Scoţia. Legile urmau să fie propuse de Senat, votate de popor şi puse în aplicare de magistratul suprem. Cartea era de fapt dedicată lui Cromwell, însă oamenii bănuiau că Harrington obţinuse autorizaţia de publicare numai în urma intervenţiei lui Bettie Claypole, pe care autorul ar fi ameninţat-o în glumă că îi va fura băieţaşul dacă tatăl ei nu-i va înapoia odrasla minţii lui. În legătură cu propunerile lui Harrington, Oliver a observat că acesta voia să-i ra-

* Cercetătorii moderni sînt de părere că monedele acestea, deşi au fost bătute, n-au fost puse în circulaţie. În registrele din 1657 pentru încercarea anuală a monedelor nu figurează nici o monedă de-a lui Cromwell. Argumente contrarii au fost aduse de H. W. Henfrey în *Numismata Cromwelliana* ** pe temeiul că monedele rămase prezintă semne de mare uzură. Lucrul acesta poate fi explicat însă şi prin aceea că au fost păstrate ca amintire, iar uzura prezentată este, în orice caz, adesea disproporţionat de mare faţă de durata de timp în care vor fi fost în circulaţie. Popularitatea acestor monede, folosite ca suveniruri, este confirmată de însemnările personale ale lui Pepys, din care rezultă că au fost făcute în Anglia şi Olanda, spre sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, o serie de copii. Cu toate acestea, ordonanţa lui Carol al II-lea, dată după Restauraţie, prin care erau scoase din circulaţie monedele bătute sub Republică, nu le menţionează şi pe cele de sub Protectorat.

** Monedele şi medaliile emise pe timpul lui Cromwell. — M.L.

pească toată puterea, la care el nu intenționa să renunțe din cauza unui „glonte de hîrtie“ [6]... Totuși, Protectorul trebuia să se simtă consolat de poziția indiscutabil preponderentă pe care Olphaeus Megaletor o avea în orînduirea lucrurilor imaginată de Harrington, fiindcă persoana lui era necesară pentru înfăptuirea acelei distribuiri drepte a proprietății, despre care Harrington credea că va preîntîmpina viitoarele războaie civile.

Însă tratarea între zidurile Parlamentului a două chestiuni anumite au dus la întorsături neașteptate, care n-au făcut decît să accelereze treburile în problema regalității. Prima se referea la cazul unui quaker radical cu numele de James Naylor. Cu părul său lung și cu barba care îi dădeau o înfățișare profetică, socotită de unii din adepții săi asemănătoare cu aceea a lui Hristos, Naylor era de mai multă vreme predicator vestit la Londra atunci cînd s-a dus în Sud-Vestul Angliei ca să-l viziteze pe Fox, aflat în temnița de la Launceston. Cu toate eforturile lui Fox de a exercita o influență liniștitoare asupra purtării lor, Naylor și ciracii săi au sfîrșit-o prin a fi întemnițați și ei în pușcăria de la Exeter. Odată eliberat însă, Naylor a încălecat pe un cal și s-a apucat să-și facă în Bristol o intrare triumfală, prin care voia să maimuțărească cu siguranță intrarea lui Hristos în Ierusalim, în timp ce mulțimea striga „Osana“ și „Sfînt, sfînt, sfînt este Domnul Dumnezeu al Israilului“. Extazul isteric de care erau cuprinși adepții săi poate fi dedus din afirmațiile unei slujnice, Dorcas Ebury, care, atunci cînd a fost interogată de un judecător, a declarat că Naylor o „înviase din morți“ (așa cum spuneau în secolul al XVII-lea quakerii în loc de convertire) în închisoarea de la Exeter și că „James Naylor va sta de-a dreapta Tatălui, ca să judece lumea“. Pe de altă parte, într-o scrisoare de la Londra, se spunea că numele lui nu mai trebuia să fie James, ci Iisus [7]. Naylor a fost adus din nou în capitală, unde s-a hotărît să fie judecat în fața Camerei Comunelor pentru „blasfemii oribile“.

Totuși, judecata a ridicat probleme grave în legătură cu rolul judiciar al Camerei. Avea în realitate Camera vreo îndatorire legală ca să judece un supus, iar rolul judiciar al Camerei Lorzilor nu se stinsese odată cu dispariția ei ? Cu toate acestea, judecata s-a ținut și, în timpul ei, Naylor a refuzat să-și scoată de pe cap pălăria sau să se aplece în fața președintelui. Dar atunci cînd s-a hotărît ca ne-

norocitului pîrît să i se aplice pedepse deosebit de aspre, ba chiar revoltătoare, rolul lui Cromwell ca mijlocitor în favoarea drepturilor supusului a fost pus și el sub semnul întrebării. Naylor urma să fie biciuit în timp ce era tîrît de-a lungul străzilor agățat la coada unei cotigi, legat de stîlpul infamiei și înfierat cu fierul roșu prin litera B (blasfemie). Avea să i se găurească apoi limba și, ca și cînd toate acestea n-ar fi fost îndeajuns, aceleași operații trebuiau repetate aproape la fel la Bristol, locul jignitoarei sale intrări așa-zis religioase. S-a considerat că autoritățile fuseseră îndurătoare, fiindcă, în loc să-l fi condamnat și la moarte, urma ca după aceea să fie doar băgat în temniță. Sir William Sydenham a exprimat părerea întregului Parlament asupra legalității măsurilor luate : „Socotesc că avem întreaga putere pe care o avea Camera Lorzilor și care este acum a acestui Parlament". În fața acestei situații Protectorul a adresat Camerei Comunelor îndreptățita cerere : „Fiindcă sîntem interesați ca actuala guvernare să fie spre folosul oamenilor aparținînd popoarelor noastre și pentru că nu ne dăm seama cît de departe se pot extinde aceste procedee aplicate în întregime fără știrea noastră, drept urmare a celor întîmplate cerem Camerei să ne facă cunoscute temeiurile și motivele în baza cărora a procedat" [8].

Camera Comunelor refuză însă să dea înapoi, astfel că lui Cromwell nu i-a rămas decît să încerce a ușura într-o măsură neînsemnată soarta lui Naylor. A dat, de pildă, ordin să i se îngăduie soției lui Naylor să-i aducă hrană celui întemnițat, iar în luna mai 1657 șambelanul său, sir Gilbert Pickering, s-a îngrijit, din ordinul lui Oliver, ca deținutul să aibă condiții speciale de întemnițare. Una din ultimele acțiuni cunoscute ale Protectorului a fost aceea din august 1658 cînd, auzind că Naylor era bolnav, a trimis pe secretarul său, William Malyn, să se intereseze de nevoile lui. Malyn era un om bun la suflet care încuraja întîlnirea Protectorului spre acte de mărinimie față de diferite persoane. El a fost, de pildă, acela care, în calitatea lui de prieten al lui lady Elizabeth Kerr, l-a făcut pe Oliver să se ocupe de înmormîntarea tatălui ei, un fost regalist surghiunit în Olanda. Lordul Ancram lăsase în urma lui atît de multe datorii, încît creditorii lui refuzau să îngăduie înmormîntarea cadavrului pînă nu vor fi achitați într-o oarecare măsură. Cromwell l-a pus pe amba-

sadorul olandez să intervină ca ghinionistul leș să fie lăsat a fi înmormîntat fără vreo altă tulburare.

În ceea ce-l privea pe Naylor, acesta n-a primit să fie văzut de un medic și, cu toate că, după cîte se pare, Malyn îi dăduse, la ordinul lui Oliver, bani, n-a acceptat să-i trimită Protectorului o scrisoare. Deși înfiera trufia păcătoasă a deținutului, Malyn își termina raportul în termeni evlavioși : „Nădăjduiesc că nu sînt pe cale s-o abat pe Înălțimea voastră de la această operă de blîndețe și îndurare" [9]. Dar întreaga judecată, îndărătnicia Parlamentului, suferințele neîndoielnic cumplite ale unui om care acționase desigur nechibzuit, însă mînat de conștiința lui, și pe care Protectorul se dovedise neputincios să le aline, nu puteau să nu stîrnească din nou în mintea lui Cromwell întreaga problemă a „bunei înțelegeri" dintre el și Parlament, la care se referise în cuvîntarea lui de deschidere a ședințelor. Acesta era felul în care urma să fie înfăptuită în Anglia lucrarea lui Hristos, cu un Parlament nesupus în funcțiile lui judiciare nici unei puteri restrictive și cu un Protector care trebuia să stea cu brațele încrucișate ? O asemenea stare nu constituia nicidecum orînduirea îngăduitoare și, mai presus de toate, drept-credincioasă despre care Oliver vorbise atît de des și cu atîta elocvență.

Ca o ironie a soartei, cea de a doua chestiune care a contribuit la crearea formei politice a noului an, adică dispariția generalilor-maiori, a fost ridicată mai întîi de înșiși acești domni. Cel care a pus dinadins în discuție, în ziua de Crăciun a anului 1656, problema prelungirii mandatelor lor a fost Desborough. Deși sub cîrmuirea puritană ziua aceasta era socotită cu multă fanfaronadă drept zi de lucru, prezența deputaților scăzuse suspect de mult, fapt de pe urma căruia Desborough intenționa să tragă un cucernic folos. A propus de aceea depunerea unui scurt proiect de lege pentru aplicarea în continuare asupra regaliștilor a impozitului de 10%, socotit la început necesar pentru întreținerea miliției populare, iar apoi pentru plata generalilor-maiori. Însă, cu toate că era ziua de Crăciun, aprobarea pentru depunerea proiectului de lege n-a fost obținută decît cu o foarte mică majoritate, iar faptul că mulți membri ai clanului Cromwell au fost văzuți că votaseră împotrivă dovedea în mod grăitor observatorilor politici că în mintea Protectorului utilitatea acestor „pașale" era în scădere. Ce rost avea să se dezbine și mai mult

țara printr-un impozit al cărui rezultat ultim nu putea aduce măcar buna înțelegere ? Semnul prevestitor de rău al nereușitei acestor dregători era neîndoielnic. Într-adevăr, în dezbaterea care a avut loc pe această temă în luna ianuarie, principalul atac împotriva generalilor-maiori a fost îndreptat de către John Claypole, ginerele lui Cromwell și intendent general al grajdurilor cavaleriei, iar cînd sir John Trevor a vorbit despre funcția generalilor ca despre una care împărțea „Republica în provincii... o putere prea mare pentru a fi îngrădită de vreo lege", toată lumea a înțeles că se referea la o experiență care dăduse greș.

Dar atacul cel mai violent a venit din partea unui alt membru al familiei Cromwell, colonelul Henry, nepotul bătrînului sir Oliver de Hinchingbrooke, care reprezenta ramura mai veche a familiei. Spre deosebire de regalistul său tată și de la fel de regalistul său bunic, acest Henry Cromwell s-a înclinat în fața vremii și a hatîrului, astfel că, după ce fusese ales deputat în Parlamentul din 1654, a fost numit, în 1657, asesor fiscal * la Huntingdon. Ei bine, el a fost cel care s-a ridicat cu acest prilej să răspundă cu înverșunare energicei cuvîntări a generalului-maior Butler. Întreaga întîmplare a fost descrisă mai tîrziu într-o scrisoare de Vincent Gookin [10] : „Băgase de seamă că mai mulți gentlemeni, precum și cel care a vorbit la urmă (Butler), au spus că socotesc îndreptățit impozitul și asta numai pentru că unii regaliști greșiseră, astfel că trebuiau pedepsiți cu toții. Potrivit aceluiași argument — a spus cinstitul Harry —, deoarece cîțiva generali-maiori au greșit și ei, ar merita să-i pedepsim pe toți". Atunci, ridicîndu-se să ia cuvîntul la ordinea de zi, colonelul Kelsey a cerut să fie date numele generalilor-maiori aflați în culpă. Fără să-și piardă cumpătul, cinstitul Harry a cerut voie Camerei să-i numească și, cu toate că această ardoare deosebită „a fost stinsă de sacagii" — după cum spunea Gookin —, ea nu i-a împiedecat după aceea pe generalii-maiori să se ducă la Harry să-l amenințe că Înălțimea sa se va supăra rău de tot din această cauză. Însă nici această amenințare nu l-a tulburat pe Harry : a plecat pe loc să-și vadă augusta rudă, căreia i-a repetat „bărbătește și cu băgare de seamă" tot ce spusese mai înainte la Cameră, și

* Slujbaș care fixa impozitele și evalua averile în vederea impunerii. — M.L.

asta după ce luase cu el o listă neagră şi documente cu care să-şi dovedească, dacă ar fi fost necesar, afirmaţiile. Oliver Cromwell, care nu avusese în van de-a face, vreme de 15 ani, cu oameni din armată şi din alte părţi, i-a răspuns lui Harry „zeflemisindu-l" şi, scoţîndu-şi de pe spinare bogata mantie stacojie, precum şi mănuşile de pe mîini, le-a dat cu de-a sila vărului său, care s-a întors păşind ţanţoş în Cameră „spre marea satisfacţie şi încîntare a unora" şi „spre necazul altora" — după cum s-a exprimat tot Gookin. „A fost un gest drăguţ din partea Înălţimii sale" — a adăugat tot el. Însă întreaga întîmplare avea o semnificaţie mult mai mare decît de a-l fi domolit pe acel orator temerar, astfel că n-a fost de mirare că, aşa stînd lucrurile, proiectul de lege pentru aplicarea în continuare a impozitului de 10% a fost respins curînd după aceea. Într-adevăr, la 28 ianuarie, la cea de a doua citire, el a fost înfrînt cu 124 de voturi contra şi 88 pentru *.

Cu cîteva zile înainte de sfîrşitul acestei acţiuni de uzură, fidelul Parlament al Protectorului fusese zguduit de dezvăluirea unor uneltiri şi mai mişeleşti împotriva persoanei acestuia, a căror îndrumare în linii mari o avea un fost nivelator, colonelul Sexby. Diversitatea maşinaţiilor puse la cale de complotişti părea să justifice versul dintr-un epitaf al Protectorului : „A avut nevoie de mai mulţi ochi decît Argus". Fuseseră făcute trei planuri deosebite. Primul, care dăduse o dată greş la deschiderea Parlamentului, prevedea ca Miles Sindercombe, ajutat de vechiul oştean Cecil, să tragă în Cromwell, atunci cînd va trece spre Hampton Court, cu „puşti ghintuite" conţinînd fiecare 12 alice şi o bucată de metal de formă neregulată. Gîndul lor era să-l prefacă pe Protector în bucăţi, scop în care au închiriat, la Hammersmith, casa unui vizitiu al contelui de Salisbury, prevăzută cu o mică şi potrivită sufragerie care se înalţa deasupra drumului tocmai acolo unde acesta era atît de îngust şi de gloduros încît caleştile trebuiau să-şi încetinească mersul. Evident că, pentru coordonarea exactă a mişcărilor, ucigaşii aveau nevoie de

* Acest Henry Cromwell a continuat să dea dovadă de un simţ subtil în privinţa potrivirii în timp a îndatoririlor sale politice. Se căsătorise cu vara lui, poeta Anna Cromwell, o regalistă înfocată, care în unele versuri ale sale l-a comparat pe Carol I cu Iisus Hristos. După Restauraţie, Henry a fost unul din membrii familiei Cromwell care şi-a schimbat numele în Williams, pe care îl avusese mai înainte, pentru ca sub acest nume patronimic să se afle, cu deplină reuşită, în slujba Curţii lui Carol al II-lea.

informații asupra orarului Protectorului și pentru aceasta l-au mituit pe un oarecare Toop, un vechi tovarăș de arme al lui Sindercombe din garda personală a Protectorului, punîndu-i mai întîi în mînă 10 lire sterline și făgăduindu-i, după faptă, alte 1500 de lire. Pînă la urmă, uneltirea a dat greș în ultima clipă deoarece Cromwell, fie că fusese avertizat, fie că avusese noroc, a plecat cu barca [11].

Așa cum s-a văzut, Protectorul nu îngăduia ca gravele probleme ale securității lui să-i stingherească necontenitele plimbări și exerciții din parcul St James și Hyde Park. De aceea, cel de al doilea plan al conspiratorilor se baza pe nădejdea că îl vor putea ucide pe loc în Hyde Park, după ce ucigașul se va fi amestecat în suita Protectorului. Uneltitorii au tăiat în acest scop cu pila balamalele unei porți care să le ușureze scăparea. Pentru fuga lui, Cecil și-a cumpărat un cal negru deosebit de iute, al cărui soi atrăsese cu un alt prilej privirea admirativă a Protectorului, și purta o îmbrăcăminte ușoară. Însă calul ales s-a îmbolnăvit de tignafes, așa că și planul acesta a căzut. În sfîrșit, cea de a treia încercare era menită să aibă urmări mult mai dezastruoase: complotiștii intenționau să dea foc însuși palatului Whitehall, punînd niște substanțe explozive în capelă. Dar, în această fază critică, Toop a dat totul pe față, astfel că în capelă s-a descoperit la timp un coș plin cu diferite materiale inflamabile ciudate, precum și două bucăți de fitil dispuse cu îndemînare pentru a da foc „celui mai activ material arzător". Au fost făcute arestări, Cecil a mărturisit, iar Sindercombe s-a pomenit dat și el în judecată, însă, după ce s-a comportat „extrem de insolent" la bara Camerei Comunelor, s-a sustras pînă la urmă cruzimilor rezervate morții trădătorilor sinucigîndu-se chiar sub nasul temnicerilor săi. A folosit în acest scop arsenic aplicat pe hîrtie. Paznicii îl văzuseră, într-adevăr, „că își freca vesel mîinile și apoi obrazul și nasul" în timp ce își aplica otrava. A procedat în acest fel — a spus el într-o notă pe care o lăsase — fiindcă, martor îi era Dumnezeu, „nu voiam ca întreaga ocară neîngrădită a lumii să se reverse asupra trupului meu [12]". Și astfel, același trup a fost îngropat, din ordinul cîrmuirii, într-un mod mai tihnit, dar la fel de umilitor, sub drumul mare obștesc, așa cum i se cuvenea unui sinucigaș.

Această poveste de groază a fost dezvăluită de Thurloe la 19 ianuarie, în fața Camerei Comunelor. În întreaga lui

atitudine se putea vedea un element oarecum prea puternic de *Schadenfreude* *, astfel că Bordeaux, care se dovedise întotdeauna un observator ager, a socotit demnă de a fi raportată credința unor cinici că întreaga afacere fusese născocită numai cu scopul de a face și mai plauzibilă necesitatea ca Protectorul să fie urmat la conducere de descendenții săi. De fapt, uneltirile fuseseră cît se poate de concrete, chiar dacă infiltrarea agenților lui Thurloe în organizarea lor putea însemna că pericolele anunțate n-au fost chiar atît de iminente cum au fost considerate după aceea. Într-adevăr, așa cum i-a scris, de la Whitehall, Samuel Morland lui John Pell, aflat în Elveția, „regaliștii sînt semeți și amenință cu acțiuni năpraznice, însă un rău prevăzut poate fi socotit un rău înlăturat". La 23 ianuarie, cîrmuirea a poruncit să se țină o slujbă de mulțumire care a pus în mod straniu din nou în pericol viețile unor persoane oficiale. Vechea și șubreda casă a scării ducînd spre sala de ospețe s-a prăbușit sub greutatea grămezii de oameni, astfel că mai multe persoane care asistaseră la slujbă au fost rănite, printre ele fiind și Richard Cromwell. În cuvîntarea ținută cu acest prilej, Oliver le-a amintit ascultătorilor că „dreptatea și pacea trebuiau să fie cele mai bune prietene", împodobindu-și ca de obicei spusele cu citate din Scriptură, printre care era și favoritul său psalm al 85-lea [13]. Între timp, Sexby nu renunțase, din cauza nereușitelor, să urmărească vulpea reprezentată de persoana Protectorului. În anul 1657, a început să fie răspîndit în Anglia faimosul pamflet *Killing No Murder,* al cărui coautor era Sexby și care, prin lămuritorul său titlu și prin îndrăzneața și plina de tîlc dedicație „Lui Cromwell, adevăratul părinte al țării voastre", nu era decît un îndemn la asasinat. Totuși, nici una din aceste fapte nu micșorau însemnătatea poziției personale și a autorității omului astfel amenințat, adică a Protectorului. La 19 ianuarie, deci în aceeași zi în care Thurloe și-a prezentat raportul de mai sus, a fost ridicată din nou, în decursul necurmatei dezbateri asupra impozitului de 10% și a proiectului de lege privind miliția populară, problema succesiunii. Așa cum era de prevăzut, Desborough s-a declarat împotrivă și tot atunci a devenit și mai evidentă opoziția lui Lambert.

* Bucurie răutăcioasă pricinuită de necazul altora (în germ. în text.) — M.L.

Din punct de vedere omenesc, era cît se poate de plauzibil ca Lambert să privească cu pizmă orice măsură prin care funcţia de Protector putea fi făcută ereditară şi asta din învederatul motiv că, dacă s-ar fi făcut o alegere, el era concurentul cu cele mai multe şanse la succesiunea lui Oliver. Înscăunarea principiului ereditar n-ar fi făcut decît să-l înlocuiască în această poziţie pe John Lambert cu Richard Cromwell. Fără a căuta să luăm cît de cît în derîdere sinceritatea principiilor republicane ale lui Lambert, este de remarcat totuşi că această semnificativă potrivire în timp, pusă în legătură cu antecedentele sale, pare să indice că ceea ce l-a animat în primele luni ale anului 1657 au fost atît republicanismul, cît şi orgoliul său personal.

Lambert avea o atitudine diferită, mai complicată şi cu siguranţă mai interesantă decît aceea a celor doi parteneri ai săi, Fleetwood şi Desborough, în împotrivirea lor faţă de preluarea coroanei de către Cromwell, deşi respingerea instinctivă şi neprefăcută a titlului regal, precum şi sprijinul total dat de ei din alte puncte de vedere lui Cromwell sînt mai uşor de înţeles. Fără îndoială că Lambert era sincer atunci cînd spunea că problema nu era aceea dacă succesiunea îi va reveni lui John Lambert sau lui Richard Cromwell, ci dacă trebuiau să meargă cu toţii înapoi sau înainte. Însă Lambert n-a dat nici un răspuns reproşului lui Cromwell că fusese o vreme, spre sfîrşitul anului 1653, cînd armata stăruia ca el să preia titlul de rege. Lambert nu avea firea dîrză a lui Fleetwood şi Desborough, oameni care se puteau alătura în asemenea măsură unei anumite idei încît să facă din ea o problemă de conştiinţă. Desigur că acestui favorit al lui Cromwell, oştean popular şi cutezător, îi venea greu să vadă cum şansele viitoarei lui şefii îi erau smulse în folosul molatecului Richard, mai tînăr şi cu mult mai puţine merite decît el. Dar, lăsînd deoparte viitorul îndepărtat, sub eventuala domnie a lui Oliver, Lambert n-ar fi rămas nici măcar un „semi-coleg", aşa cum se exprima o scrisoare, ci doar un simplu supus. Aşa cum urmau să dovedească evenimentele de mai tîrziu, Lambert avea în firea lui un firicel de vanitate, cea mai periculoasă însuşire pentru un om politic, însoţită de un strop de răsfăţ, ba chiar şi de arţag, datorate, poate, netăgăduitelor succese din tinereţea lui, care nu i-au îngăduit să capete o experienţă a vieţii şi deci nici pregătirea pentru a face faţă înfrîngerilor şi dezamăgiri-

lor de neînlăturat ale vîrstei mijlocii. Chiar acum — scria Bordeaux — lui Lambert îi era greu să-şi asigure sprijinul oştenilor, fiindcă trăise foarte retras în ultima vreme şi, drept urmare, i se dusese faima că era arogant.

Între timp Londra şi, o dată cu ea, Europa zumzăiau de zvonurile privind viitoarele schimbări. La 7 februarie, o gazetă săptămînală relata că cetăţenii puneau rămăşaguri privind „schimbarea actualei orînduiri care va veni pe neaşteptate". O scrisoare din 2 februarie a lui sir Henry Vane trimisă de la Haga şi interceptată de Thurloe spunea în cunoştinţă de cauză : „Am socotit dintotdeauna că, înainte de a se despărţi, deputaţii îl vor face rege". Bordeaux era convins că Oliver dorea cu tot dinadinsul să capete titlul. În tot decursul lunilor februarie şi martie a avut grijă să-l asigure pe Mazarin de acest fapt, aducîndu-i la cunoştinţă, cu toate menajamentele, ştirea că şi regaliştii englezi erau satisfăcuţi de acest lucru, fiindcă, după cum credeau ei, revenirea la principiul monarhic nu putea decît să le întărească poziţia. Ocîrmuirea Angliei avea să devină obiect de discordie între cele două familii, aceea a lui Cromwell şi a Stuarţilor, de aşteptat fiind ca Stuarţii să aibă cîştig de cauză. Reacţia lui Mazarin a fost să-i explice lui Bordeaux că, *dacă* Cromwell va fi încoronat, el, Mazarin, nu va trebui să fie în nici un caz ultimul care să-l felicite pe noul monarh. Pe la mijlocul lui martie, Marigny îi scria din Haga lui Stouppe că era nerăbdător să afle „dacă Protectorul vostru va fi rege" [14]. După cum spunea Bordeaux, totul depindea de cîte zile mai avea de trăit Oliver, lucru căruia trebuia să i se dea o deosebită importanţă.

În sfîrşit, la 23 februarie, sir Christopher Packe a prezentat Parlamentului documentul denumit la început *The Humble Address and Remonstrance* şi preschimbat mai tîrziu în *The Humble Petition and Advice*, prin care se cerea revenirea la monarhie şi la Camera Lorzilor şi se prevedea o dotaţie bănească foarte mărinimoasă pentru Coroană. Sir Christopher era un om de mare vază şi *gravitas* *, în vîrstă de peste 60 de ani, fost lord-primar al Londrei şi în continuare consilier municipal, precum şi membru al mai multor comitete influente. Era limpede pe atunci că cei care îl sfătuiseră să ia această iniţiativă au fost Broghill şi anumiţi jurişti. Chestiunea devenise acum

* Gravitate, însemnătate (în lat. în text). — M.L.

publică. Urma să fie observată și examinată îndeaproape nu numai reacția Parlamentului și a armatei, ci și a Protectorului însuși. Venise oare vremea ca din aurul spaniol să se făurească sceptrul regal propus de Waller, cu care să-i uluiască pe unii dintre concetățenii săi și să-i domine pe alții ?

Reacția Protectorului putea fi ușor apreciată în privința celei de a doua jumătăți a lotului de probleme, adică a reînființării Camerei Lorzilor. Într-adevăr, convingerea lui că era necesară un fel de o a doua Cameră, care să modereze acțiunile și reacțiile unicei Camere aflate în ființă din fostul Parlament, este una din cele mai limpezi dovezi ale felului în care timpul și experiența schimbaseră din temelie multe din ideile lui Cromwell. Omul despre care se spunea că prin anii '40 ar fi declarat, plin de înflăcărare, că va face din ducele de Manchester „un simplu domn Montagu" nu mai avea vreme pentru asemenea fantezii, fiindcă ceea ce îl interesa acum erau problemele elementare ale guvernării. Indiferent sub ce formă urma să fie ea reînviată, Camera Lorzilor nu va reprezenta poate culmea desăvîrșirii politice, însă într-o societate plină de racile un om de stat este silit cîteodată să accepte și soluții imperfecte. Nimic nu dezvăluise mai limpede ce forță motrice primejdioasă putea prezenta o Cameră unică scăpată de sub control (adică de sub controlul Protectorului) decît cazul Naylor. De aceea, atunci cînd ofițerii și-au arătat de îndată nemulțumirea față de reînființarea Camerei Lorzilor, Cromwell le-a răspuns deslușit : „Nu putem avea siguranță dacă nu avem cît de cît și echilibru... Din felul în care a procedat acest Parlament, puteți vedea că are nevoie de supraveghere, de o forță de ponderare, fiindcă — a continuat Cromwell — ceea ce s-a întîmplat cu Naylor s-ar putea întîmpla și cu voi". *Instrumentul de guvernare* îngăduia Parlamentului să se abată asupra „vieții și mădularelor oamenilor", în timp ce — a adăugat el — „mă îndrituiește oare pe mine *Instrumentul* să controlez Parlamentul ?" [15]

Problema care se punea acum era următoarea : ce fel de-a doua Cameră urma să fie constituită sau, mai bine zis, reconstituită ? Problema aceasta, pe care epocile următoare, confruntate și ele cu aceeași situație, o vor găsi întovărășită de greutăți similare, a fost rezolvată pînă la

urmă prin înființarea unei a doua Camere cu membri numiți, și asta nu din cauză că Cromwell ar fi avut vreo mare aversiune față de principiul titlurilor moștenite, fiindcă există indicii că mai tîrziu a creat într-adevăr cîteva titluri de noblețe deosebite de noul tip de lord numit pe cale politică și că a ridicat cîteva persoane la rangul de baronet. Se prea poate să nu fi aprofundat niciodată pînă la ultimele consecințe ideile sale în legătură cu această temă încurcată. De altfel, în momentele acelea, el nu era angajat într-o acțiune de strategie socială, ci în construirea unui organism care trebuia să fie, spre propriul său interes și mai presus de toate, puternic din punctul de vedere al conducerii. Ținta lui, pe care a reușit s-o atingă pînă la urmă după înăbușirea unor oarecari împotriviri, era să obțină numirea membrilor acestei de-a doua Camere numai și numai așa cum îi dictau interesele lui și indiferent dacă urmau să fie lorzi sau nu, deși pînă la urmă li s-a dat acest titlu. Era imposibil ca întărirea puterii executive ce putea rezulta de pe urma acestei măsuri să nu se dovedească a fi de mare însemnătate. Cel care a prezentat într-o formă mai degrabă atrăgătoare cel mai puternic argument în sprijinul acestui organism numit a fost Thurloe : „Socotim aici — scria el — că noua Cameră de curînd constituită va fi o mare pază și apărare a oamenilor cinstiți... și că nu va fi atît de șovăitoare ca acea Cameră a Comunelor care depinde de alegerea ei de către popor". [16]

Această a doua Cameră, înființată la 11 martie printr-o lege votată de Parlament, urma să aibă în prima fază 70 de membri, numiți cu toții de către Protector. Tot lui urma să-i revină și puterea viitoare asupra acestui organ, mai ales că avea și dreptul ca, pe măsură ce se împuțina, să-i întregească rîndurile făcînd noi numiri, în care scop, așa cum se convenise după unele proteste, n-avea nevoie de încuviințarea Camerei Comunelor. Chestiunea celor care urmau să fie aleși a rămas deschisă pînă în vară, fiindcă între timp trebuia dezbătută marea problemă a regalității, drept care convocările pentru noua Cameră n-au fost trimise decît spre sfîrșitul anului. Era de prevăzut totuși, încă din momentul în care se convenise asupra ei, că cei ce urmau a fi aleși pe baza acestei metode de alegere n-aveau să fie nici parveniții din aristocrația de origine umilă, satirizată de fantezia populară, și nici ofițerii

din noua *noblesse* * pe care Cromwell ar fi avut intenţia să o creeze, aşa cum credea, de pildă, Bordeaux, ci oameni simpli din clica lui Cromwell, uniţi între ei prin protecţia care îi ajutase să se ridice. Cam acest lucru spera în fond Cromwell să-l realizeze atunci cînd vorbise de o a doua Cameră de echilibrare, chiar dacă nu îl prezentase în termeni atît de răspicaţi. Rezultă că reînfiinţarea într-o formă sau alta a Camerei Lorzilor era pentru el o simplă înfăptuire politică şi nu un act romantic de legislaţie socială.

Acceptarea coroanei stîrnise în mintea lui Cromwell probleme mult mai importante. Pentru a presupune că la baza acestei soluţii stăteau anumite ispite fireşti cu caracter personal, nu este necesar să fim de acord cu părerea cît se poate de ostilă că ea era dictată de calculele şi ambiţiile lui Cromwell. În primul rînd, familia lui se zbătea între doi poli cu totul opuşi. Era învinuită, pe de o parte, că avea pretenţii la coroana regală, iar pe de alta îi era groază de semnul întrebării care atîrna deasupra viitorului ei dacă neiertătorul rege s-ar fi întors după moartea lui Oliver Cromwell... Pe deasupra, mai era pîndită la tot pasul de oameni care vroiau să afle de la ea vreun indiciu asupra intenţiilor acestuia. Asumarea coroanei avea să-i prefacă în cele din urmă în membri ai unei familii regale care, chiar dacă era la prima generaţie, avea să fie ocrotită prin moştenirea pe care tatăl lor le-o va lăsa în viitor, astfel că răzbunarea regelui Carol al II-lea, despre care cei aflaţi în situaţia de a şti spuneau că era într-una discutată şi temută de aceste stele mai mărunte din jurul astrului Cromwell, va putea fi prevenită şi pe mai departe. Deocamdată, aşa cum stăteau lucrurile, membrii familiei lui Cromwell trebuiau să îndure multe din neajunsurile celor aflaţi în apropierea tronului, bucurîndu-se în schimb de puţine avantaje.

La un moment dat, Henry Cromwell i-a mărturisit printr-o scrisoare lui Thurloe că el era singura persoană faţă de care îşi putea deschide sincer inima, fără ca vorbele lui să fie socotite drept „pătate" de ambiţie. Şi totuşi, Richard Cromwell îi spunea, la începutul lunii martie, acestui frate al său aflat în Irlanda, că trebuia să se considere norocos fiindcă era în străinătate : „Pot spune că eşti oarecum mai fericit decît alte rude de-ale tale, fiindcă eşti ferit de a fi împroşcat cu noroiul ce se aruncă asupra

* Nobilime (în franc. în text). — M.L.

noastră aici." [17] În ceea ce privește cele două fete nemăritate, Mary și Frances, care nu aveau încă în mod formal rangul de prințese, deși ambasadorii li se adresau în general cu acest titlu, nu erau nici ele scutite de soarta obișnuită a doamnelor de sînge regal, și de aceea căsătoria lor începuse să fie supusă presiunilor din afară. Toate aceste idei treceau prin mintea devotatului tată de familie care era Cromwell pentru a-l convinge de necesitatea reglementării într-un mod oarecare a poziției rudelor sale, chiar neținînd seama de firească și omenească lor dorință de a se bucura de posibila lor stare nouă și falnică, dorință care, sîntem îndreptățiți să credem, fără a o lua însă în derîdere, ardea în pieptul unora din ele.

Frances, de pildă, trecută acum de 18 ani, avusese o idilă de lungă durată cu un tînăr pe care Cromwell îl socotise la început, din motive morale, cu totul nepotrivit pentru mîna ei. Era vorba de Robert Rich, nepotul lordului Warwick, dar cum în luna mai a anului precedent bunicul său se plînsese de pretențiile financiare absurde ale lui Cromwell, căsătoria căzuse baltă. Oricum, Cromwell i-a spus în taină lui Frances și celorlalți membri ai familiei că „nu-l vedea cu ochi buni pe tînăr, fiindcă știa din auzite că era un stricat care se deda la jocuri de noroc și la alte lucruri asemănătoare". Mai este cunoscută, de asemenea, chestiunea cu testamentul, omologat de-abia pe la mijlocul anului 1657, al lui John Dutton, unchiul lui William, minorul aflat sub tutela lui Marvell, care se referea pe la începutul anului 1655 la căsătoria pusă la cale de el cu Înălțimea sa „între numitul meu nepot William Dutton și lady Frances Cromwell". Poate că Frances nu era cea mai drăguță dintre fetele lui Cromwell, fiindcă portretul ei ne-o arată, cel puțin la vîrsta mijlocie, ca avînd un nas prelung și o gură cu buze țuguiate care făceau cumpănă celei mai frumoase particularități a familiei, adică ochilor frumoși și îndepărtați. Fata dădea dovadă de toată agerimea minții neamului ei, precum și de acea hotărîre glumeață de a-și impune voința caracteristică odraslei celei mai tinere a unei familii mari, care lăsa adesea impresia că își formase încă de mult o părere precisă despre lume în general și mai ales despre părinții săi. Și totuși, după aproape un an, Richard Cromwell continua să vorbească despre Rich ca de „cavalerul lui lady Frances, care își dă

ifose la Whitehall", iar Frances constata că drumul dragostei credincioase era îngreuiat şi mai mult de problema regalităţii. Referindu-se la proiectata căsătorie a lui Rich, un corespondent îşi termina scrisoarea trimisă la Paris cu cuvintele „însă această nouă demnitate a schimbat totul", adăugînd că acum era cu putinţă o căsătorie „pe meleagurile voastre", adică în Franţa" [18]. Aşa stăteau lucrurile cu nefericita Frances, a cărei viaţă romantică rămînea la fel de nedecisă ca şi situaţia politică.

În ceea ce o privea pe Mary, se pare că tatăl ei luase cam pe aceeaşi vreme iniţiativa de a încerca să pună la cale o căsătorie utilă între ea şi un membru rămas de curînd văduv al unei distinse familii din Nord, anume Thomas Belasyse, viconte de Fauconberg, de la Newburgh Priory din apropierea oraşului York. Deşi nu era nici catolic şi nici regalist activ, Fauconberg avea totuşi legături şi cu unii, şi cu ceilalţi. Proprietatea tatălui său din North Riding fusese supusă atenţiilor Comitetului pentru plata compensaţiilor băneşti, multe din rubedeniile sale erau catolice, printre ele aflîndu-se şi unchiul său, acel Belasyse care fusese unul din membrii fondatori ai Uniunii secrete. Pentru Protector însă, Fauconberg apărea fără îndoială sub înfăţişarea unui slujitor bun şi moderat al statului, ca un viitor Lockhart sau, poate, Broghill. În treacăt fie spus, mai era şi un om cu mult farmec personal. Fiindcă plecase în străinătate spre sfîrşitul anului 1656, după moartea primei sale soţii, fusese supus, la începutul anului următor, de către Lockhart, care nu numai că era ambasador la Paris, dar, firesc, înrudit prin alianţă cu Protectorul, unei cercetări minuţioase în privinţa anturajului şi ideilor sale religioase.

Rezultatele s-au dovedit a fi satisfăcătoare, astfel că în martie Lockhart a avut putinţa să depună un raport entuziast. Fauconberg — scria el — era „o persoană de foarte mare valoare, avînd, după cît se părea, în cea mai mare măsură toate acele calităţi care fac pe cineva potrivit pentru serviciul Înălţimii voastre şi al ţării, faţă de care depune un zel deosebit". Totuşi, printre aceste calităţi bune intra şi prudenţa, astfel că, după cum este uşor de înţeles, Fauconberg ar fi dorit să fie ceva mai sigur în privinţa poziţiei reale a viitorului său socru. În orice caz, în luna mai, Lockhart s-a crezut obligat să facă o aluzie

oarecum străvezie că Fauconberg ar fi trebuit să se prezinte şi s-o pețească pe tînăra doamnă : „I-am făcut aseară o vizită — scria el — şi i-am spus ce folositor ar fi pentru dorința lui dacă i-ar prezenta el însuşi omagiile principalei persoane interesate". La răspunsul lui Fauconberg că aştepta o „invitație mai lămurită", Lockhart i-a replicat că se temea că mersese şi aşa prea departe cînd îl asigurase de o bună primire, i-a vorbit de „regulile bunei-cuviințe" şi a lăsat în mod explicit restul pe seama „meritului şi zelului" lui Fauconberg [19] *. Şi astfel s-au tărăgănat şi aceste planuri de căsătorie.

În privința noii ursite a lui Frances, circulau zvonuri sigure că urma să fie propusă drept momeală regelui Carol sau, invers, că regele o va lua în căsătorie cu scopul de a ajunge din nou pe tron. Capelanul lui Oliver i-a spus mai tîrziu lui Pepys că ştia „în mod sigur" că „bătrînului" i se făcuseră propuneri în vederea unei căsătorii între fiica lui şi rege, însă că el n-a fost de acord. Ce-i drept, atunci cînd criza în legătură cu regalitatea a ajuns la apogeu, socrul lui Henry, aflat la Whitehall, i-a spus că Protectorul şi soția lui erau preocupați mai presus de orice de problema căsătoriei lui Frances. Povestea pe care Broghill i-a istorisit-o lui Burnet era şi mai amănunțită : ridicase față de Protector tema zvonurilor privindu-i pe Frances şi pe Carol, fără a constata că patronul său se arăta deosebit de indignat din cauza lor. Broghill a mers atunci şi mai departe spunîndu-i cu îndrăzneală că „o soluție mai bună" ar fi fost să-l aducă pe rege înapoi în țară, fiindcă astfel se puteau înțelege cu el în condițiile pe care le doreau pentru ca Cromwell să-şi mențină întreaga lui autoritate. Protectorul a continuat să-şi păstreze calmul, răspunzîndu-i doar că regele nu-i va ierta pe cei ce vărsaseră sîngele tatălui său. Replica lui Broghill a fost că Cromwell era doar unul din cei mulți care răspundeau de execuție, însă singurul care ar înfăptui Restaurația, la care Cromwell a ripostat că tînărul rege era „pervertit

* Din cauza numeroaselor rubedenii catolice ale familiei Belasyse, baptiştii l-au atacat, în 1650, pe Oliver, fiindcă o lăsase pe fiica lui să ia în căsătorie un membru al ei, deşi încă din 1653, cînd a fost vorba de moşia tatălui său şi de plata compensației respective, tînărul Fauconberg respinsese cu indignare învinuirea că era catolic. După informațiile existente, pare să fi fost dimpotrivă un anglican convins. [20]

atît de groaznic", încît îi va nimici pe toți și a întrerupt discuția" * [21].

Desigur că problema monarhului holtei de peste Canal nu putea să nu ocupe pe vremea aceea un colțișor al minții Protectorului. Reînvierea problemei monarhice trebuia să pună în mod inevitabil în discuție viitorul familiei care ocupase pînă de curînd tronul și care era reprezentată acum de un flăcăiandru energic și fără îndoială atrăgător, în vîrstă de 27 de ani, care nu era cu nimic mai prejos, din multe motive cunoscute, de bărbatul de 58 de ani, îngîndurat și veșnic bolnav. S-a subliniat pe bună dreptate că primăvara anului 1657 oferise cel mai bun prilej pentru o năvală regalistă de pe continent, fiindcă situația politică din Anglia era instabilă și nu fusese încă ridicat un bastion republican de apărare care să înfrunte amenințarea reprezentată de întoarcerea regelui [23]. Deși posibilitatea aducerii pe tron a regelui printr-o lovitură militară a fost părăsită, deoarece se socotea că sprijinul străin nu era încă organizat, totuși gîndul că regele s-ar fi putut întoarce de dincolo de Canal prin mijlocul mai pașnic al chemării din interior n-a fost înlăturat cu prea multă ușurință.

O poveste spusă cam pe aceeași vreme în legătură cu marchizul de Hertford arunca o lumină suplimentară asupra reacției lui Oliver față de această perspectivă [24]. Hertford fusese poftit de către Protector, care se arăta întotdeauna simțitor față de durerile altora, la o cină intimă pentru a-i exprima invitatului compasiunea în legătură cu moartea fiului acestuia, lordul Beauchamp. La masă, Protectorul s-a adresat oaspetelui său și, spre marea surprindere a acestuia, l-a întrebat dacă putea beneficia de sfatul lui, fiindcă nu se mai simțea în stare să poarte povara guvernării. „Dumneavoastră, domnule, sînteți un om

* Este interesant de notat că depravarea lui Carol era o trăsătură caracteristică a reputației lui încă înainte de a se fi urcat pe tron. În 1659, îi trimisese lordului Taaffe pe această temă o scrisoare prin care se plîngea în glumă de acei „barzi fără vedere... care mi-au făcut o prea mare cinste atribuindu-mi legături cu atît de multe femei frumoase, încît n-aș fi în stare să satisfac nici jumătate din ele". Lăsînd deoparte chestiunea decenței regale, explicația acestor zvonuri este, firește, aceea că era în interesul celor aflați la putere în Anglia să exagereze poveștile de acest fel, pentru a evidenția faptul că regele era necorespunzător pentru tron. De altfel, povești similare au fost împrăștiate de regaliști în legătură cu bețiile, bolile și nebunia lui Cromwell. [22]

ilustru și înțelept, cu o mare experiență și versat în problemele conducerii" —, se zice că ar fi spus el. „Sfătuiți-mă, vă rog, ce să fac". Hertford era un bărbat de aproape 70 de ani și avea cu siguranță multă experiență, fiindcă fusese, în îndepărtata lui tinerețe, sub modestul nume de William Seymour, iubitul și pretinsul soț al nefericitei Arabella Stuart, înainte de a fi îmbrățișat lunga și onorabila carieră de prieten și sfetnic al regelui Carol I. Marchizul și-a permis să arate o oarecare surpriză firească față de această întrebare. N-ar fi fost cuviincios să răspundă — a spus el — fiindcă, așa cum știa și Protectorul, el fusese dintotdeauna de partea regelui. Însă cînd Oliver a început să insiste, Hertford i-a atras atenția că exista un mijloc prin care Oliver își putea asigura un loc durabil și permanent în istorie, anume prin readucerea pe tron „a tînărului nostru stăpîn, care este printre străini, adică a stăpînului meu și al nostru al tuturora", propunere la care Oliver s-a mulțumit să răspundă liniștit, dar hotărît că mersese atît de departe, încît „tînărul domn" nu-l va putea ierta niciodată.

Chiar dacă n-am lua în considerație ambianța de după Restaurație, cînd au fost istorisite, pentru posteritate de fapt, ambele povești, este de remarcat totuși că cei doi protagoniști ies cu fața curată în ceea ce îl privea pe Carol al II-lea, fiindcă se reduc, amîndouă, la plauzibila legendă că Cromwell se gîndea întruna la poziția neîncoronatului rege de peste Canal, adică la acel rege spre care — așa cum i-a spus mai tîrziu Broghill lui Burnet — „legea se îndreaptă fără doar și poate mai mult decît spre oricare altul". Și totuși, în ciuda mijloacelor de convingere folosite de Broghill și Hertford, este greu de crezut că Oliver s-ar fi gîndit în mod serios și măcar pentru o clipă să-l readucă chiar el la tron pe Carol. Mult mai probabil pare că ceea ce dorea el era să-și verifice propria-i poziție, așa cum era ea văzută de aceste persoane sus-puse, și că îl alesese pe Hertford fiindcă era sigur că reprezintă punctul de vedere al regaliștilor extremiști. Ar fi fost un semn bun dacă l-ar fi putut face să fie de acord cu preluarea de către el a coroanei.

Se iviseră între timp un șir de rațiuni deosebit de puternice, cu caracter mai important și de ordin obștesc, ca Cromwell să accepte coroana, acum cînd deținea din plin rolul unui rege, astfel că era necesar — așa cum se exprimase Mazarin în legătură cu discuțiile privind titlul cu care

să i se adreseze lui Cromwell ambasadorii — *„qu'il prenne le titre de roi"* *. Firește că în mintea unui om obișnuit să le cerceteze, aceste rațiuni puteau fi ușor interpretate drept hotărîri neîndoielnice ale Providenței. Cea mai puternică dintre ele, formulată de Broghill și de sprijinitorii săi, era aceea a trăiniciei pe care o avea regalitatea în legile țării și pe care n-o putea poseda nici o funcție „uzurpată". De pildă, întregul concept al trădării putea fi pus ușor în acțiune atunci cînd era vorba de împotrivirea față de rege, în timp ce era greu să se obțină o condamnare în legătură cu persoana Protectorului. Această teză era recunoscută drept întemeiată nu numai de partizanii lui Cromwell, ci și de așa-zișii regaliști. Însuși Penruddock a mărturisit, la vremea răscoalei, că nu s-ar fi răzvrătit împotriva lui Cromwell dacă acesta ar fi fost rege, fiindcă în acest din urmă caz fapta lui ar fi constituit o trădare. De asemenea — și lucrul acesta era important pentru cei din jurul Protectorului — se socotea că slujitorii unui rege nu puteau fi expuși răzbunării unui rege viitor, deoarece acțiunile lor erau acoperite de lege ca fiind ordonate de un alt monarh. Era un raționament a cărui tărie Cromwell o recunoscuse încă din anul 1652 în discuțiile lui cu Whitelocke asupra puterii de stat. Slujitorii Protectorului nu se puteau aștepta la o astfel de imunitate. Aceste convingeri, care se preschimbau în argumente puternice și practice în favoarea preluării coroanei, aveau fără îndoială pentru Cromwell cu atît mai multă greutate cu cît coincideau cu necazurile pe care le avea cu Parlamentul, cu îngrijorarea pe care i-o pricinuia armata și, de altminteri, cu problema generalilor-maiori. Toate aceste neajunsuri puteau fi socotite drept adevărate semne ale nevoii de schimbare. Oficial, Protectorul tăgăduia că ar fi știut dinainte de *Umila Mustrare* a lui Packe și cu siguranță nu luase încă o hotărîre în privința ei, cu toate că ne vine ușor să socotim drept adevărate spusele lui Bordeaux că Richard Cromwell văzuse documentul cu cîteva zile înainte, ceea ce însemna că propunerile conținute în el nu putuseră constitui o surpriză pentru tatăl său[25].

În ceea ce-i privea pe generalii-maiori, aceștia s-au dus cu toții, în ziua de 24 februarie, adică îndată după cererea lui Packe, la Protector să se plîngă că Parlamentul respinsese proiectul de lege privind miliția populară. Cele

* Să ia titlul de rege ! (în franc. în text). — M. L.

ce au urmat n-au făcut decît să arate cît de dezamăgit era Cromwell de activitatea lor. Răspunzîndu-le „pripit", fapt care, în cazul lui Cromwell, trebuia întotdeauna tălmăcit că nu prevestea nimic bun, el i-a întrebat : „Şi ce vreţi să fac eu ? Nu i-aţi ales chiar voi pe membrii Parlamentului ? Nu i-aţi primit voi pe cei pe care i-aţi vrut şi nu i-aţi oprit să intre pe cei care nu v-au fost pe plac ? Atunci, de ce vă plîngeţi ? Am avut eu vreun amestec în toată treaba asta ?" Peste trei zile, cînd o sută de ofiţeri s-au prezentat în audienţă la Whitehall ca să protesteze împotriva propunerilor lui Packe, Cromwell a folosit prilejul ca să le reamintească indignat că pe vremuri nu se speriau cînd auzeau cuvîntul rege. Apoi, printr-un potop de cuvinte, i-a învinuit pe generalii-maiori că nu respectaseră condiţiile pentru care fuseseră înfiinţate posturile lor. Nu menţinuseră pacea şi libertatea „celor trei naţiuni", nu asiguraseră drepturile poporului şi nu realizaseră măcar majoritatea în noul Parlament, la care năzuiseră chiar ei. În ceea ce-l privea pe el — a spus Cromwell, folosind aceeaşi metaforă ca atunci cînd discutase cu olandezii amănuntele unei eventuale uniuni — „nu-i plăcea, aşa cum nu le plăcea nici lor, titlul de rege, care nu era decît un fel de pană la pălărie."[26] Însă deducţia era clară : pe ce altă cale putea fi adusă ţara să trăiască în pace, ca lucrarea lui Hristos să propăşească şi ca aşezămîntul naţiunii să fie înfăptuit în felul în care îl doreau fără îndoială toţi cei în cauză ? Toate aceste păreri ale lui Cromwell cuprindeau, evident, mult adevăr. Cu siguranţă că ceea ce îl împingea în mod implacabil spre tron erau aceste argumente şi nu nedeslușita poftă de glorie personală sau titlul de rege, o dorinţă romantică poate, însă de care nu fusese cuprins în mod deosebit niciodată în cariera sa. Ceea ce-l interesa era funcţia, şi nu titlul. De altfel, cuvintele lui i-au făcut pe mulţi dintre ascultători să-şi schimbe părerea, astfel încît coloneii Howard şi Ingoldsby, precum şi mai mulţi ofiţeri din Irlanda au încetat să se mai împotrivească. În felul acesta, în decursul lunii martie, campania pentru coroana regală, în loc să-şi piardă avîntul, a devenit mai puternică.

Sub influenţa lui Lambert şi Desborough mai rămăsese acum doar grupul intransigent al adversarilor din armată. Chiar în ziua acestei întrevederi, Thurloe îl avertiza, printr-o scrisoare cifrată, pe Henry Cromwell, aflat în

Irlanda, asupra pericolului pe care îl reprezenta Lambert, care — după credința lui — „ar împinge armata la dezordini", dacă ar putea. Puțina împotrivire ce mai rămăsese lua uneori aspecte extrem de tulburătoare. Scrisoarea din 4 martie a căpitanului William Bradford sublinia contrastul dintre noii sprijinitori ai lui Cromwell, care îi fuseseră cîndva dușmani, și vechii săi prieteni, care stătuseră alături de el în decursul răstimpurilor critice ale războaielor pe care le avusese în cariera lui :

„Domnule, mă îndoiesc că cei ce sînt pentru coroană au trecut vreodată prin ele, în vreme ce majoritatea celorlalți v-au fost alături în cele mai mari primejdii... Sînt și eu, domnule, unul din cei ce continuă să vă iubească și care năzuiește din toată inima să facă acest lucru, fiindcă v-am însoțit de la Edgehill și pînă la Dunbar... Cred că puterea Domnului, pe care ați încercat-o în aceste două locuri și în celelalte care au fost între ele, ar trebui să ne facă să dăm înapoi și să ne oprim în fața acestei schimbări odioase și primejdioase... Domnule, atunci cînd treceam prin împrejurări foarte grele, lacrimile și rugăciunile voastre i-au mîngîiat pe mulți, iar eu am fost unul dintre ei. Mai mult încă, sînt încredințat că lacrimile voastre au fost adunate de Cel de sus. Aș vrea ca ceea ce întreprindeți acum împotriva jurămintelor și făgăduințelor făcute să nu stîrnească mînia lui Dumnezeu ca să spargă cupa în care se mai află lacrimile voastre..."

Nu se putea ca o asemenea scrisoare să nu sfîșie inima bătrînului general. Cam pe aceeași vreme, George Fox a apărut ca o nouă Casandra * în parcul St James, l-a oprit pe Protector prevenindu-l că „cei ce căutau să-i pună pe cap coroana au să-i ia viața" și cerîndu-i să țină seama mai mult de coroana eternă[27]. Anna Trapnel, proroaca din Nord, și-a exprimat din partea adepților „celei de-a cincea împărății", în versuri, firește ostile, produsele imaginației sale :

Duhul și Glasul făcut-au legămînt
Vrăjmaș lui Cromwell și coroanei sale,
Pe care am credința că bunul Dumnezeu
Îl va trăsni pe loc după puțină vreme.

* Fiica lui Priam, regele Troiei, și a Hecubei, soția acestuia. Simbolizează spiritele clarvăzătoare ale căror vorbe nu sînt crezute. — M.L.

Însă aceste din urmă manifestări puteau fi trecute cu vederea. Este de presupus că ceea ce îl interesa mai mult pe Cromwell erau argumentele lui Bradford şi nu cele ale lui Fox sau ale Annei Trapnel. De altfel, ceasul lui Bradford nu venise încă. În ceea ce privea împotrivirea din Parlament a lui Lambert, Thurloe observa că, deşi era încă destul de puternică, rezultatul ei era neînsemnat. „Un scurt răstimp — îi scria Morland lui Pell — poate aduce lucruri mari". [28]

Ziua de 24 martie a fost marcată prin „bătălia decisivă" din Camera Comunelor în jurul primului punct, de importanţă capitală, al *Mustrării* lui Packe prin care Cromwell era solicitat să accepte titlul şi funcţia de rege, punct care fusese lăsat în suspensie, pentru noi discuţii, în timp ce problema Camerei Lorzilor fusese rezolvată favorabil şi se aprobase cu anticipaţie dreptul lui Cromwell de a-şi alege succesorul. A doua zi, Camera a votat cu 123 de voturi pentru şi 62 contra ca solicitarea să-i fie prezentată lui Cromwell, cu toate că bietul Fleetwood, adversar de o viaţă al principiului monarhic, rosti „în faţa întregului Parlament" o lungă şi defăimătoare cuvîntare împotriva regalităţii, în decursul căreia nu şi-a putut reţine lacrimile. Cu toate acestea, pînă la urmă, el nu s-a mai „răzvrătit", ci doar s-a „lamentat". Era o deosebire. Cinci zile mai tîrziu, un grup de ofiţeri i-au spus lui Oliver că începeau şi ei să vadă în cele ce se întîmplau mîna Providenţei. Acest proaspăt şi favorabil punct de vedere providenţialist a fost bine formulat de colonelul Thomas Cooper într-o scrisoare adresată la sfîrşitul lunii martie lui Henry Cromwell. Cooper sprijinea acum ideea monarhiei „nu din motive politice, ci creştineşti, fiindcă ştiu prea bine că nici un fir de păr nu cade de pe capul omului fără voia Celui de sus şi de aceea cu atît mai puţin se pot schimba, fără o hotărîre a Providenţei, marile lucruri ale lumii, cum sînt ocîrmuirile." Socotea însă drept important ca lucrurile acestea să nu se facă în prea mare grabă, ci dimpotrivă „este mult mai bine să aşteptăm cu răbdare poruncile Domnului asupra dezlegării lucrurilor şi să ne bizuim pe El ca să ne lumineze şi călăuzească atunci cînd stăm la îndoială" [29].

Era un sfat pe care Oliver Cromwell, căruia i se oferise în sfîrşit, la 31 martie, în sala de ospeţe de la Whitehall, de către preşedintele Camerei Comunelor, coroana, părea

înclinat să-l urmeze. *Umila petiție și povață*, cum se numea ea acum, i-a fost prezentată de către președinte printr-o lungă cuvîntare, al cărei scop era „să-i încredințeze titlul și funcția de rege al acestei țări, deoarece creștinismul a fost întemeiat pentru prima dată pe această insulă de către un rege, rang primit și încuviințat de strămoșii noștri, care au constatat prin experiență că se potrivește cu drepturile lor, iar titlul este foarte bine cunoscut legilor noastre, precum și cît se poate de plăcut firii și temperamentului poporului". Cuvîntarea de răspuns a lui Oliver dădea semne evidente de neprefăcută șovăială și cuprindea unele măguliri înflorite : „Vedea că în această acțiune era angajată neprețuita comoară a celor mai buni oameni din lume, astfel încît chemarea ce i se făcea trebuia să trezească în el, față de Cel Atotputernic, cea mai mare cinstire și frică de care a fost stăpînit vreodată în lumea aceasta cineva". Și totuși, „chemarea aceasta este de mare însemnătate, cea mai grea povară ce a fost pusă cîndva pe umerii unui om". De aceea, avînd în vedere această însemnătate, „socotesc că nu trebuie să vă cer deocamdată altceva decît să-mi dați răgaz ca să cuget și să cumpănesc ce răspuns anume v-aș putea da într-o problemă atît de importantă ca aceasta." Ceea ce dorea, mai pe scurt, Protectorul era un mic răgaz „ca să cer povață Domnului și inimei mele". [30] Rămînea acum de văzut ce sfat urmau să-i dea aceste două puternice organe. Între timp însă, a fost înființat un comitet care să discute cu Cromwell în continuare problema.

Prima întrebare pusă la 3 aprilie de Cromwell comitetului era de importanță majoră. Era oare conținutul propunerii indivizibil, astfel că toate „elementele" lui, adică titlul și funcția de rege, precum și noile atribuții pe care le cuprindeau, formau un singur tot ? Era necesar ca răspunsul său să fie „necondiționat", astfel încît, dacă nu accepta unul din elemente, trebuia să le refuze pe amîndouă ? Această întrebare arăta prin ea însăși ce vîltoare de nehotărîre și neliniște se stîrnea în sufletul lui Cromwell ori de cîte ori se punea problema regalității, iar pe de alta o rămășiță de aversiune cît se poate de reală față de însuși titlul de rege. Fără îndoială că titlul acesta avea avantajele lui, dar dacă funcția putea fi despărțită în mod îndemînatec de titlu, n-ar fi putut trage foloase de pe urma amîndurora ? Adevăratele păreri ale lui Cromwell în legătură cu această temă sînt greu de deslușit, fiindcă, așa

cum avea obiceiul, discuta despre ea cu alţii din amîndouă punctele de vedere căutînd să afle nu numai părerile oponenţilor lui, dar poate şi pe ale sale proprii. Henry Cromwell cel puţin socotea drept regretabil faptul că noile şi admirabilele propuneri ale Parlamentului erau „atît de inseparabil legate de cuvîntul rege", deşi se spunea îndeobşte că „titlul de rege este mai potrivit cu legile etc". De altfel, tot el a lăsat să-i scape o expresie asemănătoare aceleia folosite de tatăl său în legătură cu regalitatea, însă mai colorată : „Pretutindeni în lume — scria el — regalitatea nu este decît o pană pompoasă pusă la pălăria puterii". Dar, spre deosebire de Henry, care sta retras în Irlanda, tatăl său, aflat în centrul acestor evenimente, era mai puţin sigur că cele două elemente puteau fi despărţite între ele. Şi în timp ce nehotărîrea bîntuia în toate cercurile, părerile Protectorului, expuse într-o altă cuvîntare ţinută la 8 aprilie în faţa comitetului întrunit din nou în sala de ospeţe, se dovedeau a fi mai nedesluşite ca oricînd. Principala idee era pur şi simplu aceea că cerea să i se mai dea timp pentru ca să-şi risipească „propriile îndoieli, propriile temeri şi propriile scrupule" [31].

La 13 aprilie, comitetul a răspuns că regalitatea cuprindea nu numai titlul, dar şi funcţia şi ca atare era strîns legată de legile fundamentale ale ţării. Acest răspuns era evident în deplin acord cu sfaturile stăruitoare pe care monarhiştii i le dădeau pe vremea aceea din culise lui Cromwell. După cum spunea Broghill, „legea nu ştie de Protector" şi, în afară de aceasta, „poporul iubeşte monarhia". Într-o scrisoare adresată lui Henry, Thurloe susţinea aceeaşi părere. „Ceea ce importă — scria el — nu este titlul, ci funcţia, care este cunoscută de legi şi de popor. Oamenii ştiu ce datorii au faţă de rege şi ce datorii are acesta faţă de ei. Orice altă formă n-ar fi decît o inovaţie şi o stare de provizorat care va fi schimbată din nou cu primul prilej." [32]

Oliver n-a contestat răspunsul comitetului, comunicîndu-i totuşi că argumentele nu erau concludente. Parlamentul ar putea face, cu aceeaşi competenţă, ca un alt titlu să fie adoptat prin lege. Dădea în acelaşi timp noi semne de nehotărîre, referindu-se la „anumiţi oameni drepţi din această ţară" pe care Domnul n-ar vrea ca el să-i jignească: „Vă spun fără ocol şi cinstit, nu cred că Domnul îmi va da binecuvîntarea Lui dacă aş face ceva ce i-ar supăra pe

drept și cu temei pe acești oameni". În ceea ce-l privea, el sublinia că coroana ca atare nu-l interesa prea mult : „Vreau să spun că n-o socotesc necesară, așa că n-aș vrea ca din cauza ei să pierdeți un prieten". Tălmăcit, răspunsul acesta însemna evident că Oliver nu voia să accepte coroana decît dacă se convingea că fusese ales pentru această funcție la dorința generală a drept-credincioșilor, astfel încît să nu poată fi învinuit că o acceptase numai din motive de fală personală. Trebuia să fie pe deplin sigur de direcția pe care o arăta Providența.

În această conjunctură îndoielnică, sănătatea Protectorului începu să joace un rol important în tratative, astfel că mai multe convorbiri plănuite cu comitetul au trebuit să fie contramandate din cauza bolii lui, însă indiferent dacă faptul acesta se datora cu adevărat bolii sau dacă pricina bolii erau chinurile pe care i le cauza șovăiala, întreaga atmosferă era plină de încordare. Atunci cînd Protectorul s-a întîlnit din nou cu membrii comitetului, la 20 aprilie, aceștia l-au găsit îmbrăcat numai pe jumătate, în halat și cu o eșarfă neagră legată neglijent în jurul gîtului. Vizita din ziua următoare a fost marcată prin faptul că Cromwell a prezentat comitetului un document lung, conținînd observații critice asupra anumitor aspecte ale *Umilei petiții*. Regreta, de pildă, omiterea oricăror prevederi privind „reformarea moravurilor" și deplîngea caracterul desfrînat al societății regaliste, pentru ca apoi să se repeadă dintr-o dată la faptul că tineretul acesteia călătorea în Franța, de unde „se întorcea molipsit de toată destrăbălarea acelui popor". Însă cu toate că termina cu cuvintele: „Nu vă spun lucrurile acestea ca să mă sustrag, ci numai din frică și cinste față de Dumnezeu", ele nu puteau fi socotite nici pe departe drept concludente. Odată ce problemele acestea se vor lămuri, „voi fi cît se poate de bucuros să mă achit de bună voie, cu cinste și hotărîre, de tot ce se poate aștepta în mod rezonabil în general și pînă la urmă de la mine... "[33] Rămînea de văzut dacă nu se vor ivi și alte probleme care să trebuiască a fi lămurite la rîndul lor. Și astfel, această Penelopă de la Whitehall continua să-și țină la distanță peținorii parlamentari, țesînd, ca să-i întîrzie, un șir de covoare cu nodurile nesmulse.

Prelungita frămîntare pricinuită de aceste evenimente ținea cu sufletul la gură toată lumea din Londra și chiar

din străinătate. Scrisorile de fiecare zi ale celor ce aveau vreun amestec în ele, prin care se relatau cotiturile și întorsăturile toanelor Protectorului, începeau să capete aspectul unui palpitant, dar mai ales obsedant roman de senzație în desfășurarea căruia Oliver fuma pipă după pipă. La 16 aprilie, Morland îi scria lui Pell : „Stăpînul meu n-a acceptat încă coroana și răspunde în doi peri, astfel că nu știm deocamdată nimic", adăugînd totuși „... dacă a meritat vreodată cineva coroana, cred că el este acela". În aceeași zi, ambasadorul francez îi scria lui Mazarin că, în pofida opunerii ofițerilor, Oliver va accepta probabil coroana. A doua zi, la 17 aprilie, ambasadorul venețian își exprima convingerea contrară că perspectiva „de a trezi vreun leu adormit, preluînd coroana, îl împiedică să și-o pună pe cap" [35]. La 21 aprilie, ziua ultimei sale întrevederi nemulțumitoare cu comitetul, Thurloe îi scria lui Henry că tatăl său îi ținea pe toți într-o stare de nesiguranță și că „Înălțimea sa se luptă în mintea lui cu foarte mari greutăți, deși are cea mai limpede chemare pe care a avut-o vreodată cineva...". Totuși, peste șase zile, sir Francis Russell, socrul lui Henry Cromwell, îi dădea acestuia a înțelege că tatăl său era pe punctul să accepte : „Aș vrea ca prin aceasta să-mi iau rămas bun de la domnia ta — îi scria glumeț ginerelui său — fiindcă următoarea mea scrisoare va fi probabil adresată ducelui de York. Tatăl tău începe să-și vină în fire, așa că, după cîte ni se pare, va primi puterea regală". Trebuie să punem bază pe spusele lui sir Francis, chiar dacă n-am ține seama de optimismul lui firesc, care îl făcea să bată cîmpii în legătură cu viitorul titlu regal al ginerelui său. Nu numai că, datorită legăturii de familie și ca vechi camarad de oaste al Protectorului, se afla tocmai pe atunci între zidurile Whitehallului, dar avusese chiar în ziua aceea o întrevedere cu Protectorul, „o anumită discuție cu tatăl tău despre acea importantă chestiune" — cum spunea el. Protectorul fusese „foarte vesel și făcea impresia că a scăpat de gîndurile lui tulburi", astfel că își concentra toată atenția asupra idilei dintre Rich și Frances. [35]

Cu toate acestea, după numai două zile, la 29 aprilie, limba pendulei părea să meargă înapoi. Thurloe relata că Protectorul se arăta zgîrcit la vorbă față de cunoscuții lui, așa că nici el, Thurloe, nu putea ști ce gîndește. La 30 aprilie, Samuel Morland îi spunea lui Pell că Protectorul îi

ținea pe toți într-o stare de încordare, deși se aștepta să dea „foarte curînd" răspunsul, prezicere pe care o făcuse de altfel fără reușită și cu o săptămînă mai înainte. La 1 mai, Camera Comunelor a răspuns la alte cîteva întrebări pe care i le pusese Cromwell, iar el a făgăduit din nou că îi va da un răspuns neîntîrziat. Din această privință, ar trebui să fim complet de acord cu dușmănoasa remarcă a colonelului Hewson : Parlamentul era mai rău decît diavolul, fiindcă acesta îi oferise lui Hristos o singură dată împărăția lumii, în timp ce Parlamentul i-o oferise lui Cromwell de două ori, singura deosebire fiind că repetarea nu era cîtuși de puțin greșeala „diavolului". Cam pe aceeași vreme, Bordeaux îi dezvăluia lui Mazarin cît de profundă era nehotărîrea Protectorului : într-o zi le ceruse scuze, pe la 10 seara, prietenilor săi că accepta coroana, pentru ca pînă la miezul nopții să-și schimbe gîndul. La 5 mai, Thurloe îi scria lui Henry : „Numai Dumnezeu și inima lui Cromwell știu ce răspuns are să dea, fiindcă după cîte știu eu, n-a spus încă ce intenții are."

În aceeași scrisoare, Thurloe vorbea și de împotrivirea necurmată față de acest pas a lui Fleetwood și Lambert, care nu vorbeau de nimic altceva decît că vor renunța la comandă și la toate funcțiile lor dacă Cromwell va accepta titlul. Ludlow povestește, pe de altă parte, că în jurul aceleiași date a avut loc un dineu, la care au participat Oliver, Fleetwood și Desborough. Masa fusese pusă la cale de către Protector, care s-a poftit mai întîi pe sine, însoțit de Desborough, pentru ca apoi să fie adus și Fleetwood. De îndată ce s-au așezat, Cromwell a început să glumească și „să facă haz" pe tema coroanei, vorbind în zeflemea despre ea și numind-o, ca de atîtea ori mai înainte, „o pană de pus la pălărie". Așa stînd lucrurile, se mira că „cei mai în vîrstă nu vor să le facă plăcere copiilor, îngăduindu-le să flecărească". Cuvintele acestea, prin care încerca marea cu degetul, reprezentau un progres plin de tîlc în felul de a gîndi al lui Cromwell : după ce considerase coroana un lucru mărunt, pe care n-avea nici un interes să-l accepte, ea devenea acum un titlu pe care putea să-l primească deoarece, cu toate că nu avea nici o însemnătate, putea totuși să le facă „plăcere copiilor", adică poporului. Însă reacția ofițerilor față de aceste glume precaute se dovedi a fi nemulțumitoare, „fiindcă l-au asigurat că în această chestiune se afla ceva mai mult decît socotea el...". Mulți din cei ce-l împingeau spre acest lucru țineau de fapt la interesele lui

Carol Stuart, „așa că, dacă va accepta coroana, se va pierde negreșit pe el și îi va duce la pierzanie și pe prietenii săi"[36]. Și astfel, dacă ar fi să-l credem pe Ludlow, Oliver a plecat, profund mîhnit, spunîndu-le prietenilor săi de odinioară că erau o pereche de fricoși.

Cu toate acestea, pînă la sfîrșit, răspunsul urma să fie afirmativ, lucru pe care ar trebui să-l credem dacă ținem seama de mărturia categorică a lui Thurloe, care relata că miercuri 6 mai Cromwell le-a spus mai multora, printre care și secretarului său, că intenționa să accepte coroana. S-ar mai putea adăuga și declarația lui Whitelocke, că această hotărîre favorabilă fusese comunicată de către Protector mai multor membri ai familiei sale.[37] Așa s-a întîmplat că îndelung răbdătorului comitet al Camerei Comunelor, a cărui întîlnire cu Protectorul fusese din nou amînată pentru miercuri după-amiază, i s-a fixat o nouă întrevedere în Camera Înstelată pentru joi 7 mai, ora 11 dimineață, dată care, în momentele acelea, părea hărăzită să devină, fără putință de amînare, ziua urcării pe tron a regelui Oliver I. De fapt, după prelungitele examene de conștiință, cele două valuri de argumente se contopiseră în unul singur. Pe de o parte, în domeniul guvernării, Cromwell se întorsese spre incomodul punct de vedere al lui Hobbes, expus în *Leviathan* : fiindcă „orice stare a omului își are neajunsurile ei", cel mai bun lucru ce-l poate face orice formă de ocîrmuire spre folosul poporului este să apere pacea, legile și ordinea, necesitate pe care o putea asigura probabil și el în cele mai bune condiții acceptînd titlul și funcția de rege. Pe de altă parte însă, nu renunțase nici la vechiul lui fel de a vedea viața. Ceea ce îl adusese pe obscurul boiernaș de țară de la Huntingdon la un pas de sceptrul regal fusese șirul de intervenții puternice ale Providenței. Înfrigurateie căutări din ultimele zile ale căilor Domnului nu fuseseră o simplă prefăcătorie destinată să-i tăinuiască ținta finală, ci doar un mijloc prin care să se asigure că Providența îl îndruma spre tron.

Cu toate acestea, semnele nu încetaseră să i se arate lui Oliver Cromwell. Ceea ce l-a împins pînă la urmă definitiv în direcția contrară a fost un nou semn al Providenței, care i s-a dezvăluit — așa cum a spus Thurloe — „la momentul potrivit". Într-adevăr, în ziua de miercuri 6 mai, cînd hotărîrea lui era luată, Oliver a ieșit să-și facă una din obișnuitele lui plimbări prin parcul St James,

plimbare care avea să fie de importanţă capitală pentru cursul istoriei, fiindcă aici i-a întîlnit pe „cei trei oameni mari" — cum îi numea Thurloe — adică pe Lambert, Fleetwood şi Desborough. N-are prea multă importanţă dacă prezenţa lor putea fi socotită cu greu întîmplătoare, sau dacă, la fel cu cei trei magi ai evangheliei, aceştia urmăriseră dinadins în parc steaua Protectorului atunci cînd aflaseră ştirea că intenţiona să accepte a doua zi, în mod oficial, coroana. Important este conţinutul mesajului lor : vremea glumelor fără rost trecuse, astfel că îl înştiinţau toţi trei în mod hotărît că nu vor tolera acest lucru. N-aveau să treacă făţiş în opoziţie faţă de el, dar vor renunţa la toate funcţiile pe care le aveau. Era ca şi cînd, în drumul său spre Capitoliu, Iuliu Cezar n-ar fi fost întîmpinat de un ghicitor, ci de Brutus, Cassius şi Marc Antoniu, care îl încunoştinţau de scopurile lor. În tainicele şi tenebroasele tărîmuri ale minţii lui Oliver Cromwell, această hotărîre categorică a pătruns ca o lumină strălucitoare şi limpede şi, mai presus de toate, cauterizantă.

Plănuita întîlnire din dimineaţa aceea cu comitetul a fost amînată pînă seara, iar ziua de joi, 7 mai, care urma să fie aceea a suirii lui pe tron, a fost petrecută de Protector printr-o odihnă voită. Deşi Camera ridicase şedinţa înainte de a fi primit mesajul lui Cromwell, totuşi comitetul constituit pentru problema coroanei a socotit de datoria lui să facă act de prezenţă, însă cînd a sosit, gîfîind, pe înserate la Whitehall, n-a fost nici măcar primit în audienţă. După ce au făcut anticameră peste două ore, membrii comitetului au fost răsplătiţi în cele din urmă prin apariţia Protectorului care a trecut pe acolo ducîndu-se să cerceteze un cal de călărie berber, dobîndit de curînd. Fiindcă făcea impresia că nu-i văzuse, un curier a îndrăznit să-i reamintească de prezenţa lor şi de motivul pentru care veniseră, adăugînd că „aşteptaseră foarte mult". Protectorul s-a scuzat cu graţie : crezuse că Camera ridicase şedinţa înainte de a fi primit mesajul său, astfel că nu putuse desemna vreun reprezentant să vină la el. În felul acesta, Protectorul s-a întîlnit cu comitetul în Camera Înstelată de-abia vineri 8 mai la ora 11 dimineaţa, cînd, după o întîrziere de aproape două luni şi jumătate de la data primelor propuneri oficiale ale lui sir Christopher Packe, Parlamentul a primit în sfîrşit răspunsul cu privire la Oliver Cromwell : *„nu-şi poate asuma guvernarea sub titlul de rege"* [38].

A făcut bineînțeles și o aluzie elegantă la timpul în care zăbovise : „Aș fi dorit s-o fac mai curînd din considerație față de Cameră, care m-a îndatorat nespus de mult, și aș fi vrut s-o fac mai curînd din considerație față de dumneavoastră, pentru a vă cruța timpul și truda, precum și față de comitet, față de care, trebuie să recunosc, m-am purtat cum nu se poate mai supărător". Forma de guvernare care i se propusese consta din elemente fără cusur, „toate afară de unul : titlul..." Dar n-ar fi fost cinstit din partea lui dacă nu le-ar fi spus că nu-l putea accepta : „Vă spun într-un cuvînt că m-am hotărît să vă răspund că nu-mi pot asuma conducerea țării cu titlul de rege. Acesta este răspunsul meu în această mare și gravă chestiune."

Este adevărat că, după ce își spuseseră părerea, Desborough și camarazii lui n-au stat cu mîinile în sîn, fiindcă n-aveau cum să știe ce se petrecea în mintea Protectorului, al cărei mecanism îi uluia de multă vreme pe contemporani, pentru a putea aprecia dacă hotărîrea lui era definitivă sau nu. Întorcîndu-se acasă, Desborough l-a găsit pe omul acela dur care era colonelul Pride și i-a vorbit despre intenția lui Cromwell de a ajunge rege. Cu obișnuita lui energie, Pride a spus : „Nu trebuie să facă așa ceva". „Da ? Și cum ai să-l împiedici ?" l-a întrebat Desborough. „Să facem o petiție — i-a răspuns Pride — și am să-l împiedic". Și astfel a fost redactată pe loc o petiție cu ajutorul harnic al lui John Owen, prietenul și fostul capelan al lui Cromwell, care îl însoțise atît în Irlanda, cît și în Scoția, iar acum era băgat în toate cotloanele așezării statale, astfel că el fusese acela care ținuse, în septembrie, predica la deschiderea Parlamentului. Prezența lui dovedea că republicanismul avea încă rădăcini adînci în multe cercuri ale societății. Petiția aceasta, prin care se cerea ca Oliver să nu accepte coroana împotriva dorinței armatei, urma să fie discutată în Camera Comunelor în dimineața zilei următoare, care cădea într-o vineri. Auzind de ea, Oliver, căruia nu-i plăcea răsunetul unor asemenea agitații, l-a convins pe Fleetwood să se ducă la Cameră și să obțină amînarea discuției. Acesta a ajuns însă cu un sfert de oră prea tîrziu ca să mai poată împiedica cu totul dezbaterile, dar a reușit să le amîne[39]. Firește că spre seară petiția nu-și mai avea nici un rost, fiindcă Oliver refuzase coroana.

Acțiunile lui Pride și ale lui Owen nu numai că sînt semnificative din punct de vedere politic, dar pot fi utile

pentru aflarea răspunsului la întrebarea dacă Cromwell s-ar fi cramponat de coroană chiar împotriva dorinţei armatei şi dacă aceasta ar fi fost sau nu în stare să-l constrîngă să renunţe la ea. Ordinea în care s-au desfăşurat evenimentele arată că în dimineaţa zilei de vineri Cromwell se răzgîndise, astfel încît, în aceste condiţii, zarva făcută de ofiţeri era o treabă care mai mult înăsprea decît lămurea lucrurile. Ceea ce l-a îmboldit să respingă pînă la urmă coroana fusese Providenţa, care îl călăuzea sau îi dădea tîrcoale de atîta vreme.

În general, reacţia faţă de refuzul coroanei a fost una de uluire. Totuşi, Jephson a confirmat faptul că cel puţin puritanii au pus hotărîrea lui Cromwell pe seama unui semn ceresc şi nu a fricii faţă de cei de pe pămînt. Sir Francis Russell a găsit cuvinte înţelepte atunci cînd i-a scris lui Henry Cromwell, căruia urma să i se vorbească din păcate tot cu „domnia voastră" şi nu cu titlul de duce de York. „Cred că dacă ţi-aş spune că Oliver nu ştie adesea nici el ce vrea, ar însemna să afirm că este şi el un om asemănător multora dintre prietenii şi slujitorii săi care îl iubesc cu adevărat". Ca mulţi dintre oamenii care au trecut printr-o criză şi sînt convinşi de justeţea ultimei lor hotărîri, Oliver se arăta vesel şi destins acum cînd zilele de dezorientare, îmbîcsite de fumul tutunului, rămăseseră în urmă. „Rîde şi e plin de voie bună" — scria sir Francis — în timp ce mulţimea de oameni înţelepţi care fuseseră prostiţi de el stătea cu capetele plecate. Îndemînarea lui Oliver de a se strecura printre diferitele alternative pe care le avea în faţă era dublată de lipsa demnă de invidiat a oricărei păreri de rău faţă de cărarea părăsită, odată ce făcuse alegerea. După o lună, mai era încă „de o voioşie cum nu se poate mai cumpătată", dispoziţie care, după propria lui mărturisire, îi plăcea foarte mult lui sir Francis [40]. Nu-i nici o dovadă că, fie în cazul respingerii coroanei, fie în cel al morţii fostului rege, Oliver ar fi privit în urmă, întrebîndu-se dacă urmase calea cea bună. Credinţa lui în actele Providenţei îi asigura pînă la urmă certitudinea.

Mai rămînea problema cercetării celorlalte propuneri din *Umila petiţie şi povaţă* pentru a se desprinde din ele ce putea fi păstrat pentru noua metodă de guvernare, acum cînd principala clauză fusese înlăturată. La 19 mai, au în-

ceput în Camera Comunelor dezbaterile asupra unui nou *Instrument de guvernare,* iar la 25 mai Cromwell s-a declarat de acord cu propunerile conținute acolo. Potrivit lor, el urma să fie înscăunat în mod solemn ca Lord-Protector. Avea dreptul să-și desemneze succesorul, iar puterile Parlamentului urmau să fie extinse în dauna celor ale Consiliului de stat, ai cărui membri trebuiau să depună în viitor un nou jurămînt prin care să-și chezășuiască lealitatea. În tot decursul lunii iunie, s-au făcut pregătiri pentru viitoarea ceremonie de învestitură, care avea să aibă loc la sfîrșitul aceleiași luni. S-a făcut bineînțeles și o anumită categorisire a onorurilor și obedienților. Se socotea că, în general, copiii Protectorului erau în pagubă, deși Richard a fost numit, la sfîrșitul lui iulie, rector al Universității Oxford, lucru care, adăugat la perspectiva de a fi desemnat succesor al tatălui său, însemna că viitorul său continua să fie, în aparență, strălucit.

În cîștig se afla, într-o anumită măsură, și Frances Cromwell. Nu se mai vorbea acum de mirele regal, astfel că, în iunie, sora ei, Mary, relata într-o scrisoare că fata aceasta hotărîtă biruia treptat obiecțiile împotriva căsătoriei sale cu Rich, dovedind că poveștile mai vechi privitoare la lipsa de forță morală a acestuia fuseseră răspîndite de cei ce doreau să-i despartă cu sila. Chemase în ajutorul ei toată lumea, surori și prieteni, ca să intervină pe lîngă Oliver, care se lăsa încetul cu încetul convins. După părerea lui Mary, așa și trebuia să facă; fiindcă „pentru a spune adevărul, au mers atît de departe cu dragostea, încît Frances nici nu poate să se gîndească s-o rupă cu el". Această hotărîre, care — după cum se părea că voia să dea a înțelege Mary — avea rostul să grăbească nunta, n-a fost adusă de Frances la cunoștința nimănui înainte de a o fi luat. „Dragă frate — îi scria Mary lui Henry — aceasta este, după cîte știu eu, situația. Domnul să-i îndrepte ce să facă și singurul lucru la care mă gîndesc este să-L rog s-o ierte că a făcut această faptă, la care, sincer vorbind, a fost împinsă de tărăgănarea lucrurilor". [41] Atît Fleetwood cît și Desborough, primul ginerele și al doilea cumnatul Protectorului, și-au reluat locul în rîndul sprijinitorilor lui Cromwell, dînd astfel dovada — dacă mai era nevoie de ea — a sincerității opunerii lor față de titlul regal ca atare și nu față de regimul lui Cromwell luat în general. De altfel, ambii s-au grăbit să depună jurămîntul cerut de Consiliul de stat.

Şi totuşi, Lambert nu-şi putea găsi locul în această lume nouă. N-a depus jurămîntul şi nici n-a renunţat la însărcinările lui, ci, la fel ca Ahile, s-a retras îmbufnat în cortul său ca să arate cît de rănit îi era orgoliul. Pînă la urmă, a avut loc o întrevedere între cei doi oameni cîndva atît de apropiaţi, din care unul nădăjduise să-i succeadă celuilalt, iar cel de-al doilea se văzuse silit să refuze coroana din cauza opunerii camaradului său. Cuprinsul convorbirii n-a fost cunoscut niciodată, însă rezultatul ei a fost trecerea, la cererea Protectorului, a însărcinărilor lui Lambert asupra secretarului Consiliului de stat. Replica lui Lambert a fost de a spune simplu că „nu dorea nimic altceva decît să trăiască retras în propria lui casă". Şi, într-adevăr, Lambert împreună cu Frances şi cei zece copii ai lor s-au refugiat pe încîntătoarea şi întinsa lui proprietate de la Wimbledon, care făcuse cîndva parte din moşia reginei Henrietta Maria, unde avea posibilitatea să se dedea plăcerii grădinăritului (din care cauză se presupune că el a fost acela care a introdus crinul de Guernsey în Anglia) şi să picteze, de obicei, flori. Însă, în pofida acestor desfătări, el părea — după cum povestea mai tîrziu sir Frances Russell — „aproape trist". Se spunea că, în zilele sale mai fericite, Lambert i-ar fi făcut portretul lui Cromwell şi că fiul său mai mare, John, socotit „un portretist excelent", ar fi moştenit talentul tatălui său [42]. Cu toate acestea, afecţiunea lui Cromwell faţă de el nu slăbise cîtuşi de puţin. Dîndu-şi seama de marea pagubă bănească suferită de generalul său prin renunţarea la împuternicirile ce le avea, pagubă evaluată la aproape 6 000 de lire sterline pe an, Cromwell i-a alocat din fondurile sale personale o sumă de 2 000 de lire sterline pe an. Era ca şi cînd nu putea purta prea mare pică unui om care, deşi făcuse să se prăbuşească unul din planurile sale de viitor, îi adusese totuşi aminte în ultima clipă ceea ce căpitanul Bradford încercase să-i spună în martie : „Bunul meu stăpîn, nu uita că nu eşti decît un om care trebuie să moară şi să vină în faţa judecăţii cereşti". Pînă la urmă, Cromwell a ajuns să creadă drept lucru sigur că cel ce vorbise atunci fusese vocea propriei sale conştiinţe.

Ceremoniei de învestitură, atunci cînd a avut loc, nu i-a lipsit ca strălucire decît însăşi persoana regelui, deşi propunerile privind comandarea unor obiecte de găteală au dat loc unor glume tipice pentru Camera Comunelor. Atunci cînd un oarecare Lister s-a opus propunerii de a i

se oferi Înălțimii sale o spadă, sub cuvînt că mai avea una, el a adăugat : „I-aș oferi mai degrabă o robă". Unii din cei prezenți s-au prefăcut că au înțeles că era vorba de o „funie" * și au început să rîdă. Lister le-a răspuns că vorbise cît se poate de lămurit și că vorbise de „robă" : „O ridicați pe Înălțimea sa la rangul unui mare principe, sau chiar al unui rege... În asemenea cazuri, veșmintele de ceremonie arată starea, fiind ca o coajă care acoperă sîmburele sau o besactea juvaerul. De aceea, aș vrea să-l înzestrăm cu o robă de onoare" a încheiat el. [43]

Și totuși Lister s-ar fi putut mîndri pe bună dreptate cu programul care a urmat. Într-adevăr, vineri 26 iunie o ceremonie stranie a fost pusă în scenă la Westminster Hall, locul unde fusese judecat cu opt ani înainte Carol I, fiindcă încercase să exercite puteri care nu erau cu siguranță mult mai mari decît cele pe care le avea acum Lordul-Protector **. Anumite asemănări cu precedentele ceremonii de încoronare erau atît de evidente în amănuntele lor, încît dovedeau că erau voite. Jilțul de încoronare, de pildă, adică „Tronul Scoției", a fost adus de la Westminster Abbey pentru „prima și ultima dată". Sub marele vitraliu atîrna o somptuoasă draperie de gală. Draperiile baldachinului erau din catifea genoveză trandafirie, împodobită cu ciucuri aurii. În fața tronului se afla o masă pe care stăteau pregătite diferite obiecte, ca, de pildă, o Biblie suflată cu aur și avînd ornamente în relief pentru a reaminti încoronarea lui Eduard al VI-lea, un alt domnitor protestant, o spadă de gală, precum și un sceptru din „aur masiv". Cel mai uimitor obiect era roba din catifea purpurie, garnisită cu hermină, care reprezenta — așa cum a spus pe bună dreptate după aceea *Mercurius Politicus* — „veșmîntul folosit din vechime la învestirea solemnă a domnitorilor" [44]. De cealaltă parte a mesei era pus un jilț pentru președintele Camerei și de-a lungul pereților se ridicau bănci, unele pentru deputați și judecători, iar altele pentru consilierii municipali ai Londrei. De altfel, această privelițe impresionantă nu era rezervată numai ochilor britanici, fiindcă

---

* Joc de cuvinte între *robe* („robă") și *rope* („funie"). — M.L.

** Printre numeroasele plăci ce împodobesc pereții Westminster Hall-ului, dintre care una este în legătură cu judecarea lui Carol I, nu se găsește nici una care să comemoreze acest eveniment unic din istoria Angliei, adică învestirea Lordului-Protector.

sir Oliver Fleming, nepreţuitul maestru de ceremonii, îi invitase după cuviinţă şi pe ambasadorii străini.

Cam pe la ora două după-amiază, Oliver Cromwell a sosit pentru a fi introdus în acest decor sărbătoresc. Venise cu barca şi coborîse în dreptul scărilor Parlamentului, de unde a fost condus, pentru un scurt popas, în camera de odihnă înainte de a se întîlni, în Camera Înstelată, cu un grup de deputaţi, cu membrii Consiliului de stat, cu demnitarii statului şi cu judecătorii, faţă de care şi-a dat consimţămîntul formal la *Umila petiţie şi povaţă,* cu clauzele ei suplimentare. Apoi, preşedintele şi deputaţii s-au întors, aşa cum se cuvenea, în sala mare a Camerei Comunelor, iar Cromwell în camera de odihnă, de unde s-a îndreptat sărbătoreşte spre Westminster Hall. Înaintea lui mergeau curtenii de serviciu şi alţi demnitari de rang înalt, urmaţi de întreaga ceată a crainicilor, inclusiv crainicul ţinuturilor de la nord de rîul Trent, care mergea înaintea contelui de Warwick, purtătorul spadei. La urmă venea lordul-primar al Londrei purtînd sabia oraşului şi, după el, Oliver. Cînd Oliver a ajuns sub marea draperie şi sub bogat împodobitul său baldachin, a venit rîndul preşedintelui Camerei Comunelor să-l înveşmînteze pe Lordul-Protector cu roba purpurie garnisită cu hermină, să-l încingă cu spada şi să-i înmîneze sceptrul. Astfel gătit ca un rege, fiindcă e greu să evităm acest cuvînt, Lordul-Protector a depus jurămîntul solemn care începea astfel : „În faţa şi în numele Atotputernicului făgăduiesc şi jur că voi sprijini şi apăra din toate puterile mele şi cu toată priceperea mea credinţa creştină protestantă în toată puritatea ei, aşa cum este cuprinsă în Sfînta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, şi că îi voi sprijini pe cei ce o propovăduiesc sau cred în ea". Jurămîntul mai cuprindea şi următoarele cuvinte : „Ca magistrat suprem al acestor trei naţiuni, mă voi strădui să apăr şi să păstrez pacea şi securitatea lor, precum şi drepturile şi privilegiile juste ale locuitorilor lor."

Apoi, „stînd în picioare, scăldat în strălucire princiară, potrivit rangului şi demnităţii lui" — aşa cum spunea *Mercurius Politicus* —, Cromwell şi-a ridicat privirile spre altar, ascultînd predica domnului Manton, răsunetul trompetelor care îl salutau, precum şi strigătele cîtorva oameni, care repetau cuvintele: „Dumnezeu să-l apere pe Lordul-Protector" ale crainicilor. De aici, cu trena purpurie purtată de trei paji, un nepot al lordului Warwick, lordul Sher-

wood și fiul cel mai mare al lordului Robertes de Truro, Cromwell s-a îndreptat spre curtea Palatului nou de unde, îmbrăcat tot în măreţele lui veşminte, s-a urcat în caleaşcă avîndu-l pe Richard Cromwell de o parte şi pe Lisle şi Montagu de cealaltă. Calul său de paradă, învelit „într-un valtrap măreţ", era condus de John Claypole. A doua zi, Lordul-Protector a fost proclamat din nou, cu mare solemnitate, în City, întovărăşit fiind şi de această dată de garda sa personală, de crainici, în frunte cu căpetenia lor, de trîmbiţaşi şi de membrii Consiliului de stat, care fuseseră întîmpinaţi la Temple Bar de lordul-primar călare, îmbrăcat în robă de catifea stacojie şi însoţit de consilieri municipali, şi care l-au condus cu toţii pe Lordul-Protector pentru a fi proclamat încă de trei ori la Chancery Lane, la Cheapside şi, în sfîrşit, la Royal Exchange.

Acesta a fost felul în care a fost săvîrşit, cu toată strălucirea ce se poate închipui, în afară de aşezarea pe capul lui a coroanei regale — deşi sceptrul regal, lucrat de Waller, nu lipsea — ritualul instalării lui Cromwell în cea mai înaltă şi ultimă funcţie. Lucrările Parlamentului au fost suspendate, iar conducerea a fost lăsată din nou pe mîna Lordului-Protector şi a Consiliului său. Poate că, fără de slabul chiţcăit al conştiinţei lui, la domnie s-ar fi aflat acum un rege. Şi totuşi, dacă ţinem seama de ampla istorie a Angliei, aceasta n-ar fi fost la urma urmelor o funcţie pe care Cromwell s-o facă de ruşine. Chiar dacă felul în care şi-a asumat puterea nu fusese fără cusur, aceasta n-ar fi reprezentat decît o întoarcere la evul mediu, în care pot fi găsite o mulţime de precedente istorice similare. Urcîndu-se pe tron ca unul ce-şi cîştigase poziţia prin forţa armelor şi şi-o consolidase prin tăria personalităţii lui, Cromwell nu făcea decît să reamintească prin acţiunile lui pe cele ale lui Wilhelm Cuceritorul, Stephen de Blois *, Henric al IV-lea, Richard al III-lea şi, în special, ale lui Henric al VII-lea, petrecute toate într-o epocă nu prea îndepărtată de a lui, în care aceşti oameni înlăturaseră, prin talazul puterii lor, rivali cu drepturi presupuse mai mari. E drept că, spre deosebire de aceştia, Cromwell nu putea pretinde că avea în vine vreo picătură de sînge regal, deşi istoria Angliei prezintă ciudata trăsătură că dovezile privind obîrşia

* Stephen de Blois (1097—1154) — nepot al lui Wilhelm Cuceritorul şi rege al Angliei între 1135 şi 1154. — M.L.

și sîngele puteau fi rostuite adesea în mod retroactiv pentru a se potrivi vremurilor viitoare *.

Semne ale prefacerilor pe care ar fi putut să le sufere chiar și genealogia lui Cromwell rezultau din felul cum a fost tratată persoana Lordului-Protector în cele 12 luni care mai rămăseseră pînă la moartea lui. Nu mai departe decît în 1658, Thomas Pugh a scris lucrarea *British and Outlandish Prophecies* pentru a dovedi „descendența directă a Înălțimii sale din vechii domnitori ai Britaniei, din care reiese limpede că el este Cuceritorul prorocit de atîta vreme...“ Profețiile acestea, care se asemănau cu cele socotite mai înainte ca referindu-se la Henric al VII-lea, celălalt cuceritor de origine velșă și despre care autorul spunea că nu fuseseră destul de bine înțelese în engleză, erau tălmăcite acum în așa fel încît să se descopere, cu ajutorul unui arbore genealogic extins pe o perioadă îndelungată, că Cromwell era „ramura“ care urma să înfrîngă „cîrtița“ cea nemernică, o făptură legendară cu semnificație sinistră, socotită în lucrarea de mai sus a fi fost Carol I (rol pe care îl avusese mai înainte Richard al III-lea), pentru ca apoi să pornească „să cucerească Anglia, Wales, Scoția și Irlanda, să înspăimînte Antihristul de la Roma, precum și împărățiile Europei, silindu-le să intre într-o alianță iubitoare de pace“. Din acest punct de vedere, este de notat că, după moartea lui Cromwell, un alt fanatic velș nu numai că a alcătuit mai multe anagrame din numele defunctului Protector, ca, de pildă, *Rule welcome Roy* ** în engleză și *Y Lleu Mor Cower* *** în limba velșă, dar a procedat la fel cu numele celor din neamul Cromwell, în calitatea lor de membri mai mărunți ai familiei domnitoare, așa cum ajunseseră oarecum să fie. Numele lui Elizabeth Cromwell a fost preschimbat în *Be Comlier with Zeal* ****, al lui Bettie in *A Holily Blest Peece* *****, iar al lui Mary în *Go main careful bride* [47] ******.

---

* Lucru care s-a întîmplat și se întîmplă și astăzi în istorie. Vezi *The Death of the Past* a lui J. H. Plumb.

** Stăpînirea urează bun venit regelui. — M.L.

*** Leul este credincios. — M.L.

**** Fii mai atrăgătoare prin rîvnă (în engl. în text). — M.L.

***** O pace blagoslovită prin evlavie (în engl. în text). — M.L.

****** Fii puternică grijulie mireasă (în engl. în text). — M.L.

Firește că aceste jocuri fanteziste, bazate pe originea velșă a lui Cromwell, nu începuseră încă să folosească celălalt mit util al coborîrii lui din spița Stuarților.

Poate că n-am sfida prea mult adevărul presupunînd că dacă ar fi acceptat coroana, dacă ar fi trăit mai mult și, mai ales, dacă ar fi fost dăruit cu marele noroc al omului care caută să întemeieze o monarhie ereditară, acela de a fi avut un fiu mai în vîrstă de o inteligență sclipitoare, energic și hotărît, Cromwell ar fi biruit toate problemele ce îi stăteau în față. Doar zece ani de domnie, zece ani în care Carol al II-lea și-ar fi perpelit inima în zădărnicia exilului, irosindu-și vigoarea tinereții în dezmățuri înmulțite de lipsa de ocupație, ar fi putut schimba întregul curs al istoriei Angliei. Așa cum s-a întîmplat însă, Cromwell a respins mistica regalității, un nimb care va lucra de-acum înainte împotriva lui și a urmașilor lui, după cum ar fi putut lucra în favoarea lor. Însă această neacceptare, săvîrșită în modul care l-a caracterizat pe acest om în întreaga lui carieră, își avea obîrșia în principii cu rădăcini adînc înfipte în ființa lui. Coroana regală n-a fost „steaua polară" a existenței sale — cum credea sir Roger L'Estrange — căci, dacă ar fi fost așa, el și-ar fi asumat-o cu siguranță, mizînd pe supunerea ofițerilor. Pe cerul lui sta înălțată o stea mai strălucitoare, înfățișată de ceea ce socotea el că e drept. John Milton a fost unul din cei ce l-au studiat amănunțit pe Cromwell în timpul vieții, pentru ca după moartea lui să scrie — datorită interesului pe care îl prezentau pentru el eroii, începînd cu Satana și mergînd pînă la Samson Agonistes — despre marele erou creștin al *Paradisului regăsit.* [46] După părerea lui Milton, adevăratul eroism constă în biruința asupra propriului nostru eu.

Poate că atunci cînd a respins coroana, Cromwell se va fi învoit și el cu această părere.

22

Bătrînul Oliver vine cu idei noi

Noi braţe învăţa-vor să muncească, uitînd ce este jaful,
Şi noi picioare-n biserici vor păşi şi vor cădea-n genunchi.
Dintr-un poem în legătură cu desecarea mlaştinilor

În vara anului 1657, „bătrînul Oliver" — cum era numit adeseori acum atît de prieteni, cît şi de duşmani — a fost silit să-şi plece şi mai mult capul în faţa năvalei îmbinate a vîrstei şi bolii. Spre deosebire de scrisul ferm din ultimii cîţiva ani, semnătura lui — OLIVER P —, pusă atît pe documentele oficiale, cît şi pe scrisorile particulare, începea să apară neîndoielnic tremurată. Şi-a petrecut o bună parte a lunii august căutînd să se însănătoşească în întremătoarea aşezare Hampton Court, aflată la o depărtare nu prea mare de nişte izvoare de ape medicinale socotite a fi prielnice pentru un şir de cataruri dureroase de care suferise în vremea din urmă. Legătura dintre noua lui şubrezenie şi ultimele întîmplări prin care trecuse devenise tema comentariilor contemporanilor săi : Samson îşi pierdea treptat puterea „fără să fi fost nevoie de vreo Dalilă (adică de ofiţeri) care să-l deposedeze de ea." O scrisoare din iunie a lui Richard Cromwell dovedea că avea de ce să fie descurajat: „Ordinea publică este dată de-a berbeleacul şi zgîlţîită din toate părţile, ca şi cînd ar fi o nimica toată să ne tulburăm unii altora, pînă la ultima suflare, liniştea sufletească... înţelepciunea şi-a luat zborul pe aripile dimineţii şi mi-e teamă că ne-a părăsit cu totul" [1]. Fastul recentei învestituri a Lordului-Protector nu putea tăinui întru totul nudele realităţi ale situaţiei

politice în care încercările de a se găsi o așezare constituțională mai mulțumitoare dăduseră greș. Țara era condusă șovăielnic, doar prin autoritatea unui om îmbătrînit și cîtuși de puțin viguros.

Însă cu tot aerul de tristețe care înconjura persoana lui Cromwell, în ocîrmuirea lui puteau fi deslușite unele aspecte interesante, reprezentate de plăpînzii muguri ai unor experiențe sociale și administrative care au dat interregnului din Anglia un caracter unic și fecund. Este adevărat că multe din ideile care și-au croit drum din adîncuri în această nouă și rodnică atmosferă au fost călcate în picioare la Restaurație, astfel că urmele lor sînt uneori greu de descoperit și la fel de greu de analizat cu certitudine obiectivă. Cu toate acestea, simplul fapt că ideile înflorite atunci au trebuit să aștepte două sau chiar trei sute de ani ca să fie realizate, și că unele din ele n-au fost înfăptuite nici pînă astăzi, arată freamătul acelei epoci în care se socotea, cel puțin teoretic, că vechile probleme puteau să-și găsească noi soluții.

Un exemplu de prim ordin este acela al învățămîntului, care fusese pentru cîtva timp un obiectiv firesc al puritanilor și apoi preocuparea unică a lui Samuel Hartlib și John Dury, doi învățați veniți în Anglia, unde au exercitat o mare influență în cercul Protectoratului. Hartlib era originar din Elbing, localitate din Prusia poloneză, și se strămutase la Londra în anul 1630. Credea cu tărie atît în „cunoștințele folositoare", cît și în necesitatea răspîndirii lor, fiind — așa cum a spus despre el mai tîrziu John Evelyn — „un om cinstit și învățat... o persoană bogată în idei și însuflețită de dorința de a face bine altora, care a răspîndit multe meșteșuguri și lucruri utile". În cartea sa intitulată *Macaria*, apărută încă din 1641, Hartlib descrisese o țară ideală, imaginată de el, un fel de paradis în care bogăția națiunii ar fi fost distribuită în modul cel mai corect, după ce fusese încă de la început administrată cu înțelepciune, și unde, printre altele, învățămîntul era în grija statului. Dury, originar tot din Elbing și fiu al unui pastor scoțian exilat, după ce pribegise un timp prin Europa, debarcase în Anglia, unde a continuat să muncească în vederea unei uniuni protestante [2].

Atît Hartlib cît și Dury fuseseră foarte impresionați de planurile lui Comenius pentru concentrarea instruirii prin înființarea unui colegiu în care să se predea toate științele, astfel că, după stăruințele lor, savantul ceh a fost

invitat în Anglia în 1641 de către Parlamentul lung. Hartlib și Dury erau convinși de necesitatea școlilor de învățămînt general și a celor de meserii drept instrument important pentru construirea statului ideal și prezentaseră în acest scop popuneri Parlamentului Barebones. Școlile de învățămînt general urmau să predea cititul, scrisul, matematica, geografia, istoria, logica și dreptul, pentru ca după aceea școlarii să-și întregească pregătirea profesională în școlile de meserii. Plecînd de la premisa că sistemul de învățămînt schimbă fața unei țări mai repede decît orice alt mijloc, cei doi erau încredințați că acest dublu program va face ca cetățenii de rînd ai Angliei să fie în scurtă vreme superiori tuturor celor din alte părți.

Idei de acest fel răsăreau ca ciupercile. William Petty, de pildă, credea în necesitatea înființării de „ateliere literare" pentru copiii săraci. Pastorul William Dell cerea crearea la Londra, Bristol, Exeter, Norwich etc. a unor universități întreținute de stat. Interesul pentru știință și convingerea în însușirile ei se răspîndeau în rîndurile societății gînditoare. George Fox propunea să se stabilească prin analize de laborator dacă pîinea și vinul se prefac într-adevăr în trupul și sîngele lui Hristos, în timp ce Gerard Winstanley, nivelatorul, era de părere că predica duminicală putea fi înlocuită prin prelegeri asupra științelor naturale. De asemenea, nivelatorul Richard Overton pleda pentru o metodă de verificare prin experiențe științifice a nemuririi sufletului [3]. Jonathan Goddard, fost membru al Consiliului de stat, medicul care a contribuit mai tîrziu la fondarea Societății regale * și care îl însoțise pe Cromwell în Irlanda și Scoția și fusese ales să-l ajute pe Oliver în sarcinile sale de rector al Universității Oxford, și-a datorat probabil numirea, în 1655, ca profesor de fizică la colegiul Gresham, influenței Protectorului. Este adevărat că stăruințele lui Hartlib și Dury asupra necesității ca știința să facă parte din sistemul general de instruire au fost curmate în cele din urmă la Oxford de părerea contrară că ea era un obiect de studiu potrivit învățăceilor cu minți mai coapte **. În felul acesta, cunoașterea științifică ajunge să fie fala celor puțini, adică

* Înființată la Londra în 1660 pentru promovarea cercetărilor științifice, în special în științele fizice. — M.L.

** Vezi *Science and the challenge to the scholastic curriculum, 1640—1660* de Charles Webster. Istoria societății pentru învățămînt.

a aristocraților, și nu, așa cum ar fi trebuit, averea celor mulți, și deci a poporului. Însă aceasta înseamnă să anticipăm asupra viitorului. Trebuie remarcat deocamdată că aceste idei dinamice făceau totuși parte din climatul intelectual al vremii lui Oliver.

Dealtfel, ideile de acest fel nu erau desprinse de practică. Ordonanțele Protectoratului în legătură cu învățămîntul dovedesc statornica lui grijă față de această problemă [4]. Sfetnicii spirituali ai școlilor și universităților erau supuși verificării. Continuau să se aplice regulile scoaterii din învățămînt a învățătorilor nevrednici, iar unele ordonanțe prevedeau un tratament similar și pentru predicatori. S-a depus mult zel pentru scoaterea tinerilor de sub tutela celor care fie că răspîndeau păreri greșite, fie că duceau o viață particulară nedemnă. Cazurile de lipsă de demnitate variau între adulter și prea deasa frecventare a cîrciumilor ca și, dealtfel, tolerarea unor asemenea abateri la minorii aflați sub tutelă. În iunie 1657, legea inițială care conținea aceste măsuri a fost prelungită pe încă trei ani, prevăzîndu-se ca opera de curățire să fie făcută cu o „sîrguință sporită". Ocîrmuirea manifesta în același timp înțelegere în materie de alocare a fondurilor bănești pentru întreținerea școlilor și plata corpului didactic. În iunie 1657, cînd s-a aplicat un impozit anume pentru războiul cu Spania, lefurile profesorilor și agregaților, precum și bursele studenților de la unele colegii universitare, ca Eton și Westminster, și de la anumite școli independente au fost scutite în mod special. Chiar dacă guvernul Protectoratului n-a aplicat pînă la ultimul cuvînt concluziile lui Hartlib și Dury, el s-a arătat totuși dispus să le primească cu bunăvoință.

Ceva mai mult, Oliver însuși a dovedit cel puțin în două anumite prilejuri că fusese influențat de părerile lor, care se potriveau cît se poate de bine cu propriile lui nădejdi de a răspîndi protestantismul prin folosirea unor pastori capabili. A întocmit planul pentru un nou colegiu la Oxford, care urma să fie numit St Mary's Hall, după ce va fi fost ridicat și înzestrat prin subscripții benevole. Din veniturile colegiului aveau să fie plătite 1 000 de lire sterline unui grup de zece bărbați ca să întocmească „o expunere generală asupra cultului creștin protestant reformat practicat în această Republică." Se mai propunea ca „în acest colegiu să fie primiți și întreținuți pastori protestanți săraci, precum și cărturari de origine străină sau

născuți în străinătate, care vor locui în numitul colegiu și se vor ocupa cu studiul teologiei." Însă ceea ce-l îndemna să susțină aceste planuri de instruire nu erau numai nevoile protestantismului de pretutindeni. Sprijinul dat înființării, la Durham, a unui institut de învățămînt, care — după cum s-a presupus — ar fi putut avea același rol ca Trinity College din Dublinul Irlandei elisabetane, își avea și el rădăcinile în dorința lui de a crea un corp amplu de pastori potriviți [5].

La nivelul ridicării strict regionale, înființarea unui centru de învățămînt potrivit în Nord nu era o idee nouă, fiindcă o petiție pentru fondarea unei universități la Manchester fusese prezentată încă din anul 1640, iar pentru o universitate la York din 1647. Se socotea că prin însușirea pămînturilor și averilor decanilor și capitlului catedralei din Durham se putea realiza baza financiară ideală pentru înființarea în această localitate a unui colegiu sau a unei universități, iar prin aprilie 1650 lucrurile ajunseseră pînă acolo încît nobilii, micii proprietari și alți locuitori ai orașului Durham s-au întrunit pentru a înainta Parlamentului o petiție în această privință. În luna martie 1651, Oliver, aflat pe atunci la Edinburgh, s-a simțit îmboldit să intervină în favoarea lor, probabil ca urmare a unei întrevederi pe care o avusese cu cei interesați. În orice caz, în scrisoarea de sprijinire a petiției, el îi scria președintelui Camerei Comunelor : „Mi se pare, într-adevăr, o chestiune de mare interes și importanță, fiindcă, cu binecuvîntarea Domnului, poate contribui în bună măsură la propășirea învățăturii și evlaviei pe aceste meleaguri sărace și ignorante". Cam așa suna mijlocirea lui. Însă Oliver își îndrepta gîndul și spre regiunea nordică însăși, fiindcă adăuga : „Locul acela prezintă multe avantaje prielnice ca farmecul și potrivirea așezării, aerul sănătos și belșugul de alimente care par să pledeze, toate, în favoarea dorinței exprimate prin petiție". Dacă opera aceasta va fi înfăptuită, nu numai că „se va potrivi cu prezentele vreri ale Domnului", dar va da putința obținerii unor roade neașteptate, însă minunate în viitor [6].

Cu toate acestea, presiunea exercitată de alte treburi a ținut în loc desfășurarea pe mai departe a planurilor privind colegiul de la Durham, și anume pînă în primăvara lui 1656 cînd Lilburne i-a scris lui Thurloe atrăgîndu-i atenția asupra unui avantaj în plus pe care îl putea aduce aprobarea unei noi petiții în legătură cu această problemă :

„s-ar cîștiga dragostea celor din Nord" într-o vreme cînd guvernul avea dealtfel nevoie de tot devotamentul pe care și-l putea atrage și, pe deasupra, ar spori, firește, faima lui Oliver. În sfîrșit, în luna mai 1657, au fost emise scrisorile oficiale prin care se aprobau petițiile orașelor Durham și Newcastle, precum și aceea a comitatului Northumberland. Trebuie subliniat însă că aprobările nu vorbeau încă de vreo universitate, ci se refereau numai și numai la „colegii", care trebuiau organizate, după cîte se părea, mai degrabă după modelul colegiilor Eton și Winchester decît după al celor de la Oxford și Cambridge.

Se arăta acolo că țelul noului colegiu de la Durham urma să fie „o mai bună propășire a învățăturii și credinței în acele părți", iar printre membrii comitetului de întemeiere era și Hartlib. Lista îndrumătorilor spirituali, din care mulți erau legați de Cromwell sau de regimul său, arăta însă că această propășire nu era menită să aibă loc numai în raza de activitate a îndrumătorilor, ci că urma să fie extinsă, pe o bază și mai solidă, în întregul Nord. În felul acesta, Colegiul Durham, pe a cărui listă de îndrumători figurau președintele Widdrington al Camerei Comunelor, Rushworth, Walter Strickland, Fauconberg, sir Christopher Packe și Lambert (cu două luni înainte de a se retrage la țară), urma să devină piesa centrală a unei operații cu dublu efect, adică să întărească atît credința, cît și guvernămîntul central. Numele celor aleși să fie primii deținători de catedre erau și ele strîns legate de cercurile înalte ale Protectoratului. Unul dintre profesori urma să fie Robert Wood, membru în conducerea colegiului Lincoln de la Oxford. Fusese folosit în Irlanda de către Henry Cromwell în primăvara anului 1657 și se bucura de ocrotirea lui lady Ranelagh, după cum rezultă dintr-o scrisoare prin care își exprima, cu o mirare plină de modestie, bucuria de a fi fost numit. „Chemarea mea la catedră mi se pare cu adevărat providențială — scria el — fiindcă n-am avut absolut nici un amestec în ea de la început pînă la sfîrșit" [7].

Mintea lui Wood era fără doar și poate deschisă ideilor noi. După ce studiase cu cîțiva ani înainte sub îndrumarea matematicianului William Oughtred, susținuse în opusculul *Ten to one* introducerea unui sistem monetar zecimal logic. Recunoscînd valoarea logaritmilor, care erau primiți tocmai pe vremea aceea cu aclamații în Europa, el își dădu seama de avantajele pe care le putea reprezenta

trecerea la sistemul zecimal, care ar fi permis aplicarea logaritmilor la calculele monetare. Dacă sistemul monetar s-ar fi bazat pe principiile matematicii — argumenta el — negustorii ar fi constatat că contabilitatea „se preface într-o distracție desfătătoare". Se propunea ca unitatea monetară principală să fie lira sterlină, urmată de monede de 10 centime (prevăzute cu chipul lui Oliver) și de cele de o centimă, apropiată ca valoare de moneda de 2 penny*. Hartlib și-a extins ocrotirea și asupra lui Wood și a aranjat, în martie 1656, o dezbatere neoficială în legătură cu această temă. După ce Wood a relatat că ideile sale fuseseră bine primite la Oxford, William Petty și Benjamin Worsley, secretarul Comitetului pentru comerț al Republicii, și-au arătat și ei plăcerea de a-l avea în mijlocul lor [8].

Și totuși, legătura lui Wood cu colegiul din Durham s-a dovedit a fi mai puțin norocoasă, fiindcă, cu toată înflăcărarea lui inițială, se pare că de fapt n-a făcut periculoasa călătorie în Nord. Una din greutăți o reprezenta distanța, care nu contribuia cu nimic la plăcerea drumului, însă care, sîntem convinși, ar fi fost înfrîntă dacă Colegiul Durham dura mai mult. Colegiul acesta a întîmpinat însă chiar de la început două feluri de împotriviri. Pe quakeri îi înfuria perspectiva unei școli ce se încumeta să formeze pastori, menire care, după preferințele lor, mirosea prea tare a control statal, astfel că, drept urmare, au început să-și bată joc de slujbași „pe care oamenii îi numesc profesori, trufași ca fariseii, purtînd inele, carîmbi de cizmă albi, dantele și lucruri de aur, niște bieți inși care umblă cu nasul pe sus de îngîmfați ce sînt". George Fox, care vizitase colegiul, a plecat comparîndu-l sarcastic cu Turnul Babel pe motivul că noii pastori trebuiau să învețe ebraica, greaca și latina, în timp ce „Petru și Ioan, oameni ce nu știau carte, au predicat Cuvîntul lui Iisus Hristos, care a fost de la începuturi, înainte de a fi existat Babilonul" [9].

Însă opunerea quakerilor, deși stingheritoare, ca întotdeauna, în manifestările ei, nu putea fi socotită drept zdrobitoare. Mai primejdioasă era ostilitatea vechilor universități, care s-a întețit atunci cînd ambițiile Colegiului Durham au început să crească, îndeosebi de cînd o pa-

* Asemănarea cu sistemul adoptat pînă la urmă, în 1971, adică cu peste trei sute de ani mai tîrziu, de guvernul englez este vădită.

tentă de acordare a titlurilor academice, ceea ce ar fi avut drept urmare transformarea colegiului în universitate, a fost întocmită, pentru a fi anulată apoi prin moartea lui Oliver. Oxford își exprimase deja părerea că se stabilea un precedent oarecum periculos și că, prin înmulțirea universităților, „scopul lor principal va fi anihilat". În zadar s-au adresat noii oameni, prin petiții, lui Richard Cromwell, arătînd că școala lor era ca un copilaș aflat încă în scutece, fiindcă pînă la urmă pruncul a murit sufocat. Moartea lui Oliver s-a dovedit a fi fatală pentru perspectivele sale de viață și a rămas ca o altă epocă să înzestreze, peste trei secole, orașul Durham cu o universitate permanentă *. Totuși, prin scurta lui existență, Colegiul Durham a dovedit capacitatea Protectorului de a făuri lucruri noi, bazîndu-se pe ideile experimentale ale unor oameni ca Hartlib și Dury.

În alt domeniu, cel al finanțelor, unde noile idei au fost puse în practică nu atît după sugestiile teoreticienilor, ci drept consecință a deznădăjduitelor nevoi ale ocîrmuirii de noi soluții pentru probleme vechi, tabloul era oarecum diferit. Într-adevăr, nici Cromwell, și cu atît mai puțin Carol I, sau multe alte căpetenii din vechime sau moderne nu au reușit să găsească o soluție ideală, sau măcar simplă, pentru cerințele contradictorii ale apărării naționale și politicii externe, pe de o parte, menite să mențină securitatea țării și să-i sporească puterea, și ale necesității unor impozite reduse, menite să-i facă pe oameni să fie mulțumiți și să prospere, pe de altă parte. E greu de crezut că o asemenea soluție ideală putea fi găsită în epoca aceea socotită în fond, din punct de vedere financiar, drept perioadă de tranziție de la vechiul concept al regelui medieval, care „trebuia să trăiască din ceea ce avea", adică să-și finanțeze politica din propriile sale mijloace, spre controlul parlamentar al impozitelor și deci, încetul cu încetul, al politicii însăși. Ceva mai mult, această epocă de tranziție era tulburată de ruina financiară lăsată în urma lor, așa cum era de așteptat, de războaiele civile.

Bineînțeles că la încurcăturile financiare ale lui Cromwell contribuiseră și unele din propriile sale acțiuni. S-a

* Dar și în acest caz, o propunere ca noua instituție să capete numele de „Colegiul Cromwell" a fost respinsă prin anii 1950.[10]

subliniat, pe bună dreptate, de către un specialist, care era şi unul din sprijinitorii lui, că Cromwell n-a fost „un om priceput în afaceri", iar criticii săi erau preocupaţi, cum era şi firesc, de relaţiile reci pe care el şi le îngăduia să le aibă cu anumiţi negustori şi cu centrul comercial al Londrei. Era un climat periculos pentru epoca aceea în care nu existau bănci în sensul modern al cuvîntului (deşi un fel de organizaţii similare funcţionau totuşi), astfel că împrumuturile trebuiau negociate, atunci cînd era necesar, tocmai cu organizaţiile comerciale, iar faptul că ele i-au fost refuzate în ultimele 12 luni ale vieţii lui nu a făcut decît să-i mărească în mare măsură crescîndele dificultăţi financiare. N-ar fi de nici un folos să indicăm, pentru a critica situaţia financiară a Protectorului, vreo soluţie teoretică posibilă, dar care să nu ţină seamă de concepţiile dominante ale vremii lui. Aşa cum s-a văzut, era o vreme în care rolul pe care îl juca Anglia, sub conducerea lui Cromwell, în treburile lumii era privit mai degrabă cu ochi buni de majoritatea naţiunii, şi nu invers. Ceva mai mult, dărnicia largă de care dădea el dovadă în străinătate îl ajuta să-şi întărească poziţia, izolîndu-l pe regele Carol al II-lea, după cum desfăşurarea costisitoare a trupelor încartiruite în Anglia, Irlanda şi Scoţia micşora ameninţarea regalităţii.

Amănuntele reale ale politicii financiare a lui Cromwell mai sînt discutate şi acum, fiindcă — aşa cum se întîmplase şi cu contemporanii lui — experţii nu se pot pune de acord în ceea ce priveşte faptul dacă moştenise sau nu o situaţie economică sănătoasă de la Parlamentul lung *. Nu poate fi tăgăduit însă că, indiferent de solvabilitatea anterioară a ocîrmuirii, Cromwell şi-a asumat funcţia într-un moment extrem de critic din punct de vedere economic, adică atunci cînd efectele războiului cu Olanda începeau să se resimtă din plin. De asemenea, numeroasele vînzări de pămînturi pricinuite de confiscarea averilor regaliste contribuiau şi ele la perturbarea economiei naţionale, deoarece conduceau la blocări exagerate de

* Vezi *Financial and Commercial Policy under the Protectorate* de Maurice Ashley, care vine în sprijinul lui Cromwell ; *Public Finance and the Sale of Confiscated Property during the Interregnum* de H. J. Habbakuk, care atribuie instabilitatea financiară congenitală a regimului lui Cromwell în special împrejurării că oamenii nu voiau să-i împrumute bani şi care ia ca punct de plecare faptul că, la dizolvarea lui, Parlamentul lung nu era solvabil.

capitaluri. Războaiele civile lăsaseră în urma lor un haos financiar în care noile mijloace de a ieşi din încurcătură se băteau cap în cap cu birurile cunoscute din vechime. Dar chiar în aceste condiţii, cheltuielile pentru întreţinerea armatelor din Scoţia şi Irlanda, precum şi cheltuielile suplimentare prilejuite de uniunea cu Scoţia nu erau acoperite de impozitele stabilite în acest scop. În afară de acestea, comerţul Angliei era supus unor stagnări şi fluctuaţii care nu puteau fi puse neapărat pe seama guvernului. Toate aceste năluci ameninţătoare îl înconjurau acum pe omul ale cărui speranţe de căpetenie din anul 1654, cînd a ajuns Protector, erau *să reducă,* potrivit dorinţei oamenilor, nepopulara dare lunară.

Aceste dări, rău văzute încă de la prima lor introducere, în 1645, de către armata lui Fairfax, s-au transformat într-un sistem pe scară naţională dat pe mîna comitetelor locale. Baza impunerilor era proprietatea funciară, precum şi cea mobiliară, iar banii strînşi erau înmînaţi la început vistiernicilor armatei de la Guildhall. Totuşi, în pofida eforturilor lui Whalley de a introduce o contribuţie pe venituri de 6 penny la lira sterlină, proprietatea funciară a continuat să fie baza pe care se făceau în general impunerile. Însă cum numărul oştenilor se micşora, împuterniciţii vistieriei şi-au luat obiceiul să indice în ce alte locuri puteau fi folosite dările. S-a ajuns în chipul acesta ca, după terminarea războiului civil, să fie cerută imensa sumă de 120 000 de lire sterline pe lună, fapt care a provocat, aşa cum era de aşteptat, plîngeri zgomotoase atît din partea cetăţenilor cît şi a Parlamentului din 1654, ceea ce l-a făcut pe Cromwell să-şi asume sarcina de a reduce în două trepte această sumă la 60 000 de lire sterline, lucru care era, desigur, în concordanţă cu dorinţa obştească şi cu propriile sale convingeri, însă care nu făcea decît să-l împingă, din punct de vedere financiar, spre alte surse mai vechi.

Unele din aceste surse, ca, de pildă, taxele vamale, dăinuiau de multă vreme, astfel că erau îndeobşte acceptate, în timp ce altele, ca accizele, fuseseră introduse cu prilejul războaielor şi de aceea erau foarte prost văzute. Accizele, propuse mai întîi de Pym în 1643 şi folosite după aceea de ambele părţi în decursul războiului civil, aveau în mintea oamenilor răsunetul unei inovaţii nedorite. Constau dintr-o taxă plătită de producătorii englezi pentru mărfurile produse în ţară şi de către producătorii străi-

ini la intrarea mărfurilor lor în porturile engleze, adică la fel cum erau plătite şi taxele vamale. Erau supuse, printre altele, acestor taxe, atît berea slabă, din malţ nepreparat, cît şi berea din malţ prăjit şi hamei (deşi pîinea era scutită, fiind, prin tradiţie, alimentul de bază al populaţiei), lucru care a avut, evident, efectul de a provoca ridicări de preţuri, ba în unele cazuri chiar răzvrătiri. Pînă la urmă, cîrmuirea şi-a dat seama că taxele acestea puteau fi administrate în modul cel mai avantajos prin concesionarea lor unor persoane particulare. Acordînd dreptul de încasare a veniturilor din accize pentru o anumită clasă de mărfuri în schimbul unei sume fixe plătite anticipat, guvernul avea avantajul de a pune mîna dintr-o dată pe atît de trebuincioşii bani gheaţă. Dacă respectiva persoană putea scoate mai mult decît plătea, şi desigur că obiectul operaţiei era tocmai acesta, ea avea dreptul să păstreze diferenţa. Deşi încasările făcute arată că într-adevăr concesionarii trebuie să fi avut cîştiguri mari, totuşi faptul că guvernul continua să vîndă aceste drepturi arată că problema nu era deloc simplă, fiindcă, dacă ar fi făcut el impunerile, guvernul ar fi încasat mult mai puţin. Particularii plăteau ocîrmuirii mai mult, dar aveau şi cîştiguri mari. Aşa se explică cum de-a putut omniprezentul Martin Noell să pună treptat mîna pe categorii întregi de mărfuri şi să cumpere pe bani lichizi şi alte concesiuni. A obţinut contractul asupra sării contra unor sume variind între 20 000 şi 30 000 de lire sterline pe an, contractul asupra postavurilor, mătăsurilor şi pînzeturilor contra a 56 000 de lire sterline pe an şi, în sfîrşit, în 1657, un contract multiplu pe cinci ani privind un număr mare de mărfuri diferite. Tot el a avut rolul de însărcinat al lui Thurloe pentru strîngerea încasărilor cuvenite administraţiei poştale, înfiinţată pe timpul lui Carol I pentru a transporta scrisori cu 2 penny pentru 80 de mile, şi, în afară de aceasta, pentru a închiria cai de poştă. Thurloe avea nevoie să controleze această organizaţie în folosul treburilor tainice ale serviciului său de informaţii [11].

În pofida acestor măsuri, cifrele citate de dr. Ashley arată că în tot decursul Protectoratului a existat o permanentă şi uriaşă diferenţă între veniturile şi cheltuielile statului, veniturile fiind într-una inferioare limitei de 2 000 000 de lire sterline, în timp ce cheltuielile erau mereu mai mari. Drept rezultat, deficitul s-a menţinut aproape

permanent la peste 1 000 000 de lire sterline. În 1657, de pildă, deficitul se urcase la 1 500 000 de lire sterline, pentru ca în 1658, cînd a murit Oliver, să se mențină la același nivel. Cifrele acestea explică nu numai interesul pe care îl reprezentau pentru guvern sursele directe de bani lichizi, cum erau concesionarea veniturilor din taxele de vămuire și din accize, dar și faptul că trebuia să recurgă la diferite forme de împrumuturi camuflate, ca, de pildă, emiterea de obligațiuni pentru soldele oștenilor sau de titluri garantate de stat. Dar chiar în aceste condiții se dovedeau necesare și alte împrumuturi, din care unele luate probabil de la Noell, de la tovarășul acestuia, negustorul Vyner, sau, dacă era posibil, din City. S-a sugerat în mod plauzibil că o parte din prietenia arătată de Cromwell oamenilor de acest fel, ca, de altminteri, și evreilor, își avea rădăcina în necazurile lui financiare și în atitudinea glacială a celor din City [12].

Este adevărat că *Umila petiție și povață* îi pusese la dispoziție lui Cromwell, în 1657, atunci cînd căpătase demnitatea regală, un venit anual de 1 300 000 de lire sterline. Însă chestiunea aceasta ridica și ea diferite probleme. În primul rînd, suma nu era suficientă, astfel că mai tîrziu a trebuit să fie mărită cu alte 600 000 de lire sterline. În al doilea rînd, era greu de știut de unde vor fi luați banii adevărați, nu cei de pe hîrtie, după cum a recunoscut mîhnit însuși Cromwell în fața Parlamentului din 1658 : „Deși am administrat fondurile cît am putut mai bine... unele din ele destinate de voi treburilor publice, cum sînt cele pentru construcții, n-au intrat în casa statului, așa cum era de așteptat" [13]. În această ultimă perioadă a vieții sale, Cromwell a avut nevoie de încă 500 000 de lire sterline pentru războiul cu Spania, care urmau să fie strînși printr-un impozit aplicat pe o durată de numai trei luni. El a mai trebuit să recurgă, de asemenea, așa cum s-a văzut, la mijlocul folosit mai înainte de Iacob I și Carol I de a impune clădirile noi din Londra. Pentru toate casele clădite în Londra începînd din 1620 încoace urma să se plătească o dare anuală, iar pentru cele clădite începînd din septembrie 1657 trebuia plătită o amendă de 120 de lire sterline pe lună. Dar și în cazul acesta, nu s-au încasat atîția bani cît se sperase.

Crescîndele greutăți bănești nu numai că îl puneau din cînd în cînd pe Cromwell în conflict cu Parlamentul, încer-

cări pe care sîntem siliți să credem că prefera să le ocolească cu desăvîrșire deocamdată, dar aveau repercusiuni și asupra altor aspecte ale politicii spre care aspira. De pildă, gingașa problemă a englezilor catolici afecta plăpîndele relații dintre Anglia și Franța. Pe la mijlocul deceniului, Oliver îngăduise statornicirea unei situații *de facto* mai îngăduitoare a catolicilor, în timp ce Bordeaux stăruia, în urma instrucțiunilor categorice primite de la Mazarin, ca îngăduința să fie *de jure*. La rîndul lui, Parlamentul, pentru a obține fondurile necesare războiului cu Spania, cerea să se revină la vechile și asprele legi privind nesupunerea religioasă, potrivit cărora catolicii trebuiau să depună un jurămînt de renegare a credinței lor, iar în caz contrar să piardă două treimi din avere. Cu toată împotrivirea Protectorului, Parlamentul a votat în acest sens în luna iunie un proiect de lege pe care Oliver a trebuit, vrînd-nevrînd, să-l accepte (deși, după cîte se pare, el n-a fost aplicat niciodată), astfel că singurul lucru ce i-a rămas de făcut a fost să-l potolească pe Bordeaux făgăduindu-i că legile vor continua să fie aplicate mai degrabă cu blîndețe decît cu asprime, făgăduială pe care ambasadorul a socotit că Oliver avea de gînd să o țină cu orice chip.

Miezul problemei consta, firește, în uriașele cheltuieli pentru armată și marina de război. Dr. Ashley aprecia că în decursul Protectoratului fuseseră cheltuite numai pentru armată peste 7 000 000 de lire sterline, ceea ce dovedește că grosul risipei nu era la Curtea Protectorului, așa cum insinuau unii regaliști sau republicani. Cromwell nu era nici un ocrotitor al artelor, așa cum fusese regele Carol I, și cu atît mai puțin omul care să irosească banii țării. Cheltuielile reale pentru armată, mașina de război și administrația civilă se ridicau probabil la 2—3 000 000 de lire sterline pe an. În aceste condiții, ne vine ușor să înțelegem enervanta convorbire pe care Protectorul a avut-o pe tema finanțelor lui cu Bordeaux și pe care acesta a raportat-o în Franța. Oliver își recunoștea pe față sărăcia și neputința lui de a da Franței un ajutor mai mare decît acela la care se angajase prin planurile lor comune. Admitea față de ambasador că mijloacele sale erau îndeobște slabe ; cu toate că veniturile țării erau foarte mari, cheltuielile făcute „pe uscat și pe mare" absorbeau

o bună parte din ele. Avem motive să credem — așa cum a crezut și Bordeaux — că declarațiile lui erau sincere [14].

Nu lipseau de altfel teoreticienii care încercau să ofere soluții nu numai în privința finanțelor țării, ci și pentru înrudita temă a comerțului. Hartlib și prietenii lui, de pildă, credeau cu înflăcărare în însemnătatea creșterii productivității în această țară în care predomina agricultura : 4 500 000 din cele peste 5 000 000 de locuitori ai țării — susțineau ei — trăiau din cultivarea pămîntului. Productivitatea putea fi mărită prin plantarea obligatorie a pomilor roditori sau prin alte măsuri valoroase ca stimularea albinăritului. Premisa acestor idei era aceea că pămînturile lăsate în paragină erau fatale pentru binele obștesc. Drept urmare, împrejmuirea pămînturilor, care îi supăra atît de tare pe oamenii de rînd, precum și extinderea complicatului sistem de împrejmuiri, cum era acela practicat la desecarea mlaștinilor, operație pe care nivelatorii o criticaseră cu atîta furie mai de mult, intrau în planurile lui Hartlib și ale celor din jurul său ca fiind opere cucernice, astfel că în cartea sa *Legacy of Husbandry,* apărută în 1655, el se declara de acord cu drenarea [15]. Schimbarea atitudinii lui Cromwell față de întreaga problemă a regiunilor mlăștinoase arată cum nu se poate mai bine influența pe care aceste idei o aveau pe vremea aceea asupra puritanilor.

Într-adevăr, în îndepărtații ani ai deceniului 1630, Cromwell nu văzuse în problema mlaștinilor decît suferințele unor oameni nevoiași, pentru ca, în iunie 1653, sir William Killigrew să relateze, referindu-se la desecarea mlaștinei South Holland, că Cromwell, care era pe atunci comandant-șef al armatei, considera că se făcuse în principiu o operă folositoare, numai că cei ce executaseră lucrarea trăseseră prea mari profituri, în vreme ce „nu se arătase suficientă grijă față de cei săraci". Ultima fază a fost aceea în care Cromwell a dat voie să se ia măsuri împotriva răzvrătiților care se adunau ca să protesteze împotriva desecării. Oricît de dreaptă va fi fost cauza lor, locuitorii mlaștinilor tulburau liniștea publică, astfel că trebuiau siliți să se supună legilor. Se spunea, de pildă, că Edmund Drury din Swaffham, bănuit a fi căpetenia protestatarilor, ar fi amenințat că se vor măsura cu două sau trei mii de oșteni, „fiindcă erau înarmați tot atît de bine ca și ei". Un poem scris pe aceeași temă glăsuia :

Slăvesc stăvilirea puhoaielor și îmblînzirea mării,
Înfrînarea grandioaselor fluvii și îndreptarea lor.
Noi brațe învăța-vor să muncească, uitînd ce este jaful,
Și noi picioare-n biserici vor păși și vor cădea-n genunchi.

Bătălia mlaștinilor luase sfîrșit. Puterea centrală a răspuns protestatarilor prin cuvintele comitetului parlamentar însărcinat cu această problemă : „Preocuparea puterii supreme este și trebuie să fie aceea de a se îngriji de binele întregii națiuni" [16].

Domeniul în care ideile puritane de odinioară s-ar mai fi putut ciocni cu practica stabilită era acela al diferitelor întreprinderi autorizate să facă comerț cu străinătatea. Nici o altă temă nu fusese supusă, înaintea războiului, unei critici atît de violente și de energice din partea opoziției puritane ca aceea a monopolurilor naționale. Întreprinderi ca „Antreprenorii comerciali", „Compania moscovită", „Compania Indiilor orientale" și așa mai departe nu erau toate niște adevărate monopoluri ? Și totuși, asociațiile acestea se bucurau de sprijinul Protectorului. S-a dovedit a fi de ajutor „Companiei moscovite" și a intervenit în favoarea „Antreprenorilor comerciali" la Hamburg, unde Richard Bradshaw era întîmplător atît reprezentant al guvernului englez, cît și reprezentant și delegat al companiei. Este adevărat că Cromwell își dădea seama de încurcătura pe care o reprezentau aceste întreprinderi. Într-o scrisoare, întocmită cu mîna lui în februarie 1655 și adresată Consiliului de stat, Cromwell se referea la petiția lui George Sanderson de a i se acorda o patentă ca să exporte în exclusivitate cărbuni de la Newcastle în Franța. Consiliul urma să examineze dacă „aceasta nu reprezenta un monopol care să prejudicieze drepturile poporului sau dacă patenta putea fi acordată în mod legal pe baza considerațiilor și motivelor alăturate în scopul măririi veniturilor publice". Compania „Antreprenorilor comerciali" a avut de îndurat critici serioase, în special din partea producătorilor de postavuri, din cauza dreptului ei exclusiv de a exporta postav neprelucrat. Pînă la urmă, Comitetul parlamentar pentru comerț s-a declarat împotriva acestei practici, deși o aprobase mai înainte și în pofida opunerii unuia dintre membrii săi, sir Christopher Packe, care, în calitate de patron al companiei, și-a folosit dubla lui poziție spre a inter-

veni în dezbateri „ca un armăsar". [17] Se pare totuși că pînă la urmă compania și-a recăpătat privilegiul. În general însă, sarcina de a învinovăți în continuare companiile în numele celor ce se împotriveau monopolurilor a rămas pe seama nivelatorilor și a quakerilor.

În ceea ce privea comerțul luat în totalitatea lui, înființarea, în 1650, a unui Consiliu al comerțului a reprezentat totuși o încercare îndrăzneață de tratare a problemelor unei epoci în care aproape nimeni nu înțelegea cum puteau fi folosite cel mai bine diferitele tendințe comerciale, supuse atîtor influențe străine de neprevăzut, în timp ce alte evenimente externe ca războaiele, pierderea corăbiilor și recoltele proaste complicau și mai mult situația. Comitetul comerțului, creat sub Protectorat și care l-a urmat pe cel dintîi, a reprezentat cel puțin străduința stabilirii unui control central, deși doar un singur raport al comitetului a stat la baza legii votate de Parlament și anume a celei privitoare la exportul „unor mărfuri produse, cultivate sau manufacturate în această Republică" [18]. Prin alte referate, comitetul își exprima părerea că era necesar să se interzică exportul lînei și să se îngăduie exportul, cu taxe vamale reduse, al unor mărfuri ca, de pildă, carnea de vită, carnea de porc, slănina și brînza, pentru ca, cu un alt prilej, să propună prohibirea totală a exportului de piei brute și de piei tăbăcite. Din păcate, sugestiile acestea n-au dat decît puține rezultate palpabile. Aceste încercări empirice de control statal concordau cu unele concepții avansate ale timpului, cum erau cele ale lui Thomas Violet, autorul unei teorii economice originale, care susținea necesitatea unei supravegheri mai atente a comerțului din partea guvernului englez, asemănătoare aceleia exercitate de guvernul olandez, pe care el o considera foarte bună.

În timpul domniei regelui Carol I se făcuseră propuneri pentru trecerea sub controlul statului a minelor de cărbuni, prin considerarea lor drept proprietate regală, iar în 1655 a fost prezentată Protectorului Oliver o nouă variantă a acestui plan. [19] Fiindcă prețul cărbunelui era o problemă care le pricinuia mari necazuri locuitorilor din Sud, unde londonezii în special trebuiseră să suporte o majorare de 300% a acestui preț în timpul războiului cu Olanda, planul trecerii minelor de cărbuni în proprietatea statului, cunoscut sub numele de Planul Battalion, a fost pus pînă la urmă în discuție, fără să se intre însă în

amănunte. Sub domnia lui Carol I s-a propus ca guvernul să participe la exploatarea minelor, vînzarea cu amănuntul a cărbunilor urmînd să fie făcută, în locul negustorilor, de către administrațiile comunale, în timp ce sub Cromwell propunerea era ca sub control guvernamental să intre numai expedițiile de cărbuni pe mare. Aveau să fie numiți mai mulți agenți, care să cumpere cărbunii la prețuri fixe vara și iarna, plătind statului o rentă anuală între 50 000 și 60 000 de lire sterline pe an. Totuși, din cauză că planul acesta bine intenționat le-ar fi îngăduit de fapt agenților să fixeze, fără frică de pedeapsă, prețuri extrem de ridicate pentru consumatori, propunerea — cum era și drept — a căzut baltă.

Exista totuși un domeniu în care preferințele religioase ale lui Cromwell se încastrau perfect în teoriile economice ale vremii. Convingerea lui în necesitatea ca protestanților străini să li se permită imigrarea în Anglia era împărtășită pe deplin de un om ca Violet care, în calitatea lui de adept al comerțului liber, își exprimase părerea că un bun comerciant olandez era pentru statul englez tot atît de prețios ca și o vacă olandeză de rasă. Acum, cînd pornirile sale religioase îl îndemnau atît de puternic să-i cheme pe protestanții năpăstuiți să vină să se așeze în Anglia, lui Cromwell îi venea ușor să accepte ideea că bunăstarea țării va fi sporită prin prezența lor. Jean Despaigne, eminentul teolog hughenot care fugise în Anglia după moartea lui Henric al IV-lea, s-a bucurat de protecția lui Oliver încă de pe vremea cînd era comandant-șef al armatei. În 1652, Despaigne dedicase un opuscul lui *Messire Oliver Cromwell, Général des Armées de la République d'Angleterre,* în care arăta că obținuse, la Somerset House, cu ajutorul acestuia, un loc nou pentru biserica lui, iar cînd francezul i-a adresat mulțumiri formale pentru mărinimia de care dăduse dovadă, Cromwell i-a răspuns, la ceremonia inaugurării, cu o cuvîntare extrem de binevoitoare, care a făcut o impresie profundă asupra ascultătorilor, astfel că Despaigne a soris după aceea : „Am auzit cuvinte pe care nu le vom uita niciodată". Dealtfel, se poate socoti, pe bună dreptate, că vorbele acestea rezumau atitudinea afectivă a lui Cromwell în această problemă : „Iubesc străinii — a declarat el — mai cu seamă dacă au aceeași credință ca noi" [20].

Drept urmare, coloniilor de imigranți protestanți de la Londra și Norwich li s-a îngăduit cu generozitate în

timpul Protectoratului să facă comerț în pofida de neînlăturatei opuneri locale. Peste 250 de străini au primit sub Protectorat acte de încetățenire, un număr record, mult mai mare decît acela al naturalizărilor aprobate sub Iacob I sau Carol. Și Oliver a continuat să acorde o deosebită și călduroasă ocrotire străinilor, începînd cu Theophilus de Garencières, medicul de casă al ambasadorului francez, care a ajuns, la stăruința lui Cromwell, membru al Colegiului medicilor englezi, și pînă la Peter Vasson, care a fost numit conferențiar la catedra de fizică de la Oxford tot în urma aceleiași binevoitoare intervenții. Într-adevăr, rectorul Universității, adică Cromwell, a declarat că primise în privința lui Vasson un referat favorabil, în care erau descrise suferințele lui din cauza credinței, succesul pe care îl avusese, prin binecuvîntarea Domnului, în practica sa și „caracterul ireproșabil al modului său de viață".

Poate că multe din cele mai grave probleme ale Protectorului ar fi căpătat o soluție măcar parțială dacă la Londra ar fi existat o bancă cum era aceea de care se bucurau olandezii la Amsterdam. Era un dar din cauza căruia olandezii erau invidiați de negustorii englezi, siliți să plătească dobînzi deosebit de mari la împrumuturi, lucru care — susțineau ei — le paraliza comerțul. Ideea unor bănci de stat fusese sugerată de fapt încă din 1648. Ar fi urmat să se înființeze două bănci : o „bancă comercială", precum și una „de schimb", propusă în 1650. Se socotea îndeobște că o bancă putea fi de folos comunității. În broșura *England's Safety*, apărută în 1652, Henry Robinson cerea insistent ca Anglia să acumuleze aur și argint în cantități mari, ca mărfurile de primă necesitate, cum erau alimentele și materialele brute, să nu fie exportate și ca importul obiectelor de lux să fie interzis. Această broșură a fost recomandată de sir Anthony Ashley Protectorului curînd după învestirea lui cu rugămintea ca propunerile lui Robinson să fie „luate neîntîrziat în considerare". O altă broșură, aceea a lui S. Lambe, se referea la multiplele avantaje pe care le oferea o bancă, inclusiv creșterea venitului național și reducerea dobînzilor pentru negustori, păreri pe care le-a expus într-o petiție către Parlament, cu toate că nici de această dată n-a ieșit nimic precis de pe urma ei. Așa cum stăteau lucrurile, părerile lui Lambe au rămas să fie puse în practică și să dea roade de-abia în epoca următoare [21].

Controversa asupra felului în care Cromwell a administrat resursele țării ia o formă ascuțită atunci cînd se referă la situația de după moartea lui, cînd Anglia a trecut neîndoielnic, sub cîrmuirea șovăitoare a lui Richard, printr-o perioadă financiară sumbră, apropiată de faliment. Era o situație moștenită de la Cromwell, care lăsase, desigur, la moartea lui, datorită diferenței permanente dintre venituri și cheltuieli, o datorie de stat deosebit de mare, sau un fenomen specific cauzat de decesul său prematur ? Firește că nici cel mai versat economist n-ar fi în stare să dea acestei întrebări un răspuns lipsit de orice îndoială. Cele ce s-ar fi întîmplat dacă Cromwell nu și-ar fi aflat sfîrșitul nu pot fi decît de domeniul supozițiilor. Experiența istorică ne face să presupunem că, dacă ar fi trăit, Cromwell ar fi rezistat furtunii financiare, ceea ce nu înseamnă că am subaprecia problemele cărora trebuia să le facă față. Însă criza de încredere provocată de încetarea din viață a acestui bărbat cu mînă fermă, agravată de tulburările externe iscate de pe urma depresiunii economice din 1659, care nu i se datora lui, s-au îmbinat dînd naștere unei situații groaznice, ce n-ar fi survenit dacă el ar mai fi fost în viață. Cromwell ar fi putut lua în considerare cu ușurință o nouă convocare a Parlamentului pentru motive bănești, idee ce fusese într-adevăr pusă în discuție în vara dinaintea morții lui, deși ne putem închipui doar, fără să putem ști în mod sigur, cam ce fel de concesii ar fi fost dispus Parlamentul să facă în această privință. S-a subliniat pe bună dreptate că guvernul francez de dincolo de Canal a avut și el de luptat cu un uriaș deficit financiar în tot decursul secolului al XVII-lea. Rezultă că, indiferent de greutăți, finanțele lui Cromwell ar fi rămas, ca preocupare existentă, în starea în care erau, însă, odată aflat pe patul de moarte, leșul a început să se împută cu repeziciune.

Din aceste motive, nu trebuie să fim prea aspri atunci cînd judecăm felul în care Cromwell și-a mînuit finanțele. De altminteri, chiar dacă n-avea nici o pricepere în acest domeniu, el n-a încercat să-și privească de sus și cu nepăsare necazurile sale economice. Deși strădaniile lui de a subvenționa Proiectul vestic și chiar politica sa internă prin acapararea tezaurului spaniol s-au dovedit zadarnice, ele prezentau totuși posibilități de reușită, iar impozitul de 10%, destinat plății generalilor-maiori, care nu și-a atins nici el scopul, dovedea dorința lui Cromwell

de a face față printr-o aceeași măsură atît problemelor guvernării, cît și celor bănești. Sîntem siliți, de aceea, să arătăm înțelegere acestui om care înainta poticnindu-se, dar fără a-și pierde curajul, luptînd cu greutăți care nu fuseseră înfrînte de nimeni pînă la el și nu urmau să fie înfrînte încă multă vreme după ce avea să-și dea duhul. Poate că neîndestulătoarea lui pricepere în problemele economice echivala cu o anumită opacitate intelectuală, ceea ce nu înseamnă totuși că nu a fost tragic de nenorocos în perioada căreia a trebuit să-i țină piept.

În ceea ce privește conștiința lui socială, lui Oliver Cromwell nu i-a lipsit nicicînd compasiunea pentru oamenii de rînd, sărmani și asupriți, fie că era vorba de bieți oșteni care își cereau banii, de creștini săraci și oprimați sau pur și simplu de nevoiași a căror soartă nădăjduise să o îmbunătățească atunci cînd a venit pentru prima dată la putere. În același timp însă, atît în concepțiile lui sociale, cît și în materie de finanțe, el nu era decît un copil al timpului său, și nu un inovator. Drept urmare, chiar dacă intuiția lui se împotrivea acestui mod de a gîndi, Cromwell n-a fost în stare să curme tendința puritană de a identifica încetul cu încetul sărăcia cu lipsa meritelor morale, în timp ce semnul aleșilor Domnului era efortul personal. De asemenea, diferitele încurcături pe care le-a avut pe alte teme cu Parlamentul nu i-au lăsat suficientă putere și libertate față de această instituție, astfel încît să facă să fie votat șirul acela de reforme care fuseseră cîndva țelul celor interesați în așezarea națiunii. În felul acesta, Protectorul și-a urmat calea mai degrabă printr-o perioadă de încercări și de propuneri, dar nu și de realizări.

De pildă, în septembrie 1656, Parlamentul a continuat dezbaterile asupra reformelor judiciare, propunînd anumite măsuri ca înființarea unor oficii locale pentru testamente sau a unei Curți de echitate * și a unui tribunal la York, măsuri care, dacă ar fi fost puse în aplicare, ar fi avut o mare înrîurire asupra oamenilor de rînd. Însă votarea acestor proiecte de legi a fost împiedicată de mulțimea juriștilor din Camera Comunelor și, fiindcă pe timpul acela

* Curți specifice sistemului judiciar anglo-saxon, unde se recurge la principiile generale de justiție pentru a se corecta sau suplini prevederile legilor în vigoare sau deciziile altor instanțe judecătorești. — M.L.

schimbarea legilor şi confiscarea proprietăţilor particulare ajunseseră să fie în mod fatal legate una de alta în minţile celor prevăzători, din cauză că mulţi, prea mulţi dintre aceiaşi oameni ai legii propovăduiau şi una şi alta, reformele n-au mai fost înfăptuite. N-a fost desfiinţată nici măcar Curtea lordului-cancelar, deşi rechematul Parlament trunchiat a continuat să chibzuiască asupra acestei legi şi după moartea lui Oliver.

Din cauza efectelor îngemănate ale haosului lăsat în ţară de războiul civil şi înlăturării, după Restauraţie, a schimbărilor intervenite în decursul interregnului, ne vine greu să deslușim care au fost intenţiile Protectorului sau ale partenerilor săi în privinţa administrării ţării. Există totuşi urme ale unor străduinţe spre un fel de centralizare, precum şi impresia că, dacă Protectorul ar fi trăit mai mult şi ar fi fost mai puţin stingherit de alte probleme în decursul perioadei cînd a avut efectiv puterea, ar fi dorit, poate, să facă o oarecare distincţie în materie de administraţie între politică şi guvernare. Scoţia în schimb este o regiune în care ţelurile personale, deşi diferite, ale Protectorului pot fi distinse mai limpede, fiindcă se profilează pe orizontul local.

În ţara aceasta, Oliver a fost proclamat Lord-Protector după toate regulile şi în sunete de trompete, pe la mijlocul lunii iulie 1657, mai întîi în cartierul Canongate al Edinburghului şi apoi la Leith. În jurnalul său personal, Nicoll vorbea despre „tot felul de semne de bucurie", deşi o gazetă săptămînală destăinuia că, din cei cinci sau şase mii de scoţieni care luau parte la ceremonie, nici unul n-a deschis gura ca să strige „Dumnezeu să-l aibă în pază pe Lordul-Protector". Ciudat era faptul că proclamarea avea loc doar după cîteva luni de la votarea de către Parlament a actului privind uniunea dintre Anglia şi Scoţia. Din cauza altor necazuri pe care Cromwell le avea cu această instituţie, uniunea plănuită după bătălia de la Dunbar şi aprobată de Consiliul de stat şi de Protector încă din aprilie 1654 fusese ţinută în loc timp de trei ani înainte de a fi fost acceptată oficial de Parlament. Unii deputaţi au mai ridicat obiecţii împotriva ei chiar şi în ultimele dezbateri, printre ele fiind, destul de interesant, şi aceea că, în materie de uniune, trebuia dată preferinţă Irlandei ca fiind o „ţară mai plăcută, locuită în majoritate de englezi", în timp ce Scoţia, deşi nu era socotită, firește, o colonie, era totuşi o ţară locuită de străini. Această amînare oficială n-a împiedicat

însă Scoţia să fie reprezentată în cele două parlamente ale Protectoratului şi ca patru deputaţi scoţieni să fie desemnaţi pentru viitoarea Cameră a Lorzilor. Partea proastă era că, aşa cum se întîmpla şi în Irlanda, o bună parte din populaţia Scoţiei era lipsită de dreptul de vot. Într-adevăr, toţi cei care fuseseră de partea regelui după semnarea *Angajamentului* n-aveau voie să se prezinte la urne dacă nu dădeau dovadă de mult lăudatul „devotament", astfel că exista tendinţa ca deputaţii să fie propuşi de guvern, ceea ce făcea ca Scoţia să fie reprezentată de o mulţime de funcţionari şi ofiţeri englezi, şi nu de adevăraţii ei mandatari. În 1656, de pildă, a fost ales deputat al oraşului Inverness guvernatorul militar englez, Lockhart, un sprijinitor al lui Cromwell a fost ales deputat din partea comitatului Lanark, iar Broghill — deputat de Edinburgh. Alegerile nu se desfăşurau într-o atmosferă deosebit de însufleţită. Robert Baynes, un ofiţer englez din Aberdeen, istorisea ce aspect apatic avuseseră alegerile din acest oraş, unde singura grijă a locuitorilor era să-şi arate unul altuia cît de puţini dintre ei aveau dreptul să voteze după noile reguli [22].

Cu toate acestea, planurile pentru propăşirea Scoţiei făceau progrese. În luna mai a anului 1655 a fost constituit Consiliul de stat al Scoţiei sub preşedinţia lordului Broghill, prevăzîndu-se suma de 100 de lire sterline ca să se cumpere un sceptru pentru acest nou organism. Generalul Monk, comandantul militar englez lăsat acolo de Cromwell după bătălia de la Dunbar, a intrat şi el în Consiliu, iar sub conducerea lui fermă, dar prielnică, Scoţia, această ţară sfîşiată de războaie, s-a bucurat în cele din urmă de o perioadă de legalitate şi ordine. Monk era un personaj foarte interesant, fără să fi fost chiar acel „cinstit şi sincer general Monk al vostru", cum îl descria Oliver într-o scrisoare de pe vremea aceea. John Aubrey îl înfăţişa mai întîi de toate ca pe un tînăr viguros, vesel şi bine legat. În schimb soţia sa, o croitoreasă, şi-a atras, la Curte, batjocura lui Dorothy Osborne care scrisese : „Se potriveşte cît se poate de bine cu celelalte mari doamne ale timpului". Pe de altă parte, Monk nu a fost — aşa cum îl considerau unii — cel mai norocos făţarnic al epocii, ci un om inteligent, care a ştiut să aprecieze în toate momentele critice ale carierii lui ce acţiune se potrivea cel mai bine unei anumite situaţii dintr-un anumit răstimp. I-a fost poate de ajutor faptul — cum spunea Clarendon —

că era lipsit de ceea ce îi îmboldea pe atît de mulţi oameni ai timpului său : „N-avea fumurile religiei, care să-i sucească capul". Monk era însă mult prea precaut ca să se fălească cu această lipsă, într-o vreme cînd unii făceau adeseori paradă de asemenea fumuri. La începutul şederii sale în Scoţia, William Clarke îi scria entuziasmat lui Lenthall, preşedintele Camerei Comunelor, că Monk era „un foarte preţios instrument". Din punctul de vedere al folosirii lui în Scoţia, semnala Clarke, adevărata valoare a lui Monk consta în aceea că nimeni altul nu le-ar fi putut comanda scoţienilor atît de „elegant" : „Îşi impune voinţa cu tact şi politeţe rigidă." [23]

Politeţea aceasta rigidă şi-a manifestat-o Monk pe două căi : era hotărît, în primul rînd, să nu mai tolereze nesfîrşitele şiruri de campanii şi de atacuri subversive pe care scoţienii le desfăşurau în regiunile muntoase sau de la şes, scop în care a sprijinit din toate puterile construirea celor cinci mari fortăreţe : Leith, Perth, Ayr, Inverlochy şi Inverness. Socotea, pe bună dreptate, că, datorită acestor mijloace, Scoţia putea fi controlată cu un număr minim de oşteni, ceea ce îi dădea putinţa să menţină la un nivel scăzut cheltuielile din ce în ce mai mari ale ocupaţiei militare. Din punctul de vedere al construcţiei lor, fortăreţele Perth, Ayr şi Leith erau lăudate de către contemporani. În 1661, de pildă, John Ray descria Leith-ul ca fiind „remarcabil de frumos şi de somptuos", apreciind că pentru construcţia fiecărei fortăreţe se cheltuiseră cîte 100 000 de lire sterline. Inverlochy era un loc singuratic din Nord-Vest, aflat la celălalt capăt, faţă de Inverness, al văii Great Glen, în apropiere de aşezarea actuală a fortului William. Garnizoana engleză a fortăreţei era nemulţumită că trebuia să stea cîte un an pînă să fie schimbată, iar în scrisorile trimise acasă ofiţerii se plîngeau de frigul şi de pustietatea locului, cerînd disperaţi să li se trimită, pentru a-şi mai ogoi plictiseala, diferite obiecte de lux, ca piele ruseşti, fotolii, vase de cositor, halate din materiale pluşate, de culoare violetă, ca să-i apere de frig, precum şi puieţi de cireş şi zarzăr pentru a face să înflorească ţinuturile muntoase ! Cetăţuia Inverness fusese clădită pe o limbă de pămînt de la vărsarea rîului Ness, unde se întîlnesc cele două braţe de mare Moray şi Beauly. Pentru săpături se folosise mînă de lucru locală, în timp ce pentru restul lucrărilor fuseseră aduşi lucrători calificaţi din alte părţi. De asemenea, dulapii şi grinzile de stejar veniseră din Anglia, deşi fusese

folosită şi lemnărie din vecinătate. Pastorul James Fraser de la Kirkhill, care ţinea un jurnal personal, a consemnat că Hugh Fraser din Struy primise dintr-un foc 30 000 de mărci vînzîndu-şi pădurile[24]. Celelalte materiale de construcţie aveau o sursă mai puţin potrivită : piatra cioplită de bună calitate provenea de la bisericile şi mănăstirile locale, inclusiv de la biserica St Mary din Inverness şi de la mănăstirea Beauly.

Construcţia rezultată, care costase între 50 000 şi 80 000 de lire sterline şi fusese terminată în 1657, era considerată „o citadelă fabuloasă" de către un localnic, în timp ce pastorul de la Kirkhill o numea „o foarte măreaţă priveliştе". Se mai spunea că guvernatorul ei, generalul-maior Deane, ar fi folosit pentru ca s-o supravegheze o ambarcaţiune ce plutea pe lacul Loch Ness. Prezenţa fortăreţelor a avut şi alte efecte decît cele militare : înşişi pastorii recunoşteau că oştenii englezi „civilizau şi îmbogăţeau locul" *. În aceste condiţii, a fost, poate, regretabil că după Restauraţie construcţia a fost dărîmată şi practic ştearsă de pe faţa pămîntului ca o reacţie împotriva stăpînirii engleze, soartă care ar fi trebuit să-i dea o tristă satisfacţie pastorului de la Kirkhill, fiindcă o profeţise atunci cînd fuseseră folosite materialele bisericeşti : „Este o clădire pîngărită, care nu poate rămîne în picioare".

Şi totuşi, fortăreţele acestea, deasupra cărora fluturau steaguri englezeşti avînd scrise pe ele cu litere de aur cuvinte ca *Ebenezer* sau *Emmanuel*, şi-au îndreptăţit pe vremea aceea din plin menirea. Înşişi scoţienii recunoşteau îndeobşte că liniştea ce s-a întins asupra acestei ţări, în care cele cîteva puncte-cheie puteau înfrîna orice acţiune de gherilă, era uimitoare şi practic fără precedent. Sistemul judiciar, introdus de englezi cu scopul iniţial de a înfrînge puterea magnaţilor scoţieni, era totuşi gratuit pentru oamenii de rînd care îl foloseau şi de aceea bine văzut de ei. Burnet a exprimat o apreciere, care a fost des citată : „Nicicînd în Highlands nu s-a păstrat o ordine mai bună decît în decursul uzurpării", iar Burton înregistra în zia-

* Se spune că oştenii au introdus acolo pregătitul bucatelor după moda englezească, legumele din Anglia şi chiar accentul englez. Într-adevăr, accentul de pe coasta de est este şi astăzi mult mai apropiat de cel din Anglia decît cel din vest şi mai uşor de înţeles pentru englezi. Era un fenomen care, împreună cu faptul că i se datora lui Cromwell, a fost notat de Defoe atunci cînd a călătorit prin Scoţia la începutul secolului al XVIII-lea.

rul său personal o părere căreia i se acorda o importanță egală : „Poți călători călare prin toată Scoția cu o nuia în mînă și cu 100 de lire sterline în buzunar, lucru pe care nu l-ai fi putut face în ultimii cinci sute de ani." Se spunea că în districtul Inverlochy nu se săvîrșise nici o tîlhărie în anul 1658. Bunul nume al lui Monk este confirmat de Aubrey („Este iubit de oștenii din Scoția și chiar de această țară, deși îi este dușman"), precum și de politica lui ulterioară. S-a îngrijit să tămăduiască, oriunde a fost cu putință, rănile și să netezească, spre folos reciproc, părțile înăsprite ale relațiilor anglo-scoțiene. S-a arătat destul de înțelept ca să priceapă avantajul de a îngădui multor scoțieni să plece în afara țării ca să servească în armate străine, fiindcă — după cum scria el — „oamenii de aici fiind îndeobște săraci și fără lucru... nu pot trăi decît dacă poartă uniformă." [25] Unor potentați ca Glencairn și Atholl li s-a dat dreptul să-și adune regimente proprii cu care au plecat în străinătate. Poate că îndepărtarea aceasta reprezenta un pas suplimentar în neîncetatul proces de expatriere a celor înzestrați și energici, care a fost blestemul națiunii scoțiene. Din punctul de vedere al lui Monk însă, măsura era desigur justificată și a fost salutată cu ușurare chiar de scoțieni.

În țară, li s-a permis proprietarilor de pămînturi din Highlands și din regiunea de coastă să întrețină, pentru apărare, oameni înarmați, cu condiția ca de ei să răspundă stăpînii, ceea ce reprezenta un privilegiu însemnat, dacă se ține seamă de natura terenului. După introducerea sistemului englez al judecătorilor de pace, orașele scoțiene au fost încuviințate să-și aleagă singure judecătorii. Fiindcă nu mai erau pedepsiți dacă se rugau pentru regele Carol, pastorii au renunțat din complezență să mai facă lucrul acesta în public, deși mulți l-au continuat în particular. Obiectivul lui Monk era ordinea, lucru ce se vedea din cercetarea severă a permiselor de trecere dintr-un district în altul. Însă, înfăptuind ordinea, Monk făcea în același timp jocul lui Cromwell, care, de pe înalta-i poziție de la Londra, părea să aibă mărețul plan de a schimba din temelii înfățișarea Scoției, transformînd-o dintr-o țară dominată cîndva de pastori și de nobili în una în care să prospere oamenii din clasa mijlocie. Drept urmare, era firesc ca generalul să aibă necazuri cu centrul, fie cînd încerca să obțină bani pentru plata oștilor sale, fie cînd se plîngea deoarece auzise că, datorită neștiinței ocîrmuirii, Oliver acor-

dase unor oameni de care lui Monk îi era teamă că se vor dovedi nevrednici anumite concesii în legătură cu oraşele Perth şi Stirling, precum şi cu alte locuri. Într-o scrisoare din Scoţia, Monk se referea explicit la „marile greşeli ce se fac din cauza lipsei unor informaţii corecte în legătură cu această chestiune." [26]

Cu toate controversele acestea, obişnuite între oamenii aflaţi la faţa locului şi cei de la centru, planurile lui Oliver în privinţa Scoţiei dovedeau că urmărea un obiectiv clar *. Ceea ce dorea el era toleranţa. La activul său poate fi pus, din acest punct de vedere, faptul că în perioada aceea înfiorătoarele vînători de vrăjitoare, această caracteristică a istoriei scoţiene din secolul al XVII-lea, s-au împuţinat ca număr. Unii englezi ca, de pildă, William Clarke, secretarul lui Monk, erau atît de revoltaţi de metodele folosite la acest fel de judecăţi încît le comparau cu clasica istorie de groază a secolului al XVII-lea, adică cu masacrarea în 1621, de către olandezi, a coloniştilor englezi, spunînd că erau făcute „după sistemul Amboyna" **. Oliver dorea, de asemenea, să ridice clasele de mijloc şi să apere ordinea, construind în acelaşi timp o societate nouă şi dreaptă. Probabil că i-a plăcut şi lui o cuvîntare ţinută în Parlamentul din 1656 în care vorbitorul, referindu-se la Uniunea anglo-scoţiană, a afirmat că multe din precedentele războaie civile din Scoţia se datoraseră puterii nelimitate a nobilimii. Se înfăptuia acum acolo o mare operă, „pe care n-a înfăptuit-o nici unul din regii lor, dar care, prin mila Domnului, vă este rezervată vouă." [27] Orientarea aceasta reieşea îndeosebi din atitudinea lui Oliver faţă de învăţămîntul din Scoţia, unde dorea ca şcolile şi universităţile să fie folosite drept arme ascuţite în bătălia pentru cîştigarea inimii oamenilor. În 1658, s-a acordat Consiliului de stat scoţian suma de 1 200 de lire sterline pentru aplicarea unui plan special de instruire în Highlands, unde învăţămîntul lipsea cu desăvîrşire. Universităţile au fost obiectul sprijinului său în tot decursul Protectoratului, în care scop, în august 1654, s-a dat o ordonanţă specială. Atît Universitatea din Glasgow cît şi cea din Aberdeen urmau să pri-

* Vezi *Scotland and the Puritan Revolution*, p. 392—444, de H. R. Trevor-Roper, în *Religion, the Reformation and Social Change*.

** Insuliţă în arhipelagul Molucelor, făcînd parte azi din Indonezia ; masacrul menţionat în text a avut loc de fapt în 1623. — C.M.

mească o „rentă anuală generoasă" pentru ajutorarea studenților săraci, încercîndu-se totodată ca Universitatea din Edinburgh să fie ajutată prin acordarea unor pămînturi bisericești.

Această dărnicie era menită să aibă un dublu efect. Dacă universitățile erau înzestrate cu oameni favorabili scopurilor pe care le avea Protectorul, ele puteau constitui viitoare citadele tot atît de prețioase în felul lor ca cele cinci fortărețe militare. Întreaga acțiune se încadra în curtea pe care Protectorul o făcea foștilor protestatari din Scoția, adică aderenților mai riguroși ai Covenantului, spre deosebire de „rezoluționiștii" * care fuseseră împinși să se alieze cu regaliștii. În timp ce Broghill se dădea bine pe lîngă „rezoluționiști", Patrick Gillespie, un fost protestatar, era numit, în pofida opunerii „rezoluționiștilor", prorector al Universității din Glasgow, iar faptul că Thurloe fusese numit rector plin nu făcea decît să arate că totul se desfășura sub influența lui Cromwell. Vizita lui Gillespie la Londra, făcută în urma invitației Protectorului. a fost urmată de alte invitații adresate foștilor protestatari, printre care erau și John Menzies (care a acceptat să vină) și Robert Blair (care n-a acceptat). Mai tîrziu, Menzies a ajuns profesor de teologie la colegiul Marischal din Aberdeen, iar „Carta lui Gillespie", prin care pămînturile episcopilor erau trecute în proprietatea universităților scoțiene, a dat posibilitatea ridicării unor noi construcții la Glasgow și Aberdeen**. Jaffray, care era, așa cum s-a văzut, primar al orașului Aberdeen, a fost membru al unuia din parlamentele lui Cromwell.

Cam acestea au fost strădaniile de întărire a autorității protectorale în Scoția. Cealaltă parte a planurilor lui Cromwell privind această țară, și anume unirea ei cu Anglia sub o conducere centrală, poate fi deslușită din anumite măsuri, ca, de pildă, din felul cum a tratat minele de cărbuni scoțiene, pe care le-a scutit de darea asupra cărbunelui aplicată în Anglia, dînd astfel scoțienilor posibilitatea să-și creeze o industrie minieră înfloritoare. Însă Uniunea ar fi inclus, cum era și normal, cărbunele scoțian în sistemul englez de taxe vamale și accize. Din această cauză, Crom-

* Membri ai unui partid ecleziastic scoțian din secolul al XVII-lea. — M.L.

** Sprijin a cărui amintire mai este încă păstrată prin Turnul Cromwell de la Universitatea din Aberdeen, care menține numele binefăcătorului, deși clădirea nu este contemporană cu el.

well l-a trimis pe Thomas Tucker, omul său de încredere, să facă o călătorie de studiu prin Scoţia ca să stabilească felul cel mai bun şi mai avantajos în care putea fi făcută această impunere. Drept urmare, a început să fie aplicată, din 1657, o taxă de 4 şilingi pe tona de cărbune scoţian expediat cu corăbii englezeşti şi de 9 şilingi pe tonă pentru cel expediat cu corăbii străine. Bineînţeles că proprietarii minelor de cărbuni s-au supărat şi au trimis o delegaţie condusă de contele de Wemyss ca să protesteze pe lîngă Oliver şi Noell, concesionarul acestor taxe, astfel că, în pofida atitudinii potrivnice a Protectorului, ambele taxe au fost reduse aproape la jumătate, pentru a fi anulate cu totul după Restauraţie. [28] Episodul acesta arăta că, în general, Uniunea dintre Anglia şi Scoţia punea mai multe probleme decît ar fi putut să le rezolve cu promptitudine politica lui Oliver în spatele paravanului îngăduitor al păcii artificial instituite de Monk, iar simplul fapt că bunăstarea Scoţiei trebuia supusă permanent unei echilibristici delicate dovedeşte că însăşi această pace era cît se poate de costisitoare. Impozitul asupra ţării era de aproximativ 10 000 de lire sterline pe lună, din care nu se puteau scoate decît 8 500 de lire sterline, astfel că englezii erau siliţi să acopere diferenţa şi să suporte pe deasupra cheltuielile pentru construcţia celor cinci mari fortăreţe. Poate că oamenii din categoria mijlocie o duceau acum mai bine şi fără îndoială că meritau acest lucru. Însă e greu să fii mult prea prosper într-o ţară săracă, vlăguită pe deasupra de dările ce trebuiau plătite pentru trupele de ocupaţie.

Cu toate acestea, deşi pentru vremurile de mai tîrziu n-au mai rămas în Scoţia, după Restauraţie, decît osemintele înălbite ale politicii lui Oliver, aici se poate vedea, în modul cel mai limpede, felul operei pe care el ar fi putut-o realiza în alte părţi ca administrator dacă ar fi avut timp şi prilej. În Scoţia, el a avut de-a face cu o ţară, ce-i drept, cucerită, dar care, spre deosebire de Irlanda, nu era încă ipotecată de revendicări şi contrarevendicări datînd, multe din ele, de peste 10 ani. Ceva mai mult, spre deosebire de catolicii irlandezi de baştină, scoţienii erau un popor faţă de care Cromwell nutrea prietenie şi interes. Poate că centralizarea în stil englezesc, judecătorii de pace, deputaţii scoţieni din Parlamentul englez, împreună cu dorinţa lui ca toleranţa religioasă să fie răspîndită de pastorii independenţi după şablonul englezesc, pentru a fi apoi urmată de sporirea liberalismului şi a influenţei Protecto-

ratului, se reduceau, toate, la niște visuri irealizabile. Materialul este însă interesant, fiindcă ne dă cheia unor stări de lucruri mult mai umbrite sau ascunse ale grelei situații din timpul cît a guvernat el Anglia.

Spre sfîrșitul anului 1657, Curtea, personalul ei și familia bătrînului Oliver începură să se destindă la fel ca un moșneag retras din treburi care se lungește tihnit în fața vetrei. Viața pe care o ducea familia Protectorului nu era neapărat nouă sau risipitoare, deși cele 16 000 de lire sterline pe trimestru, alocate la început pentru cheltuielile Curții lui, se dovediseră neîndestulătoare, astfel că în octombrie 1657 a trebuit să i se mai acorde încă 100 000 de lire sterline pe an, cu condiția ca cheltuielile pentru repararea reședințelor oficiale să fie suportate de el, suma urmînd să-i fie plătită în tranșe de circa 2 000 de lire pe săptămînă din încasările vamale, socotite drept sursa cea mai sigură. Însă, așa cum arată cheltuielile gospodărești ale altor oameni bogați de pe vremea aceea, prețurile erau pretutindeni în creștere. Contele de Bedford, de pildă, cheltuise în 1658, pe alimente, 540 de lire sterline, față de cel mult 310 lire sterline mai înainte. Cu toate acestea domnea un spirit nou. Într-adevăr, în noiembrie 1657, Bordeaux nota că vechile obiceiuri, dansul, sărbătoririle și celelalte distracții asemănătoare, se reîntorceau, în timp ce mohorîții predicatori băteau în retragere. [29]

În ceea ce privește mai ales dansul, n-ar fi cinstit dacă nu l-am pune în legătură cu influența lui Mary și Frances Cromwell, ale căror apropiate nunți erau menite să marcheze, fiecare în felul ei, o îndepărtare plină de tîlc față de vechile obiceiuri ale Protectoratului. La urma urmelor, căsătoria oferă prilejul ideal pentru o împăciuire, precum și pentru cîștigarea unui și mai mare sprijin. Era un aspect acceptat de Protector nu numai prin aceea că încerca să se dea bine pe lîngă Fauconberg, dar și — ca o ironie a sorții — prin marea lui indignare față de perspectiva unei alte căsătorii importante, care urma să fie făcută, cam pe aceeași vreme, în afara familiei sale, anume aceea dintre Mary, fiica lui Fairfax, și tînărul duce de Buckingham, considerat cîndva drept mirele probabil al lui Frances. Însă protestele Protectorului n-au putut împiedica celebrarea acestei căsătorii, care a avut loc la 7 septembrie. Oștenii trimiși în grabă pe urmele perechii au reușit totuși s-o despartă, fi-

indcă îndrăzneţul mire a fost silit să scape prin fugă, astfel că prin octombrie se spunea că tînăra mireasă era „neobişnuit de îngîndurată" din cauza celibatului ei. Dealtfel, Mary a făcut, împreună cu mama sa, mai multe vizite la Whitehall, încercînd să obţină mijlocirea doamnelor din familia Cromwell în sprijinul cauzei ei, deşi acestea nu se arătau de loc dispuse să-i ajute pe cei ce le trataseră cîndva cu dispreţ.

Cu toate începuturile ei greşite, căsătoria lui Frances a avut loc sub auspicii mai fericite. Împreună cu Desborough şi Philip Jones, Thurloe a ajuns în cele din urmă la condiţii mulţumitoare cu contele de Warwick. La 11 noiembrie, după predica cucernică a unuia din capelanii lui Cromwell, domnul Scobell, judecătorul de pace, a oficiat slujba cununiei după regulile în vigoare privind căsătoria civilă. Nunta, care a avut loc a doua zi la Whitehall, a atins noi culmi ale măreţiei. Nu numai că au putut fi văzuţi şi auziţi 48 de violonişti şi 50 de trompetişti, dar s-a şi „dansat pe perechi", lucru socotit pînă atunci indecent, iar petrecerea a durat pînă la 5 dimineaţa. Datorită splendorii lor, darurile au atras atenţia tuturor. Contesa de Devonshire, bunica dinspre mamă a mirelui (şi mama colonelului regalist, sir Charles Cavendish, ucis cu multă vreme în urmă la Gainsborough), a dăruit veselă de aur în valoare de 2 000 de lire, care cuprindea şi aşa-numita *pièce royale* *, adică „o tavă pe care se poate duce un pahar aşezat pe o farfurioară". Bettie Claypole a oferit din partea ramurii feminine a familiei două candelabre de perete valorînd cîte 100 de lire sterline fiecare, iar sir William Dugdale a auzit că altcineva dăruise o cantitate îmbelşugată de vin algerian. Festivităţile s-au remarcat în general şi prin prezenţa regaliştilor, cum a fost aceea a contelui de Newport, care a fost văzut dansînd cu lady Claypole. Apoi petrecerea s-a mutat de la Whitehall la palatul lordului Warwick, unde a mai durat şapte zile. Sărmana Frances ! Avea să se mai bucure doar trei luni de tovărăşia bărbatului pe care şi-l dorise de atîta vreme, fiindcă curtenitorul Robert Rich a murit de tuberculoză în luna februarie a anului următor, cînd trupul său a fost depus pe catafalc la Warwick House, care fusese cu puţin timp înainte locul fastuoasei sale nunţi. Învelit cum era în purpură, a fost jelit timp de trei zile, „aşa cum se obişnuia să se facă în vremurile vechi

* Piesă regală (în franc. în text). — M.L.

pentru oamenii mari" — potrivit celor scrise de un contemporan —, astfel că a murit totuși ca un prinț. [30]

După cum Bettie Claypole se folosise de serviciile prietenești ale unui alt regalist, sir John Southcote, plecat în exil după bătălia de la Naseby, ca să-i cumpere de la Paris cearceafuri de damasc și stofe pentru rochii, de pe urma cărui serviciu acesta a căpătat înapoi cîțiva din caii fiului său, tot așa și țesătura socială a vremurilor trecute începea să fie refăcută în felurite domenii. De aceea, nu-i de mirare că spre sfîrșitul anului au fost reînființate trei slujbe ale fostei Curți regale — de vistiernic, de ajutor de intendent și de mareșal —, ca să nu mai vorbim de faptul că, tot pe vremea aceea, Richard Cromwell a depus jurămîntul ca membru al Consiliului privat. Coroana nu stătea, poate, pe capul Protectorului, dar era înconjurat de pe atunci de toate podoabele ei.

Căsătoria lui Mary, care a avut loc la scurt timp după aceea a lui Frances, a fost cu totul diferită, fiindcă s-a desfășurat în cerc restrîns, la Hampton Court. Totuși faptul că Fauconberg a stăruit ca slujba să se facă după tipicul anglican și, după cîte se pare, a reușit să-și impună voința, era o nouă dovadă a spiritului de împăciuire de care era animat proaspătul său socru. Se spunea că ceremonia fusese celebrată de cunoscutul anglican doctorul Hewett și după Cartea de rugăciuni anglicană. Cu toate acestea, Oliver fusese hotărît să-l atragă pe Fauconberg de partea sa, vărsîndu-i drept zestre 15 000 de lire sterline, și asta în pofida faptului că unii ridicau din sprîncene atunci cînd era vorba de însușirile lui ca mire al lui Mary sau, de fapt, al oricărei alte mirese. Ceea ce l-a făcut cu acest prilej pe doctorul Jeremiah White, capelanul lui Oliver, să aibă o convorbire confidențială cu stăpînul său, n-a fost, ca în cazul lui Rich, reputația de desfrînat a viitorului ginere, ci mai degrabă lipsa ei. White, un ins poznaș, îl tachina pe Protector în privința căsătoriei : „Ei bine, socotesc că prin el Înălțimea voastră n-are s-ajungă nicicînd bunic !... Îi spun în taină Înălțimii voastre că lordul Fauconberg are anumite defecte care îl vor împiedica să vă facă bunic, oricît s-ar zbate." [31]

Treaba n-a rămas însă aici, fiindcă lui Oliver i-a venit poftă să-i repete în glumă lui Fauconberg spusele lui White. Urmarea a fost că lui Fauconberg i-a sărit țandăra, l-a prins pe White în camera lui și l-a fugărit cu bastonul în mînă ca să-l bată. În această chestiune delicată, e greu

de stabilit dacă adevărul era de partea lui White sau a lui Fauconberg, care era văduv şi nu avusese copii în prima lui căsătorie. De altfel, avertismentul lui White s-a dovedit a fi oarecum corect, fiindcă Fauconberg n-a lăsat nici un copil din căsătoria lui cu Mary.

Nunta lui Mary a avut loc în cerc intim, fiindcă — după cum spuneau unii — Fauconberg nu voia să-şi risipească banii, preferînd să-i folosească într-un mod mai folositor. Petrecerea a fost marcată totuşi de o reminiscenţă a Curţii regelui Carol I, adică de un bal mascat, precum şi de două poeme pastorale scrise de Andrew Marvell, aflat în sfîrşit într-un post sigur în slujba statului [32]. Unul din poeme conţinea un dialog cîntat între Cintia, zeiţa lunii, şi iubitul ei, Endimion, în care — după cum se crede — Oliver a jucat rolul mut al lui Jupiter, apărînd pe scenă la sfîrşit, odată cu corul final, pentru a face cîteva gesturi părinteşti şi a-şi arăta în general dragostea de oameni. În cel de-al doilea poem, Filis, o fetişcană de la ţară, sta de vorbă cu doi ţopîrlani purtînd numele rustice de Tomalin şi Hobbinol, despre nunta Marinei şi a lui Damon. Şi de această dată, Oliver a apărut pe scenă ca Menalcas, un cioban care era tatăl Marinei. Textul făcea cu siguranţă aluzie la el în această calitate, iar numele reprezintă o combinaţie nimerită a două cuvinte greceşti exprimînd spiritul şi curajul, fiind folosit mai înainte în pastorale atît de Vergiliu, cît şi de Herrick *. De fapt, textul cuprindea o mulţime de aluzii glumeţe: la Fauconberg, „fiul ciobanului din Nord", fiindcă avea moşii în Yorkshire, la Mary, fiica lui Menalcas, precum şi la Rich care, sub chipul lui Anchise, „cioban şi el", se juca la umbră cu sora mai mică a lui Mary. Poemul cuprindea chiar şi o aluzie sfioasă la presupusul fapt că Oliver nu l-ar fi acceptat drept mire al lui Mary pe tînărul rege :

Căci n-a dorit ca s-o unească
Pe fata lui cu vorbe-n vînt

precum şi una din obişnuitele referiri ale lui Marvell la tinereţea cîmpenească a lui Oliver, comparată cu recenta lui înălţare spre slavă.

* Robert Herrick (1591—1674) — poet englez, autorul *Hesperidelor*, o colecţie de aproape 1 200 de poeme idilice. — M.L.

...sînt în palatul lui Menalcas
Cununi de laur s-ajungă pentru toţi.
În tinereţea lui păştea pe cîmp mioare,
Dar lauri răsădeşte acum cînd e bătrîn.

Aceste festivităţi pline de farmec ilustrează înfăţişarea din ce în ce mai atrăgătoare pe care o lua Curtea Protectorului, care nu era nicidecum atît de rău văzută cum ar fi dorit s-o prezinte epocile de mai tîrziu. Fiindcă dezmăţul este uneori mai încîntător în vorbe decît în practică, n-au lipsit în vremurile mai strălucitoare ale regelui Carol al II-lea oameni care să regrete dispariţia moravurilor mai decente de înainte. Thomas Povey, de pildă, care cunoscuse Curtea lui Oliver, o înfiera pe aceea a lui Carol, unde nu găseai „nici credinţă, nici adevăr, nici iubire, nici înţelegere între bărbat şi soţie şi nici prietenie". Doctorul Bate, medicul Protectorului, preschimbat mai tîrziu în martor extrem de duşmănos al fostului său stăpîn, îi încuviinţa totuşi Curtea pe exact aceleaşi considerente de rectitudine morală : „Nu exista în ea nici un beţiv, nici un desfrînat şi nici vreunul care să se facă vinovat de luare de mită". Şi totuşi, Curtea Protectorului nu era neapărat chiar atît de posomorîtă. Deşi o poreclea, din cauza necazurilor ei băneşti, Curtea milogilor şi a altor nevoiaşi asemănători, Heath o descria totuşi ca fiind „foarte veselă şi plină de viaţă", mai ales atunci cînd veneau ştiri despre anumite succese, cum a fost cucerirea insulei Jamaica, iar toate acestea Heath le scria doar după cîţiva ani de la Restauraţie, cînd amintirea Curţii lui Oliver era încă vie [33]. Poate că ceva din veselia ei nu va fi fost cu totul pe placul celor rafinaţi. Omul care se distrase văzînd, înaintea bătăliei de la Dunbar, ce făceau oştenii săi cu putina plină de smîntînă, nu-şi pierduse, după cîte se pare, gustul pentru renghiuri, deşi nu trebuie uitat că modul izolat de viaţă al celor făcînd parte din familiile regale, sau aproape regale, încuraja adesea, fără doar şi poate, asemenea manifestări copilăreşti, drept mijloc de a scăpa de încordare.

În biografia lui Cromwell, Fletcher descrie o asemenea „năzbîtie" tipică — cum o numea el — a Protectorului, care a pus să se bată, aşa, dintr-o dată, toba la prînz, înainte ca musafirii să-şi fi terminat nici pe jumătate mîncarea, pentru ca după aceea să intre în sufragerie garda pedestră şi să înfulece, cu îngăduinţa Protectorului, tot ce se găsea comestibil pe masă. În alte dăţi, distracţia lui Oliver

era să-i cicălească pe nobili, spunîndu-le în cele mai mici amănunte cu cine anume se întîlniseră în ultima vreme, cînd și unde băuseră în sănătatea regelui și a familiei regale și „rugîndu-i că, dacă mai făceau acest lucru, să-l facă mai pe ascuns". Totuși, felul acesta de a glumi avea uneori și o față cruntă. Potrivit lui Ludlow, un anume nobil, căruia i se dăduse voie să călătorească în străinătate cu condiția să nu-l viziteze pe rege, își încălcase cuvîntul. Vizita lui a fost raportată de unul dintre spionii lui Thurloe, ceea ce i-a dat lui Oliver prilejul să-l întîmpine pe nobil, atunci cînd s-a întors la Curte, cu amenințătoarea întrebare : „Cine a fost acela care a stins lumînările cînd ai vorbit cu Carol Stuart ?", pentru ca după aceea să-l trimită la Turn. Muza comediei a fost servită într-o formă și mai deplasată la magnifica nuntă a lui Frances, cînd Protectorul s-a simțit atît de antrenat de acest prilej încît a stropit rochiile femeilor cu un lichior deosebit de lipicios, pentru ca apoi să pună pe toate scaunele, cu același simț al umorului, „bomboane moi", lucru pe care nobilele doamne aflate acolo trebuiau să se prefacă a-l lua drept o favoare[34]. Chiar dacă aceste renghiuri se potriveau cu cele ale unor monarhi din casa de Hanovra ai epocii ulterioare, sau poate de fapt cu cele ale lui Eduard al VII-lea, augusta luare în bătaie de joc a nobililor se asemăna leit cu apucăturile acelui suprem Oliver care a fost regina Elisabeta, atît de admirată împreună cu epoca ei.

Însă nu toate petrecerile lui Oliver erau atît de grosolane : adînca și constanta lui dragoste de muzică îi rămăsese și îi înflorise în suflet, iar Whitelocke ne vorbește de asemenea de plăcutele distracții literare la care participa Protectorul împreună cu prietenii săi. Poate că, cu prilejurile acestea neprotocolare, cerea el să i se aducă tutun și pipe, prilejuri de prietenie și veselie, la care erau probabil de față oameni ca Thurloe, sir Charles Wolseley, lordul Broghill și Pierrepont. În cazurile acestea — scria Whitelocke — „se arăta uneori foarte bine dispus și, lăsîndu-și deoparte înaltul rang, devenea nespus de familiar, făcînd cu noi, ca să se distreze, poezii la care fiecare trebuia să-și pună la încercare imaginația".[35] Darul de a-și face prieteni al acestui „dușman atît de înverșunat și prieten atît de credincios" — cum îl numea Marvell — fie că era vorba de capelani, puritani, predicatori catolici, femei, oșteni sau regaliști nu era partea cea mai puțin atrăgătoare a firii lui Oliver Cromwell.

De la învestirea lui Oliver ca Protector, în iunie 1657, se irosise mult timp în scopul alegerii unor membri potriviți pentru „Cealaltă Cameră", așa cum era denumită deocamdată, în modul cel mai convenabil, Camera Lorzilor. Spre sfîrșitul anului, fuseseră expediate, în cele din urmă, chemări pentru deschiderea ei, care urma să coincidă cu sesiunea următoare a Camerei Comunelor plănuită să înceapă în ianuarie 1658. Așa cum era de așteptat, multe din persoanele propuse erau strîns legate de largul cerc al familiei lui Cromwell, printre ele fiind cei doi fii ai săi, cei trei gineri (Fleetwood, Claypole și proaspăt recrutatul Fauconberg), precum și trei cumnați, astfel că, de fapt, 18 din acești lorzi de soi nou erau înrudiți într-un fel sau altul cu Protectorul. Înființarea acestei clici reamintea de vechile vremuri ale opoziției puritane din Parlamentul în care Oliver intrase pentru prima dată în 1628, cînd o mulțime de deputați aparțineau aceleiași rețele slabe, dar active de rubedenii. În rest, cei aleși făceau parte din trei categorii principale : ofițeri cu un total de 21 de colonei, funcționari guvernamentali ca Whitelocke și Widdrington în calitate de împuterniciți ai sigiliului și, în sfîrșit, membri corespunzători din vechea nobilime. Printre aceștia din urmă erau lordul Warwick, bunicul lui Robert Rich, lordul Wharton, vechiul prieten al lui Cromwell, apoi Manchester, vicontele Saye, lordul Broghill, Cassilis, un nobil scoțian cu titlu ereditar, precum și lordul Lisle, cel mai mare fiu al contelui ereditar de Leicester. Pare totuși clar că Cromwell făcea, și intenționa să facă, o oarecare deosebire între noii lorzi și nobilii ereditari de modă veche. Într-adevăr, în iulie 1657, îl înălțase pe Charles Howard, fostul căpitan al gărzii sale personale, la rangul de viconte Howard de Morpeth. A mai încercat de altfel să ridice și alte două persoane la ranguri de noblețe ereditare, însă ambele încercări s-au împotmolit. Lui Whitelocke i s-a oferit, printr-un proiect de lege prezentat cu puțin înainte de moartea lui Oliver, titlul de viconte, însă — după cum a consemnat el — n-a socotit „convenabil" să-l accepte. Edmund Dunch a fost făcut, cam pe aceeași vreme, baron Burnell de East Wittenham printr-un decret al cărui sigiliu prezintă cea mai evidentă uzurpare de către Cromwell a sigiliului regal, fiindcă îl arată într-o mantie garnisită cu hermină și pe cap cu coroana la care renunțase.

Din nefericire, sentimentele acestor nobili față de noua Cameră a Lorzilor nu erau, la rîndul lor, la fel de călduroase. Din cei 63 de lorzi (așa cum erau ei numiți îndeobște) care primiseră chemarea, 42 au acceptat să vină, pentru ca la prima ședință să se prezinte doar 37. Cei care au atras atenția prin absența lor făceau parte din grupul celor care posedau deja titluri de noblețe și cărora le era teamă că acceptarea le putea prejudicia vechile drepturi. Așa cum scria Bordeaux, aceștia nu voiau să capete prin optare un titlu pe care îl aveau încă dinainte prin naștere, dar pe care acum n-ar mai fi putut să-l transmită urmașilor lor. Fauconberg sau Broghill puteau apare, fiindcă soarta lor era prea strîns legată de noua orînduire ca să mai poată da înapoi. Lui Fauconberg, de pildă, i se atribuise de curînd fostul regiment al lui Lambert. Era totuși semnificativ faptul că un potentat mai vechi în rang, cum era contele de Warwick, omul care fusese văzut purtînd doar cu șapte luni înainte sabia Protectorului la învestitură, ca să nu mai vorbim de participarea lui la recenta nuntă a nepotului său, a șovăit în fața chemării. Mai tîrziu, un om ca Ludlow a atribuit împotrivirea nobililor ereditari doar snobismului social. Warwick — a spus el — nu găsea de cuviință să stea între coloneii Hewson și Pride, unul fost cizmar, iar celălalt căruțaș în viața civilă. Lorzii de acest fel — spunea dr. Bate — au devenit mai tîrziu drojdia societății, propunînd ca Hewson să aibă drept emblemă pe drapel o sulă. Aceasta ar însemna însă să calificăm cu rea-voință drept lipsă de seriozitate împotriviri ce își aveau de fapt rădăcinile adînc înfipte în concepția nobililor despre străvechile lor drepturi care — trebuie s-o spunem — erau sprijinite cu prisosință de istoria Angliei.

Scrisoarea lui Saye către Wharton prin care îl sfătuia să nu accepte numirea reprezenta o pledoarie elocventă în favoarea fostei Camere a Lorzilor : „Era ca un braț de balanță care ținea în echilibru cele două talere, regele și poporul... Îndelungata ei practică a dovedit că această Cameră a apărat drepturile și libertățile juste ale poporului împotriva uzurpării lor despotice de către regi, sprijinind în același timp, ca un parapet, coroana să nu cadă la pămînt din cauza nerușinării mulțimii..." Toate acestea vor fi acum risipite dacă, ocupîndu-și fotoliile, nobilii vor recunoaște pretențiile noului organ. De aceea, Saye îl ruga pe Wharton să nu se „sinucidă". Și astfel, vechea gardă nu și-a mai făcut apariția, lăsînd să se producă printre lorzii

rămaşi un dezechilibru nefiresc în favoarea militarilor [36].

Noua sesiune a Parlamentului s-a deschis la 20 ianuarie 1658. Un semn al timpului era faptul că se poruncise ca pregătirile pentru noua Cameră a Lorzilor să coste cît mai puţin posibil, indiferent dacă era vorba de fotoliile, covoarele sau draperiile din „rips verde vărgat", un material nu deosebit de luxos, necesare pentru cele şase încăperi puse la dispoziţie. La rîndul său, Cromwell s-a îndreptat spre Westminster cu fastul acum obişnuit, mai întîi cu barca şi apoi cu caleaşca, ai cărei cai erau înveliţi în valtrapuri aurii, împodobite cu pietre scumpe. Însă o ninsoare puternică a îndepărtat gloatele, astfel că reacţia publicului a fost dezamăgitoare. Întreaga împrejurare era învăluită de fapt într-o indiferenţă glacială. Cuvîntarea lui Oliver nu a făcut decît să repete multe din vechile sale teme, inclusiv referiri la favoritul său psalm al 85-lea. Tonul era însă în general deprimat, iar la un moment dat le-a spus deputaţilor care îl ascultau : [37] „Am fost suferind şi de aceea nu mă încumet să vă vorbesc..." şi a repetat la sfîrşit această mărturisire a slăbiciunii sale trupeşti. Ceea ce răsuna în cuvîntarea lui era mai cu seamă stăruinţa fierbinte a omului în vîrstă, a bătrînului Oliver, care, ca toţi bătrînii, socotea pacea mai presus de orice alte virtuţi.

Însă nou întrunitul Parlament s-a arătat chiar de la început pus pe ceartă, aşa că pacea era ultimul lucru bun ce putea ieşi de pe urma lui. La uşile de intrare nu fuseseră puse gărzi, drept care au fost lăsaţi să intre toţi acei membri aleşi ce se declarau gata să depună jurămîntul. De aceea, spre deosebire de luna septembrie a anului 1656, cînd nu fuseseră lăsaţi să intre, mulţi dintre vechii republicani care se împotriviseră atît de înverşunat cîrmuirii personale a lui Cromwell au pătruns acum cu grămada în Cameră. Printre ei se afla sir Arthur Haselrig, care nu făcuse niciciînd o taină din împotrivirea lui faţă de faptul că Cromwell obţinuse, după părerea lui, prin viclenie, „drepturi ce nu i se cuveneau", şi care, pe deasupra, refuzase de curînd să primească decizia prin care era înălţat la rangul de lord. Pe vremea cînd era guvernator la Newcastle, a răspuns la fel de sincer atunci cînd a fost învinuit că voia să-şi sporească pe nedrept averea : „Nu vreau să-i iau episcopului scaunul — a spus el — fiindcă nu ştiu cît timp îi voi putea stăpîni pămînturile". Din cauza presiunii republicane, problema „Celeilalte Camere" a fost supusă pe dată unei examinări amănunţite şi agresive de către Camera Co-

munelor. Cuvintele optimiste ale lordului Fiennes, unul din împuterniciții marelui sigiliu, rostite pe tema avantajului pe care îl reprezenta existența celor două Camere („Fiindcă printr-o singură ușă s-ar putea strecura ceva nelalocul lui, n-ar fi mai bine să se treacă prin două ?" [40]) n-au fost luate drept bune de toată lumea. S-a dus, în primul rînd, o discuție aprinsă asupra statutului real al noii Camere, reprezentată prin controversele în privința denumirii, deși toată lumea era de acord ca membrii ei să fie considerați lorzi. Trebuia să fie numită „Cealaltă Cameră" pentru ca astfel să nu poată revendica decît drepturile ce i le acordase recent *Umila petiție și povață ?* Sau să fie numită Camera Lorzilor, caz în care nu s-ar putea ca ea să pretindă toate vechile puteri ale acestui organ, inclusiv dreptul de a judeca ?

Oameni ca Haselrig și Thomas Scot priveau cu groază posibilitatea reînființării Camerei Lorzilor, fapt pe care îl asemuiau cu sclavia evreilor în Egipt. Nu fusese eliberat poporul, prin desființarea ei în 1649, de orice formă a dreptului de veto ? Urma acum ca acest drept de veto să fie introdus din nou ? Existau în același timp însă și alții care atacau cealaltă Cameră cu aceeași ură ascunsă, dar dintr-un punct de vedere exact opus : spre deosebire de foștii potentați funciari, noii parveniți nu erau interesați de bunăstarea țării, astfel că nu puteau avea pretenția că reprezintă „măcar a patruzecea mia parte a Angliei". Sir John Northcote, un bărbat de vîrsta lui Cromwell, care fusese deputat în Parlamentul lung și făcuse parte din cele două Parlamente ale anilor 1654 și 1656, critica noua Cameră din cauză că mulți din membrii ei nu erau proprietari de pămînt, astfel că „cei din noua Cameră își riscau viața, dar nu și averea. Cei din cealaltă Cameră își riscau și una și alta, și de aceea nu-i nici drept și nici cu judecată ca aceștia din urmă să fie excluși, iar ceilalți ridicați". Foștii comandanți ai miliției populare — a spus el — erau iubiți de popor, fiindcă erau independenți din punct de vedere financiar, în timp ce „noii lorzi sînt oameni de rînd, care trebuie plătiți de voi..." [39] Aceste argumente puternice arătau că ideea înființării unei Camere cu membri numiți călca în picioare cele mai profunde impulsuri sociale ale vremii. În schimb, în favoarea noii Camere se ridicau juriștii, care susțineau că era necesară o frînă împotriva trecerii mult prea grăbite a legilor prin Camera Comunelor. La rîndul lor, oștenii erau nemulțumiți de faptul că oa-

menii nu arătau nici un respect noului organ și îi durea în special părerea că acesta n-avea nici o însemnătate, astfel că „nu reprezintă o contragreutate cum fusese vechea Cameră a Lorzilor".

Cinci zile mai tîrziu, văzînd că gîlcevile continuă fără să capete o rezolvare, Oliver a luat din nou cuvîntul în fața ambelor Camere, spunîndu-le că nu venise pregătit și reproșîndu-le în special lipsa de solidaritate, astfel că — a afirmat el — făceau jocul regelui scoțienilor * [40]. A mai atins în treacăt și alte diferite aspecte, mai puțin limitate, ca pericolul pe care îl reprezentau papistașii în străinătate, îndemnînd Camerele să aibă o „dragoste frățească pentru propășirea creștinilor protestanți din întreaga lume" și justificîndu-și în general politica externă, care țintea în momentele acelea îndeosebi spre încheierea tratatului de pace de la Roskilde asupra Mării Baltice. Pe negustorii turbulenți i-a întrebat : „Dacă vor putea să ne înlăture din Baltica și se vor face ei stăpîni, ce se va întîmpla cu comerțul vostru ?", oferindu-le în același timp un argument puternic împotriva izolaționismului : „V-ați socotit norocoși că sînteți înconjurați de marele Canal, care vă desparte de toată lumea din afară. V-o spun deschis că nu veți putea păstra nici Canalul, nici flota comercială dacă nu vă veți preface corăbiile și transporturile pe mare în stoluri de călăreți și companii de pedestrași și dacă nu veți lupta pentru a vă apăra pe *terra firma*" **. Însă furat de aceste idei și după ce înlăturase prin cîteva cuvinte atît ciorovăiala republicanilor, cît și pe aceea a negustorilor, a uitat să prezinte Camerei socoteala fondurilor publice pe care avusese de gînd să i-o transmită, astfel că a trebuit să-i scrie mai apoi despre aceasta în fugă o notă președintelui, lucru care caracteriza situația internă a Protectoratului.

Referirea lui Cromwell la „jocul" regelui scoțienilor se aplica de fapt la activitatea desfășurată de regaliști în Anglia. Adevărul era că se ridicase o nouă generație de adepți ai regelui, oameni care mai copilăreau încă pe vremea morții lui Carol I și rămăseseră poate orfani de pe urma dispariției părinților lor în războaiele civile, dar care erau acum dornici să acționeze. Această împrejurare nu era însă, prin ea însăși, o garanție a îndelung ignoratei bune

* Aluzie la pretendentul Carol al II-lea, care fusese proclamat rege în Scoția, după decapitarea tatălui său, în 1649. — C.M.

** Pe uscat (în lat. în text). — M.L.

înțelegeri dintre protagoniștii Uniunii secrete. Dimpotrivă. La neînțelegerile dintre cei din străinătate și cei din țară se adăuga obișnuita vrăjmășie dintre cei ce rezistaseră multă vreme și obosiseră și cei ce rezistaseră puțin, astfel că acum erau cu atît mai activi, sau, mai pe scurt, dintre bătrîni și tineri. Ca să potolească aceste dificultăți, în ianuarie 1658 a venit personal la Londra Ormonde, după ce debarcase pe ascuns în apropiere de Colchester. A locuit în capitală mai întîi la un felcer catolic și apoi la un croitor francez din apropierea cartierului Blackfriars, după ce se deghizase, firește, cum putuse mai bine. Pentru aceasta și-a vopsit în negru faimosul său păr blond, din cauza căruia era poreclit James cel alb, operație care s-a dovedit a fi o încercare dureroasă și grea, fiindcă de pe urma ei Ormonde nu numai că s-a opărit, dar a rămas și cu părul în mai multe culori. Însă problemele pe care i le punea ascunderea nu se terminaseră cu vopsitul părului, deoarece întreaga organizație a Uniunii secrete era, fără să știe, la cheremul activităților perfidului ei membru, sir Richard Willys.

În timp ce Ormonde descoperea că nu putea face mare lucru ca să unească dezbinata Uniune secretă, Willys îl ținea conștiincios la curent pe Thurloe cu mișcările trimisului. Se prea poate că trăda ascunzătorile lui Ormonde numai după ce acesta le părăsea, ținîndu-și astfel cuvîntul față de Thurloe, dar fără să-și pună în primejdie tovarășul. Însă faptul că cel care a făcut față de Broghill o aluzie străvezie în privința sosirii lui Ormonde a fost Cromwell, ne face să presupunem că Protectorul, și nu Willys, hotărîse că n-ar fi fost diplomatic ca faimosul regalist să fie arestat. Într-adevăr, Cromwell i-a spus ironic lui Broghill că în oraș se afla „un bun prieten de-al său", adăugîndu-i și data sosirii. Broghill l-a anunțat la timp pe Ormonde, care a putut astfel să fugă înapoi în Franța. Este ușor de înțeles că, din punctul de vedere al Protectorului, arestarea, judecarea și eventuala condamnare la moarte a lui Ormonde ar fi corespuns mult mai puțin dorinței sale de a vindeca rănile trecutului decît dispariția în străinătate a acestuia, mai ales că se putea bizui pe Willys ca să-i raporteze orice alte desfășurări în acea direcție [41].

Ei bine, tocmai boroboațele acestea regaliste i-au oferit lui Oliver subtilul pretext de a se năpusti asupra cîrcotașului său Parlament ca o pisică stîrnită din somn ce se re-

pede la un șoarece care chițcăie. Haselrig și tovarășii săi republicani nu numai că nu încetau cu criticile la adresa „Celeilalte Camere", dar se agitau acum să întocmească o jalbă uriașă pentru a se tăgădui acestei Camere drepturile pe care le avusese mai înainte Camera Lorzilor *. Între timp, republicanii solicitau cu sîrguință sprijinul și al altor grupări, ca aceea a ofițerilor și a predicatorilor. Sporirea acestei opoziții organizate din propriul său Parlament era pentru Oliver mult mai periculoasă decît vreo conspirație regalistă clandestină, mai ales că, așa cum s-a văzut încă mai demult, avea o foarte puternică aversiune și neîncredere față de orice opoziție în cadrul căreia se uneau două grupări separate de disidenți. În trecut, avusese grijă ca în asemenea prilejuri să lovească, și încă repede, astfel că, oricît de bătrîn și de bolnav era acum, împrejurările în care urma să fie dizolvat Parlamentul la 4 februarie aveau să arate că nu-și pierduse putința de a face pasul hotărîtor.

Există, într-adevăr, multe și amănunțite dovezi asupra caracterului acțiunii lui. Cele petrecute au fost relatate mai tîrziu într-o scrisoare trimisă de un membru al Parlamentului, probabil Jenkins, deputat de Wells, unui camarad exclus, care începea cu dramaticele evenimente din noaptea de 3 februarie [42]. Fiindcă jalba republicană începea să capete proporții periculoase în Camera Comunelor, acest deputat s-a dus la Whitehall cu o scrisoare prin care i se recomanda cu toată tăria Protectorului să vină a doua zi la Cameră „ca să servească armata și națiunea". Scrisoarea a fost primită de Thurloe, care i-a înmînat-o lui Maidstone, valetul lui Oliver. Maidstone a obiectat însă că Protectorul se retrăsese și încuiase bine ușa. Pînă la urmă a fost convins să bată tare în ușă. „Cine-i acolo?" — a strigat mînios Cromwell. Maidstone i-a răspuns că Thurloe voia să-i predea o scrisoare „de mare importanță". Protectorul a primit scrisoarea, a parcurs-o repede cu privirea și a trimis imediat după Whalley și Desborough, precum și după alții care erau de pază ca să-i întrebe dacă aveau vreo știre, lucru pe care aceștia l-au tăgăduit. Cromwell i-a întrebat din nou dacă nu auziseră de jalbă, pentru ca să capete același răspuns. Atunci Protectorul le-a poruncit să se ducă la

* Controversa privind cele două denumiri, susceptibile de a stîrni frămîntări, ale celei de-a doua Camere a fost rezolvată pe timpul Protectoratului lui Richard, cînd n-a mai fost menționată nici drept Camera Lorzilor, nici drept „Cealaltă Cameră", ci drept Camera superioară.

Westminster şi să dispună ca garda de acolo să treacă la Whitehall, a cărui gardă să o schimbe pe cea de la Westminster. În drumul lor, aceşti ofiţeri cu grad înalt i-au auzit din întîmplare pe cîţiva oşteni de la Westminster spunînd între ei că urmaşii lor vor fi ţinuţi în sclavie chiar dacă ei trăiau deocamdată bine. Ofiţerii s-au întors înapoi şi i-au raportat Protectorului cele auzite, care le-a spus să se ducă la grajdurile regale şi să ordone, din motive de securitate, ca garda de acolo să vină s-o schimbe pe cea de la Whitehall. Toate acestea fiind făcute, Oliver s-a odihnit pînă dimineaţă.

Primul lui gest de a doua zi a fost să-i spună lui Thurloe că avea de gînd să se ducă la Cameră, lucru care l-a uluit pe secretar, fiindcă era ceva cu totul neaşteptat, mai ales din cauză că Oliver nu i-a dat nici o explicaţie, ci s-a rezumat să-i spună doar că hotărîse să facă aşa. A scris, de asemenea, o scrisoare către conducerea oraşului, ceea ce, după cîte se părea, l-a tulburat într-o oarecare măsură. A poruncit, înainte de ora nouă, adică neobişnuit de devreme, să i se aducă masa, pentru ca apoi să se retragă, cu gîndul — pare-se — de a se duce pe tăcute, luînd un drum lăturalnic şi mergînd în lungul fluviului, la Westminster. Ajuns la Tamisa, Oliver a fost întîmpinat de un obstacol pe care, cu toată hotărîrea lui, nu l-a putut birui. Aşa cum ştim din jurnalul personal al lui John Evelyn, iarna anului 1657/1658 a fost „cea mai aspră... cunoscută vreodată în Anglia", cînd pînă şi labele corbilor încremeneau pe pradă, iar sloiurile de gheaţă prindeau între ele nu numai peştii şi orătăniile, dar şi oamenii care vîsleau în bărci, astfel că în acea dimineaţă gheaţa l-a pus pe Oliver în imposibilitatea de a trece peste apă. S-a întors de aceea la iuţeală şi s-a repezit spre partea dinspre uscat a palatului, unde staţionau caleştile, şi s-a urcat în prima care i-a căzut la îndemînă. În pofida faptului că trăsura nu era decît cu doi cai şi că nu erau prezenţi decît cinci sau şase oameni de gardă, ceea ce însemna o mare decădere faţă de fastul obişnuit al Protectorului, Cromwell i-a poruncit surugiului să se îndrepte spre Westminster. A intrat aici mai întîi în încăperea de odihnă, numită „casa Domnului", unde s-a întărit cu o cană de bere şi o felie de pîine prăjită, în timp ce le da de ştire lorzilor care îl însoţeau că avea de gînd să dizolve Parlamentul, iar atunci cînd Fleetwood şi-a arătat împotrivirea, Oliver s-a întors spre el cu vioiciunea lui obiş-

nuită ca să-i strige : „Ești un papă-lapte. Pe legea mea, am să dizolv Camera." *

Și-a ținut cuvîntarea de dizolvare pe un ton la fel de violent ca acela al multora din trecutele sale cuvîntări, ceea ce dovedea că, de bine, de rău, vechile obișnuințe continuau să dăinuie în bătrînul Oliver. Și-a apărat cu îndrăzneală și strășnicie ideea numirii membrilor celei de-a doua Camere [44]. „Ați fost de acord să numesc o a doua Cameră — a răcnit el —, și am numit-o în mod cinstit. Am numit-o dintre oameni pe care îi puteți întîlni oriunde v-ați duce și cu care puteți da mîna ca să vă spună că ceea ce prețuiesc ei nu sînt titlurile sau rangul de lord, ci propășirea creștinătății și a Angliei. Oameni de rangul și condiția voastră, precum și oameni pe care Domnul i-a îngăduit inimii mele să-i aleagă... care iubesc aceleași lucruri pe care le iubiți și voi, care iubiți Anglia și iubiți credința". I-a amenințat mai ales cu armata lui Carol Stuart, înfățișînd-o plastic, deși eronat, ca fiind „pe coasta mării sau îndreptîndu-se spre coastă, gata să fie transportată în Anglia". La cîtă vărsare de sînge și neorînduială nu s-ar putea aștepta Anglia dacă ar fi amenințată de o asemenea armată acum, cînd urmarea recentelor lor activități din Parlament nu fusese decît aceea de a întări „mîna regelui" ? „Dacă acesta este rezultatul adunării voastre — a spus în cele din urmă Protectorul —, socotesc că a venit timpul să punem capăt acestei sesiuni și de aceea declar că dizolv Parlamentul." Și-a terminat apoi cuvîntarea pe un ton mai degrabă mîhnit decît violent : „Dumnezeu să judece între mine și voi". În Cameră mai erau totuși destui republicani pentru ca cele cîteva puternice strigăte de „Amin" să strice efectul acestui apel solemn la judecata divină.

Faptul că ținta imediată a lui Cromwell erau opozanții din Parlament și nu regaliștii, pe care îi acuza totuși că dădeau și ei o mînă de ajutor de la distanță, este dovedit de una din scrisorile privind această zi memorabilă și rămase de la el. Una din măsurile luate în dimineața aceea a fost de a porunci comandantului Turnului Londrei să pună sub pază cîțiva pastori pentru ca să nu provoace tulburări. În schimb scrisoarea trimisă chiar în ziua de 4 februarie colonelului Cox, căpetenia miliției din Hertford-

* Cînd i s-a adus la cunoștință mai tîrziu lui Henry Cromwell, cumnatul lui Fleetwood, această expresie, el a observat sarcastic : „Cred că laptele cu care a fost hrănit 653 (numărul de cod al lui Fleetwood) avea multă apă în el. [43]

shire, nu numai că îl punea în gardă pe acesta împotriva „vechiului partid regalist", dar expunea pe larg adevăratele cauze care îl îndemnaseră să dizolve Parlamentul [45]. Îl scoase din sărite faptul că adunarea aceea ticăloasă nu făcuse timp de 14 zile nimic altceva decît să dezbată dacă era obligatoriu să recunoască sistemul de guvernare descris în linii generale de *Umila petiţie şi povaţă*. Era sistemul pe care deputaţii nu numai că îi ceruseră lui să-l accepte şi să jure pe el, dar juraseră ei înşişi, înainte de a intra în Camera Comunelor, că îl vor sprijini. O asemenea comportare — socotea Cromwell — avea urmări foarte grave pentru pacea naţiunii şi ducea la slăbirea tuturor verigilor guvernamentale. Pierzînd orice nădejde de a obţine de la asemenea oameni fondurile băneşti necesare pentru a face faţă „nevoilor urgente ale naţiunii", „am socotit drept absolut necesar să dizolvăm actuala Cameră a Comunelor, lucru pe care l-am făcut astăzi". Mai era de asemenea pe deplin posibil ca, în acest context — aşa cum auzise de fapt ambasadorul Veneţiei —, Camera Comunelor să fi plănuit să supună impunerile unui control mai sever din partea ei şi să protesteze împotriva reînfiinţării Camerei Lorzilor, ceea ce implica respingerea *Umilei petiţii* în totalitatea ei. Presupunerea că Cromwell dizolvase Camera Comunelor şi cu scopul de a împiedica să i se înmîneze o petiţie separată cu 2 000 de semnături prin care se protesta împotriva dictaturii lui personale corespunde imaginii generale a acestui om care a acţionat rapid şi fără cruţare pentru a dezamorsa o situaţie în care era de aşteptat ca materialul exploziv latent să se acumuleze în loc să se împrăştie cu timpul [46].

În luna mai, Cromwell vorbise despre englezi ca despre nişte „copii" pe care i-ar fi putut distra sau încînta, de parcă le-ar fi dat o jucărie, dacă ar fi preluat coroana. Situaţia lui se schimbase faţă de timpul cînd se adresa Camerei Comunelor, în 1654, ca un pedagog învăţăceilor săi. Adevărata lui problemă era de data aceasta cea a confraţilor şi nu a „copiilor" săi. În ciuda strădaniilor sale, în Parlament continuau să se strecoare oameni de soi rău, sau oameni de treabă cu idei greşite, ceea ce l-a silit ca, vrînd-nevrînd, să-şi concedieze fără menajamente statul major. În primăvara anului 1658, Anglia se afla din nou în situaţia unei şcoli avînd un director eminent, pe Lordul-Protector, dar fără să aibă şi mandatari ai puterii acestuia, adică membri ai Parlamentului.

23

Căpetenia cea mare

Căpetenia cea mare a izbăvirii lor vine şi spune : „Vezi-ţi de drum. Ţi-ai împlinit cu credinţă datoria, aşa că acum du-te şi te odihneşte".

Predica lui John Owen la înmormîntarea lui Cromwell

O pîclă de linişte nefirească a plutit deasupra meleagurilor Angliei în decursul ultimelor luni de viaţă a lui Oliver. Atunci cînd Ormonde a dispărut cu mare grabă din Londra, în primăvara lui 1658, ducea cu el încredinţarea că regaliştii din Anglia nu se vor pune în mişcare decît dacă vor fi îmboldiţi de sosirea, în largul coastelor, a regelui Carol la comanda unei mari armate spaniole, lucru pe care acesta nu l-a înfăptuit, în pofida alianţei lui cu Spania. Pe deasupra, membrii Uniunii secrete şi regaliştii în general au fost stigmatizaţi în decursul primăverii şi verii anului 1658 printr-un şir de întemniţări rapide făcute în scop de represalii. Un observator îşi exprima dealtfel părerea că, deşi regaliştii aveau fără doar şi poate intenţii rele, totuşi guvernul născocea şi el uneltiri pentru ca oamenii să rămînă credincioşi Protectorului. Indiferent dacă această afirmaţie era adevărată sau nu, situaţia politică prezenta două aspecte ieşite din comun, pe care activiştii celor două părţi nu le puteau trece cu vederea decît cu mari riscuri. Primul era acela că regimul protectoral avea o poziţie puternică datorită autorităţii pe care o exercita asupra poporului, iar cel de-al doilea că această autoritate depindea de rămînerea lui Oliver Cromwell în fruntea treburilor. În privinţa ultimului aspect, Henry Cromwell îi scria, în decursul verii, cu amărăciune lui Thurloe :

„Avem vreo așezare ?" — îl întreba el. „Nu depinde liniștea noastră de viața Înălțimii sale, de însușirile și aptitudinile lui deosebite, precum și de prestigiul personal pe care îl are în fața armatei așa cum este ea astăzi modelată și comandată ? Afirm pe Dumnezeul care este deasupra noastră că, în măsura în care cunosc treburile acestei țări, acesta e singurul motiv pentru care nu ne scăldăm astăzi în sînge." [1] Cu toate acestea, atîta vreme cît provocarea regalistă era ținută la respect în țară și rămînea dezorganizată în exterior nu exista nici o probabilitate ca în Anglia să mai curgă sînge. În ultimele luni ale vieții lui, Cromwell putea fi asemănat cu o măreață navă de război stînd ancorată în afara unui port mișunînd de corăbii mai mărunte, a cărei simplă prezență le oprește pe acestea să scape de sub invincibila ei supremație.

Este adevărat că grijile bănești puteau prilejui îndeobște neliniște celor ce nu erau în stare să le înlăture, fie că de vină erau bancherii din City, care nu mai voiau să acorde împrumuturi, fie poporul, căruia nu-i plăcea să plătească impozite. De asemenea, sănătatea lui Oliver continua să fie obiectul celor mai sinistre zvonuri : că suferea de insomnie, astfel că a trebuit să i se administreze opiu, ceea ce l-a făcut să zacă mai mult mort decît viu preț de cîteva ceasuri, sau că vreme de opt zile nu mai ieșise din odaie și nu luase decît o singură masă cu familia lui și asta tocmai el, care era cunoscut dinainte că se afla sub papucul nevestei. Mai de crezut erau zvonurile că suferea de amețeli, calificate drept „migrenă", astfel că leșinase de două ori în aceeași zi. A trimis, de asemenea, după un felcer cu numele de Boone ca să-i examineze un abces de pe grumaz. Și de astă dată, Henry Cromwell era acela care spunea despre părintele său : „Aș dori să se afle la depărtare egală față de cele două vîrste ale copilăriei lui". Acum, după agitația pricinuită de dizolvarea Parlamentului, armata se dovedea a fi surprinzător de supusă. Marele ospăț oferit de Oliver după două zile de la acest eveniment și la care vinul a curs din belșug a potolit opoziția ofițerilor care, ca și aceea a regaliștilor dealtfel, era lipsită de conducere. La liniștirea spiritelor au contribuit dealtfel și unele schimbări în organizarea armatei. La 12 martie, City-ul, reprezentat de lordul-primar și de consilierii municipali, a fost dăruit cu o lungă cuvîntare a Protectorului avînd ca temă „noile planuri ale vechiului vrăjmaș Carol Stuart" și cuprinzînd amănunte asupra călătoriei lui Ormonde, pre-

cum și știrea că flota lui Carol, aflată în porturile Flandrei, aștepta doar o noapte întunecoasă ca să se furișeze pe lîngă corăbiile englezești.[2] La auzul acestor grozăvenii, City-ul a răspuns, așa cum se cuvenea, cu o cuvîntare plină de asigurări solemne ale devotamentului lui.

Instituirea unei noi Înalte Curți de Justiție, care urma să judece procesele de înaltă trădare și să fie alcătuită, ca și Curtea care îl judecase pe Carol I, din împuterniciți avînd în același timp rolul de judecători și de juraţi, arăta cît de neputincioase erau forțele opoziției în fața fermității Protectorului și a Consiliului de stat. Autorizarea de înființare a ei, potrivit cererilor prezentate de Parlament încă din august 1653, fusese votată printr-o lege din septembrie 1656. Acum, în luna aprilie, au fost numiți 140 de împuterniciți, ale căror decizii trebuiau să întrunească, pentru a deveni operatorii, un număr minim de 70 de voturi. Ambasadorul venețian relata despre temerile multora că regaliștii și catolicii vor avea din nou de suferit, în timp ce — după spusele lui — Protectorului îi era groază că „putea rămîne nedescoperită vreo scînteie care să se prefacă dintr-o dată în flacără". Așa cum era de presupus, judecătorii se împotriveau acestei măsuri. Protectorul însă s-a mărginit să observe față de Glyn, președintele Înaltei Curți de Justiție, că juriștii „se țineau numai de chichițe", la care Glyn i-a răspuns calm că lucrurile nu se puteau prezenta altfel odată ce legea era întocmită de oșteni[3]. Cu toate acestea, Protectorul și-a impus voința, iar noua Curte a fost înființată în luna mai, cînd i s-a pus la dispoziție o listă a celor ce urmau să fie dați în judecată pentru trădare de către Consiliul de stat. Oliver avea acum funcția de Protector de peste patru ani, era omul de căpetenie al Angliei de peste opt ani și supraviețuise încercărilor de asasinat, revoltelor și însăși bolii. Era oare posibil ca, față de amenințările reunite ale acestor trei primejdii, să se prevadă o vreme cînd măreața navă se va împotmoli și scufunda ? Înșiși irascibilii regaliști începuseră să se teamă în sinea lor că Protectorul n-avea să mai moară niciodată, în timp ce sprijinitorii săi, încrezători în principiul alegerii divine, spuneau oarecum același lucru, însă cu alte cuvinte : Oliver va fi cruțat pînă cînd va fi înfăptuită lucrarea Domnului. O altă posibilitate nu era de conceput.

O bună parte din ultima perioadă a vieții lui, Protectorul și-a petrecut-o contemplînd roadele politicii sale externe și bucurîndu-se de triumfurile ei, oricît de costisi-

toare se vor fi dovedit a fi. În Marea Baltică, pacea de la Roskilde din februarie 1658 părea să aducă acea liniște considerată drept esențială pentru comerțul Angliei. În Europa, noua și superioara lui poziție era subliniată de faptul că i se ceruse să intervină în alegerea unui nou împărat al Sfîntului Imperiu Roman. Pe de altă parte, tratatul anglo-francez din martie 1657 îi oferise ceva mai mult decît sprijinul diplomatic pentru proiectata lui năvală asupra Țărilor de Jos spaniole : 6 000 de oșteni englezi plătiți de Franța urmau să lupte sub comanda franceză pentru a pune mîna pe trei orașe de coastă, Mardyck, Gravelines și Dunkerque (din care primul și ultimul aveau să fie cedate Angliei după ce vor fi fost cucerite), iar flota engleză urma să ia și ea parte la această acțiune comună. În august 1657, prin ordonanțele Consiliului de stat se luau măsuri pentru transportul peste Canal al unui mare număr de „tunici roșii", așa cum, după scurtă vreme, vor fi denumiți ostașii englezi. S-a depus multă grijă, precum și interes personal în pregătirile pentru această primă expediție împotriva Mardyckului, poate și din cauză că fostul comandant suprem trăsese anumite învățăminte din nereușita Proiectului vestic. Cromwell s-a interesat el însuși de amănuntele aprovizionării cu cărbuni, de palisade, material lemnos și lumînări, precum și de prezența zidarilor și dulgherilor englezi care să ridice cantonamente pentru oșteni. Toate poruncile lui Oliver în legătură cu expediția erau „foarte severe și prompte", cel puțin aceasta era părerea căpitanului John Taylor din Chatham, iar în cursul expediției a continuat să-l asalteze pe ambasadorul Bordeaux cu întrebări privind bunăstarea trupelor sale, neliniștindu-se atunci cînd știrile lipseau [4].

Dar chiar în aceste condiții, au fost și unele scăpări. Din lipsa bărcilor, oștenii au trebuit să-și ducă pe țărm proviziile bălăcindu-se prin apă, iar generalul sir John Reynolds și locotenent-colonelul White s-au înecat în timp ce se îndreptau spre bancurile de nisip numite Goodwin, astfel că leșurile lor au fost identificate doar datorită unei spade decorate cu aur aflată în velatura corăbiei naufragiate și scrisorilor soției lui White. Iarna, care îl stinghe-rise în atare măsură pe Cromwell atunci cînd încercase să dizolve în grabă Parlamentul, nu era mai puțin aspră pe continent, astfel că grelele piese de artilerie au trebuit să fie tîrîte la Mardyck pe gheață. Deși acțiunea în sine, executată sub comanda ilustrului mareșal francez Turenne,

a fost încununată de succes, iar Mardyckul a fost smuls de sub stăpînirea spaniolă, totuşi tărăgănelile ivite în continuarea campaniei au pricinuit mari nemulţumiri în sufletul Protectorului. În acelaşi timp, oştenii englezi încartiruiţi la Mardyck constatau că locul acela era deosebit de vătămător pentru sănătatea lor, din care cauză ambasadorul Lockhart era silit să-şi irosească o bună parte din timp îngrijindu-se de bolnavi şi procurînd felurite mijloace de ajutorare începînd cu ceştile de supă şi terminînd cu păturile din spitale. Mentalitatea continentală înclina spre războiul de asediu, din care cauză oştenii englezi aveau de suferit, iar un comandant englez s-a simţit îndemnat să scrie, ironic, acasă că prin părţile acelea lupta nu prea era la modă [5]. De fapt, Turenne n-a dezlănţuit operaţia comună de asaltare a Dunkerque-ului decît în mai 1658.

Între timp, afecţiunea lui Cromwell faţă de francezi se îndrepta îndeosebi în două direcţii. Relaţiile lui cu ambasadorul francez din Londra se preschimbaseră într-o admiraţie atît de călduroasă faţă de acest francez cu spirit ascuţit de observaţie, încît în luna decembrie a anului precedent îi scrisese cardinalului Mazarin, cu mîna lui, deşi scrisul îi era acum nemaipomenit de tremurat, o scrisoare personală prin care îl recomanda pe Bordeaux ca preşedinte al „Parlamentului din Paris". Această intervenţie generoasă din partea unui cap de stat străin i-a pricinuit, cum era şi firesc, o oarecare stinghereală lui Bordeaux, care s-a simţit obligat să se explice faţă de Mazarin, arătîndu-şi în acelaşi timp extrema lui satisfacţie faţă de felul în care îşi îndeplinea îndatoririle titularul care-i urmase în acest post. Cu toate acestea, Bordeaux s-a simţit îndreptăţit să adauge că, după ce se bucurase de un asemenea sprijin, de o părere atît de binevoitoare asupra meritelor sale, precum şi de o recomandaţie atît de influentă, nu putea fi învinuit că fusese cuprins de noi ambiţii în privinţa viitorului său [6].

Reversul medaliei a apărut în luna mai, cînd distinsul şi fermecătorul Fauconberg, care era de şase luni ginerele lui Oliver, a fost trimis într-o misiune de bunăvoinţă în Franţa. Deşi era înarmat cu o mulţime de recomandaţii către rege şi cardinal, totuşi Protectorul a ţinut să adauge, cu o vădită bunăvoinţă în privinţa farmecului personal al lui Fauconberg, că era o persoană care, „afară de cazul cînd ne-am înşelat, poartă cu sine propriile sale recoman-

dări, oriunde s-ar duce". La rîndul său, Bordeaux şi-a dat toată silinţa să precizeze mai dinainte Curţii franceze eticheta cu care trebuia primit tînărul trimis datorită nu numai poziţiei lui în cadrul familiei Cromwell, dar şi încrederii pe care Protectorul o avea în el. În ceea ce privea suita lui, deşi putea fi socotită în aparenţă drept strălucită — scria el —, suferea totuşi de neajunsul de a nu fi putut găsi nici un membru al vechii nobilimi care să facă parte din ea. Cauza — se grăbea el să adauge — nu era de ordin politic, ci se datora faptului că Curtea franceză făcea pe atunci popas în regiunea luptelor din nordul Franţei, astfel că nobililor englezi le era teamă de lipsa de confort pe care ar fi fost siliţi să o suporte acolo. Însă indiferent de hîrtiile de identitate ale celor din suită, Mazarin a găsit că Fauconberg era un om foarte agreabil, un *«fort honnête seigneur»** — cum a scris el din Calais.[7] La rîndul său, Protectorul şi-a exprimat plăcerea aflînd de felul strălucit în care fusese primit Fauconberg. Această reuniune prietenească a fost încheiată prin invitaţia făcută de Oliver ca o misiune franceză de egală importanţă, compusă din domnul Mancini, nepotul cardinalului, şi ducele de Crequi, primul camerier al regelui Ludovic al XIV-lea, să vină la Londra în luna iulie.

Între timp, marea victorie comună din 4 iunie în bătălia cunoscută mai tîrziu drept aceea „a dunelor" a marcat punctul culminant al operaţiei anglo-franceze de cucerire a Dunkerque-ului. Turenne începuse să asedieze oraşul în luna mai, pentru ca să se vadă apoi ameninţat de o mare armată spaniolă, din care făceau întîmplător parte ducele de York, fratele lui Carol al II-lea, ca şi Condé, eroul de odinioară al lui Cromwell şi care sosise în ajutorul celor împresuraţi. Venind de pe dîmburile nisipoase de la ţărm ale dunelor, spaniolii s-au năpustit cu rezultate remarcabile asupra asediatorilor. Însă în timp ce aripa lor stîngă, de sub comanda lui Condé, începuse să înainteze, marele Turenne azvîrlea înapoi centrul şi nimicea aripa dreaptă. Ziua s-a sfîrşit prin fuga dezordonată a spaniolilor, pentru ca, puţin după aceea, să se predea şi oraşul. Grăitor era faptul că — după cîte se spunea — oştenii francezi şi englezi se înţelegeau acum mult mai bine între ei, călăraşii francezi fiind socotiţi de englezi ca „foarte prietenoşi şi politicoşi", în timp ce oştenii englezi se comportau cu

* Un nobil foarte cumsecade (în franc. în text). — M.L.

destulă cutezanță ca să atragă laudele mai marilor armatei franceze. Puteau fi deslușite începuturile unui spirit de prietenie sau, în orice caz, de toleranță reciprocă prea puțin cunoscut în istorie chiar între aliați care nu erau atît de adînc dezbinați prin religie cum erau acești reprezentanți ai Franței și Angliei.

Însă una era prețuirea reciprocă a calităților militare și alta sarcina mai dificilă ce-i revenea ambasadorului Lockhart de a reorganiza administrarea orașului Dunkerque sub comandă engleză, potrivit stipulațiilor tratatului. Cromwell își avea acum fortăreața lui continentală, adică baza lui avansată, însă faptul că locuitorii ei erau în majoritate catolici complica fără doar și poate lucrurile. Protectorul luase o atitudine tolerantă față de binecunoscuta slăbiciune de caracter a francezilor printr-o cuvîntare ținută încă pe timpul cînd se purtau discuțiile în privința aliaței : „Ei au văzut o clipă soarele — a observat el —, în timp ce noi sîntem în plină zi". Trebuia, de asemenea, să se mai țină seama că francezii erau mai iubitori de plăceri. Însă administrarea lor se putea dovedi a fi o treabă foarte grea atunci cînd englezii, obișnuiți să aibă de-a face cu o populație catolică puțin numeroasă, practicînd o religie scoasă oficial în afara legii și supusă unor pedepse aspre, se vedeau confruntați în Dunkerque cu o puzderie de asemenea presupuși eretici. Ce-i drept, Lockhart a dat dovadă de o toleranță remarcabilă și, dacă ținem seama de împrejurări, înțeleaptă. Într-o cuvîntare avîntată, ținută în fața locuitorilor din Dunkerque, el l-a calificat pe Protector drept „un om cu suflet mare și înțelegător", care „caută binele tuturor supușilor săi, chiar dacă nu sînt de aceeași credință cu el". Era adevărat că papistașii din Anglia erau „hărțuiți cu asprime", dar asta numai fiindcă religia lor era potrivnică legilor Angliei și voinței Protectorului. Cu toate acestea, „datorită faptului că cetățenii catolici din Dunkerque nu erau supuși acelei legi, el îi va ocroti în profesiunea lor de credință." [8]

Lockhart a încercat să-i împiedice pe oștenii englezi să se poarte urît în bisericile catolice, unde le venea poftă să prade. Se dedau dealtfel și la alte fapte mai puțin păgubitoare din punct de vedere material, însă la fel de lipsite de bun simț, cum a fost cazul unui oștean englez care și-a aprins pipa de la lumînările altarului, în timp ce preotul oficia serviciul divin. Potrivit unui pamflet publicat la Bruxelles, englezii doborau la pămînt statuile sfinte și

puneau în locul lor blazonul lui Oliver Cromwell. Ce-i drept, Lockhart căuta să-i aducă la ordine pe oşteni : dacă intrau într-o biserică pentru a-şi potoli curiozitatea, trebuiau să se îngrijească să nu-i tulbure pe cei prezenţi din „ceea ce îşi închipuiau ei că erau rugăciuni". În afară de aceasta, Lockhart n-a îngăduit ca singura biserică din oraş să fie folosită pentru slujbele religioase protestante.

Deşi Lockhart încerca să dea poruncilor sale un aer binevoitor de superioritate britanică, totuşi zelul pe care îl depunea în problema toleranţei catolicilor era oarecum prea mare, ceea ce l-a făcut la un moment dat pe Oliver să se îngrijoreze că de fapt catolicii erau preferaţi în dauna protestanţilor. În august, Lockhart le-a acordat iezuiţilor dreptul de a locui la Dunkerque, cu scutirea de a participa la lupte şi cu condiţia de a-i dezvălui orice uneltire sau conspiraţie antiengleză. Chiar dacă această înţelegere viola jurămîntul păstrării secretului pe care îl depuneau iezuiţii, ea era înţeleaptă din punctul de vedere al comandantului englez. De aceea, spre a contracara poate periculoasa influenţă papistaşă asupra credulilor oşteni englezi, capelanul Hugh Peter a venit personal în acest nou avanpost britanic pentru a dăscăli trupele în privinţa datoriei lor faţă de Dumnezeu şi de ocîrmuire. Lockhart a constatat însă în curînd că Peter era o persoană supărătoare prin felul în care se amesteca în treburile tuturor şi că devenise o adevărată pacoste în ceea ce privea delicata problemă a bunelor relaţii cu cardinalul Mazarin. A stăruit, de pildă, să-l viziteze pe rafinatul cardinal cu mai multe prilejuri, în decursul cărora Lockhart s-a văzut nevoit să stea tot timpul de faţă de teamă ca Peter să nu-l indispună pe cardinal cu nesfîrşitele lui cuvîntări. Era adevărat de asemenea că, la rîndul lui, Peter se distra de minune. Însă cînd a dat să se înţeleagă că voia să-şi prelungească vizita, Lockhart s-a văzut obligat să-i spună că Anglia avea mai mare nevoie de el decît Dunkerque-ul [9].

În ţară, cel mai de seamă număr de senzaţie al scenei londoneze îl includea şi pe Fauconberg, însă într-o lumină puţin favorabilă. Pe lista complotiştilor ce urmau să fie judecaţi de către noua Înaltă Curte de Justiţie pentru uneltiri împotriva guvernului figura ca principal complotist John Mordaunt, iar primii doi în ordinea importanţei erau doctorul Hewett, pastorul anglican despre care se spunea că îl căsătorise pe Fauconberg cu Mary cu şase luni înainte,

precum și sir Henry Slingsby, unchiul prin alianță al lui Fauconberg, căsătorit cu o oarecare domnișoară Belasyse. Hewett, „gentleman din naștere și erudit prin educație", atrăgea de la război încoace mulțimi mari de oameni prin predicele sale de la biserica St Gregory. Uneltirea în care erau implicați cei doi putea fi socotită cu greu o amenințare serioasă împotriva regimului, fiindcă Thurloe avusese și de această dată putința să o descopere, cu ajutorul unui agent dublu, arestînd fără nici o greutate 40 de părtași. Însă Slingsby era prototipul acelui soi de regaliști care nu concepeau să se arate, nici în mod pasiv, cît de cît leali față de noua autoritate constituită. Avea o fire interesantă și oarecum melancolică și era socotit un om „foarte tăcut". După ce luptase vitejește de partea regelui în decursul războiului, participase la răscoala lui Penruddock și stătuse un răstimp la temniță. De aceea, cînd a luat pînă la urmă hotărîrea să iasă cu acest prilej iarăși din izolare, și-a dat pe deplin seama de groaznicele urmări ce puteau rezulta pentru persoana lui. Așa cum i-a spus fiului său prin *A Father's Legacy*, întocmit în ajunul execuției, se pregătise dinainte de moarte, făcîndu-și din raclă veșnicul său „tovarăș" [10].

Atît Hewett cît și Slingsby au protestat, așa cum făcuse și regele Carol, împotriva ilegalităților Înaltei Curți, stăruind asupra faptului că erau lipsiți de un apărător, precum și asupra aceluia că împuterniciții îndeplineau atît funcția de judecători cît și de jurați. Fără să se sfiască, președintele Curții a confirmat doctorului Hewett situația de fapt, spunîndu-i : „Pentru domnia ta, acesta este marele juriu *, micul juriu ** și judecătorul". Slingsby și-a întemeiat apărarea și pe faptul că nu putea fi socotit vinovat de trădare pe baza unei legi față de care nu-și dăduse consimțămîntul, fiindcă în 1656, cînd fusese votată, el era în închisoare. „Deși veți socoti poate acest lucru drept un paradox, sînt de părere, domnule — a exclamat el —, că nu pot să vă încalc legile fiindcă nu mă supun lor". În zadar a apelat președintele la Slingsby să țină seama de numeroase acte ale Providenței care confirmau legitimitatea ocîrmuirii lui Cromwell. Ce s-ar fi întîmplat cu întreaga comunitate protestantă dacă regele Carol Stuart s-ar fi întors ? Binecunoscutul catolicism al familiei Stuart

* Juriul care hotărăște asupra admisibilității inculpării. — M.L.
** Juriul care dă sentința. — M.L.

ar fi amenințat din nou Anglia cu războiul civil. Și totuși Slingsby nu s-a lăsat convins, ci a continuat să-și manifeste fidelitatea fanatică față de principiul monarhic, lucru în totală opoziție cu prevăzătoarea lealitate arătată de atîția alții față de guvernul aflat la cîrmă.

După ce Slingsby și Hewett au fost condamnați la moarte (în timp ce Mordaunt a fost achitat), s-au făcut multe sforțări ca să li se ușureze soarta. Au fost cruțați de înfiorătoarea pieire prin scoaterea măruntaielor, care era pedeapsa tradițională pentru trădare, îndulcire despre care se spunea că fusese acordată la stăruința lui Bettie Claypole. Potrivit lui Clarendon, pentru Hewett ar fi intervenit Mary. Ceva mai mult, cei din familia Fauconberg au recurs, în încercările lor de a-l salva pe Slingsby, la vicleșuguri întortocheate, mergînd pînă acolo încît l-au întrebat pe Bordeaux dacă n-ar fi vrut Mazarin să intervină în favoarea lui [11]. Însă cu toate influențele exercitate de familia Cromwell asupra Protectorului, Hewett și Slingsby au fost pînă la urmă decapitați. Guvernul nu putea îngădui ca suprafața autorității lui să fie discreditată fără urmări : textul cuvîntărilor ținute pe eșafod de nefericita pereche a fost rupt în bucăți și n-a fost tipărit decît în versiuni răuvoitoare și deformate. După ce a dat această pildă, activitatea Înaltei Curți a început să descrească într-o oarecare măsură. Mai mulți oameni dați în judecată au fost achitați din lipsă de probe, probabil cu îngăduința guvernului, iar după ce au fost judecate toate procesele de pe listă, Înalta Curte și-a amînat lucrările din iulie pînă în noiembrie.

Era o vreme a semnelor rele, doar că puțini erau aceia care știau să le tălmăcească cum trebuia. Atunci cînd a fost lansată corabia botezată *Richard,* caii de la caleașca lui Richard Cromwell, în care era și tatăl său, și-au luat vînt și au sfărîmat-o în bucăți. N-a fost rănit nimeni în afară de fiul, într-una expus accidentelor, al Protectorului, care s-a ales cu cîteva răni periculoase. La 5 iunie a fost văzută în Tamisa, aproape de Greenwich, o balenă, care, după ce a fost zvîrlită pe țărm, și-a dat duhul „cu un geamăt înfiorător", iar „pe deasupra podului au fost zăriți ridicîndu-se în acea zi purcei de mare", întîmplare pricinuită de furtună și de apa rece ca gheața a mării. John Evelyn, care a cercetat balena, s-a minunat de mărimea ei : era lungă de aproape 60 de picioare, avea o gură atît de mare încît în ea

puteau sta în picioare mai mulţi bărbaţi, iar pielea îi era — după cîte se spunea — neagră ca „pielea burdufului de brişcă". Deşi după moartea lui Oliver pieirea balenei sau „prăbuşirea Leviathanului" a fost socotită ca indicînd limpede iminenta dispariţie a unui om mare, aşa cum era proslăvită în versuri de Dryden, trebuie consemnat totuşi faptul că reacţia contemporanilor a fost oarecum diferită. Carrington, de pildă, era de părere că robia şi pieirea balenei, regina mărilor, însemna că Cromwell era stăpînul deplin al „teribilului element". [12] Îndeobşte însă, s-a presupus pe vremea aceea că un Leviathan venise doar ca să se închine celuilalt Leviathan, care era Oliver Cromwell.

Şi astfel se scurgea încet această ultimă vară a Protectorului. La 10 iulie, Oliver Cromwell, însoţit de membrii Consiliului de stat, s-a dus la Hampton Court să se mai odihnească un răstimp. S-a hotărît după aceea ca, de regulă, Consiliul să se întrunească marţea la Londra şi joia la ţară. La urma urmei, erau puţine treburi care să-l reţină pe Oliver la Londra, acum cînd, sub iscusita organizare a lui Fauconberg, Mancini şi ducele de Crequi îi întorseseră cu deplină reuşită vizita. Oaspeţii fuseseră găzduiţi la Brooke House din cartierul Holborn, pentru ca din acest loc potrivit să plece fie spre a lua parte la o recepţie amabilă oferită de Protector, aşezat sub baldachinul tronului său (cu care prilej oaspeţii adresau multe şi înflorite complimente franţuzeşti tuturor membrilor familiei Cromwell, începînd cu Oliver), fie spre a se bucura de diferite desfătări englezeşti cum fusese, de pildă, o vînătoare în apropiere de Hampton Court. Cromwell îi ceruse maestrului de ceremonii să-i viziteze în fiecare zi pe distinşii trimişi ca să se asigure că totul era pe placul lor. S-a admis după aceea că vizita reprezentase un mare succes, chiar dacă mai tîrziu Fauconberg a declarat în particular că este complet istovit şi că, obligat cum era să satisfacă „zi şi noapte" toate capriciile acestor „Messieurs", nu-i rămăsese timp să scrie măcar o scrisoare [13].

Totuşi, în pofida tuturor acestor schimburi de amabilităţi şi a faptului că perechea Fauconberg continua să strălucească, asupra stării sufleteşti a familiei Cromwell plutea o influenţă nefastă. Este adevărat că soţii Fauconberg, unul regalist şi celălalt făcînd parte din clanul Cromwell, reuşeau să creeze exact acea impresie împăciuitoare

pe care tatăl lui Mary va fi nădăjduit probabil că o va face căsătoria lor și că în luna iulie tinerii însurăței plecaseră într-o călătorie triumfală în Nord, prin locurile de baștină ale lui Fauconberg. Însă moartea începuse să-i hăituiască pe cei din apropierea lui Oliver, aducînd în cătarea ei pe cei mai iubiți membri din cercul său intim. Thurloe, ministrul la care — după cum se spunea — Oliver ținea mai mult decît la toți ceilalți, fusese grav bolnav în primăvară, deși acum se însănătoșise. Contele de Warwick, prietenul de 30 de ani al lui Oliver, murise puțin timp după înființarea celei de-a doua Camere, pe care refuzase să o cinstească cu prezența lui. În iunie, pruncul Oliver Claypole, cel mai mic din familia lui Bettie, murise și el în vîrstă de un an. Mai cu seamă însă, Bettie însăși suferea de o boală grea și chinuitoare, iar tocmai această boală, socotită de unii că fusese agravată de moartea, poruncită de tatăl ei, a lui Hewett, cînd de fapt fusese pricinuită cu siguranță de pierderea prematură a copilului, începea să obsedeze mica comunitate de la Hampton Court.

Suferințele sărmanei Bettie durau de foarte multă vreme și erau cît se poate de explicabile, dacă ținem seama că diagnosticul modern al bolii ei ar fi fost cancerul, fie al uterului, fie al stomacului. Pe vremea aceea însă, doctorul Bate, medicul lui Oliver, socotea că suferă de un „abces intern la șale", care îi pricinuia marile ei dureri, în timp ce Heath vorbea de un ulcer al intestinelor. Clarendon confirmă faptul că medicii nu se pricepeau cum s-o trateze. Cu patru ani mai înainte, Bettie căzuse greu bolnavă, iar suferințele îi stimulaseră viața spirituală. Micuțul Oliver, cel de-al patrulea copil în viață, se născuse în iunie 1657, aproape îndată după învestirea Protectorului, și se pare că această întîmplare o istovise, fiindcă în noiembrie, atunci cînd se căsătorise sora ei, se mai resimțea încă de pe urma grelei încercări. Prin răvașul din iunie 1658, singurul din cele scrise cu mîna ei care ne-a parvenit, Bettie îi cerea înduioșător iertare soției lui Henry că nu-i mai scrisese, fiindcă „zău, am fost atît de suferindă în ultima vreme, încît nu mă simt în stare de nimic" [14]. În aceste împrejurări, a fost dusă la locuința tatălui ei de la Hampton Court pentru a se vedea dacă aerul curat de la țară, sau poate apele medicinale de la Tunbridge, despre care contesa de Devonshire afirma că făcuseră vindecări miraculoase, în special în cazul copiilor mici, nu-i vor ajuta să se însănătoșească. Însă, odată băute, apele acestea, chiar dacă

au fost prielnice pentru Protector, n-au făcut altceva decît să-i pricinuiască sărmanei femei suferinţe şi mai mari.

Lui Bettie i s-au pus la dispoziţie la Hampton Court trei încăperi pentru ea şi copilaşii ei, Cromwell, Henry şi Martha, care, ca singura fiică a odraslei lui preferate, se bucura de o dragoste deosebită din partea bunicului ei. Una din aceste încăperi fusese ocupată de fostul arhiepiscop de Canterbury, una dădea spre terenul de tenis, iar a treia făcuse parte din sala de arme. Acum erau decorate în mod plăcut cu tapiserii reprezentînd povestea Artemisei şi a lui Orlando, cu covoare persane şi turceşti precum şi cu scaune, sofale şi taburete, îmbrăcate, toate, în tafta azurie şi brodate cu mătase şi fir de aur. În felul acesta, Protectorul se putea bucura de tovărăşia nepoţeilor săi, precum şi de mult rîvnita prezenţă a lui Bettie. Intimitatea relaţiilor dintre tată şi fiică a fost adeverită în termeni tulburători de Marvell :

Zîmbindu-i senină şi cumpătată la vorbă
Ea se-ntîlneşte într-una cu tăinuitul lui suflet...
Întărind legătura de soartă înnodată...
Cu ea îşi împarte plăcutele ore,
Căci chipul ei îi alină crescîndele griji.
Şi cu drag de bunic îi vede copiii
De gîtul ei atîrnînd sau stîndu-i lui în preajmă.

Versurile acestea ne pot face să înţelegem, chiar după o atît de lungă bucată de vreme, farmecele tovărăşiei lui Bettie. Avea, în primul rînd, o fire plăcută şi apropiată, precum şi o agerime de spirit firească, care o făcea să îmbine — aşa cum spunea un contemporan — „nobleţea sufletească şi demnitatea comportării a celor de viţă regală cu politeţea şi generozitatea oamenilor simpli", astfel că, într-un cuvînt, „juca cît se poate de firesc rolul unei prinţese". Ceva mai mult, graţia şi vioiciunea ei erau însoţite fără doar şi poate de o atrăgătoare înclinare spre înţelegerea durerilor nu numai ale celor mai apropiaţi şi dragi, ci îndeobşte ale tuturor celor năpăstuiţi.

Poate că ceea ce o preschimbase pe Bettie din fetiţa oarecum voluntară, a cărei înclinaţie spre „deşertăciunea lumească" îl tulburase odinioară pe tatăl ei, în femeia aceasta de 29 de ani, care se identifica într-o atît de mare măsură cu mulţimea celor aflaţi în suferinţă, fuseseră

amărăciunile pe care a trebuit să le îndure din cînd în cînd de la o vîrstă timpurie. Circulaseră de altfel mai demult fel de fel de poveşti privind aroganţa ei faţă de femeile din clasele de jos, ceea ce putea să însemne că importanţa pe care o avusese în tinereţe îi sucise oarecum capul. Marvell spunea că „odată cu vîrsta îi creştea şi virtutea", iar în 1659 Carrington scria, sentimental, în biografia tatălui ei, despre dorinţa lui Bettie de a pune întotdeauna o vorbă bună. „Cîţi regalişti n-au fost scoşi din temniţă datorită ei ? Pe cîţi condamnaţi la moarte de legi nu i-a salvat ea ?... Îşi însoţea chiar cu lacrimi rugăminţile pentru a-i cruţa pe cei pe care nenorocul îi hărăzise să sufere". În felul acesta, Protectorul, care nu-i putea refuza nimic, vedea că „sabia îi scăpa din mînă şi braţele nu-i foloseau la altceva decît ca s-o ridice, aşa cum stătea ea plecată în genunchi, pentru a-i şterge lacrimile şi a o îmbrăţişa". Aceeaşi imagine a fost făurită, deşi în termeni mai puţin ceremonioşi, de către Toland în biografia lui Harrington. De aceea nu-i de mirare că după moartea ei această fată minunată a fost vorbită numai de bine atît de prieteni cît şi de duşmani.

Acum însă, tatăl ei, Oliver, era pe cale de a fi expus acelei teribile urmări a oricărei mari şi drăgăstoase legături, adică perspectivei de a vedea că fiinţa iubită suferă, precum şi înspăimîntătoarei fantasme a irevocabilei ei pierderi care plana permanent deasupra lui. Spre deosebire de iarna anului 1658, în care domnise un frig pătrunzător, luna iulie a aceluiaşi an a fost călduroasă şi uscată şi în tot decursul ei nefericita fată s-a zvîrcolit chinuită de dureri, fără să poată căpăta vreo alinare din partea deznădăjduiţilor şi neputincioşilor ei medici. „Sincer vorbind, se socoteşte că medicii nu se pricep la cazul ei" — îi scria Fleetwood lui Henry, în Irlanda, deşi, dacă ar fi beneficiat de cunoştinţele moderne, şi-ar fi dat seama că existau puţine şanse ca Bettie să supravieţuiască năvalei cancerului care o ucidea încetul cu încetul [15]. În jurul ei se ridicau rugăciuni, iar Oliver era hotărît, în primul rînd, să o îngrijească şi să vegheze el însuşi asupra ei, cu toate că şi pe el puterile începuseră să-l părăsească. Era încredinţat că marea vigoare pe care o avusese cîndva putea să-i sprijine acum copilul. Marvell ne dă o imagine de neuitat a curajului tinerei femei aflate pe patul de moarte, încercînd să-şi înăbuşe suferinţele ca să nu-şi alarmeze părintele,

în timp ce acesta căuta la rîndul lui să-şi ascundă propriile chinuri pentru a nu-i pricinui fiinţei iubite dureri şi mai mari :

Ea îşi ascunde durerea, ca el să nu se mîhnească,
Iar el se preface voios, ca să-i slăbească-ntristarea.

Însă totul era în zadar. Tatăl şi fiica se cunoşteau mult prea bine unul pe altul ca să-şi poată ascunde sentimentele, astfel că această străduinţă fără rost de a şi le înăbuşi nu făcea decît să-i istovească şi mai mult şi să le mărească deznădejdea :

Cei doi se-nţelegeau şi-şi tăinuiau iscusinţa,
Dar astfel descrescînd-o îşi înmulţeau durerea.

Către începutul lui august, Bettie era într-o stare disperată, astfel că adesea Oliver stătea de veghe noaptea-ntreagă. Mersul bolii ei aruncase un văl de tristeţe asupra Consiliului de stat şi a Curţii, iar treburile oficiale se înputinaseră aproape cu totul. Atunci cînd ambasadorul olandez Nieupoort a venit la Londra, spre sfîrşitul lunii iulie, într-o vizită oficială, cel care a fost însărcinat să-l primească în lipsa lui Oliver a fost Marvell, care i-a oferit „o recepţie publică cu bărci şi caleşti", aşa cum se obişnuia în asemenea prilejuri. Om plin de tact, Nieupoort a refuzat primirea, fiindcă ştia că întreaga Curte era adînc îndurerată din cauza „fatalei indispoziţii a lui lady Claypole". Pînă la urmă, s-a întîlnit în particular cu Protectorul, care a venit a doua zi, pentru un scurt răstimp, de la Hampton Court, cerîndu-şi scuze că era preocupat de treburile lui personale. Existau puţine şanse ca Bettie să mai trăiască, deşi lucrul acesta era vădit pentru toţi din jurul ei, în afară de Protector.

Mult mai tîrziu, după ce trecuse o bună bucată de vreme de la moartea ei şi a tatălui ei, un spiţer cu numele de Phelps, care furniza toate doctoriile pentru Curtea Protectorului, i-a intentat un proces lui John Claypole, soţul văduv al lui Bettie, în legătură cu nişte medicamente neplătite încă, din care rezultă ce sumedenie de leacuri fuseseră încercate atunci cînd mai existau speranţe şi aruncate cînd s-a pierdut orice nădejde. Leacurile acestea îi dărui-

seră pe atunci lui Bettie acel mic răgaz care li se îngăduie cîteodată celor aflaţi pe patul morţii, astfel că şi-a revenit într-o oarecare măsură. Acela a fost momentul cînd quakerul George Fox a venit s-o vadă în taină pe bolnavă şi i-a citit o instructivă dizertaţie. Se zicea că Bettie s-a simţit întărită de pe urma acestui mesaj. Comportarea ei morală fusese la drept vorbind minunată, începînd cu lepădarea de sine de care dăduse dovadă, încercînd să-şi cruţe părintele de ultimele manifestări ale suferinţelor sale. Carrington a găsit cuvinte potrivite pentru a descrie răbdarea de „amazoană" cu care şi-a îndurat încercările [16].

Izbăvirea prin moarte a lui Bettie a venit în sfîrşit în primele ceasuri ale dimineţii de 6 august. Tatăl ei s-a pierdut de-a binelea cu firea. La data înmormîntării lui Bettie, cu patru zile mai tîrziu, era încă într-o asemenea stare de istovire, încît a trebuit să fie vegheat de soţia sa şi de Mary Fauconberg, care, din această cauză, n-au putut participa la înmormîntare, deşi Richard Cromwell şi Fauconberg au fost de faţă. În fruntea cortegiului funebru mergea Robina Wilkins, sora lui Cromwell. Ceremonia de înmormîntare a avut o stranie înfăţişare arturiană. * S-a desfăşurat noaptea, la Westminster Abbey, după ce trupul neînsufleţit al tinerei femei a fost adus într-un amurg tîrziu de august de la Hampton Court cu o lotcă, care fusese însoţită în funebra ei călătorie în josul Tamisei de o flotilă de bărci pline de curteni tăcuţi. Lotca a ajuns la scările palatului Westminster la ora 11 noaptea, iar de acolo leşul a fost dus în Camera Înstelată, unde a rămas vreme de un ceas pe o „năsălie măreaţă". Apoi, la miezul nopţii, procesiunea s-a îndreptat şerpuind spre biserică, pentru ca acolo să fie îndeplinite ultimele rînduieli în capela lui Henric al VII-lea, unde racla lui Bettie a fost după aceea îngropată pentru a se alătura acelor ale bunicii ei, uneia din mătuşi şi ale altor înalţi dregători ai Republicii. Bettie a fost totuşi singura dintre toţi aceştia a cărei odihnă n-a fost tulburată în atmosfera mai haină a Restauraţiei, fiindcă mormîntul ei a dispărut şi nu a fost redescoperit pînă în 1725, cînd nişte lucrători care făceau anumite transformări

* Referinţă la Arthur (sau Artus), legendarul rege al Ţării Galilor (aprox. sec. al VI-lea e.n.), ale cărui aventuri au dat naştere romanului cavaleresc *Ciclul lui Arthur* sau *Ciclul Mesei rotunde*. — M.L.

în capelă pentru mormintele cavalerilor Ordinului Bath * au dat peste el ** [17]. Vicarul de pe vremea aceea a pus la loc placa de argint care marca sicriul lui Bettie și pe care lucrătorii o înlăturaseră, astfel că Bettie Claypole este singurul membru al familiei Cromwell care mai continuă să stea la loc de onoare în Westminster Abbey. Era ca și cînd marea dragoste pe care Protectorul o avusese pentru ea în viață își manifesta vigilenta ei grijă și după moartea fetei lui.

Oliver nu și-a mai revenit după moartea lui Bettie. Este un fapt admis de contemporanii săi, începînd cu Marvell, care vorbea de „scumpul chip plecat" ce a făcut ca „oglinda să se sfărîme", și pînă la Richard Cromwell, care, pentru a înfățișa zilele ce au urmat morții surorii sale, a ales comparația cu un arbore puternic amenințat de nimicire : „Una e să tai cea mai mare ramură și alta e cînd toporul atacă rădăcina, fiindcă în acest caz nu mai există nici o nădejde de supraviețuire. Aceasta era adevărata noastră teamă". Carrington a împins mai departe comparația și, făcînd acest lucru, s-a referit îndeosebi la chinuitoarea durere a părintelui care ajunge să-și îngroape propriul copil, fiindcă este împotriva firii ca bătrînii să-i bocească pe cei tineri. „După cum ramurile tăiate și curățate la timp nepotrivit sug mai întîi seva copacului... la fel de neprielnic a fost — scria el — ca tocmai spre apusul vieții, cînd oamenii își culeg, ca să spunem așa, toată mîngîierea din tinerețea copiilor lor", Înălțimea sa să fie spoliată și sleită de puteri în asemenea măsură [18].

Deși pînă la 17 august Protectorul se întremase trupește într-o măsură suficientă ca să-și vadă de treburile de la Hampton Court, ba chiar să călărească prin parc, totuși schimbarea în comportarea lui îi impresiona pe cei ce nu-l văzuseră o bucată de vreme*** [19]. Ducîndu-se la Hamp-

* Ordin fondat în 1725 pentru reînnoirea ordinului „Cavalerii băii", creat, pentru prima dată, în 1399 la încoronarea lui Henric al IV-lea. Numele vine de la baia ceremonială care preceda suirea pe tron. — M.L.

** Mormîntul este marcat în prezent doar printr-o foarte mică crestătură făcută într-o dală din apropierea locului și care poate fi aflată cu greutate de cei ce n-o caută dinadins.

*** Ultima semnătură cunoscută a lui Oliver este aceea de pe un document privind tutela unui idiot și avînd data de 29 iulie. Tot una din ultimele sale semnături, slabă și foarte tremurată, este aceea de pe o scrisoare expediată de la Hampton Court la 26 iulie privind ocuparea unui post (manuscrisele Milnes-Coates, neapărută în W. C. Abbott).

ton Court cu nădejdea de a-l convinge pe Oliver în anumite probleme religioase, George Fox l-a zărit înconjurat de garda sa personală. „Şi atunci am văzut şi am simţit cum se iveşte şi se îndreaptă asupra lui adierea morţii — a scris el — şi că arăta ca un mort". Fox n-a izbutit să aibă cu acest prilej una din bătăioasele sale convorbiri cu Protectorul, iar cînd s-a dus a doua zi să ceară o audienţă i s-a spus că marele om era din nou suferind. Totuşi, în pofida tuturor acestor slăbiciuni şi a propriilor sale nefericiri, Cromwell nu era cuprins pe vremea aceea de dorinţa de a sfîrşi cu viaţa şi nici nu se aştepta să moară. Ceea ce căuta el era mîngîierea şi sprijinul care să-i îngăduie să-şi continue munca, şi nu pacea veşnică a mormîntului. Acest sincer adept al preceptelor lui Calvin nu-şi putea permite să se lase stăpînit de ideea îndurătoarei uitări, aşa cum o înţelegem noi acum, şi nici de conceptul mai bisericesc al unei grabnice reuniri în ceruri cu copilul său dispărut, fiindcă acela care hotărăşte ceasul morţii fiecărei făpturi este Domnul şi numai El. Calvin scrisese în *Instituţia* * să că după cum nici un leac nu poate abate ceasul morţii odată ce a fost statornicit, tot aşa şi povara vieţii nu poate fi lepădată decît atunci cînd Domnul hotărăşte că sarcina hărăzită unei anumite făpturi a fost îndeplinită. De aceea, dacă se cercetau acele semne de nepreţuit care sînt actele Providenţei, nu s-ar fi putut găsi, pe la mijlocul verii anului 1658, în situaţia politică a Angliei decît puţine lucruri care să arate că o asemenea vreme venise şi pentru Lordul-Protector.

În primul rînd, cu toate că Parlamentul fusese de acord ca Oliver să-şi numească urmaşul, numele celui pe care îl alesese (dacă alesese, într-adevăr, pe cineva, lucru care nu este sigur) nu fusese adus la cunoştinţa generală, astfel că întreaga problemă a celui ce sau a ceea ce avea să urmeze după moartea lui era învăluită într-o totală incertitudine. Pe de altă parte, faptul că nu voise să primească coroana cu un an înainte nu potolise cu totul zvonurile despre apropiata lui încoronare, zvonuri care începuseră să se răspîndească din nou, în noiembrie 1657, pe timpul magnificilor nunţi ale celor două „fetişcane", astfel că, după dizolvarea, în luna februarie, a Camerei Comunelor, bîrfa s-a îndreptat din nou în mod fatal pe aceeaşi cale. Se spunea, de pildă, în luna mai, că, la porunca intenden-

* Titlul complet al operei lui Calvin este *Instituţia creştină.*

tului garderobei regale, erau confecționate două tichii de catifea, una purpurie și alta stacojie, amîndouă de felul celor „ce se poartă numai de prinți", lucru care trebuia înțeles, desigur, în sensul că se punea la cale vreo trecere la regalitate. După cum raporta Bordeaux, prin luna august se spunea din nou că Cromwell va prelua coroana, pas pe care îl putea face cu mult mai mare ușurință acum, după marile victorii din Flandra. Se mai vorbea în același timp de convocarea unei noi Camere a Comunelor, măsură care — dacă Cromwell ar mai fi fost în viață — ar fi devenit practic de neînlăturat din cauza nevoilor lui bănești. În același timp, referindu-se la întrunirea de la mijlocul lui iulie a Consiliului de stat pe tema succesiunii, Thurloe spunea că, deși majoritatea hotărîse că n-avea nici o importanță dacă succesiunea va trebui să fie ereditară sau electivă, minoritatea stăruise după aceea să se adauge că „era de dorit" ca ea să continue a fi electivă. „Mi-e teamă — îi scria Thurloe lui Henry Cromwell — că, dacă se va ajunge cîndva la o situație reală, cuvîntul *de dorit* va fi preschimbat în *necesar*"[20], ceea ce arăta evident că grupul îndîrjit al adversarilor încoronării nu renunțase nicidecum la împotrivire.

În ceea ce privea părerea personală a lui Oliver, ea mai era încă, pe vremea ultimei sale boli, prea nelămurită și nestatornică pentru ca să se poată trage o concluzie precisă. Pe la mijlocul lui iulie îi spusese lui Thurloe în legătură cu hotărîrea Consiliului de stat că, deoarece nu putea căpăta un sfat potrivit de la cei care ar fi trebuit să i-l dea, „va hotărî el singur cum trebuie să procedeze". Nu se mai putea mulțumi să stea deoparte și „să se facă vinovat de pierzania tuturor oamenilor cinstiți și chiar a națiunii însăși". Thurloe, care își pusese, firește, încă din anul precedent nădejdea în monarhie, a tălmăcit răspunsul în mod optimist. De aceea i-a spus lui Henry Cromwell că dorea demult ca Protectorul să procedeze cum va crede el mai bine, „fără să ia prea mult în considerație ce spun alții, cărora le poți face pe plac în toate numai în ceea ce privește ființa națiunii nu". Totuși, pentru Cromwell, între părerile exuberante ale omului său de încredere și asumarea de fapt a coroanei mai era cale lungă, fiindcă, după cîte se părea, trebuia să facă acest lucru împotriva voinței vechilor săi sprijinitori. Problemele pe care trebuia să le înfrunte dacă se hotăra să săvîrșească acest pas fuseseră dezvăluite cu prisosință de evenimentele din primăvara anu-

lui 1657. Nimeni altul nu cunoștea mai bine ca Thurloe îndelungata stare de îndoială care precumpănea în mintea Protectorului. Deși se consola cu gîndul că „e bine ca omul să spere, dar să aștepte în același timp ca mîntuirea să vină de la Cel de sus... care, sînt încredințat, îi va arăta Înălțimii sale calea cea dreaptă", n-avea totuși nici o dovadă sigură că acesta nu-și va schimba pînă la urmă hotărîrea din luna mai 1657. [21] De aceea, singurul lucru ce se poate spune cu siguranță în privința perspectivelor unei așezări monarhice a statului în cazul cînd Cromwell ar fi rămas în viață este acela că ele erau în limitele posibilului, dar copleșite de greutăți.

Este ciudat că în decursul scurtei perioade de însănătoșire a lui Oliver, care a urmat primei izbucniri a bolii, nu s-a făcut nimic în legătură cu succesiunea. Faptul este cu atît mai straniu cu cît amănunțitele scrisori trimise de Thurloe lui Henry Cromwell în acest răstimp oglindesc zi de zi bucuriile și grijile care copleșeau Curtea, tot așa cum îl desfătaseră cîndva pe același Henry cu istoria plină de neprevăzut a regalității. Thurloe se jeluia de „marea alarmă" pe care le-o pricinuia boala lui Oliver „tocmai în situația în care sîntem", adică fără să fi avut vreun plan precis pentru viitor. Fleetwood confirma și el că „aceste din urmă întîmplări au întîrziat în mare măsură luarea unor hotărîri cu caracter obștesc". Fiindcă în ultima vreme toată activitatea fusese ținută în loc din cauza sincerei dureri prilejuite de boala lui Oliver, nu se făcuse nici un progres în ceea ce Thurloe denumea în scrisorile lui către Henry „chestiunea noastră". Acum — spunea Thurloe — Domnul ne-a dat un nou răstimp „și ne îndeamnă să-l folosim cît mai bine" [22]. Cu toate acestea, Consiliul de stat n-a luat nici o măsură. Era ca și cînd, asigurați fiind din nou de întremarea lui Oliver Cromwell, camarazilor săi nu le venea să creadă că acesta va mai răposa vreodată.

Se poate totuși că tocmai în acest răstimp Oliver să fi trimis un om de la Hampton Court la Whitehall ca să-i aducă un anumit document sigilat prin care — după cîte se spunea — și-ar fi desemnat succesorul. Agentul trimis era valetul său, John Barrington. Însă documentul n-a putut fi găsit, deși a fost căutat „foarte amănunțit" [23], iar Oliver n-a comunicat niciodată celor din jurul său numele înscris acolo. S-a exprimat din această cauză uneori părerea că dintre cei doi fii l-ar fi desemnat drept succesor pe mai energicul Henry, și nu pe modestul și inaptul Richard.

Cuprinsul scrisorilor trimise de Thurloe lui Henry, referințele lui la „chestiunea noastră", precum și alte expresii echivoce pot fi interpretate cu certitudine în sensul că Thurloe cel puțin socotea că alesul tainic al lui Oliver era Henry și că singurul fapt care putea lucra în defavoarea acestuia ar fi fost moartea neașteptată a tatălui său. Însă cu toate că Thurloe ne este călăuza cea mai de încredere atunci cînd e vorba de convorbirile intime și de faptele de fiecare zi ale Protectorului, presupunerile lui în privința lucrărilor secrete ale minții acestuia nu s-au dovedit întotdeauna corecte, după cum reiese din neadevăratul său prognostic privind asumarea coroanei. Este adevărat că era prieten intim cu Henry, astfel că putea aprecia la fel de bine ca orice alt contemporan superioritatea firească a personalității acestuia față de aceea a fratelui său, însă poate că și în acest caz maxima că dorința e mama gîndului se dovedea a fi adevărată.

Deoarece singurul amănunt cunoscut în legătură cu dispărutul document este acela că Protectorul l-ar fi întocmit cu puțin timp înainte de învestirea lui, se poate presupune, pe bună dreptate, că succesorul propus a fost Richard, fiul său mai mare. Dealtfel, aceasta a fost perioada în care Cromwell a căutat să-l scoată în evidență pe Richard, făcîndu-l rector la Oxford și străduindu-se în general să-i creeze o imagine mai puțin modestă și mai atrăgătoare, fără să încerce în același timp să-l aducă pe Henry din Irlanda. În probleme familiale, Oliver era un om chibzuit, mai ales fiindcă știa că mulți ofițeri nu-l vedeau cu ochi buni pe Henry. Este de aceea puțin probabil că l-ar fi propus pe fiul său mai tînăr în locul celui mai în vîrstă fără să dezvăluie acest fapt și fără să pregătească cu mult timp înainte lumea din acest punct de vedere. De asemenea, dacă ar fi fost cuprins de ascunsa dorință de a-și numi un succesor din afara rubedeniilor sale de sînge apropiate, ca, de pildă, pe Fleetwood, așa cum a sugerat mai tîrziu Heath [24], nu este de crezut că nu i-ar fi împărtășit acest secret, înaintea morții lui, persoanei în cauză, lucru pe care Fleetwood nu l-a afirmat niciodată. Oricît de ascuns va fi fost Oliver în multe privințe, el nu putea dori ca liniștea țării, pe care încercase să o asigure în tot decursul vieții, să fie spulberată după moartea lui printr-o soluție cu totul neașteptată.

---

* Vezi de asemenea *Tumble-Down Dick*, p. 45—48, de contele Malcolme Hause, în susținerea părerii recente că Oliver plănuia să-l numească succesor pe Fleetwood.

Tăcerea lui trebuia atribuită mai degrabă convingerii că nu-i venise vremea să moară, decît vreunei complicate premeditări personale.

Soarta a voit ca în noaptea de 17 august Oliver să fie doborît din nou de niște crunte dureri la măruntaie și în spinare, care nu l-au lăsat să doarmă o clipă. Singur Fleetwood nădăjduia că de pe urma acestei întîmplări vor trage cu toții un folos spiritual : „Oh ! Ce bine ar fi dacă această încercare va avea pentru noi unele urmări satisfăcătoare" — scria el. Deocamdată însă, boala nu dădea nici un semn de potolire, astfel că s-a hotărît ca Protectorul să fie adus de la Hampton Court înapoi la Whitehall. Știrea pe care Thurloe a trebuit să i-o transmită la 24 august lui Henry era cu adevărat groaznică : atît vineri, cît și sîmbătă Oliver suferise cîteva atacuri, cum le numea el, prelungite și destul de violente. Toată lumea era înmărmurită, iar Thurloe își sfîrșea scrisoarea cu o însemnare adăugată în grabă : „P.S. Înălțimea sa are din nou un atac. Îl implor pe Atotputernicul să-l apere." Și totuși, credința lui Thurloe în însănătoșirea finală a Protectorului rămînea nezdruncinată : „Medicii nu socotesc că viața îi este în pericol". [25] Era o credință împărtășită și de Oliver. Observațiile lui Fleetwood despre o altă „revelație", care i-ar fi fost făcută Protectorului în decursul bolii sale, precum și optimismul neclintit al lui Thurloe ne fac să presupunem că furnizorii încrederii generale care îi anima pe cei mai apropiați de Oliver erau medicii săi precum și el însuși. Se pare, de asemenea, că această încredere izvora dintr-o siguranță lăuntrică sau dintr-o viziune a supraviețuirii despre care Protectorul avea convingerea că îi fusese acordată. De aceea, Curtea a înfruntat grelele încercări din zilele care au urmat nu cu teamă, ci mai degrabă însuflețită de puternice speranțe.

Aveau oare în realitate dreptate curtenii, medicii și înșiși Protectorul atunci cînd credeau că boala nu era neapărat fatală ? Firește că răspunsul depinde de interpretarea ce poate fi dată mărturiilor medicale privind boala lui, care ne-au rămas din secolul al XVII-lea, interpretare ce trebuie făcută amintindu-ne de binecunoscuta regulă că fără prezența pacientului sau a cadavrului său nu se poate pune un diagnostic precis. Cercetările moderne au stabilit că Oliver, ca și un mare număr dintre contemporanii săi, trebuie să fi suferit de malarie. S-a stabilit, într-adevăr, că în Europa boala aceasta a ajuns la cea mai largă

răspîndire în secolul al XVII-lea şi că a fost aproape generală în Anglia pînă în anul 1840 *. Deşi se poate ca Oliver să fi contractat boala încă din copilărie, fiindcă crescuse la marginea bălţilor din regiunea mlăştinoasă a comitatelor Cambridge şi Lincoln, pare totuşi mai probabil că s-a molipsit de ea în pestilenţialele mlaştini ale Irlandei în decursul campaniei lui de acolo, cînd a căzut greu bolnav. Aşa-numitele „friguri terţiare", de care au suferit Oliver şi ceilalţi în această perioadă, prezintă, după cum le arată numele, un ciclu de trei zile al infecţiei malarice, fiindcă toţi paraziţii introduşi de ţînţar prin înţepătura sa au acelaşi stadiu de dezvoltare. După înţepătură, urmează dezvoltarea tipică a accesului malaric, cu un stadiu de frig, unul de fierbinţeală şi unul de năduşeală. Trebuie subliniat totuşi că felul acesta de malarie, foarte răspîndit în Europa, nu era pricinuit de microbul care s-a dovedit mai tîrziu a fi atît de mortal pentru europeni în Africa. Într-adevăr, spre deosebire de *P. (plasmodium) Falciparum* din Africa, microbul european *P. Vivax* nu omoară decît rareori. Principala urmare a unor atacuri prelungite ale lui *P. Vivax* în decursul unei perioade mai lungi este anemia cronică pricinuită de faptul că microbul distruge hemoglobina din celulele roşii ale sîngelui, ceea ce are drept urmare scăderea vitalităţii şi a puterii fizice. Dar, cu toate că febra terţiară face ca cel ce suferă de ea să fie mai predispus să contracteze alte boli, ea nu este decît în cazuri rare o cauză directă a morţii. Dacă această boală ar fi ucis în aceeaşi măsură ca în Africa, o bună parte din populaţia Angliei şi chiar a Europei ar fi fost exterminată.

În cazul particular al lui Oliver Cromwell, el nu numai că a prezentat toate simptomele atacurilor malarice, dar pentru vindecarea lui au fost încercate toate remediile cunoscute pe vremea aceea. Leacul preferat era *quina-quina,* coaja unui arbore adus pe corăbii din Peru în Spania, unde a fost găsită că este de folos. Ca o culme a ironiei, *cinchona* **, din care se face chinina şi care este adevăratul leac al frigurilor, a fost descoperită din întîmplare atunci cînd a fost folosită ca să înlocuiască *myroxlyonul,* popu-

* Vezi *Disease and History,* p. 141—144, de dr. Frederick F. Cartwright în colaborare cu Michael D. Biddis, care cuprinde o investigare istorică în legătură cu malaria.

** Numele vine de la contesa de Chinchon, vicereginа spaniolă a Perului, vindecată în 1638 cu această coajă, pe care a adus-o în Spania în 1640. — M.L.

larul leac al timpului, care începuse să lipsească. Myroxlyonul poate produce febră şi delir, astfel că medicii secolului al XIX-lea au presupus că Cromwell a murit din cauza lui, deşi nu există nici o dovadă că i-ar fi fost administrat în cantităţi mai mari. Însă, după cum s-a văzut, nefericitul bărbat suferea şi de alte boli, care îi erau mai specifice, printre care şi de piatră la vezică. De pe urma malariei îşi revenise şi mai înainte şi s-ar fi putut vindeca din nou, aşa cum se credea îndeobşte că se va întîmpla. Însă o septicemie gravă provocată de infecţia rinichilor şi a vezicii, cauzată, la rîndul ei, de piatră, putea să-i fie fatală, mai ales că asemenea infecţii ale căilor urinare erau, firește, deosebit de răspîndite în acea vreme cînd lipseau antibioticele *. Din acest punct de vedere, este interesant de remarcat că prima fază, de la jumătatea lui august, a bolii sale a fost comparată de-a dreptul cu „tulburările" pe care le-a avut în Scoţia în luna mai 1651. Cu acest prilej, Cromwell a fost mai întîi bolnav de piatră la vezică, pentru ca după două săptămîni să fie chinuit de cinci atacuri de febră. Acum, piatra la vezică, care îl supărase întruna de atunci încoace, îl tortura iarăşi şi poate că n-a fost o coincidenţă faptul că a zăcut din nou de friguri, ceea ce face să ne gîndim la o gravă infecţie a sîngelui. Ambasadorul veneţian a urmărit prin scrisorile din 20 şi 27 august mersul bolii : podagră, piatra la vezică, „din cauza căreia suferă groaznic uneori", speranţă de însănătoşire, apoi din nou un atac de febră terţiară. La autopsie s-a văzut că splina lui Cromwell supura din cauza infecţiei sau, aşa cum a consemnat doctorul Bate, „deşi sănătoasă în aparenţă", era de fapt „o masă bolnavă, plină de un puroi ca drojdia uleiului". Se poate, firește, ca infecţia să fi fost un efect al malariei, însă dacă ţinem seama de formele uşoare pe care le prezenta în secolul al XVII-lea această boală, la care Cromwell, ca şi mulţi alţii, reuşise să se adapteze, se poate presupune că ceea ce i-a provocat pînă la urmă moartea a fost infecţia stîrnită de infama piatră. [26] Într-adevăr, frigurile terţiare aveau atît de rar drept urmare un sfîrşit fatal, încît prăbuşirea subită a lui Cromwell a condus pînă la urmă chiar la învinuirea de otrăvire : s-a bănuit că doctorul Bate, care trecuse la regalişti, s-ar fi făli mai tîrziu că el fusese acela care i-ar fi dat otravă lui Cromwell.

* Autorul exprimă doctorului Chalmers Davidson din Edinburgh recunoştinţa sa pentru diagnostic şi Institutului Wellcome de istorie a medicinei pentru consultaţie.

Între timp, Lordul-Protector continua să lupte bărbăteşte cu avidele gheare ale infirmităţilor sale. În ziua de joi 26 august s-a simţit destul de bine ca să ia masa cu Whitelocke. După cele spuse mai tîrziu de către acesta, Protectorul a discutat cu el între patru ochi „marea problemă". Cam pe aceeaşi vreme a avut, de asemenea, cu fostul său camarad şi de cîteva ori comandant, Fairfax, o ultimă şi neplăcută întrevedere în privinţa căsătoriei fiicei acestuia cu Buckingham ; în decursul ei generalul s-a arătat atît de mînios că Buckingham fusese arestat şi încarcerat în Turnul Londrei, încît, la un moment dat, i-a sărit ţandăra, şi-a trîntit pălăria pe cap şi şi-a aruncat mantaua pe braţ. Nu prea era prudent ca cineva să se poarte în felul acesta cu Protectorul, astfel că slujitorii lui s-au temut ca Fairfax să nu ajungă neîntîrziat alături de ginerele său în Turn. Însă fie că era prea obosit, fie din calcul, Oliver „şi-a stăpînit mînia" şi l-a lăsat în pace. [27] A doua zi, vineri 27 august, Cromwell a suferit noi atacuri de febră, deosebit de violente, rînd pe rînd de fierbinţeală şi de frig, urmate de „transpiraţie şi gîfîială". În cele din urmă, medicii începură să se întrebe îngrijoraţi dacă bolnavul va putea să învingă în continuare aceste chinuri şi însuşi Thurloe dădu semne de netăgăduită nelinişte în ceea ce privea viitorul : „Nu trebuie să vă spun că sîntem siliţi să ne bizuim cu toţii pe aspectele exterioare — îi spunea el lui Henry. Vă scriu despre toate acestea cu mare nelinişte şi complet dezorientat".

Către începutul săptămînii următoare, ştirile erau mult mai rele : Oliver aproape că nu-şi mai recăpătase cunoştinţa, iar medicii nu mai puteau da nici o speranţă. Şi totuşi, Thurloe se agăţa desperat de faptul că, „aşa cum se întîmplase şi cu alte prilejuri", Dumnezeu îl încredinţase personal pe Protector că va trebui „să trăiască pentru a-l sluji". De altfel, cum putea să moară cînd nu-şi desemnase încă urmaşul ? Lui Thurloe nu-i era teamă de Carol Stuart, fiindcă importanţa lui nu era prea mare şi nici sprijinitorii săi nu erau atît de puternici prin ei înşişi, „ci mi-e frică de dezbinările dintre noi". În acelaşi timp, Thurloe relata faptul, confirmat de scrisorile cu aceeaşi dată ale lui Fauconberg şi Fleetwood, că încă nu fusese desemnat pe faţă succesorul. Încercase dealtfel, în aceeaşi zi, să insiste cît de cît pe lîngă Oliver pe această temă în momentele lui de luciditate, însă, după propriile lui spuse, boala „nu-i îngă-

duia Protectorului să se hotărască pe deplin". Versiunea lui Fauconberg era alta : lui Thurloe îi lipsea pur şi simplu tăria să insiste în această privinţă de teamă ca, în caz de însănătoşire, Oliver să nu se arate nemulţumit de această intervenţie. [28] Era un prinos excepţional adus autorităţii pe care o exercita acest om aflat neîndoielnic pe patul de moarte — şi care era atît de mare, încît asigurările sale că se va însănătoşi aveau pentru devotatul său slujitor o mai mare însemnătate decît toate dezbinările interne spre care englezii urmau să se îndrepte cu iuţeală la moartea Protectorului.

Scriindu-i marţi lui Henry, Fauconberg adăuga scrisorii sale un postscriptum : era cu totul imposibil ca Z (litera de cod a Protectorului) să se mai însănătoşească. Fauconberg mai dădea a înţelege că ar putea sprijini pretenţiile lui Henry la succesiune, dacă voia să le ridice, şi că Lockhart putea fi convins să aibă şi el aceeaşi părere. Pe de altă parte, ofiţerii reprezentînd partida rivală familiei Cromwell participaseră cu o zi înainte la un lung serviciu religios, dar nu se ştia la ce hotărîre ajunseseră. Oricum, Fleetwood continua să insiste asupra „marilor încredinţări pe care le are Oliver în privinţa însănătoşirii lui, lucru pe care, după socotinţa mea, ne putem bizui" [29].

Şi Fleetwood a avut dreptate. Oliver n-a murit, fiindcă atacul a trecut, aşa cum trecuseră multe altele. În noaptea zilei de 30 august, în văzduhul fierbinte şi uscat al verii s-a dezlănţuit o furtună puternică, cum nu mai fusese cunoscută în ţară vreme de sute de ani. Undeva, departe, în provincie, un băiat de 15 ani cu numele de Isaac Newton se distra sărind mai întîi în direcţia vîntului şi apoi împotriva lui ca să-i calculeze prin diferenţă puterea. Atît de apropiat a fost ceasul furtunii de acela al morţii lui Oliver, încît după aceea oamenii l-au schimbat pentru ca cele două evenimente să coincidă :

Cuprins într-o vijelie turbată
Cromwell a renunţat la domnie

scria Samuel Butler, iar Heath repetă „diferitele zvonuri" că de fapt Oliver fusese răpit pe aripile furtunii. Vijelia a stîrnit în general imaginaţia oamenilor cu sau fără înclinaţii poetice. Edmund Waller scria despre „furtuni tot atît de puternice ca şi nemuritoarea lui faimă", precum şi de

„arbori întregi" doborîți pentru „rugul său funerar". Încercînd să ajungă la Londra cu caleașca, Ludlow și-a văzut drumul zăgăzuit de furtună, nu numai din pricina stejarilor falnici care se prăvăleau în calea lui, ci și fiindcă vîntul era atît de puternic, încît caii nu puteau trage trăsura împotrivă-i. Totuși, a doua zi, marți, Oliver își revenise în așa măsură încît a întrebat dacă nu cumva Ludlow venise la Londra ca să atîțe armata. Se vorbea chiar de strămutarea lui de la Whitehall la palatul St James, unde aerul era mai curat, deoarece clădirea nu era pe malul fluviului [30].

Așa cum i se întîmplase de atîtea ori în decursul vieții, gîndurile lui începuseră în ultimele zile s-o ia razna, cîteodată pline de extaz, cîteodată pline de teamă, dar întruna cu umilință față de credința în legămîntul Domnului cu aleșii Săi, legămînt care îl sprijinise atîta vreme *. Vorbea numai de legămînt, spunînd că fuseseră cîndva două legăminte reunite într-unul singur înainte de facerea lumii. La un moment dat, a repetat din el de trei ori cuvintele „Sfînt și adevărat". Spunea întruna că, fără să fie ajutat, omul nu poate face nimic.

Oare spaimele care bîntuie patul de moarte al celor mari, spre care cei mărunți se îndreaptă cu recunoștință ca să-și caute odihna, înconjurau și căpătîiul Lordului-Protector ? Se spunea că, într-o împrejurare, Oliver s-ar fi întors îngrijorat spre un pastor și l-ar fi întrebat : „Spune-mi, se poate ca cineva să-și piardă iertarea ?" Pastorul i-a răspuns cu blîndețe că nu, nu era posibil, ceea ce l-a făcut pe Protector să se liniștească din nou și să ofteze ușurat : „Eu sînt la adăpost, fiindcă am căpătat mai de mult iertarea". Cuvintele acestea ne evocă teribila imagine a unui om a cărui întreagă credință atîrna de ideea vitală a iertării, care, odată dăruită, nu mai putea fi luată înapoi. Și totuși, omul acesta șovăia, după cîte se pare, în credința lui tocmai în acest ultim și grav moment. Se poate crede că Cromwell și-a pus într-adevăr, în restriștea lui, o asemenea întrebare,

* Datorăm multe din spusele lui Cromwell în ultimele sale ceasuri relatărilor unui om care a fost prezent acolo „cea mai mare parte a timpului", și anume lui Charles Harwey [31], probabil valetul său. Deși caracterul lor, prin esență bisericos, a trezit unele îndoieli, totuși, în linii generale, ele sînt probabil adevărate datorită puternicului accent pus pe credință. Pare logic să presupunem că Oliver Cromwell era obsedat și pe patul său de moarte de religie, odată ce îl preocupase întreaga viață. Omul care își învesmînta pînă și rapoartele lui de bătălie cu mențiuni biblice, nu putea să nu le folosească și în aceste clipe.

ce-i trăda îndoială. Nu există un om care să nu știe ce este îndoiala, chiar atunci cînd își trăiește ultimele clipe. Poate că ceea ce i-a provocat această rătăcire trecătoare, care nu-i era caracteristică, va fi fost lipsa acelei revelații misterioase, a acelui straniu act al Providenței, a cărui natură ne rămîne necunoscută, dar îl făcea să creadă că va fi cruțat. Însă oricare a fost cauza, îndoiala lui n-a fost decît vremelnică. În ultimele sale 24 de ore, Cromwell n-a dat nici un semn de asemenea îndoieli, ci doar de umila încredere în mîntuire sau — așa cum a spus el însuși — „singurul meu sprijin este credința în legămînt".

În ziua de joi 2 septembrie Consiliul de stat s-a simțit în sfîrșit îmboldit să ia măsuri în privința succesiunii, deși pastorii independenți continuau să se roage cu toată încrederea prin cuvinte care dădeau a înțelege că Oliver se va însănătoși. Medicii însă clătinau din cap, uitîndu-se la acești oameni care continuau să-i mulțumească Domnului pentru „neîndoielnicele chezășii în privința însănătoșirii", în loc să se roage doar pentru sănătatea lui, în timp ce Ludlow remarca sarcastic că pastorii încercau „să-l înșele pe Dumnezeu". Această bizară stare de certitudine s-a menținut într-o oarecare măsură și după moartea lui Cromwell : cu prilejul postului ținut după aceea de Curtea lui, Goodwin l-a învinuit pe Dumnezeu că îi amăgise. Pînă la urmă, Consiliul de stat a arătat că are mai mult spirit practic, astfel că, la o oră tîrzie a nopții de joi, patru sau cinci din membrii lui s-au adunat în jurul patului muribundului încercînd să-l convingă să-și numească urmașul. După aceea, Fauconberg i-a spus lui Henry că tatăl său „l-a declarat drept succesor pe domnul Richard." Totuși, susținerea că în momentele acelea Oliver era într-o stare de toropeală prea avansată ca să mai poată vorbi pare să fie bine întemeiată deoarece nu numai că este repetată de Flecknoe în biografia lui Cromwell, pe care a publicat-o în anul următor, dar și de doctorul Bate, care vorbea de „un acces de somnolență" [32]. Consiliul de stat i-a propus pe fiul său Richard, însă Protectorul n-a fost în stare să dea un răspuns. A doua oară însă, la auzul numelui lui Richard a izbutit să-și exprime consimțămîntul, fie dînd din cap, fie șoptind cuvîntul „da" și descotorosindu-se astfel de grijile sale lumești.

În decursul nopții de joi, Cromwell și-a mai revenit din nou pentru cîteva momente. Se apropia la urma urmei ani-

versarea celei mai priincioase dintre zilele sale, ziua în care fusese cîndva împodobit cu glorioasele izbînzi de la Dunbar şi Worcester. Ar fi oare prea absurd să presupunem că supraomeneasca voinţă a Protectorului s-a încordat şi de această dată pentru ca s-o poată duce pînă după miezul nopţii şi să apuce astfel ziua aniversării ? Chiar dacă sforţarea lui va fi fost în bună parte inconştientă, totuşi spre dimineaţă s-a simţit din nou îndeajuns de bine ca să vorbească şi să-şi facă — aşa cum a declarat doctorul Bate, care era de faţă — testamentul său particular. În decursul nopţii dinaintea sfîrşitului — a spus Harvey —, „mintea lui a fost absorbită îndeosebi de expresii cucernice". Tot lui Harvey îi datorăm transmiterea ultimei şi mişcătoarei rugăciuni a Protectorului, care începea cu cuvintele : „Doamne, cu toate că sînt o fiinţă netrebnică şi păcătoasă, sînt, prin îndurarea Ta, în legămînt cu Tine," pentru ca să adauge: „lucrarea mea este sfîrşită, însă Domnul va fi alături de poporul său", şi să vorbească cu smerenie de cei pe care îi lăsa în urma lui, de supuşii lui în toate, dar nu şi ca făptură : „Cu toată nevrednicia mea, m-ai făcut unealta Ta umilă ca să le aduc binele şi să Te slujesc pe Tine, iar mulţi din ei m-au preţuit mai mult decît meritam, în timp ce alţii îmi doresc moartea şi ar fi bucuroşi de ea. Oricum vei hotărî în privinţa mea, ajută-i şi pe mai departe..." În general — scria Harvey — s-a zbuciumat toată noaptea, vorbindu-şi sie însuşi, iar cînd i s-a oferit ceva de băut a murmurat : „N-am de gînd nici să beau, nici să dorm, ci gîndul meu este să mă grăbesc cît pot ca să plec".

Venise dimineaţa zilei de vineri 3 septembrie şi, potrivit lui Bate, care era de faţă, Protectorul mai rezista chiar şi în această fază tîrzie. Într-adevăr, întorcîndu-se spre unul din medicii săi, l-a întrebat de ce era atît de mîhnit. Medicul i-a răspuns grav că se cădea să se arate mîhnit cînd pe umerii săi apăsa răspunderea pentru viaţa Protectorului. „Voi, medicii, socotiţi că am să mor", a spus Oliver şi, apucînd-o de mînă pe soţia sa ca să capete putere, a continuat cu hotărîre : „V-o spun, n-am să mor în ceasul acesta, sînt încredinţat că nu... Vă spun adevărul bizuindu-mă pe temeiuri mai sigure decît acelea cu care vă hrănesc Galenii sau Hipocraţii voştri", pentru ca mai tîrziu, în timp ce puterile îi slăbeau din nou, să le spună : „Fiţi veseli", îndemnîndu-i să-şi alunge cu totul tristeţea şi să nu socotească moartea lui mai presus decît aceea a unui slujitor. Apoi şi-a pierdut din nou cunoştinţa. De fapt,

ultima criză n-a venit decît după cîteva ore, la ora trei după-amiază, după cum a spus *Mercurius Politicus,* deşi Thurloe vorbea de ora patru, iar Whitelocke de ora două. Aşa cum scrisese cîndva John Owen despre moartea sfinţilor, sfîrşitul lui Cromwell a venit la „timpul hotărît", cînd cei aleşi sînt sloboziţi de veghea lor. [33] „Căpetenia cea mare a izbăvirii lor vine şi spune : *Vezi-ţi de drum.* Ţi-ai împlinit cu credinţă datoria, aşa că acum du-te şi te odihneşte." Marea căpetenie venise în sfîrşit, la timpul hotărît, şi la Oliver Cromwell. Timpul lui de veghe se sfîrşise. Îşi urmase căile. Era în cel de-al 60-lea an al vieţii sale şi în al 5-lea an de conducere, ca Protector, a Angliei.

24

Țărîna lui Cromwell

Iartă-le, Doamne, dorința de a călca în picioare
țărîna unui sărman vierme, fiindcă și ei sînt făpturile Tale.
Ultima rugăciune a lui Oliver Cromwell

După obștescul sfîrșit al lui Oliver Cromwell, în vreme ce printre apropiații lui se auzeau mari strigăte de jale, în țară domnea pacea și liniștea. În seara aceea, Consiliul privat s-a întrunit și, în jurul orei 8, s-a îndreptat spre locuința lui Richard Cromwell, „știind în mod neîndoielnic și sigur" că tatăl său îl desemnase, încă de pe cînd trăia, drept succesor. Transferul puterii s-a făcut aproape fără nici o încurcătură sau tulburare, deși se luase, pentru orice eventualitate, măsura de a se opri timp de trei zile corespondența cu străinătatea. Regaliștii nu s-au clintit, fiindcă, după cîte se pare, fuseseră luați prin surprindere, ca și restul lumii, de dispariția bruscă și de necrezut a marelui lor adversar. Poate că sir George Downing, care se afla la Haga, a avut dreptate spunînd că moartea lui Oliver venise cu două luni mai devreme decît se așteptau conspiratorii din străinătate. Liniștea din Anglia și Scoția era, cel puțin în aparență, fără doar și poate, uimitoare, și de aceea Thurloe putea să scrie : „Nimeni nu suflă o vorbă, atît de mare este calmul care domnește aici" [1].

În particular însă, tabloul era altul. Thurloe era zdruncinat de mîhnire, astfel că în scrisoarea trimisă lui Henry Cromwell a doua zi după moartea lui Oliver se jeluia : „Nu mai sînt în stare nici să vorbesc, nici să scriu. Lovitura

este atît de dureroasă şi de neaşteptată, iar voia cerească atît de uluitoare, dacă ţinem seama de omul care a fost doborît şi de momentul şi răstimpul în care l-a luat Domnul, încît în această situaţie nu pot face altceva decît să mă umilesc şi să spun : «Domnul este acela...»". Oliver plecase pe lumea cealaltă îmbălsămat în lacrimile poporului său şi dus pe aripile rugăciunilor drept-credincioşilor. Fleetwood nu vedea în moartea lui Oliver, aşa cum ar fi fost de aşteptat, doar o mustrare pentru păcatele lor, dar şi o tragică pagubă pentru armată, care pierdea astfel nu numai pe generalul şi Protectorul ei, dar şi „un părinte drag şi iubitor". Predica, ţinută în luna octombrie de George Lawrence, dezvolta ambele teme. Ceea ce grăbise, în primul rînd, moartea Protectorului fuseseră propriile lor păcate : „nerecunoştinţa, trufia, duşmăniile, zgîrcenia, îndărătnicia şi destrăbălarea", acestea au fost atacurile de friguri care l-au făcut să-şi dea duhul. În al doilea rînd, pierderea ca atare era înfricoşătoare prin mărimea ei : „Am pierdut un căpitan, un apărător, o inteligenţă, un copil al înţelepciunii, suflarea nărilor noastre, un tămăduitor, un pastor, un tată bun şi un tată înfietor, o piatră de temelie, un ziditor, un păzitor, o lumină, un mîntuitor, un cîrmaci şi un conducător, un sfetnic şi un gospodar al obştei." [2]

Însă cei ce dădeau dovadă de cea mai mare şi mai amarnică durere erau — după cum este uşor de înţeles — copiii de sînge ai lui Oliver şi nu copiii sabiei lui, oştenii, care îşi vor reveni curînd ca să lupte şi să uneltească iarăşi pentru putere. Cinci zile după stingerea din viaţă a lui Oliver, Fauconberg scria în legătură cu Mary : „Biata mea soţie, nu ştiu ce să mă mai fac cu ea. Deodată, cînd ţi se pare mai liniştită, izbucneşte din nou într-un plîns care îţi sfîşie inima, iar eu nu pot s-o cert, fiindcă ştiu ce a pierdut". O lună mai tîrziu, Mary mai continua să plîngă atît de tare încît, cum şedea lîngă soţul ei care îşi scria scrisoarea, acesta de-abia mai putea să ţină pana în mînă [3]. Doamna Protector, care văzuse doar cu cîteva săptămîni înainte stingîndu-i-se sub ochi una din fiice, iar acum trebuia să-i stea într-ajutor unui alt copil adînc îndurerat, sărmana Frances, rămasă văduvă cu cîteva luni în urmă, se vedea lipsită, tot prin moarte, de tovarăşul ei de viaţă, cu care fusese căsătorită timp de aproape 40 de ani spre desăvîrşita şi trainica ei mulţumire sufletească. Pe ea însă mîngîierea

religiei, adînca ei credinţă în marea înţelepciune a Celui de sus în toate lucrările lui, chiar şi în cele mai greu de îndurat, ajutată poate şi de vîrsta ei înaintată, o făceau să-şi înăbuşe durerea. Vieţuise prea multă vreme cu un om care încercase să înfrunte toate necazurile lumeşti pentru ca aspra ei disciplină sufletească să se prăbuşească tocmai în asemenea momente. Lacrimile care stropeau acum Curtea fratelui lor erau cele ale micilor „fetişcane" care fuseseră copiii anilor de mijloc ai lui Oliver şi pe care el le alintase şi rîzgîiase.

Coincidenţa zilei cînd a murit Protectorul cu aceea a dublei aniversări a bătăliilor de la Dunbar şi Worcester a atras atenţia multora. O scrisoare adresată cuiva din Scoţia, care începea cu : „Iartă-mi pana care tremură, gata să se oprească la primele cuvinte ca şi cînd s-ar înfricoşa să fie mesagerul nedorit al unei ştiri atît de funeste...", continua astfel : „Ieri, 3 septembrie, moartea a doborît-o pe Înălţimea sa, care, în aceeaşi zi a lunii septembrie din anii 1650 şi 1651, a doborît, la rîndul lui, mii şi mii de oameni". *Mercurius Politicus* profita cu îndemînare, deşi în mod emfatic, de această coincidenţă pentru a glumi pe tema refuzului lui Cromwell de a prelua coroana. „A vrut Domnul să-l ducă la odihnă în acea zi, care a fost odinioară ziua faptelor lui mari ...Ea s-a dovedit a fi astfel pentru el cu adevărat o zi a biruinţelor în care pronia cerească s-a arătat atît de mare, încît dintre atîtea cununi falnice de izbîndă pe care i le-a pus pe cap în acea zi, el n-a vrut să se uite la coroana pămîntească şi de aceea urmează să capete acum coroana vieţii veşnice". Gazeta dădea, firește, şi o răstălmăcire glumeaţă a acelei poveşti fantastice potrivit căreia Cromwell ar fi făcut o învoială cu diavolul înainte de bătălia de la Worcester : fiindcă i se dăruise izbînda, a fost ridicat şi dus, aşa cum se cuvenea, în iad probabil, după şapte ani de la ziua aceea * [4].

Însă ceea ce îi frămînta pe cei rămaşi în urmă, fie că erau prieteni sau duşmani, era gîndul de neîndurat al

---

* Această dată a continuat să fie cinstită de urmaşii lui Cromwell. *London Gazette* relata o curioasă întîmplare petrecută în anul 1666 cînd şase oşteni au ales data de 3 septembrie pentru o uneltire militară, fiindcă ar fi fost favorabilă din punct de vedere astrologic. Deoarece, din acest punct de vedere, data nu era de fapt deosebit de prielnică, se poate presupune că oştenii căutaseră să profite de vechea coincidenţă cu ziua victoriilor Lordului-Protector [5].

vremelniciei celor pămînteşti. În oda la moartea lui Cromwell, scrisă în anul următor, Marvell spunea :

Oh vană glorie umană, oh moarte, oh avînturi,
Oh lume fără de valoare, oh lucruri trecătoare !

Evlavioasa şi visătoarea lady Ranelagh trimitea din Irlanda, unde locuia acum, o lungă scrisoare pe care o începea spunînd că nu putea auzi de moartea lui Cromwell fără „o adîncă emoţie". Totuşi, cînd se gîndea la acest sfîrşit, nu-l putea oare considera ca o repetare a vechiului text privind deşertăciunea stării oamenilor suspuşi ? Omul acesta, care doar cu cîtva timp înainte zguduise Europa cu faima şi puterea lui, fusese el însuşi scuturat acum de friguri şi într-o asemenea măsură, încît l-au băgat în groapă. Cromwell, care „adusese atîta frămîntare în lume", nu s-a putut feri de a fi prefăcut el însuşi în ţărînă. Ostila Lucy Hutchinson medita cu mai puţină filozofie, însă cu sinceră uimire, asupra faptului că moartea îi plătise pînă la urmă lui Oliver cu aceeaşi monedă, întemniţîndu-l şi „zăgăzuindu-i marea lui ambiţie, precum şi hainele lui scopuri în îngustul cuprins al mormîntului" [6].

Această întemniţare pămîntească a leşului lui Cromwell a părut, pe vremea aceea cel puţin, o treabă ce putea fi aranjată simplu, dar bineînţeles fastuos. Potrivit obiceiului timpului, se făcea, în cazul celor mari, o deosebire între înmormîntarea cadavrului pus în sicriul lui şi mai simbolicele funeralii de gală. În decursul ceremoniilor se continua totuşi să se vorbească de „leş" şi de „trup", cuvinte care provoacă confuzii atunci cînd trebuie lămurite descrierile ceremonialului, însă potrivite cu caracterul simbolic al solemnităţii. Data cînd a fost înmormîntat trupul într-o criptă de la Westminster Abbey, spre capătul de răsărit al capelei lui Henric al VII-lea, cunoscută multă vreme după aceea drept cripta lui Oliver, nu poate fi stabilită cu certitudine, fiindcă evenimentul n-a fost înregistrat în arhiva bisericii. Pe pieptul lui Cromwell a fost pusă, în sicriu, o placă de aramă suflată de două ori cu aur şi purtînd stema Republicii, înconjurată de blazonul lui Cromwell, care a fost descoperită mai tîrziu cu prilejul unor săpături. Pe reversul ei, placa purta inscripţia circulară : OLIVARIUS PROTECTOR REIPUBLICAE ANGLIAE, SCOTIAE ET HIBERNIAE NATUS 25 APRILIS ANNO 1599 INAUGU-

RATUS 16 DECEMBRIS 1653. MORTUUS 3 SEPTEMBRIS ANNO 1658 *hic situs est.* *

După toate probabilităţile, înmormîntarea trebuie să fi avut loc aproape îndată după moartea lui, poate chiar înainte de 20 septembrie. Într-adevăr, aceasta a fost data la care coşciugul oficial, după cîte se pare unul somptuos, împodobit cu balamale şi ţinte aurite, dar, firește, gol, a fost dus noaptea la Somerset House, „în mod particular", după cum spunea cu înţeles *Mercurius Politicus,* pentru a fi expus pe catafalcul de onoare. În orice caz, obiceiul era ca la asemenea ceremonii coşciugul să fie vîrît sub catafalc şi lăsat acolo, aşa cum s-a întîmplat şi în cazul regelui Iacob I. La funeraliile lui Oliver însă, lipsa oricărei atenţii date coşciugului a fost atît de vădită, încît n-a făcut decît să sprijine presupunerea că era de fapt gol [7].

Motivele erau puternice. Era limpede, în primul rînd, că operaţia de îmbălsămare la care fusese supus, potrivit obiceiului, cadavrul a doua zi după deces nu reuşise. În darea lui de seamă ulterioară, doctorul Bate a descris în întregime autopsia făcută pe cadavrul cu splina plină de puroi al lui Cromwell. De altminteri, celelalte organe erau în stare bună afară de plămîni, oarecum congestionaţi, şi de vasele creierului, puţin „supraîncărcate". De aceea, cadavrul a fost îmbălsămat, umplut cu substanţe aromatice şi închis în două coşciuge, unul de lemn şi altul de plumb. Totuşi, în pofida acestor măsuri de prevedere, greul miros pricinuit de splina în putrefacţie n-a putut fi eliminat, astfel că „duhoarea răzbătea prin amîndouă sicriele". De aceea — a scris doctorul Bate în mai 1660 — „a fost necesar să-l înmormîntăm imediat, lucru care a fost făcut cît mai tainic cu putinţă". James Heath repetă aceeaşi afirmaţie : au fost siliţi să-l îngroape fără întîrziere. Descriind, la sfîrşitul lui noiembrie, funeraliile oficiale, ambasadorul venetian spunea şi el că „trupul său a fost îngropat în secret acum cîteva săptămîni". Deoarece Bate nu avea nici un motiv special să mintă în ceea ce priveşte zorul în care avusese loc înhumarea, a cărei cauză nu prea făcea de altfel cinste reputaţiei sale medicale, mărturia lui trebuie preferată relatărilor că leşul ar fi fost îngropat în secret la 10 noiem-

* Aici este înmormîntat Oliver, Protectorul Republicii Angliei, Scoţiei şi Irlandei, născut la 25 aprilie anul 1599, învestit la 16 decembrie 1653, mort la 3 septembrie anul 1658 (în lat. în text). — M.L.

brie, ora 7 dimineața, adică la terminarea primei faze a expunerii pe catafalcul de onoare [8]. Singurii care aveau un motiv să tăgăduiască pripita, dar strict necesara îngropăciune tainică erau în fond cei însărcinați cu mărețele funeralii, demne de un rege, ce se plănuiau pentru comemorarea trecerii dintre vii a lui Oliver. De aceea, nu-i nici o mirare că înhumarea n-a fost înregistrată oficial.

Expunerea presupusului leș al lui Cromwell pe catafalcul de onoare de la Somerset House, pe care publicul a fost admis să-l privească între 18 octombrie și 10 noiembrie, avea scopul ca splendoarea puternicei lumini împrăștiate de lumînările aprinse să înlăture orice semn posibil de rînduială pripită ce s-ar fi dedus din grabnica lui înhumare. Planurile pentru această etalare intenționată a puterii protectorale, precum și pentru înseși funeraliile de gală au făcut obiectul unei griji și cercetări atente și migăloase. Modelul folosit de fapt, și pe care comparația dintre cele două ceremonii îl arată că fusese luat în considerare în cele mai mici amănunte, a fost acela al înhumării lui Iacob I, ultimul rege din dinastia Stuarților mort de moarte bună, pentru al cărui catafalc au fost folosite, cu 33 de ani înainte, schițele lui Inigo Jones. Era o adevărată ironie a sorții. Și totuși, dacă ar fi să-l credem pe Ludlow, domnul Kinnersley, maestrul garderobei regale, avusese de gînd să pună în practică o altă mostră de paradox istoric, cercetînd la un moment dat, fiindcă era în taină papistaș, aranjamentele funerare folosite pentru marele suveran catolic care fusese Filip al II-lea al Spaniei. [9] Era ca și cînd atît de îndelung amînata încoronare a lui Oliver Cromwell ar fi fost pînă la urmă înfăptuită, în urma unei profunde chibzuințe, după moartea lui.

Drept principală piesă de atracție a marii panorame funerare de la Somerset House, pregătită acum cu toată solemnitatea pentru a inspira oamenilor teamă și respect, servea o efigie de ceară în mărime naturală a fostului Lord-Protector. Însăși efigia aceasta arăta că datinile regale erau continuate, fiindcă înmormîntările regilor și reginelor Angliei fuseseră marcate din timpuri străvechi la funeraliile de gală de asemenea figuri de ceară. Aceea a lui Cromwell n-avea drept scop numai să prezinte trecuta lui măreție, ci și să fie o reprezentare aidoma a înfățișării lui,

bazată probabil pe o mască mortuară *, şi fusese plăsmuită drept ultima sa mare operă pentru Protector de către Thomas Simon. La Somerset House, în cele patru vaste încăperi rezervate acestei grandioase festivităţi, marile linţolii de catifea neagră, reliefate prin folosirea îmbelşugată a culorilor aurii, dădeau o senzaţie de tristeţe, dar şi de măreţie. Pereţii erau acoperiţi cu catifea neagră, catafalcul de onoare din cea de-a patra încăpere era învăluit în draperii de catifea neagră ornate cu franjuri şi ciucuri aurii, şi tot cu catifea neagră era acoperit grilajul ce înconjura catafalcul pentru a ţine la distanţă mulţimea ce privea cu gura căscată. Pentru a ajunge să se desfete cu ultima şi impresionanta privelişte a celei de-a patra încăperi, în care era expusă, pe catafalcul de onoare, efigia, publicul trebuia să treacă mai întîi prin primele trei săli admirînd, la capătul din fund al celei dintîi, stema protectorală şi jilţurile de gală, precum şi blazoanele şi armoariile care umpleau pretutindeni pereţii, totul fiind străjuit aşa cum fusese străjuit pe cînd era în viaţă Protectorul.

În început „figura de ceară", aşa cum era ea numită, a fost văzută zăcînd pe spate. [10] Era îmbrăcată ca o păpuşă enormă şi monstruoasă, cu o copie exactă a celor mai falnice veşminte ale Protectorului : un costum bogat din catifea neagră, o mantie de purpură cu fireturi de aur, o tunică ornată cu hermină şi, în sfîrşit, o a doua mantie din catifea purpurie garnisită cu fir de aur şi îmblănită cu hermină. În jurul taliei tunicii era legată cu o cataramă o centură brodată, la care era prinsă o sabie frumos aurită şi gravată. În mîna dreaptă a efigiei era fixat un sceptru, iar în cea stîngă un glob imperial. Capul efigiei era acoperit cu o tocă din catifea purpurie garnisită şi ea cu hermină,

* Există mai multe mulaje ale acestei măşti mortuare, îndeosebi la Muzeul Ashmolean, la Oxford, precum şi la National Portrait Gallery. Vezi *The Contemporary Portrait of Oliver Cromwell* de David Piper. Totuşi Piper „nu poate pune de acord" masca mortuară de la British Museum cu înfăţişarea lui Oliver, astfel că o consideră a fi o mască mortuară autentică de pe vremea aceea, însă a altei persoane. Rămîne deschisă problema aşa-numitei „măşti luate în viaţă", în legătură cu care David Piper are de asemenea îndoieli, fiindcă, deşi începuse să fie destul de răspîndită, lui nu-i prea vine a crede că Protectorul s-ar fi supus la o asemenea operaţie. Bănuieşte, de aceea, că ea a fost un studiu pentru bustul lui Edward Pierce sau, în caz contrar, că s-ar fi bazat pe efigia oficială.

dedesubtul căreia apăreau obrajii de ceară fardaţi ai Protectorului, cu pleoapele închise peste ochii de sticlă pentru a da impresia morţii. La capul catafalcului era pus un jilţ încrustat cu aur, pe care era aşezat sus de tot, „astfel ca toată lumea să o poată vedea", cel mai uimitor lucru dintre toate şi anume „o coroană imperială". Pentru a ilumina această priveliştе sumbră, dar totuşi măreaţă, în jurul catafalcului erau aşezate patru sfeşnice de argint înalte de cîte 5 picioare, în care erau fixate lumînări de ceară albă, înalte de 3 picioare. La fiecare colţ al încăperii era cîte un soclu cu lei şi dragoni ţinînd în gheare flamuri, în timp ce pe cele două părţi ale catafalcului se ridicau, fixate în suporturi, cele patru mari steaguri ale armoariilor Protectorului înconjurate de stindarde şi banderole de război pictate pe tafta. În afara acestui cerc magic, oameni cu capul descoperit îl plîngeau pe cel dispărut.

Cam pe la jumătatea timpului cît a ţinut această ceremonie, felul expunerii a fost schimbat. Efigia a fost înălţată în picioare, pleoapele ochilor de sticlă au fost ridicate, iar coroana imperială a fost luată de pe jilţul aurit şi pusă pe capul ei. Această operaţie simbolică, copiată anume după aceea folosită în cazul regelui Iacob I, avea scopul să reprezinte trecerea sufletului din purgatoriu în strălucirea raiului. Poate că ar trebui iertată mirarea acelor privitori care, amintindu-şi atitudinea de odinioară a lui Cromwell faţă de aceste „inovaţii papistaşe" în biserica anglicană, vedeau că şi leşul său era supus unei asemenea practici. Ca unul din aleşii izbăviţi, este aproape sigur că n-ar fi fost de acord cu credinţa în purgatoriu pe care Calvin o numise „o invenţie blestemată a satanei". În ceea ce priveşte catafalcul, „această născocire magnifică" după cuvintele lui Aubrey, el avea o origine diferită, dar la fel de aleasă : Aubrey socotea că denumirea venea de la rugurile funerare ale foştilor împăraţi romani, la care, în momentul cînd flăcările începeau să consume trupul, se dădea drumul unui *falco*, adică unui şoim.[11]

Cu toate că leşul oficial ajunsese în sfîrşit la acest loc de odihnă aflat la jumătatea drumului dintre Whitehall şi Westminster Abbey, pregătirile pentru procesiunea finală mai erau încă în curs. Ultimele rînduieli fuseseră şi aşa întîrziate faţă de termenele iniţiale fixate de guvern, probabil din cauza bolii lui Thurloe. În cele din urmă, programele au fost întocmite, astfel că, la 23 noiembrie, procesiunea urma să-şi croiască şerpuind drumul prin

străzile Londrei într-o ultimă paradă solemnă. S-a depus încă de la început multă grijă ca lucrurile să se petreacă fără încurcături. Lui John Pell, de pildă, care sosise de curînd din Elveţia, i s-a spus de către Consiliul de stat că trebuie să depună în prealabil la biroul crainicului numele slujitorilor săi şi că, de altfel, nu li se va îngădui să ia parte la procesiune dacă nu vor fi îmbrăcaţi în doliu. Pentru a nu stingheri trecerea celor ce mergeau îndureraţi pe jos, a fost interzisă în tot decursul zilei circulaţia trăsurilor pe străzile dintre Somerset House şi Westminster[12]. Şi totuşi, slăbiciunile omeneşti au reuşit să tulbure solemnitatea acestei împrejurări. La pornirea procesiunii, între diferiţi ambasadori s-au iscat discuţii aprinse în privinţa priorităţii, ceea ce a avut drept urmare noi întîrzieri. Cortegiul era condus de mareşalul Curţii şi de locţiitorul său, precum şi de alţi 13 oameni care eliberau calea. Veneau apoi săracii din parohia Westminster, orînduiţi doi cîte doi şi îmbrăcaţi în sutane speciale de doliu. Urmau slujitorii persoanelor suspuse care luau parte la funeralii şi, după ei, toţi slujitorii personali ai Protectorului, pînă la vîslaş şi cîrmaci. La urmă veneau înalţii demnitari în doliu mare, în timp ce efigia călătorea într-un car de luptă deschis, drapat cu şi mai multă catifea neagră.

Drumul a durat 7 ore. Pe străzi erau aliniaţi oşteni înveşmîntaţi în strălucitoare tunici roşii cu revere negre şi nasturi îmbrăcaţi în negru, în timp ce steagurile lor erau înfăşurate în crep. Rolul lor, necesar la asemenea manifestări, era acela de „a-i împiedica pe spectatori să-i înghesuie pe actori." Era cu adevărat o procesiune la care oamenii puteau vedea ceea ce doreau să vadă. Oliver era urmat de muzicanţii săi preferaţi, de John Kingston, de David Mell, violonistul, de cei doi băieţi cîntăreţi care îi cîntau de obicei iubitele-i motete latine, precum şi de alţi şase muzicieni de frunte, ceea ce reprezenta un potrivit şi emoţionant tribut adus pasiunii lui de o viaţă întreagă. Prezenţa „calului de paradă" (care era în carne şi oase, şi nu în efigie), condus, ca la funeraliile regelui Iacob, de intendentul grajdurilor regale şi gătit cu un valtrap strălucitor de catifea purpurie, precum şi cu penaje galbene, roşii şi albe, aducea o notă pitorească procesiunii. Cu toate acestea, John Evelyn, un anglican neclintit, care nu s-a împăcat niciodată din această cauză cu Protectorul, a descris procesiunea drept „cele mai vesele funeralii pe care le-am văzut vreodată, fiindcă singurii care se tînguiau

erau cîinii, pe care oştenii îi alungau huiduindu-i într-o larmă sălbatică, în timp ce mergeau pe străzi bînd şi fumînd" [13].

Dacă extravaganţa protocolului i-a jignit pe unii oameni cu suflet delicat, pe alţii i-a supărat costul lui. Cu siguranţă că cheltuielile n-au atins formidabila cifră de 100 000 de lire sterline prevăzută de ambasadorul Veneţiei şi că suma de 60 000 de lire sterline socotită de Heath era şi ea mult exagerată. Costul mai probabil a fost acela de 28 000 de lire sterline indicat în corespondenţa lui Clarke (deşi se spunea că funeraliile lui Iacob I ar fi costat 50 000 de lire sterline), care era totuşi o cheltuială apăsătoare pentru o ţară aflată în toiul dificultăţilor economice, din care mai datora încă, în luna august a anului următor, 19 000 de lire sterline. La rîndul lor, quakerii erau cum nu se poate mai scandalizaţi de zorzoanele folosite, astfel că şi un om ca poetul Abraham Cowley spunea scîrbit despre procesiune : „Cred că s-au cheltuit mult mai mulţi bani decît merita fie omul răposat, fie însăşi moartea lui. Era un cortegiu uriaş de oameni îmbrăcaţi în negru — a scris el —, carul funebru era magnific, iar idolul încoronat. A fost, pe scurt, un spectacol măreţ şi totuşi, în fond, o privelişte hidoasă".[14]

La ceasul cînd măreaţa paradă a ajuns la biserică, bezna din ce în ce mai adîncă a acelei după-amieze de la sfîrşitul lui noiembrie o întunecase cu totul şi făcuse ca înlăuntrul ei să domnească un frig tăios. Nu se luaseră nici un fel de măsuri pentru iluminare sau încălzire, astfel că năsălia lucrată cu atîta grijă şi despre care se ştia că costase 4 000 de lire sterline a fost instalată pur şi simplu în capela lui Henric al VII-lea fără slujbe, predici sau cuvîntări. Din locul unde se afla pusă, efigia a continuat să privească de sus, nepăsătoare, gloata de spectatori veniţi după aceea să o vadă, aşa cum făcuseră de altfel odinioară şi celelalte efigii ale regilor şi reginelor Angliei. Trei zile mai tîrziu, sir Francis Throckmorton, tînărul baronet romano-catolic venit din provincie să viziteze oraşul, n-a putut rezista ispitei de a plăti 2 şilingi şi 6 penny ca să asiste şi el la acest spectacol nou din vechea biserică [15]. De altminteri, năsălia şi efigia au rămas la locul lor vreme de mai multe luni, ca un simbol material al măreţiei de altădată. Între timp, Lordul-Protector fusese aşezat în cripta lui ca să-şi doarmă somnul de veci, după cum se părea, cel puţin pe vremea aceea, că avea să facă.

Cu toate acestea, cele ce urmau să i se întîmple după moarte lui Oliver erau menite să depăşească, ca şi atunci cînd a fost în viaţă, toate prevederile. Domnia Protectorului Richard, a „bietului Dick prăvălitul", a fost foarte scurtă. Glasul Consiliului armatei, al neîmpăcaţilor şi ambiţioşilor ofiţeri, precum şi al gălăgioasei Camere a Comunelor din noul Parlament, convocat în ianuarie 1659, fusese doar înăbuşit, dar nicicînd potolit de către marele său părinte. În ceea ce priveşte calităţile personale ale lui Dick, am putea folosi cuvintele scrise de Milton în *Eikonoklastes,* acel atac din 1649 împotriva monarhiei ereditare : „Într-adevăr, dacă regii ar fi prin excelenţă rasa celor mai buni dintre oameni, după cum rasa Tutbury este a celor mai buni cai, atunci ar fi firesc ca rolul lor să fie acela de a comanda, iar al nostru de a asculta. Însă, în felul lor, regii nu-i depăşesc nicidecum pe alţii...". Ceea ce a reamintit de dibăcia lui Oliver de a se urca pe calul cu cele mai mari şanse şi de a-l călări pînă la încheierea cu succes a alergării a fost viguroasa acţiune prin care generalul Monk l-a îmboldit, în 1660, pe tînărul rege să se întoarcă în ţară. Barbara, fiica defunctului regalist Slingsby, i-a spus fratelui ei că în noaptea în care Monk s-a declarat pentru un „Parlament liber" (adică pentru revenirea Parlamentului lung) „a fost în tot oraşul cea mai universală bucurie pe care am văzut-o, iar noaptea a fost luminată ca ziua de mulţimea focurilor de bucurie aprinse." Pînă la urmă, Richard s-a hotărît să-şi lege soarta de conducătorii armatei şi nu de aceea a de curînd rechematului Parlament lung, însă şi de data aceasta — spre deosebire de acţiunile întreprinse de tatăl său cu ajutorul oştenilor — stratagema nu i-a reuşit. De altminteri, vorbele ce i s-au atribuit că nu voia să se verse nici un strop de sînge pentru a-şi păstra puterea, care „era pentru el o povară", sînt o nouă dovadă, dacă mai era nevoie de încă una, că, trecînd prin vinele fiului, sîngele tatălui se subţiase [16].

Ultimele luni petrecute de Richard în Anglia au fost marcate prin trecerea bruscă şi neplăcută, de la înălţimile puterii la partea vulgară a vieţii, fiindcă ceea ce continua să-l hărţuie era coşmarul datoriilor, mai ales că creditorii nu voiau să facă nici o deosebire între datoriile Protectorului şi ale sale personale. Deşi pînă la urmă armata a făcut ca datoriile Protectorului să fie recunoscute ca fiind în sarcina statului, totuşi, în iulie 1659, Parlamentul s-a

văzut silit să-i acorde oficial lui Richard o dispensă de 6 luni ca să nu fie arestat din pricina lor. Tot armata a încercat să obţină din partea Parlamentului lung o anumită rentă pentru el şi urmaşii săi. De altfel, chiar plecarea lui din palatul Whitehall, atunci cînd a trebuit să-şi dea demisia, a fost amînată, în mod ridicol, din cauza repulsiei sale de a cădea în mîna creditorilor aparţinînd grosolanei lumi exterioare. În aprilie 1660, i-a spus lui Monk că trebuia să stea ascuns în locuri tainice ca să nu fie arestat. Rugăminţile sale de a fi ajutat erau făcute cu obişnuita umilinţă : „Fiindcă mă văd silit a mă socoti nevrednic de lucruri mari, nădăjduiesc că şi domnia ta nu vei socoti că merit a fi nimicit cu desăvîrşire“ [17]. În vara aceea a putut pleca în sfîrşit în străinătate pentru a trăi acolo în linişte sub un şir de nume false, printre care şi acela de John Clarke, singurul pe care urma să-l folosească după întoarcerea lui definitivă în Anglia. Persoana lui melancolică şi patetică nu se mai afla în ţară ca să strice nebuna veselie a capitalei atunci cînd răsărindul soare al Stuarţilor a început să strălucească din nou în Anglia, prin întoarcerea în ţară, la chemarea generalului Monk, a regelui Carol al II-lea, la 29 mai 1660, ziua celei de a treizeci şi treia aniversări a naşterii lui. Un adevărat simbol al vremii a fost faptul că corabia care l-a adus era în realitate faimoasa *Naseby,* rebotezată la iuţeală cu numele de *Royal Charles.*

Pe continent, Richard îşi petrecea timpul citind şi „desenînd peisaje“. Îşi îndura ursita cu demnitate, deşi era obsedat de posibilitatea de a fi asasinat de vreun regalist zelos. Datoriile continuau să-l preocupe, iar cînd li s-a poruncit, în 1666, supuşilor englezi care locuiau în Franţa să se întoarcă în ţară din cauza războiului, Dorothy Cromwell a trebuit să intervină ca soţul ei să fie exceptat, deoarece creditorii aşteptau încă să pună mîna pe fostul Protector. A rămas astfel pe seama ei să-şi crească singură copilaşii la Hursley, „scutită cel puţin de necurmatele cazne ale tronului“, după cum s-a exprimat un contemporan. Cam prin 1680, după moartea lui Dorothy, Richard a avut putinţa să se întoarcă în Anglia şi să trăiască, tot sub numele de John Clarke, la Cheshunt, comitatul Buckingham, unde era socotit drept „un bătrînel foarte ordonat, cu o înfăţişare cît se poate de blîndă“. Şi totuşi, viaţa îi mai rezerva o umilinţă sub forma proceselor pe care i le-au

intentat cele trei fiice ale sale în legătură cu averea mamei lor, fiindcă pentru acest nefericit rege Lear nu exista, după cîte se părea, nici o Cordelie. Cu toate acestea, se spunea că judecătorul care a judecat procesele l-a tratat cu bunăvoinţă, fiindcă fusese sfătuit de regina Ana * să procedeze astfel. Nu fusese oare cîndva sărmanul bătrîn singuratic căpetenia titulară a întregii Anglii ? Aşa cum a scris el însuşi, în 1690, puterea şi siguranţa lui s-au bizuit, timp de 30 de ani, doar pe izolare, calm şi tăcere [18]. Richard a murit în anul 1712, la peste o jumătate de secol după ce fusese prăvălit din înalta situaţie pentru care se arătase atît de puţin potrivit.

Tratamentul aplicat în general familiei Cromwell, ca de altfel întreaga aşezare a Restauraţiei, a fost, în linii mari, cum nu se poate mai omenoasă. Doamna Protector se putea dovedi a fi o ţintă vulnerabilă, în special datorită faptului că, după cîte se pare, în zilele ce au urmat morţii lui Oliver i-a venit greu, ca şi multor altor văduve, să se adapteze noii sale situaţii. S-a mutat în luna decembrie în palatul St James, însă în ianuarie noua Cameră a Comunelor punea la îndoială legalitatea hotărîrii prin care i se acordase o rentă viageră de 20 000 de lire sterline pe an, cu ajutorul căreia făcuse ample renovări în noile sale apartamente. De altfel, ea nu fusese văzută niciînd cu ochi buni de regalişti, fiindcă îi lipsea acea măreţie fascinantă a soţului ei, care le insufla necontenit atît respect, cît şi ură. Meritele ei erau toate de natură particulară. Nu există nici o dovadă concludentă în privinţa învinuirilor că ar fi primit recompense şi bacşişuri de la cei ce umblau după bunăvoinţa soţului ei, afară de cazul că am lua drept bun întrucîtva nedreptul principiu *Qui s'excuse, s'accuse***. La învinuirea gazetelor că vînduse bijuterii şi picturi regale în prăvălia unui negustor de fructe, doamna Protector a ripostat printr-o petiţie patetică către rege, deşi acesta nu se întorsese încă, prin care respingea calomnia, cerîndu-i ca, prin „regala lui generozitate", să-i acorde „acea ocrotire fără de care nu putea nădăjdui, la vîrsta ei înaintată, într-o retragere ferită de primejdii în vreun loc oarecare de pe teritoriile supuse Majestăţii voastre" [19]. Ne face plăcere să relatăm că regele, care s-a arătat în-

* Regina Ana (1665—1714) a domnit între anii 1702 şi 1714. — M.L.

** Cine se scuză, se acuză (în franc. în text). — M.L.

totdeauna curtenitor față de sexul slab, i-a îngăduit să trăiască, fără a fi hărțuită. Ea a socotit totuși drept prudent să dispară, împreună cu fiica sa Frances, puțin înainte de înapoierea regelui, însă mai tîrziu, după ce vizitase poate ținutul Wales și chiar Elveția, a avut putința să-și sfîrșească în pace zilele la conacul Northborough, din comitatul Northampton, aparținînd lui John Claypole, ginerele ei rămas văduv prin moartea lui Bettie, unde a și murit în anul 1665 și a fost înmormîntată în biserica locală.

Adevărul era că, în lipsa augustei ei căpetenii, familia Cromwell era considerată inofensivă. O piesă satirică, glumeață și anonimă, apărută în august 1660 și intitulată *The Case is Altered or Dreadful News in Hell*, avea pretenția să fie un dialog între stafia bătrînului Noll și „Joan", soția lui în viață. Stafia voia să afle „ce schimbări mai neștiute s-au făcut aici de cînd am părăsit fosta vale netrebnică a tiraniei mele" și ce se întîmplase cu „scumpele mele odrasle, cei doi prinți Richard și Henry". Atunci cînd Joan și-a exprimat teama că ar putea s-o sfîrșească în Turnul Londrei sau la Bridewell, temuta închisoare pentru femei, stafia lui Noll s-a mărginit să întrebe : „De ce ? Doar n-ai fost nicicînd părtașe la îngrozitoarele mele ticăloșii. Nu-i așa ?" Și sarcastica fantomă a mers chiar mai departe, căutînd să-l dezvinovățească pe Richard, a cărui înălțare părea că a surprins-o : „Tocmai el să poarte coroana și să-și pună lațul de gît ? Nu l-am crezut vreodată în stare de așa ceva... Îl interesau mai mult cîinii și șoimii decît putința de a fi un Protector despotic ca mine". Henry Cromwell a fost tratat și el cu mărinimie : i s-a îngăduit să-și păstreze pămînturile din Irlanda (deși ele au fost pierdute în generația următoare) și să se retragă pînă la urmă, fără ca regele să-l stingherească cu ceva, la Spinney Abbey din comitatul Cambridge, unde a murit în 1674. Deoarece fiicele lui Richard n-au lăsat urmași, descendenții celor șapte copii ai lui Henry i-au dat pe mulți dintre aceia care se bucură astăzi de faptul că au în vinele lor sîngele Lordului-Protector.

Totuși, unul din membrii acestei familii nu numai că a fost tolerat, dar fără doar și poate a prosperat. Mary Fauconberg a continuat să-și ducă cu vigoare viața ca soție a unui om care sărea cu ușurință de la un regim la altul, iar ca o mare doamnă atît a Curții regale, cît și a moșiilor din Nord ale soțului ei, i-a primit, în 1665, la

Newburgh, pe ducele și ducesa de York, care fugiseră din Londra din cauza ciumei. Fauconberg a fost numit în 1669, ambasador extraordinar la Veneția, în 1679 a ajuns, tot sub domnia lui Carol al II-lea, consilier privat, pentru ca pînă la urmă să fie înălțat la rangul de conte de către Wilhelm al III-lea. A murit în anul 1700, la adînci bătrînețe și copleșit de onoruri venite din multe părți. La rîndul ei, Mary, deși lipsită de copii, s-a dovedit a fi la Curte o harnică și utilă mijlocitoare în folosul nepoților și nepoatelor lui Cromwell, păstrîndu-și pînă la sfîrșit spiritul acela autoritar care o îmboldise încă de cînd era fată să facă pe peținitoarea fratelui ei. Pe un regalist obraznic, care o lua peste picior spunîndu-i că văzuse leșul tatălui ei atîrnînd de furca spînzurătorii, Mary l-a întrebat glacial : „Ei și, domnule ?“ „Puțea groaznic“ a fost răspunsul. „Îmi închipui că murise,“ i-a replicat marea doamnă. „Desigur“. „Așa socotesc și eu, fiindcă altfel v-ar fi făcut să duhniți și mai rău ca acum“. În timpul domniei reginei Ana, oamenii de la Curte o considerau „o măreață și curioasă vechitură... viguroasă și veselă, în pofida vîrstei ei înaintate.“ Mary s-a bucurat la bătrînețe de admirația vicarului Swift *, care spunea despre ea că seamănă leit cu portretele tatălui ei [20].

Bridget Fleetwood a murit în schimb curînd după Restaurație, nelăsînd nici un urmaș de pe urma căsătoriei sale cu Charles Fleetwood. Unul din copiii ei fusese acea micuță Anne, despre care Fleetwood scrisese, la moartea ei timpurie, că „a fost copilul pe care l-am iubit deosebit de mult“ și care fusese îngropată la Westminster Abbey pentru a fi apoi exhumată după Restaurație. Întrucît nu luase cu nimic parte la judecarea regelui Carol I, Fleetwood a fost absolvit de grelele pedepse aplicate regicizilor, fiind exclus doar de la slujbele publice de încredere, astfel că a ajuns să se căsătorească a treia oară. Totuși, spre deosebire de copiii lui Bettie și Claypole, care n-au avut nici o odraslă, cele două fiice, Jane și Elizabeth, ale lui Bridget din căsătoria ei cu Treton au lăsat urmași. Frances Rich s-a recăsătorit, în mod destul de mulțumitor, cu sir John Russell din Chippenham, moștenitorul lui sir Francis, prietenul tatălui ei și frate cu soția lui Henry Cromwell. Din această

* Este vorba de Jonathan Swift (1667—1745), vicar al unei biserici din Dublin, care a scris, printre altele, *Călătoriile lui Gulliver*. — M.L.

viță fecundă, rezultată de pe urma celei de-a doua căsătorii a lui Frances, se trag mulți din urmașii încă în viață ai Lordului-Protector. Dintre toți membrii acestei familii cu supraviețuitori de importanță istorică, ea a fost aceea care a dat cea mai uimitoare pildă de viață îndelungată : a trăit pînă în anul 1721, deci încă multă vreme după venirea dinastiei de Hanovra *, care i-a urmat pe nenorocoșii Stuarți, și peste 60 de ani de la moartea tatălui ei. A fost înmormîntată, alături de sora sa Mary, la biserica St Nicholas din Chiswick.

În felul acesta, urmașii din vița lui Cromwell s-au răspîndit iarăși în rîndurile acelora dintre care se înălțaseră și în legătură cu care Oliver își face un titlu de cinste din a se lăuda că „era prin naștere, om de viță nobilă, care n-a trăit nici în sfere prea înalte, dar nici în obscuritate". Într-un pasaj înflorit, care îi era caracteristic, reverendul Noble, ale cărui cercetări din secolul al XVIII-lea în legătură cu această temă ne-au fost de mare folos, compara casa Protectorului Cromwell cu un rîu care, izvorînd din munții velși, dobîndea putere din majestuoasa Tamisă, pentru a se rostogoli spre nord-est în comitatul Huntingdon și a se împărți acolo în felurite brațe. Unul din ele „s-a lărgit dintr-o dată, prefăcîndu-se într-un fluviu gigantic, care nu numai că a înghițit șuvoiul principal, dar în cele din urmă s-a revărsat peste trei mari națiuni, răspîndind prin repeziciunea și furia lui înspăimîntătoare groaza pe întregul Pămînt pentru ca apoi să se prefacă, tot pe tăcute și dintr-o dată, într-un rîu mult mai mic decît la început, dar lăsînd totuși în urma lui numeroase brațe nobile, astfel că șuvoiul cîndva nețărmurit este acum doar o apă curgătoare minunat de limpede și de bună" [21].

Firește că, făcînd diferite legături cu descendenții celor trei copii ai lui Cromwell, mulți pot pretinde pe bună dreptate că sîngele fostului Protector curge și prin vinele lor : istoricul S. R. Gardiner își făcea un titlu de cinste din acest lucru. Căsătoria lui Elizabeth Russell, fiica lui Frances, cu sir Thomas Frankland a făcut ca sîngele lui Cromwell să răzbată în vinele multor familii engleze, inclusiv în acelea ale familiei Worsley din care se trage alteța sa regală ducesa de Kent, astfel că în trupul copiilor ducelui și ducesei de Kent curge atît sîngele lui Cromwell,

* Dinastie care domnește în Anglia din 1714, dar care, după izbucnirea primului război mondial, a adoptat numele de dinastia de Windsor. — C.M.

cît şi acela al Stuarţilor. Multe din portretele şi documentele în legătură cu Cromwell aflate acum la reşedinţa oficială a prim-miniştrilor britanici ne-au parvenit de pe urma căsătoriei lui Charles Russell, fiul lui Frances, cu Mary Rivett, moştenitoarea palatului Chequers. Se poate spune că, în general, această descendenţă a fost privită cu mîndrie. Şi totuşi, într-o biografie din secolul al XIX-lea, Frederick Harrison repeta o istorioară pe care i-o spusese o doamnă care se trăgea din Oliver : copiii din familia ei erau siliţi să postească în ziua cînd se aniversa moartea regelui Carol I pentru ca să-şi ispăşească nefericita obîrşie [22]. Li se spunea că asupra lor plutea o năpastă străveche „care-i va ajunge pe lumea aceasta sau în cealaltă". Însă cu toate cercetările făcute printre descendenţii în viaţă ai Lordului-Protector, autorul prezentei lucrări n-a putut da de urma acestei poveşti, sau măcar de cineva care să-şi amintească de ea. Se pare de aceea că ea n-a avut niciodată o răspîndire prea largă şi că de fapt a dispărut *.

Cu toate acestea, nu orice englez care poartă numele de Cromwell poate pretinde că se trage din Protector, fiindcă linia bărbătească a acestei familii s-a stins în 1821 odată cu moartea, la vîrsta de 79 de ani, a lui Oliver Cromwell din Cheshunt, strănepotul lui Henry Cromwell. S-au făcut unele încercări de a se trece numele de Cromwell asupra ginerelui acestui Oliver Cromwell, soţul unicei sale descendente, Elizabeth Olivaria Cromwell, însă, după cum se spune, regele George al III-lea s-a mulţumit să răspundă hotărît : „Nu, nu vreau să mai aud de Cromwelli" [24]. Actuala ramură mai veche a acestei familii, care se trage din Elizabeth Olivaria, este aceea a lui Cromwell Bush, posesoare a multor picturi şi suveniruri din epoca lui Cromwell, împrumutate acum în cea mai mare parte muzeului Cromwell din Huntingdon. Alţi englezi cu numele de Cromwell se pot trage totuşi din mulţimea de ramuri colaterale, înrudite cu Oliver, ale acestei familii, sau poate din Thomas Cromwell, vechiul întemeietor al ursitei lor, de la care a fost luat, de fapt, acest nume patronimic.

* Repetînd această poveste în biografia lui Oliver Cromwell, al cărei autor era, fostul preşedinte al Statelor Unite Theodore Roosevelt, se arăta deosebit de indignat din cauza ei. Ţinînd seama de multiplele onoruri acordate urmaşilor lui Carol al II-lea şi ibovnicelor acestuia, „nu ştii dacă trebuie să rîzi sau să te revolţi de fantastica neputinţă a unora de a face o deosebire între ceea ce este cu adevărat nobil şi ceea ce este mîrşav" — a scris el. [25]

E oare posibil ca o ramură a Protectorului, autentică în privința sîngelui, numelui și din alte puncte de vedere, să fi supraviețuit în Lumea Nouă ? Din păcate, așa cum s-a dovedit, lucrul acesta pare să fie cu totul improbabil. Au fost puși în discuție cei doi fii mai tineri ai lui Henry Cromwell, Richard și William, nepoții Protectorului, stabilindu-se însă că amîndoi muriseră de tineri. În ceea ce privește posibilitatea ca Richard, fiul lui sir Philip Cromwell, care emigrase în America, să fi putut întemeia cel puțin o ramură colaterală apropiată vițel Protectorului, s-a dovedit că el nu a lăsat decît fiice, astfel că Cromwellii din Statele Unite pot fi în cel mai bun caz niște veri îndepărtați ai lui Oliver. Există totuși o verigă mai impresionantă între defunctul Protector și numele de Cromwell din Statele Unite. Acum un secol, James Waylen, fost secretar al lui Thomas Carlyle, inspirat de opera acestuia din domeniul literaturii și limbilor, a făcut un studiu în privința urmașilor Protectorului pe care l-a dedicat, cu îngăduința lui, patronului său, și a cărui publicare „a prefăcut în dragoste admirația noastră față de Protector". În decursul cercetărilor sale, Waylen a vizitat Statele Unite încercînd să dea de urma vreunor descendenți ai lui Oliver Cromwell aflați eventual acolo. Deși așteptările i-au fost înșelate, a descoperit totuși o dovadă mișcătoare a puterii numelui Protectorului : Cromwellii cu care a intrat în legătură prin anunțuri date în ziare s-au dovedit a aparține — după propriile lui cuvinte — „destul de des populației de culoare" [25]. Erau urmașii unor sclavi cărora li s-a îngăduit, la dezrobire, să-și lepede simplele nume de „Tom sau Nick" și să-și aleagă nume de familie proprii, iar unul din numele astfel alese a fost acela de Cromwell, lucru pe care Waylen l-a denumit, cu etica lui victoriană, „un orgoliu nevinovat". Acum, după o sută de ani, am putea socoti alegerea drept un sincer și desăvîrșit omagiu adus lui Oliver Cromwell.

În aplicarea politicii de toleranță și de evitare a vărsărilor de sînge, lucru pentru care Restaurația engleză a fost pe bună dreptate lăudată, s-au făcut cîteva excepții importante. Dealtminteri, regele Carol al II-lea, om blajin din fire, nu poate fi condamnat prea sever fiindcă dorise să-i urmărească pe cei socotiți de el drept adevărații ucigași ai părintelui său. Acuzațiile s-au concentrat în jurul

judecării regelui, astfel că cei vinovați de moartea acestuia au fost aduși, la rîndul lor, în fața judecății. Pînă la urmă, unii au fost executați, iar alții băgați în pușcărie pe viață. Cu toate strădaniile credincioasei sale soții, Frances, de a-l scăpa, Lambert a fost unul din acei ce au zăcut în temniță pînă la sfîrșitul vieții. De aceea nu putem ocoli concluzia că, în pofida marilor sale talente, omul acesta a avut o existență nefericită. În ceea ce-l privea pe Oliver Cromwell, o efigie a lui a fost arsă la Westminster în ziua Restaurației. Peste cîteva săptămîni, o altă efigie de-a lui, despre care s-a afirmat în mod formal că fusese aceea expusă mai înainte, cu atît de mare fast, la Somerset House, a fost spînzurată de gît în afara unei ferestre de la Whitehall. Se pare totuși că efigia a rezistat acestei încercări supărătoare, fiindcă Christian Huyghens * menționa, în iulie 1663, că exista undeva una cu totul asemănătoare, după cum văzuse din nou, la Banqueting House, nu mai departe decît în anul 1689, aceeași imagine fidelă a Protectorului, similară acelora ale regilor și reginelor din trecut. Se poate, de aceea, să fi fost vorba de efigia de ipsos care se află din anul 1738 la muzeul Bargello din Florența, în timp ce efigia funerară a fost probabil nimicită în flăcările incendiului de la Banqueting House [26]. Somptuoasa năsălie de la Westminster Abbey a fost în schimb distrusă fără zăbavă de mîini zeloase. Însă aceste acțiuni de răzbunare simbolică nu puteau fi îndestulătoare. S-a socotit că, dacă trei oameni anumiți izbutiseră să-l înșele pe călău pe cînd trăiau, nu trebuiau să-l mai păcălească și acum, cînd își dăduseră duhul. Parlamentul din 1660 era însetat de sînge, chiar dacă sîngele acesta se închegase de multă vreme.

Atunci cînd legea de confiscare a bunurilor și de pierdere a drepturilor civile, prezentată în cea de a doua sesiune a Parlamentului extraordinar ** și îndreptată împotriva lui Cromwell și a altor regicizi, a fost înapoiată, la 4 decembrie, cu aprobarea ei de către Camera Lorzilor, un oarecare căpitan Titus a propus ca leșurile lui Cromwell, al ginerelui său Henry Ireton, mort în 1652, și al lui John Bradshaw, care decedase în 1659, să fie exhumate. S-a mai propus de asemenea să fie dezgropat și colonelul Pride,

* Christian Huyghens (1629—1695) — matematician și astronom olandez. — M.L.

** Parlament întrunit fără să fi fost convocat de suveran, cum a fost acela din 1660. — M.L.

însă datorită faptului că fusese înmormîntat în Surrey, leşul său a scăpat pînă la urmă de această soartă, fiindcă şeriful din Middlesex şi-a nesocotit îndatoririle. Marvell, care reprezenta acum oraşul Hull, şi-a informat cît se poate de indiferent alegătorii asupra celor plănuite : cadavrele urmau să fie tîrîte „cu toată iuţeala posibilă, pe o targă de nuiele, la Tyburn, pentru a fi spînzurate un răstimp şi apoi îngropate sub furci" [27]. Deşi această nepăsare contrasta cu sentimentele eroice din „Oda morţii", scrisă doar cu un an înainte, ea era, poate, caracteristică acestui om prudent care pusese ca această odă, „Oda lui Horaţiu", precum şi „Oda la prima aniversare" să fie scoase din toate ediţiile cunoscute ale lucrărilor sale. Existau însă şi oameni cărora această soartă li se părea, într-un mod pe care nu-l puteau defini prea bine, ciudat de nepotrivită, ba chiar oarecum revoltătoare. Pepys, de pildă, mărturisea că se simţea tulburat că un om atît de viteaz era dezonorat într-o atare măsură, „deşi poate că de altminteri o merită cu vîrf şi îndesat". Şi astfel s-a făcut că la 29 ianuarie cele trei leşuri au fost dezgropate de la Westminster Abbey cu toată solemnitatea de către un zidar cu numele John Lewis, căruia i s-au plătit pentru oboseală 17 şilingi. S-a profitat în acelaşi timp de prilej pentru a fi dezgropate şi alte leşuri înhumate în timpul Republicii, dintre care unele au fost mutate pe un loc învecinat cu biserica St Margaret, iar altele au fost aruncate într-o groapă comună *.

Hidoasa ceremonie nu s-a desfăşurat fără încurcături. Înainte de îndelungata lui călătorie pe mare din Irlanda în Anglia, cadavrul lui Henry Ireton fusese îmbălsămat în modul cuvenit, aşa cum fusese şi acela al lui Oliver Cromwell. Însă îmbălsămarea lui John Bradshaw nu reuşise, astfel că, după ce stătuse un an în groapă, se afla într-o stare oarecum supărătoare. Leşurile lui Cromwell şi Ireton au fost duse apoi la hanul „La leul roşu" din Holborn pentru a zace acolo peste noapte sub paza oştenilor

* Netărmuritei energii a marelui stareţ din epoca victoriană al lui Westminster Abbey, vicarul Stanley, îi datorăm existenţa plăcii, acum ascunsă de tencuiala Capelei aviatorilor, care comemorează înhumarea lui Cromwell, a mamei sale, a surorii sale Jane Desborough, a lui Ireton, şi a micuţei Anne Fleetwood. Asociaţia Cromwell a pus la capătul dinspre răsărit al Capelei lui Henric al VII-lea o lespede pe care scria : „Locul unde a fost îngropat Oliver Cromwell, 1658—1661".

(lucru care a dat naştere basmului că stafia lui Oliver bîntuie acest loc), în timp ce leşul lui Bradshaw a trebuit să aştepte pînă a doua zi dimineaţa ca să se alăture celorlalte două. În zorii zilei următoare, „respingătoarele stîrvuri", cum le-a numit *Mercurius Politicus,* au fost tîrîte pe tărgi de nuiele prin străzile Londrei din Holborn la răspîntia Tyburn, în apropierea locului unde se află astăzi Marble Arch *. Operaţia a fost făcută atît de devreme cu scopul de a împiedica norodul să arunce cu pietre, bucăţi de cărămidă şi noroi asupra hoiturilor rezervate unei sorţi mult mai groaznice. Dar chiar şi aşa, transportul a fost urmărit de multă lume, printre care şi de soţia lui Pepys, autorul unui important jurnal personal, care din nefericire n-a fost prezent. „Uimitoare şi de nepătruns sînt căile Domnului" — a exclamat John Evelyn privind cum erau cărate aceste momîi înfăşate din „superbele lor cavouri" de la Westminster la Tyburn, locul de ispăşire al criminalilor de rînd [28].

Pe la ora 10, sau chiar mai devreme, după o altă relatare, tărgile ajunseseră la Tyburn pe locul unde se afla spînzurătoarea cu trei furci. Aici, stîrvurile, înfăşurate încă în pînza ceruită cu care fuseseră îngropate, de culoare verde — aceea a lui Cromwell şi Ireton, şi albă, dar pătată de verdele putregaiului — aceea a lui Bradshaw, au fost spînzurate în văzul întregii mulţimi pieziş unul faţă de altul. Semnificativ din punctul de vedere al accentului pus pe judecarea regelui a fost faptul că cel spînzurat la mijloc a fost Bradshaw, preşedintele tribunalului, şi nu Cromwell-Protectorul. Apoi, la ora 4 după-amiază, cînd urma să aibă loc următoarea fază a acestei macabre ceremonii, stîrvurile au fost date jos, iar gîdele oraşului s-a apucat să le taie capetele. Însă din cauza pînzelor groase cu care fuseseră înfofolite în groapă gîturile, călăul a fost silit să dea opt lovituri de secure ca să despartă capul lui Cromwell şi şase ca să-l reteze pe acela al lui Ireton. De altminteri, aceasta n-a fost singura ciopîrţire pe care au avut-o de suferit aceste obiecte neînsufleţite şi incapabile să se împotrivească, fiindcă, după cîte se pare, le-au fost retezate cu acest prilej degetele de la mîini şi de la picioare, iar ţeasta lui Cromwell a pierdut o ureche. [29]

Cele trei trunchiuri decapitate au fost aruncate apoi într-o groapă adîncă, săpată sub spînzurătoarea de la Ty-

* Arc de marmură ridicat în 1827 în partea de nord-est a Hyde Park-ului. — C.M.

burn, în timp ce capetelor le era rezervat un nou destin : au fost duse la Westminster Hall, pentru ca peste 5 zile să fie înfipte, în decursul unei solemnități, deasupra fațadei palatului, în niște stîlpi de stejar prevăzuți la vîrf cu piroane de fier. Scoase acum din pînza mucegăită cu care erau acoperite, tigvele acestea au rămas acolo ca să îngrozească, să uimească, să scîrbească și, poate, să mîhnească privirile oamenilor. Și totuși, unii mucaliți, îmboldiți probabil de faptul că în apropiere de Tyburn se afla din întîmplare o cîrciumă cu firma „Raiul", s-au apucat să facă unele calambururi glumețe din care rezulta că iadul ar fi așezat deasupra raiului. Înfipte cum erau în pari, țestele au rămas acolo cel puțin pînă în anul 1684, sfărîmîndu-se din cauza descompunerii din ce în ce mai înaintate. Tema destinului rămășițelor pămîntești ale lui Oliver Cromwell s-a dovedit demnă de Milton care, reflectînd, în *Samson Agonistes*, asupra felului diferit în care Dumnezeu îi trata pe oameni, a scris :

Nu numai că-i cobori și-i izgonești
Ca viața-n întuneric s-o petreacă,
Ceea ce este totuși un surghiun prielnic...

Dar deseori îi dai puterilor dușmane,
Păgîne și mișele, iar stîrvurile lor
La cîini și corbi drept pradă le arunci.

Și totuși, nu-l putem deplînge pe Oliver pentru tratamentul de care a avut parte. Nu-i iertase el oare dinainte, la sfîrșitul ultimei sale rugăciuni, de parcă ar fi bănuit pe patul morții care îi va fi viitorul, pe cei ce îi vor pîngări mormîntul ? „Iartă-le, Doamne, dorința de a călca în picioare țărîna unui sărman vierme, fiindcă și ei sînt făpturile tale". [30] În tot decursul vieții sale manifestase o ciudată nepăsare față de aparențe, adică față de acele lucruri pe care el le-ar fi numit neesențiale, ceea ce înseamnă că gîndurile lui se concentrau asupra spiritului, și nu asupra cărnii. Faptul că nu putem asculta fără a nu ne înfiora povestea acestor ultime și sinistre ceremonii se datorește așadar repulsiei instinctive pe care o avem, în numele demnității umane, față de brutalitatea făptuitorilor și nu prejudiciului ce i s-ar fi adus Lordului-Protector. Așa cum ar fi subliniat cel dintîi el însuși, odată ce spiritul zburase, singurul lucru ce mai putea fi călcat în picioare

era doar țărîna lui. Din aceeași cauză, nu par plauzibile din punct de vedere psihologic nici diferitele speculații privind eventualele alternative pe care Protectorul și le-ar fi ales, încă de pe cînd era în viață, pentru locul de odihnă al trupului său, cu gîndul să și-l scape de batjocura oamenilor. Așa cum s-a văzut, perspectiva morții a devenit pentru el o realitate doar cu puțin timp înainte de a-și fi dat obștescul sfîrșit. Relatările foarte amănunțite asupra ultimelor sale ore nu menționează asemenea îndrumări sau măcar că ar fi cugetat la așa ceva : gîndurile i se îndreptau spre credința lui, iar cînd se referea la cei pe care îi lăsa în urmă, o făcea doar ca să-i ierte.

Scornelile de acest fel s-au răspîndit, totuși, poate și din cauză că legenda este adesea mai ademenitoare decît adevărul. Una din ele privește niște îndrumări de ultimă oră pe care el le-ar fi dat ca să fie îngropat pe cîmpul de bătaie de la Naseby, „unde a dobîndit cea mai mare izbîndă și slavă, și anume cît mai aproape de locul în care se poate presupune că a fost toiul luptei..“ Transmisă colonelului Barkstead, regicidul, iar de către acesta fiului său de 15 ani, ajuns, în jurul anului 1740, stîlp de cafenea la Londra, povestea a fost comunicată lui John Banks, autorul unei răspîndite biografii de pe vremea aceea a lui Cromwell. Potrivit ei, năsălia a fost dusă la miezul nopții pe cîmpul de luptă și îngropată în mare taină într-un mormînt pregătit dinainte, pentru ca după aceea întregul cîmp să fie arat cu grijă și semănat cu grîu. Reverendul W. Marshall, un vicar din secolul al XIX-lea al bisericii din Naseby, a auzit de la Oliver Cromwell din Cheshunt, ultimul urmaș pe linie bărbătească al Protectorului, o altă versiune a acestei povești. Mama lui, care trăise peste 100 de ani, auzise la Cheshunt, pe cînd era copilă, aceeași poveste de la un bătrîn slujitor al lui Richard Cromwell. Acest slujitor, băiat fiind, văzuse cum fusese adus leșul mai întîi la Cheshunt și de acolo la Huntingdon. Aici, slujitorul a fost pus să țină caii, în timp ce leșul era dus mai departe spre o destinație necunoscută. [31] Locul îndeobște indicat este spre apus de cîmpul de bătaie, dincolo de tufișurile de la Selby și de șoseaua secundară existentă acum acolo.

Într-o scrisoare publicată de curînd în *The Times* în legătură cu ultimul loc de odihnă al lui Cromwell, domnul deputat Reginald Paget aduce în sprijinul presupunerii că leșul a fost înmormîntat la Naseby o și mai remarcabilă

verigă istorică : potrivit spuselor tatălui său, bunicul acestuia cunoscuse la Naseby un bătrîn care istorisea că fratele bunicului său își reamintea cum, pe timpul cînd era băiat, venise noaptea o droșcă de la Londra. S-au adunat hîrlețe și apoi droșca a plecat în direcția cîmpului de bătaie, unde a văzut a doua zi că un anumit ogor fusese arat de curînd, deși nu era vremea plugăritului. Apoi, tatăl i-a arătat domnului Paget ogorul. În contrast cu faptele reale, o bună parte din plăcuta pînză de paianjen a tradiției istorice este făurită din asemenea amintiri și verigi populare. S-ar putea susține că, dacă Cromwell ar fi indicat un cîmp de luptă unde să se poată odihni în pace, l-ar fi ales mai degrabă pe acela de la Worcester, unde se bucurase de „îndurarea supremă" la care se referea atît de des, și nu cîmpul de la Naseby, ceea ce nu ar însemna însă altceva decît să înlocuim o ipoteză prin altă ipoteză. Este adevărat că în 1646, adică la un an de la bătălia de la Naseby, cineva a prezis, cu prilejul fastuoaselor funeralii ale contelui de Essex, că într-o bună zi Cromwell își va exprima dorința să fie înmormîntat în capela lui Henric al VII-lea „cu nemuritoarea țărînă de la Naseby sub cap", însă aceasta se întîmpla cu mulți ani înainte de data plecării lui dintre cei vii și de numeroasele biruințe pe care le-a cîștigat după aceea. De fapt, întreaga poveste în legătură cu Naseby, ca și aceea spusă lui Banks de o doamnă, care cunoscuse pe unul din cei ce fuseseră de față, precum că leșul lui Cromwell ar fi fost afundat în Tamisa la miezul nopții în prezența a două rude apropiate și a cîtorva oșteni de încredere, pentru a scăpa de „vrăjmășia regaliștilor", trebuie puse în legătură cu o anumită stare de spirit sau de lucruri care nu-l stăpînea pe Protector la vremea morții lui [32].

Aceleași argumente pot fi folosite împotriva oricărei presupuneri că, la porunca lui Cromwell, leșul i-ar fi fost înlocuit cu altul îndată după moarte. Una din cele mai absurde povești de acest fel, anume aceea că ar fi pus să-i fie preschimbat leșul, pentru a-l apăra, cu cel al lui Carol I de la Windsor, a fost dezmințită atunci cînd mormîntul acestuia din urmă a fost deschis mai tîrziu, găsindu-se că cuprindea, așa cum era de așteptat, leșul decapitat al regelui. Cel mai potrivit răspuns la toate aceste presupuneri i-a fost dat lui Pepys de către Jeremiah White, capelanul lui Oliver, omul care îl cunoscuse în definitiv cel mai bine pe Protector. Pepys auzise de la cineva care călătorise în străinătate că Cromwell, temîndu-se de răz-

bunările de mai tîrziu, ar fi pus să se deschidă toate mormintele de la Westminster Abbey pentru ca leşurile să poată fi schimbate între ele. Întrebîndu-l pe White dacă povestea era adevărată, acesta i-a răspuns fără şovăială că, după părerea lui, pe Cromwell „nu l-a frămîntat niciodată vreun gînd atît de josnic“ [33].

Deşi răspunsul acesta ar fi convingător din punctul de vedere al propriilor dorinţe ale lui Cromwell, se poate pune totuşi problema unei substituiri sau sustrageri ulterioare a leşului, înfăptuită de admiratorii sau de copiii săi. Însă presupunerea unei substituiri făcute după îngropare şi înainte de Restauraţie poate fi combătută prin următoarele două argumente. În primul rînd, nu era nicidecum uşor să se deschidă în taină o criptă, operaţie care de altfel nu este înregistrată în arhiva de la Westminster Abbey. În al doilea rînd — iar argumentul acesta este şi mai puternic —, neîndoielnicul fapt că un leş, dat drept cel al lui Cromwell, a fost tîrît pe străzile Londrei şi expus la Tyburn, iar căpăţîna lui a stat la vedere vreme de peste 20 de ani la Westminster Hall, implică ideea că cel făcut de ocară nu fusese Cromwell, ci altcineva şi, în acest caz, fie că sicriul său a fost găsit gol la exhumare şi a fost adus în grabă un alt leş, aşa cum sugerează F.J. Varley, fie că fusese îngropat acolo mai dinainte leşul altcuiva, astfel încît ocîrmuirea s-a văzut silită să se descurce cu ceea ce a găsit. O a treia eventualitate ar fi aceea că, mituindu-i pe oşteni în decursul nopţii în care a stat la „Leul roşu“. leşul lui Cromwell a fost înlocuit cu altul. Ştim totuşi că la Tyburn a fost arătat lumii un leş descărnat, a cărui înfăţişare a rămas vie în amintirea celor ce l-au văzut. Chiar dacă tigvele mai erau încă înfăşurate în pînza care le acoperea, ele au fost dezgolite seara, la decapitare, fiindcă un martor ocular, Samuel Sainthill, a recunoscut faţa lui Bradshaw. De altfel, ele au fost expuse în văzul tuturor la Westminster Hall. Fiindcă de la moartea lui Cromwell se scurseseră mai puţin de 18 luni, iar mai înainte fusese cea mai cunoscută figură din Anglia, pare puţin probabil ca, în cazul cînd s-ar fi făcut o substituire, lumea să nu fi observat că i s-a schimbat înfăţişarea [34].

Mai plauzibilă pare de aceea părerea că leşul ar fi fost sustras mai tîrziu de către unul din copiii lui Cromwell, după ce s-a terminat sinistra ceremonie de la Tyburn, ceea ce ar însemna însă că leşul sustras a fost cel deca-

pitat. Poate că Mary Fauconberg a reuşit într-adevăr să-i mituiască pe oştenii de la Tyburn pentru a evita ca leşul decapitat al tatălui ei să fie aruncat în groapa comună. S-a sugerat că, după ce a făcut acest lucru, Mary ar fi pornit în grabă cu leşul spre nordul ţării, unde se simţea mai în siguranţă şi unde poate fi văzută şi astăzi, la Newburgh, fosta proprietate a soţului ei, o criptă ciudată în formă de cuptor şi făcută din cărămidă care, din cauza reconstruirii planşeelor clădirii, se află acum situată între două nivele de parcă ar fi o stafie ce mai continuă să umble pe podeaua cunoscută în viaţă. Dacă această sustragere a avut cu adevărat loc, este, firește, mult mai probabil ca leşul să fi fost îngropat mai degrabă la Newburgh decît la biserica St Nicholas din Chiswick, care aspiră şi ea la cinstea de a fi unul din disputatele locuri de odihnă ale lui Cromwell, pe motivul că Mary a fost şi ea înmormîntată acolo şi că arătase o deosebită evlavie faţă de această biserică, înzestrînd-o cu cinci clopote. Biserica a fost reclădită în 1882 cînd povestea în legătură cu Cromwell a fost verificată şi înlăturată ca nedovedită. Totuşi, fiul vicarului de pe vremea aceea a dezvăluit nu de mult că de fapt tatăl său nu cercetase şi criptele de sub altar [35]. Găsind, pe de altă parte, în cripta lui Mary Fauconberg trei sicrie, două pe partea dinspre miazăzi, din care unul al ei şi celălalt al lui Frances, iar pe partea opusă un al treilea sicriu purtînd semne de mare uzură, vicarului i-a fost teamă că la biserică au să vină gloate de vizitatori ca să „filozofeze" în legătură cu Cromwell. De aceea, împreună cu arhitectul şi cu şeful lucrărilor, care îl urau, ca şi el, pe Cromwell, au pus să se zidească din nou cripta. Trebuie adăugat totuşi că, în pofida acestor amănunte interesante privind atitudinea nobilă a soţilor Fauconberg faţă de Cromwell, aceştia nu s-au mutat la Sutton Court din Chiswick decît prin 1670, ceea ce ar însemna că Mary a dus leşul mai întîi la Newburgh şi de-abia de acolo la Chiswick.

În ceea ce priveşte cripta de la mănăstirea Newburgh, singurul lucru ce se poate spune este că afirmaţiile în legătură cu ea n-au fost dovedite. Actualul proprietar al fostei mănăstiri a respectat dorinţa străbunului său de a nu se deschide cripta, lucru pe care acesta refuzase dealtminteri să-l facă chiar la intervenţia regelui Eduard al VII-lea. Este adevărat că în epoca noastră ştiinţifică, cînd atîtea lucruri pot fi deduse din nişte simple oase, dacă s-ar deschide cripta şi ar fi găsit acolo scheletul decapitat al

unui bărbat în vîrstă de aproximativ 60 de ani, mort în secolul al XVII-lea, am fi ispitiți să susținem din plin ipoteza că mănăstirea Newburgh a fost ultimul loc de odihnă al lui Cromwell. În același timp ar fi totuși posibil, să arătăm înțelegere și pentru punctul de vedere opus că legendele sînt doar legende, astfel încît trebuie lăsate să rămînă în domeniul ficțiunii, unde le este locul, fără să le mai verificăm, fiindcă dacă s-ar descoperi, de pildă, că cripta este goală, lucrul acesta i-ar răpi mănăstirii Newburgh întreaga ei faimă. Deocamdată, în lipsa oricărei alte dovezi precise, trebuie să continuăm a presupune că leșul lui Cromwell zace în adînca groapă din vechea răspîntie Tyburn și anume nu în locul marcat astăzi de placa pusă în apropiere de Marble Arch, ci acolo unde strada Connaught se întîlnește cu piața Connaught.

Soarta capului este mai sigură, fiindcă, deși stranie, povestea lui în continuare are mai multă temeinicie. Se spune că, după ce a stat deasupra fațadei lui Westminster Hall pînă prin anul 1680, a fost doborît de vînt, spre sfîrșitul domniei regelui Iacob al II-lea, în decursul unei furtuni nemaipomenite. Căzînd la picioarele unuia dintre oștenii de strajă, acesta l-a ridicat și, dîndu-și seama al cui era, l-a dus acasă ascuns sub manta. Fiica oșteanului a vîndut tigva unei familii din comitatul Cambridge, de unde a căzut în mîinile unui actor desfrînat și bețiv cu numele de Samuel Russell. Începînd de atunci, tigva reapare la lumina zilei, fiind văzută cam prin anul 1780 în posesia familiei Russell de către un anume James Cox, proprietarul unui muzeu, care mai tîrziu a cumpărat-o. Acesta a vîndut-o la rîndul său cu 230 de lire sterline unui grup de trei afaceriști, care au expus-o pe timpul Revoluției franceze, coincidență socotită drept fericită din punct de vedere republican. În cele din urmă, tigva a ajuns în posesia lui Josiah Wilkinson, iar de la acesta, prin moștenire, în mîinile lui Canon Wilkinson, care a lăsat-o la rîndul lui, prin testament, colegiului Sydney Sussex, adică colegiului în care studiase Cromwell la Cambridge.

Însă înainte de a fi ajuns în acest loc academic de odihnă, tigva a făcut obiectul a diferite expertize arheologice și științifice. În anul 1911, craniul a fost prezentat Institutului regal de arheologie, iar în jurul anului 1930 a fost supus unei adîncite investigări științifice de către doi „specialiști cranieni", Karl Pearson și doctorul Morant. Într-un articol remarcabil, publicat în revista *Biometrica,*

cei doi au arătat că țeasta a fost trepanată după moarte, operație necesară pentru condițiile în care se făcea, în secolul al XVII-lea, îmbălsămarea, și după aceea desprinsă de trup prin mai multe lovituri de secure [36]. Nu este nevoie să subliniem că decapitarea unui cadavru după moarte, însoțită pe deasupra și de o trepanare, trebuie să fi fost, chiar pentru acele timpuri, o operație extrem de rară. Țeasta, avînd dimensiunile de 6 inci și 7/8 și o capăcitate craniană de 1 500 cm³, se potrivea cu aspectul fizic cunoscut al lui Cromwell pînă și în privința adînciturii lăsate de negul de deasupra ochiului și aparținea unui bărbat în vîrstă de circa 60 de ani. Așa cum a scris un chirurg eminent într-un studiu ulterior prin care analiza probele aduse de Morant și Pearson, cu toată lacuna prezentată de proveniența craniului, era exclus ca el să fi fost o contrafacere : „Pentru a face așa ceva, falsificatorul ar fi trebuit să cunoască toate amănuntele operației de îmbălsămare, așa cum era ea executată în secolul al XVII-lea, condiții care sînt pe deplin respectate în cazul capului lui Cromwell. Ar fi trebuit apoi să pună să se îmbălsămeze mai întîi întregul trup și să-i taie capul, după ce ar fi ales cadavrul unui om în vîrstă de 60 de ani cu mustață și «muscă» sub buza inferioară și avînd un neg deasupra ochiului. O asemenea contrafacere este imposibilă și de aceea nu trebuie luată în considerare". [37]

Aceasta a fost în tot cazul poziția înțeleaptă pe care a luat-o colegiul Sydney Sussex atunci cînd a hotărît să-i facă în sfîrșit capului lui Cromwell o înmormîntare cum se cuvine. Locul ales se află în apropierea capelei, însă dintr-un spirit de prudență de care Oliver Cromwell nu dăduse dovadă la moartea lui s-a socotit necesar ca relicva să nu fie expusă pericolului de a fi furată mai tîrziu fie de către veselii studenți porniți pe jafuri, fie de către mai stăruitorii regaliști, pericol descris cu atîta simțire de Milton. De aceea, placa ovală aleasă ca să arate locul îngropăciunii a fost așezată pur și simplu la stînga intrării în capelă. Ea poartă înscripția : „În apropierea acestui loc a fost înhumat la 25 martie 1960 capul lui OLIVER CROMWELL, Lord-Protector al Republicii Angliei, Scoției și Irlandei, student privilegiat * al acestui colegiu între anii 1616—1617". Însă locul exact unde a fost înhumat capul

* Student care se bucura de privilegiul de a lua masa împreună cu profesorii. — M.L.

va rămîne o taină păstrată cu grijă, deşi este consemnată undeva la colegiu. Secretul lui nu va pieri aşadar odată cu cei ce au luat parte la această ceremonie ascunsă care a avut loc la peste 300 de ani de la moartea Protectorului.

De altfel, după cum trupul lui Cromwell nu şi-a aflat cu uşurinţă locul de odihnă, tot aşa nu s-au potolit nici frămîntările pe care le-a stîrnit această personalitate redutabilă. Atît de multe şi de felurite sînt problemele stîrnite de faptele vieţii lui, încît este îndoielnic că puzderia de controverse dezlănţuite de această personalitate uluitoare va fi potolită cu desăvîrşire vreodată. După cum nu s-a stins încă ura împotriva lui, tot aşa nu i-au dispărut nici admiratorii. Literatura istorică privitoare la Cromwell, precum şi studiile istoricilor care i-au investigat activitatea oferă, prin ele însele, un subiect de un interes extraordinar, deşi de ordin particular şi neavînd o legătură prea strînsă cu lucrarea de faţă. E de ajuns să spunem că atitudinea generaţiilor următoare faţă de arzătoarea temă Oliver Cromwell, aşa cum rezultă ea din această literatură, ne poate face să înţelegem în general atît perioada în care a fost consemnată, cît şi însuşi omul. Una din cele mai adevărate judecăţi asupra faimei lui Cromwell a fost exprimată, chiar în decursul secolului în care a trăit el, de către Richard Baxter : „N-a fost om care — după interesele de care erau mînaţi cei în cauză — să fi fost mai slăvit sau mai hulit decît el". Referindu-se la farmecul cîntăririi acestor aprecieri contradictorii, un autor care s-a ocupat în 1938 de cele mai recente lucrări asupra lui Cromwell şi-a început eseul cu deosebit de adevărata observaţie : „Dacă istoriografiei i s-ar îngădui să se îndeletnicească şi cu partea romantică a trecutului, atunci studiul vieţii lui Cromwell ar putea pretinde să capete, din acest punct de vedere, un loc excepţional." [38] Ivirea oricărui fel de situaţie istorică comparabilă, îndeosebi guvernarea personală, tirania, dictatura, războiul civil sau revoluţiile, concentrează de fiecare dată atenţia asupra paralelei ce poate fi căutată în Anglia secolului al XVII-lea în general şi în cariera lui Oliver Cromwell în special. Fiecare epocă are năzuinţele ei şi este firesc să fie aşa.

Dar, lăsînd deoparte studiul pur al istoriei, trebuie menţionat că numele lui Cromwell n-a încetat să trezească reacţii de cea mai aprigă mînie chiar la o depărtare de mai

multe sute de ani. În secolul al XIX-lea, de pildă, proiectul de ornare a Camerei Comunelor cu un şir de statui ale suveranilor Angliei a stîrnit murmure de protest atunci cînd a fost ridicată problema lui Oliver Cromwell. Pînă la urmă partida potrivnicilor a triumfat, neîngăduindu-se ca el să-şi aibă locul, împreună cu ceilalţi cîrmuitori ai ţării, între zidurile acestei instituţii. Către sfîrşitul secolului proiectul a fost reluat cu prilejul aniversării, în 1899, a 300 de ani de la naşterea lui Cromwell. Însă în ultima clipă, propunerea guvernului privind această temă a fost respinsă de către membrii irlandezi ai Camerei Lorzilor, atitudine pe care primul-ministru de pe vremea aceea, lordul Rosebery, a criticat-o, pe bună dreptate, spunînd că ar fi fost „mai elegant şi mai cinstit" dacă ar fi fost exprimată înainte ca statuia să fi fost executată şi piedestalul ridicat[39]. Pînă la urmă, statuia a fost aşezată în afara Camerei Comunelor.

Ceremonia de dezvelire a statuii, prezidată de lordul Rosebery, a fost distinsă prin prezenţa la tribună a trei evrei de seamă, lordul Rothschild, sir Samuel Montagu şi domnul Benjamin Cohen, veniţi ca să-şi manifeste recunoştinţa pentru faptul că Lordul-Protector le primise neamul cu căldură în Anglia. Lordul Rosebery a încercat să explice însemnătatea pe care o căpătase Anglia spre sfîrşitul domniei reginei Victoria prin aceea că Cromwell „mărise şi menţinuse puterea imperiului britanic", arătînd că imperialismul englez nu însemna poftă de dominaţie şi nici trufia puterii, ci mai degrabă idealul lui Oliver Cromwell care credea în Dumnezeu şi în libertate, precum şi în puterea Angliei de a apăra şi pe una şi pe cealaltă, părere pe care Lordul-Protector ar fi încuviinţat-o desigur din toată inima. Şi astfel, statuia lui continuă să stea înălţată şi astăzi, o figură dominantă de o mărime mai mare decît cea naturală, cu faţa îndreptată spre scuarul Parlamentului. Singură în acest loc, ea iese cu mult mai mult în evidenţă decît strînsele şiruri de suverani, mulţi dintre ei uitaţi, un loc cum nu se poate mai potrivit pentru acest om care n-a ajuns să fie de fapt rege, dar care a fost totuşi unic în istoria Angliei.

Firea lui Cromwell a fost atît de paradoxală, încît nu este poate surprinzător faptul că la 3 septembrie, ziua morţii lui, au apărut, nu mai departe decît în anul 1969, în rubrica anunţurilor personale din *The Times*, două note de comemorare contradictorii. Una din ele cita strigă-

tul de război de la Dunbar : „Să se înalțe Domnul, iar dușmanii să se risipească", în timp ce cealaltă avea următorul cuprins : „Cromwell. Spre veșnica osîndă a lui Oliver. Aținător la răzvrătire, trădător, regicid, rasist și fanatic hulitor. Dumnezeu să apere Anglia de oameni ca el". Această dihotomie se extinde de-a lungul întregii lui cariere, încă din timpul războaielor sau chiar dinaintea lor, și se referă în esență la imaginea lui Cromwell ca om de acțiune. Faptul că a fost om de acțiune nu poate fi pus cîtuși de puțin la îndoială. Am putea merge chiar mai departe, spunînd că cele mai măreațe momente ale carierei lui au fost acelea în care Cromwell a procedat cu îndrăzneală. Ceea ce i-a adus binemeritata înălțare spre faimă, lucrul care i-a întărit la rîndul lui poziția în lumea politică și l-a ridicat pînă la urmă spre cele mai înalte dregătorii ale țării, au fost tocmai hotărîtoarea repeziciune a raționamentelor sale militare, precum și rapida și strălucita concentrare a gîndirii lui pe cîmpul de luptă. Ca om politic, iar mai tîrziu ca stăpînitor al autorității supreme, aceeași capacitate de a lua hotărîri rapide, care semăna mai mult a impulsivitate în viața din timp de pace, a dus la dizolvarea Parlamentului trunchiat, l-a ridicat pe tronul Protectoratului și a prevenit, prin promptele lui acțiuni de eschivă față de parlamentele de diferite compoziții, amenințările la adresa poziției lui.

Poate că tocmai această unică însușire „cromwelliană" i-a atras pe cei ce se interesau de stările de fapt ale acțiunii politice să-i studieze viața. Într-adevăr, devenirea lui Oliver Cromwell n-a fost cercetată numai, de oameni politici englezi ca John Morley sau Isaac Foot, dar și de fostul președinte al Americii, Theodore Roosevelt. Și totuși, imaginea aceasta a lui Oliver Cromwell ca personalitate istorică gata să-și ia răspunderea și să conducă prin forță, deși adevărată în sine, nu cuprinde și umbrele aferente. Este omis îndeosebi dialogul de o viață întreagă pe care Cromwell l-a purtat cu el însuși în privința vrerilor Atotputernicului, meditație care a condus uneori la răstimpuri de șovăială atît de prelungi și de chinuitoare, încît, dacă ar fi să ne luăm după ele, Cromwell n-ar prea merita numele de om de acțiune. Pasiunea lui pentru cauza protestantă, izvorîtă din intensa-i preocupare față de răspîndirea credinței, precum și grija și interesul pentru propășirea spirituală a poporului englez au constituit o cu totul altă la-

tură a firii sale şi au jucat un rol îndestul de puternic, a cărui urmare a fost însă adesea să-l împingă mai degrabă la şovăială decît la acţiune.

Faimoasa duritate de care dădea dovadă din cînd în cînd trebuie pusă în cumpănă cu latura mai simţitoare a firii sale : bunătatea faţă de cei slabi şi grija de oameni, pe care a arătat-o în multe cazuri particulare, precum şi străduinţa dovedită ca Protector de a uşura viaţa oamenilor de rînd, astfel ca să nu mai fie împilaţi prin acţiunile autorităţilor care îi cîrmuiau. Înşirînd, în 1654, calităţile care făcuseră din Cromwell o admirabilă figură proeminentă a naţiunii engleze, Milton o cuprindea şi pe aceea a lipsei oricărei lăudăroşii şi trufii în legătură cu trecutul său [40]. Şi de fapt mărturiile arată, într-adevăr, că el obişnuia să atribuie, chiar în convorbirile sale particulare, meritul izbînzilor sale lui Dumnezeu de la o anumită treaptă în sus şi oştenilor săi de acolo în jos. Avea simţămîntul relaţiilor de familie, iar atitudinea faţă de copiii săi este atît de atrăgătoare, nu din cauză că a fost desăvîrşită, ci pentru că a fost atît de omenească. Se arăta curtenitor faţă de femei şi era întotdeauna gata să le cuprindă printre prietenii săi. Închina prieteniei mult timp şi multă artă, şi era răsplătit prin cordialitatea şi afecţiunea unor oameni de cele mai diferite nuanţe politice. Îndrăgea, de asemenea, Anglia însăşi, provincia engleză, sporturile engleze în aer liber, caii, cîinii, vînătoarea cu cîini şi cu şoimi, lucru care nu numai că-l arată a fi fost un om cu talente multiple, dar îl punea în legătură strînsă cu oamenii pe care îi cîrmuia, fiindcă îi împărtăşeau gusturile. Puse la un loc, aceste însuşiri duc la concluzia certă că, în viaţa lui particulară, Oliver Cromwell a fost un om cu mult farmec, pe care şi-l exercita aproape asupra tuturor acelora cu care avea de a face.

Însă toate acestea nu înseamnă că am tăgădui latura întunecată a firii sale, furia aceea teribilă care îl mîna în decursul bătăliilor şi care îl făcuse să-i masacreze, fără să se căiască, pe preoţii irlandezi şi să-l ucidă pe rege, fără să-l treacă după aceea nici cel mai slab fior de groază. Se recunoştea însă îndeobşte pe vremea aceea că, spre deosebire de multe dintre căpeteniile dinaintea lui sau de după el, care au căutat să dobîndească şi să păstreze o poziţie de forţă, Oliver Cromwell n-a fost un om însetat de sînge. Dintr-un anumit punct de vedere, poate că tocmai datorită faptului că îşi stabilise o normă ridicată de com-

portare politică, n-a fost pus pe aceeași treaptă cu tiranii și dictatorii, deși forța morală superioară de care a dat el dovadă a trecut uneori neobservată. Despre atitudinea față de propriii săi inamici s-a spus că : „De obicei nu se purta aspru cu ei, așa cum făceau alții de felul lui sau cum se așteptau unii că are să facă". [41] De altfel, înseși accesele lui de mînie erau în contrast izbitor cu marea stăpînire de sine pe care o dovedea cu alte prilejuri. Explicația pe care ar fi dat-o el însuși era simplă : accesele de furie veneau de la Dumnezeu. O explicație mai complicată ar fi aceea că, prin acțiunile sale năpraznice și temerare, Cromwell tăia din cînd în cînd nodul gordian al propriei sale firi, nod reprezentat de acea continuă cîntărire a semnelor și vrerilor divine care l-au făcut, de pildă, să zăbovească atît de mult pînă s-a legat pe viață și pe moarte cu dușmanii fățiși ai regelui. Ceea ce a dat o înfățișare paradoxală firii lui a fost tocmai această dublă aptitudine de acțiune și inacțiune.

Firește că un asemenea om trebuia să se apere împotriva învinuirii de fățărnicie, îndeosebi atunci cînd împrejurările luau pentru el o întorsătură favorabilă. El însuși făcuse observația că nimeni nu se urcă mai sus decît cel ce nu știe încotro se îndreaptă, deși este uneori greu să-i convingi pe cei ce-l privesc că un asemenea Icar norocos n-a năzuit de la început să ajungă la soare. Cu siguranță că Oliver Cromwell n-a fost un fățarnic în sensul convențional și josnic al cuvîntului, deși, ca orice om angajat în treburile obștești, era obligat să nu-și dezvăluie gîndurile. În biografia lui Cromwell, intitulată *The Perfect Politician*, pe care a scris-o în secolul al XVII-lea, Henry Fletcher cita chiar de la început potrivita maximă: „*Qui nescit dissimulare, nescit regnare*" *. Baxter și-a dat în această privință următoarea părere corectă : „Cromwell socotea păstrarea secretului drept un merit, disimularea o calitate, iar simularea, adică, mai pe șleau, minciuna sau perfidia, drept un cusur tolerabil în caz de necesitate". Argumentul potrivit căruia scopul scuză mijloacele este unul din acele adevăruri pe care foarte puține căpetenii, sau chiar oameni politici, le pot ocoli în decursul vieții lor.

Una din marile și neîndoielnicele calități ale lui Cromwell, care i-a sprijinit înălțarea, dar l-a și expus învinuirii de premeditare calculată, era darul lui de a-și înțelege se-

* Cine nu știe să se prefacă, nu știe să guverneze (în lat. în text). — M.L.

menii. Doctorul Bate scria că „nimeni nu se pricepea mai bine ca el la oameni", însușire care l-a ajutat în bună măsură să-și însufleţească oștenii și să creeze armata noului model. Era în stare să simtă apropierea sufletească și s-o inspire, fără să-și pună în joc poziția socială. Mai apoi, a fost ajutat din plin să guverneze nu numai de oameni ca Thurloe, în Consiliul de stat, și, în Scoția, de către excelenta clasă de administratori pe care și-a ales-o, dar în general de oameni ca Broghill, Fauconberg și Lockhart, foști regaliști, însă competenți. Din acest punct de vedere, felul iscusit în care se purta cu semenii săi este cea mai convingătoare expresie a inteligenței lui. Din fire, Cromwell nu era un ignorant. În rapoartele ambasadorilor străini puși să-l observe pot fi găsite multe referințe la „agerimea" și „înțelepciunea" lui. Whitelocke, care avusese toate posibilitățile să-l cunoască, îi confirmă inteligența și subtilitatea [42]. Cu toate acestea, Cromwell nu era un om deosebit de cult și se părea că avea atrăgătorul obicei al celor care citesc puțin, dar cu temei, de a stărui mai mult asupra unei anumite cărți. În fond, inteligența lui echivala în cel mai bun caz cu certa aptitudine de a-și dibui calea într-o situație dată, lucru care însemna la rîndul lui că se putea identifica cu mințile și acțiunile celor din jurul său. Încă din anul 1645, sir William Waller, războinicul, vorbea despre dibăcia lui Cromwell de a se arăta precaut în cele ce spunea, făcîndu-i în același timp pe ceilalți să iasă din rezervă și să-și dea la iveală cele mai intime intenții. Faptul că și-a făcut încă de pe cînd era tînăr relații politice utile în Parlament, că s-a încadrat cu ușurință într-o grupare, că a făcut parte din comitete și din alte asemenea organe, precum și dibăcia lui de a trece drept un bun om de partid, reprezintă o dovadă mai evidentă a inteligenței sale înnăscute decît multe din cuvîntările lui. Oricît ar fi de fascinante prin privirile fulgerătoare pe care ni le oferă aceste cuvîntări asupra omului aflat în spatele norilor, negurile întunecate care au coborît pînă la noi sînt adesea mult prea dense pentru ca să-i putem acorda titlul de mare orator. De asemenea, scrisorile lui, care ne mișcă adesea inima prin sinceritatea și naturaleţea lor atunci cînd se referă la vreo amărăciune personală, sînt îndeobște prea întortocheat scrise pentru a le putea proslăvi ca literatură. Înclinările firești ale minții lui erau uneori mistice, dar nu intelectuale.

În ceea ce privește corolarul învinuirii de ipocrizie, adică acela de ambiție nemărginită și necinstită, răspunsul este mai greu de dat. Ar trebui subliniat faptul că, spre deosebire de căpeteniile viitoare, care vor simți cîteodată că mantia măririi apasă prea greu pe umerii lor pentru ca să se poată supune poruncilor, Cromwell s-a dovedit a fi un comandant secund abil și agreabil. Nu era stăpînit de acea *superbia* * care i-a împins pe alții să scape de constrîngeri, lucru dovedit de sforțările sale ferme de a-l convinge pe Fairfax să accepte comanda supremă în Scoția. Este, de asemenea, îndoielnic că ar fi pus la cale conflictul cu Manchester pentru alte motive decît cele militare. Părerea răspîndită de panegiriștii săi, că fusese chemat în serviciul țării direct din viața particulară, poate fi susținută cu mai multă tărie, luînd în considerare ultimele împrejurări ale înălțării sale atunci cînd era la vîrsta mijlocie, decît însușindu-ne părerea opusă că ar fi fost un om continuu înclinat să-și croiască cu ghearele calea spre vîrf.

Faptul că Cromwell putea fi cuprins, într-un anume caz, de orbitorul simțămînt al dreptății cauzei lui rezultă în mod evident din vigoarea și încordarea de care a dat dovadă în conducerea războiului civil. Căutînd să înfăptuiască schimbarea, adică să aducă pacea prin război, după cum spune deviza latină, Cromwell a dovedit că se lepădase de toate îndoielile, fapt deosebit de remarcabil dacă ținem seama cît de revoluționară era ideea de a ridica armele împotriva regelui în contextul istoric al acelor vremuri cînd mulți se codeau mai întîi în fața unei asemenea perspective, pentru ca pînă la urmă să se frămînte de grijă. Ceea ce dă carierei lui Cromwell un aspect deosebit de important și paradoxal este tocmai faptul că după ce a condus revoluția împotriva ordinii existente, ca s-o numim așa, a ajuns ulterior în poziția opusă de a reprezenta el însuși ordinea. Istoria cunoaște mulți revoluționari, iar multe cîrmuiri s-au născut de pe urma unor răsturnări violente. Totuși faptul că Cromwell a reușit să se implice în conflict de pe ambele părți ale baricadei și să supraviețuiască după aceea reprezintă pentru el un merit aproape fără seamăn. În felul acesta, în dihotomia fundamentală a personalității sale el a fost nevoit să includă suplimentarul și contradictoriul element de a trebui să înfrunte chiar problemele pe care le ridicase el însuși la început. Pe

* Trufie (în lat. în text). — M.L.

măsură ce umbrele Protectoratului se alungeau, el s-a văzut în situaţia de a trebui să folosească din ce mai mult tocmai acele mijloace financiare sau politice împotriva cărora iniţial se ridicase. Cromwell şi-a păstrat puterea prin mijloace pe care Carol I ar fi fost încîntat să le folosească, dacă le-ar fi avut la dispoziţie, pentru o cauză pe care Cromwell o denumea pe atunci tiranie despotică.

Rezultă că pervertirea guvernării lui nu s-a datorat atît puterii absolute, ci unui alt corupător, şi anume împrejurărilor potrivnice, lucru care n-a făcut însă ca breşele din caracterul său să se vindece, astfel încît să poată vieţui mai uşor cu el însuşi. Era vestit pentru indulgenţa lui, precum şi pentru vigoarea cu care militase înainte de război împotriva bisericii anglicane din cauza conformismului pe care aceasta încerca să-l impună conştiinţelor. De aceea l-a mîhnit faptul că a trebuit să impună anumite măsuri ce aduceau a cenzură asupra propriilor minorităţi disidente, fiindcă — după cum socotea el — acestea nu voiau să respecte cerinţele legii şi ordinii. În cuvîntările şi convorbirile sale, precum şi în discuţiile cu disidenţii, Cromwell nu contenea să sublinieze măsura în care libertatea de conştiinţă înflorea sub Protectorat, fiind mai mare decît fusese vreodată în Anglia, lucru care, aşa cum s-a arătat, nu poate fi combătut. Totuşi, situaţia aceasta nu-l scutea de grijile care îi stăpîneau întruna mintea şi mai ales de teama că oamenii aceia nu vor respecta voia cerească, ci se vor pregăti să lupte şi pe mai departe împotriva lui. Ceea ce îi va pricinui însă cea mai mare suferinţă ca Protector va fi propria lui concepţie spirituală, concepţie care îi adusese totuşi cel mai mare sprijin în vreme de război, cînd fiecare izbîndă era pentru el un nou semn că cel Atotputernic era de partea lui. Dar unde erau de găsit semnele similare ale păcii ? Desigur că nu în dizolvarea diferitelor parlamente, în sporovăiala quakerilor sau în răzvrătirile regaliste. Ceea ce îi aducea poate ceva din vechiul sprijin era doar politica lui externă şi colonială. Se dovedea astfel că pînă la urmă omul de acţiune era la cheremul omului introspectiv, nici unul nelăsîndu-l pe celălalt să se odihnească.

Şi totuşi nu putem afirma simplu şi comod că Cromwell avea „două suflete ajutătoare, unul bun şi unul rău". În omul acesta sălăşluia un singur suflet adevărat, astfel că în fond ceea ce stîrneşte simpatia firească pe care o simţim pentru această fiinţă chinuită sînt tocmai aceste parado-

xuri şi îndoieli, care, pe o scară mai largă, au contribuit în mare măsură la moştenirea pe care ne-a lăsat-o el după moarte. Pot pretinde, pe bună dreptate, că se trag din Cromwell atît elementele radicale, cît şi cele conservatoare ale vieţii engleze şi anume primele din oşteanul înflăcărat şi din tînărul om politic, iar celelalte din bătrînul şi obositul Protector care căuta să folosească la maximum *status quo* de dragul legii şi al ordinii. Sînt menţionate îndeobşte două moşteniri pe care le-a lăsat în urma lui Cromwell : Moştenirea cea bună este reprezentată de fondul nonconformist al vieţii engleze, şi îndeosebi de acea conştiinţă nonconformistă căreia i se datoreşte în bună măsură onestitatea şi integritatea, care, aşa cum s-a exprimat sir Charles Firth, au avut timp să prindă rădăcini şi să se întărească sub ocîrmuirea lui Cromwell [43]. Drept moştenire rea este menţionată adesea ura împotriva guvernării militare, care îşi are obîrşia îndeosebi în experienţa cu generalii-maiori. După cum se ştie însă, moştenirile de acest fel sînt greu de analizat, fiindcă adevărata moştenire a carierei unui om poate fi cîteodată extrem de negativă. Ne putem încumeta doar să ghicim ce frămîntare năpraznică ar fi zguduit mai tîrziu structura socială a Britaniei dacă n-ar fi intervenit prefacerile mai domoale ale războaielor civile, care s-au sfîrşit prin întrematoarea ocîrmuire a lui Oliver.

Mai vădit este faptul că Cromwell a dovedit că, datorită calităţilor sale excepţionale, un om de obîrşie modestă se poate ridica atît de sus, încît să înfrunte cele mai mari puteri ale lumii. Ceea ce a stîrnit, deşi fără voia lor, admiraţia contemporanilor lui a fost tocmai acest spectacol al provocărilor şi izbînzilor asociat cu simţămîntul obştesc că omul era demn de locul lui, chiar dacă nu-i aparţinea pe drept. Sir John Reresby, regalistul, a fost acela care a spus despre Cromwell că „în cazul cînd cauza lui ar fi fost dreaptă, el putea fi unul din cei mai mari şi mai bravi oameni pe care i-a creat lumea". [44] Existenţa unui om atît de mare în viaţa publică a Angliei, şi deci în istoria ei, este în felul ei o moştenire tot atît de permanentă ca şi controversele care îi mai înconjoară încă numele. Cromwell a atins o înălţime de la care a putut nu numai să întindă mîna spre coroana regală, care era de atîta vreme simbolul autorităţii supreme în Anglia, dar, ca un ultim triumf, să o şi respingă, păstrîndu-şi totuşi puterea.

Chipul său îndîrjit şi îndurerat ne priveşte de-a curmezişul vremurilor ca un izvor de inspiraţie pentru oştean, iar

pentru revoluționar ca un izvor de încredere magică în lucrarea ce așteaptă să fie înfăptuită. Aflat acum în anii bătrîneții, el ne îndeamnă cu și mai multă putere să nădăjduim că oameni asemenea lui pot să existe și vor mai trăi, iar odată cu ei va veni, indiferent de scăderile practicii și de întunecarea străvechii strălucir în inevitabila pulbere a necazurilor, grija pentru onestitatea guvernării și încrederea în capacitatea conducerii. Atîta vreme cît influența individualităților asupra cursului istoriei va fi socotită demnă de a fi luată în considerație, persoana lui Oliver Cromwell — exemplu suprem al omului care și-a făurit el singur destinul, influențînd astfel, în bine sau în rău, și soarta țării sale — va trebui să ocupe un loc de frunte. Carlyle credea în cultul eroilor, pe care îl socotea un fapt valoros, precum și în certitudinea că eroii ne sînt trimiși de soartă. Poate că o epocă mai lipsită de avînt îi va tăgădui lui Cromwell epitetul de erou, fără să-i poată tăgădui însă măreția, calitate pe care nimeni din cei ce l-au cunoscut, fie că era vorba de prieteni sau de vrăjmași, n-a încercat să i-o smulgă. Cel care a rostit epitaful definitiv al Protectorului a fost propriul său slujitor, John Maidstone, care, de pe poziția lui, lipsită, prin datină, de eroism, și fără să țină seama de defectele, pasiunile și intențiile stăpînului său, a spus : „Arareori a sălășluit într-o casă de lut un suflet mai mare".

Indice de autori şi lucrări

12 TOTUL SE ÎNNOIEŞTE

1 Whitelocke, II, p. 523.
2 *Mercurius Pragmaticus* 12 Iunie 1649.
3 Whitelocke, III, p. 135; *Mercurius Pragmaticus* 12 Iunie 1649.
4 Whitelocke, III, p. 49; *Inventories*, p. xiv; C.S.P. Domestic 1649—50, p. 468.
5 Jusserand, XXIV, p. 83; *Inventories*, p. xiv.
6 Oxford English Dictionary, II.
7 Ludlow, I, p. 220.
8 C.S.P. Domestic 1549—50, p. xiv.
9 Gibb, *Lilburne*, p. 292.
10 Zagorin, *Political Thought*, p. 79; Masson, IV, p. 64.
11 Halkett, p. 26; Underdown, *Conspiracy*, p. 13; Josselin, p. 63; Gibb, *Lilburne*, p. 233.
12 *Cromwelliana*, p. 53; Whitelocke, III, p. 53; *Mercurius Pragmaticus* 12 Iunie 1649.
13 Whitelocke, III, p. 540; Abbott, II, p. 8.
14 Abbott, II, p. 95.
15 Abbott, II, p. 237.
16 *Mercurius Pragmaticus*, 27 Februarie 1649.
17 Abbott, II, p. 36.
18 Gibb, *Lilburne*, p. 259.
19 Walker, *Independency*, II, p. 153.
20 *Mercurius Militaris* 22 Aprilie 1649.
21 Capp, p. 52—5.
22 Whitelocke, III, p. 17; *Letter to Lord Fairfax*.
23 Whitelocke, III, p. 24; Gardiner, *Commonwealth*, I, p. 248.
24 Hill, *God's Englishman*, p. 112.
25 Owen Correspondence, p. 32.
26 Owen Correspondence, p. 23 şi 40.
27 Abbott, II, p. 67; *Perfect Diurnall* 14 Mai 1649.
28 Abbott, II, p. 68.
29 Gretton, p. 251.
30 White, *True Relation*.
31 Tonnies, *Behemoth*, p. 162.
32 Wood, II, p. 620.
33 Abbott, II, p. 74.
34 Abbott, II, pp. 74—5.
35 *Perfect Diurnall* 7 Iunie 1649; Whitelocke, III, p. 46.
36 Gardiner, *Commonwealth*, I, p. 176; Clarendon, V, p. 62.
37 C.S.P. Domestic, 1649—50, p. xlv.
38 *Man in the Moon*, 4 Iulie 1649.
39 *Moderate Intelligencer*, 5 Iulie 1649.

40 *Mercurius Pragmaticus*, 31 Iulie 1649.
41 Abbott, II, p. 100—1.
42 Chandos, p. 460.

13 IRLANDA : VĂRSAREA DE SÎNGE

1 Stearns, p. 353.
2 Murphy, n. 3, p. 77.
3 Murphy, p. 72 ; *History of the Warr of Ireland* ; Bohn, II, p. 180.
4 Spenser, *View*, p. 151 ; Josselin, p. 67 ; *Mercurius Elencticus*, 25 Iunie 1649 ; *Moderate Intelligencer*, 31 August 1649.
5 Abbott, II, p. 110.
6 Burghclere, I, p. 368 ; Ludlow, I, p. 231.
7 MacLysaght, p. 186.
8 Owen, *Correspondence*, p. 35.
9 Campion, *History ; Illustrations*, p. 349.
10 MacLysaght, p. 137 şi urm.
11 *Illustrations*, p. 370 ; Piers, *Westmeath*, p. 105.
12 Murphy, p. 89 ; *Cromwelliana*, p. 64.
13 Abbott, II, p. 118 ; Murphy, p. 93 ; Burghclere, I, p. 372.
14 Gardiner, *Commonwealth*, I. p. 118, n. 2.
15 Abbott, II, p. 125.
16 Ludlow, I, p. 233 ; Whitelocke, III, p. 112.
17 Abbott, II, p. 128 şi n. 62.
18 Verney, II, p. 344.
19 Abbott, II, p. 127 ; *Cromwelliana*, p. 64.
20 Abbott, II, p. 122 ; Ludlow, I, p. 234 ; Burghclere, I, p. 374 ; Fletcher, p. 34 ; Whitelocke, III, p. 78.
21 Burghclere, I. p. 373.
22 Murphy, p. 116.
23 C.S.P. Venetian, 1647—52, p. 116 ; Murphy, p. 142.
24 *Very full and particular relation*, N.L., Ireland, MS 9696.
25 Abbott, II, p. 135.
26 Abbott, II, p. 142.
27 Abbott, II, p. 139.
28 Abbott, II, p. 140.
29 *Dr. French*, N.L. Ireland, MS 9396.
30 Heath, *Flagellum*, p. 83.
31 C.S.P. Irish Series, 1660—1652, p. 336.
32 *Taking of Wexford* ; N.L. Ireland, MS 9696.
33 N.L. Ireland, MS 9696, 22 Octombrie 1649.
34 *Very Full and Particular Relation*, N.L., Ireland, MS 9696.
35 Abbott, II, p. 145.
36 Fanshawe, p. 53 ; Abbott, II, p. 164.
37 Abbott, II, p. 176.
38 Murphy, p. 245.
39 Abbott, II, p. 173 şi 186.
40 Abbott, II, p. 196.
41 Prendergast, p. xxvi.
42 N.L. Ireland, D 7403 ; Murphy, p. 261.
43 Abbott, II, p. 229 ; Burghclere, I, p. 380.
44 Murphy, p. 335 ; Abbott, II, p. 252 ; Tibbutt, *Dyve*, p. 100.
45 *History of the Warr of Ireland*, p. 106.
46 Murphy, p. v.
47 Whitelocke, III, p. 108 ; *Mercurius Politicus*, 3 Iunie 1650.

14 SCOŢIA : DECIDEREA CAUZEI

1 Whitelocke, III, p. 117 ; Underdown, *Conspiracy*, p. 30.
2 Hillier, *Titus*, Appendix, p. 329—333 ; Willcock, p. 369.
3 Hutchinson, p. 315; Whitelocke, III, p. 207.
4 *Mercurius Politicus*, 6 Iunie 1649 ; *Nouveles Ordinaires* Nr. 1 ;
5 Bastide, p. 155, n. 1.

6 Jusserand, XXIV, p. 85 ; Nickolls, *Letters*, p. 11.
7 Josten, II, p. 533 şi 583 ; Gibb, *Lilburne*, p. 297.
8 Abbott, II, p. 281 ; Burnet, *History*, I, p. 154.
9 Bright Papers, Introducere.
10 Abbott, II, p. 325.
11 Nicoll, *Diary*, p. 21 ; Douglas, *Scotch Campaigns*, p. 33 ; Abbott, II, p. 290 ; Trevelyan (Longwitton) MSS.
12 Douglas, *Scotch Campaigns*, p. 92.
13 Abbott, II, p. 302.
14 Douglas, *Scotch Campaigns*, p. 67 n. şi p. 70 ; Nickolls, *Letters*, p. 17.
15 Burnet, *History*, I, p. 56.
16 Carte, I, p. 380.
17 Fletcher, p. 101.
18 Barnes, *Memoirs*, I, p. 111; Tibbutt, *Okey*, p. 39 ; Abbott, II, p. 521.
19 Hodgson, p. 147 ; Abbott, LV, p. 278 ; Whitelocke, III, p. 239.
20 Nickolls, *Letters*, p. 23 ; Abbott, II, p. 326—330 ; Burnet, *History*, I, p. 56 ; Douglas, *Scotch Campaigns*, p. 100 şi n. 2.
21 Henfrey, p. 2 ; Whitelocke, III, p. 236 ; Abbott, II, p. 391.
22 Public R.O. 31/3/90 ; *Nouvelles Ordinaires* Nr. 10 ; Nickolls, *Letters*, p. 25.
23 Baillie, III, p. 105; Scottish R.O. 31/19 ; Nicoll, *Diary*, p. 32.
24 Fletcher, p. 121; Abbott, II, p. 337.
25 Baillie, I, p. lxii; Abbott, II, p. 346.
26 *Roundhead Officers*, p. 19.
27 Whitelocke, III, p. 255 ; Abbott, II, p. 482 ; *Cromwelliana*, p. 92.
28 Nicoll, Diary, p. 34; Heath, *Flagellum*, p. 102.
29 Abbott, II, p. 385.
30 Abbott, II, p. 395 ; *Perfect Passages*, 7 Martie 1651 ; Heath, *Flagellum*, p. 107.
31 Abbott, II, p. 397 ; Newbattle, II, GD40/10 ; Carte, I. p. 466 ; Josselin, p. 81.
32 Abbott, II, p. 412.
33 Noble, I, p. 135 ; Abbott, II, p. 425.
34 Abbott, II, p. 421 ; *Several Proceedings*, 29 Mai 1651 ; Whitelocke, III, p. 306.
35 Abbott, II, p. 421 ; *Perfect Diurnall*, 26 Mai 1651.
36 Douglas, *Scotch Campaigns*, p. 258; *Roundhead Officers*, p. 31, 18, 21—2.
37 *Roundhead Officers*, p. 33 ; Fletcher, p. 137.
38 Carte, I, p. 427.
39 Abbott, II, p. 444.
40 *Mercurius Politicus*, 7 August şi 21 August 1651.
41 Underdown, *Conspiracy*, p. 51.
42 Abbott, II, p. 451—2.
43 Abbott, II, p. 453.
44 Abbott, II, p. 467 n. 179.
45 Abbott, II, p. 455.
46 Abbott, II, p. 461.
47 *True and Faithful Narrative.*
48 *Perfect Diurnall*, 1 Septembrie 1651, *Mercurius Politicus*, 4 Septembrie 1651.
49 Hodgson, p. 155.
50 Abbott, II, p. 461 şi 463; *Reliquiae*, I, p. 69 ; C.S.P. Venetian 1647—52, p. 502.

15 AŞEZAREA NAŢIUNII

1 Abbott, II, p. 503.
2 *Cromwelliana*, p. 116, Ludlow, I, p. 344 ; C.S.P. Venetian 1647—52, p. 268.
3 C.S.P. Domestic 1651, b. 498.
4 Clarendon, IV, p. 274.
5 Josten, II, p. 591 ; Hill, *God's Englishman*, p. 134.
6 Whitelocke, III, p. 372.
7 Ludlow, I, p. 244.
8 Hutchinson, p. 330.

9 Hardacre, p. 94 ; James. *Social Problems*. p. 130.
10 Lilly, *Merlini Anglici ;* Thomas, *Religion*, p. 300 ; Firth şi Rait, II, p. 455 ; Ludlow, I, p. 244.
11 Owen, *Correspondence*, p. 46.
12 Vezi James, *Tithes*.
13 Abbott, II, p. 520 ; Masson, IV, p. 92.
14 Abbott, II, p. 537.
15 Abbott, III, p. 586.
16 Hobman, *Thurloe*, p. 20 ; C.S.P. Domestic 1651—2, p. 334 ; C.S.P. Venetian 1647—52, p. 220.
17 Jusserand, XXIV, p. 107 şi 149 şi urm.
18 Hill, *God's Englishman*, p. 132 ; Fletcher, p. 182 ; Abbott, II, p. 568.
19 Hill, Puritanism, p. 133 ; C.S.P. Venetian 1657—52, 202.
20 C.S.P. Venetian, 1647—52, p. 202.
21 Rowe, *Vane*, p. 147 şi urm.
22 Abbott, II, p. 526.
23 Whitelocke, II, p. 446.
24 Whitelocke, III, p. 468 şi urm.
25 *Mercurius Politicus*, 18 şi Septembrie 1651; 22 Aprilie 1652.
26 Zagorin, *Political Thought*, p. 64 şi urm.; *vezi* Wallace, *Destiny*.
27 C.S.P. Venetian 1647—52, p. 300.
28 Gardiner, *Commonwealth*, C.S.P. Venetian 1652—3, p. 60.
29 Abbott, II, p. 626 ; Whitelocke, IV, p. 1; Gumble, p. 73.
30 Abbott, III, p. 58.
31 Abbott, III, p. 59.
32 Gardiner, *Commonwealth*, II, p. 259 şi urm. : Abbott, II, p. 640.
33 Abbott, III, p. 60.
34 Josten, II, p. 642.
35 Gardiner, *Commonwealth*, II. p. 264 n. 1.
36 Ludlow, I, p. 352 ; Blencowe, p. 140 ; Whitelocke, IV, p. 5.
37 Worden, *Bill*, p. 496; Josten, II, p. 642.
38 Ludlow, I, p. 357.
39 Abbott, III, p. 5 şi p. 60.
40 Osborne, p. 77 ; *Nouvelles Ordinaires* Nr. 148.
41 C.S.P. Domestic 1653, p. 304.

16 LA HOTARUL PROFEŢIILOR

1 Abbott, III, p. 453 *Staffs, and Rebellion*, p. 72 ; D.N.B.
2 *Staffs, and Rebellion*, p. 73; Hardacre, p. 106.
3 C.S.P. Venetian 1653—4, p. 81, Guizot II, p. 372.
4 Carte, II, p. 372.
5 C.S.P. Venetian 1653—4, p. 77 ; Gardiner, *Commonwealth*, III, p. 280 ; Abbott, III, p. 280
6 C.S.P. Venetian 1653—4, p. 90; Jasnowski, p. 52.
7 Abbott, III, p. 31; Burnet, *History*, I, p. 89.
8 Abbott, II, p. 506; Hobman, *Thurloe*, p. 30.
9 Osborne, p. 79 ; C.S.P. Venetian, 1653—4, p. 78 ; *Staffs, and Rebellion*, p. 73.
10 Margoliouth, I, p. 100 ; II, p. 304.
11 Abbott, III, p. 649.
12 *Staffs, and Rebellion*, p. 76; Clarendon, V, p. 282; Farnell, *Usurpation*.
13 Abbott, III, p. 454 ; *Staffs. and Rebellion*, p. 77.
14 Abbott, III, p. 52.
15 *Staffs, and Rebellion*, p. 77.
16 Abbott, III, p. 70.
17 Wilson, *Dutch Republic*, p. 187; Abbott, III, p. 84.

18 Whitelocke, III p. 377; Cromwellian Union, p. xxxix şi urm.
19 Row, Blair, p. 292: *Scotland and Commonwealth*, p. 41, p. xxvi şi p. 370.
20 *Scotland and Commonwealth*, p. xxxv şi p. 266.
21 *Scotland and Commonwealth*, p. 363; p. 79; p. 273; p. 365.
22 *Scotland and Commonwealth*, p. xlvi şi urm.
23 *Vezi* Trevor-Roper, *Religion*, p. 363.
24 Jaffray, p. 51.
25 Brown, *Baptists*, p. 27 n. 49.
26 James, *Tithes*, p. 13.
27 Abbott, III, p. 88.
28 Kitchin, *L'Estrange*, p. 37.
29 Bastide, p. 20.
30 Abbott, III, p. 124.
31 Abbott, III, p. 116.
32 Thurloe, I, p. 645:
33 Hane, *Journal*, a xxiii.
34 C.S.P. Venetian, 1653—4, p. 155.
35 *Commons Journals*, VIII, p. 363.
36 Abbott, III, p. 131.
37 Ludlow, I, p. 370; C.S.P. Domestic, 1653—4, p. 297; Abbott, IV, p. 417.
38 Burnet, *History*, I, p. 72; *Nouvelles Ordinaires* Nr. 183.
39 Abbott, III, p. 139.

17 PUTEREA

1 Fletcher, p. 196; *Scotland and Protectorate*, p. 10.
2 Hobman, Thurloe, p. 21 şi 13; Brown, *Baptists*, p. 45; Thurloe, I, p. 640.
3 *Agathocles;* Hobman, Thurloe, p. 30.
4 Palme, *Peace*, p. 165 n. 1.
5 *Weekly Intelligencer*, 14 Martie 1654; C.S.P. Domestic 1653—4, p. ix; 1654, p. 291; *Inventories*, p. 72, 417.
6 C.S.P. Domestic 1653—4, p. 448 şi urm; *Inventories*, p. 163 şi 55; Evelyn, I, p. 328.
7 C.S.P. Domestic 1654, p. 70, 137 şi urm.
8 C.S.P. Domestic 1654, p. 39 şi 99.
9 Nickolls, *Letters*, p. 115.
10 Firth, *Court*, p. 352.
11 Waylen, p. 186; Abbott, II, p. 508.
12 *Newcastle*, p. 184.
13 Abbott, III. p. 373; Firth, *Court*, p. 357; C.S.P. Domestic 1655, p. 87.
14 Fletcher, p. 210.
15 Scholes, p. 130 şi urm.; Young, *Music*, p. 213.
16 *Scholes*, p. 137 şi p. 142. n. 2.
17 Scholes, p. 59 şi urm.
18 Hotson, p. 44 şi urm.
19 Wright, *Reading of plays*, p. 74 şi urm.
20 Hotson, p. 139.
21 Firth, *Davenant*, p. 319.
22 Van Lennep, p. 29.
23 Hotson, p. 158.
24 Masson, V, p. 75.
25 Wright, *Reading of plays*, p. 89 şi 105.
26 Clyde, p. 287 şi 338.
27 Masson, V, p. 235 şi urm.; Vaughan, I, p. 466.
28 Birch, Boyles, p. 284; Vaughan, I, p. 466; Waylen, p. 296; Thurloe, VII, p. 395.
29 Ramsey, Henry, p. 114; C.S.P. Domestic 1651—2, p. 468; Thurloe, VI, p. 238; Slingsby, p. 218.
30 *Vezi* McClung Evans, *Lawes;* Souers, *Orinda.*
31 Walpole, *Anecdotes*, p. 444.
32 Scholes, p. 158; C.S.P. Domestic 1657—8, p. 9; Scott Thomson, p. 183.
33 Brailsford, p. 116 şi p. 148.
34 Hotson, p. 59 şi urm.
35 C.S.P. Domestic 1651—2, p. 313 şi 371.
36 Evelyn, I, p. 301; de ex. *Mercurius Politicus* nr. 257; Staffs. R.O. D/868/8/6; Os-

borne, p. 158 ; Halkett, p. 58.
37 Barnard, *Throckmorton*, p. 27.
38 Brett-James, p. 507.
39 C.S.P. Domestic 1655, p. 316; Nevo, p. 10.
40 Salisbury MSS, p. 433.
41 *Vezi* Fraser, *Bess and Old Noll.*
42 Burnet, *History*, I, p. 272 ; Tollemache MSS.
43 Maidment, p. 235.
44 Phillips, *Captains*, p. 339 ; Chandos, p. 462 ; Heath, *Flagellum*, p. 128 ; Noble, I, p. 127 n.
45 Abbott, II, p. 330.
46 *Staffs and Rebellion*, p. 71.
47 Steadman, *Milton*, p. 79.
48 Zagorin, *Political Thought*, p. 71 ; Salmon, p. 106.
49 Flecknoe, p. 66; Hutchinson, p. 339.

18 SPINI ŞI MĂRĂCINI

1 Firth, *Last Years*, I, p. 28 ; Ashley, *Financial*, p. 48 ; Hobman, *Thurloe*, p. 234 ; Masson, IV, p. 479.
2 Firth, *Oliver*, p. 339 ; C.S.P. Domestic 1653—4, p. ix ; 1654 p. xv ; Wolfe, *Milton*, p. 243.
3 Nourse, p. 520.
4 Hill, *Antichrist*, p. 122.
5 Abbott, III, p. 607—16.
6 Thirsk, *Sales*, p. 204 ; Hardacre, p. 945.
7 Hardacre, p. 109.
8 C.S.P. Venetian 1643—7, p. 285; *Brief Lives*, II, p. 225; Petersson, p. 250.
9 Petersson, p. 257 ; C.S.P. Venetian 1653—4, p. 253 ; Hardacre, p. 118.
10 C.S.P. Venetian 1655—6, p. 84 ; Clarendon State Papers, III, p. 44 şi p. 275.
11 Hardacre, p. 119.
12 Bridgwater MSS /8044.
13 Bridgwater MSS/8045.
14 Bridgwater MSS /8047.
15 Bridgwater MSS /8179.
16 Bridgwater MSS /8181.
17 Bridgwater MSS /8180.
18 Bridgwater MSS /8183.
19 Bridgwater MSS /8185.
20 Lamont, *Godly Rule*, p. 155; *Underdown, Conspiracy*, p. 73 şi urm.
21 *Cromwelliana*, p. 134 ; Guildhall MSS 6047 /1.
22 Bright Papers JP43/BR 78.
23 *Mercurius Politicus*, 6 Iulie 1654 ; Jusserand XXIV, p. 172, 187—8.
24 Gardiner, *Commonwealth*, III, p. 70.
25 Jusserand, XXIV, p. 151 şi n. 3 ; Thurloe, III, p. 33.
26 N.L. Ireland, MS/5879.
27 Prendergast, p. 72 şi urm.
28 Clarke, *Colonisation*, p. 203.
29 Petty, *Down Survey*, p. 91; Prendergast, p. 203 şi 155.
30 Prendergast, p. 228 şi 231.
31 Pakenham MSS.
32 Gookin, *Great Case*, p. 26 ; Bastide, p. 160.
33 Nikolls, *Letters*, p. 44.
34 N.L. Ireland, D/7404 ; Abbott, III, p. 238; IV, p. 437.
35 Prendergast, p. 18.
36 Burghclere, I, p. 434.
37 Orrery, p. 47.
38 Burghclere, I, p. 442.
39 *Several Proceedings*, 31 August 1654 ; Tonnies, *Behemoth*, p. 180.
40 Abbott, III, p. 434 ; Foot, *Cromwell ;* Gardiner, *Commonwealth*, III, p. 179 nr. 1.
41 Abbott, III, p. 446—51.
42 Abbott, III, p. 451.
43 C.S.P. Venetian 1653—4, p. 185.
44 Portland, I, App. Pt. 1., p. 678 ; C.S.P. Venetian 1653—4, p. 269.
45 Margoliouth, I, p. 112 ; Ludlow, I, p. 379 ; Abbott, II, p. 61.
46 Abbott, III, p. 572.
47 Woolrych, *Penruddock*, p. 9.
48 Abbott, III, p. 579.

49 Underdown, *Conspiracy*, p. 125 și urm.
50 Vaughan, I, p. 151.

19 LA LUCRU ÎN LUME

1 C.S.P. Domestic 1654, p. 457 ; Masson, V, p. 47.
2 Clarke, III, p. 12.
3 Clarke, III, p. 207.
4 Bate, II, p. 208 ; Whitelocke, IV, p. 189 ; Ludlow, I, p. 417 ; Burnet, *History*, I, p. 79.
6 Gage *English-American*, p. 401.
6 Venables, p. ix.
7 Venables, p. 8 și xxiii.
8 Venables, p. xli; p. 41 ; Colonial Entry Book 142/30.
9 Venables, p. xiv.
10 Venables, p. xi-ii ; xxxv.
11 Abbott, III, p. 516.
12 *Mercurius Politicus*, 17 Martie 1655.
13 Venables, p. 146 ; Harlow, p. 37 și urm.; Ligon, *Barbados*, p. 28.
14 Foster, *Horrid Rebellion*.
15 Carte, I, p. 50.
16 Brown, *Baptists*, p. 98 ; C.S.P. Domestic 1655, p. 341 ; Abbott, III, p. 859 ; LV, p. 262 ; Staffs, R.O.D. /868/5/8.
17 Venables, p. 49, p. 160; *Vezi* Taylor, *Western Design*.
18 *Mercurius Politicus* 20 Septembrie 1655.
19 Ramsey, *Henry*, p. 20.
20 Hobman, Thurloe, p. 95 ; Colonial Entry Book, SP/25/76 ; Thurloe, IV, p. 23.
21 J. Wedgwood, *Collections*, p. 101 ; Andrews, Committees, p. 144 și urm.
22 British Museum Add. MSS. 11, 411.
23 Nickolls, *Letters*, p. 54 ; Abbott, IV. p. 345.
24 Taylor, *Western Design*, p. 111 și urm.
25 Waylen, p. 210 ; Hinton, p. 96 ; Evelyn. I, p. 323.
26 C.S.P. Venetian 1655—6, p. 10 ; D.N.B.
27 Ashley, *Financial*, p. 147—8; Abbott, III, p. 745.
28 *Mercurius Politicus*, 10 Mai 1655.
29 Whitelocke, IV, p. 203 ; C.S.P. Venetian 1655—6, p. 72 ; C.S.P. Domestic 1655, p. 184—5 ; Vaughan, I, p. 174, 185 și 286.
30 Abbott, III, p. 731.
31 Abbott, IV, p. 137 ; Baschet 31/3/102, 5 Iunie 1658; Jusserand XXIV, p. 215 n. 3.
32 Thurloe, VII, p. 190 ; Baschet 31/3/101, 10 Martie 1657.
33 Abbott, IV, p. 261.
34 *Court and Kitchen*, p. 38.
35 Ashley, *Financial*, p. 84.
36 Roberts, *Baltic Policy*, p. 146.
37 Abbott, IV, p. 261; Thurloe, III, p. 173.
38 Jasnowski, p. 52; Borshak, p. 143 și urm.
39 Thurloe, II, p. 731 ; C.S.P. Venetian, 1655—6, p. 40.
40 *Vezi Hinton*, p. 97 și urm.
41 Roberts, *Baltic Policy*, p. 150.
42 Abbott, IV, p. 43.
43 Abbott, IV, p. 94.
44 Roberts, *Baltic Policy*, p. 174.
45 Bohn, I, p. 287; Burnet, *History*, I, p. 83.
46 Somers Tracts, VI, p. 330 ; Margoliouth, I, p. 133 ; *Mercurius Politicus*, 3 Septembrie 1658 ; Reresby, p. 16 n. 3 ; Burnet, *History*, I, p. 86.
47 Margoliouth, I, p. 208.
48 Ludlow, II, p. 2—3 ; Jusserand, XXIV, p. 220 n. 2.
49 C.S.P. Venetian, 1655—6, p. 133.
50 Clarendon, VI, p. 94.

20 EVREII ŞI GENERALII-MAIORI

1 Hobman, *Thurloe*, p. 60.
2 Ashley, *Greatness*, p. 315—16.
3 Hutchinson, p. 340; Everett, *Kent*, p. 288 ; Roots, *Rebellion*, p. 194.
4 Abbott, IV, p. 278.
5 Heath, *Flagellum*, p. 171 ; Coate, *Cornwall*, p. 294.
6 Abbott, III, p. 756.
7 Wolf, *American Elements*, p. 76 ; Trevor-Roper, *Religion*, p. 281.
8 Hill, *Puritanism*, p. 140.
9 Wolf, *Crypto Jews*, p. 55 ; Wolf, *First English Jew*, p. 14.
10 Sadler, *Rights of the Kingdom ;* Hyamson, *Lost Tribes*, p. 115.
11 Wolf, în Roth, *Essays*, p. 93.
12 Wolf, *Menasseh Mission*, p. xxxxvii.
13 Roth, *Menasseh*, p. 251.
14 C.S.P. Venetian 1655—6, p. 160.
15 *Agathocles ;* Noble, I, p. 121 n. ; C.S.P. Venetian 1655—6, p. 160 ; Fletcher, p. 225.
16 Wolf, *Menasseh Mission*, p. liii ; Abbott, IV, p. 33 ; Hobman, *Thurloe*, p. 70.
17 Evelyn, I, p. 327 ; Roth, *New Light*, p. 130.
18 Roth, *New Light*, p. 131.
19 Roth, *History*, p. 164.
20 Burnet, *History*, I, p. 76; Burton. *Diary*, 4 Februarie 1658 ; Wolf, *American Elements*, p. 96 ; Wolf, *Restoration*, p. 5.
21 Roth, *Menasseh*, p. 269.
22 Wolf, *Restoration*, p. 5.
23 Clyde, p. 262 şi 271 ; Thurloe, III. p. 111.
24 Firth, *Last Years*, I, p. 79 ; Trimble, p. 104 ; Baschet 31/3/101, 10 Decembrie 1657.
25 Abbott, IV, p. 368.
26 C.S.P. Domestic 1656—7, p. 229 şi 335 ; Brown, *Baptists*, p. 101.
27 Fox, *Journal*, p. 105.
28 Abbott, III, p. 373.
29 C.S.P. Domestic 1656—7, p. 229 ;
30 *Vezi* Kirby, *Church Settlement*.
31 Stearns, p. 401.
32 Carte, II, p. 80; Newbattle, II, GD 40 V/73 ; Proc. Roy. Med. Soc., XXIV, p. 1412.
33 Abbott, IV, p. 69.
34 Bate, II, p. 199 ; Carte, II, p. 90.
35 C.S.P. Venetian 1653—4, p. 177.
36 C.S.P. Venetian 1655—6, p. 124 ; Warwick, p. 248 ; Pearson şi Morant, p. 269 ; Reresby, p. 22
37 Abbott, III, p. 589.
38 Abbott, III, p. 757.
39 Ramsey, *Henry*, p. 86 ; *Mercurius Politicus*, 1 Mai 1656.
40 Brown, *Baptists*, p. 151.
41 Abbott, IV, p. 146.
42 C.S.P. Venetian 1654—5, p. 275 ; 1655—6, p. 550 ; Noble, I, p. 377 ; C.S.P., Domestic 1657—8, p. 266.
43 Ludlow, II, p. 11.
44 Coate, *Cornwall*, p. 294 ; C.S.P. Venetian 1655—6, p. 261.
45 Abbott, IV, p. 258.
46 Foot, *Cromwell*.

21 SCEPTRUL REGAL

1 Abbott, IV, p. 260.
2 Saillens, p. 209.
3 Ludlow, II, p. 20.
4 Josselin, p. 111 ; C.S.P. Venetian 1655—6, p. 229.
5 Henfrey, p. 91 şi urm.
6 Clyde, p. 285.

7 Firth, *Last Years*, I, p. 85 şi urm.
8 Abbott, IV, p. 894.
9 Nickolls, *Letters*, p. 143.
10 Thurloe, VI, p. 19.
11 Thomason, *Tracts*, 8 Aprilie 1658—3 Noiembrie 1659 fol. 8; Firth, *Last Years*, I, p. 116.
12 *Mercurius Politicus*, 11 Februarie 1657.
13 Vaughan, II, p. 99 ; Abbott, IV, p. 388.
14 Clarke. III, p. 88 ; Thurloe, VI, p. 15 şi 101 ; Baschet 31/3/101, 1 Februarie 1657.
15 Abbott, IV, p. 417.
16 Clarke, III, p. 93.
17 Thurloe, VII, p. 182; Ramsey, *Henry*, p. 161.
18 Thurloe, V, p. 146; Ramsey, *Studies*, p. 172 ; Lansdowne MSS 821 f. 321; C.S.P. Domestic 1656—7, p. 322.
19 Ramsey, *Studies*, p. 38.
20 Brown, *Baptists*, p. 114 ; *Committee for Compounding*, Vol. 2, Nr. 55, p. 115.
21 Lansdowne MSS 821 f. 57 ; Burnet, *History*, I, p. 124.
22 *Carlingford Papers*, 5 Martie 1659.
23 Firth, *Last Years*, I, p. 210.
24 Guizot, II, p. 272.
25 Abbott, IV, p. 414.
26 Abbott, IV, p. 414 şi 418.
27 Thurloe, VI, p. 74; Nicholls, *Letters*, p. 141.
28 Capp, p. 119 ; Vaughan, II, p. 121.
29 C.S.P. Venetian 1657—9, p. 35 ; Thurloe, VI, p. 157.
30 *Cromwelliana*, p. 163; *Mercurius Politicus*, 26 Martie 1657.
31 Abbott, IV, p. 445; Thurloe, VI, p. 170.
32 Thurloe, VI, p. 219.
33 *Mercurius Politicus*, 9 Aprilie 1657; Abbott, IV. p. 484.
34 Vaughan, II, p. 147; Baschet 31 3/101, 26 Aprilie 1657; C.S.P. Venetian 1657—9, p. 45.
35 Thurloe, VI, p. 219 ; Lansdowne MSS 822 f. 57; Baschet 31/3/101, 16 Mai 1657.
36 Ludlow, II, p. 25.
37 Thurloe, VI, p. 287 ; Whitelocke, IV, p. 288.
38 *Mercurius Politicus*, 7 Mai 1657 ; Abbott, IV, p. 512.
39 Abbott, IV, p. 509—10.
40 Lansdowne MSS 822 f. 75 şi f. 108.
41 Thurloe, V, p. 146.
42 Lansdowne MSS 822 f. 12 ; Phillips, *Captains*, p. 328.
43 Burton, *Diary*, II, p. 305.
44 *Mercurius Politicus*, 25 Iunie 1657.
45 Pugh, *Prophecies*; Thomason. *Tracts*, 8 Aprilie 1658—3 Noiembrie 1659, f. 9.
46 Kermode, *Milton's Hero*.

22 BĂTRÎNUL OLIVER VINE CU IDEI NOI

1 Lansdowne MSS 822, f. 100.
2 Evelyn, I, p. 326; Trevor-Roper, *Religion*, p. 249.
3 Hill, *Intellectual Origins*, p. 121.
4 *Vezi* Vincent, *State and School*, Ch. IX.
5 British Museum, Add. MSS. 32903 f. 399; James, *Social Problems*, p. 318; Kearney, p. 121.
6 Howell, p. 330 şi urm; Abbott, II, p. 397.
7 *Vezi* Turnbull, *Cromwell's College*.
8 Webster, *Decimalisation*.
9 Whiting, p. 26.
10 Hill, *God's Englishman*, p. 274.
11 Hughes, *Studies*, p. 119 şi urm.
12 Ashley, *Financial*, p. 3.
13 Abbott, IV, p. 721.
14 Ashley, *Financial*, p. 47—8 ; Guizot, II, p. 583.

15 James, *Social Problems*, p. 114.
16 C.S.P. Domestic 1653—4, p. 128 ; Darby, *Draining*, p. 80.
17 Nef, *Coal Industry*, p. 218; James, *Social Problems*, p. 145.
18 Newton, *Three Reports*.
19 Nef, *Coal Industry*, p. 339.
20 Agnew, I, p. 316.
21 Andréadès, p. 26—7 ; Scott, I, p. 201.
22 Nicoll, *Diary*, p. 200; *Roundhead Officers*, p. 91.
23 Clarke, II, p. 242 ; *Brief Lives*, II, p. 72, Osborne, p. 138 ; Clarendon, VI, p. 154; *Scotland and Commonwealth*, p. 323.
24 *Vezi Roundhead Officers ;* Fraser, Wardlaw MSS.
25 Burnet, *History*, I, p. 104.
26 Exchequer Register E8/10/5.
27 *Scotland and Protectorate*, p. 367 ; *Cromwellian Union*, p. lxvi.
28 Nef, *Coal Industry*, p. 218.
29 Scott Thomson, p. 139 ; Guizot, II, p. 576.
30 Staffs. R.O.D./868/5 ; Hardacre, p. 120 ; Scholes, p. 144 ; Clarke, III, p. 142.
31 Noble, I, p. 146.
32 Margoliouth, I, p. 125 și 331.
33 Ashley, *Charles II*, p. 148 ; Bate, II, p. 191.
34 Fletcher, p. 214 ; Ludlow, II, p. 32 ; Scholes, p. 145.
35 Whitelocke, IV, p. 289.
36 C.S.P. Domestic 1657—8, p. 232; Firth, *House of Lords*, p. 248—54.
37 C.S.P. Domestic 1657—9, p. 232 ; Abbott, IV, p. 705.
38 Firth, *House of Lords*, p. 253.
39 Northcote, p. xxxv.
40 Abbott, IV, p. 712.
41 Burghclere, I, p. 488 ; Underdown, *Conspiracy*, p. 217.
42 Abbott, IV, p. 727.
43 Thurloe, VII, p. 811.
44 Abbott, IV, p. 728.
45 Abbott, IV, p. 735.
46 C.S.P. Venetian 1657—9, p. 167 ; Guizot, II, p. 499.

23 CĂPETENIA CEA MARE

1 Thurloe, VII, p. 217.
2 C.S.P. Venetian, 1657—9, p. 44 ; C.S.P. Domestic 1657—8, p. 306, Thurloe, VII, p. 72.
3 C.S.P. Venetian, 1657—9 ; Staffs, R.O.D/868/5/49.
4 C.S.P. Domestic 1657—8, p. 51 și xxxii.
5 Baschet 31/3/102, 3 Iunie 1658 ; C.S.P. Domestic 1657—8, p. 202.
6 Guizot, II, p. 378.
7 Baschet 31/3/102, 6 Iunie 1653.
8 Gower Letters D/868/8 fol. 8.
9 Thurloe, VII, p. 249 ; Stearns, p. 405.
10 Slingsby, p. 218 și urm.
11 Baschet 31/3/102, 13—14 Iunie 1658.
12 Vaughan, II, p. 468; Clarke, III, p. 153; Evelyn, I, p. 345 ; Carrington, p. 210.
13 Abbott, IV, p. 858; Thurloe, VII, p. 194.
14 Bate, II, p. 233 ; Heath, *Flagellum*, p. 194 ; Clarendon, VI, p. 90 ; Landsdowne, MSS 821 f. 103 ; Thurloe, VII, p. 171.
15 Thurloe, VII, p. 298.
16 Ramsey, *Studies*, p. 24 și p. 16 ; Carrington, p. 219.
17 *Mercurius Politicus*, 5 August 1658; Stanley, p. 209.
18 Landsdowne MSS 823, f. 89; Carrington, p. 219.
19 Abbott, IV, p. 859, n. 225 ; Fox, *Journal*, I, p. 327.
20 Clarke, III, p. 150 ; Baschet 31/3/102, 12 August 1658.
21 Thurloe, VII, p. 269.
22 Thurloe, VII, p. 320 și 309.
23 Thurloe, VII, p. 363.
24 Heath, *Flagellum*, p. 195.
25 Thurloe, VII, p. 340 și 354.

26 C.S.P. Venetian 1657—9, p. 237 și 239; Cartwright, p. 143.
27 Whitelocke, IV, p. 335.
28 Thurloe, VII, p. 362—3 ; p. 365.
29 Thurloe, VII, p. 366—7.
30 Masson, V, p. 358 ; Ludlow, II, p. 43.
31 *Vezi Account of Last Hours.*
32 Thurloe, VII, p. 375 ; Ludlow, II, p. 43 ; Burnet, *History*, I, p. 89; Bate, II, p. 236.
33 *Mercurius Politicus*, 2 Septembrie 1658 ; Thurloe, VII, p. 373 ; Whitelocke, IV, p. 335 ; Owen, *Labouring Saints.*

24 ȚĂRÎNA LUI CROMWELL

1 *Mercurius Politicus*, 2 Septembrie 1658 ; Downing, p. 6 ; Thurloe, VII, p. 374.
2 Thurloe, VII, p. 373, p. 374; Chandos, p. 516.
3 Thurloe, VII, p. 375 și 437.
4 Clarke, III, p. 161 ; *Mercurius Politicus*, 2 Septembrie 1658; *True and Faithful Narrative.*
5 Thomas, *Religion*, p. 298.
6 Thurloe, VII, p. 395 ; Hutchinson, p. 345.
7 Noble, I, p. 289; *Mercurius Politicus*, 16 Septembrie 1658 ; Varley, *Latter End*, p. 24.
8 Bate, II, p. 236 ; Heath, p. 199 ; C.S.P. Venetian 1657—9, p. 268; Carrington, p. 344; Clarke, III, p. 167; Pearson, și Morant, p. 34.
9 Ludlow, II, p. 47; Nickolls, *Progresses*, IV, p. 1036 și urm.
10 *Mercurius Politicus*, 14 Octombrie 1658.
11 *Brief Lives*, II, p. 10.
12 Vaughan, II, p. 341; Milnes-Coates MSS.
13 Firth, *Cromwell's Army*, p. 233 ; *Mercurius Politicus*, 18 Noiembrie 1658 ; Evelyn, I, p. 364.
14 C.S.P. Venetian 1657—9, p. 268 ; Ashley, *Financial*, p. 105 ; Hill, *God's Englishman*, p. 192 ; Stanley, p. 160, n. 7.
15 Barnard, *Throckmorton*, p. 53.
16 Slingsby, p. 356 ; Heath, *Chronicle*, p. 744.
17 D.N.B.
18 Ramsey, *Richard*, p. 163 ; Noble, I, p. 176.
19 C.S.P. Venetian 1657—9, p. 285 ; *Cromwelliana*, p. 185; Waylen, p. 20.
20 Noble, I, p. 147 ; Ramsey, *Studies*, p. 59.
21 Noble, I, p. 233.
22 Harrison, *Cromwell*, p. 35.
23 Roosevelt, *Cromwell*, p. 240.
24 Waylen, p. 42.
25 Waylen, p. 257.
26 Piper, p. 37.
27 Margoliouth, II, p. 7.
28 *Mercurius Politicus*, 31 Ianuarie 1661; Evelyn, 1, p. 364.
29 Varley, *Latter End*, p. 50 ; Pearson și Morant, p. 46 și urm.
30 *Account of Last Hours*, p. 12.
31 Banks, *Cromwell*, p. 212 ; Lockinge, *Naseby*, p. 119.
32 Stanley, p. 206 ; Banks, *Cromwell*, p. 212.
33 Pepys, *Diary*, 13 Octombrie 1664.
34 Varley, *Latter End*, p. 55 ; Pearson și Morant, p. 45.
35 *The Times*, Londra, Iulie 1969.
36 *Vezi* Pearson și Morant, p. 59 și urm.

37 Dickson Wright, *Cromwell's Head*, p. 13.
38 *Reliquiae*, I, p. 98 ; de Beer, *Recent Works*.
39 Rosebery, p. 4.
40 Masson, IV, p. 591.
41 *Account of Last Hours*, p. 5.
42 *Reliquiae*, I, p. 90 ; Bate, II, p. 240 ; Whitelocke, I, p. 346.
43 Firth, *Oliver*, p. 362.
44 Reresby, p. 22.

Redactor : SANDA MIHĂESCU-BOROIANU
Tehnoredactor : FLORIAN SĂPUNĂRESCU

Format 16/54×84. Coli editură 33,90 Coli tipar 34.
Bun de tipar 29 mai 1982. Apărut — iunie 1982

Comanda nr. 8590/20 082
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii".
Piața Scînteii nr. 1,
București, Republica Socialistă România